Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Socjologiczno-Historyczny
Instytut Archeologii

DARIUSZ KRÓL

CMENTARZYSKA Z GROBOWCAMI BEZKOMOROWYMI: GRUPA WSCHODNIA I POŁUDNIOWO-WSCHODNIA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH ZRÓŻNICOWANIE, DATOWANIE I GENEZA

TOM I

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. Małgorzaty Rybickiej, prof UR

Akceptuję pracę: **(podpis promotora i data)**

Rzeszów 2015

Spis treści

Tom I

Podziękowania……...6
Rozdział I. **Zarys problemu badawczego**…….....7
I.A. Założenia, cele i metody……...8
I.B. Zagadnienia terminologiczne i teoretyczne…….....9
I.C. Ramy geograficzne…….....14
I.C.1. Grupa wschodnia……..15
I.C.2. Grupa południowo-wschodnia…….22
I.D. Ramy chronologiczne…….23
I.E. Historia i stan badań…….....24
I.E.1. Problem selektywnych źródeł …….24
I.E.2. Charakterystyka zróżnicowania tradycji i efektów badawczych……..27
I.E.2.1. Grupa wschodnia…….28
I.E.2.2. Grupa południowo-wschodnia…….....57
Rozdział II. **Analizy źródeł nieruchomych i ruchomych**……...71
II.A. Konstrukcje cmentarzysk…….....71
II.A.1. Grupa wschodnia……72
II.A.1.1. Formy grobowców……72
II.A.1.2. Formy grobów w grobowcach…….....95
II.A.1.3. Formy innych obiektów w grobowcach……..104
II.A.1.4. Formy grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobocówców…...108
II.A.2. Grupa południowo-wschodnia……..112
II.A.2.1. Formy grobowców……..112
II.A.2.2. Formy grobów w grobowcach…….123
II.A.2.3. Formy innych obiektów w grobowcach……..132
II.A.2.4. Formy grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców……..134
II.A.3. Podsumowanie……..138
II.B. Zmarli i ich wyposażenie……144
II.B.1. Grupa wschodnia…….....145
II.B.1.1. Szczątki ludzkie w grobach wewnątrz grobowców…….....145
II.B.1.2. Materiał zabytkowy w grobach wewnątrz grobowców……...150
II.B.1.3. Szczątki ludzkie w grobach poza przestrzenią grobowców……....157

II.B.1.4. Materiał zabytkowy w grobach poza przestrzenią grobowców……...158
II.B.2. Grupa południowo-wschodnia……...158
II.B.2.1. Szczątki ludzkie w grobach wewnątrz grobowców…….158
II.B.2.2. Materiał zabytkowy w grobach wewnątrz grobowców……...162
II.B.2.3. Szczątki ludzkie w grobach poza przestrzenią grobowców……....171
II.B.2.4. Materiał zabytkowy w grobach poza przestrzenią grobowców……...174
II.B.3. Podsumowanie…….....181
II.C. Chronologia cmentarzysk…….....183
II.C.1. Grupa wschodnia…….....184
II.C.1.1.Wskaźniki chronologii absolutnej…….....185
II.C.1.2.Wskaźniki chronologii relatywnej…….....199
II.C.2.Grupa południowo-wschodnia…….....212
II.C.2.1.Wskaźniki chronologii absolutnej…….....212
II.C.2.2.Wskaźniki chronologii relatywnej…….....222
II.C.3. Podsumowanie…….....228
Rozdział III. **Analizy przestrzenne**…….....230
III.A. Cmentarzyska w krajobrazie naturalnym i kulturowym…….....230
III.A.1. Grupa wschodnia…….231
III.A.1.1. Relacje względem środowiska naturalnego…….....231
III.A.1.2. Relacje względem sieci osadniczej…….....250
III.A.2. Grupa południowo-wschodnia……..261
III.A.2.1. Relacje względem środowiska naturalnego……...261
III.A.2.2. Relacje względem sieci osadniczej…….....278
III.A.3. Podsumowanie…….....288
III.B. Organizacja przestrzenna cmentarzysk…….....290
III.B.1. Grupa wschodnia…….291
III.B.1.1. Rozmieszczenie grobowców……..291
III.B.1.2. Rozmieszczenie grobów w grobowcach…….....309
III.B.1.3. Rozmieszczenie innych obiektów w grobowcach…….....318
III.B.1.4. Rozmieszczenie grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców…….321
III.B.2. Grupa południowo-wschodnia…….323
III.B.2.1. Rozmieszczenie grobów…….323
III.B.2.2. Rozmieszczenie grobów w grobowcach…….....330
III.B.2.3. Rozmieszczenie innych obiektów w grobowcach……..335
III.B.2.4. Rozmieszczenie grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców…….....338

III.B.3. Podsumowanie……347
Rozdział IV. **Interpretacje końcowe**……350
IV.A. *New Order?* – Powstanie cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami kultury pucharów lejkowatych……350
IV.A.1. Cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami jako zjawisko interkulturowe i interregionane……350
IV.A.1.1. Problematyka oddziaływań „zachodnich"……350
IV.A.1.2. Długi dom/osada → bezkomorowy grobowiec/cmentarzysko?……356
IV.A.1.3. Wokół *Trichterbecherkomplex.* Kto był pierwszy?……359
IV.A.1.4. Dla kogo cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami?……366
IV.A.2. Podsumowanie……371
Zakończenie……373
Bibliografia……376
Tabele……426

Tom II (katalog źródeł)

Uwagi wstępne……6
Grupa wschodnia……8
Kujawy i ich przedpole……8
Ziemia chełmińska……91
Wielkopolska Środkowa……98
Pomorze Środkowe……102
Pomorze Zachodnie……138
Mazowsze……209
Dolny Śląsk……211
Grupa południowo-wschodnia……215
Małopolska……215

Dla mojej wspaniałej rodziny, Agi i Konrada

Podziękowania

Pragnę podziękować osobom, które przyczyniły się do ostatecznego kształtu przedkładanej pracy. Ich krytyczne uwagi, rady, pomoc w dostępie do informacji, jak i w kwestiach technicznych były nieocenione. Dziękuję Pani dr hab. prof UR Małgorzacie Rybickiej, mojej Promotor, za całokształt opieki merytorycznej podczas realizacji zadania. Dziękuję także Panu dr hab. Jerzemu Kopaczowi z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie za cenne wskazówki, udzielone mi na początkowym etapie podejmowanych studiów. Doceniam też pomoc innych osób i instytucji: dr Piotra Papiernika z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, dr Marka Florka z Delegatury Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Sandomierzu, dr Agnieszki Matuszewskiej z Katedry Archeologii Uniwersytetu Szczecińskiego i pracowników Delegatury Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Włocławku. Dzięki nim miałem dostęp do ważnych i nieopublikowanych danych. Moją wdzięczność kieruję ponadto w stronę moich koleżanek i kolegów za okazaną pomoc techniczną i dobre słowo. Do osób tych należą: mgr Jakub Rogoziński, mgr Katarzyna Stępień, dr Aleksandr Diachenko, mgr Dmytro Verteletskyi i mgr Aleksandra Sznajdrowska.

Szczególne jednak wyrazy wdzięczności należą się mojej rodzinie. Dzięki, że wytrzymaliście!

Rozdział I

Zarys problemu badawczego

Ponad ćwierć wieku temu, w 1985 r. Magdalena S. Midgley opublikowała jedną z najbardziej wartościowych prac poświęconych problemowi monumentalnych mogił w kulturze pucharów lejkowatych (dalej: KPL) – *The Orgin and Function of the Earthen Long Barrows of Northern Europe*. Pozycja ta jest przypuszczalnie najczęściej cytowaną spośród wszystkich innych podejmujących studia nad tą inspirującą tematyką. Mimo upływu lat, publikacja ta wciąż stanowi nieocenione kompendium wiedzy. Szereg zawartych w niej wniosków i interpretacji jest i prawdopodobnie długo jeszcze będzie elementarnych dla rozumienia fenomenu wznoszenia i użytkowania takich mogił, nie tylko z perspektywy badań nad społecznościami KPL, ale również w bardziej rozległym horyzoncie interkulturowym, tak jak interkulturowym zjawiskiem były bezkomorowe grobowce (np. S. Piggott 1967; P. Duhamel, M. Fonton, H. Carré 1997, 397-448; D. Mordant 1997, 449-479; D. Field 2006). Jednak istnieje też naturalna kolej rzeczy, której nie można powstrzymać i na którą każdy archeolog powinien być przygotowany, tj. mniej lub bardziej dynamiczne poszerzanie bazy źródłowej. Niekiedy nowe dane legitymują tylko dotychczasowy porządek interpretacyjny, innym razem go korygują, a jeszcze dalej, powodują zwrot o 180º od dotąd obowiązujących reguł. Dzieło M. S. Midgley mimo ciągle ponadczasowego znaczenia nie jest już dziś wystarczające. W ciągu tych 30 lat zbiór danych dotyczący cmentarzysk z grobowcami KPL uległ wyraźnemu poszerzeniu. Przewartościowane zostały niektóre kwestie z nimi związane. Symptomatyczny jest przykład grupy południowo-wschodniej tej kultury, ściślej Małopolski. W monografii *The Orgin and Function…* strefę tę reprezentuje zaledwie sześć stanowisk z architekturą funeralną KPL, podczas gdy aktualnie rejestr ten sięga ponad 30 takich miejsc. Najnowsze odkrycia na lessach małopolskich, lubelskich i rzeszowsko-przemyskich (np. K. Tunia 2006, 335-340; M. Florek 2008, 98-99, Tab. 1; D. Król 2011, 18-38, 105-106, Table 1; P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 175-231; P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 239-309; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 13-37; D. Król i in. 2014, 62-78) wnoszą do prezentowanej problematyki wielokrotnie nową jakość naukową. Szczególnego podkreślenia wymaga też fakt, iż na przestrzeni ćwierćwiecza ważnym elementem w badaniach małopolskich cmentarzysk była nie tylko rejestracja samych bezkomorowych mogił, ale też grobów, koegzystujących z nimi prze-

strzennie. Wydaje się wręcz, że terytorium takie jest w tym ujęciu fenomenem w skali *Trichterbecherkomplex.*

Oczywiście na tym polu wciąż jest wiele do osiągnięcia. Głębszej refleksji pod tym względem wymagają także tereny szablonowe dla studiów nad obrządkiem pogrzebowym KPL, Kujawy oraz Pomorze Środkowe i Zachodnie. Jak pokazują najnowsze doświadczenia, także tam doszło do przewartościowania dotąd obowiązujących ujęć (np. S. Rzepecki 2011; 2011a; 2011b; 2013, 49-67; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 167-182; P. Kittel i in. 2012; P. Papiernik 2012, 195-238; por. też A. Przybył 2014).

I.A. Założenia, cele i metody

Proponowane opracowanie stanowi przykład wieloaspektowej analizy nowych i re-analizy dotychczas zgromadzonych danych o obrządku pogrzebowym społeczności KPL w grupach wschodniej i południowo-wschodniej. Podstawowym przedmiotem badań są cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami tej kultury wraz z towarzyszącymi im obiektami, zwykle grobami płaskimi. Cele stawiane przed nim są dostosowane do aktualnych możliwości źródłowych. W pierwszej kolejności polegają one m.in. na ocenie zróżnicowania nekropoli (elementów ich kształtujących) i próbie odpowiedzi na podstawowe pytania z zakresu chronologii, tj. kiedy pojawiły się one w strukturach osadniczych KPL, jak długo trwały i kiedy nastąpiło zahamowanie ich powstawania? Do celów tych posłuży szczegółowa analiza morfologii rozpatrywanych struktur (grobowców, grobów *in situ* i *ex situ* oraz innych obiektów, m.in. tzw. konstrukcji kultowych) oraz analiza wskaźników chronologii bezwzględnej i relatywnej. Dalej uwaga zostanie skoncentrowana na aspekty przestrzenne. Podjęta zostanie próba oceny miejsca cmentarzysk z bezkomorową architekturą zarówno w środowisku naturalnym, jak i w strukturach osadniczych KPL, zarówno na Niżu, jak i na terenach lessowych Małopolski. Do analiz tego rodzaju wykorzystane będą odpowiednie funkcje GIS. Wreszcie, dociekania o charakterze przestrzennym skierowane zostaną również na bardziej zawężone pole, tj. obszary samych tylko cmentarzysk. Być może uda się udzielić odpowiedzi np. na pytanie o przyczyny określonego typu orientowania mogił (i grobów) w przestrzeni? Kulminacyjny etap rozważań ma za zadanie nakreślić obraz przemian zachodzących w dobach prologu, rozwoju oraz zaniku stylu „pucharowego". Intencją powinien być tu przegląd przemian społecznych, ekonomicznych oraz symbolicznych. Rację ma bowiem J. Müller (2001, 148), ponieważ kwestia inicjacji i rozwoju określonych

zachowań funeralnych (zwłaszcza tak spektakularnych, których to efektem były mogiły KPL) nie może być roztrząsana tylko na płaszczyźnie pozostałości materialnych.

I.B. Zagadnienia terminologiczne i teoretyczne

W literaturze europejskiej odnaleźć można bogatą nomenklaturę odwołującą się do nekropoli z grobowcami KPL[1]. Rozbudowana jest ona głównie w stosunku do samych mogił, zarówno form bazowych, jak i ich typów, podtypów, itd. (np. J. A. Bakker 1979, 180-182; J. Hoika 1990, 55-119, H. J. Beier 1991; 1995, 90-93; M. S. Midgley 2008, 43-107). Nazewnictwo związane z architekturą funeralną społeczności „pucharowych" od lat jest powodem licznych polemik, które prowadzą do osiągania mniejszych lub większych konsensusów badawczych w zakresie unifikacji stosowanych pojęć (por. M. S. Midgley 1985, 1-2; 1992, 406-458; 2005, 77; 2008, 23-28; t.d.l.). Język prahistorii jest jednak strukturą dynamiczną. Do obiegu stale wprowadzane są kolejne pojęcia, jako „efekt uboczny" nowych odkryć i/lub reinterpretacji dotychczasowych koncepcji (np. S. Rzepecki 2011a, 2011b; 2013, 49-67). Ze względu na fakt skompilowanego charakteru wielu grobowców, niektóre pojęcia mają znaczenie umowne. Stanowią one pewnego rodzaju wyjścia awaryjne na wypadek problemów w dopasowaniu ich do konkretnej grupy zabytków nieruchomych. Niejednorodność architektoniczna mogił może być zatem przyczyną nazewniczych perturbacji. Dlatego też, poprzedzając część źródłowo-analityczną, ważne jest wyjaśnienie kilku najważniejszych kwestii związanych z przewodnimi pojęciami.

Fundamentalna linia podziału mogił KPL przebiega pomiędzy megalitami a formami niemegalitycznymi. Przedmiotem tej dysertacji jest druga z tych kategorii, której w literaturze anglojęzycznej odpowiadają trzy synonimiczne terminy: *unchambered long barrows*, *earthen long barrows i non-megalithic (earthen) long barrows* (np. S. Piggott 1967, 381-393; T. Madsen 1979, 301-320; M. S. Midgley 1985; 1997, 679–685; 2000, 255-265; J. Hoika 1990, 87; I. Kinnes 1992; C. Rassmann 2011, 167-176; por. J. Müller 2011, 48; J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 171-182), z kolei w polskiej termin bezko-

[1] Renata Zych (2006, 117) unika stosowania terminu cmentarzysko na rzecz „miejsca", argumentując to tym, iż mogiły KPL występowały często pojedynczo. Jest to podejście niesłuszne, ponieważ: a) grobowce takie wcale nie występowały pojedynczo tak często (albo nawet wcale), jak wskazują na to mocno selektywne dane oraz b) wielokrotnie, co obrazują np. doświadczenia z Polski południowo-wschodniej, towarzyszyły im zgrupowania grobów płaskich. Wydaje się, że termin cmentarzysko jest tu jak najbardziej uzasadniony (por. też. M. Szmyt 1996, 145).

morowe grobowce[2] (np. A. Kośko 1976, 402-408; T. Wiślański 1977, 83-100; A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1982, 45-46; S. Rzepecki 2004, 165; M. Nowak 2009, 459-460[3]). Kluczową osią takiego podziału jest obecność lub absencja kamiennych komór grobowych, symptomatycznych dla dolmenów i obiektów korytarzowych (ang. *passage-graves*) – dwóch elementarnych konstrukcji megalitycznych (M. S. Midgley 1992, 418; por. J. Müller 2011, 33). Do innych istotnych cech różnicujących należą również: zróżnicowana dyspersja w stosunku do stref geograficznych i (częściowo) chronologiczna desynchronizacja. Konstrukcje te miały jednak także cechy wspólne. Najważniejszą z nich był nasyp ziemny, przez co z zewnątrz obiekty te mogły nie manifestować różnic architektonicznych i wyglądać równie imponująco (M. S. Midgley 2005, 78; 2008; 16; por. M. Nowak 2009, 474). Co interesujące, znane są również sytuacje przestrzennej koegzystencji i sukcesji struktur megalitycznych w miejsce niemegalitycznych (sporadycznie także na odwrót). Polegały one na dostawianiu do obiektów bezkomorowych nowych komponentów megalitycznych (por. T. Madsen 1979, 315; M. S. Midgley 2008, 11). Inaczej rzecz ujmując, bywało tak, iż mogiła bezkomorowa ulegała „aktualizacji" w kierunku komorowej, np. wskutek zaaplikowania w jej przestrzeń prostego dolmenu (np. T. Madsen 1975; 1979, 315; por. M. Furholt 2012, 124; J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 172). Zapewne najbardziej znaną ilustracją takich sekwencji jest transformacja pięciu grobowców z Flintbek na Półwyspie Schleswig-Holstein (B. Zich 1993, 15-31; D. Mischka 2012, 134; 2014, 125-143). Podobną sytuację zaobserwowano też w Barkær w północnej Jutlandii (D. Liversage 1992).

Struktury w pełni megalityczne nie były typowe dla ziem na wschód od Odry, terenów grupy wschodniej, a tym bardziej południowo-wschodniej KPL. W świetle dotychczasowych badań, obszary te – nie licząc kilku wyjątków – są niemal anekumeną dyspersji dolmenów i młodszych od nich form korytarzowych (por. W. Wiślański 1979, 256; J. Wierzbicki 1996, 19, Ryc. 1.5; J. Ilkiewicz 2006, 105). Dla porównania, na terenie północnych Niemiec, Danii i południowej Szwecji (np. Falbygden, Skania), obiekty te występowały masowo (M. S. Midgley 2008, 29; K-G. Sjögren 2011, 155; 2011a, 125-138; por. M.

[2] Pod nazwą tą kryją się jeszcze inne określenia, na czele z najbardziej znanym „grobowiec kujawski". Pomijane są tu one celowo, ponieważ nie są to bezpośrednie ekwiwalenty terminu grobowiec bezkomorowy, a jedynie odnoszą się one do niektórych tylko – zawężonych terytorialnie – struktur. Osobną kwestią jest dyskusyjny charakter tych pojęć. Ich problematyka zostanie poruszona w rozdziale poświęconym analizie zróżnicowania morfologicznego cmentarzysk (rozdz. II.A.1.1.).

[3] Zdaniem tego badacza grobowce bezkomorowe stanowią wariant grobowców megalitycznych.

Furholt 2012, 124). Sądzi się nawet, iż na terytorium samej tylko Danii mogło istnieć pierwotnie do ok. 40 000 megalitów (K. Ebbesen 1985, 40; J. Jensen 2001, 363; por. M. S. Midgley 2008, 29; M. Furholt 2012, 118).

Jest prawdopodobne, iż znaczne rozprzestrzenienie na wschód od Odry grobowców bezkomorowych, przy jednoczesnym minimalnej frekwencji form megalitycznych, odcisnęło piętno na gruncie rodzimej terminologii. Dostrzega się w niej bowiem permanentne zjawisko zacierania kontrastu między megalitami a niemegalitami, lokując każdą „kamienną strukturę" w grupie tych pierwszych. Jest to być może zrozumiałe w studiach nad ich ponadmaterialnym wymiarem (M. S. Midgley 2005, 78; por. M. Nowak 2009, 474), ale nie na poziomie twardej archeologii analitycznej, w badaniu ich zmienności w czasie i przestrzeni. Sięgając wprost do rdzenia tego terminu (gr. *mega* – wielkie, *lithos* – kamień), mogiłami megalitycznymi można nazywać formy zbudowane ze znacznej wielkości brył kamiennych, zaś niemegalitycznymi struktury pozbawione takich komponentów. Sens tego dychotomicznego ujęcia (por. D. Minta-Tworzowska 1994, 13) bywa jednak podważany (np. M. S. Midgley 1985, 2; por. I. Kinnes 1992). Nie chodzi tu bynajmniej o negację formalnego podziału na formy z komorami (np. S. Hansen 1993; J. A. Bakker 1992, 12; H. Knöll 1983, 5; por. M. S. Midgley 2005, 77; 2008, 73-107) i bezkomorowe, ale raczej o kontrastowanie pojęć megalityczny i niemegalityczny, jako struktury ogólnie opozycyjnej, podczas gdy:

> *...earthen long barrows should in fact be considered as a parallel and complementary development and not as directly opposed to other forms of a large funerary architecture* (M. S. Midgley 1985, 2).

Najprościej rzecz ujmując, jest to chęć odrzucenia przymiotnika niemegalityczny, jako odpowiednika formy *earthen long barrows*, używanego nie tylko w nawiązaniu do struktur wznoszonych przez społeczności KPL, ale także tych, które w IV tys. BC były budowane na terenie Wysp Brytyjskich (M. S. Midgley 1983, 135-144; D. Field 2006; por. C. Rassmann 2011, 167-176). W ujęciu tym nie jest kwestionowana zasadność używania pojęcia megalitu, które to dotyczy wyłącznie ściśle określonych, komorowych założeń. Uwagi te są zasadnicze, gdyż jak wspomniano, nazwa ta jest nadużywana na polskim gruncie badawczym, na którym częstą praktyką jest „erygowania do rangi megalitycznej" struktur, które w dyskutowanym ujęciu plasują się poza nurtem *true megaliths* (por. M. S. Midgley 2005, 78). Megalitami określa się często bezkomorowe grobowce zarówno w

grupie wschodniej, jak i południowo-wschodniej KPL (np. J. Wierzbicki 1992, 77; por. J. Kruk 2006, 10; A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011)[4]. Szczególnie zastanawiającym przykładem wykorzystania przymiotnika megalityczny na lokalnym gruncie jest zastosowanie go do prezentacji konstrukcji drewniano-ziemnych (np. M. Florek 2008, 103; S. Kadrow 2010; 64, 78-79, 81-85; S. Rzepecki 2011a, 12; 2011b, 8-9)[5]. Przyczyny takiego stanu rzeczy są różne.

Wydaje się, iż praktyka stosowania takiej nomenklatury ma charakter intencjonalny oraz nieświadomy. Częściej spotykana jest druga z nich. Przejawia się to tym, iż używanie pojęcia megalityczny ma co najwyżej znamiona braku dyscypliny językowej, bez brodzenia w konkretnym prądzie metodologicznym. W takich okolicznościach pojęcie megalitu może być tylko banalnym skrótem myślowym, który poza elementarną konotacją – nawiązaniem (poprzez ogólną wielkość) do rzeczywistych megalitów – nie niesie za sobą ważnej treści. Inną optykę zauważyć można w publikacjach S. Rzepeckiego (2011a, 12; 2011b, 8-9). Tam pojęcie to stosowane jest z określoną już refleksją, manifestowaną przez autora poprzez negację podstawowej asocjacji typu kamień – megalityzm. Postawa ta może być naturalnie polemiczna. Zastanawiająca jest niekonsekwencji autora, który najpierw odwołuje się do zasady umowności znaków, by za chwilę swój wywód spiąć klamrą: monumentalizm – jako główna (ponieważ wspólna?) cecha struktur megalitycznych (S. Rzepecki 2011a, 12; 2011b, 8-9; por. M. S. Midgley 2005, 78; M. Nowak 2009, 474). Badacz ten najpierw sprzeciwia się prostym asocjacjom, aby po chwili odwołać się do banału: monumentalny – wielki, kolosalny.

Wspomniany przymiotnik monumentalny jest następnym, który bardzo mocno wpisał się w język charakteryzujący architekturę funeralną KPL (np. B. Fritsch, J. Müller 2002; D. Jankowska 2009, 271; S. Kadrow 2011, 185; P. Kittel i in. 2012, 13). W standardowym wymiarze chętnie sięga się po niego również do podkreślania wielkości innych neolitycznych założeń – np. *causewayed enclosures* (np. R. Bradley 1998, 36; J. Thomas 1999, 38-45; I. J. N. Thorpe 2001, 190-203; C. Scarre 2002, 1-14; P. O. Nielsen 2004, 19-33; J. Müller 2011, 22-31; J. Turek 2012, 185-201). Niewątpliwie, w tym elementarnym – materialnym – ujęciu (por. M. Furholt 2012, 116), pojęcie monumentalny jest słusznie utożsamiane z wieloma bezkomorowymi i komorowych formami (por. M. Furholt, J.

[4] Problem ten jest przywoływany także w rozdziale poświęconym dziejom i stanowi badań (rozdz. I.E.)

[5] Najbardziej dosadnie zrobili to B. Burchard (2006, 301), pisząc: *Grobowce typu megalitycznego w drewnianej obudowie palisadowej*… i B. Balcer (2012, 95-96), informując o „megalitach drewniano-ziemnych".

Müller 2011, 16) albo też cmentarzyskami (np. M. S. Midgley 2005). Nie powinno to być jednak standardem, ponieważ w środowisku „pucharowym", obok rzeczywiście imponujących struktur, występowały też formy zaskakująco małe (np. J. Ross 1992; por. M. Furholt 2012, 117)[6]. W parametrycznym (tradycyjnym) ujęciu używanie terminu monumentalny w relacji do takich założeń jest dyskusyjne.

Płaszczyzną, na której rzeczony przymiotnik współgra idealnie z każdą analizowaną w tej pracy strukturą, jest podejście wywodzone z łacińskiego terminu *monere* – przypominać, napominać i ostrzegać (np. A. Sherratt 1995; por. M. Midgley 2005, 132; M. Furholt, J. Müller 2011, 16; M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka 2012, 13). Zdaniem M. Furholta (2012, 116) z pojęciem monumentu łączą się różnorodne aspekty, których fundamentalną osią podziału są płaszczyzny materialne i niematerialne. W badaniach nad znaczeniem mogił istotne jest ich rozdzielenie. Pierwsze z tych aspektów odnoszą się m.in. do prostych asocjacji, tj. monumentalny – kolosalny, wymagający wysiłku, indywidualny lub unikatowy. Drugie z nich są bezpośrednio powiązane z wspomnianą formą *monere*. W ujęciu tym:

Monuments are not only vehicles for the storage and communication of meaning, but they are also indispensable agents of the creation and maintenance of socjety (...) Monuments are seen as one aspect necessary to create stable social communities in constantly growing populations (...) monuments are not only media of communication, but also admonishers of specific ways of doing things, of social identities (M. Furholt, J. Müller 2011, 16).

Zgodnie z powyższym cytatem, struktury monumentalne to takie, których nadrzędnym zadaniem jest szeroko pojęte utrzymanie oraz stabilizacja określonych grup społecznych (por. M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka 2012, 13-20). W takim rozumieniu, monumentalne były też mniejsze grobowce KPL, o ile ich konstruktorzy posiadali świadomość własnej – kolektywnej tożsamości (np. M. Furholt 2012, 116; por. C. Rassmann 2011; 169; T. Watkins 2012, 34). Zakładając, iż taką świadomość mogły posiadać społeczności egzystujące w przestrzeni tzw. *Trichterbecherkomplex* (J. Lichardus 1991, 763; por. M. Furholt 2014, 17-26), za uprawomocnione uznano stosowanie tego przymiotnika przy opisywaniu i interpretowaniu bezkomorowych mogił. Ważne może być to szczególnie w studiach nad ich dyspersją we „wschodniej" i „południowo-wschodniej" sieci osadniczej KPL, w prze-

[6] Pokłosiem tego jest słowo „minimegalit" odwołujące się do niektórych konstrukcji bezkomorowych (A. Kośko 1976, 408; J. Nogaj-Chachaj 1989, 21).

strzeni tzw. krajobrazu kulturowego, w sferze której ponadmaterialne postrzeganie tych struktur mogło być paralelne do tego, jak traktowane były realne formy megalityczne na północno-zachodnich rubieżach KPL (por. M. S. Midgley 2005, 78; por. M. Nowak 2009, 474).

I.C. Ramy geograficzne

Grupa wschodnia i południowo-wschodnia zajmują obszar centralnej i częściowo wschodniej Europy (Ryc. 1). Podstawowy teren objęty badaniami rozciąga się od dorzecza Sanu i Bugu na wschodzie po Odrę na zachodzie. Jest to obszar o powierzchni ok. 300 000 km^2. Cechuje się on dużą różnorodnością przyrodniczą. Prezentacja środowiskowych warunków rozwoju populacji KPL[7] ze względu na olbrzymią złożoność terytorialną oraz – nie *stricte* osadniczy charakter tych studiów – zawężona jest jedynie do aktualnej regionalizacji fizjogeograficznej.

[7] tj. rzeźby powierzchni, pokrywy glebowej, wód powierzchniowych oraz klimatu charakterystycznych dla schyłkowego okresu atlantyckiego i początków subborealnego.

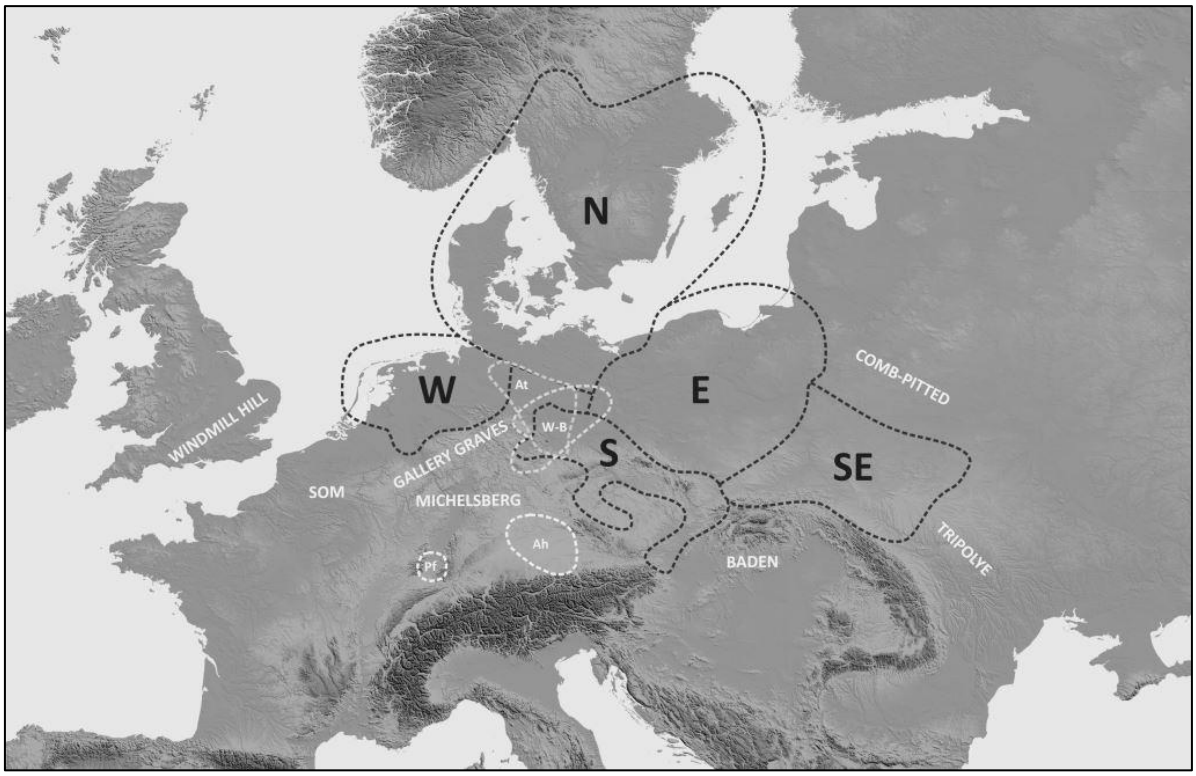

Ryc. 1. Regionalizacja KPL. W – grupa zachodnia; N – grupa północna; E – grupa wschodnia, S – grupa południowa; SE – grupa południowo-zachodnia; SOM – Seine-Oise-Marne, Pf – grupa Pfyn; Ah – grupa Altheim; At – grupa Altmark; W-B – grupa walternienbursko-bernburska
(wg J. A. Bakker 1979; zmienione).

I.C.1. Grupa wschodnia

Na gruncie fizjogeograficznym zasięg grupy wschodniej obejmuje przede wszystkim obszar Niziny Środkowoeuropejskiej oraz w pewnej mierze Nizin Wschodniobałtycko-Białoruskich i Masywu Czeskiego (J. Kondracki 1998; 2009). Na tej przestrzeni wyróżnić można znaczną ilość stref geograficzno-kulturowych. Do najważniejszych dla tych studiów należą: Kujawy i ich przedpole, Wielkopolska Środkowa, ziemia chełmińska, Pomorze Zachodnie i Środkowe oraz Dolny Śląsk.

Kujawy i tereny okoliczne leżą w środkowej Polsce, w dorzeczu środkowej Wisły. W perspektywie makroregionalnej znajdują się one na Pojezierzu Wielkopolsko-Kujawskim, oraz na Nizinie Południowowielkopolskiej i Środkowomazowieckiej (J. Kondracki 1998; 2009, 137-138; por. T. Bartkowski 1968).

Pojezierze Wielkopolsko-Kujawskie dzieli się na szereg jednostek niższego rzędu, tj. mezoregionów, wśród których najważniejszymi – ze względu na rozprzestrzenienie badanych obiektów – są: Pojezierze Chodzielskie, Pojezierze Gnieźnieńskie, Równina Ino-

wrocławska (Wysoczyzna Kujawska) oraz Pojezierze Kujawskie (J. Kondracki 1998; 2009, 138; por. też R. Galon 1967; T. Bartkowski 1970). Pojezierze Chodzielskie znajduje się pomiędzy doliną Środkowej Noteci a doliną Wełny i zajmuje powierzchnię ok. 1800 km^2. Od strony wschodniej sąsiaduje ono z Pojezierzem Gnieźnieńskim, a granicę pomiędzy nimi wyznacza wspomniana dolina Wełny. Ten natomiast mezoregion położony jest w środkowej części Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego i ma on powierzchnię ok. 4300 km^2. Jego wschodnią granicą jest dolina Noteci, która oddziela go od Równiny Inowrocławskiej oraz Pojezierza Kujawskiego. Na tym obszarze występują liczne jeziora rynnowe, na czele z Jeziorem Gopło (2154 ha). Trzeci z mezoregionów, Równina Inowrocławska, jest płaską wysoczyzną morenową położoną na południe od Kotliny Toruńskiej (Toruńsko-Bydgoskiej) i na wschód od Pojezierza Gnieźnieńskiego. Równina ta charakteryzuje się wysokościami od 80 do 100 m n.p.m. W jej południowej części znajduje się dolina Bachorzy, która we wschodniej części łączy się z doliną Zgłowiączki. Inną ważną rzeką tego mezoregionu jest Tążyna, mająca swe źródła na wschód od Inowrocławia. Cechą charakterystyczną tych wód jest słaba działalność erozyjna (W. Niewiarowski 1983, 21). Na obszarze tej równiny, w jej północno-zachodniej części obecne są nieliczne i stosukowo małe jeziora. Powierzchnia tego mezoregionu wynosi ok. 1540 km^2. Na południe od niego znajduje się ostatnia z omawianych jednostek Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego, tj. Pojezierze Kujawskie. Stanowi ono w pewnym stopniu przedłużenie Pojezierza Gnieźnieńskiego. Na jego terenie występują dwa pasma morenowe, mające równoleżnikowy przebieg. Są one rozdzielone przez Równinę Sompoleńską, przez którą przepływa Noteć. Wysokości wzniesień w ramach tych pasm nie przekraczają 160 m, z kolei deniwelacje sięgają 20 m (A. Sadłowska 1971). Powierzchnia Pojezierza Kujawskiego wynosi ok. 2500 m^2 (J. Kondracki 1998; 2009, 142-148).

Kolejny makroregion, Nizina Południowowielkopolska, podzielona jest na obszary, z których najważniejszymi są Kotlina Kolska oraz Wysoczyzna Kłodawska (J. Kondracki 1998; 2009). Kotlina Kolska leży w południowo-wschodniej części tej niziny. Główną jej rzeką jest Warta. Kotlina ta graniczy od północy z Pojezierzem Kujawskim, od zachodu z Doliną Konińską oraz Wysoczyzną Turecką, od południa Kotliną Sieradzką i Wysoczyzną Łaską, zaś od wschodu z Wysoczyzną Kłodawską. Ostatnia z nich znajduje się w północno-wschodniej partii Niziny Południowowielkopolskiej. Położona jest ona pomiędzy Kotliną Kolską (na południe od niej), Pojezierzem Kujawskim (na północ) i Równiną Kutnowską (na wschód). Ostatnia z wymienionych wchodzi już w skład Niziny Środkowoma-

zowieckiej. Na terenie Wysoczyzny Kłodawskiej dominuje krajobraz morenowy (J. Kondracki 1998; 2009).

Spośród mezoregionów wchodzących w skład Niziny Środkowomazowieckiej ważny jest tylko jeden, tj. Równina Kutnowska. Położona jest ona w północno-zachodniej części tej niziny. Od północy obszar ten graniczy z Kotliną Toruńską oraz Pojezierzem Kujawskim, od zachodu i południa z Wysoczyzną Kłodawską, Kotliną Kolską, jak i Równiną Łowicko-Błońską. Wschodnią granicą tego mezoregionu jest Kotlina Warszawska. Obszar Równiny Kutnowskiej to przede wszystkim płaska równina. W jej zachodniej części występują też wzniesienia morenowe, które dochodzą do wysokości ok. 160 m n.p.m. Głównymi rzekami tego terenu są Ochnia i Słudwia, stanowiące dopływy Bzury (J. Kondracki 1998; 2009).

Drugim z kluczowych obszarów geograficzno-historycznych jest ziemia chełmińska. Teren ten pokrywa się z Pojezierzem Chełmińsko-Dobrzyńskim (J. Kondracki 1998; 2009, 92). W skład tej jednostki makroregionalnej wchodzi sześć mezoregionów, przy czym najważniejszym jest Pojezierze Chełmińskie, zajmujące powierzchnię ok. 2165 m^2. Teren ten jest wysoczyzną morenową, która znajduje się pomiędzy Doliną Drwęcy, Kotliną Toruńską, Doliną Fordońską, Kotliną Grudziądzką i rzeką Osą, będącą dopływem Wisły. W części północnej tego mezoregionu znajdują się charakterystyczne pagórki morenowe, tworzące trzy pasma. Wzniesienia nie przekraczają tu 134 m n.p.m. Na pojezierzu tym występuje ok. 100 jezior, nie są one jednak duże (J. Kondracki 1998; 2009, 93).

Następną strefą geograficzno-kulturową jest Wielkopolska Środkowa. Znajduje się ona w obrębie Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego. Jak już wspomniano omawiając terytorium kujawskie, w skład tego makroregionu wchodzą różne mezoregiony. W przypadku nielicznie rozprzestrzenionych w Wielkopolsce Środkowej cmentarzysk, istotne jest jedynie Pojezierze Poznańskie (Wysoczyzna Poznańska). Od zachodu graniczy ono z Bruzdą Zbąszyńską, a od wschodu z Pojezierzem Gnieźnieńskim. Łączna jego powierzchnia wynosi ok. 3063 km^2. Pod względem hipsometrycznym obszar ten jest dość zróżnicowany, wysokości wahają się tam od zwykle od 75 do 100 m n.p.m. Najwyższym punktem jest Góra Morska o wysokości 153 m n.p.m. Do najważniejszych rzek tego mezoregionu zaliczane są Warta i Obra (J. Kondracki J. Kondracki 1998; 2009).

Następny obszar znajduje się w większym oddaleniu od Kujaw i ziemi chełmińskiej. Jest to Pomorze Zachodnie, zajmujące północno-zachodnią część Polski. Jest to duży obszar geograficzno-historyczny, jednak jego ramy przestrzenne nie są w pełni czytelne i oczywiste (por. G. Labuda 1972). Dla potrzeb tej pracy teren ten rozdzielono na dwie par-

tie: zachodnią i wschodnią – z umowną granicą na Parsęcie. Części wschodniej odpowiadać będzie Pomorze Środkowe (por. A. Weber 1987, 13-34).

Pomorze Zachodnie (czyli część zachodnia), leży w obrębie trzech makroregionów: Pojezierza Zachodniopomorskiego, Pojezierza Południowopomorskiego, a także Pobrzeża Szczecińskiego (J. Kondracki 1998; 2009, 44-48, 69-70, 79).

Pojezierze Zachodniopomorskie składa się z 11 mezoregionów, przy czym badane cmentarzyska rozpoznano na ośmiu z nich. Do terenów tych należą: wyspa Wolin[8], Wybrzeże Trzebiatowskie, Równina Goleniowska, Wzgórza Bukowe, Równina Wełtyńska, Równina Pyrzycko-Stargardzka, Równina Nowogardzka i Równina Gryficka. Wyspa Wolin, zajmująca przestrzeń ok. 265 m^2 i oddziela Zalew Szczeciński od Zatoki Pomorskiej. Na jej szczególnie zróżnicowanej powierzchni (A. Marsz 1966, 58-108) występują wzgórza moren czołowych, dochodzących do 115 m n.p.m. Na wschód od rzeki Dziwny rozpościera się Wybrzeże Trzebiatowskie. Jest to pas ciągnący się wzdłuż wybrzeża Bałtyku do ujścia rzeki Parsęty, mający powierzchnię 290 km^2. Od południa mezoregion ten graniczy z Równiną Gryficką, od wschodu natomiast z Wybrzeżem Słowińskim. Równina Goleniowska znajduje się natomiast na wschód od jeziora Dąbie i Zalewu Szczecińskiego. Od północy graniczy ona z Równiną Gryficką, od zachodu z Równiną Nowogardzką, zaś od południa ze Wzgórzami Bukowymi i Równiną Pyrzycko-Stargardzką. Równina ta położona jest nisko, maksymalna wysokość nie przekracza tam 50 m n.p.m. Jej krajobraz jest głównie wydmowy, zaś najważniejsze rzeki to dolny odcinek Iny i Gowienica. Łączna powierzchnia tego mezoregionu wynosi ok. 770 km^2. Jak wspomniano, od południa graniczy on ze Wzgórzami Bukowymi. Jest to charakterystyczny region, na którym zarejestrowano liczne moreny czołowe o maksymalnej wysokości ok. 150 m n.p.m. Obecne są tam także niewielkie jezorka wytopiskowe. Wzgórza te graniczą od zachodu z Doliną Dolnej Odry, od południa z Równiną Wełtyńską, a od południowego-wschodu z Równiną Pyrzycko-Stargardzką. Powierzchnia tego mezoregionu jest niewielka, tj. ok. 80 km^2. Równina Wełtyńska zajmuje z kolei powierzchnię ok. 970 km^2. Graniczy ona od zachodu z Doliną Dolnej Odry, od południa z Pojezierzem Myśliborskim (makroregion Pojezierze Zachodniopomorskie), natomiast od wschodu z Równiną Pyrzycko-Stargardzką. Mezoregion ten to właściwie wysoczyzna morenowa (o wysokości od 50 do 70 m n.p.m.), w ramach której zarejestrowano nieco ponad 30 jezior. Interesujący jest następny mezoregion, czyli Równina Pyrzycko-Stargardzka. Położona jest ona na południowej rubieży Po-

[8] Właściwie pełna nazwa tego mezoregionu to Uznam i Wolin (J. Kondracki 1998; 2009; 48-49).

brzeża Południowobałtyckiego. Od wschodu graniczy ona ponadto z Pojezierzem Choszczeńskim (Pojezierze Zachodniopomorskie). Omawiany region (powierzchnia ok. 1140 km^2) położony jest nisko, poniżej 50 m n.p.m. Główne rzeki to Ina, Mała Ina i Płonia, przepływająca przez jezioro Płoń. Ważnym elementem tego mezoregionu jest też jezioro Miedwie. Na północny-wschód od niego znajduje się natomiast Równina Nowogardzka, położona nieco wyżej, miejscami ponad 80 m n.p.m. Zajmuje ona powierzchnię ok. 1220 km^2 i graniczy od wschodu z Pojezierzem Ińskim i Wysoczyzną Łobeską (Pojezierze Zachodniopomorskie), od zachodu zaś z Równiną Goleniowską. Obszar jej zajmują faliste moreny. Cechą charakterystyczną tego terenu jest niewielka liczba jezior. Ostatnim z ważnych mezoregionów jest Równina Gryficka. Leży ona na północ od Równiny Nowogardzkiej, granicząc od wschodu m.in. z Równiną Białogardzką, znajdującą się poza Parsętą, a zatem na umownym wschodnim terenie Pomorza Zachodniego (na Pomorzu Środkowym). Obszar Równiny Gryfickiej stanowi wysoczyzna morenowa o powierzchni ok. 2100 km^2. Generalnie teren ten znajduje się na poziomie do 50 m n.p.m., z wyjątkiem góry Bukowiec, która wypiętrzona jest do wysokości 75 m n.p.m. (J. Kondracki 1998; 2009, 48-53).

Drugi z makroregionów, czyli Pojezierze Zachodniopomorskie składa się z siedmiu mezoregionów, wśród których najważniejszymi są: Pojezierza Myśliborskie i Choszczeńskie oraz Wysoczyzna Łobeska, a także Pojezierze Ińskie (J. Kondracki 1998; 2009, 70-71). Pojezierze Myśliborskie znajduje się na południe od Równin Wełtyńskiej oraz Pyrzycko-Stargardzkiej, na wschodzie graniczy z Pojezierzem Choszczeńskim, a na południu z Równiną Gorzowską. Na terenie tego mezoregionu występują wzgórza morenowe, rzadko mające wysokość ponad 100 m n.p.m. Występujące tam jeziora są zwykle niewielkie. Łączna powierzchnia Pojezierza Myśliborskiego wynosi ok. 1810 km^2. Jak wspomniano, od wschodu z pojezierzem tym graniczy Pojezierze Choszczeńskie. Ma ono powierzchnię znacznie mniejszą, tj. ok. 545 km^2. Od wschodu graniczy ono z Równiną Drawską, a od południa z Pojezierzem Dobiegniewskim. Występują tam liczne moreny o wysokości do 120 m.n.p.m oraz jeziora rynnowe, m.in. jezioro Pełcz. Na północ od tego mezoregionu znajduje się kolejne pojezierze, tj. Ińskie. Obydwa pojezierza dzieli rzeka Ina. Na północny-wschód od Pojezierza Ińskiego rozciąga się Pojezierze Drawskie. Znamienną cechą tego mezoregionu są wyższe wzniesienia morenowe, maksymalnie do ok. 180 m n.p.m. Mezoregion ten jest urozmaicony i zajmuje obszar ok. 750 km^2. Na północy graniczy on z Wysoczyzną Łobeską. Teren ten jest położony niżej od ww. pojezierza, charakterystyczna jest tam ponadto mniejsza ilość jezior. Zajmuje on łącznie obszar ok. 1120 km^2. Wysoczy-

zna Łobeska swą wschodnią granicę posiada na rzece Parsęcie (J. Kondracki 1998; 2009, 70-72).

Ostatnim makroregionem, który można przyporządkować do Pomorza Zachodniego, jest Pojezierze Południowopomorskie. Dzieli się ono z kolei na 12 mezoregionów, wśród których istotna jest Równina Gorzowska (J. Kondracki 1998; 2009, 79). Mezoregion ten roztacza się na południe od Pojezierza Myśliborskiego i zajmuje on obszar 1640 km^2. Na obszarze tym występują równiny sandrowe o wysokości od 40 do 60 m n.p.m. Obecne są tam także wzgórza morenowe, niekiedy przekraczające 100 m n.p.m. Przez region ten przepływają rzeki Myśla i Kurzyca, stanowiące dopływ Odry. Występują tam też jeziora wytopiskowe (J. Kondracki 1998; 2009, 79).

We wschodniej części Pomorza Zachodniego, na wschód od Parsęty, a więc na tzw. Pomorzu Środkowym, leży część opisywanego wcześniej Pojezierza Zachodniopomorskiego. Ponadto znajdują się tam dwa następne makroregiony, tj. Pojezierze Wschodniopomorskie i Pobrzeże Koszalińskie (J. Kondracki 1998; 2009, 53-54, 74).

Na wschód od Parsęty, na Pojezierzu Zachodniopomorskim zostały wydzielone dwa mezoregiony, przy czym dla tego opracowania, najważniejsza jest Wysoczyzna Polańska. Jest to obszar znajdujący się pomiędzy Pojezierzem Bytowskim, a Równiną Sławieńską (dawniej Równiną Słupską) i Wysoczyzną Damnicką (makroregion Pobrżeże Koszalińskie). Zachodnią jej granicą jest dolina Radwi, wschodnia zaś dolina Łupawy. Cechą charakterystyczną tego terenu są wysokości sięgające ponad 100 m n.p.m. Liczne są tam rzeki, np. Grabowa, Wieprza i Słupia. Rzadziej występują jeziora. Mezoregion ten ma ok. 1700 km^2 powierzchni.

Następny makroregion, czyli Pojezierze Wschodniopomorskie podzielone jest na dwa mezoregiony, przy czym istotny jest jeden z nich, tj. Pojezierze Kaszubskie. Mezoregion ten graniczy od zachodu z Wysoczyzną Polanowską, od północy z Pradoliną Łeby i Redy, natomiast od wschodu z Pobrzeżem Kaszubskim i Żuławami Wiślanymi. Intrygujący jest fakt, iż na tle wszystkich innych mezoregionów na Pomorzu, obszar ten wyróżnia się znacznymi wysokościami bezwzględnymi, które sięgają nawet 328 m n.p.m. Łączna powierzchnia tego regionu wynosi ok. 3000 km^2. Liczne są tam jeziora o powierzchni ponad 1 h; w sumie zarejestrowano ich ponad 500 (J. Kondracki 1998; 2009, 74-76).

Ostatni z makroregionów w ramach Pomorza Środkowego to Pobrzeże Koszalińskie. W ramach tego obszaru wydzielono sześć mezoregionów, w tym wymienianą już Równinę Sławieńską (Równinę Słupską) oraz Równinę Białogardzką i Wysoczyznę Kamieńską (J. Kondracki 1998; 2009, 53-58).

Równina Białogardzka znajduje się na wschód od Parsęty. Graniczy ona z Równiną Gryficką na zachodzie, z Wysoczyzną Łobeską na południowym-zachodzie, Pojezierzem Drawskim na południu oraz Wysoczyzną Polanowską i Równiną Sławieńską na wschodzie. Teren tej równiny zbudowany jest z falistej moreny dennej. Występują tam małe jeziora, jednak jest ich relatywnie niewiele. Łączna powierzchnia tego terenu wynosi ok. 1800 km^2. Kolejny mezoregion, tj. Równina Sławieńska, stanowi właściwie wschodnie przedłużenie Równiny Białogardzkiej. Granicę pomiędzy tymi obszarami stanowią Wzgórza Koszalińskie, które mają maksymalną wysokość nieco ponad 100 m n.p.m. Na wschodzie teren ten dochodzi do doliny Słupi. Na południu graniczy on natomiast z Wysoczyzną Polanowską. Omawiany obszar charakteryzuje się niewielkimi wysokościami, sięgającymi najczęściej od 40 do 60 m n.p.m. Istotnymi rzekami są tam Wieprza i Grabowa, wyróżniające się szerokimi dolinami. Równina Sławieńska zajmuje obszar ok. 1520 km^2. Ostatnim z mezoregionów jest polodowcowa Wysoczyzna Damnicka zbudowana z glin zwałowych, rozciągająca się pomiędzy Słupią na zachodzie i Łebą na wschodzie. Typowe są tam wysokości nie przekraczające 80 m.n.p.m, choć zdarzają się także miejsca, w których notujemy wysokość nieco ponad 100 m n.p.m. Liczne są tam wzgórza morenowe, zaś łączna mezoregionu wynosi ok. 830 km^2.

Ostatnim ważnym terenem jest Dolny Śląsk, znajdujący się w południowo-zachodniej Polsce. W południowej jego części został wyodrębniony makroregion Przedgórza Sudeckiego (J. Kondracki 1998; 2009, 216). W jego ramach wyróżnionych zostało siedem mezoregionów, z istotnymi dla tych studiów Wzgórzami Niemczańsko-Strzelińskimi.

Mezoregion ten to urozmaicony teren, zajmujący przestrzeń ok. 1140 km^2. Na północy graniczy on z Masywem Ślęży, a od północnego-wschodu z makroregionem Niziny Śląskiej. Na zachodzie jego granicę stanowią Wzgórza Podsudeckie, z kolei na południu wąski pas Obniżenia Otmuchowskiego. Mezoregion Wzgórz Niemczańsko-Strzelińskich dzielony jest ponadto na niższe jednostki, tj. mikroregiony: Wzgórza Łagnewnickie, Wzgórza Krzyżowe, Wzgórza Gumińskie, Wzgórza Dębowe i Dobrzeniewskie, Wzgórza Szklarskie, Wzgórza Bielawskie, Wysoczyznę Ziębicką i Dolinę Oławy (J. Kondracki 1998; 2009, 218-220).

I.C.2. Grupa południowo-wschodnia

Generalnie grupę tę można lokalizować w obrębie Wyżyn Polskich, Karpat Zachodnich i Wschodnich, a także części Nizin Wschodniobałtycko-Białoruskich i Wyżyn Ukraińskich (J. Kondracki 1998). W ramach tej strefy kluczowym obszarem jest Małopolska.

Wymieniona strefa geograficzno-kulturowa pod względem fizjogeograficznym mieści się w ramach kilku makroregionów, przy czym istotne są tu: Niecka Nidziańska, Wyżyna Kielecka, Wyżyna Lubelska i Kotlina Sandomierska (J. Kondracki 1989; 1998; 2009, 263-264, 270, 279-280, 305-306).

Niecka Nidziańska znajduje się pomiędzy Wyżyną Krakowsko-Częstochowską a Wyżyną Kielecką. Zajmuje ona powierzchnię ok. 4700 km^2, dzieląc się przy tym na osiem mezoregionów (por. W. A. Nowak 1986, 23-25). Istotne z nich to: Wyżyna Miechowska, Płaskowyż Proszowicki, Garb Wodzisławski i Niecka Połaniecka Wyżyna Miechowska praktycznie na całym obszarze jest pokryta glebami lessowymi. Przecinają ją doliny rzek Dłubni, Szreniawy i górnej Nidzicy. Występują tam wzniesienia, które przekraczają 400 m n.p.m. Mezoregion ten graniczy od północy z Płaskowyżem Jędrzejowski i Garbem Wodzisławskim, a od wschodu i południa z Płaskowyżem Proszowickim. Powierzchnia jego wynosi ok. 770 km^2. Płaskowyż Proszowicki graniczy od południa z Niziną Nadwiślańską (makroregion Kotlina Sandomierska), w stronę której opada stopniem erozyjnym. Najwyżej położone punkty na tym terenie nie przekraczają 280 m n.p.m., następnie obniżają się one w stronę wspomnianej niziny. Płaskowyż ten jest przecięty dolinami rzek Szreniawa i Nidzica. Następny mezoregion, Garb Wodzisławski leży pomiędzy Wyżyną Miechowską i Płaskowyżem Proszowickim (na południu), Płaskowyżem Jędrzejowskim (na północy), od którego oddzielony jest doliną Mierzawy i Doliną Nidy (na wschodzie). We wschodniej części forma ta pokryta jest lessem. Wysokości bezwzględne dochodzą tam od 336 m n.p.m. w części wschodniej do 368 m n.p.m. w części zachodniej. Ostatnim z kluczowych terenów jest Niecka Połaniecka. Jest to zapadlisko, które rozciąga się pomiędzy Garbem Pińczowskim na południu a Pogórzem Szydłowskim na północy. Jego północno-zachodnią granicą jest dolina Nidy. Mezoregion ten ma powierzchnię ok. 930 km^2 (J. Kondracki 1998; 2009, 263-270).

Drugim z istotnych małopolskich makroregionów jest Wyżyna Kielecka. Dzieli się ona na sześć mezoregionów, których łączna powierzchnia wynosi ok. 6800 km^2. Wśród tych jednostek, najważniejszą jest Wyżyna Sandomierska, położona w jej wschodniej czę-

ści. Od zachodu graniczy ona z Górami Świętokrzyskimi, od północnego-zachodu z Płaskowyżem Suchedniowskim, od północy i północnego-wschodu z Przedgórzem Iłżeckim, od wschodu doliną Wisły, a od południa z Niecką Połaniecką. Na wyżynie tej charakterystyczna jest gruba pokrywa lessowa, poprzecinana licznymi wąwozami. Przez mezoregion ten przepływa wiele rzek, np. lewe dopływy Wisły. Należą do nich: Koprzywianka, Opatówka i Kamienna. Teren Wyżyny Sandomierskiej charakteryzuje się zróżnicowanymi wysokościami, od 180 do 300 m n.p.m. Łączna jego powierzchnia wynosi ok. 1140 km^2 (J. Kondracki 1998; 2009, 277-278).

Następny makroregion, Wyżyna Lubelska, znajduje się na obszarze od przełomu Wisły na zachodzie po dolinę Wieprza na wschodzie. Zajmuje on obszar ok. 7200 km^2 i dzieli się na dziewięć mezoregionów, wśród których najważniejszym jest Płaskowyż Nałęczowski. Obszar ten zajmuje powierzchnię ok. 625 km^2. Stanowi on północno-zachodnią partię Wyżyny Lubelskiej. Graniczy on od północy z Wysoczyzną Lubartowską, na wschodzie z doliną Bystrzycy, na południu z Równiną Bełżycką, zaś na zachodzie z doliną Wisły (np. H. Maruszczak 1972). Na obszarze tym występują trzy doliny: rzeki Bystrej (dopływ Wisły) oraz Ciemięgi i Czechówki (dopływ Bystrzycy). Płaskowyż Nałęczowski charakteryzuje się występowaniem form terenu przekraczającymi wysokość 200 m n.p.m. Najwyżej położony tam punkt mierzy 253 m n.p.m. (J. Kondracki 1998; 2009, 283).

Ostatnim ważnym do omówienia makroregionem jest Kotlina Sandomierska. Obszar ten ma powierzchnię ok. 15000 km^2 i znajduje się on na południe od Niecki Nidziańskiej, Wyżyny Kieleckiej i Wyżyny Lubelskiej. Podzielony jest on na 11 mniejszych jednostek, z których istotnym tu jest mezoregion Podgórza Rzeszowskiego (Wysoczyzny Kańczuckiej).

Podgórze Rzeszowskie stanowi przykarpacką część Kotliny Sandomierskiej, leżącą pomiędzy dolinami Sanu i Wisłoka. Od południa przylega ono do Pogórza Dynowskiego. Teren ten ma powierzchnię ok. 860 km^2 i cechują go wysokości od 240 do 280 m n.p.m. (J. Kondracki 1998; 2009, 312).

I.D. Ramy chronologiczne

Najogólniej rzecz ujmując tło chronologiczne dla prezentowanych studiów stanowi całkowity okres, w którym to społeczności grup wschodniej oraz południowo-wschodniej KPL aktywnie użytkowały zakładane przez nie cmentarzyska z bezkomorowymi mogiłami.

Ramy tego ciągu aktywności funeralnej, od punktu inicjalnego do finalizacyjnego, nie zostały jednak jak dotąd w sposób rzetelnie określone. Stale nawracającym jest pytanie: czy aktywność funeralna mogła być paralelna z czasem całkowitej aktywności społeczeństw KPL? Egzystencję grup ludzkich klasyfikowanych w ramach KPL ująć można ogólnie w czasie od schyłku V do pocz. III tys. BC. Początek ich przypadał na czas kiedy to na Kujawach ulegało dezintegracji osadnictwo naddunajskie (R. Grygiel 2004; 2008; P. Bogucki, R. Grygiel 1993; por. L. Czerniak 1994; S. Rzepecki 2004), natomiast koniec na okres ekspansji społeczności KAK (M. Szmyt 1996) i intensyfikacji prądów badeńskich (M. Rybicka 1995; M. Przybył 2009). Na lessach zachodniej Małopolski pojawiły się wówczas tzw. zespoły pucharowo-badeńskie (np. J. Kruk, S. Milisauskas 1999).

I.E. Historia i stan badań

Historia oraz stan badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL charakteryzują się dużą złożonością. Problematyka ta, jak każda odnosząca się do dziejów badań konkretnego (niekoniecznie prahistorycznego) zjawiska, dotyka i wyciąga na powierzchnię pełną paletę wzlotów i stagnacji, które bywają towarzyszami każdej dyscypliny naukowej. Nie inaczej jest w przypadku poruszanych w tej pracy kwestii. W przekroju całej historii badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL liczyć należy się z cyklicznością jako efektu szeregu determinantów. Cykliczność ta mogła mieć charakter asynchroniczny lub lokalnie zawężony. Inne jest zatem historia i stan badań w grupach wschodniej i południowo-wschodniej badanej kultury.

I.E.1. Problem selektywnych źródeł

Interesujące są czynniki kształtujące odmienną historię i dynamikę badawczą. Jest naturalne, iż fundamentalnym kreatorem tego stanu rzeczy były po prostu społeczności KPL. Decydując się na konkretną formę cmentarzysk z grobowcami, wpływały one nieumyślnie (bądź umyślnie?) na to, w których miejscach mogiły będą stabilnym elementem krajobrazu, a gdzie szybko z niego znikną (por. M. Furholt 2012, 122). W środowisku w którym ludność ta wznosiła bezkomorowe mogiły przy użyciu dużych głazów polodowcowych, obiekty te wrastały w otoczenie na wiele tysięcy lat, często zachowując swoje podstawowe cechy morfologiczne do czasów teraźniejszych. Z drugiej strony tam, gdzie budowano je

wykorzystując do tego celu znacznie drobniejszy materiał kamienny, i/albo drewno, były one skazane na szybsze zniszczenie. Chodzi tu jednak tylko o destrukcję naturalną – np. denudację. W sytuacji kiedy nasyp ograniczony był wielkimi głazami eratycznymi, miał on większą szansę na przetrwanie, a jeśli nawet ulegał on zniszczeniu, to świadectwem istnienia grobowca wciąż mogła być obstawa, ponieważ duże głazy z uwagi na swoją masę, były znacznie mniej narażone na przesunięcia. Odmiennie rzecz się ma w przypadku obstaw nieco bardziej prowizorycznych, zbudowanych z niewielkich kamieni. Były one niewątpliwie bardziej „ruchome". Degradacja pierwotnego układu mogiły była w takim przypadku tylko kwestią czasu, zapewne nieodległego. Zupełnie nietrwałe z punktu widzenia biologicznego były grobowce, których podstawowym budulcem był materiał drewniany (por. S. Rzepecki 2013, 49-67). Obiekty te nie miały szans na przetrwanie, na przykład ze względu na biodegradację drewna (R. A. Blanchette i in. 1990, 141-174;. R. A. Blanchette 1995, 113-117). Drewno ulegało rozkładowi, natomiast nasyp (o ile istniał) w efekcie działania sił grawitacji procesom stokowym. Reliktem takich konstrukcji mogłoby być dołki po słupach i rowy fundamentowe, ale również te obiekty przetrwać mogły do czasów współczesnych w mocno zniekształconym stopniu. Powodem takiego stanu rzeczy są różnorodne procesy glebotwórcze, bardzo destrukcyjne w środowisku piasków eolicznych (por. S. Rzepecki 2014, 91-94). Rozumiejąc te przyczyny łatwiej zdać sobie sprawę jak selektywną pulą danych stawały się bezkomorowe mogiły właściwie już na etapie ich konstruowania, wtedy gdy decydowano o ich morfologii.

Na oddalanie się od stanu pierwotnego miały wpływ również inne czynniki. Były one związane procesami antropogenicznymi. Początek tej działalności zawdzięczać można bezpośrednim sukcesorom społeczności KPL, wtórnie wykorzystującym funeralne obiekty. Praktyki takie były cechą ludności KAK i kultury ceramiki sznurowej (dalej: KCSz) (A. Cofta-Broniewska 1989; M. Szmyt 1996, 145; B. Bargieł, M. Florek 2006, 361-384; P. Włodarczak 2008, 151-168; K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 203-219; M. Szmyt, J. Czebreszuk 2012, 169-194; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 205-214; S. Rzepecki 2014a, 9-27). Oczywiście, nie bez znaczenia były też zniszczenia nowożytne (por. J. Kruk 1980, 15, Ryc. 3).

Sednem powyższych rozważań jest fakt świadomości funkcjonowania w przestrzeni określonych, reprezentujących przeszłość obiektów i zróżnicowanego do nich stosunku. Dla poznania czynników kształtujących historię i wpływających na stan badań cmentarzysk KPL ważne jest zrozumienie tego stosunku. Nie jest to jednak miejsce na roztrząsanie relacji jaką miały do tych nekropoli społeczności KAK ani KCSz. Po pierwsze proble-

matyka ta wymaga osobnych studiów, po drugie nie ma w tej chwili większego znaczenia. Istotna jest tu bardziej postawa człowieka współczesnego, manifestująca się chęcią poznania i zrozumienia badanych fenomenów kulturowych. Wydaje się, iż człowiek nowożytny, mimo pewnych ograniczeń w możliwości pełnego zrozumienia tych cmentarzysk, nie był wobec nich obojętny (por. J. Müller 2011, 5). Zainteresowania takie musiały mieć miejsce w pierwszej kolejności tam, gdzie mogiły te były najbardziej widoczne. Dało to określone konsekwencje. Po pierwsze, świadectwem tego są liczne ludowe legendy wyjaśniające ich pochodzenie i funkcje (np. M. Chełmiński 1843, 257), po drugie znajdują one odbicie w toponimach (M. Czarnecki 1969, 25-40; por. A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011, 16-17). Osobną kwestią jest z kolei negatywny, choć być może nieumyślny, stosunek do nich, związany z sygnalizowanymi już procesami antropogenicznymi. Niezbyt szczęśliwą miarą relacji człowieka współczesnego do cmentarzysk z mogiłami KPL był w pewnym czasie proceder pozyskiwania z nich materiału kamiennego do różnych celów gospodarczych (M. Borucki 1882, 235; por. W. Chmielewski 1952; Rzepecki 2004, 125). Do degradacji imponujących niegdyś nasypów przyczyniła się też erozja agrotechniczna (por. J. Müller 2011, 5).

Wspomniane czynniki naturalne i antropopresyjne doprowadziły do tego, iż aktualna mapa rozprzestrzenienia takich nekropoli w znacznym stopniu może nie odpowiadać sytuacji realnej. Problem ten także doskonale znany w przypadku północnych Niemiec oraz Dani (N. H. Andersen 1997, 94; P. B. Ritcher 2002, 153; K. Rassmann, G. Schafferer 2012, 116; G. Schafferer 2014, 92-93). Duże znaczenie ma też naturalnie sama intensyfikacja badań:

Perhaps the most serious problem associated with site distributions is the way have been distorted by erosion, destruction and differences in fieldwork intensity. The archaeologists has to work with an incomplete map, and he can rarely put much reliance on the picture such a map gives. The survival and destruction of sites is related to a large number of factors (I. Hodder, C. Orton 1976, 20).

Najlepszym potwierdzeniem istoty rozwoju badań są niedawne odkrycia na obszarach, gdzie do 2010 r. nie notowano niemal jakichkolwiek reliktów funeralnych KPL[9] (np. D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 205-214; 2014; D. Król i in. 2014).

[9] Do wyjątkowych informacji na ten temat należy lakoniczna wzmianka na temat domniemanego pochówku KPL z Sobiecina, pow. Jarosław (K. Jażdżewski 1936, 451; por. S. Czopek 2003, 76).

I.E.2. Charakterystyka zróżnicowania tradycji i efektów badawczych

Zainteresowania cmentarzyskami z grobowcami KPL były najsilniejsza tam, gdzie przetrwały one w najlepszej kondycji. Najpierw przyciągały one zwykłych sympatyków przeszłości i poszukiwaczy-kolekcjonerów, a później profesjonalnych archeologów. W konsekwencji przyrostu źródeł, tereny takie stały się dla szeregu badaczy „punktami-centrami" w studiach nad genezą i dyspersją tych form (L. Czerniak 1994, 129-135; S. Rzepecki 2004; 2011a; 2011b; A. Kośko 2006, 19). Obszary te to: Kujawy i ich przedpole, ziemia chełmińska, Pomorze Środkowe lub Zachodnie. W odróżnieniu od tych stref, inną dynamiką cechowały się badania nekropoli w Małopolsce. Jest to łatwe do wytłumaczenia. Na tamtym terenie brak jest bowiem wtopionych w krajobraz grobowców skonstruowanych z dużych eratyków. Nie oznacza to jednak, iż Małopolska pozbawiona jest całkowicie śladów podobnych przejawów aktywności funeralnej. Do czasów nowożytnych przetrwało szereg nasypów ziemnych, które zostały mocno zakodowane w pamięci zbiorowej. Do takich należą np. mogiły w Broniszowicach, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, nazywane przez okolicznych mieszkańców „kopcami armiejskimi" (J. T. Bąbel 2006, 271).

Badania cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w Małopolsce można uznać za progresywne. Na przestrzeni kilkudziesięciu ostatnich lat dokonano tam kilku ważnych odkryć. To właśnie w tej części Polski rozpoznano największą liczbę mogił wraz z przylegającymi do nich grobami płaskimi. Sytuacja ta jest niemal niespotykana na Kujawach i w innych rejonach grupy wschodniej KPL. Jest ona efektem bardzo prostej prawidłowości. Badane tam mogiły, same w sobie były dla archeologów na tyle spektakularne i absorbujące, że przestrzenie wokół nich nie budziły większych emocji, przez co zwyczajnie je ignorowano (S. Rzepecki 2004, 129; M. Rybicka 2006, 72; por. M. Nowak 2009, 460).

Powyżej przedstawiono główne czynniki warunkujące okoliczności badań w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL. Nie można jednak na tym poprzestać. W ramach tych grup widoczne są następne różnice. Wobec tego, za rozsądną uznać można propozycję rozdzielenia przeglądu dziejów i stanu badań na dwie elementarne części, które będą dalej konsekwentnie dzielone. Proponując ten układ, warto mieć jednak na uwadze, spostrzeżenie J. Wierzbickiego, który pisze, że:

…zagadnień dotyczących dziejów i stanu badań nie można rozpatrywać w jakichkolwiek zamkniętych nakreślonymi sztywno granicami. Nie raz bywa, że postęp naukowy inspirowany jest nowymi odkryciami lub koncepcjami powstałymi na odległym w sensie geograficznym obszarze, niekiedy też w innej dziedzinie wiedzy (J. Wierzbicki 1995).

Komentując te słowa, wydaje się, iż w przypadku prezentowanego zagadnienia, można je odnosić tylko do Kujaw, ziemi chełmińskiej i względnie Pomorza. Tereny te są relatywnie bliskie sobie w sensie tradycji badawczych, w dużej mierze np. ze względu na pozaborową spuściznę archiwalną, a następnie programową działalność ośrodków naukowo-badawczych. Inaczej jest w przypadku Małopolski, gdzie tego rodzaju tradycji po prostu nie ma.

I.E.2.1. Grupa wschodnia

Obszar grupy wschodniej KPL jest na pewno jednym z najbardziej newralgicznych w polskiej archeologii neolitu. W granicach tego terytorium mieszczą się strefy bardzo zróżnicowane pod względem stanu badań (por. M. Nowak 2009, 263-321). Najlepiej rozpoznaną jest bez wątpienia obszar Kujaw, który jest najbardziej reprezentatywną jednostką w ramach tej grupy (np. A. Kośko 1981; 2000, 19-133; D. Prinke 1981; L. Czerniak, D. Prinke 1988; L. Czerniak, A. Kośko 1993; L. Domańska 1995; L. Czerniak 1994; S. Rzepecki 2004, A. Przybył 2009; por. M. Nowak 2009, 263-285; M. Rybicka 1995, 2011, 231-237). Kolejne kluczowe rejony to ziemia chełmińska (np. S. Kukawka 1991; 77-85, 1991a, 1994, 161-175; 1997; 2010; por. M. Nowak 2009, 285-298), Pojezierze Gostynińskie (np. P. Papiernik, M. Rybicka 2002; M. Rybicka, K. Gowin 1994; 17-37; 2000, 5-36; M. Rybicka 2004; A. Pelisiak, M. Rybicka 2005, A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska-Jasiewiczowa 2006; M. Rybicka, A. Wacnik 2012; por. M. Nowak 2009, 298-302); Polska Środkowa (H. Wiklak 1975; A. Pelisiak 1988, 2003; por. M. Nowak 2009, 302-304), Wielkopolska (J. Wierzbicki 1995, 21-52; 2013; por. M. Nowak 2009, 304-308) oraz Pomorze (rozpoznane w bardzo nierównomiernym stopniu; K. Siuchniński 1969; D. Jankowska 1980; 1981, 119-135; 1990; J. Wierzbicki 1999; por. M. Nowak 2009, 308-317). Ponadto obecność KPL udokumentowana została na terenie Dolnego Śląska (np. A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1993, 98-197, mapa 2; W. Wojciechowski 1999, 81-83; por. M. Nowak 2009, 318-321) i Mazowsza (np. E. Kempisty 1975, 42-44; B. Bargieł, A. Zakościelna 2004; W. Borkowski, B. Matraszek, S. Sałaciński 2006; por. M. Nowak 2009, 317-318).

W przypadku cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami, obszar grupy wschodniej KPL wydaje się być bardzo interesujący. Wskutek wykorzystywania przez miejscową ludność tej kultury głazów polodowcowych, mogiły takie miały tam szansę na trwałą implantację w krajobrazie. Materiał eratyczny nie był jednak jedynym surowcem wykorzystywanym do budowania grobowców. Wiadomo dziś, że na samych Kujawach, i na terenach okolicznych, konstruowano je również z drewna (np. L. Czerniak, A. Kośko 1993; J. Czebreszuk, A. Przybył 2002; S. Rzepecki 2004, 124-125; 2011b; 2011b; A. Kośko 2006, 19-26, 2007, 45-55; P. Kitel i in. 2012, 13-34; P. Papiernik 2012, 214). Rejestracja form zbudowanych przy pomocy mniej trwałych komponentów jest jednak bardzo skomplikowana drogą klasycznego rekonesansu powierzchniowego, odwrotnie niż w przypadku struktur wielkokamiennych (por. S. Rzepecki 2013, 49-67). Co prawda, do tego celu wykorzystywane są możliwości badań lotniczych (np. W. Rączkowski 2009, 133-154; C. Gaffney, J. Gater 2003; R. Schwarz 2003; por. S. Rzepecki 2011a, 75-77; 2011b, 86-88), a od niedawna też technologia LIDAR/ALS (np. A. Przybył 2014), ale to wciąż tylko badania inwazyjne są wstanie dać odpowiedź na temat rzeczywistej funkcji czy afiliacji kulturowej tych struktur.

Wyprzedzając szczegółową prezentację dziejów i stanu badań, niezbędny jest w tym miejscu krótki komentarz. Otóż, nawiązując do wspomnianego wcześniej generalnego stanu rozpoznania osadnictwa KPL w grupie wschodniej, należy zaznaczyć, iż nie jest on zupełnie tożsamy ze stanem rozpoznania cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami. Tego rodzaju stanowisk nie zarejestrowano jak dotąd na Pojezierzu Gostynińskim (por. M. Rybicka 2004). Również Mazowsze oraz Wielkopolska są pod tym względem bardzo ubogo reprezentowane (por. K. Jażdżewski 1936; 190-104; W. Chmielewski 1952, 97; J. Wierzbicki, 1995; 2008, 25-55; 2013, 233-234; B. Matraszek 2006, 248). Wspominając o Wielkopolsce, chodzi konkretnie o teren Wielkopolski Środkowej (por. J. Wierzbicki 2013, 9). Sytuacja ta ulega przewartościowaniu na pograniczu wielkopolsko-kujawskim, gdzie lawinowo wzrasta pula danych na temat tego typu obiektów (por. K. Gorczyca 1981, 1-20; 2005, 245-246). Te pograniczne nekropole zostaną omówione wraz obiektami kujawskimi, podobnie jak część innych cmentarzysk, obecnych na przedpolu tego regionu (por. P. Kittel i in. 2012, 13-34).

I.E.2.1.1. Przegląd historii badań na Kujawach i ich przedpolu

Identyfikacja cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na Kujawach sięga odległej historii. Składa się ona z szeregu kluczowych etapów. Etapy te można rozumieć np. jako następujące po sobie określone sekwencje geopolityczne, w ramach których rozwijano studia nad omawianymi zjawiskami kulturowymi lub inaczej, jako sekwencje, w obrębie których następowały określone przewartościowania metodyczne. W drugim przypadku chodzi m.in. o podkreślenie faktu wdrożenia początkiem lat 70-tych ub. wieku nowatorskiego programu, skierowanego na badania tzw. „czarnej" enklawy nekropoli z bezkomorowymi grobowcami w zachodniej części Kujaw (np. A. Kośko 1976, 402-408). Nie da się bowiem ukryć, że w wyniku tego zabiegu wzbogacony został obraz rozprzestrzenienia takich obiektów.

Pierwsze wzmianki na temat wielkokamiennych mogił pochodzą z I poł. XIX w. Są to głównie krótkie przekazy (np. M. Chełmiński 1843, 257; por. W. Chmielewski 1952, 9, 50). Niewiele do tematu wnoszą też późniejsze studia O. Kolberga. Pisze on m.in.:

...tam gdzie się lepiej zachowały (jak: koło Służewa, Radziejewa, Piotrkowa, Sompolna, Lubrańca), mają one zawsze prawie wyraźny kształt trójkąta o trzech różnych bokach, ułożonych z kamieni, lub są i takie, gdzie podstawa jest krótsza, ale za to z większych złożona kamieni... (O. Kolberg 1867, 42).

Ambicją tego autora nie była inwentaryzacja ani klasyfikacja mogił. Obiekty te wymieniał on tylko przy okazji prowadzenia etnograficznych badań kultury ludowej Kujaw. Z pierwszej poł. XIX w. pochodzi również opis bezkomorowych grobowców KPL z okolic Kleczewa, autorstwa E. Raczyńskiego (por. K. Gorczyca 2005, 117-118). Przekaz ten jest sugestywny:

Kleczew pod tym względem istotnie zasługuje na uwagę badacza starożytności, bo gdy w innych miejscach takowe mogiły tu i ówdzie porozrzucane leżą, w Kleczewie kształcą one jakby starożytne Necropolis, czyli miasto śmierci. Dalej dodaje on: *Mogiły te w jednym końcu okrągławe mają około piętnastu kroków średnicy, drugim końcem zwężają się co raz bardziej, a długość ich ogólna wynosi 50 do sześćdziesięciu kroków. Skraje owych mogił ogromne mik, jakby do fundamentu kamieniami są otoczone, a ziemia pod kamieniami na trzy stopy zdaje się być poruszona, i tam zakopane są urny, żale i leżniki* (E. Raczyński 1843, 421-422).

Silny wzrost zainteresowania grobowcami KPL na Kujawach i terenach okolicznych można zaobserwować w II poł. XIX w. W okresie tym prowadził działalność m.in. niemiecki generał von Erckert. To właśnie on posłużył się po raz pierwszy terminem „grób kujawski" (por. W. Chmielewski 1952, 9). W latach 1879-80 von Erckert prowadził prace wykopaliskowe w Janiszewku, Tymieniu, pow. Włocławek, Czarnocicach, Faliszewie, Świerczynku pow. Radziejów Kujawski i Ziemięcinie, pow. Konin (W. Chmielewski 1952, 45-46, 51-53, 93). Jego dociekania trudno jednak określić mianem naukowych. Były to prace głęboko amatorskie. Zainteresowania generała kończyły się zwykle na centralnej części grobowca, na eksploracji głównego pochówku (por. W. Chmielewski 1952, 9). W podobny sposób działali inni ówcześni pasjonaci prahistorii, tj. W. Schwartz, który w 1879 r. rozkopał mogiły w miejscowości Słaboszewo, pow. Mogilno oraz W. Łebiński, „badający" w 1887 r. grobowce w Rzeszynku, pow. Mogilno (W. Łebiński 1888, 33-36). W przypadku Słaboszewa trudno jednak o pewność czy obiekty te miały w związek z KPL (por. W. Chmielewski 1952, 95-96).

W przededniu wybuchu I wojny światowej, naukową już działalność zajmował się L. Kozłowski z ramienia Uniwersytetu Warszawskiego. W 1913 r. eksplorował on grobowce z obstawami kamiennymi w Świerczynku i Iłowie, pow. Radziejów Kujawski, te same które były wcześniej przedmiotem zainteresowań von Erckerta (L. Kozłowski 1921, 11-13, 53; por. W. Chmielewski 1952, 10, 46). Prace L. Kozłowskiego wyróżniał metodyczny postęp w stosunku do jego poprzedników. W przeciwieństwie do nich, skupiał się on na eksplorowaniu całego grobowca, bez „wyrywania" konkretnych obiektów z ich pierwotnego kontekstu. Były to zatem pierwszy niemal profesjonalny etap badań mogił KPL (por. A. Kośko 2007, 45).

Ważnym okresem dla identyfikacji cmentarzysk z grobowcami bezkomorowymi KPL, był etap międzywojenny, zwłaszcza lata 30-te. Wtedy to z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej: PMA) intensywną działalność naukową rozpoczęli K. Jażdżewski oraz archeolog samouk S. Madajski. W ostatnich dziesięcioleciu przed wybuchem II wojny światowej odkryli oni na terenie południowo-wschodnich Kujaw szereg stanowisk z mogiłami KPL: Gaj, stan.1, Wietrzychowice, stan. 1, Obałki, stan. 1, Sarnowo, stan. 1, Łania, a także Skarbanowo, pow. Włocławek (K. Jażdżewski 1936a, 115). Na niektórych z nich przeprowadzono wówczas badania wykopaliskowe. W 1934 r. K. Jażdżewski i S. Madajski rozkopali jeden z pięciu odkrytych w Wietrzychowicach grobowców. Obiekt ten mierzył ok. 115 m (W. Chmielewski 1952, 93-94). Była to zresztą najdłuższa mogiła zidentyfikowana na tym stanowisku. Warto nadmienić, iż inny przy-

puszczalny grobowiec KPL znajdował się w pobliskiej miejscowości Śmieły. Irena Jadczykowa (1970, 125) powołując się na przekazy ustne, wspomina o jego zniszczeniu już ok. 1920 r. Wracając jednak do lat 30-tych, należy pamiętać, że w 1934 r. K. Jażdżewski prowadził także działalność na innych stanowiskach, np. w Leśniczówce, pow. Włocławek (K. Jażdżewski 1936, por. W. Chmielewski 1952, 73-80). Dwa lata później, w 1936 r., ten sam badacz rozkopał natomiast cmentarzysko w Obałkach, stan. 1 (K. Jażdżewski 1936a, s. 114; por. W. Chmielewski 1952, 83-86).

Prężną działalność K. Jażdżewskiego i S. Madajskiego przerwała wojna. W czasach okupacji niemieckiej prowadzenie badań było dość problematyczne. Do wyjątkowych sytuacji należy zaliczyć działalność W. Kerstena, nazistowskiego kierownika Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (dalej: MAP). W 1941 r. prowadził on prace wykopaliskowe w Obałkach, rozkopując dwie mogiły, w tym jedną konstrukcję kolistą (por. W. Tetzlaff 1961, 44).

Po wojnie K. Jażdżewski i S. Madajski przenieśli się do Łodzi, najpierw organizując tam Miejskie Muzeum Prehistoryczne (od 15 maja 1945 r.), a następnie w wyniku fuzji z Miejskim Muzeum Etnograficznym (na przełomie lat 1949/50), Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne (dalej: MAiE). Równolegle K. Jażdżewski prowadził wtedy badania z ramienia ówczesnego Zakładu Prehistorii Polski Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: ZPP UŁ). Reprezentując tę instytucję dokonał on w 1947 r. inspekcji terenowej słynnego cmentarzyska w Sarnowie, pow. Włocławek. Trzy lata później, w 1950 r. na stanowisku tym (figurującym w literaturze pod nr 1) rozpoczęto badania wykopaliskowe, które kontynuowano także w następnym sezonie. Prace te prowadziły wspólnie dwie instytucje MAiE w Łodzi i Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: KAP UŁ). Kierowali nimi W. i M. Chmielewscy oraz S. Madajski. Dwuletnie prace terenowe pozwoliły na identyfikację sześciu bezkomorowych mogił KPL (W. Chmielewski 1952, 53-73). Podczas tych badań natrafiono pod grobowcem IV na relikty warstwy osadniczej, odpowiadającej najstarszemu horyzontowi tej kultury. Odkrycie to stało się przyczyną sformułowania pojęcia fazy sarnowskiej – ekwiwalentu fazy AB (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, 82; por. L. Gabałówna 1969, 43). Równolegle z tą ekspedycją prowadzono ważne prace na innym cmentarzysku, w Gaju, odkrytym w 1936 r. przez S. Madajskiego. Badaniami tymi również kierowali W. i M. Chmielewscy, S. Madajski oraz M. Gierecka. Rozpoznano wówczas jeden bezkomorowy grobowiec KPL, w którego partii czołowej stwierdzono ślady konstrukcji drewnianej (W. Chmielewski 1952, 86-92). We wczesnych latach 50-tych na Kujawach odkrywano też cmentarzyska na których nie prowadzono badań. Zaliczają się

do nich m.in. zarejestrowane przez S. Madajskiego obiekty w miejscowości Janiszewo, stan. 1, woj. Włocławek. W tym samym okresie miało miejsce odkrycie dwóch ważnych stanowisk: 3-3A w Zberzynie i stan. 2 w Zberzynku (dziś Wola Spławiecka). Było to zasługą działalności, przeorganizowanego po wojnie MAP, z ramienia którego badania powierzchniowe prowadził T. Wiślański. Kilka lat po tych odkryciach, w latach 1956-57 przystąpiono do badań stanowiska w Zberzynku (J. Olczak 1956, 219-221; T. Wiślański 1958, 317-325).

Po kilkunastu sezonach przerwy, w 1966 r. powrócono do prac terenowych w Sarnowie. Kierownikiem nowej ekspedycji została L. Gabałówna z MAiE. Jej działania miały kilka fundamentalnych celów, tj. dalszych badań zidentyfikowanych wcześniej reliktów fazy sarnowskiej, poprzez rekonesans większej przestrzeni cmentarzyska, oraz rekonstrukcję mogił (L. Gabałówna 1969, 43). Wznowienie prac w Sarnowie dało bardzo dobre efekty. Oprócz badań kolejnego grobowca (VIII), rozpoczęto też prace na nowoodkrytym, pobliskim stanowisku 1A, gdzie zidentyfikowano pozostałości osadnicze KPL z fazy sarnowskiej (L. Gabałówna 1969, 50). Prace badawcze na stan 1 kontynuowano także w kolejnych sezonach. Oprócz przebadanego wcześniej grobowca VIII, rozpoczęto prace na innych, VII i IX. Jednocześnie badano sąsiednie stanowisko 1A, gdzie obok pozostałości osiedla natrafiono na cmentarzysko płaskie KPL (np. L. Gabałówna 1969a, 51-57). W drugiej połowie lat 60-tych ub. wieku badano jeszcze inną nekropolę, na stan. 2A w Czamaninku, pow. Włocławek. Były to prace ratownicze. Prowadzili je L. Gabałówna, R. Dragan i S. Madajski z MAiE w Łodzi oraz J. A. Bakker z Uniwersytetu w Amsterdamie. Warto jednak zaznaczyć, iż interpretacja charakteru tego cmentarzyska nie jest jednoznaczna. Nie wiadomo czy było to tylko cmentarzysko płaskie, bez bezkomorowych grobowców (por. L. Gabałówna 1970a, 93-108), czy może na odwrót, z takimi właśnie formami (por. Z. Kapica 1986, 101)? Niestety, badań w Czamaninku nie kontynuowano w latach późniejszych. W przypadku Sarnowa doszło natomiast do zmian ze względu przedwczesną na śmierć L. Gabałówny w 1970 r. Spadkobiercą jej działalności został H. Wiklak, również pracownik łódzkiego MAiE. Badacz ten w ciągu kilku lat (do 1975 r.) dokończył eksplorację grobowców VIII i IX (H. Wiklak 1975, 43-53, 1980, 33-83) na stan. 1 oraz osady i cmentarzyska płaskiego na stan. 1A (H. Wiklak 1983, 167-200, 1986, 77-89). Przełom lat 60 i 70-tych to jednak nie tylko okres intensywnych prac w Sarnowie. W 1967 r. reaktywowano badania w pobliskich Wietrzychowicach. Także i one prowadzone były z ramienia MAiE. Kierował nimi K. Jażdżewski. W ciągu dwóch sezonów badawczych 1967-68 rozkopano trzy następne mogiły (I-II i V). Ostatni, piąty grobowiec z tego stanowiska eks-

plorowany był z kolei w 1969 r. (Jadczykowa 1970, 125-143, 1971, 93-103). W końcu, po wielu latach badań utworzono tam rezerwat archeologiczno-przyrodniczego (R. Grygiel, E. Niesiołowska-Śreniowska 1997, 223-227); obecnie Park Kulturowy Wietrzychowice.

Realizacji tych projektów zamknęła na pewien okres działalność MAiE w Łodzi. U jego schyłku, tj. w I poł. lat 70-tych, zaczęła mieć miejsce zmiana lidera w badaniach cmentarzysk z grobowcami KPL na Kujawach. Stał się nim ośrodek poznański, gdzie pod kierownictwem A. Cofty-Broniewskiej uruchomiono Zespół Badań Kujaw (dalej: ZBK), działający w obrębie ówczesnej Katedry Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: KA UAM). Zespół ten podjął intensywne działania w centralnej części Wysoczyzny Kujawskiej, na obszarze tzw. „czarnych" Kujaw. Aktywność tego zespołu koncentrowała się m.in. na terenie międzyrzecza Smiernii i Noteci, w rejonie miejscowości Krusza Zamkowa i Tupadły, pow. Inowrocław. Na tym stosunkowo niewielkim obszarze – określanym przez A. Kośko (1976, 402-408, 2006, 19-26, 2007, 45-55) jako „tupadleński mikroregion megalityczny" (dalej: TMM) – zarejestrowano obiekty nawiązujące zarówno do wielkokamiennych mogił, jak i odmienne, mniej spektakularne morfologicznie, konstrukcje. Taką sytuację zaobserwowano na stanowiskach 2 i 3 w Tupadłach, podczas badań prowadzonych w latach 1973-74. W Kruszy Zamkowej przebadano natomiast (w latach 1974-75) jedną bezkomorową mogiłę, silnie zniszczoną przez późniejsze osadnictwo KAK i wczesnośredniowieczne (A. Kośko 1989, 29-58).

Badania poznańskich archeologów nie ograniczyły się do penetracji tego tylko obszaru Kujaw. W sezonach 1972-73 realizowano prace wykopaliskowe na stan. 6 w Łącku, pow. Inowrocław, położonym na glebach bielicowych. Rozkopano tam bezkomorowy grobowiec, który to najpierw interpretowano jako konstrukcję mieszkalną. Na problem ten miał wpływ brak identyfikacji wielkokamiennych elementów konstrukcyjnych (L. Domańska, A. Kośko 1983; por. L. Domańska 1995).

Podobną konsternację wywołały odkrycia w Podgaju, stan. 7, pow. Aleksandrów Kujawski. Stanowisko to badano w 1979 r., a następnie w latach 1982-83. Obiekt ten również pozbawiony był dużych obstaw, co miało zasadniczy wpływ na problemy z oceną jego pierwotnej funkcji (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 53; por. L. Czerniak 1994, 132; S. Rzepecki 2004, 124). W tym samym czasie odkryto też inną nekropolę, na stan. 95 w Inowrocławiu. W latach 1977-84 przebadano tam cztery formy o cechach bezkomorowych grobowców KPL (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 5-50; por. S. Rzepecki 2004, 124-125). Także i one nie miały charakterystycznych obstaw kamiennych. Ich cechą dystynktywną były rowy fundamentowe, przez co interpretowano je pierwotnie jako obiekty domowe (L.

Czerniak, A. Kośko 1993, 35). Na stanowisku tym rozpoznano ponadto pozostałości grobów płaskich (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 33-34; por. S. Rzepecki 2011a, 17; 2011b; 17).

Pod koniec lat 70-tych prowadzono też badania wykopaliskowe na przedpolu Kujaw, w rejonie Kleczewa, pow. Konin. W 1979 r. K Gorczyca z Muzeum Okręgowego w Koninie (dalej: MOK) przebadał jeden z pięciu grobowców znanych ze stan. 3-3A w Zberzynie (K. Gorczyca 1981, 1-20; 1989, 245-246; 2005, 130).

Lata 80-te, poza kontynuacją rozpoczętych w poprzedniej dekadzie badań na stanowiskach w Łącku, Podgaju i Inowrocławiu, były okresem realizacji nowych projektów. Skoncentrowano się wtedy na rejonie tzw. Piasków Krzywosądzkich (por. J. Czebreszuk, P. Makarowicz 1990, 319; J. Czebreszuk, J. Hildebrantd-Radke, M. Szmyt 1997), na południe od doliny rzeki Bachorza. Rozpoznano tam m.in. stan. 22 w Smarglinie, pow. Radziejów (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 9). Główne odkrycia na tym stanowisku miały jednak miejsce dopiero w drugim etapie prac wykopaliskowych, przeprowadzonych w latach 1997 i 2002 przez M. Ignaczaka i A. Przybył (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 10). Był to już okres odmiennych relacji geopolitycznych. Polska archeologia wkroczyła wtedy w nowy etap szerokopłaszczyznowych badań liniowych (A. Kośko 2000; A. Kośko; A. Przybył 2004). We wspomnianym Smarglinie odkryto relikty bezkomorowej mogiły KPL. Był to kolejny zidentyfikowany grobowiec tej kultury na Kujawach, niezbudowany z brył eratycznych (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 74-75). Mogiłę tę skonstruowano wykorzystując materiał drewniany (i ziemny?).

Końcem XX w. odnotowano na Kujawach wiele innych stanowisk, na których natrafiono na relikty różnorodnych form bezkomorowych grobowców KPL. Było to możliwe dzięki badaniom liniowym, np. na trasach gazociągu tranzytowego (A. Kośko 2000, 19-133) i gazociągu regionalnego Mogilno-Włocławek (A. Kośko, A. Przybył 2004, 235-315). W tym okresie rozpoznano takie stanowiska jak np. Sławsko-Dolne, stan. 34 (np. A. Kośko 2006, 23-24), Chabsko, stan. 33 (A. Kośko, A. Przybył 2004) i Huta Padniewska, stan. 6, pow. Mogilno (A. Kośko, A. Przybył 2004, 236, 271). Badane tam założenia różniły się ewidentnie od monumentalnych struktur wielkokamiennych.

Ostatnie lata także dostarczyły wielu ważnych informacji na temat cmentarzysk z mogiłami KPL. Są one m.in. efektem badań w rejonie Kotliny Kolskiej, graniczącej od południa z Pojezierzem Kujawskim. W pierwszych latach XXI w. K. Gowin, M. Rybicka i K. Starecka natrafili w miejscowości Nagórki Grabowskie, pow. Grabów na stanowisko, na którym to w późniejszych latach rozpoznano osadę i cmentarzysko KPL. Prowadzone w sezonach 2007-08 i 2011 badania archeologiczne doprowadziły do identyfikacji budowli o

cechach bezkomorowej mogiły KPL oraz kilku grobów płaskich. Badania te prowadziła M. Rybicka z ramienia Muzeum w Łęczycy (dalej: MŁ) oraz Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego (dalej: IA UR) (P. Kittel i in. 2012, 13-34; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 173-176). W podobnym okresie natrafiono także na nekropolę w Redecz Krukowym, stan. 20, rozpoznaną w miejscu istniejącej wcześniej osady z fazy sarnowskiej. Badania te były realizowane przez MAiE i Fundację Badań Archeologicznych Imienia Konrada Jażdżewskiego, z ramienia których prowadził je P. Papiernik (2012, 195-238). Tym samym, po długiej absencji ośrodek łódzki ponownie zaznaczył swój udział w badaniach bezkomorowych grobowców na Kujawach. Co więcej, od 2009 r. ten sam badacz wraz z szerokim zespołem naukowym, realizuje interdyscyplinarny program badań pt. *Źródła archeologiczne w rejonie Parku Kulturowego Wietrzychowice*. Celem tego programu jest uzyskanie optymalnych informacji na temat osadnictwa KPL wokół nekropoli w Wietrzychowicach, stan. 1 i Gaju, stan. 1. W ramach tego projektu podjęto udane próby weryfikacji położenia nekropoli w Osieczu Małym, stan. 8A i badania grobowca 2 w Gaju, stan. 1 (P. Papiernik, informacja ustna).

Sumując, na Kujawach i terenach okolicznych, na przestrzeni ponad stu lat dostrzec można dość uporządkowaną aktywność wykopaliskową. Nie licząc momentu II wojny światowej, nie notowano okresów głębokich stagnacji badawczych (Ryc. 2). W całej historii badań na tym terenie największą aktywnością na polu wykopaliskowych badań naukowych, wyróżniał się ośrodek poznański, KA, następnie IP UAM – 26,7% spośród wszystkich badań wykopaliskowych i łódzki, tj. MAiE – 15,6% (Ryc. 3). Na tym tle bardzo wysoki jest procent eksploracji o charakterze amatorskim (przeważnie z okresu XIX w.) – 26,7% (Ryc. 3).

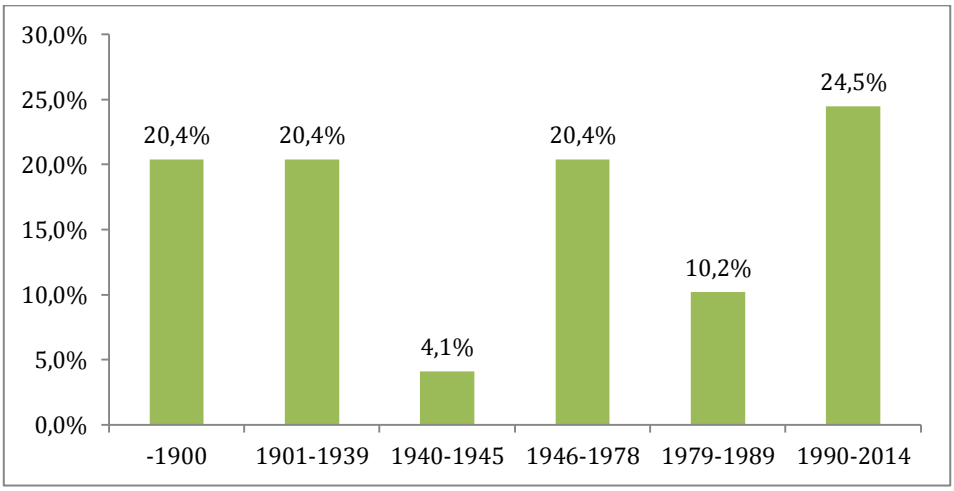

Ryc. 2. Historia badań wykopaliskowych na Kujawach i ich przedpolu.

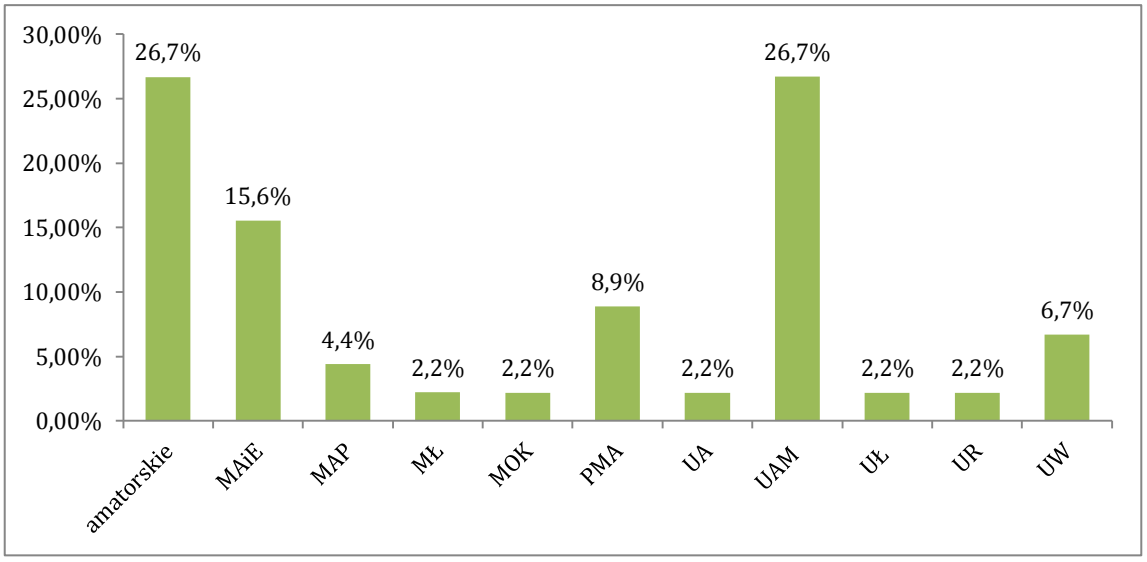

Ryc. 3. Instytucje naukowe realizujące badania wykopaliskowe cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na Kujawach i ich przedpolu.

I.E.2.1.2. Podsumowanie stanu badań na Kujawach i ich przedpolu

Wraz z rozwojem zainteresowań tematyką cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL poszerzała się ogólna wiedza na ich temat. Dopływ nowych informacji, zarówno z badań powierzchniowych, jak i przede wszystkim wykopaliskowych, implikował krystalizację nowych możliwości interpretacyjnych. Poniższe podsumowanie prezentuje aktualny stan wiedzy.

Spośród całej puli znanych stanowisk na 52,7% realizowano badania wykopaliskowe – od amatorskich prac von Erckerta, po wielkie kampanie na trasach planowanych inwestycji liniowych. Niestety, nekropole KPL na Kujawach i terenach okolicznych zostały rozpoznane selektywnie. Zaledwie 5,4% cmentarzysk badano na tyle wszechstronnie, iż udał się tam zarejestrować groby płaskie, jako element współwystępujący przestrzennie z grobowcami. Stosując podejście bezrefleksyjne w analizach przekazów archiwalnych oraz wielu starszych (i niektórych młodszych) opracowań, można by dojść do konkluzji, że na Kujawach (i w pobliżu), bezkomorowe grobowce funkcjonowały bez towarzystwa grobów płaskich, a jeśli nawet, to w ograniczonym zakresie. Mając jednak na uwadze bardzo duże doświadczenia z terenów grupy południowo-wschodniej KPL (np. B. Bargieł, M. Florek 2006, 361-384; 2006a, 385-401), albo z Kotliny Kolskiej (P. Kittel i in. 2012, 13-34; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 167-182) wnioskowanie takie jest ryzykowne (por. S. Rzepecki 2004, 129; M. Rybicka 2006, 72).

Odbiegając już jednak od tych mankamentów, warto zwrócić uwagę także na sukcesy badawcze. Na zainteresowanie zasługują na pewno rezultaty pionierskiej aktywności naukowej L. Kozłowskiego, autora pierwszego opracowania odnoszącego się bezpośrednio do bezkomorowych mogił KPL na ziemiach polskich. Warto jednak zdawać sobie sprawę, iż sympatyzował on z kilkoma dyskusyjnymi teoriami na temat przyczyn wznoszenia tych konstrukcji (por. J. Kostrzewski 1922). Pojawienie się monumentów miało być efektem postępującej hierarchizacji społeczeństw „pucharowych" oraz wzrostem antagonizmów między nimi a ludnością o podłożu „wstęgowym" (L. Kozłowski 1921, 18-19; por. W. Chmielewski 1952, 31; K. Adamczak 2013, 178).

Ważną rolę w dociekaniu genezy grobowców z kamiennymi obstawami odegrały badania terenowe inspirowane i realizowane przez K. Jażdżewskiego, począwszy od lat 30-tych ub. wieku. Prowadzone wówczas przez warszawskie PMA prace wykopaliskowe w Leśniczówce, Obałkach oraz Wietrzychowicach cechowały się wyższą jakością metodyczną (W. Chmielewski 1952). Po wojnie, do grona tych prac włączono cmentarzysko w Sarnowie, które obok Wietrzychowic urosło właściwie do rangi symbolu „grobowców kujawskich" w Polsce. Pokłosiem tych kampanii stała się ważna praca autorstwa W. Chmielewskiego (1952) pt. *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*. Wyłożono w niej nie tylko szczegóły na temat ówczesnego stanu rozpoznania wspomnianych stanowisk, ale przedstawiano też pierwszą „bazę danych" mogił KPL w międzyrzeczu Odry i Wisły. Autor oparł się w niej na informacjach znanych ze źródeł archiwalnych, działalności amatorskich lub też bardziej naukowych badań, m.in. L. Kozłowskiego. Było to (i wciąż jest) użyteczne kompendium wiedzy na temat bezkomorowych mogił. Co więcej, wykraczało ono poza Kujawy, obejmując ziemię chełmińską i Pomorze. Ponadto, praca ta nie była wyłącznie zbiorem danych faktograficznych. Waldemar Chmielewski podjął też rozważania o genezie monumentalnych grobowców w szerokim kontekście ogólnoeuropejskim, zwracając m.in. istotną uwagę na fakt identyfikacji tych form tylko w strefach gleb piaszczystych. Dziś wiadomo już jednak, iż rzeczywistość ta była bardziej skomplikowana (por. A. Kośko 1976, 402-408; 2000; A. Kośko, A. Przybył 2004). Ówczesny stan wiedzy był jednak odmienny, stąd mając przekonanie o obecności mogił KPL tylko w takim kontekście glebowym, W. Chmielewski (1952, 31-34) uznał, że wznoszenie ich było rezultatem preferowania konkretnych modeli gospodarczych, z decydującą rolą pasterstwa (por. K. Adamczak 2013, 179).

Generalnie cytowana praca wniosła duży wkład do prezentowanej problematyki. Wypada też wspomnieć, że była ona uzupełniona o istotny suplement, w pewnym sensie

manifest metodyczny. Autor równo w 17 punktach wyłożył zasady inwazyjnych badań mogił KPL, zwracając głównie uwagę na istotę kontekstu zabytków (W. Chmielewski 1952, 97-98).

Przez dwie kolejne dekady kontynuowano z różnym skutkiem badania na dwóch flagowych stanowiskach w Sarnowie, stan. 1 i Wietrzychowicach, stan. 1. Był to czas dalszej refleksji nad mogiłami KPL. Ważną pracę opublikował wówczas K. Jażdżewski. Podjął on próbę precyzyjnego zdefiniowania pojęcia „grobowiec kujawski" (K. Jażdżewski 1970, 15-16)[10]. Jednak najważniejszą zaletą studiów K. Jażdżewskiego było wykazanie związków między grobowcami na Kujawach, a podobnymi do nich formami z rejonów Półwyspu Jutlandzkiego, północnych Niemiec, a nawet Francji i Wielkiej Brytanii. Badacz ten przedstawił szereg podobieństw pomiędzy tymi konstrukcjami, zwracając także uwagę na aspekty genetyczne (K. Jażdżewski 1970, 28-36), stwierdzając, że:

Mimo pewnych niejasności w dziedzinie chronologii absolutnej i względnej należy uznać za najbardziej uzasadniony pogląd, według którego „idea megalityczna" szerzyła się w obrębie północnej, nadbałtyckiej strefy kultury pucharów lejkowatych od zachodu ku wschodowi (K. Jażdżewski 1970, 36).

Wszystkie powyższe propozycje i interpretacje powstawały na tle dwóch zasadniczych przekonań albo raczej ówczesnego stanu badań. Główną ich istotą było, iż: a) wyłączną formą bezkomorowych mogił na Kujawach są „grobowce kujawskie", b) formy te koncentrują się tylko na terenach piaszczystych. Co prawda, już w połowie lat 50-tych i we wczesnych latach 60-tych pojawiały się doniesienia o odkrywaniu form odmiennych, które badano na terenach grupy południowo-wschodniej KPL, lecz fakt ten z perspektywy kujawskiej nie powodował głębszych refleksji. Konrad Jażdżewski uznał te konstrukcje za markery końcowej i „zdegenerowanej" wersji idei megalitycznej, nie rozważając możliwości występowania podobnych struktur na Kujawach (por. K. Jażdżewski 1971, 21). Innymi słowy, konstrukcja myślowa K. Jażdżewskiego na temat mogił rejestrowanych w Polsce południowo-wschodniej pasowała idealnie do schematu transmisji idei monumentalnych mogił z zachodu na wschód.

Zagadnienia genetyczne wiążą się albo nawet wynikają z zagadnień chronologicznych. Kiedy w latach 60-tych badano cmentarzysko w Sarnowie, stan. 1, z warstwy kultu-

[10] Definicję tę przytoczono w rozdziale poświęconym analizie morfologicznej bezkomorowych grobowców (rozdz. II.A.1.1.).

rowej znajdującej się pod grobowcem VIII pobrano próbę węgla drzewnego do analiz ^{14}C. Uzyskano z niej datę wynoszącą 5570±60 BP (J. A. Bakker, J. C. Vogel, T. Wiślański 1969, 7-8; L. Gabałówna 1970). Data ta stała się powodem wielu kontrowersji (np. D. Jankowska, T. Wiślański 1991, 54; M. Nowak 2009, 263-266). We wspominanej pracy, K. Jażdżewski założył wprost, że nie tylko grobowiec VIII, ale i pozostałe mogiły z Sarnowa plus konstrukcje wietrzychowickie, należy datować na okres niewiele późniejszy niż od tej słynnej daty ^{14}C. (K. Jażdżewski 1970, 29).

Pokazany wyżej stan badań z przełomu lat 60-tych i 70-tych stanowił kulminację terenowej i gabinetowej aktywności MAiE. Po przedwczesnej śmierci L. Gabałówny, nadal kontynuowano prace w Sarnowie, stan. 1 (por. H. Wiklak 1975, 43-53, 1980, 33-83), ale w tamtym czasie głównym ośrodkiem badawczym stał się ośrodek poznański. Nowopowstały, przy IP UAM, ZBK szybko osiągnął wysoki poziom naukowy. Jego działalność skoncentrowana została na terenach Wysoczyzny Kujawskiej. Odkryto tam szereg zróżnicowanych architektonicznie mogił KPL (A. Kośko 1976, 402-408). Rezultaty tych badań były więcej niż niespodziewane. Przewartościowały one dwubiegunowego model kujawskiej enklawy KPL, którego główną osią było przekonanie o obecności mogił tylko w strefach gleb piaszczystych (por. W. Chmielewski 1952, 32; por. A. Kośko 1976, 402; 2006, 21, Ryc. 2). Odkrycia w międzyrzeczu Smiernii i Noteci ukazały problem złożoności obrządku pogrzebowego KPL.

Z upływem czasu okazywało się, że konstrukcji odbiegających od modelowego „grobowca kujawskiego" jest więcej, np. Łącko, stan. 6-6a, Inowrocław, stan. 95 i Podgaj, stan. 7A (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 5-50; L. Domańska 1995a, 7-14; por. S. Rzepecki 2004, 124-125). Nastąpił zatem zwrot w identyfikacji struktur, które ze względu na swój charakter są współcześnie niewidoczne (por. S. Rzepecki 2013, 49-67). Przy okazji rozpoznawania tych założeń pojawiła się też nowa jakość w badaniach. Dobrze obrazuje to przykład cmentarzyska w Inowrocławiu, gdzie obok czterech grobowców zidentyfikowano także kilka grobów płaskich (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 33-34). Badania prowadzone na tej nekropoli nie były skoncentrowane tylko na eksploracji samych grobowców, ale też na pozyskaniu informacji z ich kontekstu. Jednak rozpoczynając badania tego stanowiska, prowadzący nie mieli świadomości, z jaką kategorią obiektów będą mieć do czynienia (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 5-7). Prace te nie miały z góry przemyślanej strategii, ukierunkowanej na rozpoznanie mogił wraz z przestrzenią im towarzyszącą. Niemniej to, efekt takich badań jest znaczący, ponieważ po raz pierwszy w historii badań kujawskich stanowisk funeralnych KPL, rozpoznano znacznie szerszą niż sam grobowiec przestrzeń.

Lata 70-te i 80-te nie były całkowicie zdominowane przez działalność zespołu A. Cofty-Broniewskiej. Pod koniec pierwszej z podanych dekad do badań na cmentarzyskach włączyło się też MOK. W 1979 r. przebadano mogiłę w Zberzynie stan 3-3A. Co najważniejsze, uzyskano wówczas ważne dla studiów nad chronologią bezwzględną bezkomorowych mogił KPL, oznaczenie ^{14}C – 4720±110 BP (K. Gorczyca 1981, 15; 1989, 245-246).

Szczególny dla Kujaw był okres lat 90-tych. Stało się to dzięki badaniom na trasach inwestycji liniowych (A. Kośko 2000; A. Kośko, A. Przybył 2004). Na badanych wtedy stanowiskach odkryto relikty mogił zbudowanych w sposób odmienny aniżeli klasyczne „grobowce kujawskie". Były to założenia małych rozmiarów, do skonstruowania których używano niewielkich kamieni-otoczaków. Z perspektywy czasu rozpoznanie takich struktur można uznać za duże osiągnięcie. Jak podkreślił A. Kośko, było to możliwe ponieważ:

Przyjęto – jako normę – szczegółowy ogląd wszelkich zgrupowań otoczaków (wielokrotnie – zbyt pobieżnie – eliminowanych jako „fragmenty bruków morenowych") pod kątem obecności spągowych partii nasypu lub też jamy grobowej (z poborem próbek gruntu do analiz na pierwotną zawartość kości) oraz bardzo szczegółową identyfikację „konsystencyjnych" pozostałości konstrukcji drewnianych (A. Kośko 2007, 50).

Obraz zróżnicowania grobowców KPL, rejestrowany na Kujawach i terenach okolicznych dopełniają odkrycia z ostatniego 15-lecia, dokonane w Smarglinie, stan. 22 (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 74-75), Redeczu Krukowym, stan. 20 (P. Papiernik 2012, 214) i Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 167-182; P. Kittel i in. 2012, 13-34). Na żadnym z tych stanowisk nie wyróżniono form zbudowanych z eratyków. Odsłonięto tam natomiast budowle, które funkcjonowały w oparciu o surowiec drewniany. Wśród nich zarejestrowano skomplikowane konstrukcje, których nie można w jasny sposób interpretować. W Nagórkach Grabowskich, stan. 25 udało się ponadto zidentyfikować obiekty grobowe obecne poza przestrzenią mogiły. Jednak podobnie jak w przypadku nekropoli w Inowrocławiu, stan. 95, badania w Nagórkach nie były od samego początku skierowane wprost na rozpoznanie bezkomorowego grobowca i jego otoczenia Prace na tym stanowisku podjęto z zamiarem rejestracji reliktów osady tej kultury, tymczasem w trakcie eksploracji okazało się, że natrafiono tam na szereg obiektów: jam grobowych, rowów i dołków po słupach, które pozwoliły przypuszczać, iż na stanowisku tym istniała bezkomorowa konstrukcję KPL (P. Kittel i in. 2012, 29; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 167-182).

Jak wynika z powyższych faktów, pewną część poglądów W. Chmielewskiego i K. Jażdżewskiego uznać należy dziś za nieaktualną. Stan badań nad cmentarzyskami z bezkomorowymi grobowcami KPL na Kujawach i okolicznych terenach, dobitnie unaocznia złożoność dyskutowanych zagadnień. Jednocześnie zwraca on uwagę na to, jak wiele w tej materii pozostało jeszcze do zrobienia, na czele z potrzebą uzyskania liczniejszych oznaczeń ^{14}C choć i w tym zakresie następuje mała poprawa (np. M. Rybicka 2011, 231-237; P. Papiernik, informacja ustna). Powiększenie zasobu oznaczeń radiowęglowych jest szczególnie ważne, ponieważ ich niedostatek może być determinantem wielu niejasności. Im bardziej wybiórczy jest zestaw danych źródłowych, tym łatwiej o nadinterpretację. W ostatnim czasie, w 2011 r., ukazała się na przykład szczególnie interesująca praca S. Rzepeckiego pt. *U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych*, wydana też równolegle w języku angielskim pt. *The Roots of Megalithism in the TRB Culture*. W książce tej autor nie skoncentrował się na mogiłach wielkokamiennych, ale na formach, których główną pozostałością są rowy fundamentowe – w tym przypadku relikty drewnianych lub drewniano-ziemnych grobowców. To właśnie takie obiekty mają być wg tego badacza jednym z kluczy do zrozumienia procesów powstawania nekropoli z bezkomorową architektura KPL, jak i samej KPL na Kujawach:

Grobowce bezkomorowe są w tym przypadku jednym z elementów „zachodnioeuropejskiego pakietu kulturowego", który odegrać miał rolę bodźca w procesie emergencji lokalnej (tu: „kujawskiej") KPL (S. Rzepecki 2011a, 165).

I.E.2.1.3. Przegląd historii i podsumowanie stanu badań na ziemi chełmińskiej

Także ziemia chełmińska należy do rejonów, gdzie rozpoznano gęstą sieć osadniczą KPL (np. S. Kukawka 1991; 77-85, 1991a, 1994, 161-175; 1997; 2010). W ramach tej sieci zidentyfikowano również cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami. Niestety, główne informacje na ich temat pochodzą z XIX w. – z pewnymi tylko uzupełnieniami w okresach późniejszych.

Spośród archiwalnych dokumentów najwięcej do tematu studiów wnoszą przekazy G. Ossowskiego (1878; 1881; 1885; 1888), pracownika ówczesnego Towarzystwa Naukowego w Toruniu oraz L. Wintera (1884) i A. Lissauera (1887; por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 127). Są to jednak bardzo ograniczone informacje. Zawierają one szereg nieścisłości, poczynając od lokalizacji cmentarzysk, po ich kon-

tekst chronologiczny (W. Chmielewski 1952, 9-10; por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 128).

Z XIX stulecia pochodzą przykładowo informacje o grobowcach z Trzebcza, pow. Chełmno. Problem jednej z tamtejszych mogił powinien być pouczający. Pomijając już kwestię poprawnej lokalizacji grobowców, bardzo dużym utrudnieniem dla badaczy analizujących źródła archiwalne, są schematyczne (i fantastyczne!) przykłady dokumentacji rysunkowych. Wyróżnić można tu dokumentację autorstwa wspominanego wcześniej G. Ossowskiego. Na jego rycinach bezkrytycznie bazował W. Chmielewski, co obrazuje interpretacja wspomnianych grobowców z Trzebcza. Badacz ten powtórzył za G. Ossowskim możliwość istnienia w tej miejscowości dwóch mogił o jednej wspólnej ścianie (W. Chmielewski 1952, 39, 42, ryc. 10). W rzeczywistości były to dwa autonomiczne (choć bliskie sobie przestrzennie) założenia (S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 128-129).

W kolejnym stuleciu powstały następne prace. Ich autorzy bazowali nadal na opracowaniach G. Ossowskiego, dodatkowo modyfikując je albo zniekształcając (por. L. Kozłowski 1921; W. Chmielewski 1952, 96). Okoliczności te sprawiły, że wiedza o cmentarzyskach z mogiłami KPL na ziemi chełmińskiej ma dziś charakter nieuporządkowany. W fundamentalnej pracy W. Chmielewskiego pt. *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, zostały one potraktowane w ramach tej samej grupy z mogiłami znajdującymi się po przeciwległej stronie Wisły, na Kujawach (W. Chmielewski 1952, 15).

Problematyką chełmińskich mogił zajęto się ponownie na pocz. XXI w. W roku 2002 r., wskutek działalności towarzystwa *Coppernicus-Verein für Kunst und Wissenschaft zu Thorn*, podjęto dokładne studia archiwalne (B. Wawrzykowska 2002, 34-35). W efekcie udało się skompletować dane na temat cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL. Wnikliwe studia archiwalne pozwoliły na wytypowanie dziewięciu miejsc, w których to mogły funkcjonować następujące nekropole: Dźwierzyno, pow. Chełmża, Grzybno, pow. Unisław, Jeleniec, pow. Popowo Biskupie, Lembarg, pow. Jabłonowo Pomorskie, Nawra-Plebanka, pow. Chełmno, Przeczno, pow. Toruń, Trzebcz, pow. Kijewo Królewskie, Trzebcz-Marynki, pow. Kijewo-Królewskie i Trzebcz-Nawra, pow. Kijewo-Królewskie/Chełmża (S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 129, ryc. 1). Liczba ta nie jest imponująca na tle Kujaw, Pomorza ani Małopolski. Podjęte studia archiwalne rzucają jednak istotne światło na powody takiego stanu rzeczy. Na ziemi chełmińskiej nekropole z bezkomorowymi mogiłami były intensywnie niszczone w związku z projektem oczyszczania pól uprawnych z kamieni i rozpoczętą w 1878 r. budową for-

tów w Toruniu (por. J. Kukawka, Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 132). Trzeba mieć też świadomość, iż obszar ten od dawna poddawany był bardzo silnej deforestacji. Analizując mapę pruską z 1897 r. w skali 1:100 000 (tj. *Karte des Westlichen Russlands – C29 Thorn*) widać, że obszar pomiędzy Wisłą a Jeziorem Chełmżyńskim był już wtedy niezalesiony. Jest to zatem sytuacja kompletnie inna niż np. w stosunku do części południowo-wschodnich Kujaw, gdzie odkryto szereg dobrze zachowanych form mogił. Nieobecność na ziemi chełmińskiej tego ważnego petryfikującego czynnika miała duże znaczenie dla niezachowania się grobowców do czasów współczesnych.

Generalnie stan wiedzy na temat tego obszaru jest niewątpliwie niewystarczający. Informacje na temat mogił są zbyt ubogie by móc je szerzej wykorzystywać. Z informacji archiwalnych wiadomo, że były to konstrukcje zbudowane z dużych głazów eratycznych. Jak nie trudno się domyślić brak jest w ich przypadku wiedzy na temat ewentualnych, towarzyszących grobów płaskich. Jest to stan wiedzy analogiczny do tego, który był charakterystyczny dla Kujaw na pocz. XX w. a nawet później – do czasów identyfikacji pierwszych zróżnicowanych form bezkomorowych mogił na „czarnych" Kujawach. Mając na uwadze tę wiedzę można przypuszczać, iż na ziemi chełmińskiej także funkcjonowały obiekty o odmiennej „nieeratycznej" morfologii.

I.E.2.1.4. Przegląd historii i podsumowanie stanu badań w Wielkopolsce Środkowej

Wielkopolska Środkowa należy do tych terenów, dla których próżno jest poszukiwać licznych archiwalnych doniesień na temat cmentarzysk z grobowcami. Na tym ważnym w studiów nad osadnictwem KPL obszarze (np. J. Wierzbicki 1995; 2013), odkryto tylko kilka cmentarzysk, na których mogły występować tego typu formy. Najstarsze (i jednocześnie oszczędne w treści) informacje o rozpoznawaniu nekropoli KPL pochodzą z II poł. XIX w. (H. Hockenbeck, P. Tietz 1885, 387; por. J. Wierzbicki 1995). Innych, wartych odnotowania źródeł z tamtego czasu, właściwie nie ma.

Niedużo pod tym względem zmieniło się w kolejnym stuleciu. Pojawiły się wówczas informacje o trzech stanowiskach. Jednym z nich jest stan. 18 z Ocieszyna, pow. Obornicki, gdzie znajdować się miała bliżej nieokreślona mogiła tej kultury. Jednak w opinii J. Wierzbickiego (2013, 234), obiekt ten mógł być powiązany z KAK. Inna, enigmatyczna forma została zarejestrowana w Chełmsku, stan. 43, pow. Międzyrzecz. Nie podjęto tam żadnych badań wykopaliskowych, sporządzono jedynie plan sytuacyjny (J. Wierzbicki 2013, 234).

Powyżej przedstawioną sytuację ratuje nieco, stosunkowo niedawne odkrycie na stan. 5 w Konarzewie, pow. Poznań (J. Wierzbicki 2008, 25-55). Stanowisko to badano w latach 1998-2003. Jednostką realizującą ten projekt była prywatan spółka poznańskiego Centrum Badań Archeologicznych (dalej: CBA). Rozpoznano wówczas prawdopodobne cmentarzysko KPL. Obok hipotetycznego grobowca KPL natrafiono tam także na groby rozlokowane poza jego przestrzenią (Tabela 1; J. Wierzbicki 2008, 28-30, Ryc. 3-5). Odkrycia te w jakimś stopniu mogą wzbogacać stan wiedzy o praktykach funeralnych KPL w Wielkopolsce Środkowej. Jeśli rozpoznaną tam formę można określić mianem bezkomorowego grobowca KPL, to może być to przyczynkiem do interesujących dyskusji. Konstrukcja ta różniła się bowiem wyraźnie od struktur wielkokamiennych. Ponadto, w jej kontekście odnotowano zapewne świadectwa ciałopalenia (J. Wierzbicki 2008, 37, Tabela 4). Fakty te prowokują pytania o kwestie chronologiczno-genetyczne tej konstrukcji (J. Wierzbicki 2013, 235-237). Jest to istotne, gdyż dla obiektów grobowych z nim związanych, otrzymano cztery daty radiowęglowe. Mieszczą się one w dość późnych ramach czasowych KPL (J. Wierzbicki 2008, 39, Tabela 5).

I.E.2.1.5. Przegląd historii badań na Pomorzu Środkowym

Pomorze Środkowe, w odróżnieniu do ziemi chełmińskiej, a w pewnym stopniu podobnie jak Kujawy, należy do stref, gdzie bezkomorowe grobowce KPL przetrwały w relatywnie dobrej kondycji. Najstarsze dane na ich temat pochodzą z źródeł archiwalnych, wśród których znajdują się także opisy z II poł. XVIII stulecia (J. Bernoulli 1780). Tego typu relacje mają jednak ograniczoną wartość. Są to bardziej ciekawostki historyczne, aniżeli dokumenty, które byłyby próbą uporządkowania jakiegokolwiek zbioru danych (por. J. Wierzbicki 1999, 12). Z okresu XIX w. pochodzi wiele różnych doniesień, np. o grobowcach z miejscowościach Kozy, pow. Bytów, Łupawa, lub Węgierskie, pow. Słupsk (A. Voss 1877, 304; A. Lissauer 1887; G. Kossina 1910, 89; por. J. Wierzbicki 1999, 181-182, 185). Nekropole te nie były jednak badane.

Sytuacja ta uległa zmianie w pierwszych latach następnego stulecia. W I poł. XX w. zarejestrowano cmentarzyska w Dąbrównie, gdzie pierwotnie miało znajdować się ponoć co najmniej 40 (!) grobowców (W. Witt 1934, tabl. 3: 4; por. J. Wierzbicki 1999, 180), Gogolewku (J. Wierzbicki 1999, 181), Runowie, pow. Słupsk (K. Siuchniński 1969, 20; W. Witt 1969, 111; por. J. Wierzbicki 1999, 184) i Siemirowicach, pow. Lębork (E. Sprockhoff 1967, 102; por. J. Wierzbicki 1999, 184). Lata 30-te tamtego stulecia były

okresem działalności znanego niemieckiego prahistoryka E. Sprockhoff'a. Prowadził on wtedy badania na Pomorzu z ramienia Muzeum Historii Rzymsko-Germańskiej z siedzibą w Moguncji (niem. *Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz*, dalej: RGZM). W 1934 r. zainicjował on prace wykopaliskowe na stan. 1 w Borkowie, pow. Sławno (E. Sprockhoff 1969), kontynuowane następnie przez K. Boegego (por. K. Siuchniński 1969, 26-27, 240, Tablica II). W 1935 r. E. Sprockhoff badał z kolei cmentarzysko w Dąbrównie, stan. 2. Rozkopał tam dwa groby, które teoretycznie mogły być związane z KPL. Jednak w chwili gdy rozpoczęto tam akcję wykopaliskową, stanowisko to było już zniszczone (K. Siuchniński 1969, 13-14; E. Sprockhoff 1969, Taf. 66). Co więcej, E. Sprockhoff dokonał samodzielnego rekonesansu na gruntach miejscowości Łupawa, identyfikując na stan. 2 kilka mogił z obstawami kamiennymi (E. Sprockhoff 1967, 99-100, nr 587-594; por. J. Wierzbicki 1992, 4).

Kolejna dekada z powodu wojny przyniosła zastój badawczy. Niewiele zmieniło się w tej materii również w pierwszych latach po jej zakończeniu. Przekształceniu uległ wtedy natomiast układ geopolityczny w Europie. Ta partia Pomorza, będąca przez wiele stuleci w rękach niemieckich, została włączona w całości do Polski. W 1963 r. w badania tego obszaru zaangażowała się ówczesna KA UAM w Poznaniu. Przeprowadzono wtedy weryfikację stanowisk zarejestrowanych przez stronę niemiecką. Niektóre z nich rozpoznane zostały jednak błędnie (por. D. Jankowska, A. Kośko 1973, 30; J. Wierzbicki 1992, 4)[11].

Badania realizowane w latach 60-tych stanowiły prolog kampanii powierzchniowo-wykopaliskowej mającej miejsce od pocz. lat 70-tych. Wówczas to, zainicjowany został program badań wykopaliskowych w rejonie Łupawa, koordynowany przez J. Żaka (D. Jankowska, A. Kośko 1973, 31). Pierwsze efekty działań Ekspedycji Łupawskiej (dalej: EŁ) przypadły już na lata 1971-72. Badano wtedy cmentarzysko z bezkomorowymi mogiłami, znajdujące się na stan. 15 w Łupawie (A. Kośko 1972, 224-228). Co istotne, prace te skoncentrowane były nie tylko na rozpoznaniu samych wielkokamiennych założeń, ale też przestrzeni pomiędzy nimi (D. Jankowska, A. Kośko 1973, 31-34, Ryc. 1; D. Jankowska 1975; por. J. Wierzbicki 1994, 7-8, Ryc. II). W tym czasie odkryto także szereg innych cmentarzysk, np. w Grąbkowie, stan. 1 i Łupawie, stan. 18 (D. Jankowska, A. Kośko 1973, 31). W 1972 r. realizowano równolegle program weryfikacji danych literaturowych, jak i

[11] Dotyczy to np. stan. 2 w Łupawie, odkrytego w latach 30-tych przez E. Sprockhoffa. Stanowisko widniejące pod tym numerem w opracowaniu K. Siuchnińskiego (1969, 16-17) nie odpowiada stanowisku, które zidentyfikował E. Sprockhoff (por. D. Jankowska, A. Kośko 1973, 30; J. Wierzbicki 1992, 4).

archiwalnych w Muzeum Narodowym (dalej: MN) w Szczecinie (A. Kośko, D. Jankowska 1973, 40). Program ten objął teren dorzecza Łupawy, Wieprzy i Słupi, gdzie zidentyfikowano wcześniej następujące stanowiska: Barnowo, pow. Bytów; Borkowo, stan. 1, Dąbrówno, stan. 2-4; Gogolewko, stan. 1, Łupawa, stan. 1 i 2; Potęgowo, stan. 1 i Runowo, stan. 7 (D. Jankowska, A. Kośko 1973, 42). W trakcie tych badań udało się ustalić lokalizację stan. 2 w Łupawie. Z okresem tym wiążą się ponadto prace M. Czarneckiego (1971, 25-40), który analizował źródła toponomastyczne.

Przełom lat 70 i 80-tych nie przyniósł większych zmian w badaniach KPL na Pomorzu Środkowym. Nadal realizowano prace wykopaliskowe w rejonie Łupawy. W latach 1978-81 prowadzono badania na stan. 2 w Łupawie, natomiast w latach 1980-83 rozkopano inne stanowisko w tej samej miejscowości, tj. stan. 2A. Na pierwszym z nich znajdować miało się 11, na drugim z kolei cztery mogiły o cechach bezkomorowych grobowców KPL (J. Wierzbicki 1991, 49; 1992, 5). Prace archeologiczne w Łupawie, stan. 2 kontynuowano także w sezonie 1992. Łączny bilans badań na tym stanowisku to wyeksplorowanie sześciu grobowców KPL. Ponadto, na kolejnym wykonano prace sondażowe. Sprawdzano także, w niewielkim jednak stopniu, przestrzeń pomiędzy grobowcami, identyfikując kilka grobów płaskich, być może pozostałość po większym zgrupowaniu (J. Wierzbicki 1992).

Wielosezonowe kampanie wykopaliskowe w rejonie Łupawy doprowadziły do rozpoznania szeregu nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL. W późniejszych latach prowadzono badania, dzięki którym zidentyfikowano kolejne bezkomorowe mogiły. Odkryć takich dokonano nieco bardziej na zachód od rzeki Wieprza, w miejscowości Mostowo, pow. Koszalin. Natrafiono tam na dwie nekropole (stan. 1 i 2), z pojedynczymi mogiłami. Nie były one jednak rozkopane (J. Ilkiewicz 2001, 147-154). Jakichkolwiek badań nie prowadzono też na stan. 38 w Kurozwęczu, pow. Koszalin, gdzie także zidentyfikowano bezkomorowe konstrukcje (J. Ilkiewicz 2006, 105-110).

Generalnie, Pomorze Środkowe należy do rejonów ważnych, z bogatą tradycją badawczą. Można ją podzielić na dwa zasadnicze etapy: okres przedwojennej aktywności niemieckiej i powojennej polskiej (Ryc. 4). Tę ostatnia reprezentował głównie ośrodek poznańskiego UAM – 50% badań (Ryc. 5).

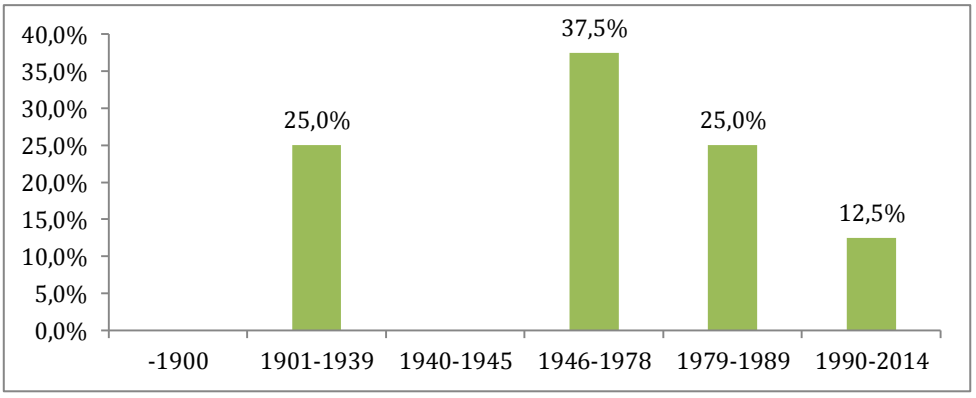

Ryc. 4. Historia badań wykopaliskowych na Pomorzu Środkowym.

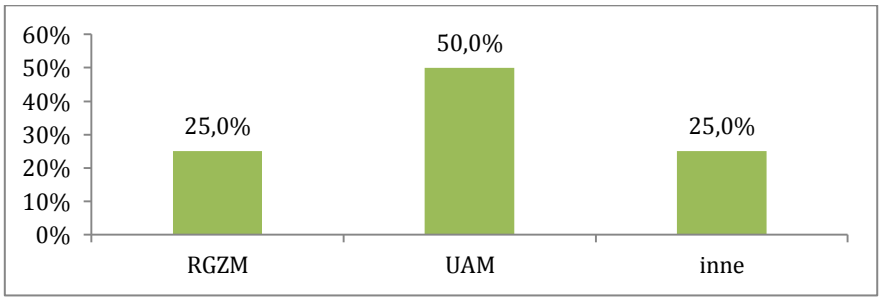

Ryc. 5. Instytucje naukowe realizujące badania wykopaliskowe cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na Pomorzu Środkowym.

I.E.2.1.6. Podsumowanie stanu badań na Pomorzu Środkowym

Obszar Pomorza Środkowego jest interesujący badawczo i niewątpliwie zasługuje na szersze omówienie dotychczasowych osiągnięć. Jak dotąd na tym terenie zarejestrowano nieco ponad 30 stanowisk, na których stwierdzono jednoznaczną albo hipotetyczną obecność cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL.

Niestety, prace wykopaliskowe przeprowadzono na małej liczbie stanowisk. Rozkopano łącznie 19,4% cmentarzysk. Podobnie jak na Kujawach, niewielka część nekropoli została przebadana w szerszym stopniu. Tylko w przypadku 7% nekropoli, badania prowadzono w sposób pozwalający uzyskać informacje na temat przestrzeni poza grobowcami.

Rzadkie rejestrowanie innych obiektów poza przestrzenią grobowców należy zapewne tłumaczyć, tak samo jak w przypadku Kujaw i terenów okolicznych, skupieniem uwagi głównie na okazałych mogiłach. Faktem jest jednak, iż mogiły te nie były na przestrzeni XIX w. lub na pocz. XX w. tak chętnie „badane" przez amatorów, jak na Kujawach. Na pewno były one jednak znane, czego efektem są poglądy E. Kossiny (1910, 61),

zdaniem którego grobowce z obstawami kamiennymi (w tym np. z Łupawy i Węgierskich) były wizytówką drugiej „fali Indogermanów" (por. J. Wierzbicki 1999, 13).

Duże znaczenie dla Pomorza Środkowego miała działalność E. Sprockhoffa w latach 30-tych. ub. wieku. Realizował on wówczas projekt, poświęcony skatalogowaniu mogił KPL na terenie całego Pomorza. Działalności tego badacza trudno dziś nie doceniać. Wyniki jego studiów przedstawia opublikowana w 1967 r. obszerna praca pt. *Atlas der Megalithgräber Deutschland, Teil 2, Mecklenburg-Brandenburg-Pommern*. Książka ta jest podsumowaniem dokonań niemieckiej archeologii przedwojennej skierowanej na rejestrację oraz interpretację wielkokamiennych grobowców. W nowych realiach geopolitycznych wiodąca rolę w badaniach tego terenu zaczęły odgrywać polskie ośrodki naukowe, przede wszystkim UAM. Jednym z pierwszych efektów tej działalności była dysertacja K. Siuchnińskiego, pt. *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim,* wydana następnie w dwóch częściach, tj. cz. I: *Katalog źródeł archeologicznych* i cz. II: *Opracowanie analityczne* (K. Siuchniński 1969; 1972). Zasadniczym celem jego pracy była analiza dotychczasowych wyników badań, jak i zasobów archiwalnych. Ważnym uzupełnieniem tamtego etapu była też praca M. Czarneckiego (1971, 25-40) o źródłach toponomastycznych. Wyróżnił on na całym Pomorzu kilkaset miejscowości, w obrębie których notowane są nazwy pól, mogących wskazywać na obecność w tym miejscu struktur grobowcowych. Analiza M. Czarneckiego jest tym bardziej sugestywna, że pokazuje ona duże prawdopodobieństwo obecności tych form w niemal równym zagęszczeniu w całym pasie Pomorza (M. Czarnecki 1971, 39, Ryc. 2).

Mimo szeregu niedostatków ogólny poziom wiedzy o nekropolach z bezkomorowymi grobowcami KPL na Pomorzu Środkowym można uznać za przyzwoity. Uwaga ta odnosi się jednak przede wszystkim do rejonu Łupawy. Prowadzone tam w latach 70-tych badania powierzchniowe i wykopaliskowe dostarczyły wielu ważnych informacji. Równolegle badano tam osiedla KPL. Skumulowanie rezultatów tych kampanii, mających miejsce we wspomnianej dekadzie, zaowocowało wyodrębnieniem przez D. Jankowską grupy łupawskiej KPL w pracy pt. *Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym. Grupa Łupawska* (D. Jankowska 1980). Trzy lata później opublikowano następną ważną pozycję, tym razem poświęcona w całości obrządkowi pogrzebowemu tej grupy, tj. pt. *Studia nad obrządkiem pogrzebowym grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych* (A. Weber 1983). W obydwu tych opracowaniach uwypuklono specyficzny charakter tej strefy KPL, wskazując na jej silne związki z grupą północnej tej kultury (D. Jankowska 1980; A. Weber 1983, 62). Wśród prac powstałych w latach 80-tych na uwagę zasługują ponadto studia

A. Webera i J. Piontka na temat zróżnicowanych możliwości interpretacji grobowców na Pomorzu Środkowym (A. Weber, J. Piontek 1985, 116-132; J. Piontek, A. Weber 1987, 13-34). W treści tych artykułów padały pytania na temat alternatywnych funkcji takich obiektów, np. terytorialno-integracyjnej (J. Piontek, A. Weber 1987, 26).

Badania nekropoli łupawskich kontynuowano w latach następnych. Efektem tych prac były liczne opracowania autorstwa J. Wierzbickiego, tj. stan. 2A, 2 i 15 (J. Wierzbicki 1991, 49-56; 1992; 1994, 5-58). Na tym tle szczególnie istotne wydaje się być omówienie stan. 2. Było to kolejne studium monograficzne na temat obrządku pogrzebowego grupy łupawskiej. Kulminacją badań tej grupy była praca pt. *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, w której autor przedstawił m.in. analizę chronologiczną jej osadnictwa (J. Wierzbicki 1999).

Problematyka chronologii grupy łupawskiej jest na pewno intrygująca, a dyskusja nad czasem pojawienia się mogił jest z nią naturalnie sprzężona. Kwestię datowań najstarszych grobowców w rejonie Łupawy podjęto już w pierwszych pracach syntetycznych poświęconych tej strefie (D. Jankowska 1980, 154-162; A. Weber 1983, 55). W kolejnych latach zarysowała się polemika pomiędzy D. Jankowską, a J. Wierzbickim, której istotą było datowanie inicjalnego etapu grupy łupawskiej i momentu pojawienia się tam grobowców (D. Jankowska 1990, 59, tab. 16; J. Wierzbicki 1999, 21, 177, Tabela 15; por. M. Nowak 2009, 309). Pomimo nieporozumień w zakresie datowania tej enklawy KPL (z całym pakietem kulturowym z nią związanym), panuje zgodność opinii co do samej jej genezy (J. Wierzbicki 1999, 21; 244-246; D. Jankowska 2005; 133-145; por. M. Nowak 2009, 311-312).

Sumując, nie sposób nie zauważyć, iż Pomorze Środkowe jest rozpoznane bardzo nierównomiernie. Pod względem ilościowo-jakościowym rejon Łupawy jest strefą wyróżniającą się na tle całego tego obszaru.

I.E.2.1.7. Przegląd historii badań na Pomorzu Zachodnim

Kluczowy dla poruszanej problematyki jest również teren Pomorza Zachodniego. Imponująca jest w jego przypadku ilość cmentarzysk rozpoznanych jeszcze w XIX w. Z tamtego okresu pochodzą wzmianki o bezkomorowych mogiłach w miejscowościach: Brzesko, Dolice, Kluki, Kosin, Laskowo, Letnin, Morzyca, Oćwieka, Płońsko, Pomietów, Przelewice czy Swochowo, pow. Pyrzyce, Brzezina, pow. Stargard Szczeciński, Jagów, pow. Choszczno, Maszewo, pow. Goleniów. Odkrywane były one m.in. przez von Plöna,

Golschera, von Wissmana i von Schöninga (por. M. Chłodnicki 1997, 214). Do poł. XIX w. nie ma jednak żadnych doniesień na temat działań o charakterze inwazyjnym. Pierwsze takie informacje związane są ze stan. 3 w Letninie, gdzie znajdować się miał jeden przypuszczalny bezkomorowy grobowiec KPL. Został on rozkopany w 1870 r. przez niejakiego kapitana Kamieńskiego[12]. Następne pionierskie prace prowadzono pod kierownictwem A. Vossa w miejscowości Kłęby, pow. Kamień Pomorski w 1877 r. W ich trakcie rozpoznano cztery mogiły (E. Walter 1889, 26; por. W. Chmielewski 1952, 43-44). Rozkopane założenia w Letninie i Kłębach wydają się być jedynymi udokumentowanymi działaniami wykopaliskowymi na Pomorzu Zachodnim w II poł. XIX w. Kolejne tego typu prace miały miejsce na pocz. następnego stulecia.

W 1901 r. rozkopany został bezkomorowy grobowiec na stan. 18 w Dolicach. Pracami tymi kierował A. Stubenrauch, kustosz zbiorów i konserwator zabytków w ówczesnego Muzeum Starożytności (niem. *Antiquarisches Museum*) w Szczecinie (por. G. Dorka 1939, 129; K. Siuchniński 1969, 112). Nieco ponad 30 lat później, grobowce na stan. 1 w Karsku, pow. Pyrzyce. Badaniami tymi kierował E. Sprockhoff z ramienia RGZM (E. Walter 1889, 16; R. Holsten, G. Zahnow 1920, 118, 126; G. Dorka 1939, 192-193; por. K. Siuchniński 1969, 113). Wykopaliska w Karsku były jedynymi z nielicznych jakie prowadził on na terenie Pomorza Zachodniego. W późniejszych latach, zwłaszcza podczas II wojny światowej, na obszarze tym nie prowadzono jakiejkolwiek istotnej działalności naukowej.

W przeciwieństwie do rejonu Łupawy, na Pomorzu Zachodnim, po włączeniu tych ziem do Polski, nie podejmowano już większych kampanii wykopaliskowych. W latach 1946-78 rozkopano jedynie dwa stanowiska. Po pierwsze, podjęto badania na zidentyfikowanym przez E. Sprockhoffa w 1934 r., stan. 4 w Krępcewie. Pracami tymi kierował w latach 1972-73 T. Wiślański z ramienia ówczesnej KA UAM. Na stanowisku tym rozpoznano dwie mogiły o cechach bezkomorowych grobowców KPL (T. Wiślański 1977, 83-100). Po drugie, w sezonach 1977-78 ten sam badacz kierował wykopaliskami na rozkopanej w latach 30-tych. nekropoli w Karsku. Ostatnim przejawem aktywności wykopaliskowej T. Wiślańskiego na terenie Pomorza Zachodniego, były wykopaliska na stan. 5a w Dolicach. Realizował je w latach 1982-83, badając jeden grobowiec KPL (T. Wiślański 1984, 21-22; por. M. Chłodnicki 1997, 214).

[12] Ciekawostką jest fakt, iż mogiła ta w okresie Cesarstwa Niemieckiego stanowiła granicę między Nową Marchią a Pomorzem (G. Dorka 1939, 156).

Gdyby nie pojawienie się badań liniowych, można byłoby tu zakończyć omawianie historii prac wykopaliskowych na Pomorzu Zachodnim. Wspomniane badania wniosły jednak ożywienie w studiach nad obrządkiem pogrzebowym KPL w północno-zachodniej Polsce. W 2007 r. badano bardzo interesujące stan. 4 w miejscowości Jastrzębiec, pow. Gorzów Wielkopolski. Prace te poprzedzały budowę trasy szybkiego ruchu S3. Na stanowisku tym rozpoznano 11 obiektów o cechach bezkomorowych grobowców KPL. Nie były to jednak mogiły, do skonstruowania których wykorzystano wielkie głazy polodowcowe (S. Rzepecki 2011, 53-67; 2011a; 2011b). W latach 2007-08 realizowano z kolei prace wykopaliskowe w miejscowości Renice, stan. 6, pow. Myślibórz, także na trasie planowanej drogi S3. Kierowali nimi L. Domańska, S. Rzepecki i S. Chmielowiec z ramienia Uniwersytetu Łódzkiego. Odkryto tam nekropolę, o cechach zbliżonych do tej z Jastrzębca, stan. (S. Rzepecki 2011, 25-35; 2011a; 2011b).

Ostatni etap badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL stanowił projekt pt. *Megality Pomorza Zachodniego*, realizowany w 2011 r. w Katedrze Archeologii Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego (dalej: KA IHiSM US). Przedsięwzięciem tym kierowali A. Matuszewska i M. Szydłowski. Projekt ten miał na celu rozpoznanie takich stanowisk na terenie Pomorza Zachodniego. Cel ten starano osiągnąć się poprzez weryfikacyjne badania powierzchniowe, geofizyczne i rekonesans lotniczy (A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011). Skutkiem tych prac było m.in. pozytywne zweryfikowanie stan. 21 w Rościnie, pow. Myślibórz (A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011b, 19).

Konkludując, można stwierdzić, iż teren zachodniopomorski nie stał się niestety areną dynamicznego wzrostu aktywności badawczej po II wojnie światowej. Można nawet powiedzieć, iż jest on pod tym względem zaniedbany (Ryc. 6). Wśród instytucji, które prowadziły tam działalność wykopaliskową główne zasługi przypisać można KA UAM (Ryc. 7).

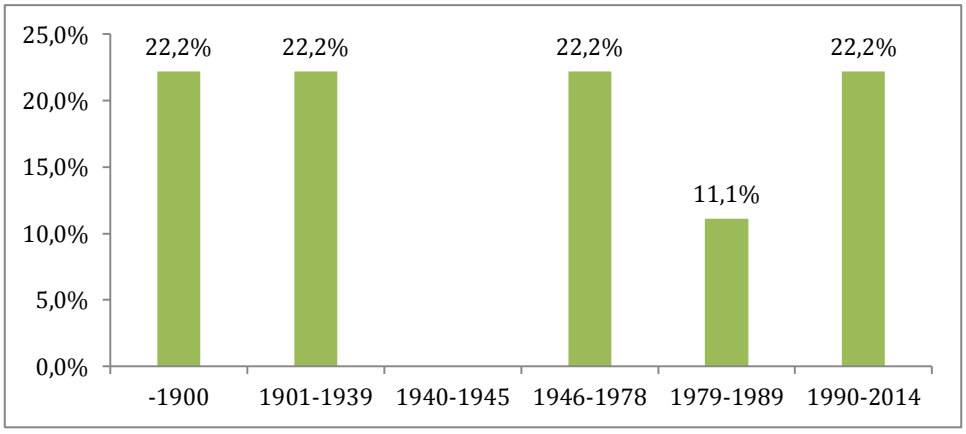

Ryc. 6. Historia badań wykopaliskowych na Pomorzu Zachodnim.

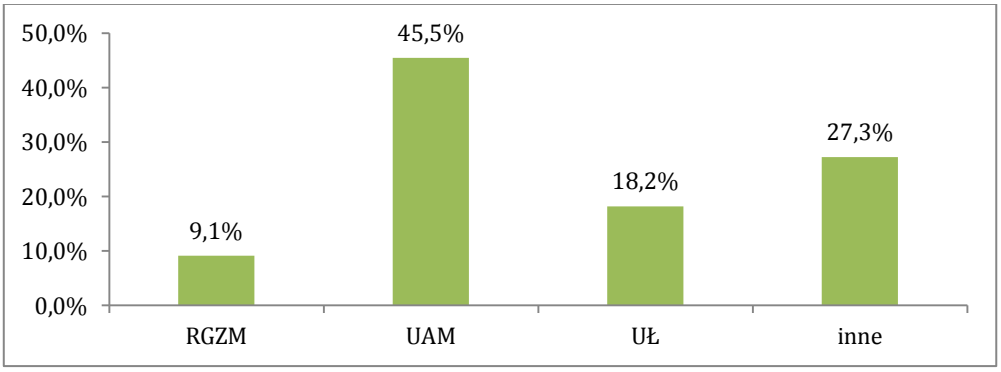

Ryc. 7. Instytucje naukowe realizujące badania wykopaliskowe cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na Pomorzu Zachodnim.

I.E.2.1.8. Podsumowanie stanu badań na Pomorzu Zachodnim

Charakterystyczną cechą dla Pomorza Zachodniego jest przeciętny stan badań na tle znacznej dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL. Takich miejsc na Pomorzu Zachodnim było ponad 90, co jest najlepszym rezultatem w skali całej grupy wschodniej KPL. Niestety, problemem jest niepodejmowanie działań wykopaliskowych, które mogłyby doprowadzić do bardziej przyzwoitego rozpoznania nekropoli KPL.

W przypadku Pomorza Zachodniego znamienna jest jednak inna rzecz. Ogromną ilość stanowisk odkryto tam w XIX w., dzięki działalności różnego typu pasjonatów, dla których to ważnym zadaniem była rejestracja zachowanych grobowców. Na szczególną uwagę zasługują dwie niemieckojęzyczne prace. Pierwsza, opublikowana w 1899 r., autorstwa W. Waltera pt. *Praehistorische Funde in Pommern zwischen Oder und Rega*, oraz druga, pióra R. Holestana i G. Zahnowska, pt. *Die steinzeitlichen Gräber des Kreises Pyritz*, wydana w pierwszych latach po zakończeniu I wojny światowej. Wydawnictwa te, a

zwłaszcza drugie z nich, stanowiły ważne katalogowe kompendium wiedzy o strukturach KPL występujących na Ziemi Pyrzyckiej. Autorzy tej publikacji wykorzystywali w swojej pracy liczne źródła archiwalne (R. Holsten, G. Zahnow 1920, 110-111; por. J. Wierzbicki 1999, 12, przyp. 8).

W latach 30-tych, w czasie intensywnej działalności E. Sprockhoffa, powstały kolejne pożyteczne publikacje. Jedną z nich była monografia autorstwa G. Dorki pt. *Urgeschichte des Weizacker-Kreises Pyritz*, opublikowana w 1939 r. Jej treść to praktycznie powtórzenie wcześniejszych ustaleń, z niewieloma tylko aktualizacjami. Wszystkie te osiągnięcia były jedną z głównych podstaw studiów W. Chmielewskiego (1952) dotyczących „grobowców kujawskich".

Kolejnym istotnym rozdziałem w badaniach Pomorza Zachodniego była wspominana już praca K. Siuchnińskiego (1969; 1972). Jest ona o tyle ważna, iż pomijając katalog stanowisk KPL, zawiera także analizę materiałów zabytkowych. Wspomniany badacz zauważył na Pomorzu Zachodnim liczne elementy egzogenne (baalberskie, walternienbursko-bernburskie i michelsberskie; K. Siuchniński 1972, 77-83; por. J. Wierzbicki 1999, 16).

Najbardziej obfitym okresem w pozyskiwaniu źródeł archeologicznych w przypadku Pomorza Zachodniego były dwie dekady lat 70 i 80-tych, kiedy działalność wykopaliskową prowadził T. Wiślański. Dzięki jego badaniom wiele wiadomo na temat szczegółowych cech konstrukcyjnych bezkomorowych mogił w Dolicach, Karsku i Krępcewie. Równie ważne jest to, iż studia T. Wiślańskiego pozwoliły na bliższą ocenę chronologiczną tych form. Badacz ten na podstawie porównania ceramiki związanej z grobowcem w Krępcewie ze zwartymi zespołami z Pomorza Zachodniego i Meklemburgii doszedł np. do wniosku, że tamtejsza mogiła powinna być datowana później od fazy EN II (w ujęciu modelu skandynawskiego, np. T. Madsen, J. E. Petersen 1984, 61-120; por. J. Müller i in. 2010), ale wcześniej od MN II (T. Wiślański 1977, 96).

W przeciwieństwie do Kujaw, chronologia zachodniopomorskich mogił, nie budziła dotąd wielkich emocji. Wynikało to zapewne z niedostatku samych danych faktograficznych, które mogłyby posłużyć do szerszych dyskusji na ten temat. W 1990 r. ukazała się godna uwagi praca D. Jankowskiej, pt. *Społeczności strefy południowo-zachodniobałtyckiej w dobie neolityzacji,* w której zamieściła ona propozycję datowania grobowca z Karska na przełom EN II i MN I, a mogiły z Dolic, nie wcześniej niż na fazę MN II (D. Jankowska 1990, 247; por. M. Chłodnicki 1997, 215). Czas ten miałby być tożsamy z krystalizacją na Pomorzu Zachodnim grupy wschodniej KPL (D. Jankowska 1990,

247; 1997, 110; por. M. Nowak 2009, 313). Innymi słowy tamtejsze zjawiska kulturowe miałyby być młodsze w stosunku do Pomorza Środkowego i/lub Kujaw.

Powyższe uwagi dotyczą form wielkokamiennych. Innych, podobnie jak na Pomorzu Środkowym, nie rejestrowano przez całe stulecie. Zmiana nastąpiła dopiero w XXI w. Na wspomnianych stanowiskach w Renicach, stan. 6 i Jastrzębcu, stan. 4 odkryto bowiem relikty struktur, które wg S. Rzepeckiego (2011, 15-49) stanowią ślady bezkomorowych grobowców KPL. Formy te mogą być ważnym punktem w studiach nad zróżnicowaniem praktyk funeralnych na wschód od Odry. Obiekty te wnoszą też asumpt do dyskusji nad chronologią cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL w strefie zachodniopomorskiej. Seweryn Rzepecki (2011a, 36) sugeruje, iż nekropola w Jastrzębcu, stan. 4 mogła funkcjonować w dwóch etapach (I – ok. 3650-3500 BC i II – ok. 3050-2900 BC). W przypadku cmentarzyska z Renic badacz ten zaproponował datowanie rzędu 3800-3700 BC (S. Rzepecki 2011a, 42).

Wyniki badań z tych stanowisk ważne są z dwóch powodów. Po pierwsze, „włączają" one następną strefę KPL (czyli Pomorze Zachodnie) do grupy terytoriów, gdzie odkrywano mogiły pozbawione brył eratycznych. Po drugie, wspomniane datowania wskazują na możliwość starszeństwa niektórych tamtejszych mogił względem zachodniopomorskich struktur kamiennych. Ponadto, wyniki z Jastrzębca, stan. 4 i Renic, stan. 6 wskazują na reaktywnie długi okres, w którym z jakichś przyczyn używano (być może z przerwami?) te obiekty. Efekty analiz materiałów z tych stanowisk (nie tylko w relacji do cmentarzysk, ale również wcześniejszych epizodów osadniczych), są dla S. Rzepeckiego ważnym sygnałem do możliwości:

...budowy hipotezy o nieco szerszym niż „kujawski" zasięgu stref emergencji lokalnej (w znaczeniu: Niżu Polskiego) KPL (S. Rzepecki 2011, 136).

I.E.2.1.9. Przegląd historii i stanu badań na Mazowszu

Dzieje i stan badań na terenie Mazowsza nie należą do urozmaiconych. Z tego obszaru nie ma w zasadzie archiwalnych danych na temat obecności struktur o cechach grobowców KPL. Jedyna wiedza na ich temat pochodzi z badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez K. Jażdżewskiego w Rybnie, pow. Sochaczew. Rozkopano tam dużą bezkomorową mogiłę, zbudowaną m.in. z głazów polodowcowych i nasypu piaszczysto-gliniastego. Ba-

dania te zostały następnie dość szybko opublikowane, aczkolwiek w mocno zawężonym zakresie (K. Jażdżewski 1936, 191-192, 294-295).

W ciągu kolejnych kilkudziesięciu lat mogiła z Rybna była wielokrotnie wymieniana w literaturze przedmiotu (np. W. Chmielewski 1952, 97; M. S. Midgley 1985, 26, 121, 140, 195-196, 234; B. Matraszek 2001, 22-23). Natomiast równo 70 latach od ukazania się monografii KPL autorstwa K. Jażdżewskiego, wyniki badań z Rybna zostały ponownie opublikowane, przy czym uzupełniono je również o informacje wcześniej niepublikowane (B. Matraszek 2006, 247-258).

I.E.2.1.10. Przegląd historii i stanu badań na Dolnym Śląsku

Podobnie jak na Mazowszu, także z terenu Dolnego Śląska istnieją nieliczne informacje o bezkomorowych mogiłach KPL. Na tym obszarze odkrycia nekropoli z takimi strukturami miały miejsce dopiero pod koniec XX w. (W. Wojciechowski, P. Cholewa, A. Limisiewicz 2002, 177-186). O ile samo osadnictwo tej kultury, obecne głównie na glebach lessowych (Równina Wrocławska oraz partie Przedgórza Sudeckiego), było na tym terenie dość dobrze rozpoznane (np. A. Kulczycka-Laciejewiczowa 1993, 98-197, mapa 2; W. Wojciechowski 1999, 81-83; por. M. Nowak 2009, 318-321), o tyle przez lata nie było sygnałów odnośnie występowania tam nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL. Sytuacja ta uległa zmianie w 1995 r., kiedy to L. Kamiński odkrył w Muszkowicach, stan. 18, pow. Ząbkowice Śląskie, pozostałości rozległego cmentarzyska, na którym odnotowano sześć mogił. Stanowisko to znajduje się na obszarze lasu bukowego, poza strefą wykorzystywaną rolniczo. Dzięki temu tamtejsze konstrukcje niemal nie ulegały destrukcji antropogenicznej.

Pierwsze prace wykopaliskowe na nowoodkrytym stanowisku podjęto dopiero w 2002 r. Skoncentrowano się wówczas wyłącznie na największym z grobowców. Badania te trwały do roku 2005. W ich efekcie uzyskano wiele ważnych informacji m.in. w zakresie morfologii oraz chronologii tej mogiły (W. Wojciechowski, A. Limisiewicz, P. Cholewa 2002, 177-186; P. Cholewa, W. Wojciechowski, A. Limisiewicz 2003, 119-124; 2004, 43-51; W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 235-245; P. Cholewa, W. Wojciechowski, A. Limisiewicz 2008, 95-106; W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, 91-107).

Badania w Muszkowicach kontynuowano też w późniejszym okresie. W latach 2010-11 rozpoczęto tam badania geofizyczne przy użyciu gradiometru magnetycznego (M. Furmanek, A. Przybył 2011, 24). Rozpoznano wówczas obszar o powierzchni ok. 1000 m^2.

Dzięki tym badaniom możliwe było ustalenie m.in. precyzyjnego układu konstrukcji mogił, a następnie oszacowanie ich pierwotnych rozmiarów (M. Furmanek, A. Przybył 2011, 24-25). Kolejnym etapem badań, będącym zarazem kontynuacją ww. programu, był realizowany w roku 2012 w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: IA UW) projekt badawczy pt. *Nieinwazyjne badania kompleksu megalitycznego w Muszkowicach*. Projektem tym kierowała A. Przybył. Do nieinwazyjnych badań wykorzystano technologię laserowego skaningu lotniczego (LiDAR/ALS). Efektem tych prac było rozpoznanie szeregu nowych cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL (A. Przybył 2014).

I.E.2.2. Grupa południowo-wschodnia

Obszar grupy południowo-wschodniej KPL jest strefą, gdzie w ciągu ostatnich ponad stu lat, odkryto i badano kilkadziesiąt cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL (np. J. Libera, K. Tunia 2006; M. Florek 2008; 97-123; D. Król 2011; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 139-161; D. Król i in. 2014, 62-78; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 13-37). Jest to zjawisko synchroniczne z rozwojem ogólnego stanu badań nad środkowym neolitem w Małopolsce (np. J. Kruk 1980, 48-53; M. Rybicka 1985; B. Burchard, S. Jastrzębski, J. Kruk 1991, 95-102; J. Kruk, S. Milisauskas 1999, 109-174; M. Nowak 1993; 2009, 325-344; P. Włodarczak 2006, 27-66; S. Kadrow 2009, 137-144; M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014, 67-255; J. Rogoziński 2014, 39-54). Należy jednak zaznaczyć, iż stan ten jest nierównomierny (np. M. Nowak 1993; R. Zych 2008; J. Rogoziński 2009; por. M. Nowak 2009, 325).

I.E.2.2.1. Przegląd historii badań w Małopolsce

Bezkomorowe mogiły nie zachowały się tam do czasów obecnych jako widoczny komponent krajobrazu w tak dobrym stanie jak na Kujawach i Pomorzu. Znane są co prawda przypadki identyfikacji nasypów ziemnych, ale zazwyczaj rozpoznanie ich tożsamości kulturowej tylko na podstawie powierzchniowych oględzin nie jest możliwe. W Małopolsce nie są spotykane duże głazy polodowcowe, których charakterystyczny układ mógłby łatwo zdradzać związek danej struktury z KPL. Przykładowo z rejonów środkowej Małopolski, z Sandomierszczyzny znane są nasypy, które to na podstawie preliminarnych oględzin mogą tak samo sugerować związek z KPL, jak i z innymi horyzontami czasowymi (M. Florek 1994, 2008, 2011).

Jedną z najstarszych informacji na temat mogił KPL na tym obszarze jest wzmianka z końca XIX w. o nasypie z Kunowa, stan. 1, pow. Ostrowiec Świętokrzyski (M. Florek 1994, 261; 2008, 99). Z podobnego okresu pochodzą informacje o mogiłach w Malicach Kościelnych, stan. 1 i Stodołach-Kolonii, stan. 35, pow. Opatów (B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 2001; B. Bargieł, M. Florek 2006; M. Florek 2011, 238). Nasyp w Malicach Kościelnych, stan. 1 został spenetrowany jeszcze w 1914 r. (M. Florek 2011, 238). Po II wojnie światowej, w latach 50-tych, zniszczone zostały mogiły na stan. 1 w Świrnej, pow. Ostrowiec Świętokrzyski oraz wspomniana już struktura z Kunowa, stan. 1. Z tą ostatnią wiąże się informacja na temat kamiennych obstaw, co dało przesłankę do łączenia tej konstrukcji z KPL (M. Florek 2011). W ramach tego obiektu natrafiono ponadto na kamienny grób zawierający szczątki osobnika dorosłego i dziecka (Z. Krzak 1961, 40; J. Gąssowski 1969, 341; M. Florek 2008, 99; 2011, 238).

Lata 50-te był czasem wzmożonej aktywności archeologów, działających z ramienia ówczesnego Instytutu Historii i Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (dalej: IHKM PAN). Z tego okresu pochodzą liczne informacje o nasypach KPL na Sandomierszczyźnie, m.in. z miejscowości Gorzyczany, stan. 4. Pierwotnie obiekt ten był jednak łączony z kulturą mierzanowicką (Z. Podkowińska 1959, 20-21; Z. Krzak 1961, 40; por. M. Florek 2008, 97, 103; 2011, 238). Opisywana dekada przyniosła też dużą akcję badań powierzchniowych warszawskie PMA. W środkowym rejonie Małopolski prowadził ją m.in. Z. Krzak, natrafiając na nekropolę w Wojciechowicach, stan. 1, pow. Opatów (Z. Krzak 1962, 48; por. J. T. Bąbel 2000; M. Florek 2008, 100), jak i niezdefiniowanego wówczas pod względem przynależności chronologicznej, nasypu w Święcicy, stan. 1, pow. Sandomierz (J. Gąssowski 1969, 342; por. M. Szeliga, M. Florek 2007, 37-48). Mniej więcej dekadę później, dzięki zastosowaniu prospekcji lotniczej, natrafiono w miejscowości Złota, pow. Sandomierz na trapezoidalny zarys o cechach bezkomorowej mogiły KPL (J. Gąssowski 1985, 100). Odkrycie to nie zostało wówczas poddane weryfikacji (M. Florek 2008, 100).

Badania powierzchniowe związane z rozpoznaniem następnych potencjalnych mogił KPL kontynuował w tej części Małopolski J. T. Bąbel. Od 1 września do 15 października 1970 r. prowadził on prace terenowe z ramienia ówczesnej Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: KAPiW UW) (J. T. Bąbel 1975, 531). Odkrył on wtedy kilka kolejnych nasypów: po jednym w Stryczowicach, stan. 7 i Świrnej, stan. 1, dwa w Broniszowicach, stan. 5 oraz pięć w Garbaczu-Skale, stan. 1, pow. Ostrowiec Świętokrzyski (J. T. Bąbel 1975, 543, 546, 538-539). Od-

kryte wówczas obiekty zostały jeszcze zweryfikowane w latach późniejszych (J. T. Bąbel 1998, 12).

Następny rozdział identyfikacji cmentarzysk z mogiłami KPL na Sandomierszczyźnie był już związany z rozwojem projektu AZP. Wtedy to na znaczną skalę zaczęto weryfikować stare i rejestrować nowe stanowiska. W latach 1982-94 badania prowadził M. Florek wraz z J. Liberą, A. Zakościelną i J. Ścibiorem. Odkryto wówczas m.in. stan. 2 w Kicharach Nowych oraz stan. 36 i 44 w Prusach, pow. Sandomierz. Równolegle zweryfikowano znane od dawna stan. 1 w Malicach Kościelnych i stan. 35 w Stodołach-Kolonii, pow. Opatów (M. Florek 2008, 100).

Wszystkie powyższe odkrycia dotyczyły jednak wyłącznie struktur czytelnych w przestrzeni. Dopiero późniejsze badania odsłoniły jeszcze większy potencjał terenów grupy południowo-wschodniej KPL. Odkrywano tam bowiem nieznane dotąd, rozbudowane kompleksy funeralne. W roku 1987 rozpoczęto prace na stan. 2 w Kicharach Nowych. Kierowała nimi H. Kowalewska-Marszałek z ramienia ówczesnego IHKM PAN w Warszawie, a następnie od roku 1992 (po zmianie nazwy placówki) Instytutu Archeologii i Etnologii PAN (dalej: IAiE PAN). Odkryto wówczas kilka grobów KPL zgrupowanych wewnątrz większego założenia, zapewne reliktu grobowca (H. Kowalewska-Marszałek 1988, 26-27; 1992, 13; 1993, 11-12; 1994, 13-14; 1997, 15-16; H. Kowalewska-Marszałek, D. Cyngot 1997, 11-12; H. Duday, H. Kowalewska-Marszałek 2003, 77-108; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, D. Cyngot 2006, 341-360). Lata 90-te to czas dużej intensyfikacji badań wykopaliskowych. W sezonach 1992 i 1995 badano jedną z mogił na stan. 5 w Broniszowicach (J. T. Bąbel 1998, 20-26), natomiast od roku 1996 cmentarzysko w Malicach Kościelnych, stan. 1 (M. Florek, J. Libera 1997, 24-30). Stanowisko to okazało się być cenne, ponieważ oprócz zidentyfikowanych tam dwóch bezkomorowych grobowców KPL, udało się przebadać szereg towarzyszących im przestrzennie grobów płaskich (B. Bargieł i in. 1998, 44-55; 1999, 29-37). Badania te trwały do roku 1998 (M. Florek, J. Libera 1996; 42-46; 1997, 24-30; B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1998, 44-55; 1999, 29-37; B. Bargieł, M. Florek 2006, 361-384). Najprawdopodobniej cmentarzysko to zostało przebadane w całości (por. M. Florek 2008, 100). Rok po inauguracji badań wykopaliskowych w Malicach Kościelnych, stan. 1 rozpoczęto prace terenowe na stan. 7 w Stryczowicach pod kierunkiem B. Matraszek z PMA w Warszawie (B. Matraszek 2001: 273-288). Badania te trwały do roku 2004 (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 235-245). Również tam, obok grobowców rozpoznano wiele grobów płaskich (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 236, Ryc. 2). Innym ważnym miejscem badanym w latach 90-tych było stan. 3 w Pawłowie, rozko-

pywane od 1999 do 2004 r. Także w przypadku tej nekropoli zastosowano metodę ukierunkowaną na identyfikację nie tylko samych mogił, ale i przestrzeni wokół nich. Taka strategia dała możliwość odkrycia wielu grobów płaskich, towarzyszących bezkomorowym grobowcom (B. Bargieł, M. Florek 2005, 20-32; 2006a, 385-401).

Obraz powyższych kampanii badawczych dopełniają prace zainicjowane na pocz. XXI w. W latach 2002-04 badano stan. 6 w Złotej, pow. Sandomierz. Odkryto wtedy grób, wchodzący przypuszczalnie w skład większego założenia (M. Florek, A. Zakościelna 2006, 41-56). Zdaniem M. Florka (2008, 101), natrafiono tam na obiekt, zidentyfikowany pod koniec lat 60-tych ub. wieku przez J. Gąssowskiego podczas rekonesansu lotniczego. W sezonie 2005, rozpoznano następne obiekty w Pawłowie, ale tym razem na sąsiednim stan. 10. Były to grób i elementy obstawy kamiennej, które można zapewne łączyć z grobowcem KPL (M. Florek 2008, 101). W tym samym roku badano też w Czyżowie Szlacheckim, stan. 13 oraz Święcicy, stan. 1 (M. Florek 2008, 101). Na terenie obu stanowisk odsłonięto kamienne obstawy grobowców oraz groby, aczkolwiek wydaje się, że w Święcicy, stan. 1 funkcjonowały pierwotnie dwie mogiły (M. Szeliga, M. Florek 2007, 37-47; M. Florek 2008, 101; 2011, 240).

Uboższe w stosunku do Sandomierszczyzny są informacje dotyczące zachodniej partii Małopolski, co jest poniekąd efektem zerodowania miejscowego podłoża lessowego (por. P. Valde-Nowak 2007, 99). Interesująco na tym tle przedstawia się identyfikacja hipotetycznych mogił KPL w miejscowości Koźmice Wielkie na Pogórzu Wielickim (H. Zollówna 1959). Zdaniem P. Valde-Nowaka (2007, 97-98), cechy tamtejszych nasypów oraz ich orientacja, mogą świadczyć o związkach z KPL. Niestety nie badano ich wykopaliskowo.

Weryfikację tego rodzaju podjęto z kolei w przypadku innego widocznego w terenie nasypu, istniejącego na gruntach miejscowości Zagaje Stradowskie, stan. 1 „Mogiła Stradowska". Dała ona wynik pozytywny. Odkrycie to stało się dowodem na obecność cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami w zachodniej części Małopolski. Prace badawcze prowadzono tam na przełomie lat 50-tych i 60-tych ub. wieku z ramienia IHKM PAN w Krakowie. Rozkopując nasyp natrafiono na fragmenty rowów fundamentowych i dołki po słupach. Stanowią one pozostałości mogił KPL (J. Gromnicki 1961, 11-16; por. B. Burchard 1998, 149-156; 2006, 301-305).

W zachodniej partii Małopolski rozpoznano więcej podobnych stanowisk z bezkomorową architekturą KPL. Interesujące jest, iż niekiedy nawet w trakcie prowadzenia badań wykopaliskowych, część badaczy nie zdawała sobie sprawy, z jaką kategorią źródeł

materialnych mają kontakt (np. K. Tunia 2006, 335). Ilustrują to m.in. przykłady z miejscowości Kolosy, pow. Kazimierza Wielka oraz Niedźwiedź, stan. 1, pow. Kraków. W pierwszym przypadku, w roku 1964 rozkopano słabo zachowany nasyp ziemny wraz z grobami. Prowadzący wykopaliska A. Kempisty potraktował całość jako zespół związany z KCSz (A. Kempisty 1970, 80; 1978). Po 40 latach inną opinię na jego temat wyraził z kolei P. Włodarczak (2008, 71-108), sugerując związek niektórych grobów i samego nasypu z KPL. Pouczający jest także drugi z przykładów, dotyczący mogiły z Niedźwiedzia, stan. 1. Była ona najpierw badana sondażowo w latach 1965 i 1967 (B. Burchard 1968: 37-40), a następnie na większą skalę w sezonach 1968 i 1971. Odkryto wtedy imponujących rozmiarów konstrukcję, w rzucie poziomym posiadającą kształt prostokątnego trapezu (B. Burchard 1969, 423-426, 1973, 39-48). W myśl pierwszej interpretacji, struktura ta miała mieć związek z kultura malicką (B. Burchard 1973, 43-44, ryc. 4; por. T. Wiślański 1979, 104-105, Ryc. 42). Odmienną opinię na ten temat wyraziła jednak wiele lat później M. S. Midgley (1985, 110), przyporządkowując ten obiekt do kategorii bezkomorowych mogił KPL (por. M. S. Midgley 1985, 305). W późniejszych latach propozycję tę zaakceptowała także B. Burchard (2006, 303-304).

Problemy interpretacyjne nie ominęły jednego z flagowych cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na ternie Polski – stan. 5 w Słonowicach (tzw. stan. „G"). Odkryto je w latach 70-tych ub. wieku podczas badań powierzchniowych prowadzonych z ramienia IHKM PAN w Krakowie (J. Rydzewski 1973, 258), m.in. przez U. Maj i M. Perzyńską. Stanowisko to określono jako osadę kultury trzcinieckiej (np. K. Tunia 2006, 335). Następnie, końcem tej samej dekady rozpoczęto na jego powierzchni badania wykopaliskowe, kierownikiem których został K. Tunia. Początkowo prace prowadzono na niewielką skalę, przez co przez kilkanaście lat odkrywane obiekty nieruchome interpretowano niejednoznacznie, m.in. jako pozostałości fortyfikacji KPL (K. Tunia 1985, 214-215; 1990, 249-254). Nowe światło na funkcję tego stanowiska rzuciły dopiero badania geofizyczne, przeprowadzone w 1995 r. Wtedy to, we współpracy z T. Herbichim z IHKM PAN w Warszawie i J. Fassbinderem z Urzędu Konserwatorskiego w Monachium, udało się wyjaśnić rzeczywistą charakter odkrytych tam obiektów – reliktów bezkomorowych grobowców KPL (K. Tunia 1996, 239-243).

Na pocz. lat 90-tych powrócono do badań cmentarzyska w miejscowości Zagaje Stradowskie, stan. 1. W ich efekcie potwierdzono obecność dwóch bezkomorowych grobowców KPL (B. Burchard 1998, 149-156; 2006, 301-305). Dokonano też wtedy sonda-

żowej eksploracji przestrzeni obok mogiły, która jednak nie dała zadowalających efektów (np. B. Burchard 2006, 302, Ryc. 1).

Ostatnia dekada XX w. i pierwsze lata XXI w. to okres ważnych badań cmentarzyska w Słonowicach, stan. 5. Okazało się bowiem, iż oprócz kilku bezkomorowych mogił o konstrukcji drewnianej, natrafiono tam na pozostałości kilkudziesięciu grobów płaskich (K. Tunia 2006, 335-340). Równolegle K. Tunia prowadził wtedy badania na innych cmentarzyskach KPL, w Rudne Górnym, pow. krakowski i Karwinie, pow. proszowicki (np. A. Krzemieńska 2009, 25; K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 208; 2014). W pierwszych latach trzeciego tysiąclecia badano też mogiły w miejscowości Malżyce, stan. 30 i stan, pow. Kazimierza Wielka. Ich wyjątkowość polegała na odmiennych cechach w stosunku do obiektów ze Słonowic, stan. 5 czy Niedźwiedzia, stan. 1. Były to najprawdopodobniej struktury zbudowane pierwotnie na planie kolistym. Obiekty te badano także z ramienia IAiE PAN w Krakowie (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 175-231; 2013; K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 203-219).

Historię badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w zachodniej części Małopolski spinają klamrą rezultaty ratowniczych prac wykopaliskowych, prowadzonych w ostatnich sezonach w południowej partii nekropoli w Słonowicach, stan. 5 i na kolejnym stan. 31 w Malżycach. W efekcie badań w Słonowicach, stan. 5 odsłonięto pozostałości kolejnych mogił KPL, przy czym miały one nieco inny charakter niż wcześniejsze. W ich pobliżu odkryto również kolejne groby płaskie oraz zastanawiający system rowów, w tym takich, które ograniczały przestrzeń nekropoli (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 139, 161). W Malżycach, stan. 31 odnotowano z kolei obecność zniszczonego i bliżej nieokreślonego pod względem konstrukcyjnym grobowca (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 293-309).

Po przeciwległej stronie we wschodniej partii Małopolski również rejestrowano szereg cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL. Jak się wydaje, najstarsze informacje na temat takich miejsc dotyczą miejscowości Antopol, pow. Puławy. W 1903 r., podczas budowy drogi, odkryto tam zgrupowania brył wapieni, które od razu usiłowano wykorzystać w rzeczonych pracach budowlanych. Jednak w rezultacie natrafienia na toporek kamienny, prace te przerwano i podjęto próbę bliższej identyfikacji znalezisk (H. Wierciński 1905, 81). Rozkopane cmentarzysko, składało się przypuszczalnie z jednego grobowca KPL (w rzucie poziomym zbliżony do okręgu) i kilku towarzyszących mu grobów (H. Wierciński 1905, 82-83, Fig. 70; por. L. Gajewski 1952-1953).

W okresie kilkudziesięciu kolejnych lat brak jest właściwie informacji o takich nekropolach. Końcem lat 40-tych, pojawiają się wzmianki o grobach KPL, ale nie dotyczą one w zasadzie cmentarzysk, na których to występowałyby jakiekolwiek pewne formy mogiłowe (S. Nosek 1947, 192-214; L. Gajewski 1952-1953, 1-194). Wyraźny przyrost aktywności badawczej i związanych z nią efektów można dostrzec dopiero w II poł. lat 50-tych. Prowadzono wtedy prace m.in. z ramienia ówczesnego Wydziału Ochrony Zabytków Archeologicznych Ministerstwa Kultury i Sztuki (dalej: WOZA MKiS). Przykładem takich badań były prace wykopaliskowe w Chruszczowie-Kolonii, stan.1., które rozpoczęto w efekcie przypadkowego odkrycia grobu KPL w czasie badań geologicznych (J. Gurba 1954, 133-134). Prace archeologiczne wykonywane w 1956 r., pozwoliły na odkrycie ponad 20 grobów tej kultury, przy czym kilka z nich, znajdowało się w ramach większego grobowca (J. Gurba 1954, 134, Ryc. 6). W tym samym okresie kiedy badano cmentarzysko w Chruszczowie-Kolonii, rozpoczęto też wykopaliska w pobliskich Strzelcach-Kolonii, pow. Puławy (J. Gurba 1958, 386; 1959, 259). Rozpoznano wtedy obszar niespełna 2 arów, na którym natrafiono na grobowiec KPL. Wewnątrz niego znajdował się co najmniej jeden grób tej kultury oraz trzy groby płaskie, usytuowane w jego pobliżu (J. Gurba 1959, 259-264, Ryc. 2). Badania w Strzelcach-Kolonii, stan. 1 kontynuowano w 1957 r. W ich rezultacie odkryto kolejne groby KPL (J. Gurba 1969, 91-94). W tym samym sezonie, w którym realizowano prace wykopaliskowe w Strzelcach-Kolonii, stan. 1, przebadano cmentarzysko w miejscowości Nałęczów-Kolonia, stan. 1, pow. Puławy. Odkryto tam co najmniej jedno założenie w charakterze bezkomorowego grobowca KPL oraz kilka towarzyszących mu grobów płaskich (J. Gurba 1969, 67-68, 74-91, Ryc. 8, 9).

Następny etap identyfikacji nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL w wschodniej części Małopolski przypadł na wczesne lata 60-te. W sezonach 1960 i 1962 z polecenia Muzeum Okręgowego w Lublinie (obecnie Muzeum Lubelskie; dalej: ML) badano stan. 2 w Lublinie-Sławinku. Pracami tymi kierował Z. Ślusarski (1960, 1962; por. S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 191). Zidentyfikowano wtedy jeden bezkomorowy grobowiec KPL, którego główne pozostałości stanowiły równoległe rowy fundamentowe oraz trzy groby (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 191-198). Na kolejną bezkomorową mogiłę natrafiono kilka lat później na stan. 6 w Klementowicach, pow. Puławy. Prace terenowe realizowano tam z ramienia PMA w Warszawie (A. Uzarowiczowa 1968, 179-187).

Kolejne dekady, lata 70-te i 80-te, dostarczyły następnych danych do studiów nad prezentowanym zagadnieniem. W 1975 i 1978 r. Zakład Archeologii Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie (dalej: ZA UMCS) jedną ze swych ekspedycji skierował na

nekropolę w Miłocinie-Kolonii, stan. 1, pow. Puławy (J. Gurba 1976, 39). Natrafiono tam na pozostałości dwóch mogił KPL oraz na kilka grobów płaskich (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 191, 212-223, Ryc. 13). W roku 1980, realizując założenia programu AZP, odkryto następne cmentarzysko, tym razem w Wąwolnicy, stan. 7 pow. Puławy (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 239). W efekcie dwuletnich prac wykopaliskowych przebadano tam obszar o pow. 6,5 ara. Zidentyfikowano wówczas relikty bezkomorowego grobowca KPL oraz jeden grób płaski, znajdujący się na kilka m na północ od mogiły (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 239-244, Ryc. 1). W tym samym dziesięcioleciu uwagę skierowano na jeszcze inne cmentarzysko, które z perspektywy czasu można uznać za jedno z najbardziej spektakularnych w kategorii grupy południowo-wschodniej KPL. W 1987 r., podczas badań powierzchniowych rozpoznano stan. 35 w Karmanowicach, pow. Puławy (J. Nogaj-Chachaj 1987, 10). W efekcie systematycznych prac, prowadzonych tam na przestrzeni ponad 10 lat, odkryto pięć bezkomorowych mogił KPL i kilkadziesiąt grobów znajdujących się w ich bezpośrednim zapleczu (np. J. Nogaj-Chachaj 1988, 27-31; 1989, 17-21; 1990, 19-18; 1991, 17-21; 1991a, 628-640; 1994, 19-27; 1995, 7-10; 1996, 17-23; 1997, 16-23; 1998, 30-35; 1999, 22-27; 2000a, 47-50; 2001, 22-24).

Ostatni etap odkryć i badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na lessach wschodniej Małopolski przypadł na koniec XX i pocz. XXI w. W okresie tym rozpoznano relikty bezkomorowego grobowca KPL na stan. 71 w Lesie Stockim, pow. Puławy (J. Nogaj-Chachaj 2000, 42-46). Powrócono też wtedy do badań na stan. 2 w Lublinie-Sławinku, czego wymiernym efektem było zidentyfikowano dwóch następnych mogiły KPL (M. Polańska 2004, 9-20). Badanie te były realizowane z ramienia ML.

Oprócz prezentowanych wyżej obszarów cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami KPL odkrywano też w innych rejonach Małopolski, na terenie Niecki Połanieckiej oraz w południowo-wschodniej części Małopolski, tj. na lessach rzeszowsko-przemyskich. Tereny paraniżowe Niecki Połanieckiej są jak do tej pory rozpoznane w umiarkowanym stopniu (M. Nowak 1993; por. 2009, 325, 337). Z tego też powodu odkrycia bezkomorowych obiektów KPL w tej części Małopolski są bardzo istotne. Na takie założenia natrafiono w Grzybowie, stan. 1, pow. Staszów na obszarze Kopalni i Zakładów Chemicznych Siarki „Siarkopol". Badania te realizowano z polecenia Biura Badań i Dokumentacji Zabytków (dalej: BBiDZ), a kierowali nimi K i E. Garbacz w 1985-1988 r. oraz K. Garbacz w latach 1989-90 (K. Garbacz 2006, 307-333). W przypadku południowo-wschodniej części Małopolski warto odnotować fakt, iż w ostatnich latach widoczny jest

tam duży postęp w badaniach osadnictwa KPL (np. R. Zych 2004, 281-302; 2008; A. Dzierżanowska i in. 2009, 31-37; J. Rogoziński 2014, 39-54; M. Rybicka 2014; M. Dobrzyński i in. 2014, 249-258). Szczególne istotne stały się badania Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego (dalej: FROA) i IA UR prowadzone na trasie autostrady A4 (S. Czopek, A. Pelisiak 2006, 253-256; S. Czopek 2011; M. Rybicka 2014). To podczas tego typu badań odkryty został na stan. 7 w Skołoszowie, pow. Jarosław, pierwszy w tej części Polski bezkomorowy grobowiec KPL (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 205-214; 2014, 13-37; D. Król i in. 2014, 62-78). Realizowane na kilkuhektarowej powierzchni badania pozwoliły zarejestrować nie tylko samą mogiłę, ale i kilkadziesiąt grobów płaskich (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 207, Fig. 3; 2014, 15, Ryc. 2; D. Król i in. 2014, 72, Ryc. 2). Cmentarzysko w Skołoszowie, stan. 7 nie jest jedynym tego typu kompleksem funeralnym KPL odkrytym w tej części Małopolski. Podobne układy zarejestrowano także w Szczytnej, stan. 6, pow. Jarosław, podczas badań ratowniczych prowadzonych w 2010 r. przez M. Hozer i J. Machnika (D. Król i in. 2014, 62-78).

Podsumowując rozważania nad historią badań małopolskich warto podkreślić dynamikę, jaką się one cechują. Małopolska, w odróżnieniu od Kujaw i terenów okolicznych, dopiero od lat 90-tych stała się regionem poważniej postrzeganym w środowisku, jako kolejna istotna strefa występowania bezkomorowych grobowców KPL. Dla porównania, na Kujawach, na przestrzeni ponad stu lat, działalność wykopaliskowa była realizowana według w miarę jednolitego rytmu (z oczywistą pauzą w czasie II wojny światowej; Ryc. 8), natomiast w przypadku Małopolski rytm ten był kompletnie inny. Nie licząc pionierskich dociekań H. Wiercińskiego, dopiero lata 50-te przyniosły pierwsze doniosłe odkrycia, które to zmieniły dotychczasowe poglądy odnośnie charakteru praktyk pogrzebowych KPL w. Prawdziwą eksplozję badań terenowych obserwuje się tam jednak dopiero od pocz. lat 90-tych.

Wśród ośrodków naukowych prowadzących badawczą działalność wykopaliskową na czele znajduje się zdecydowanie lubelski UMCS – 40,7% spośród wszystkich prowadzonych kampanii (Ryc. 9). Dużą aktywnością wykazywał się jak dotąd również IAiE PAN z oddziałem w Krakowie – 22,2% i PMA w Warszawie – 14,8% (Ryc. 9). W ostatnich latach do grona tego dołączył IA UR.

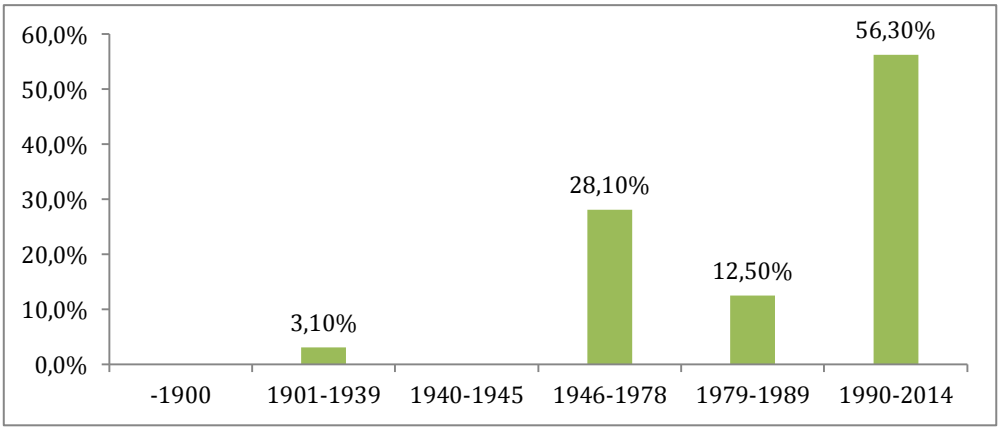

Ryc. 8. Historia badań wykopaliskowe w Małopolsce.

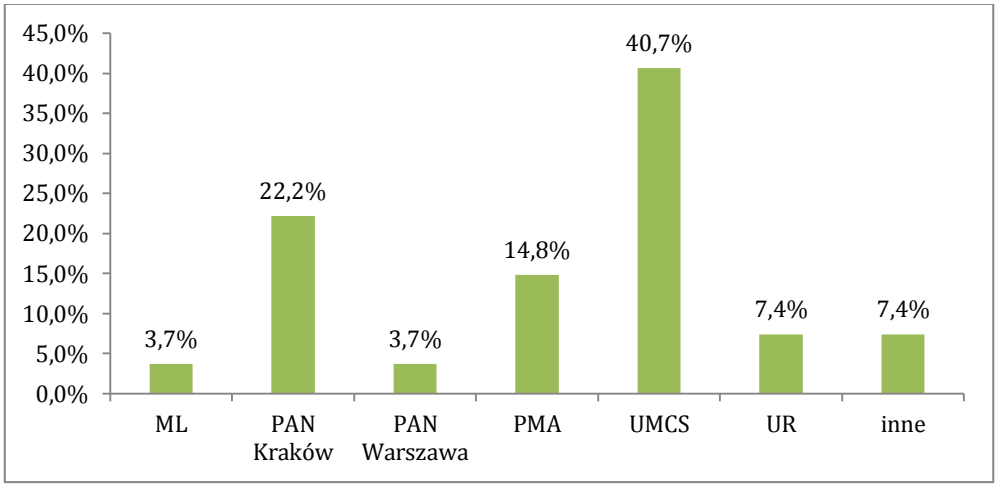

Ryc. 9. Instytucje naukowe realizujące badania wykopaliskowe cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w Małopolsce.

I.E.2.2.2. Podsumowanie stanu badań w Małopolsce

Ogólny stan badań nad KPL w Małopolsce jest nierównomierny. Warto byłoby tu jednak dokonać rozgraniczenia, a mianowicie, stanu badań w sensie ilościowo-jakościowego rozpoznania (tj. rozkopania) nekropoli, a stanu badań jako wymiernych tego efektów.

W porównaniu do Kujaw i okolicznych terenów, nie wspominając nawet o Pomorzu, (zwłaszcza Zachodnim), imponująca jest w Małopolsce relacja cmentarzysk badanych względem niebadanych wykopaliskowo. Wygląda ona następująco: 68,3% do 32,7%. Jeszcze większa różnicę pomiędzy Kujawami a Małopolską widać, gdy dokonywane jest porównanie cmentarzysk z samymi tylko bezkomorowymi grobowcami do nekropoli, gdzie obok mogił odkryto także groby płaskie. W Małopolsce ten pełny pakiet (grobowce + groby płaskie) obserwowany jest w 31,7% przypadkach, a na Kujawach i ich przedpolu tere-

nach wskaźnik taki wynosi jedynie 5,6%, a na Pomorzu Zachodnim 0%! Konfrontacja ta najlepiej obrazuje fakt koncentrowania tam uwagi badawczej wyłącznie na atrakcyjnych wizualnie grobowcach, przy równoległym pomijaniu przestrzeni wokół nich (S. Rzepecki 2004, 129; M. Rybicka 2006, 72).

Wiadomo zatem jak wygląda stan identyfikacji i badań cmentarzysk. Warto byłoby się natomiast przyjrzeć kwestii, jakie są wymierne efekty tego stanu rzeczy. Jeśli chodzi o środkowe rejony Małopolski, tj. Sandomierszczyznę, wśród wielu badanych wykopaliskowo stanowisk, tylko kilka doczekało się w miarę wartościowych opracowań. Do nich należą stanowiska w Broniszowicach, stan. 5 (J. T. Bąbel 2006, 271-288), Kicharach Nowych, stan. 2 (H. Duday, H. Kowalewska-Marszałek 2003, 77-108; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 341-360), Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 361-384), Pawłowie, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 385-401), a także Stryczowicach, stan. 1 i 7 (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 235-245; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013, 11, 22-23, 235). Istotny jest fakt, iż stanowiska te badano tak, aby rozpoznać także przestrzeń poza samymi grobowcami, identyfikując przy tym szereg grobów płaskich. Prowadzono też niekiedy prace interdyscyplinarne (np. W. Kozak-Zychman, E. Gauda 1998, 56-60; W. Kozak-Zychman 2000, 33-34; 2001, 20-21).

Omawiając stan badań, nie można koncentrować się jedynie na uwypuklaniu dobrych jakościowo studiów konkretnych stanowisk. Ważną miarą postępu badawczego na danym terenie są szersze ujęcia problematyki. W przypadku tej części Małopolski kilka takich prac zasługuje na uwagę. Trzy z nich, pióra M. Florka (1994, 251-280, 2008, 97-123; 2011), stanowią pewnego rodzaju kompendium wiedzy o cmentarzyskach z grobowcami KPL (i nie tylko) na lessach sandomierskich. Trzeba jednak zaznaczyć, iż w pracach tych brak jest głębszych rozważań chronologiczno-genetycznych. Rozważania tego rodzaju można odnaleźć natomiast w innych publikacjach (np. D. Król 2011; S. Rzepecki 2011a; 2011b; 2013, 49-67), ale po pierwsze nie są to studia w pełni wyczerpujące temat, a po drugie odnoszą się one w zasadzie do problematyki samych tylko bezkomorowych grobowców (lub nawet jednego z ich typów; por. S. Rzepecki 2011a; 2011b) w oderwaniu od ich najbliższego kontekstu – obszaru poza przestrzenią grobowców.

Ogólnie stan badań nad kwestią bezkomorowych mogił na lessach sandomierskich jest trudny do jednoznacznej oceny. Pomimo relatywnie rozbudowanej wiedzy na temat stref poza przestrzenią grobowców, brak jest datowań radiowęglowych, które to pozwoliłby obie te strefy ze sobą porównać pod względem chronologii.

Na powyższym tle jeszcze słabiej wygląda wschód Małopolski. Nie uwzględniając już faktu, iż duża część tamtejszych informacji pochodzi sprzed pół wieku, to innym problemem jest brak szerszych ujęć problemu. Przykładem jest stan. 35 w Karmanowicach, pow. Puławy, które do dziś nie doczekało się jakiejkolwiek syntezy, mimo iż na przestrzeni kilkudziesięciu lat powstawały regularne sprawozdania i komunikaty z badań tam prowadzonych (J. Nogaj-Chachaj 1987, 10-12; 1988, 27-31; 1989, 17-21; 1990, 10-18; 1991, 17-21; 1991a, 628-640; 1994, 19-27; 1995, 7-10; 1996, 17-23; 1997, 16-23; 1998, 30-35; 1999, 22-27; 2000a, 47-50; 2001, 22-24). Ze stanowiskiem tym można łączyć także dane interdyscyplinarne (np. W. Kozak-Zychman 2006, 401-406). Sporą niedogodnością w przypadku Karmanowic, stan. 35 jest brak opublikowanych serii dat ^{14}C (por. M. Nowak 2009, 342).

Nieco lepiej wypadają opracowania dwóch cmentarzysk z Lublina-Sławinka, stan. 2 i Miłocina-Kolonii, stan. 1, pow. Lublin (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 191-229), choć w przypadku tego pierwszego wciąż brak jest bliższych informacji na temat najnowszych badań (por. M. Polańska 2004, 9-20). W wymienionych opracowaniach znaleźć można m.in. zwięzłą analizę mogił w relacji do struktur obecnych w innych częściach Małopolski (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 223-224) i na terenach grupy wschodniej KPL (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 225-226). Niestety, także w przypadku tych stanowisk, dużym problemem jest brak oznaczeń ^{14}C.

Biorąc pod uwagę teren zachodniej partii Małopolski, względnie najwięcej informacji odnosi się do cmentarzyska w Zagaju Stradowskim, stan. 1 (B. Burchard 1998, 149-156 2006, 301-305) oraz Słonowicach, stan. 5 (K. Tunia 2006, 335-340; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 139-161). Szczególnie interesujące jest drugie z nich. Ważnym elementem związanym z tą nekropolą jest bowiem zbiór dat ^{14}C (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 157, Tab. 1). Cmentarzysko to cieszy się dużą popularnością wśród badaczy i mimo wieloletnich problemów z publikowaniem informacji na jego temat zyskało ma ono status flagowego. Poświęcono mu m.in. specjalną konferencję, zorganizowaną w połowie lat 90-tych ub. wieku (K. Tunia 1996, 237-242). W kolejnych latach było ono szeroko dyskutowane, m.in. na celowym seminarium poświęconym obrządkowi pogrzebowemu KPL, zorganizowanym w 2002 r. w Igołomii. Efektem tego wydarzenia jest publikacja, pt. *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*. Książka ta, pod redakcją J. Libery i K. Tuni ukazała się w roku 2006.

Ostatnie lata dostarczyły nowych, interesujących danych na temat cmentarzysk KPL na lessach zachodniomałopolskich. Odkrycia dokonane w Malżycach, stan. 30 i 31

(P. Jarosz, K. Tunia; P. Włodarczak 2009, 175-231; 2013; K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 203-219; P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 293-309) oraz reinterpretacja chronologii kurhanu w Kolosach (P. Włodarczak 2008, 151-168), stały się fundamentem do najnowszych dyskusji o problemie złożoności i genezy grobowców KPL (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 208-211). Poważne znaczenie mają informacje z zakresu datowania bezwzględnego, które w przypadku Malżyc wskazują na lata 3650-3350 BC (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 210, Table 1). Serię dat ^{14}C uzyskano też dla grobów znajdujących się w obrębie mogiły w Kolosach (P. Włodarczak 2008, 156, Fig. 4). Mając na uwadze powyższe fakty, trudno nie odnieść wrażenia, iż tereny zachodniej części Małopolski, stają się w ostatnim czasie niezwykle atrakcyjne badawczo.

Skromniejsza pula danych charakteryzuje Nieckę Połaniecką i Podgórze Rzeszowskie, choć mowa tu bardziej o ilości niż jakości danych. Relatywnie przyzwoicie prezentuje się opracowanie nekropoli z Grzybowa, stan. 1 (K. Garbacz 2006, 307-333). Odnaleźć w nim można próbę analizy porównawczej tamtejszych mogił do podobnych struktur rejestrowanych w grupie południowo-wschodniej, a nawet wschodniej KPL – tj. do „grobowców kujawskich" (K. Garbacz 2006, 329-239). Innym interesującym przykładem są wyniki badań realizowanych w roku 2010 na trasie planowanej autostrady A4 na Podgórzu Rzeszowskim. Jest to bardzo perspektywiczny badawczo obszar. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu uznawano go za anekumenę osadnictwa KPL (por. A. Kośko 1981, 118, Ryc. 27). W latach późniejszych obraz ten został skorygowany, ale do niedawna część badaczy wypowiadała się nadal sceptycznie na temat stabilnych form osadnictwa ludności KPL w rejonie tej jednostki fizjogeograficznej (por. R. Zych 2008). Niedawne odkrycia pokazały jednak, że wzory tego osadnictwa na tym terenie nie musiały odbiegać od tych znanych z lessów zachodniomałopolskich czy sandomierskich (np. M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014, 67-255). Potwierdza to identyfikacja dużych cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w miejscowościach Skołoszów, stan. 7 i Szczytna, stan. 6, pow. Jarosław (D. Król, J. Rogozińskim, M. Rybicka 2014, 13-37; D. Król i in. 2014, 62-78). Do tej pory opublikowano kilka wstępnych informacji na ich temat, a ważną ich częścią są m.in. oznaczenia radiowęglowe, pozwalające łączyć cmentarzysko w Skołoszowie, stan. 7 z klasyczną fazę KPL (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 29-30).

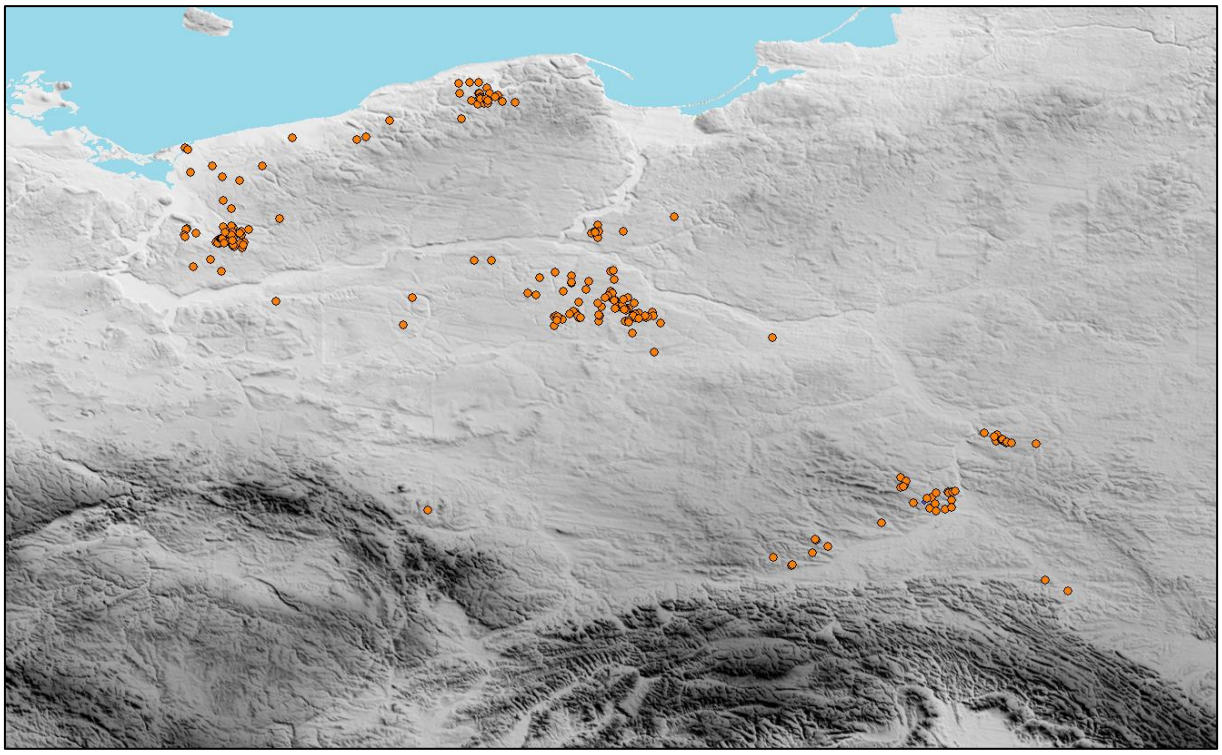

Ryc. 10. Rozmieszczenie cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami
w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL.

Rozdział II

Analizy źródeł nieruchomych i ruchomych

II.A. Konstrukcje cmentarzysk

Celem tego rozdziału jest wgląd w architektoniczną strukturę nekropoli KPL. Podstawowym zadaniem będzie próba wyodrębniania typów (i podtypów) bezkomorowych grobowców oraz omówienie ich w relacji do poszczególnych obszarów ich występowania. Praktyka ta stanowi element porównania stopnia zróżnicowania mogił w ramach grup wschodniej i południowo-wschodniej. Podobna konfrontacja – aczkolwiek bez prób klasyfikowania i typologizowania – odnosić się będzie również do pozostałych obiektów współkreujących przestrzeń nekropoli.

Uporządkowanie typologiczne założeń grobowcowych KPL nie jest łatwe. Głównym problemem jest stan zachowania tych form, co przekłada się na różne możliwości interpretacji ich pierwotnych układów. Sugestywna jest np. kwestia mogił zbudowanych na domniemanym planie trójkąta. Na archiwalnych szkicach von Plöna odnaleźć można rozmaite założenia, od trójkątnych, przez klepsydrowate, soczewkowate po paraboliczne (np. R. Holsten, G. Zahnow 1920; G. Dorka 1939, Taf. 14; por. M. S. Midgley 1985, 24; 2005). O ile o trzech ostatnich nie ma praktycznie wzmianek w późniejszej literaturze przedmiotu, o tyle sporo jest informacji odnoszących się do założeń trójkątnych (np. O. Kolberg 1867, 42; K. Siuchniński 1969, 113; A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1982, 70; M. S. Midgley 1985, 52, Table 2b; M. Chłodnicki 1997, 215; R. Zych 2002; por. M. Nowak 2009, 459) lub zbliżonych do takiego kształtu (np. W. Chmielewski 1952, 15). W rzeczywistości wydaje się jednak, że obecność form *stricte* trójkątnych nie została w sposób jasny uargumentowana (por. T. Wiślański 1979, 257, Ryc. 151). Dotyczy to przynajmniej strefy Niżu. Na kwestię tę zwrócił już w przeszłości uwagę J. Wierzbicki (1992, 75, przyp. 34) bazując na wynikach własnych obserwacji w dorzeczu Łupawy. W jego opinii formy trójkątne były mylone z konstrukcjami w kształcie trapezu lub trapezoidu (por. D. Jankowska 2005, 137). Nieporozumienie to odnotować można również w środowisku „północnym". Magdalena S. Midgley (1985, 265, 273) uznała za trójkątne m.in. mogiły zidentyfikowane w miejscowości Strahlendorf, stan. 1, Ldkr. Ludwigsluts, jak i w Wartinie, stan. 1A3, Ldkr. Uckermark,

(por. np. K. Siuchniński 1969, 203, przyp. 2). Wydaje się jednak, iż kształt tych form był odmienny (E. Schuldt 1966, Abb. 1; por. R. Kossian 2004, 71/72, 557, Abb. 15, Tafel 11). W kolejnych pracach obiekty te określano już jako trapezoidalne (np. R. Kossian 2004, 240, 261; J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 178-181).

Innym, większym problemem, wynikającym w linii prostej ze stanu zachowania mogił jest realne niebezpieczeństwo przyporządkowywania ich do zupełnie różnej kategorii form. Problem ten zdarzyć się może w sytuacji, gdy informacje o funkcjonowaniu bezkomorowych mogił zawężone są do wzmianek o nieznacznych zgrupowaniach kamieni-otoczaków. Wobec braku wskaźników stratygraficznych, takie dane nie mogą prowadzić do prostej symplifikacji, iż materiał ten jest reliktem form małokamiennych. Ponadto, możliwa jest sytuacja, iż do czasów współczesnych nie zachowały się żadne pozostałości kamiennej ramy mogił, a jednym świadectwem jej istnienia – a więc obecności grobowca w ogóle – są obiekty grobowe, powiązane ze sobą określonymi układami przestrzennymi. Wobec nieistnienia tak kluczowych indykatorów konstrukcji mogił jak np. obstawa kamienna (czy jakikolwiek ślad po niej), nie sposób rozstrzygnąć, w jakim kontekście funkcjonowały pierwotne takie groby. Czy były one elementem całkowicie zniszczonej mogiły, czy jedynie samodzielnego cmentarzyska płaskiego? Nie podejmując szerokopłaszczyznowych badań, nie da się też ustalić czy rejestrowane groby płaskie nie stanowią jedynie wycinka większego kompleksu cmentarnego, którego nieodzownym komponentem mogły być struktury bezkomorowe. Ten problem dotyczy tak samo nekropoli w grupie wschodniej, np. stan. 2A w Czamaninku, stan. 1A w Sarnowie (por. Z. Kapica 1986, 101), stan. 1 w Starym Brześciu (K. Jażdżewski 1936, 300-3001, Tabl. LVIII, ryc. 992), stan. 3 w Popowicach (A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1982, 70), jak i południowo-wschodniej, np. Łubcz, stan. 25 (J. Bagińska 2006, 423-430; por. D. Jankowska 1995, 264, Ryc. 1) i Wojciechowice, stan. 1 (J. T. Bąbel 2000, 11-36).

II.A.1. Grupa wschodnia

II.A.1.1. Formy grobowców

Bezkomorowe grobowce KPL rozpoznane na terytorium grupy wschodniej KPL doczekały się różnych opracowań klasyfikacyjno-typologicznych (np. D. Jankowska 1981, 121; S. Rzepecki 2004, 124; por. A. Kośko 2006, 24; 2007, 49; por też J. Müller, H. Dibbern, F.

Hage 2014, 178)[13]. Jedno z nich powstało też w wyniku inspiracji założeniami symptomatycznymi dla grupy południowo-wschodniej KPL (S. Rzepecki 2011a, 79; 2011b, 91, 94).

Funkcjonujące modele można naturalnie dalej korygować i uefektywniać (np. D. Jankowska 2005, 133; D. Minta-Tworzowska 1994, 13-15). W pracy tej zdecydowano się na niewielką korektę tych schematów:

→ Typ A – grobowce z zazwyczaj wielkokamienną obstawą (A_1 – zbudowane na planie trapezu lub trapezoidu z wierzchołkiem prostym lub lekko wypukłym; A_2 – zbudowane na planie prostokąta; A_3 – zbudowane na planie koła lub owalu)
→ Typ B – grobowce z obstawą drewnianą (B_1 – zbudowane na planie trapezu lub trapezoidu, z wierzchołkiem prostym lub lekko wypukłym; B_2 – zbudowane na planie prostokąta; B_3 – zbudowane na planie koła lub owalu)
→ Typ C – grobowce z małokamienną obstawą, i/lub płaszczem kamiennym (C_1 – zbudowane na planie trapezu lub trapezoidu; C_2 – zbudowane na planie prostokąta; C_3 – zbudowane na planie koła lub owalu
→ Typ D – grobowce z obstawą mieszaną: kamienną i drewnianą (D_1 – zbudowane na planie trapezu lub trapezoidu; D_2 – zbudowane na planie prostokąta).

Stan rozpoznania powyższych typów bezkomorowych grobowców na całym obszarze grupy wschodniej KPL jest bardzo niejednorodny. Na Kujawach (i w okolicach) odkryto formy A, B, C i D, podczas gdy w innych rejonach tylko niektóre z nich. Co prawda, na Pomorzu Zachodnim odnotowano ich niewiele mniej, bo trzy typy, tj. A, B i C, ale już na Pomorzu Środkowym, Mazowszu i Dolnym Śląsku wyłącznie struktury typu A.

II.A.1.1.1. Kujawy i ich przedpole

W aktualnym zbiorze danych odnoszących się do Kujaw i ich przedpola (por. katalog źródeł) dominująca grupę mogił stanowiły konstrukcje typu A – 82,5% (Ryc. 11). Inne formy odkrywane były dużo rzadziej. Grobowce typu C stanowiły 8,7% wszystkich rozpoznanych mogił, typu B – 5,8% a typu D – 2,9% (Ryc. 11). Biorąc pod uwagę rozkład określo-

[13] Ostatnia z podanych klasyfikacji została opracowana z uwzględnieniem danych z grupy północnej KPL. Warto ją odnotować ponieważ odnosi się ona do problemu zmienności grobowców w czasie. W ujęciu tym do typu 1 zakwalifikowano obiekty nierozbudowywane w czasie, zaś do typu 2 takie, w obrębie których mniej lub bardziej systematycznie dostawiano następne groby.

nych typów grobowców w stosunku do cmentarzysk, najwięcej było nekropoli, na których odkryto obiekty typu A – 70,2%, następnie typu C – 17%, typu B – 8,5% i typu D – 4,3%.

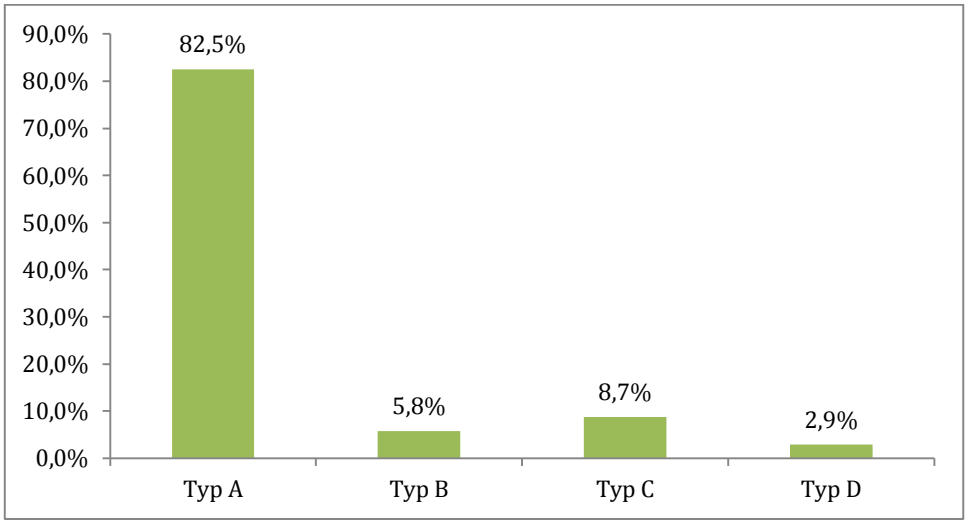

Ryc. 11. Zestawienie % typów bezkomorowych grobowców
na Kujawach i ich przedpolu w grupie wschodniej KPL.

Grobowce typu A

Zdecydowanie największą grupę bezkomorowych mogił typu A stanowiły obiekty podtypu A_1 (Ryc. 12). Zauważalny jest natomiast brak wiarygodnych danych na temat form prostokątnych, tj. podtypu A_2. Obiekty A_1 stanowią grupę założeń, których ogólny sens zawarty jest w kilku słowach kluczach: plan trapezu lub trapezoidu, zwykle duże kamienne obstawy i nasyp ziemny (niekiedy również kamienno-ziemny). Jest to zatem ta kategoria mogił, która jest najbardziej reprezentatywną ilustracją zachowań funeralnych społeczności „pucharowych". Te charakterystyczne obiekty doczekały się w piśmiennictwie szczegółowo zdefiniowanego terminu – „grobowce kujawskie":

…długie nasypy ziemne, w rzucie (planie) zbliżone do bardzo wydłużonego trójkąta równoramiennego, z bokami najczęściej lekko wklęsłymi, z partią czołową (podstawą trójkąta) szerszą i wyższą oraz z partią „ogonową" stopniowo zwężającą się i obniżającą, przy końcu mającą ściany równoległe i tępo zakończoną (...) Nasypy te otacza obstawa z wielkich głazów narzutowych, większych w części szerszej i wyższej nasypu (...) a malejących stopniowo w jego części niższej i węższej (...). Mają więc one w zasadzie w rzucie kształt trapezu zbliżonego do trójkąta sferoidalnego… (K. Jażdżewski 1970, 15-16).

Definicja taka w najbardziej sztywnej jej interpretacji odnosić się może zazwyczaj tylko do bezkomorowych obiektów występujących na Kujawach i w okolicach. Symptomatyczną cechą obecnych tam mogił były faktycznie lekko wklęsłe ściany boczne, które następnie w okolicach partii wierzchołkowej miewały często przebieg równoległy (Ryc. 12). Takie „grobowce kujawskie" przebadano np. w Gaju, stan. 1, (K. Jażdżewski 1936a, 115; W. Chmielewski 1952; 86-92), Leśniczówce, stan. 1 (K. Jażdżewski 1936, 172-182; W. Chmielewski 1952, 73-80); Obałkach, stan. 1 (K. Jażdżewski 1936a, 114; W. Chmielewski 1952, 83-86), Sarnowie, stan. 1 (np. W. Chmielewski 1952, 53-73; L. Gabałówna 1969, 43-45; H. Wiklak 1975, 43-53; 1980, 33-83), Wietrzychowicach, stan. 1 (I. Jadczykowa 1970, 125-143; 1971, 93-103) i Zberzynie, stan 3 i 3A (K. Gorczyca 1981, 1-20).

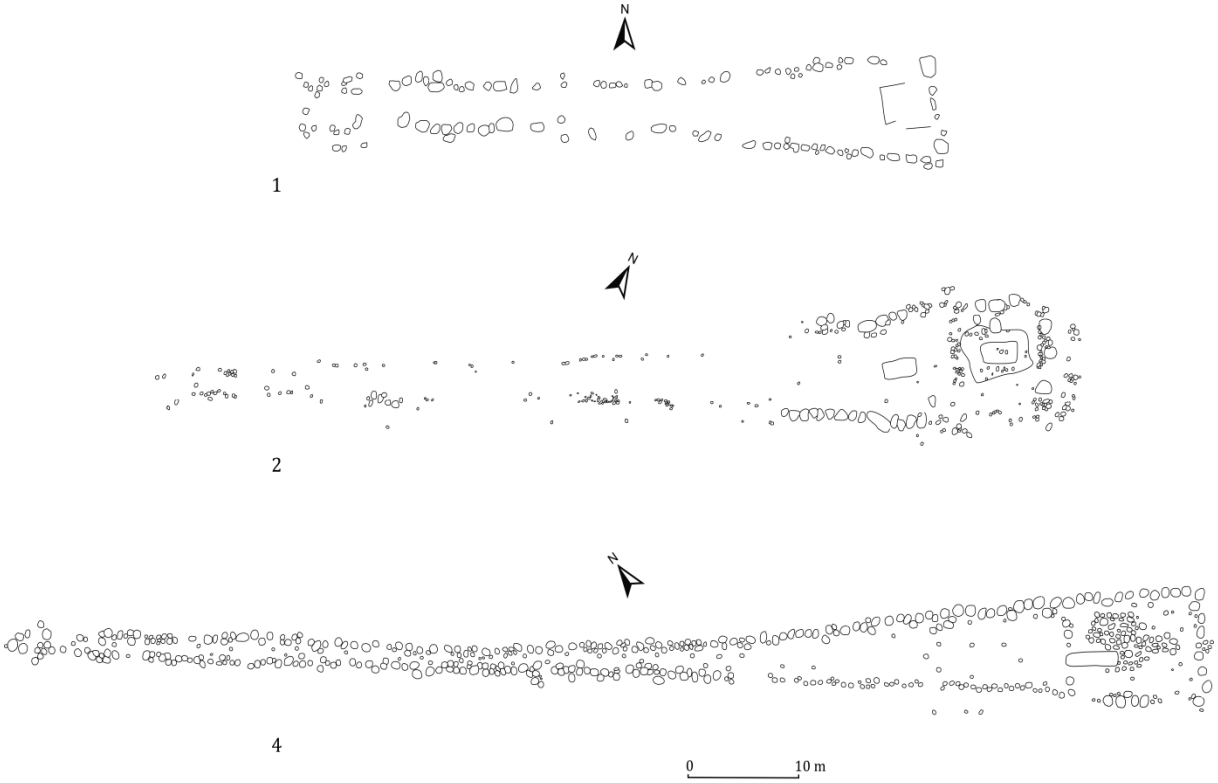

Ryc. 12. Przykłady bezkomorowych grobowców podtypu A_1 z Kujaw w grupie wschodniej KPL.
1 – Gaj, stan. 1, grobowiec I; 2 – Leśniczówka, stan. 1, grobowiec III; 3 – Wietrzychowice, stan. 1, grobowiec III (wg W. Chmielewski 1952 /1/3; K. Jażdżewski 1936a /2/; zmienione).

Zgodnie z definicją K. Jażdżewskiego do kategorii takich grobowców zaliczyć można też obiekty, które nie miały wklęśniętych obstaw czy równoległego przebiegu ścian bocznych w partii wierzchołkowej. Istotne byłyby tu inne cechy. Jak wiadomo, kluczowym

komponentem konstrukcji A_1 była obecność pojedynczych rzędów kamiennych obstaw[14] – głównie dużych eratyków, nigdy małych otoczaków, które mogły co najwyżej pełnić funkcję uzupełniającą, np. podkładek. Głazy polodowcowe ustawiano zazwyczaj intencjonalnie gładką powierzchnią na zewnątrz, czego przykładem jest m.in. cmentarzysko w Gaju, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 88). Niekiedy największe z nich służyły do formowania ścian czołowych grobowców, w których wielokrotnie rejestrowano charakterystyczne luki. Przerwy te miały różną, z reguły niewielką, szerokość. Znane są one z mogiły II w Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 84), a także z grobowców I i V w Wietrzychowicach, stan. 1 (I. Jadczykowa 1970, 127-134).

Kujawskie i okoliczne mogiły podtypu A_1 cechowały się dużym zróżnicowaniem pod względem wymiarów (Tabela 2). Odkryto szereg obiektów, których długość przekraczała 100 m (Tabela 2). Wśród nich najbardziej imponująca była jedna z mogił w Rzeszynku, stan. 1, na Kujawach, której długość wynosiła ok. 170 m (W. Łebiński 1888, 36; por. W. Chmielewski 1952, 95; M. S. Midgley 1985, 234). Niewiele pod tym względem ustępowała mu inna mogiła, z Ziemięcina, mająca długość ok. 160 m (W. Chmielewski 1952, 51). Obiektów mierzących ponad 100 m zarejestrowano łącznie 16,1%, a zatem niewiele mniej niż form zdecydowanie krótszych, tj. pomiędzy 24 a 49 m (19,4%). W analizowanym zbiorze wyróżniono z kolei 64,6% mogił mierzących od 50 do 99 m długości[15]. Obiektów mierzących poniżej 20 m nie odnotowano. Średnia arytmetyczna długości badanych konstrukcji wyniosła 74,6 m (Ryc. 20). Interesująco przedstawia się także kwestia szerokości mogił A_1, tak samo ich czół, jak i wierzchołków (Tabela 2). W analizowanym zbiorze wyróżniono cztery mogiły, których czoła miały szerokość ponad 14 m. Należą do nich m.in. grobowiec I z Faliszewa, stan. 1 (L. Kozłowski 1921; W. Chmielewski 1952, 45-46) i obiekt 2 ze Świerczynka (L. Kozłowski 1921; W. Chmielewski 1952, 48). Średnia szerokość ścian czołowych konstrukcji kujawskich i okolicznych wyniosła 10,4 m (Ryc. 20). Nieco mniej wiadomo o szerokościach partii wierzchołkowych opisywanych struktur. Elementy te były z reguły bardzo słabo zachowane. Na podstawie ograniczonej puli danych (Tabela 2) ustalono, iż średnia szerokość tej strefy mogił podtypu A_1 nie przekraczała 2,2 m (Ryc. 20).

[14] Znane są też nieliczne informacje o obstawach podwójnych, np. grobowców w Świerczynku (W. Chmielewski 1952, 42-43, Ryc. 12-13; por. M. O. Baldia, M. T. Boulanger, D. S. Frink 2008, 271).

[15] Dla całej grupy wschodniej KPL podobne zestawienia procentowe sporządziła M. S. Midgley (1985, 49, 51-54, Table 2a, 2b), przy czym uwzględniała ona także dane niepewne i szacunkowe .

Powyższa analiza dotyczy bezkomorowych mogił podtypu A_1. Jak wiadomo z terenu Kujaw i ich przedpola nie są dobrze znane obiekty prostokątne podtypu A_2. Pojawiają się natomiast w literaturze przedmiotu informacje o formach, które można łączyć z podtypem A_3. Dotyczą one grobowca V (II) ze stan. 1 w Obałkach (W. Tetzlaff 1961, 45). Struktura ta składać się miała z nasypu kolistego, pod którym rozpoznano duże głazy pełniące funkcję obstaw. Być może podobny charakter miała również jeszcze jedna mogiła odsłonięta na tym stanowisku, aczkolwiek brak jest na jej temat precyzyjnych danych (por. W. Tetzlaff 1961, 44). W tym przypadku brak jest informacji na temat jakichkolwiek konstrukcji kamiennych, choć mając na uwadze słabą jakość badań (por. W. Tetzlaff 1961, 44, przyp. 27), nie można wykluczyć ich pierwotnej obecności.

Grobowce typu B

Do następnego zbioru bezkomorowych grobowców KPL odnotowanych na obszarze Kujaw i ich przedpola zaliczone zostały konstrukcje, składające się z materiału drewnianego i/lub ewentualnie ziemnego. Struktury te określane są w literaturze w rozmaity sposób. W szerszym ujęciu nazywane są one np. „quasimegalitami" (por. A. Kośko 2006, 19-26), a w ostatnich latach „grobowcami typu Niedźwiedź" (S. Rzepecki 2011a, 13; 2011b, 10). Inne zaś nazwy, choć pierwotnie wypracowane dla form małopolskich, to „megaksylony" i „megadendrony" (np. K. Tunia, A. Krzemieńska 2003, 63; por. D. Jankowska 2009, 263-275). W nawiązaniu do „grobowców typu Niedźwiedź" wypracowano dość rozbudowany model klasyfikacyjno-typologiczny (S. Rzepecki 2011a, 79; 2011b, 91, 94).

W przeciwieństwie do bezkomorowych mogił typu A, założenia typu B stanowią niewielką tylko grupę obiektów. Na obszarze Kujaw i ich przedpola zarejestrowano jedynie kilka takich konstrukcji (np. L. Czerniak, A. Kośko 1993, 5-65; J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 74-75). Sprawdzając dostępny zbiór danych łatwo zauważyć, iż jest on niewdzięczny analitycznie ze względu na selektywny stan zachowania takich konstrukcji. Wynikiem tego jest trudność w wyodrębnianiu podtypów (B_1, B_2 i B_3). Tego rodzaju próby obarczone są niekiedy ryzykiem nieumyślnych nadinterpretacji. Aby zminimalizować takie niebezpieczeństwo wszystkie dane starano się analizować łącznie w ramach jednostki głównej (typu B), zwracając jednak baczną uwagę na detale różnicujące.

Wśród niewielkiego zbioru opisywanych obiektów znane są formy, mające pierwotnie kształt trapezu lub trapezoidu. Obiekty takie można by zatem łączyć z podtypem B_1. Niewykluczone, iż na takim właśnie planie wzniesiono mogiły ze stan. 7A w Podgaju

(Ryc. 13; L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 35) i z Redecza Krukowego, stan. 20 (P. Papiernik 2012, 214-215, Ryc. 17). Co więcej, być może taki sam kształt posiadało założenie ze Smarglina, stan. 20 (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 74-75). Mimo teoretycznych podobieństw pod względem kształtu, grobowce te różniły się też między sobą wyraźnie. Otóż np. na stan. 7A w Podgaju stwierdzono obecność rowu fundamentowego, a w Redeczu Krukowym, stan. 20 dołków po słupach (P. Papiernik 2012, 214). Cechą dystynktywną grobowca z Podgaju, stan. 7A był też lekko wypukły wierzchołek (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 35).

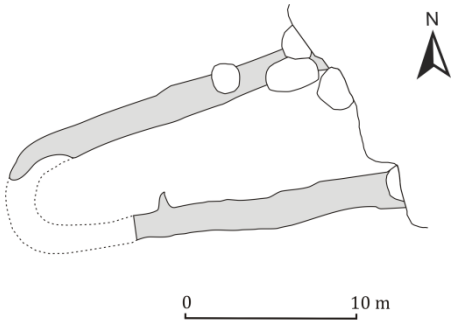

Ryc. 13. Podgaj, stan. 7A. Przykład bezkomorowego grobowca podtypu B_1 z Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL (wg L. Czerniak, A. Kośko 1993; zmieniony).

Tak jak niektóre obiekty zdradzają pewne cechy mogił zbudowanych na planie trapezu lub trapezoidu, tak inne wydają się mieć pewne nawiązania do konstrukcji prostokątnych. Być może taki kształt miały obiekty z Inowrocławia, stan. 95 (L. Czerniak, A. Kośko 1993)?

Odkryte na Kujawach i w okolicach bezkomorowe grobowce typu B miały różne rozmiary (Tabela 2). Niestety, ze względu na bardzo słaby stopień zachowania tych mogił, trudno jest szczegółowo analizować te parametry. Jednak pomimo niedostatku w zakresie danych metrycznych, istnieją pewne przesłanki, iż niektóre z form typu B (lub może podtypu B_1?) mogły mieć znaczne rozmiary. Poniekąd ilustruje to mogiła z Redecza-Krukowego, stan. 20 szacowana nawet na ok. 80 m długości (Tabela 2; P. Papiernik 2012, 214). Struktura ta posiadać miała też ścianę czołową o szerokości ok. 14 m (Tabela 2; P. Papiernik 2012, 214). Taką wartość odnotowano jedynie w kilku przypadkach grobowców wielkokamiennych, podtypu A_1, np. w Faliszewie, stan, 1 (Tabela 2; W. Chmielewski 1952, 46).

Grobowce typu C

Kolejną grupę bezkomorowych założeń reprezentują dość problematyczne w interpretacjach grobowce, zbudowane z zastosowaniem małych rozmiarów kamieni-otoczaków (Ryc. 14). Identyfikacja tego rodzaju struktur ma stosunkowo świeżą metrykę (por. A. Kośko 2007, 47-52). Założenie te bywają chętnie włączane w ramy „grobowców quasimegalitycznych" – jako kontrast dla form wielkokamiennych (A. Kośko 2006, 19-26).

Jak dotąd na terenie Kujaw i ich przedpola rozpoznano tylko kilka nekropoli, na których odkryto tego rodzaju formy[16]. Zidentyfikowano tam zarówno struktury zbliżone do trapezu lub trapezoidu (C_1), prostokąta (C_2) i być może nawet owalu (C_3)[17]. Wzorem mogił typu B, nie będą one omawiane w sztywnym rozdzieleniu, ponieważ z jednej strony jest to bardzo wąska grupa obiektów, z drugiej natomiast rzeczywisty kształt tych obiektów wydaje się być często dyskusyjny (por. A. Kośko 2007, 51 Ryc. 5).

Spoglądając na zestawienia metryczne rzeczonych mogił (Tabela 2), łatwo zauważyć, iż były to formy niewielkie, przynajmniej w porównaniu z dobrze rozpoznanymi strukturami typu A i B. Najdłuższym przebadanym obiektem typu C była mogiła ze Sławska-Dolnego, stan. 34, mierząca ok. 17 m (Tabela 2; A. Kośko 2006, 22-23, Ryc. 3). Niewiele ustępowała jej konstrukcja z Radojewic, stan. 29, mająca ok. 12 m długości (Ryc. 14: 1; Tabela 2; A. Kośko 2000, 34, 38-39; 2007, 51, Ryc. 5). Obydwa te obiekty można ostrożnie łączyć z podtypem C_1. Poza tymi dwoma obiektami brak jest informacji na temat parametrów metrycznych mogił typu C (Tabela 2; por. A. Kośko 2007, 51, Ryc. 5). Możliwe jednak, iż konstrukcje te nie odbiegały pod względem długości w sposób wyraźny od obiektów ze Sławska Dolnego czy Radojewic. Nie można wykluczyć, iż mogły być od nich dłuższe, czego przykładem wydaje się być hipotetyczna mogiła (oznaczona jako obiekt 482), odsłonięta na stan. 95 w Inowrocławiu (Tabela 2). Nie wiadomo bowiem jak należy ją interpretować czy tylko jako niewielki obiekt (w przybliżeniu niewiele większy od przestrzeni, w ramach której go uchwycono, tj. ok. 4,6 x 2,6 m), czy może jako strukturę wyraźnie większą? Inna sprawa, że zupełnie otwarte pozostaje pytanie o to, jaką tak naprawdę kategorię źródeł obiekt ten reprezentuje.

[16] Do grupy tych cmentarzysk włączono także Łącko, stan. 6. Na terenie tej nekropoli funkcjonowały zapewne trzy bezkomorowe mogiły, z których jedna (oznaczona jako I) mogła nawiązywać do form typu C, podczas gdy dwie kolejne do mogił mieszanych, określanych jako typ D (por. L. Domańska 2006, 294). Seweryn Rzepecki (2004, 125) wymienia natomiast tylko dwie mogiły, obydwie o konstrukcji drewniano-ziemnej.

[17] Aleksander Kośko (2007,49) wspomina też o owalnych „quasimegalitach", ale na podstawie prezentowanych przez niego informacji trudno jest orzec, o jakie konkretnie obiekty może chodzić.

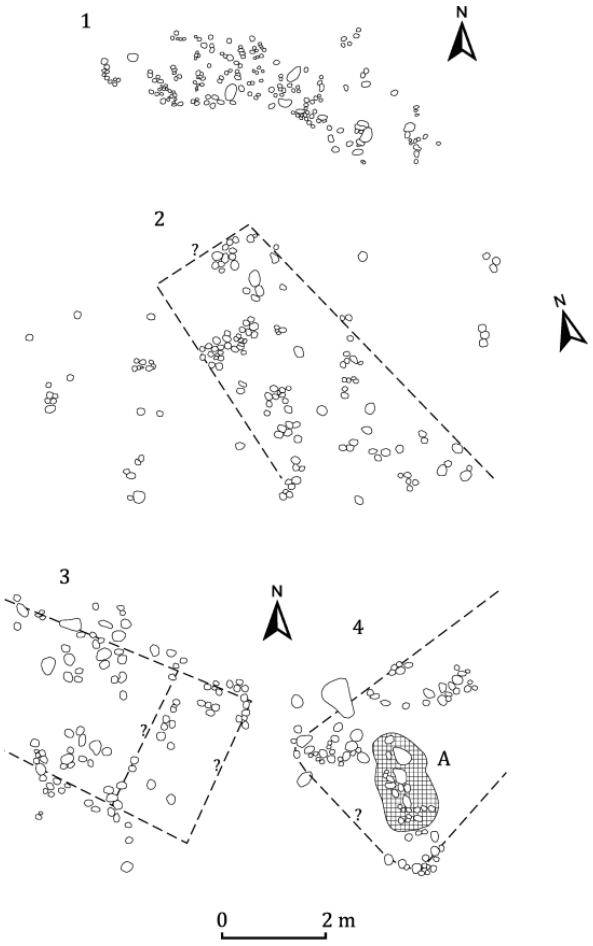

Ryc. 14. Przykłady bezkomorowych grobowców typu C (podtypu $C_1 – C_2$?) z Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL. 1 – Radojewice stan. 29; 2 – Piecki, stan. 1; 3 – Chabsko, stan. 33; 4 – Huta Padniewska, stan. 6. A – grób? (wg A. Kośko 2000; A. Kośko, A. Przybył 2004; A. Kośko 2007; zmienione).

Niezbyt precyzyjnie można określić szerokość konstrukcji sklasyfikowanych jako typ C. Szerokość hipotetycznego frontu mogiły ze Sławska Dolnego, stan. 34 miała wynosić ok. 14 m (Tabela 2; A. Kośko 2006, 23). W przypadku innych form typu C brak jest podobnych danych, co jest niewątpliwie wypadkową ich zachowania oraz przebadania (Tabela 2; por. A. Kośko 2007, 51, Ryc. 5).

Grobowce typu D

O ile zasób źródeł odnoszący się do bezkomorowych grobowców typu B i C wydaje się być ograniczony, to w przypadku form typu D jest on minimalny. Konstrukcje te, zbudowane były jednocześnie (?) z zastosowaniem materiałów kamiennych i drewnianych. W przypadku tych drugich nie chodzi o żadne dodatkowe aneksy (Tabela 1), ale o główne

elementy architektury mogiły. Konstrukcje tego rodzaju były już przedmiotem zainteresowań badawczych (S. Rzepecki 2004, 124-125; por. A. Kośko 2007, 49) i podobnie jak formy czysto drewniane (typu B) i małokamienne (typu C) chętnie włączano je do grupy „grobowców quasimegalitycznych" (A. Kośko 2006, 19-26).

Sztandarowym przykładem cmentarzyska, na którym zarejestrowano formy typu D jest Łącko, stan. 6-6A (L. Domańska, S. Rzepecki 2004, 419-433; L. Domańska 2006, 289-299). Niewiele mniej informacji dostarczają także wyniki badań nekropoli KPL w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel i in. 2012; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 167-182). Nekropoli z taką architekturą było być może pierwotnie nieco więcej (np. Tupadły, stan. 2-3, A. Kośko 1976; por. S. Rzepecki 2004, 125). Są to jednak tylko przypuszczenia, najpewniej nierozstrzygalne w najbliższej przyszłości (por. A. Kośko 2006, 24).

Dysponując informacjami jedynie dla dwóch cmentarzysk, w obrębie których odkryto grobowce typu D, brak jest praktycznie perspektyw analitycznych. Możliwa jest wyłącznie krótka prezentacja tych założeń. Wszystkie one zbudowane zostały na planie trapezu, ewentualnie trapezoidu (podtyp D_1). Zasięg mogił wyznaczał układ niedużych kamieni-otoczaków i konstrukcja drewniana. W przypadku Łącka, stan. 6-6A jest to dobrze widoczne w mogile II. W bezpośrednim kontekście kamiennej ramy rozpoznanych zostało tam szereg dołków posłupowych. Wystąpiły one zarówno wzdłuż ściany dłuższej, jak i krótszej mogiły. Teoretycznie nieco bardziej złożony układ można zaobserwować w Nagórkach Grabowskich, stan. 25, choć podstawowy schemat tej mogiły mógł być podobny do założenia z Łącka, stan. 6-6A. Również w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 odsłonięto liniowe układy kamieni i dołków (P. Kittel i in. 2012, Tablice III-V).

Spośród wszystkich wychwyconych konstrukcji podtypu D_1, tylko jedną z nich przebadano na całej długości. Dotyczy to grobowca II z Łącka, stan. 6-6A, który mierzył zapewne ok. 23,5 m (Tabela 2; L. Domańska 2006, 298). Niewątpliwie dłuższa była od niego mogiła z Nagórek Grabowskich, stan. 25, którą odsłonięto na długości ok. 30 m. Interesująco wygląda kwestia szerokości partii czołowych tych grobowców. O ile mogiła z Łącka, stan. 6-6A posiadała front o wymiarach ok. 10 m, co generalnie nie wyróżnia jej na tle szeregu innych typów bezkomorowych obiektów w grupie wschodniej KPL, o tyle obiekt z Nagórek Grabowskich, stan. 25 mógł mieć czoło o szerokości wynoszącej nawet ok. 18 m (Tabela 2). Jeśli ta interpretacja jest słuszna, to wartość ta wyróżnia tę mogiłę nawet na tle struktur typu A (Tabela 2).

II.A.1.1.2. Ziemia chełmińska

W odróżnieniu od Kujaw i ich przedpola na obszarze ziemi chełmińskiej rozpoznano jedynie kilka cmentarzysk, w obrębie których odnotowano bezkomorowe grobowce KPL (Tabela 2). Na ich terenie wystąpiły wyłącznie mogiły typu A. Brak jest doniesień na temat innego rodzaju form.

Grobowce typu A

W przypadku opisywanego terenu szczególną uwagę zwracać powinna skala zniszczeń tamtejszych mogił. Na podstawie obserwacji dostępnych źródeł można co najwyżej odnotować, iż mogiły na ziemi chełmińskiej były zbliżone do kujawskich form podtypu A_1. Były one skonstruowane na planie trapezu lub trapezoidu, a ściany ich składały się z dużych, zapewne polodowcowych głazów. Brak jest jednak bliższych informacji na ich temat. Nie wiadomo np. czy głazy były ustawiane stroną gładszą na zewnątrz, czy ich układ nie tworzył charakterystycznego dla „grobowców kujawskich" wklęśnięcia? Jak się wydaje, na ziemi chełmińskiej nie zarejestrowano innego podtypu obiektów (A_2 i A_3). Co prawda W. Chmielewski (1952, 96) w oparciu o dokumentację G. Ossowskiego (1879, 159-160, tabl. XXXIV) zakładał możliwość istnienia w Trzebczu bezkomorowego grobowca zbudowanego na planie prostokąta, ale hipoteza jest bardzo wątpliwa. Najprawdopodobniej były to dwa szczególnie blisko siebie położone obiekty A_1 (por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 129-130).

Niewiele wiadomo na temat parametrów metrycznych mogił z tego terytorium. Wśród grupy nieco ponad 10 grobowców tylko w dwóch przypadkach szacowana ich długość wydaje się być wiarygodna. Dotyczy to struktury z Nawry Plebanki oraz mogiły I z Trzebcza. Pierwsza z nich miała mierzyć ok. 68 m długości, druga natomiast ok. 60 m (S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 128, 130). Być może podobną długość posiadały pozostałe struktury z Trzebcza. Waldemar Chmielewski (1952, 96) interpretując je jako jeden obiekt prostokątny podał długość ok. 65 m. Mniej jasne są informacje dotyczące obiektów z Trzebcza-Nawry, gdzie miały znajdować się obiekty, wśród których jeden mógł posiadać długość ok. 30 m, inna z kolei jedynie ok. 7-8 m. Wokół tych założeń narastają jednak duże niejasności, zwłaszcza w związku z ich niezbyt pewną afiliacją kulturową (por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 130). Pomijając dwa ostatnie bardzo dyskusyjne przykłady, podane wcześniej długości mogił

wydają się współgrać z silnie reprezentowaną na Kujawach i w okolicach grupą obiektów podtypu A_1 o długości od 50 do 99 m. Średnia uzyskana na podstawie trzech odczytów wynosi na ziemi chełmińskiej ok. 64,3 m (Ryc. 20). Podobieństwa z terenami Kujaw i ich przedpola zarysowują się też na płaszczyźnie porównań szerokości czół tamtejszych grobowców z szerokościami frontów obiektów z Nawry Plebanki (ok. 10 m) i Trzebcza (ok. 10 i 10-12 m).

II.A.1.1.3. Wielkopolska Środkowa

W przeciwieństwie do Kujaw i ziemi chełmińskiej brak jest wiarygodnych doniesień na temat bezkomorowych grobowców typu A, które byłyby rozprzestrzenione na terenie Wielkopolski Środkowej. Wśród trzech cmentarzysk, z którymi być może można łączyć bezkomorowe grobowców KPL (Tabela 2), tylko w jednym przypadku udało się uzyskać nieco więcej informacji o parametrach morfologicznych mogiły. Założenie to nawiązywało do typu C.

Grobowce typu C

Typ ten reprezentowany jest jedynie przez przypuszczalną mogiłę ze stan. 5 w Konarzewie. W przeciwieństwie do podobnych form z Kujaw i ich przedpola, strukturę tę wyróżniał stosunkowo dobry stan zachowania. Jej cechą dystynktywną był jedno-i dwuwarstwowy płaszcz kamienny (J. Wierzbicki 2008, 25-55). Obiekt ten rozpoznano tylko częściowo, dlatego nie jest znany jego pierwotny kształt. Nie jest też jasne czy było to założenie, bliższe podtypowi C_1, C_2, czy też C_3 (por. J. Wierzbicki 2008, 28-30, Ryc. 3-5). Odsłonięto je na długości ok. 11 m i szerokości ok. 8 m, aczkolwiek wiele wskazuje na to, iż pierwotnie była to konstrukcja znacznie większa (Tabela 2; J. Wierzbicki 2008, 26-27).

II.A.1.1.4. Pomorze Środkowe

Na terenie Pomorza Środkowego rozpoznano wyłącznie bezkomorowe struktury typu A. W odróżnieniu jednak od ziemi chełmińskiej, jak i Wielkopolski Środkowej ilość tych form oraz stan ich zachowania daje większe możliwości analityczne.

Grobowce typu A

Mogiły te były reprezentowane przez podtypy A_1, jaki i A_2. Rozpatrując dostępne dane (Tabela 2) stwierdzić można, iż formy prostokątne występowały relatywnie rzadko. Na 33 (91,7%) zweryfikowane mogiły podtypu A_1 przypadały zaledwie 3 (8,3%) konstrukcje A_2. Stosunek ten mógł być pierwotnie jednak nieco inny. W niektórych bowiem sytuacjach brak jest pewności czy zarejestrowane obiekty miały kształt trapezu/trapezoidu, czy prostokąta (Tabela 2).

O ile w przypadku ziemi chełmińskiej trudno jest porównać tamtejsze mogiły podtypu A_1 do zbliżonych do nich struktur z Kujaw, o tyle obiekty środkowopomorskie ze względu na swój dość dobry stan zachowania pozwalają na nieco więcej. Jak się okazuje na opisywanym terenie występowały struktury, które nieco różniły się od podręcznikowych „grobowców kujawskich". Zdarzały się pod tym względem jednak wyjątki, np. grobowce I i II ze stan. 18 w Łupawie (Ryc. 15). W obu tych konstrukcjach obecne były lekko wklęsłe ściany boczne (A. Weber 1983, Tab. XIV, XVI; por. D. Jankowska 2005, 137). Ponadto, również na Pomorzu Środkowym znane są przykłady obstaw kamiennych, które ustawiano gładszą stroną na zewnątrz, m.in. w Łupawie, stan. 2A (J. Wierzbicki 1991, 51). Mimo tych ewidentnych analogii na terenie Pomorzu Środkowego, a zwłaszcza w rejonie ŁMO KPL, dostrzec można szereg odmienności. Należą do nich chociażby tzw. ławy wzmacniające, uformowane z warstw otoczaków na zewnątrz obstaw grobowców (Ryc. 15: 3) oraz inne elementy związane np. z organizacją przestrzenną grobowców (J. Wierzbicki 1992, 12; por. D. Jankowska 2005, 136). Ostatnia z tych kwestii zostanie zresztą przybliżona w dalszej części pracy. Generalnie, mimo zauważalnych różnic środkowopomorskie mogiły reprezentują taki sam model konstrukcyjny co obiekty kujawskie i chełmińskie – tu podtypu A_1.

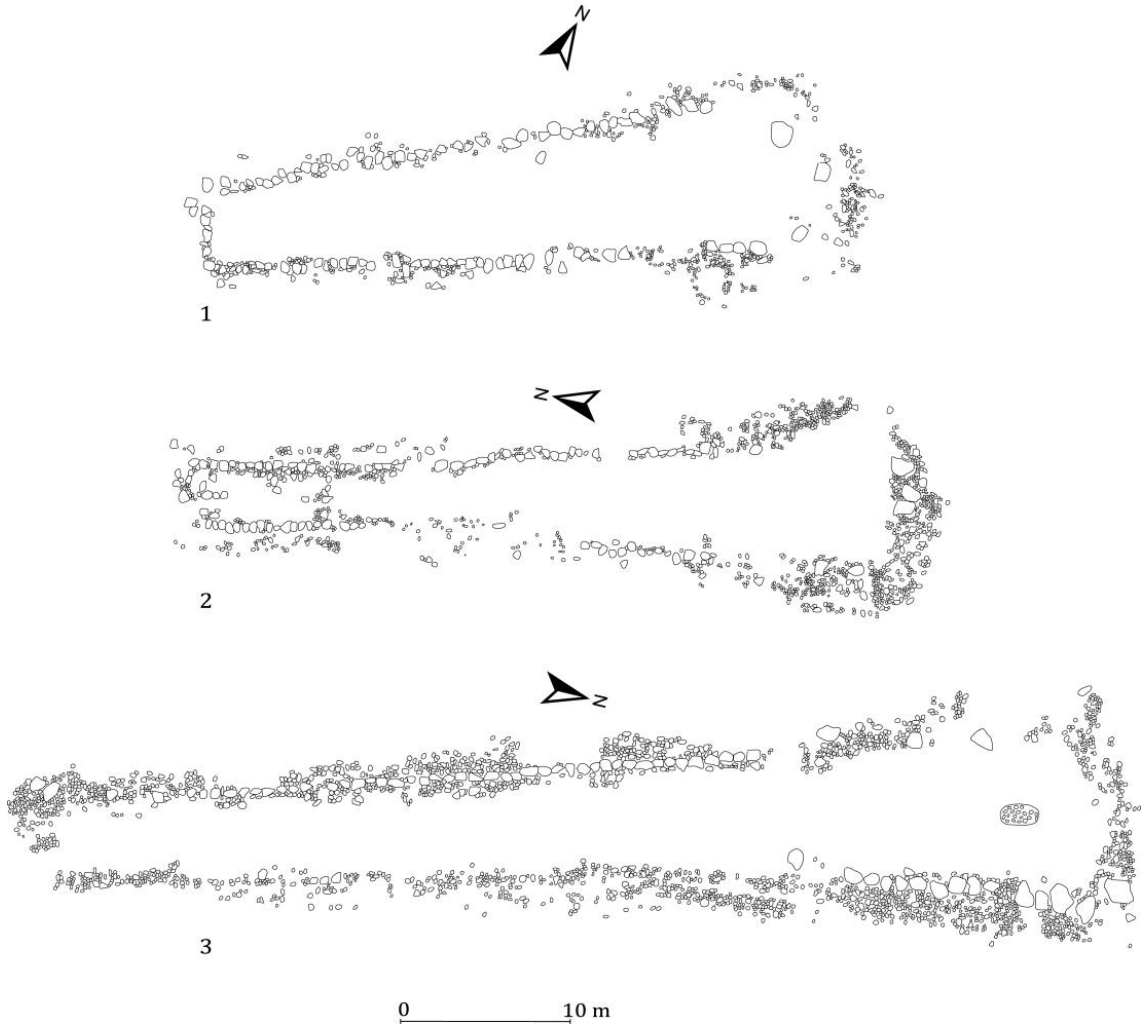

Ryc. 15. Łupawa, stan. 18. Przykłady bezkomorowych grobowców podtypu A_1 z Pomorza Środkowego w grupie wschodniej KPL. 1 – grobowiec III; 2 – grobowiec II; 3 – grobowiec I (wg A. Weber 1983; zmienione).

Różnice pomiędzy grobowcami z Kujaw i ziemi chełmińskiej a Pomorza Środkowego dostrzegalne są także na płaszczyźnie analiz parametrów metrycznych (Tabela 2). Na terenie środkowopomorskim nie odkryto jak dotąd żadnej mogiły dłuższej niż 100 m. (Ryc. 20). W przedziela form od 50 do 99 m mieściły się tylko dwie struktury (8,3% ogółu), wśród których najdłuższa mierzyła ok. 56 m. Rozpoznano ją na stan. 18 w Łupawie (Ryc. 15:3; A. Weber 1983, 7, Tabela 2). Zdecydowanie większą grupę stanowiły założenia o długości od 25 do 49 m i mniejsze niż 25 m – w obu przypadkach po 45,8%. Średnia długość analizowanych mogił wynosiła 25,9 m (Ryc. 20). Obecność wielu tak niewielkich grobowców jest zastanawiająca. Jak wiadomo na obszarze Kujaw i ich przedpola nie odkryto ani jednej jednoznacznie „pucharowej" mogiły podtypu A_1, która miała by długość mniejszą niż 25 m. Niewielkie rozmiary obiektów środkowopomorskich widać też na

przykładzie szerokości ich partii frontowych, średnio ok. 6,1 m (Ryc. 20). Na tym tle zgoła odmiennie wygląda szerokość wierzchołków rzeczonych mogił. Na podstawie analizowanej puli danych (Tabela 2) ustalono, iż miały one średnio 3,5 m szerokości (Ryc. 20). Te partie mogił były stosunkowo solidnie zbudowane (Ryc. 15). Wielokrotnie tamtejsze wierzchołki budowano z głazów większych nawet od tych, które formowały ściany boczne. Zjawisko to zaobserwowano w niektórych grobowcach na stan. 2A i 15 w Łupawie (np. J. Wierzbicki 1991, 51; 1994, 10). Ponadto, w obrębie mogił na stan. 2 w tej samej miejscowości można nawet dostrzec dwa warianty wierzchołków, tj. lekko zaokrąglone oraz proste (J. Wierzbicki 1992, 12, 17).

Mogiły podtypu A_1 nie były jedynymi formami obecnymi na Pomorzu Środkowym. Rozpoznano tam także kilka struktur prostokątnych (Tabela 2). Z takimi formami można się liczyć zapewne na cmentarzysku w Borkowie, stan. 1 (E. Sprockhoff 1969; K. Siuchniński 1969, 26-27). Dyskusyjne są natomiast inne nekropole, np. stan. 1 i 15 w Łupawie. Obok grobowców A_1 funkcjonowały tam również struktury, co do których nie ma pewności czy były one zbudowane na planie trapezu czy prostokąta, choć w przypadku mogiły 7 z Łupawy, stan. 15, wiele wskazuje na to, że mogła być to faktycznie struktura A_2 (np. D. Jankowska 1980, 78, Tabela 13; por. A. Weber 1983, 5; J. Wierzbicki 1992, 75; 1994, 9, Tabela 1). Problem poprawnej identyfikacji typologicznej mogił może też dotyczyć słabiej zachowanych mogił z miejscowości Grąbkowo, stan. 1. Z jednej strony znane są informacje o występowaniu tam dwóch konstrukcji prostokątnych (D. Jankowska 1980, 81), z drugiej natomiast prostokątnej i trapezoidalnej (J. Wierzbicki 1999, 181).

Środkowopomorskie mogiły podtypu A_2 nie należały do form najdłuższych. Mając na uwadze także trzy takie struktury ze wspomnianego Borkowa, stan. 1, średnia ich długość wynosiła ok. 30 m, zaś szerokość ok. 10 m (Tabela 2; K. Siuchniński 1969, 26-27).

II.A.1.1.5. Pomorze Zachodnie

Na tym terenie zarejestrowano jak dotąd dwa typy bezkomorowych grobowców KPL. Obok konstrukcji typu A występowały tam też formy typu B. Najwięcej rozpoznano tych pierwszych – 89,6%. Struktury te wystąpiły na 96,3% cmentarzysk.

Grobowce typu A

Wśród rozpoznanych na terenie Pomorza Zachodniego bezkomorowych mogił typu A, grupę dominującą stanowiły obiekty zbudowane na planie trapezu lub trapezoidu, tj. podtypu A_1. Co więcej, na opisywanym obszarze zewidencjonowano relatywnie większą liczbę form podtypu A_2 aniżeli na Pomorzu Środkowym. Wystąpiły na nim też obiekty podtypu A_3. Uwzględniając tylko w miarę jednoznaczne dane (Tabela 2) stwierdzono, że na 109 (86,5%) grobowców podtypu A_1 przypadało 16 (12,7%) obiektów podtypu A_2 oraz jedna podtypu A_3 (0,8%). Proporcje te mogły być rzecz jasna pierwotnie inne. Nie wzięto tu np. pod uwagę szeregu dyskusyjnych danych, m.in. takich, w których brak jest jednoznacznej oceny kształtu mogił (Tabela 2).

Wydaje się, iż zachodniopomorskie mogiły podtypu A_1 mogły być bliskie strukturom, odkrytym na Kujawach i ich przedpolu, ziemi chełmińskiej, a także tym z terenu Pomorza Środkowego. Dotyczy to zarówno ich morfologii, jak i parametrów metrycznych. Ze względu na niewielką ilość dobrze przebadanych grobowców, trudno jest jednak o szczegółowe informacje. Na tym bardzo ograniczonym tle ważnych informacji dostarcza grobowiec I z Krępcewa, stan. 4, badany przez T. Wiślańskiego (1977, 83-100). Posiadał on ściany boczne zbudowane z dużych głazów eratycznych Analogicznie jak w „grobowcach kujawskich" głazy te miały największe rozmiary w segmencie czołowym, a następnie systematycznie zmniejszały się w stronę wierzchołka (Ryc. 16: 2). W strukturze tej natrafiono też na charakterystyczną lukę w partii frontowej, jakkolwiek zdaniem T. Wiślańskiego (1977, 87) była ona jedynie efektem zniszczeń.

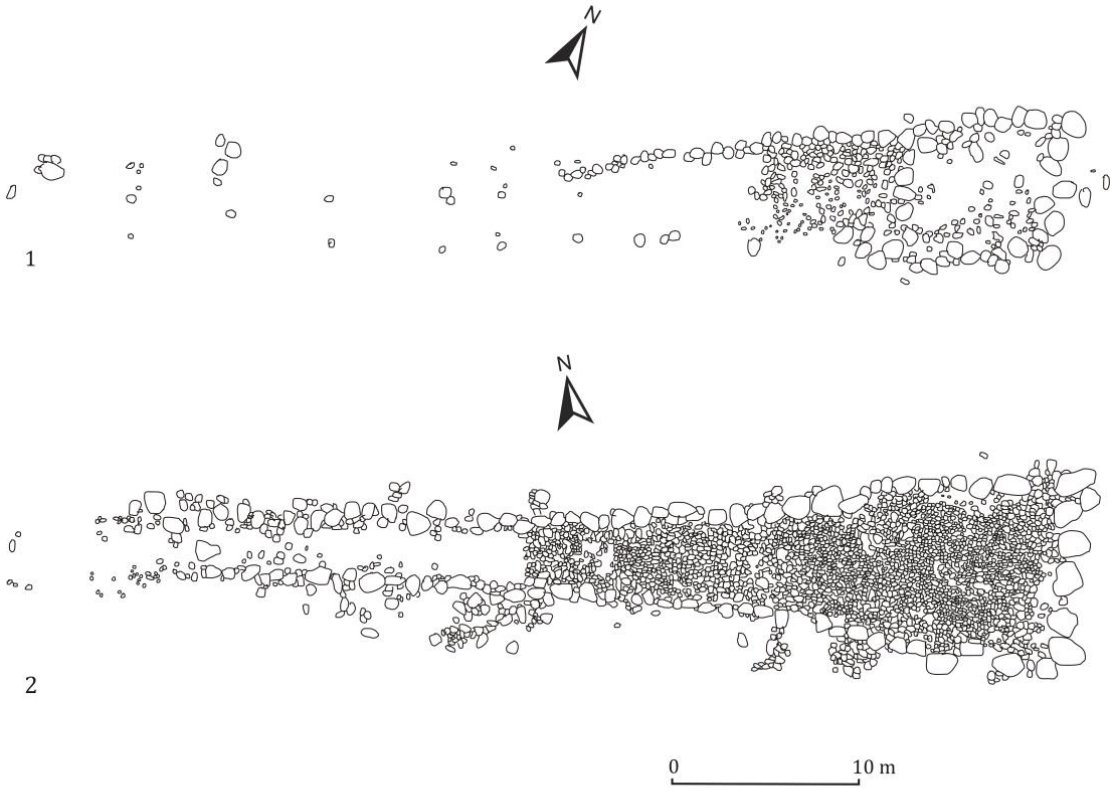

Ryc. 16. Przykłady bezkomorowych grobowców podtypu A_1 z Pomorza Zachodniego w grupie wschodniej KPL. 1 – Dolice, stan. 18, grobowiec I; 2 – Krępcewo, stan. 4, grobowiec I (wg T. Wiślański 1977; M. Midgley 1985; zmienione).

Zachodniopomorskie mogiły pod typu A_1 mogły być pod względem parametrów metrycznych bliskie założeniom z Kujaw. Niestety, do pełnych analiz porównawczych brak jest odpowiedniej grupy danych. Z puli ponad 90 nekropoli, na których odsłonięto formy podtypu A_1, w miarę wiarygodne informacje dotyczą niespełna 20 obiektów (Tabela 2). W zbiorze tym wyróżniają się dwie konstrukcje o długości co najmniej 100 m, wśród których najdłuższą była mogiła z Kurcewa, stan. 1, mierząca ok. 157 m (G. Dorka 1939, 154; por. M. S. Midgley 1985, 254). Idąc dalej, zastanawia jednak fakt, iż w rozpatrywanej serii danych nie ma obiektów, których długość wahałaby się od 50 do 100 m (Tabela 2). Dominowały tam z kolei struktury o długości od 25 do 49 m – 68,4%. Mniej rozpoznano natomiast obiektów krótszych niż 25 m, tj. 21,1%. Średnia arytmetyczna rozpatrywanych form wynosiła ok. 42,3 m (Ryc. 20). Były one zatem generalnie dłuższe od założeń środkowopomorskich (głównie z terenu ŁMO KPL) i krótsze od mogił zarejestrowanych na

Kujawach i w okolicach[18]. Generalnie, mało wiadomo na temat szerokości czół tych struktur. Biorąc pod uwagę dostępną grupę danych (Tabela 2) średnia ta wynosiła ok. 6,1 m (Ryc. 20). Partie te były zatem stosunkowo wąskie, zwłaszcza w porównaniu do długości grobowców (Tabela 2; por. W. Chmielewski 1952, 15). Wymownym tego przykładem może być mogiła z Kurcewa, stan. 1, która mimo wspomnianej już długości ok. 157 m miała czoło szerokie zaledwie na ok. 3,1 m (G. Dorka 1939, 154; por. M. S. Midgley 185, 234). Na problem długich mogił w stosunku do ich szerokości zwracał (podczas przeglądania archiwów, tj. planów autorstwa von Plöna) już uwagę W. Chmielewski (1952, 42). Co jednak interesujące, w analizowanym zbiorze danych (Tabela 2) znajdują się też informacje na temat mogił, których partie frontowe mierzyły nawet ok. 12 m szerokości. Taka struktura wystąpiła w Suliborzu (W. Chmielewski 1952, 43).

Podobnie jak grobowce podtypu A_1, na bliższą uwagę zasługują również konstrukcje prostokątne A_2. Ponieważ żadna z tego rodzaju struktur nie została w zasadzie przebadana w dostateczny sposób, brak jest precyzyjnych informacji na temat ich wyglądu. Obiekty tego rodzaju zostały rozpoznane m.in. na cmentarzyskach w Babinie, stan. 7 (np. G. Dorka 1939; 118; K. Siuchniński 1969, 107) oraz Dolicach, stan. 3 (W. Chmielewski 1952, 42; por. A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011b, 20). Pierwotnie obiektów podtypu A_2 mogło być znacznie więcej. W wielu jednak miejscach można natrafić na niezbyt jasne informacje dotyczące kształtów zachodniopomorskich struktur typu A. Ilustruje to m.in. przykład nekropoli w Dobropolu Pyrzyckim, stan. 28, skąd znana jest wzmianka o obiekcie czworokątnym. Nie wiadomo jednak czy pod pojęciem czworokąta E. Walter (1889, 93) miał na myśli formę zbudowaną na planie trapezu lub trapezoidu czy może prostokąta.

W przypadku bezkomorowych mogił podtypu A_2 informacje na temat ich parametrów metrycznych są ograniczone do zaledwie kilku odczytów (Tabela 2). Średnia arytmetyczna dla tych mogił wynosiła ok. 28,2 m. Najdłuższa rozpoznana mogiła rzeczonego podtypu miała długość ok. 53 m, a najkrótsza jedynie ok. 8 m (Tabela 2). W pierwszym

[18] W zestawieniu tym nie uwzględniono enigmatycznych informacji na temat obiektów ze stan. 1 w Starej Dąbrowie. W opinii W. Chmielewskiego (1952, 43), powołującego się na informacje E. Waltera, wszystkie tamtejsze mogiły miały długość od 7 do 10 m (Tabela 2). Biorąc pod uwagę, że form tych miało być 22 (w tym także obiekty prostokątne), tworzyłyby one oryginalną nekropolę mini-grobowców, niespotykaną nawet w środowisku ŁMO KPL. Kwestia tych mogił wydaje się być zatem dyskusyjna. Mimo, że chętnie bywały one dotąd kojarzone z KPL (np. M. S. Midgley 1985, 263; R. Zych 2002), to ich związek z tą kulturą nie jest jednoznaczny.

przypadku chodzi o grobowiec z Dolic, stan. 3 (W. Chmielewski 1952, 42; por. A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011b, 20), w drugim o konstrukcję ze Swochowa, stan. 2 (G. Dorka 1939, 195; por. A. Maruszewska, M. Szydłowski 2011,b, 20). Średnia szerokość tych mogił wynosiła ok. 7,5 m. Ustalono ją jednak tylko na podstawie kilku odczytów (Tabela 2).

Na wstępie omawiania obiektów typu A wspomniano ponadto o obiektach podtypu A_3. Wyodrębnienie tego podtypu w grupie wschodniej KPL oparte jest na dwóch przypadkach. Pierwszy z nich, odnoszący się do nekropoli w Obałkach, stan. 1, został już przeanalizowany w części poświęconej terenowi Kujaw i ich przedpolu, drugi dotyczy grobowca z Krępcewa, stan. 5 na Pomorzu Zachodnim (T. Wiślański 1977, 99, Ryc. 10). Obiekt ten zbudowany był zapewne na planie koła. Posiadał on nasyp ziemny, pod którym rozpoznano duże głazy polodowcowe, pełniącej przypuszczalnie funkcję obstaw. Szerokość tych głazów wynosić mogła ok. 1 m. W ich pobliżu wystąpił też materiał kamienny o mniejszej frakcji. Przestrzeń pomiędzy dużymi eratykami miała wymiary ok. 12 x 10 m.

Pomimo, iż w przypadku Pomorza Zachodniego znana jest aktualnie tylko jedna tego rodzaju mogiła, to nie można wykluczyć, iż pierwotnie było ich znacznie więcej. Nie brakuje bowiem informacji na temat innych kolistych konstrukcji kamiennych, np. z Brzeska, stan. 15 (W. Chmielewski 1952, 40) i Dolic, stan. 112 (niepublikowane badania A. Matuszewskiej i M. Szydłowskiego). Mogiły te nie zostały jednak bliżej poznane. Nie wiadomo więc czy rozpoznany materiał kamienny to w rzeczywistości relikty obstaw czy może płaszcza kamiennego (*vide* podtyp C_3). Osobną kwestią jest ich niejednoznaczna przynależność kulturowa.

Grobowce typu B

Interesującą grupę bezkomorowych obiektów rozpoznanych na Pomorzu Zachodnim stanowią mogiły typu B. Odkryto je na dwóch cmentarzyskach w Jastrzębcu, stan. 4 i Renicach, stan. 6 (S. Rzepecki 2011, 25-35, 53-67).

Analizując kujawskie grobowce typu B wspomniano o kłopotach z interpretowaniem ich kształtów. Problem ten tak samo dotyczy struktur zachodniopomorskich, rozpoznanych na podanych stanowiskach. Formy te miały wielokrotnie wyjątkowo niestandardowe, czy niespotykane nigdzie indziej kształty (por. S. Rzepecki 2011, 75, Tabl. 26). Także w tym przypadku obiekty te nie będą analizowane oddzielnie.

W całej wyróżnionej grupie konstrukcji typu B odnaleźć można formy nawiązujące do podtypu B_1. Z kategorią tą można ostrożnie łączyć m.in. obiekt D145 z Jastrzębca, stan. 4 (S. Rzepecki 2011, 61, Tabl. 9). Obiekt ten, podobnie zresztą jak wszystkie inne tego typu formy wyróżnione na Pomorzu Zachodnim, posiadał rów fundamentowy. W części czołowej mogiły miał on charakter lekko zaokrąglony. Obok form, które można ostrożnie przyporządkowywać do podtypu B_1, na opisywanym terenie wystąpiły również struktury w rzucie poziomym zbliżone do prostokąta (B_2). Odnotowano je również na cmentarzysku w Jastrzębcu, stan. 4. Za przykład mógłby posłużyć tamtejszy grobowiec D146, choć w jego przypadku dostrzeżono brak ciągłości rowu fundamentowego, w miejscu gdzie mogłaby znajdować się jedna z jego krótszych ścian (S. Rzepecki 2011, 62, Tabl. 10). Podobny układ miał także obiekt D150 (S. Rzepecki 2011, 62, Tabl. 10). Pozostałe mogiły z Jastrzębca, stan. 4 miały charakter bardziej owalny (por. S. Rzepecki 2011, 59, Tabl. 7). Interesujący przykład stanowi też obiekt D70, w przypadku którego jedna z krótszych ścian ustawiona była prostopadle do ścian dłuższych, tworząc z nimi kąty proste, a druga przeciwległa, była wyraźnie wypukła (S. Rzepecki 2011, 60, Tabl. 8). Tego rodzaju formę trudno jest klasyfikować w sposób jednoznaczny. Jej charakter powinien sytuować ją gdzieś na pograniczu podtypów B_2 i B_3. Analogiczną niemal sytuację zaobserwowano także na drugiej z rozpoznanych nekropoli, tj. w Renicach, stan. 6 (S. Jastrzębski, 2011, Tab. 21). Ponadto, na obu tych cmentarzyskach wyróżniono też dość enigmatyczne formy podwójne (Ryc. 17: 1-2; S. Rzepecki 2011, 58, 75, Tabl. 3, 6, 21, 26).

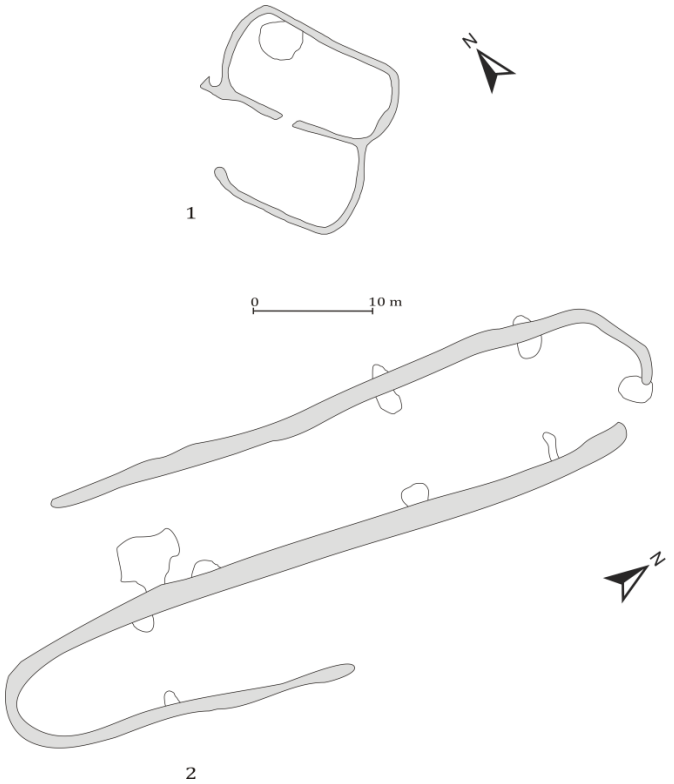

Ryc. 17. Przykłady bezkomorowych grobowców podwójnych typu B z Pomorza Zachodniego w grupie wschodniej KPL. 1 – Jastrzębiec, stan. 4, grobowiec II (D40); 2 – Renice, stan. 6, grobowiec III (A288) (wg. S. Rzepecki 2011; zmienione).

Na bliższą uwagę zasługują rowy fundamentowe tych obiektów. Tak samo jak każde inne struktury wziemne, były one mocno narażone na destrukcję mechaniczną. Tym zapewne należy tłumaczyć częste różnice ich głębokości, rejestrowane nawet w obrębie jednego tylko stanowiska. Rozpatrując przekroje poprzeczne rowów fundamentowych z nekropoli w Jastrzębcu, stan. 4 dostrzegalna jest jednak pewna zależność. Wśród niektórych mogił zaobserwowano, iż rowy stanowiące pozostałość po ścianie dłuższej były nieco głębsze od rowów w partii poprzecznej (krótszej). Jest to widoczne w obiektach D53, D60, D70, D90 i D151 (por. S. Rzepecki 2011, Tabl. 7-9, 11). Opisywane rowy cechowały się też różną szerokością, aczkolwiek nigdzie nie przekroczyła ona 1 m.

Bezkomorowe grobowce typu B posiadały rozmaite rozmiary (Tabela 2). W przypadku mogił z Jastrzębca, stan. 4 oraz Renic, stan. 6, zwraca uwagę bardzo niewielka ich długość, średnio ok. 11,1 m. Były to zatem formy względnie małe. Większość nich nie była dłuższa niż 10 m. Tylko raz zarejestrowano konstrukcję zdecydowanie odbiegającą długością od pozostałych. Był to obiekt A288 w Renicach, stan. 6 mierzący ok. 34 m długości (Table 2; S. Rzepecki 2011, 75, Tabl. 26). Mogiły typu B były też dość wąskie. Miały one średnio ok. 4,4 m szerokości, przy czym odnosi się to głównie do obiektów nawią-

zujących do podtypów B_2 i B_3, w których nie wyróżnia się typowych dla struktur trapezoidalnych ścian czołowych.

II.A.1.1.6. Mazowsze

Z terenem Mazowsza wiąże się ograniczony pakiet informacji o mogiłach KPL. Dotyczy on wyłącznie jednej struktury, przyporządkowanej do typu A. Nie ma natomiast żadnych informacji o formach typu B, C i D.

Grobowce typu A

Podany typ reprezentowany jest na Mazowszu przez grobowiec ze stan. 1 w Rybnie (np. W. Chmielewski 1952, 97; M. S. Midgley 1985, 234; B. Matraszek 2006, 247-258). Bliższe cechy tej struktury pozwalają przyporządkować ją do podtypu A_1 (Ryc. 18). Struktura ta, tak jak podobne do niej formy z Kujaw i ich przedpola, ziemi chełmińskiej oraz Pomorza Środkowego i Zachodniego, zbudowana była z dużych głazów-eratyków. Długość jej oszacowano na ok. 45-50 m (Tabela 2; B. Matraszek 2006, 249).

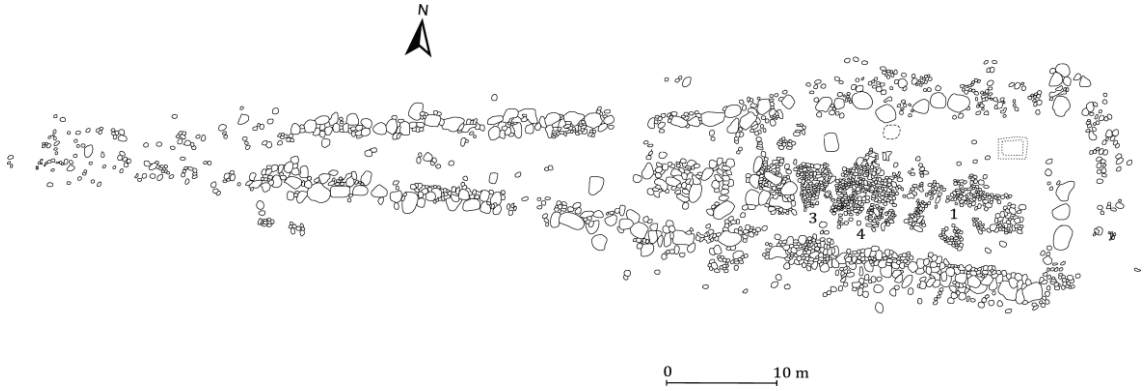

Ryc. 18. Rybno, stan. 1. Przykład bezkomorowego grobowca podtypu A_1 z Mazowsza w grupie wschodniej KPL. 1, 3-4 – groby (wg B. Matraszek 2006; zmienione).

II.A.1.1.7. Dolny Śląsk

Na obszarze tym zarejestrowano przypuszczalnie kilka cmentarzysk, na których wystąpiły bezkomorowe obiekty KPL. Również w tym przypadku były to konstrukcje typu A.

Grobowce typu A

Założenia takie odkryto w Muszkowicach, na stan. 18, 25 i 48. Najlepiej rozpoznane zostało pierwsze z tych stanowisk (cmentarzysk), gdzie znajdowało się sześć takich struktur. Obiekty te ze względu na kształt mogą być klasyfikowane w ramach podtypu A_1 (Ryc. 19). Form prostokątnych ani owalnych nie stwierdzono.

Na wymienionej nekropoli wszystkie mogiły miały kamienne obstawy. Nie przylegały one jednak ściśle do siebie, czego przykład stanowi grobowiec II (np. W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 231). Pod względem wymiarów założenia te odbiegały nieznacznie od mogił kujawskich oraz zachodniopomorskich (Ryc. 20). Bliższe były one natomiast bezkomorowym założeniom z Pomorza Środkowego. Średnia ich długość wyniosła ok. 27,5 m (Ryc. 20). Największe rozmiary posiadał wspomniany już grobowiec II, którego długość wynosiła co najmniej 36 m, najmniejsze natomiast grobowiec III, długości ok. 14,4 m (Tabela 2; W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 227, Ryc. 2). Średnia szerokość czół tych konstrukcji wynosiła z kolei ok. 7,3 m (Ryc. 20).

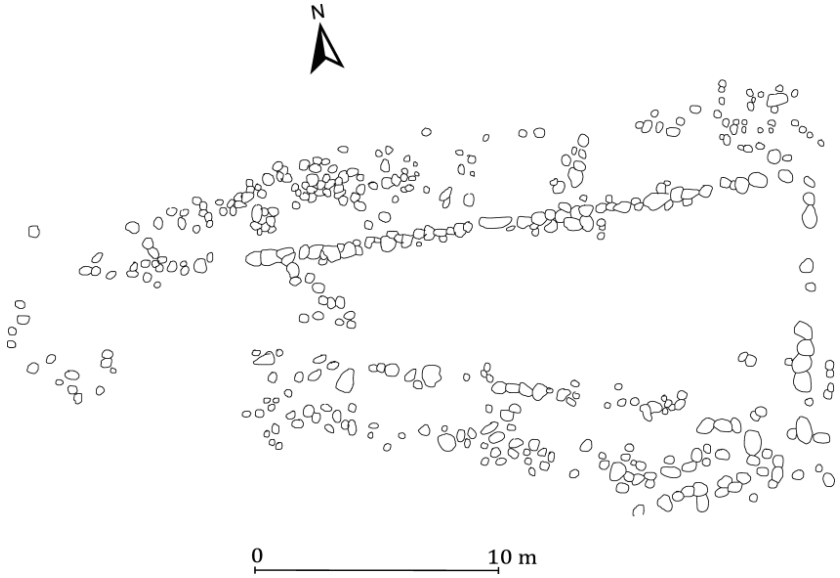

Ryc. 19. Muszkowice, stan. 18, grobowiec I. Przykład bezkomorowego grobowca podtypu A_1 na Dolnym Śląsku w grupie wschodniej KPL (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011; zmienione).

Być może także w przypadku stan. 25 i 48 można się liczyć z obecnością założeń podtypu A_1 (A. Przybył 2014). Aktualnie brak jest jednak na ich temat szczegółowych oraz jednoznacznych informacji, poczynając od kwestii parametrycznych (Tabela 2).

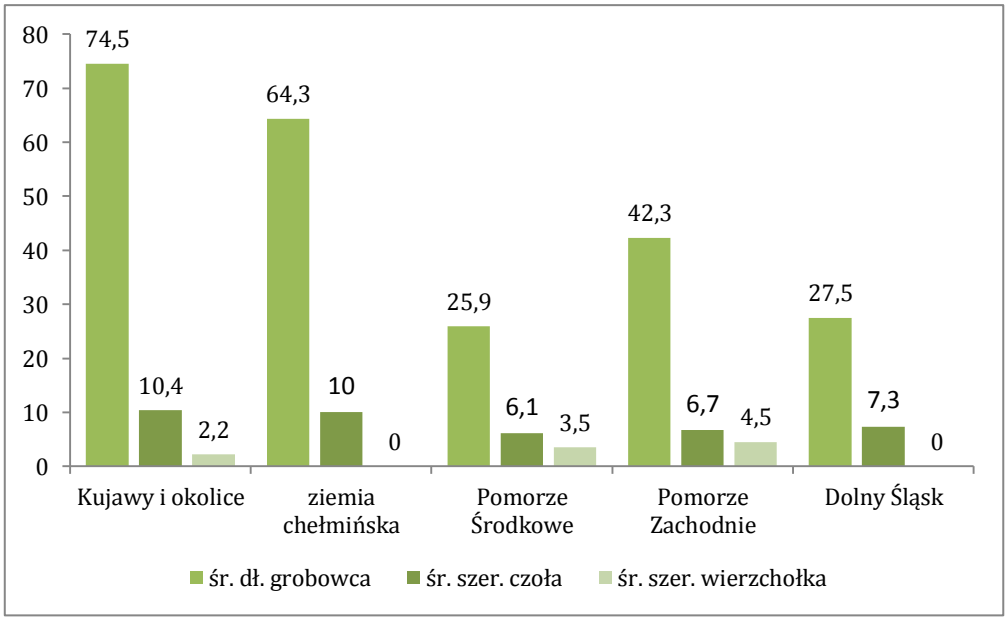

Ryc. 20. Średnie wymiary [m] bezkomorowych grobowców podtypu A_1 w grupie wschodniej KPL.

II.A.1.2. Formy grobów w grobowcach

Groby we wszystkich typach bezkomorowych grobowców KPL podzielić można na dwa podstawowe rodzaje, tj. na obiekty wziemne (jamy) i naziemne (por. D. Jankowska 1980, 20; M. S. Midgley 1985, 164). W kontekście obydwu tych kategorii da się wyróżnić zróżnicowane konstrukcje kamienne oraz rzadziej drewniane (np. H. Wiklak 1975, 47, Ryc. 6; D. Jankowska 1980, 22; M. S. Midgley 1985, 182-183). Za istotny element grobów uznać można także zróżnicowane pod względem składu mineralno-organicznego, wypełniska jam (E. Niesiołowska-Śreniowska 1982; por. M. Rybicka 2006, 74).

Aktualnie znanych jest ok. 130 grobów łączonych z mogiłami grupy wschodniej KPL (Tabela 2; por. M. S. Midgley 1985, 165, Table 9). Informacje na ich temat są zróżnicowanej jakości. Z całej tej puli za analitycznie nieprzydatne uznano nieco ponad 40 obiektów. Były to zarówno założenia, co do których brak jest bliższych wzmianek na temat ich konstrukcji, jak i groby o skomplikowanej i/lub niejednoznacznej afiliacji kulturowej[19]. Największą liczbę grobów spośród tych najbardziej wiarygodnych odnotowano na Kujawach i terenach okolicznych (Tabela 2). Wystąpiły tam one w obrębie wszystkich

[19] Do takich form należy np. obiekt korytarzowy (a raczej jego imitacja; por. E. Schuldt 1972, 29; S. Rzepecki 2014a, 16) odsłonięty w grobowcu I w Świerczynku na Kujawach (W. Chmielewski 1952, 42, Ryc. 12). Struktura ta miała najprawdopodobniej charakter wtórny do mogiły KPL i reprezentowała ona następny horyzont kulturowy, związany z KAK (M. S. Midgley 1985, 241; por. S. Rzepecki 2014a, 17).

typów grobowców. Szereg informacji na temat pochówków związanych jest też z terenem Pomorza Środkowego i Zachodniego oraz w mniejszym stopniu z innymi rejonami. Charakter wielu z nich jest jednak dyskusyjny dlatego też nie powinny być one bezkrytycznie uwzględniane w procedurach analitycznych[20].

II.A.1.2.1. Kujawy i ich przedpole

Z obszaru Kujaw i ich przedpola do szczegółowych analiz wyselekcjonowano 62 obiekty, co stanowi 75,6% wszystkich rozpatrywanych grobów w grupie wschodniej. Wśród nich 56,5% należało do kategorii obiektów wziemnych. Zestawienie to w współgra z obserwa-

[20] Klasyczną egzemplifikacją takich obiektów są domniemane groby KPL, które zostały zarejestrowane w obrębie niektórych mogił w dorzeczu środkowej Łupawy (ŁMO KPL). Problematyczne wydają się być szczególnie struktury łączone z mogiłami I, IV i V na stan. 2. Po pierwsze zastanawiający jest sposób identyfikacji przez J. Wierzbickiego (1992, 12-17, 32-34) trzech pochówków w mogile I oraz jednej w grobowcu IV. Na podstawie dyspersji materiałów ruchomych (tj. przepalonych kości i ułamków ceramiki) wyróżnił on miejsca, w których jego zdaniem zostali złożeni zmarli związani ze społecznością wznoszącą bezkomorowe struktury typu A. Choć trudno zaprzeczać, iż w mogiłach tych byli pierwotnie pochowani przedstawiciele KPL, to sposób identyfikacji tych konkretnych grobów jest mało przejrzysty. W mogiłach tych nie natrafiono na żadne ślady jam ani innych elementów konstrukcji grobów. Taki stan rzeczy oczywiście nie przesądza jeszcze o konieczności negowania istnienia tych pochówków (w miejscach wskazanych przez badacza), ale jeśli dodać do tego kolejne istotne fakty, sytuacja ta rysuje się już bardzo niejednoznacznie. Należą do nich przede wszystkim słabo diagnostyczny materiał osteologiczny, z którego wyekstrahowano niewielką tylko pulę przepalonych kości ludzkich (np. J. Wierzbicki 1992, 14) i jego (wraz z ułamkami ceramiki) dyskusyjna pozycja stratygraficzna (por. J. Wierzbicki 1992, Ryc. 8, 22). Materiały te trudno jest bezsprzecznie uznać za zalegające *in situ*. Po drugie zastanawia fakt, iż obiekty skrzynkowe, tj. groby 5A i 5B z mogiły V zostały uznane za homogeniczne względem grobowca, a zatem jako struktury KPL, podczas gdy praktycznie takie same struktury z mogiły III na stan. 15 w Łupawie określono jako założenia KP (J. Wierzbicki 1994, 15, przyp. 17). Wydaje się, iż rzeczywisty, tj. kulturowy związek „skrzynek" z niewątpliwie „pucharową" mogiłą V nie jest zupełnie oczywisty, tak jak analogiczny związek z tym grobowcem dwóch innych obiektów kamiennych zarejestrowanych w jego wnętrzu. Struktury te (tzw. obiekty „O" i „U") były zdaniem J. Wierzbickiego (1992, 35) homogeniczne z mogiłą V i stanowić miały one – ze względu na ścisłą relację (przestrzenną?) z ww. grobami (por. J. Wierzbicki 1992, Ryc. 23-24) – dowód na ich „pucharową" afiliację. Problemy związane ze strukturami identyfikowanymi w ŁMO KPL będą stale powracały w dalszych częściach pracy. Kwestie te muszą zostać poruszone zwłaszcza w rozdziale poświęconym zmarłym i ich wyposażeniu, ponieważ ww. wątpliwości łączą się bezpośrednio z podnoszoną przez wielu badaczy kwestią praktykowania w dorzeczu Łupawy równolegle kremacji i inhumacji (A. Weber 1983; J. Wierzbicki 1992; por. D. Jankowska 2005, 135).

cjami M. S. Midgley (1985, 164), przy czym badaczka ta korzystała z nieco mniejszej puli danych (M. S. Midgley 1985, 165, Table 9). Co więcej, podawana tu wartość procentowa odnosi się do grobów rozlokowanych w ramach mogił wszystkich wyodrębnionych w tej pracy typów grobowców, tj. obiektów A-D, a nie samych tylko „grobowców kujawskich".

Grobowce typu A

W grupie blisko 50 grobów związanych z mogiłami podtypu A_1 zauważalna jest równowaga pomiędzy ilością struktur wziemnych i naziemnych, z minimalną przewagą tych pierwszych. Taki podział na obiekty wziemne i naziemne nie jest jednak docelowy. Formy określane jako wziemne mogły być zarówno czysto jamowe (bez komponentów kamiennych), jak i bardziej skomplikowane (Ryc. 21: 1). Podobnie w przypadku form naziemnych, wśród których natrafiano niekiedy na mniej lub bardziej rozbudowane struktury kamienne (Ryc. 21: 2), innym natomiast razem jedynym świadectwem funkcjonowania grobu były jedynie szczątki ludzkie – ułożone na pierwotnym poziomie gruntu (por. W. Chmielewski 1952, 81, Ryc. 81). Wśród analizowanej puli danych najwięcej rozpoznano obiektów jamowych zaopatrzonych w płaszcz kamienny – 22,4%, następnie jamowych w wersji *sauté* i grobów, które składały się tylko z płaszcza kamiennego – w obu przypadkach 18,4% (Ryc. 22). Stosunkowo sporą grupę stanowiły też groby naziemne, pozbawione konstrukcji kamiennych – 12,2% (Ryc. 22). Na przeciwległym biegunie znajdowały się z kolei np. obiekty o bliżej nieokreślonej konstrukcji kamiennej, jak i formy jamowe, w obrębie których rozpoznano prawdopodobnie relikty konstrukcji drewnianych – trumien (Ryc. 22). Pozostałość tej ostatniej odkryto zapewne w grobie 1, łączonym z sarnowskim grobowcem IX (H. Wiklak 1975, 47, Ryc. 6; por. M. S. Midgley 1985, 182-183). Wszystkie powyżej opisane struktury miały podobne kształty, prostokątne i owalne. Znana jest też informacja o konstrukcji trójkątnej, którą rozpoznano w grobowcu w Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 83). Analizując dane na temat rozmiarów grobów, można zaobserwować, iż najwięcej tego typu danych odnosi się do samych tylko jam (Tabela 2). Miały one różną wielkość, od ok. 1,2 x 0,6 aż do ok. 3,7 x 3 m. (Ryc. 24).

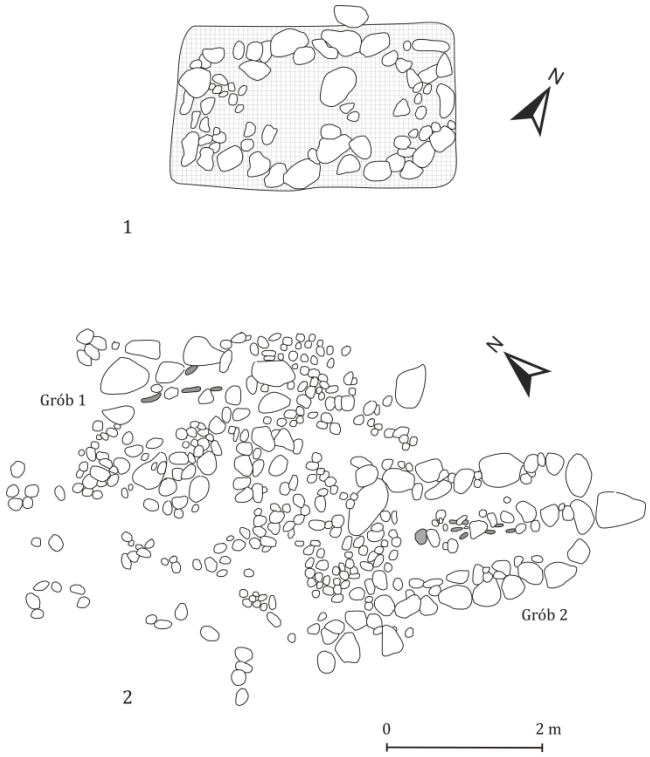

Ryc. 21. Przykłady grobów w bezkomorowych grobowcach podtypu A_1 na Kujawach i ich przedpolu w grupie wschodniej KPL. 1 – Sarnowo, stan. 1, grobowiec I, grób 2; 2 – Wietrzychowice, stan. 1, grobowiec III, groby 1 i 2 (wg W. Chmielewski 1952; zmienione).

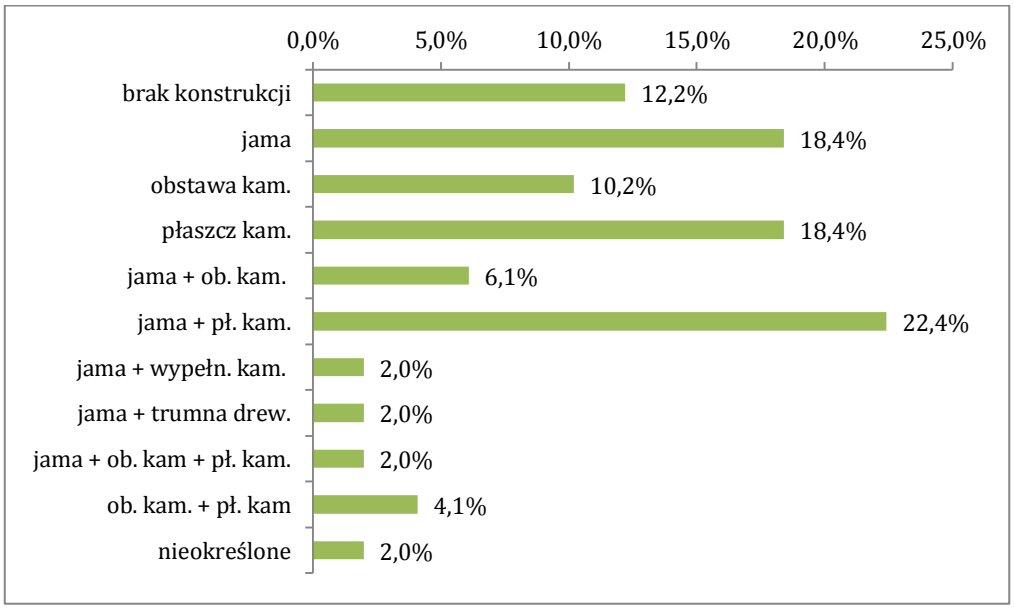

Ryc. 22. Zestawienie form grobów w bezkomorowych grobowcach podtypu A_1 na terenie Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL.

Grobowce typu B

Niewiele wiadomo o grobach w grobowcach typu B. Znane są one jedynie z dwóch nekropoli, tj. stan. 95 w Inowrocławiu i stan. 20 w Redeczu-Krukowym (Tabela 2). Rozpoznane obiekty miały charakter jamowy (L. Czerniak, A. Kośko 1993), przy czym w grobie zlokalizowanym w grobowcu podtypu B_1 z Redecza-Krukowego, stan. 20 odkryto też bliżej nieokreśloną konstrukcję kamienną (P. Papiernik 2012, 214). W tylko jednym przypadku znany jest rozmiar jamy, tj. obiektu 2543 na stan. 95 w Inowrocławiu, mierzącego ok. 1,2 x 0,7 (Tabela 2)

Grobowce typu C

Niewiele więcej informacji dostarcza analiza grobów związanych z mogiłami typu C. Ogólna ilość takich obiektów powiązanych z tą kategorią mogił nie przekracza 10, z czego część ma niejasny charakter (Tabela 2). Obiekty te można łączyć z mogiłą podtypu C_1 ze Sławska Dolnego, stan. 34 oraz obiektem 482 z Inowrocławia, stan. 95 (Tabela 2; L. Czerniak, A. Kośko 1993; A. Kośko 2006, 19-26).

Rozpatrując zbiór danych dotyczących grobów w grobowcach typu C należy zwrócić uwagę na jedną rzecz. Otóż, wyróżnienie autonomicznych konstrukcji grobowych w obrębie takich mogił może być niekiedy problematyczne. W przypadku obecności „małokamiennych" obstaw i/lub płaszcza kamiennego, delimitującego przestrzeń grobowca, kluczową sprawą jest identyfikacja niezależnych względem niego pokryw grobów. Jest to niezbędne do właściwej oceny badanej kategorii obiektów. Odpowiednio ilustruje to sytuacja, w której kilka jam grobowych byłoby zarejestrowanych pod jedną pokrywą kamienną, bez wyodrębnienia w jej ramach konkretnych warstw (zwłaszcza autonomicznych względem jam). Wątpliwości można mieć m.in. w przypadku obiektu 482 z Inowrocławia, stan. 95. W jego obrębie rozpoznano trzy jamy, które znajdować się miały pod jedną wspólną warstwą kamieni (Ryc. 23; L. Czerniak, A. Kośko 1993, Ryc. 8). Jeśli rzeczywiście to zgrupowanie kamieni stanowiło pozostałość po rozległym płaszczu grobowca to sytuacja ta byłaby dość jasna. Problem polega na tym, iż nie jest to tak oczywiste. Analizując dokumentację obiektu 482 dostrzec można wyraźną koncentrację materiału kamiennego nad jamą 482A (Ryc. 23; L. Czerniak, A. Kośko 1993, Ryc. 8), niejako w oderwaniu od reszty zgrupowania kamieni. Obserwacja ta pozwala zadać pytanie, czy koncentracja ta nie stanowiła autonomicznej pokrywy wspomnianego grobu, a nie elementu rozległego płaszcza? Z drugiej jednak strony tak zwartej koncentracji kamieni nie zaobserwowano w przy-

padku kolejnych jam, tj. 482B i 482C (L. Czerniak 1993, A. Kośko 1993, Ryc. 8). Wydaje się, iż w tym konkretnym przypadku kluczowe jest pytanie o to, jaką w rzeczywistości kategorię źródeł reprezentuje rzeczony zespół obiektów?

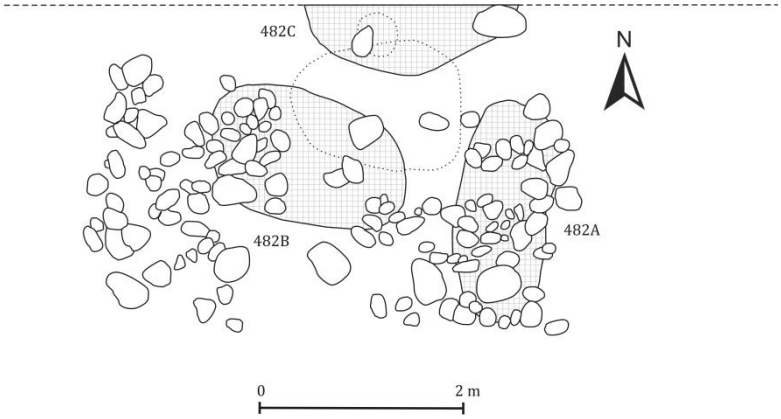

Ryc. 23. Inowrocław, stan. 95, grobowiec I. Plan grobów 482A, 482B i 482C (wg L. Czerniak, A. Kośko 1993; zmienione).

Tego rodzaju zawiłości brak jest w odniesieniu do cmentarzyska w Sławsku-Dolnym, stan. 34. Obecność większej struktury podtypu C_1 jest w tym przypadku raczej bezsporna. W obrębie mogiły rozpoznano kilka jam grobowych, których część posiadała kamienne obstawy. Były one obecne np. w grobach 1 i 2 (A. Kośko 2006, 22, Ryc. 3). Tego typu struktury odnotowano też prawdopodobnie na stan. 6 w Hucie Padniewskiej (A. Kośko, A. Przybył 2004, 236, 271). Wszystkie te obiekty, łącznie ze wspomnianymi wcześniej grobami 482A, 482B i 482C z Inowrocławia, stan. 95, posiadały owalny kształt. Ich wymiary nie różniły się zasadniczo od wymiarów przeciętnych grobów w grobowcach typu A (Ryc. 24; Tabela 2).

Grobowce typu D

Jeszcze mniej niż w przypadku obiektów grobowych występujących w grobowcach typu C, wiadomo o grobach odkrytych wewnątrz struktur mieszanych, tj. kamienno-drewnianych typu D. Na terenie Kujaw i ich przedpola, znane są tylko dwie nieco lepiej rozpoznane nekropole, na których wystąpiły tego rodzaju grobowce (Tabela 2). W obu tych przypadkach odkryto groby, które były względem siebie odmienne. W Nagórkach-Grabowskich, stan. 25 rozpoznano jamę grobową (obiekt 21/2007) bez jakichkolwiek konstrukcji kamiennych (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 174-176), podczas gdy w

Łącku, stan. 6, w grobowcu II, natrafiono na jamę, na dnie której zalegały kamienie, które formowały rodzaj nieregularnego bruku (L. Domańska 2006, 297). Biorąc pod uwagę kształt i wymiary nie stwierdzono zasadniczych odstępstw od grobów rozpoznanych w mogiłach typu A, B i C (Ryc. 24; Tabela 2).

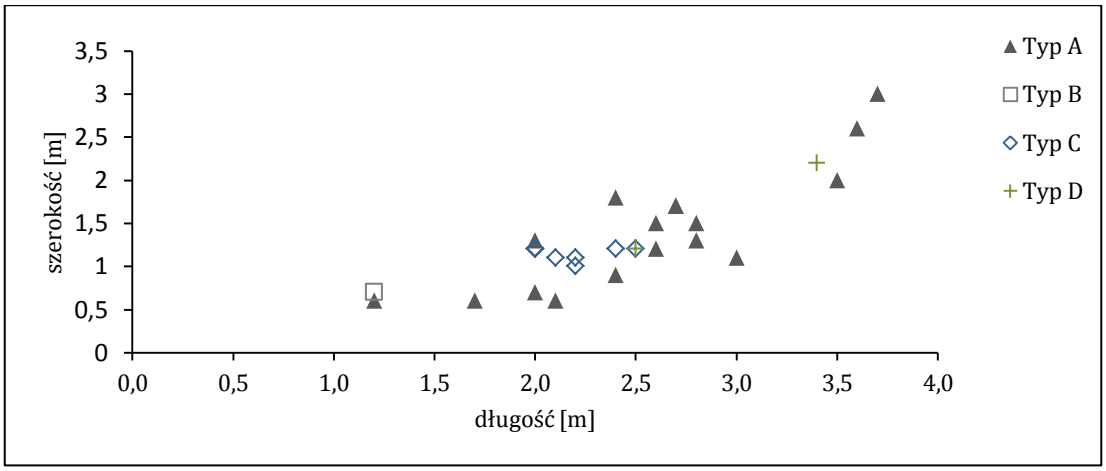

Ryc. 24. Wykres rozrzutu długości i szerokości jam grobowych w bezkomorowych grobowcach typu A-D na terenie Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL.

II.A.1.2.2. Ziemia chełmińska

We wstępie podrozdziału poświęconego analizie form grobów w grobowcach wspomniano, iż brak informacji na temat konstrukcji grobów może być poniekąd efektem nikłego rozpoznania grobowców. W przypadku ziemi chełmińskiej pojęcie nikłego rozpoznania odnosić powinno się w pierwszej kolejności do jakości badań. Pomimo, iż z tego terenu znane są informacje o grupie nieco ponad 10 bezkomorowych grobowców, to brak jest wartościowych źródeł na temat samych grobów (Tabela 2).

Grobowce typu A

Jedyna informacja na temat ewentualnych grobów dotyczy mogiły z Trzebcza-Nawry (Tabela 2), przy czym przynależność kulturowa tego obiektu jest niejasna. Gotfryd Ossowski (1888, 160; por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 130) wspominał co prawda o „grobie kamiennym skrzynkowym" obecnym w mogile KPL, ale jego związek z tą kulturą jest dyskusyjny. Niejasny charakter ma też zgrupowanie kamieni widoczne na szkicu mogiły z Dźwierzna (S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B, Wawrzykowska 2006, 132, Ryc. 2).

II.A.1.2.3. Wielkopolska Środkowa

Wielkopolska Środkowa jest następnym przykładem obszaru, z którego nie ma dostatecznie wielu informacji na temat grobów obecnych wewnątrz bezkomorowych mogił. Dotyczą one wyłącznie stan. 5 w Konarzewie, na terenie którego rozpoznano hipotetyczną mogiłę typu C (Tabela 2).

Grobowce typu C

Pomimo, iż ze wspomnianym obiektem wiązanych jest nawet 10 pochówków, to ich charakter jest często niejednoznaczny. W zbiorze wyróżnionych obiektów znajdowały się m.in. groby jamowe, w wypełnisku których odnotowano pojedynczy materiał kamienny (pozostałości obstaw?) (Tabela 2; J. Wierzbicki 2008, 27, Tabela 1). Ponadto, rozpoznano tam także ślady innych grobów, wyróżnianych na podstawie zarejestrowanych skupisk kości (J. Wierzbicki 2008, 28-29). Jamy grobowe były małe np. 1,2 x 0,9 m w przypadku grobu 2258, a nawet ok. 0,5 x 0,4 m w przypadku grobu 2261 (Tabela 2)

II.A.1.2.4. Pomorze Środkowe

Teren środkowopomorski jest obszarem, z którego pochodzą mocno zróżnicowane informacje na temat grobów rozpoznanych w bezkomorowych mogiłach KPL (Tabela 2). Spośród nich do bliższych obserwacji można było wykorzystać jedynie grupę kilku obiektów. Obiekty te wystąpiły w kontekście grobowców typu A.

Grobowce typu A

Wszystkie opisywane środkowopomorskie groby były rozlokowane w mogiłach podtypu A_1. Pomijając obiekty niejednoznaczne wypada wspomnieć o obiektach jamowych, zaopatrzonych w konstrukcje kamienne, obstawy i płaszcze. Obiekty takie rozpoznane zostały w mogiłach I-III na stan. 15 w Łupawie, przy czym dwa z tych grobów zaopatrzone były też w kamienne stele (J. Wierzbicki 1994, 10-11). Jamy grobowe rozpoznane wewnątrz tych mogił podtypu A_1 miały z reguły kształt prostokąta lub owalu. Nie były to obiekty małe. Prawdopodobnie jama z mogiły II mogła mierzyć ok. 2 x 1,2 m (J. Wierzbicki 1994, 15, Ryc. VI), zaś niewiele mniej obiekt z grobowca I (J. Wierzbicki 1994, 13, Ryc. IV). Struktury te przykrywały ponadto płaszcze o jeszcze większym zasięgu. Obiekty takie nie były

typowe jedynie dla tej nekropoli, rozpoznano je bowiem również na stan. 18 w tej samej miejscowości. Jamę o wymiarach ok. 2 x 0,8 odnotowano np. w grobowcu I (A. Weber 1983, 12). Co interesujące, z obiektem tym związana miała być również bliżej nieokreślona konstrukcja drewniana – być może rodzaj szalunku (por. D. Jankowska 2005, 137).

II.A.1.2.5. Pomorza Zachodnie

Obszar Pomorza Zachodniego jest kolejnym, z którym związana jest bardzo ograniczona ilość danych na temat grobów rozlokowanych wewnątrz bezkomorowych grobowców KPL (Tabela 2). Dane te dotyczą obiektów w ramach grobowców typu A i B.

Grobowce typu A

Aktualnie brak jest wiarygodnych informacji na temat konstrukcji grobów rozlokowanych tak w grobowcach podtypu A_1, jak i A_2. Na uwagę zasługuje m.in. kamienna struktura z mogiły I w Karsku, przy czym nie ma stuprocentowej pewności, że był to grób (np. K. Siuchniński 1969, 113). Nie są znane też bliższe informacje na temat kamiennej konstrukcji w grobowcu z Radawki, stan. 14. Dodatkowo, w porównaniu do obiektu z Karska (podtyp A_1) nie wiadomo nic na temat kształtu tego założenia (E. Cnotliwy 1966, 279; A. Matuszewska, M. Szydłowski, informacja ustna). Enigmatyczne są ponadto inne groby związane z mogiłami zachodniopomorskimi, np. w Dolicach, stan. 18, Kłębach, Parsowie, stan. 1 i Starym Czarnowie (np. L. Kozłowski 1921; W. Chmielewski 1952, 43-44, K. Siuchniński 1969, 111-112, 182-184).

Grobowce typu B

Z terenu zachodniopomorskiego znana jest tylko jedna nekropola, na której rozpoznano groby wewnątrz bezkomorowych grobowców typu B. Obiekty te rozpoznano na stan. 4 w Jastrzębcu (Tabela 2) w kontekście mogił podtypu B_3. Zdaniem S. Rzepeckiego (2011, 21), dwa z tych obiektów miały dyskusyjny charakter. Obiekty te posiadały kształt zbliżony do prostokąta lub owalu. Stosunkowo różne były ich wymiary, tj. od ok. 1,5 x 0,8 do ok. 3,2 x 1 m (Tabela 2; S. Rzepecki 2011, 57-58, Tabl. 5-6).

II.A.1.2.6. Mazowsze

Mniej wiadomo o mazowieckich grobach zgrupowanych w bezkomorowych mogiłach KPL (Tabela 2). Wystąpiły one jedynie w obrębie pojedynczej konstrukcji typu A.

Grobowce typu A

Wymienione groby rozpoznano w grobowcu z Rybna, stan. 1. Wydaje się, iż formy te można łączyć z kategorią form jamowych. Podobnie jak w przypadku grobów z Kujaw i ich przedpola (Ryc. 22) lub Pomorza Środkowego obiekty te posiadały kamienny płaszcz (Tabela 2; B. Matraszek 2006, 253).

II.A.1.2.7. Dolny Śląsk

Obiekty grobowe z terenu Dolnego Śląska, tak jak z Mazowsza, łączyć można obecnie z tylko jedną nekropolą (Tabela 2).

Grobowce typu A

Jeden taki grób rozpoznano w grobowcu II w Muszkowicach, stan. 18 (Tabela 2), sklasyfikowanym jako podtyp A_1. Zapewne był to grób naziemnym, niezaopatrzony w konstrukcję kamienną. Była to zatem forma spotykana też w obrębie podobnych struktur na Kujawach (Ryc. 22).

II.A.1.3. Formy pozostałych obiektów w grobowcach

W obrębie opisywanych grobowców odnotowano też inne, nie grobowe konstrukcje, tak kamienne, jak i drewniane (Tabela 1; por. M. S. Midgley 1985, 127-161). Ważnym elementem przestrzeni grobowców (choć nie *stricte* konstrukcyjnym) był również pozostałości palenisk i innych nawarstwień (np. tzw. śmietnisk, glinianych klepisk itd.), zapewne związane często ze sferą rytualną (np. K. Socha 2011, 55-78). Występowanie (lub brak) dodatkowych form kamiennych i drewnianych w bezkomorowych założeniach było powodem rozszczepiania ich na dwie kategorie (np. M. Rybicka 2006, 73). Fakt ten nie ma jednak wpływu na stosowany w tej pracy model klasyfikacyjno-typologiczny.

Wspominane struktury kamienne odkryto w mogiłach typu A na Kujawach i ich przedpolu oraz na Mazowszu (Tabela 1). Być może występowały one też na Pomorzu Środkowym, lecz ich charakter wydaje się być niejednoznaczny[21]. Formy drewniane odnotowano natomiast w konstrukcjach typu A i D wyłącznie na terenie Kujaw i ich przedpola (Tabela 1).

II.A.1.3.1. Kujawy i ich przedpole

Na tym terenie dodatkowe obiekty kamienne rozpoznano w przypadku niespełna 10% mogił typu A. Zbliżoną frekwencję zauważono też w przypadku dodatkowych struktur drewnianych.

Grobowce typu A

Rzeczone konstrukcje kamienne wystąpiły wyłącznie w kontekście mogił zbudowanych na planie trapezu lub trapezoidu (podtypu A_1). Większość informacji o tych strukturach pochodzi z dawnych badań, przez co właściwa ocena ich charakteru może być problematyczna, co jest widoczne zwłaszcza w przypadku obiektów ze Słaboszewa i Świerczynka[22]. Mniej dyskusyjne wydają się być struktury z Iłowa oraz Leśniczówki. W pierwszym przy-

[21] Niewykluczone, iż tzw. obiekty „U" i „O" rozpoznane w grobowcu V na stan,. 2 w Łupawie miały w rzeczywistości związek z późniejszym epizodem kulturowym, tj. KP. Szereg materiałów ruchomych KPL, które są przyporządkowywane do tych założeń wystąpiło tak naprawdę w środkowej i stropowej warstwie nasypu mogiły (J. Wierzbicki 1992, Ryc. 24), w tym w kontekście materiałów KP (J. Wierzbicki 1992, 35, przyp. 14). Nie można jednoznacznie ocenić, które z nich datują te konstrukcje. Nie przesądza też o tym fakt lokowania tych form wzdłuż głównej magistrali grobowca, co rzeczywiście czyni je symetrycznie kompatybilnymi z mogiłą, ale niekoniecznie chronologicznie-kulturowo. Ze względu na zawiły charakter tych obiektów nie będą one uwzględniane w prezentowanych zestawieniach analitycznych.

[22] Szczególnie zastanawiający jest przykład Świerczynka (Tabela 1). W części poświęconej analizie grobów wewnątrz mogił podtypu A_1 wspomniano o imitacji grobu korytarzowego zarejestrowanej w jednym z grobowców na tym cmentarzysku. Obok niej natrafiono na kolejną konstrukcję zbudowaną z ustawionych obok siebie głazów (W. Chmielewski 1952, 42, Ryc. 12). Podobną strukturę zarejestrowano w drugiej mogile znajdującej się na tym samym cmentarzysku. Tam jednak rozpoznano aż trzy dodatkowe konstrukcje kamienne. Ich afiliacja kulturowa może być dyskusyjna, zwłaszcza w przypadku konstrukcji zbudowanej z niedużych kamieni, zamykającej owalną przestrzeń (W. Chmielewski 1952, 43, Ryc. 13). Problematyczne są też informacje o kamiennych brukach rozpoznanych w grobowcu „A" w Rzeszynku, przede wszystkim ze względu na brak informacji z zakresu relacji stratygraficznych (por. W. Chmielewski 1952, 95).

padku chodzi o rząd różnej wielkości kamieni, w drugim o bliżej nieznany pod względem funkcjonalnym bruk (W. Chmielewski 1952, 46, 74, 79; por. M. S. Midgley 1985, 226-227, 229-230).

Z grobowcami podtypu A_1 łączone są też obiekty drewniane. W porównaniu do form kamiennych mają one mniej dyskusyjny charakter, przynajmniej jeśli chodzi o kwestie chronologiczno-kulturowe. Obiekty te należą do najbardziej wymownych spośród rejestrowanych w mogiłach KPL, nawet biorąc pod uwagę to, że były one rozpoznane tylko w ok. 10% przypadków. Pamiętać jednak trzeba, iż konstrukcje drewniane łatwiej ulegały destrukcji, a zatem ich identyfikacja jest dużo bardziej problematyczna aniżeli w przypadku struktur kamiennych. Pierwotnie mogły być one bardziej rozpowszechnione. Prawdopodobieństwo takie wzmacnia fakt, iż te, które są obecnie znane, zostały zidentyfikowane w obrębie grobowców, które były badane według w miarę wysokich standardów metodycznych (por. W. Chmielewski 1952, 97-98).

Rozpatrywane obiekty drewniane były zróżnicowane, zarówno pod względem morfologii, jak i parametrów metrycznych (K. Gorczyca 1981, 18). Zazwyczaj były to konstrukcje słupowe współwystępujące z intencjonalnymi nawarstwieniami glinianymi – klepiskami. Zasadniczym przykładem są dwa obiekty rozpoznane w grobowcu I w miejscowości Gaj stan. 1 i mogile II w Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 84-86; 88-91; por. S. Rzepecki 2004, 127; M. Rybicka 2006, 73). Interesujący jest też przykład z grobowca VIII w Sarnowie, stan. 1, gdzie pomiędzy układem dołków posłupowych odkryto dużą koncentrację polepy (H. Wiklak 1980, 39, 62). Oprócz konstrukcji słupowych stwierdzono też występowanie obiektów zrębowych. Taki obiekt odnotowano w grobowcu IX na terenie nekropoli w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1975, 50). Pod względem kształtów obiekty te należały do kategorii form zbudowanych na planie trapezu (lub trapezoidu) i prostokąta (W. Chmielewski 1952, Ryc. 51-52; H. Wiklak 1890, 39), w tym też kwadratu (W. Chmielewski 1952, 86-86; por. S. Rzepecki 2004, 127). Założenia te zajmowały przestrzeń o powierzchni od 7,2 m^2 do aż 60 m^2 (Ryc. 26).

Grobowce typu D

Na struktury drewniane natrafiono także w mogiłach typu D. Odkryto je na cmentarzyskach w Łącku, stan, 6 (S. Rzepecki 2005, 127; L. Domańska 2006, 297) i Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (Ryc. 25; P. Kittel i in. 2012, 28). W obu przypadkach były to formy słupowe rozpoznane w mogiłach podtypu D_1. Zbudowano je na planie zbliżonym do

owalu (Łącko, stan. 6-6A) albo też prostokąta (Nagórki Grabowskie, stan. 25). Pod względem powierzchni obiekty te były podobne do innych odnotowanych w mogiłach podtypu A_1 na Kujawach i w okolicach (Ryc. 26).

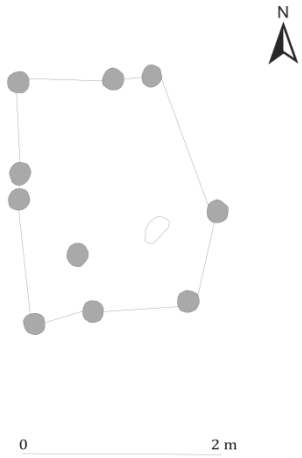

Ryc. 25. Nagórki Grabowskie, stan. 25, pow. Łęczyca. Schemat drewnianej konstrukcji wewnątrz bezkomorowego grobowca podtypu D_1 (wg D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a).

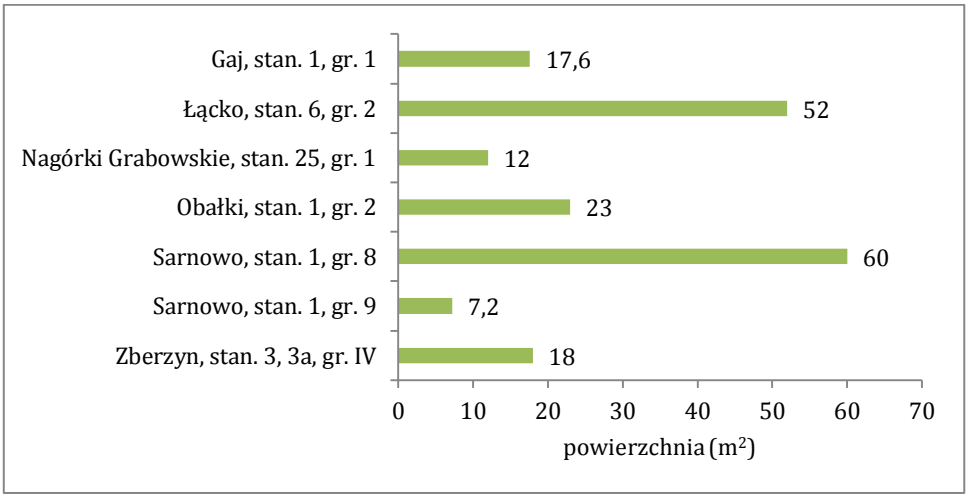

Ryc. 26. Powierzchnia konstrukcji drewnianych rejestrowanych w bezkomorowych grobowcach podtypów A_1 i D_1 na terenie Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL.

II.A.1.3.2. Mazowsze

Na Mazowszu, w obrębie jedynego odnotowanego bezkomorowego grobowca typu A, rozpoznana została pojedyncza konstrukcja kamienna (Tabela 1).

Grobowce typu A

W przeciwieństwie do wielu struktur kujawskich, dodatkowe założenie rozpoznane wewnątrz grobowca podtypu A_1 w Rybnie było zapewne homogeniczne względem mogiły. Była to dość rozległa struktura, zbudowana z niewielkich kamieni formujących rodzaj bruku (Tabela 2; B. Matraszek 2006, 250, Ryc. 6).

II.A.1.4. Formy grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców

W rozdziale dotyczącym historii i stanu badań wspominano o słabym rozpoznaniu stref poza przestrzenią bezkomorowych grobowców. W praktyce, w grupie wschodniej KPL zawężone jest ono tylko do kilku cmentarzysk i obejmuje w zasadzie jedynie groby. Informacje o innych strukturach są ograniczone. Dotyczy to np. identyfikacji rowów-wybierzysk, tj. miejsc, skąd pobierano ziemię na nasypy mogił oraz innych rowów stanowiących np. indykatory konkretnych stref w obrębie cmentarzysk i obiektów o nieodgadnionej funkcji (Tabela 1).

Zgromadzone informacje pozwalają ustalić, iż obiekty występujące poza przestrzenią bezkomorowych grobowców KPL rozpoznano przede terenie Kujaw i ich przedpolu. Istnieje również pewna pula informacji dotycząca stref środkowopomorskiej i środkowowielkopolskiej (Tabela 1), jednak mają one niejednokrotnie dość wątpliwy charakter[23]. Obiekty niepewne nie będą zatem bliżej analizowane.

II.A.1.4.1. Kujawy i ich przedpole

Z terenu Kujaw i ich przedpola znane są przypuszczalnie trzy cmentarzyska, na których odnotowano koegzystencję przestrzenną grobowców i grobów płaskich (Tabele 1, 4). Jeden przypadek jest jednak dyskusyjny i wymaga on zwięzłego komentarza. Na wstępie rozdziału II.A podniesiono kwestię interpretacji pierwotnego kontekstu niektórych grobów. Wspomniano o grobach z Sarnowa, stan. 1A odkrytych nieopodal bezkomorowych grobowców na stan. 1. Zdaniem Z. Kapicy (1986, 101) groby te mogły pierwotnie znajdować

[23] Analogicznie jak to miało miejsce w przypadku prób domniemanych grobów nie jamowych wewnątrz mogił I, IV i V na stan. 2 w Łupawie, dyskusyjna wydaje się być także ich identyfikacja poza przestrzenią tych założeń. Dotyczy to domniemanych grobów A-F (J. Wierzbicki 1992, 83, Tab. 18). Problematyczne wydają się być też niektóre groby odkryte poza grobowcami na stan. 15 (J. Wierzbicki 1994).

się wewnątrz niezachowanego grobowca – podobnego do pobliskich, lepiej zachowanych i przebadanych mogił. Hipoteza ta jest atrakcyjna, ale nie ma możliwości jej zweryfikowania. W tej sytuacji będą one traktowane po prostu jako formy płaskie obecne poza przestrzenią wspomnianych mogił ze stan. 1.

Łączna liczba grobów kujawskich obecnych poza strefą grobowców jest bardzo trudna do ustalenia (por. H. Wiklak 1986, 79). Wydaje się, iż wynosi ona nieco ponad 20 (Tabela 4). Do analiz wybrano tylko te obiekty, których funkcja nie budzi większych wątpliwości. Z tego powodu wyeliminowano hipotetyczny grób 2461 ze stan. 95 w Inowrocławiu (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Obiekty grobowe rozpoznano na Kujawach i w okolicach odkryto w kontekście mogił typu A, B, C (?) i D. Obiekty te będą rozpatrywane łącznie.

Grobowce typu A-D

Groby odkryte poza mogiłami grobowców miały charakter tylko jamowy. Jak wspomniano, rozpoznano je nieopodal grobowców typu A (właściwie podtypu A_1) w Sarnowie, stan. 1 i 1A (H. Wiklak 1983, 167-200) obok form typu B i C (?) w Inowrocławiu, stan. 95 (L. Czerniak, A. Kośko 1993) oraz w bezpośredniej relacji do mogiły typu D w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel 2011, 30-31). Jamy grobowe miały z reguły kształt zbliżony do prostokąta lub owalu (Ryc. 27-28). Ich wymiary były różne i nie odbiegały one zasadniczo od wymiarów innych tego typu obiektów odnotowanych wewnątrz bezkomorowych grobowców (Ryc. 29).

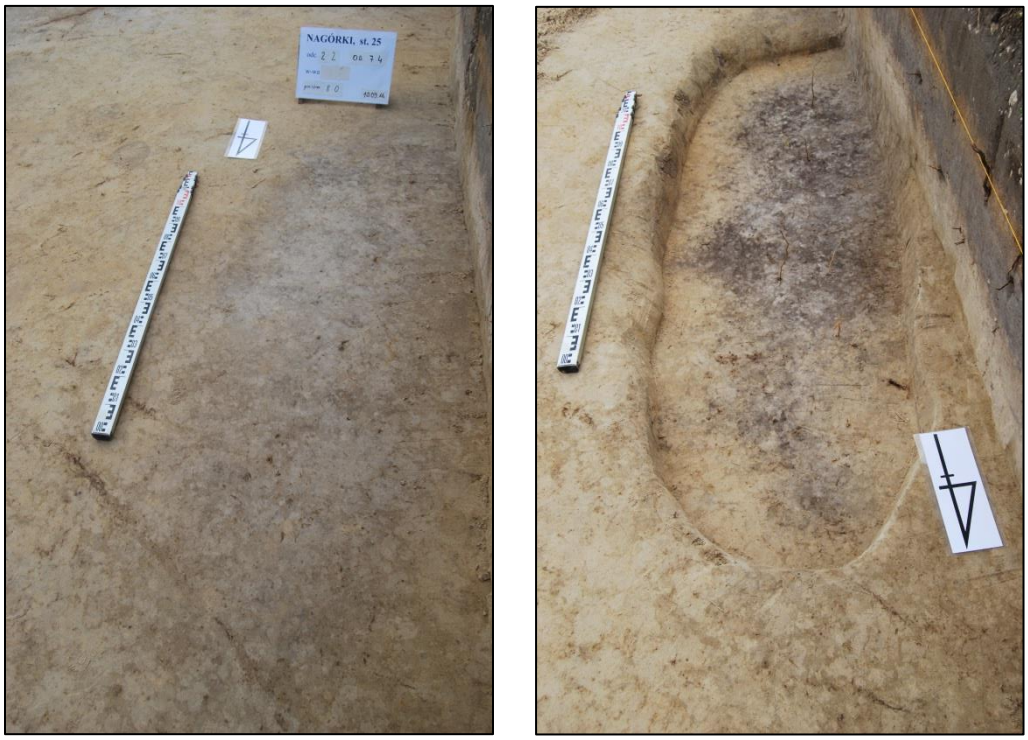

Ryc. 27. Nagórki Grabowskie, stan. 25, pow. Łęczyca. Przestrzeń poza grobowcem podtypu D_1. Grób 74/2011 na poz. 0(80) i 20(100) cm (Fot. D. Król).

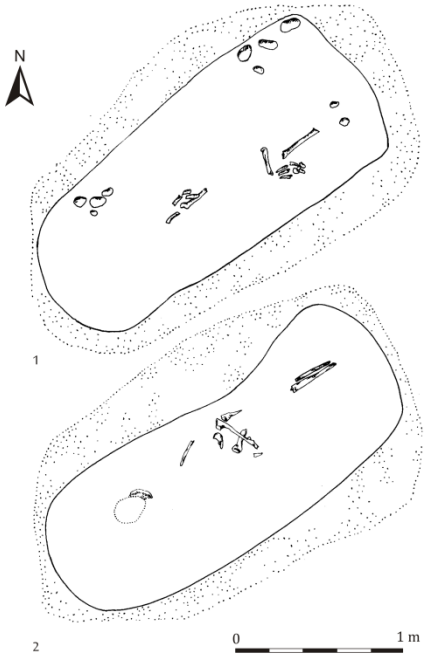

Ryc. 28. Sarnowo, stan. 1A, pow. Włocławek. Przestrzeń poza grobowcami podtypu A_1. Groby 1 i 2 (wg H . Wiklak 1986; zmienione)

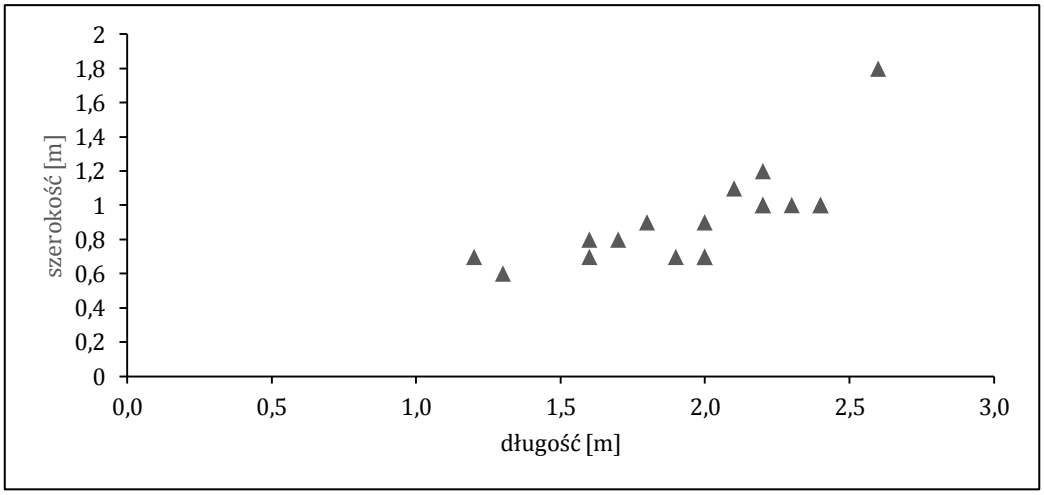

Ryc. 29. Wykres parametrów metrycznych jam grobowych poza przestrzenią bezkomorowych grobowców typu A-D na terenie Kujaw i ich przedpola.

II.A.1.4.2. Wielkopolska Środkowa

Groby płaskie poza przestrzenią grobowca odkryto tylko na jednym środkowowielkopolskim cmentarzysku. Odnotowano je w kontekście struktury typu C.

Grobowce typu C

W Konarzewie, stan. 5, poza przestrzenią domniemanej mogiły typu C, odkryto dwa obiekty płaskie. Były to konstrukcje wziemne o charakterze jamowym, pozbawione elementów kamiennych. Jamy te miały kształt owalny i bardzo małe rozmiary. Szczególnie niewielka była jama grobu 2233 mierząca zaledwie 0,8 x 0,5 m (J. Wierzbicki 2008, 27, Tabela 1). Obiekt ten był najmniejszy z wszystkich grobów znanych z terenu grupy wschodniej KPL (Tabele 2, 4).

II.A.1.4.3. Pomorze Środkowe

Pomijając obiekty dyskusyjne na terenie tym rozpoznano zaledwie kilka grobów, które można śmielej łączyć ze społecznościami KPL (Tabele 1, 4). Groby te wystąpiły poza przestrzenią grobowców typu A. Poza nią odnotowano też inne pod względem funkcjonalnym założenia.

Grobowce typu A

Obiekty nieco mniej dyskusyjne niż te występujące na łupawskim stan. 2, zostały rozpoznane na stan. 15 (J. Wierzbicki 1994, 7). Wśród nich najmniej problematyczne są formy jamowe (J. Wierzbicki 1994, 11). Niektóre z tych struktur posiadały też konstrukcje kamienne: płaszcze i obstawy. Interesujący jest np. przypadek grobu 9, w którym odkryto również bruk kamienny (J. Wierzbicki 1994, 11). Kształty opisywanych obiektów był najczęściej zbliżone do prostokąta, natomiast ich wymiary nie odbiegały zasadniczo od kujawskich (por. Ryc. 29). Wspomniany już obiekt 9 mierzył 2,4 x 1,1 (Tabela 4).

Na cmentarzyskach w dorzeczu Łupawy odnotowano też inne obiekty. Należy do nich zagłębienie o wymiarach ok. 7,6 x 1,7 m, rozpoznane na stan. 2. Obiekt ten wypełniony został warstwą spalenizny i przykryty był płaszczem kamiennym (J. Wierzbicki 1992, 46).

II.A.2. Grupa południowo-wschodnia

II.A.2.1. Formy grobowców

Bezkomorowe grobowce w grupie południowo-wschodniej KPL, podobnie jak odkrywane na obszarze grupy wschodniej, charakteryzowały się wyraźnym zróżnicowaniem. Konstrukcje te były pod wieloma względami analogiczne do kujawskich, pomorskich czy też dolnośląskich. Odnotowano tu zarówno struktury posiadające duże kamienne obstawy, jak też np. formy, do skonstruowania których sięgano po materiał drewniany. Grobowce „południowo-wschodnie" mogą być więc analizowane według tego samego wzoru klasyfikacyjno-typologicznego co założenia z grupy wschodniej, przy uwzględnieniu pewnych odrębności. Analizowane poniżej obiekty można umieszczać w obrębie czterech typów A-D (por. D. Król 2011, 66). Istotnym uzupełnieniem jest jeszcze jedna kategoria, której nie wyodrębniono w grupie wschodniej. Odnosi się ona do obiektów, które nie posiadały żadnych konstrukcji kamiennych (obstaw i płaszczy) lub drewnianych (np. H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 341-360; K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 203-219). Takie formy przyporządkowano do typu E. Oczywiście, proponowany schemat, tak samo jak w przypadku grupy wschodniej, nie jest optymalny. Szereg bezkomorowych form z terenu grupy południowo-wschodniej nie powinna być przypisywana w sposób kategoryczny do konkretnego typu lub podtypu. Sens prezentowanego podziału, tak jak w przy-

padku grupy wschodniej, sprowadza się przede wszystkim do subiektywnego uporządkowania informacji.

II.A.2.1.1. Małopolska

Na terenie Małopolski rozpoznano szereg zróżnicowanych form bezkomorowych grobowców KPL, tj. typy A-E. Na podstawie aktualnie dostępnych danych sądzić można, iż największą grupę stanowiły konstrukcje typu B – 38,5% (Ryc. 30). Nieco mniej rozpoznano form typu A – 30,8%, dalej typu C – 19,2% i typu E – 9,6% (Ryc. 30). W badanej puli wyróżniono też jeden obiekt mieszany typu D (Ryc. 30).

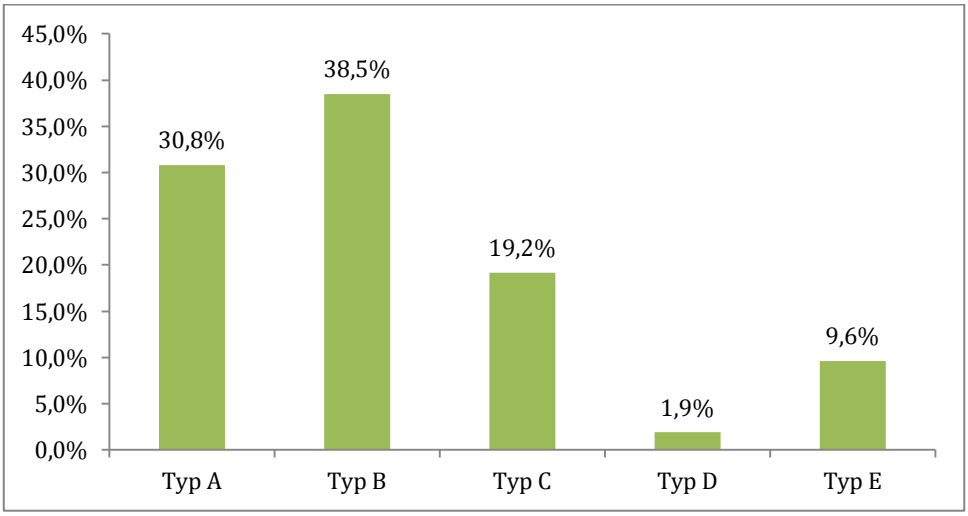

Ryc. 30. Wykres typów bezkomorowych grobowców z terenu Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Grobowce typu A

Na terenie Małopolski, podobnie jak na Kujawach czy Pomorzu, zarejestrowano konstrukcje, których cechą dystynktywną była kamienna obstawa. Mimo, iż nie były to obstawy składające się z dużych brył polodowcowych, a często bloków piaskowca czy wapieni, miały one nieraz bardzo duże rozmiary. Przykładowo w Grzybowie, stan. 1 odkryte zostały grobowce których ściany zbudowano z brył piaskowca o wymiarach ok. 1 x 0,6 m (Ryc. 31; K. Garbacz 2006, 322). Co więcej, bryły te były ściśle do siebie dopasowane. Podobną sytuację stwierdzono w Malicach Kościelnych, stan. 1, przy czym do skonstruowania ścian tamtejszych grobowców użyto brył wapiennych (B. Bargieł, M. Florek 2006, 365, 372).

Wymienione powyżej konstrukcje wzniesiono na planie trapezu lub trapezoidu. Były to więc obiekty, które mogą być sklasyfikowane w ramach podtypu A_1. Tego typu założenia wydają się dominować na terenie całej Małopolski. Informacji o grobowcach prostokątnych podtypu A_2 teoretycznie nie ma, aczkolwiek w pewnym stopniu nawiązywała do nich mogiła I z Karmanowic, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1988, 27; 1991a, 628-639). Struktura ta wydaje się być jednak problematyczna, ponieważ ewidentnie nawiązywała ona do konstrukcji typu C, a zatem form, których cechą dystynktywną był rozległy kamienny płaszcz. Niejasny jest również przypadek grobowca z miejscowości Strzelce-Kolonia. Ze względu na odsłonięcie jej jedynie na długości ok. 5 m, trudno jest przesądzać czy zbudowano ją na planie trapezu lub trapezoidu czy może prostokąta (Tabela 2; J. Gurba 1958, 260, Ryc. 1-2; 1969, 92, Ryc. 30).

Małopolskie założenia podtypu A_1 były bardzo podobne do zdefiniowanych przez K. Jażdżewskiego „grobowców kujawskich", mimo iż brak jest wśród nich dowodów na obecność wklęsłych ścian (Ryc. 31; K. Garbacz 2006, 328). Inna sprawa, iż małopolskie założenia podtypu A_1 cechował słaby stan zachowania, a zatem kompletny charakter ich ścian bocznych pozostaje często tylko w sferze spekulacji (por. B. Bargieł, M. Florek 2006, 364, Ryc. 3). Ze względu na zniszczenia trudno jest też jednoznacznie interpretować przestrzeń czołową tych grobowców. Tak naprawdę z terenu grupy południowo-wschodniej KPL nie są znane mogiły podtypu A_1, których ściana frontowa byłaby zachowana w zadowalający sposób.

Ryc. 31. Grzybów, stan. 1, pow. Staszów. Bezkomorowe grobowce podtypu A_1 (wg K. Garbacz 2006; zmienione).

Małopolskie grobowce KPL podtypu A_1 posiadały zróżnicowane kształty. Niestety, zazwyczaj brak jest wartościowych danych na temat ich parametrów metrycznych (Tabela 2). Nie jest np. znany ani jeden grobowiec, który byłby zachowany na całej długości (Tabela 2). Jedynym takim założeniem mogłaby być mogiła I z Pawłowa, stan. 3, ale ze względu na fakt, iż posiadała ona elementy konstrukcji drewnianej, przyporządkowano ją do typu D[24]. Generalnie ogół zestawień metrycznych dotyczących małopolskich form podtypu A_1 ma charakter szacunkowy (Tabela 2). Pomimo, że zbiór takich danych jest ograniczony, jedna rzecz wydaje się godna uwagi. Brak jest np. przesłanek na temat obecności w Małopolsce form mierzących ponad 100 m (Tabela 2). Nawet jeśliby przyjąć możliwie najbardziej optymistyczne dane odnoszące się do założeń z Malic Kościelnych, stan. 1, Miłocina-Kolonii, stan. 1 lub Wąwolnicy, stan. 7 (Tabela 2), to wartości metryczne tych form plasowałyby je jedynie w grupie założeń krótkich w relacji do mogił kujawsko-pomorskich (por. ryc. 20). Byłyby one natomiast porównywalne z założeniami rejestrowanymi na Pomorzu Środkowym (tj. w ŁMO KPL) i na Dolnym Śląsku (por. ryc. 20). Naj-

[24] Grobowiec ten analizowano wcześniej w ramach tej samej grupy, co obiekty z Malic Kościelnych, stan. 1 czy Stryczowic, stan. 7 (por. D. Król 2011, 66-68). Było to poniekąd uzasadnione, ponieważ kamienna konstrukcja obstaw była w przypadku tego obiektu elementem absolutnie dominującym. Mniej racjonalna była natomiast próba klasyfikacji tej struktury jako przykładu „grobowców typu Niedźwiedź" (S. Rzepecki 2011ab; por. D. Król 2012, 441-442). Ze względy na fakt, iż w prezentowanej pracy wyróżniono kategorię obiektów mieszanych (korzystając niejako z doświadczeń kujawskich), konstrukcję tę włączono do typu D.

dłuższym założeniem o cechach bezkomorowej mogiły podtypu A_1 rozpoznanym na terenie grupy południowo-wschodniej KPL był najprawdopodobniej szczątkowo zachowany grobowiec na cmentarzysku w Wąwolnicy, stan. 7. Mierzył on pierwotnie nieco ponad 46 m (Tabela 2; B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 239-240, Ryc. 1).

Mogiły podtypu A_1 miały często słabo zachowane partie czołowe, co dobrze pokazuje przykład grobowców z Grzybowa, stan. 1 (K. Garbacz 2006, 310, Ryc. 4). Z uwagi na te problemy, pierwotne wymiary tych partii są raczej nieznane (Tabela 2), choć szacuje się, iż największe czoło mogła posiadać wspominana już mogiła z Wąwolnicy, stan. 7, tj. ok. 10-11 m (Tabela 2; B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 239). Węższe fronty miały zapewne obiekty z Grzybowa, stan. 1 i Malic Kościelnych, stan. 1 (Tabela 2). Na drugim z wymienionych stanowisk rozpoznano mogiłę, której szerokość czoła oszacowano na ok. 4,5-5 m (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366). Podobnie jak partie frontowe, równie słabo zachowane były strefy wierzchołkowe grobowców. Taką sytuację zaobserwowano w Miłocinie-Kolonii, stan. 1 (S. Jastrzębski, M, Ślusarska 1982, 213, Ryc. 15). Zazwyczaj szacowana szerokość tej partii nie odbiegała raczej od norm kujawsko-pomorskich (Tabela 2). Co prawda prowadzący badania w Wąwolnicy, stan. 7 uznali, iż zachowana część wierzchołkowa tamtej mogiły wynosiła ok. 7,5 m (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 239), ale wydaje się, iż wierzchołek tego obiektu mógł być w rzeczywistości nieco węższy.

Grobowce typu B

Niewątpliwie jednym z najbardziej charakterystycznych wyróżników KPL na obszarze grupy południowo-wschodniej były mogiły, do zbudowania których sięgano po surowiec drewniany. Obecnie znanych jest kilka cmentarzysk, w obrębie których odkryto łącznie 20 takich mogił (Tabela 2; por. D. Król 2011, 66-67). Obiekty te zachowały się w różnym stopniu.

Bezkomorowe mogiły typu B odkryte w Małopolsce miały przeważnie kształt trapezu lub trapezoidu. Jedna z tych mogił miała kształt praktycznie klasycznego trapezu prostokątnego. Taką strukturę rozpoznano na stan. 1 w Niedźwiedziu (Ryc. 32; B. Burchard 1973, Ryc. 3). Tak rozplanowane formy mogą być zatem klasyfikowane w ramach podtypu B_1. Oprócz nich na uwagę zasługują trzy inne struktury. W pierwszym przypadku chodzi o obiekt ze Szczytnej, stan. 6, którego stan zachowania utrudnia właściwą ocenę jego kształtu. Być może był to obiekt zbudowany na planie zbliżonym do trapezu lub prostokąta

(por. D. Król i in. 2014, 75, Ryc. 5). Drugi przypadek odnosi się z kolei do mogiły II z cmentarzyska w Pawłowie, stan. 3 (M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2). Miała ona w rzucie poziomym kształt zbliżony do soczewki, aczkolwiek otwartą kwestią jest to, czy nie były to tak naprawdę dwa grobowce zbudowane na planie zbliżonym do trapezu, które miałyby jedną wspólną ścianę czołową (por. M. Florek 2008, 115). Na tym samym stanowisku znajdowała się kolejna enigmatyczna struktura, oznaczona jako mogiła III. Była to konstrukcja zbudowana na niezbyt czytelnym planie, być może pierwotnie zbliżonym do trapezu lub trapezoidu (B. Bargieł, M. Florek 2006, 387, Ryc. 2). Pod pewnymi względami była ona podobna do mogiły ze stan. 7A w Podgaju na Kujawach (L. Czerniak, A. Kośko 1993, Ryc. 35), a także grobowca D145 z Jastrzębca, stan. 4 na Pomorzu Zachodnim (S. Rzepecki 2011, 61, Tabl. 9). Dotyczy to wypukłego kształtu wierzchołka oraz – w przypadku nawiązania do obiektu z Podgaja, stan. 7A – szerokości rowu fundamentowego, sięgającej maksymalnie do ok. 1,8 m (B. Bargieł, M. Florek 2006, 391). W innych małopolskich grobowcach B_1, szerokości rowów fundamentowych były dużo mniejsze.

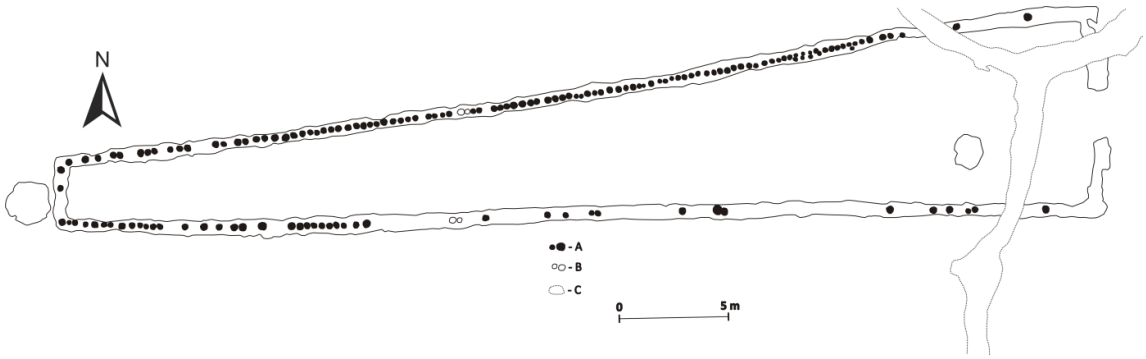

Ryc. 32. Niedźwiedź, stan. 1, pow. Kraków. Bezkomorowy grobowiec podtypu B_1. A – dołki posłupowe; B - domniemane dołki posłupowe, C – wkopy nowożytne (wg B. Burchard 1973; zmienione).

Wspomniane powyżej rowy fundamentowe mogły mieć rozmaity charakter. Niekiedy w ich wnętrzach odkrywano np. rzędy dołków po słupach. O ile wśród rozpoznanych w grupie wschodniej nekropoli (np. Inowrocław, stan. 95, Jastrzębiec, stan. 4, Renice, stan. 6), nie natrafiano raczej na pozostałości takich obiektach (L. Czerniak, A. Kośko 1993; S. Rzepecki 2011, 57-64, Tab. 5-12), o tyle w założeniach małopolskich były one rejestrowane dość często. Odkryto je w Niedźwiedziu, stan. 1 (Ryc. 32, B. Burchard 1973, Ryc. 3), Słonowicach, stan. 5 (K. Tunia 2011, 13, Рис. 3), Zagajach Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska" (B. Burchard 1973, Ryc. 3; 1998, Ryc. 2) oraz – w niewielkim tylko stopniu –

w Skołoszowie, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 207, Fig. 3). Obiekty te były wielokrotnie lokowane ściśle względem siebie (np. B. Burchard 1998, 152). Z terenu Małopolski znane są też rowy fundamentowe, w których nie odnotowano dołków po słupach. Wystąpiły one np. na stan. 2 w Lublinie-Sławinku (np. S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 194, Ryc. 3), jak i stan. 6 w Szczytnej (D. Król i in. 2014, 64-65). Osobnym przypadkiem jest z kolei grobowiec II z Pawłowa, stan. 3. W jego kontekście odkryto dołki posłupowe, ale nie rowy fundamentowe (B. Bargieł, M. Florek 2006, 387, Ryc. 2). Wracając do rowów fundamentowych, na uwagę zasługują grobowce ze Słonowic, stan. 5. Niektóre z nich posiadały rowy jedynie w partiach czołowych. Segmenty centralne i wierzchołkowe były zaś pozbawione reliktów konstrukcji drewnianych (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140-142, Fig. 2-3, 6). W partiach czołowych tych mogił można dostrzec ciekawą powtarzalność pewnych schematów konstrukcyjnych. Opisując małopolskie obiekty podtypu A_1, zwrócono uwagę na słabo zachowane czoła, co uniemożliwiało np. identyfikację intencjonalnych przerw w ścianie. W mogiłach odkrytych w Słonowicach, stan. 5 luki takie były rejestrowane nader często. Miały one różny charakter, w jednym np. przypadku przerwa ta stanowiła wejście do specjalnie wydzielonej konstrukcji (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 145, Fig. 6). Luki w ścianach frontowych bezkomorowych mogił podtypu B_1 nie były typowe tylko dla form ze Słonowic, stan. 5. Ich obecność stwierdzono też w Niedźwiedziu, stan. 1 i grobowcu I w Zagajach-Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska" (B. Burchard 1973, Ryc. 3; 1998, Ryc. 2). Wśród pozostałych mogił, struktury tego typu nie zostały zarejestrowane. Pamiętać jednak należy, iż część mogił miała naruszoną (np. Skołoszów, stan. 7; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 206; D. Król i in. 2014, 15, Ryc. 2) lub niebadaną (grobowiec I w Lublinie-Sławinku, stan. 2; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 193) partię frontową. Być może strefy czołowe tych założeń były pierwotnie skonstruowane w podobny sposób jak w obrębie mogił w Słonowicach i in.

Tylko w przypadku niewielu mogił istnieją kompletne dane na temat ich parametrów metrycznych (Tabela 2). Wśród nich czołową pozycję zajmuje słonowicki grobowiec I, mierzący ponad 100 m (K. Tunia 2006, 336). Pozostałe rozpoznane na terenie Małopolski struktury były od niego mniejsze (Tabela 2). Na samej tylko nekropoli w Słonowicach, stan. 5 odkryto kilka obiektów o długości przekraczającej 60 m (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2). Mając jednak na uwadze, iż niekiedy rowy fundamentowe były rejestrowane wyłącznie w części frontowej mogił, rekonstrukcja pierwotnej ich długości jest dyskusyjna (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Relatywnie duże były też struktury badane na innych cmentarzyskach. Miały one często długość ok. 40 m. Zaliczają się do nich konstrukcje z

Niedźwiedzia, stan. 1, mierząca ok. 45 m długości, mogiła II z Zagajów Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska" – ok. 40 m i nowoodkryty grobowiec w Skołoszowie, stan. 7 – ok. 38 m (Tabela 2). Zapewne ok. 50 m długość mogła mieć konstrukcja 1 odkryta w Lublinie-Sławinku, stan. 2, niemniej są to dane szacunkowe, ponieważ nie przebadano ani jej czoła, ani wierzchołka (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 193-194, Ryc. 2-3). Niewiele mniejsza była mogiła II z Pawłowa, stan. 3, której długość wynosiła ok. 30 m (Tabela 2). Jeśliby jednak zaakceptować wersję o dwóch mogiłach zbudowanych na planie zbliżonym do trapezu, to jedna z nich miałaby długość ok. 20 m, druga natomiast ok. 10 m. Byłyby to zatem jedne z najmniejszych, jak nie najmniejsze, struktury tego rodzaju rozpoznane w grupie południowo-wschodniej KPL.

Szerokość czół małopolskich konstrukcji podtypu B_1 była różna, choć bez większych odchyleń (Tabela 2). Analizując dane metryczne (Tabela 2), można stwierdzić, iż średnia szerokość frontów tych mogił wynosiła ok. 8,3 m. Najszersze czoła (ok. 10 m) zarejestrowano w przypadku czterech mogił, m.in. na cmentarzyskach w Niedźwiedziu, stan. 1 (B. Burchard 1973), Słonowicach, stan. 5 (K. Tunia 2006, 336) i Skołoszowie, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 206; 2014, 15, Ryc. 2). Interesująca byłaby próba odczytania relacji długości mogił w stosunku do szerokości ich czół, jednak ze względu na wielokrotnie wspominaną niekompletność danych, jest to bardzo utrudnione. O ile informacji na temat szerokości partii frontowych mogił jest relatywnie dużo, to pewnych danych na temat ich długości niewiele. To samo dotyczy wierzchołków rzeczonych grobowców. Miały one zapewne szerokość od ok. 2,5 m do ok. 4,5 m (Tabela 2). Wartości te są zatem dobrze skorelowane z obserwacjami bezkomorowych grobowców, tak samo podtypu A_1, jak i B_1, zarówno w grupie wschodniej, jak i analizowanej w ty miejscu grupie południowo-wschodniej KPL.

Grobowce typu C

Na terenie Małopolski rozpoznano szereg form, których cechą dystynktywną nie była obstawa kamienna, a rozległy płaszcz. Nie oznacza to jednak, iż obstawa taka nie mogła być obecna w tego rodzaju formach. Nie była ona jednak podstawowym wyróżnikiem mogił typu C. Był nim natomiast wspomniany płaszcz, zazwyczaj składający się z surowca wapiennego.

Dotychczas w Małopolsce rozpoznano 10 obiektów, które można ostrożnie włączyć w ramy proponowanego typu C. Zarejestrowano je łącznie na sześciu cmentarzyskach.

Konstrukcje te miały różne kształty. Co interesujące, wśród analizowanej serii danych brak jest jednak stosunkowo wiarygodnych informacji o formach zbudowanych na planie trapezu lub trapezoidu (podtypu C_1). Jednocześnie znana jest jednak informacja o konstrukcji wzniesionej na planie zbliżonym do trójkąta. Konstrukcję taką zidentyfikowano na nekropoli w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1990, 10-11, Ryc. 1). Mając jednak w pamięci sytuację z grupy wschodniej, czy północnej KPL, przy strukturze tej można byłoby postawić znak zapytania. Takich kontrowersji brak jest w przypadku następnych mogił. Zdecydowaną większość z nich zbudowano na planie prostokąta (podtyp C_2). Do tej grupy należą pozostałe konstrukcje z Karmanowic, stan. 35 (np. J. Nogaj-Chachaj 1988, 27; 1989, 17-21; 1990, 19-10; 1991a, 628–639; 1997, 16) oraz obiekty z Chruszczowa-Kolonii, stan. 1 (np. J. Gurba 1954, 136), Klementowic, stan. 6 (Ryc. 33; A. Uzarowiczowa 1968, 179-182), Lasu Stockiego, stan. 71 (J. Nogaj-Chachaj 2000, 42-46) i Nałęczowa-Kolonii, stan. 6 (J. Gurba 1969, 67-91). Na uwagę zasługuje jeszcze jednak struktura, odkryta na cmentarzysku w Antopolu. Nie było to założenie wzniesione ani na planie trapezu, ani prostokąta. Była to natomiast struktura zbudowana na planie owalu (H. Wierciński 1905, 81-88). Była to zatem mogiła podtypu C_3.

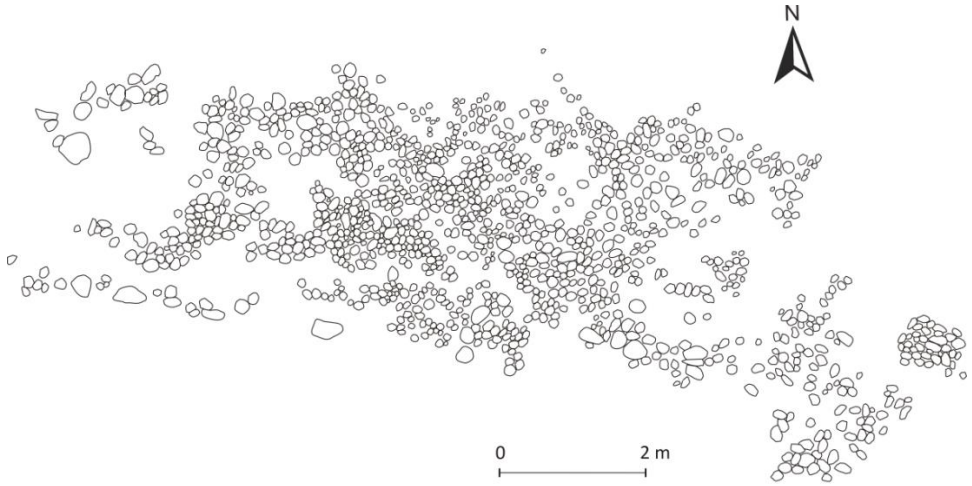

Ryc. 33. Klementowice, stan. 6, pow. Puławy. Grobowiec podtypu C_2
(wg A. Uzarowiczowa 1968; zmienione).

Jak wiadomo cechą dystynktywną form typu C był płaszcz kamienny. Stan zachowania takich struktur był zróżnicowany. Wielokrotnie były one bardzo zniszczone, do tego stopnia, iż formujące je bryły kamienne były niemal zupełnie rozlasowane (np. J. Nogaj-Chachaj 1997, 16). Wśród form prostokątnych C_2 rejestrowano płaszcze dwu- i trzywarstwowe. Dwuwarstwowy rozpoznano w Lesie Stockim, stan. 71 (J. Nogaj-Chachaj 2000,

42), a trzywarstwowy w grobowcu V w Karmanowicach, stan, 35 (J. Nogaj-Chachaj 1997, 16) i w mogile w Klementowicach, stan. 6 (A. Uzarowiczowa 1968). Miąższość tych nawarstwień nie była jednolita. Zdarzało się, iż miała ona do ok. 1 m, m.in. w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1969, 80).

Bezkomorowe grobowce typu C charakteryzowały się mniejszymi rozmiarami aniżeli formy typu A i B (Tabela 2), tak z grupy wschodniej, jak i południowo-wschodniej KPL. Żadna z zarejestrowanych w Małopolsce konstrukcji tego typu nie miała długości większej niż 20 m (Tabela 2). Wśród prostokątnych form podtypu C_2 najdłuższą mogiłę zarejestrowano na stan. 6 w Klementowicach, tj. ok. 19,7 m (A. Uzarowiczowa 1968). Niewiele ustępowały jej dwie struktury z nekropoli w Karmanowicach, stan. 35 oraz jedna z Nałęczowa-Kolonii, stan. 1. Obiekty te miały długość ok. 15 m (J. Gurba 1969, 80; J. Nogaj-Chachaj 1988, 27; 1989, 17). Szerokość tych form także nie była imponująca, sięgała ona maksymalnie ok. 5 m, np. w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1969, 80). Niektóre z form prostokątnych odkrytych na cmentarzysku w Karmanowicach, stan. 35 miały zaledwie ok. 2 i 3 m szerokości (np. J. Nogaj-Chachaj 1988, 27; 1989; 17). Małe rozmiary miały także dwie inne mogiły, tj. rzekoma konstrukcja trójkątna z Karmanowic, stan. 35 i owalny obiekt z Antopola (Tabela 2). Długość pierwszej z nich oszacowano na ok. 8 m, przy szerokości partii frontowej ok. 2 m (J. Nogaj-Chachaj 1990, 10). Druga z kolei miała wymiary ok. 9 x 7, 1 m (por. H. Wierciński 1905, 82-83; por. D. Król 2011, 18).

Grobowce typu D

Analizując bezkomorowe grobowce w grupie wschodniej zwrócono uwagę na formy, które były zbudowane zarówno przy zastosowaniu elementów kamiennych, jak i drewnianych. Nie chodziło tu o żadne dodatkowe wewnętrzne struktury, a jedynie o elementy, które stanowiły podstawowy szkielet grobowca.

Jak dotąd jedyną taką mieszaną konstrukcję w Małopolsce reprezentuje grobowiec I z Pawłowa, stan. 3. Co znamienne, pod niemal każdym względem nawiązywał on do form typu A, a właściwie (ze względu na kształt), do podtypu A_1. Podstawową cechą łączącą te obiekty była obstawa kamienna, zarejestrowana niemal na całej długości grobowca. Struktura ta posiadała jednak także inny element architektoniczny, tj. rów fundamentowy, stanowiący pozostałość obstawy drewnianej (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387). Inną interesującą cechą konstrukcyjną, rzadziej rejestrowaną w przypadku mogił typu A, a dużo częściej w strukturach typu B, była obecność charakterystycznej luki w strefie czołowej. W

rzeczonym grobowcu luka ta była szersza niż w analizowanych wcześniej strukturach podtypu B_1, np. ze Słonowic (np. M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). W przypadku grobowca I w Pawłowie, stan. 3, szerokość tej przerwy wynosiła nawet ok. 5 m (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2). Ponadto, analizowany obiekt posiadał też lekko łukowaty wierzchołek. Mogiła ta pod względem rozmiarów (Tabela 2) nie odbiegała w sposób istotny od wielu innych założeń typu A i B. Była on natomiast wyraźnie większa od grobowców typu C.

Grobowce typu E

Ostatnią z opisywanych form bezkomorowych grobowców, zarejestrowanych na terenie grupy południowo-wschodniej, są założenia o dość niejasnym charakterze. Nie posiadały one generalnie ani elementów kamiennych, ani drewnianych, ewentualnie komponenty takie występował tylko w ograniczonym zakresie. Innymi słowy, gdyby rozpatrywać stopień skomplikowania (rozbudowania) bezkomorowych mogił w kategoriach prostej ewolucji liniowej, cytowane formy powinny byłyby stanowić najbardziej podstawowy element tego modułu. Odwrotnie, biorąc pod uwagę hipotetyczną prostoliniową degradację grobowców, założenia te stanowić mogłyby przykład skrajnego stadium przekształcania bezkomorowych grobowców KPL.

Jak dotąd mogiły takie odkrywano rzadko. Znane są one tylko z trzech cmentarzysk. Do tej grupy zaliczyć można konstrukcje zbudowane na planie zbliżonym do trapezu lub prostokąta i owalu. Obiekt, który można włączyć w ramy E_1 albo E_2 został rozpoznany na cmentarzysku w Kicharach Nowych, stan. 2. Była to wyraźnie zniszczona struktura (por. H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 344). Destrukcja ta stanowi przeszkodę w ocenie jej pierwotnego kształtu. Jedynym reliktem tego grobowca było nieckowate zagłębienie (H. Kowalewska-Marszałek, M. Pyżuk, H. Duday 2006, 342-344). Natrafiono tam też na niewielki układ kamieni, który może powodować małą konsternację interpretacyjną, skrajnie poddawać w wątpliwość sens klasyfikowania tej struktury w ramach rzeczonego typu E. Na podstawie dostępnych danych trudno jest jednak w sposób jednoznaczny przyjąć, iż układ ten stanowił relikt obstawy kamiennej stanowiącej granicę grobowca.

Dyskusyjne są też inne bezkomorowe konstrukcje odkryte w Małopolsce. Przykładem jest mogiła II z Malżyc, która była interpretowana alternatywnie. Z jednej strony uważano, iż była to forma owalna, pozbawiona konstrukcji kamiennych i drewnianych,

mająca pierwotnie charakter kopca ziemnego (kurhanu), z drugiej, iż był to obiekt zbliżony do trapezu, być może zaopatrzony pierwotnie w drewnianą obstawę (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 202). Jeśli poprawna byłaby druga z tych interpretacji, grobowiec ten powinien być zaliczony do założeń typu B. Tego rodzaju symplifikacja jest jednak dyskusyjna. Podobnych wątpliwości nie ma raczej w odniesieniu do innej mogiły z tej nekropoli, oznaczonej jako 1. Był to obiekt, którego głównym – ale niezachowanym do czasów współczesnych – komponentem był owalny nasyp ziemny. Nie miał on natomiast elementów kamiennych i drewnianych.

Rozmiary opisywanych grobowców typu E nie były imponujące. Pod tym względem były one zbliżone do małopolskich mogił typu C. Przykładowo obiekt z Kichar-Nowych, stan. 2 mierzył ok. 19 m. długości. Nie większe były obiekty odkryte w Malżycach, stan. 30 (Tabela 2).

II.A.2.2. Formy grobów w grobowcach

Wewnątrz grobowców znanych z obszaru grupy południowo-wschodniej KPL rozpoznano szereg różnorodnych obiektów grobowych. Łączną ich ilość wynosiła blisko 140 (Tabela 2). Formy te zadokumentowane były w różnym stopniu. W 40 przypadkach brak jest kluczowych informacji na temat ich charakteru. Nie wiadomo czy obiekty te były wziemne czy naziemne.

II.A.2.2.1. Małopolska

Na podstawie zredukowanej serii danych ustalono, iż stosunek ilościowy grobów wziemnych do naziemnych wyniósł 62,5% do 38,5%. Podana wartość odnosi się do grobów znajdujących się wewnątrz wszystkich wyodrębnionych grobowców (A-E).

Grobowce typu A

W przypadku ww. typu mogił obiekty grobowe można łączyć jedynie z podtypem A_1. Biorąc pod uwagę najbardziej miarodajne dane, okazuje się, iż w mogiłach tych odnotowano nieco więcej grobów naziemnych (niewiele ponad 60%) niż wziemnych. Do pierwszej z tych grup należały m.in. niektóre obiekty z grobowca w Broniszowicach, stan. 5 (J. T. Bąbel 2006, 275, Ryc. 4) i z mogiły I w Stryczowicach, stan. 7 (B. Matraszek, S. Sałaciń-

ski 2006, 236, Ryc. 2). Zarówno struktury wziemne, jak i naziemne miały zróżnicowany charakter. Rozpoznano tak samo obiekt czysto jamowe, jak i formy bardziej skomplikowane (Ryc. 34). Na uwagę zasługuje duża różnorodność form, wśród których trudno jest wyróżnić szczególnie dominujące. Największą grupę stanowiły groby pozbawione jam i elementów konstrukcji kamiennych, a zatem takie, których jedynym identyfikatorem był sam szkielet ludzki, ułożony bezpośrednio na powierzchni gruntu. Taką sytuację zanotowano w 14,8% przypadków (Ryc. 34). Niewiele mniej odnotowano też obiektów jamowych w wersji *sauté*, jak i również takich, których jedynym reliktem był płaszcz kamienny – w obu przypadkach 11,1% (Ryc. 34). Rzadziej występowały inne struktury, jak np. groby składające się z jam wypełnionych materiałem kamiennym. Obiekty te miewały też obstawy kamienne, jak i wyodrębnione bruki (Ryc. 34). Przykładem jamy w całości wypełnionej kamieniami był grób 3 z grobowca II w Pawłowie, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387-389, Ryc. 3). Z kolei w grobie 5 usytuowanym wewnątrz tego samego założenia odkryto elementy obstawy, jak i bruku kamiennego (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 386). Opisywane struktury, tak wziemne, jak i naziemne były najczęściej prostokątne. Wyjątkowy kształt miały jedynie konstrukcje kamienne w obydwu grobowcach z Grzybowa, stan.1. Były to założenia w typie płaszcza kamiennego zbliżone w rzucie poziomym do trójkąta (K. Garbacz 2006, 310, 314). Analizowane obiekty miały różnorodne wymiary (Tabela 2). W przypadku jam znanych jest jedynie kilka par odczytów (Ryc. 41).

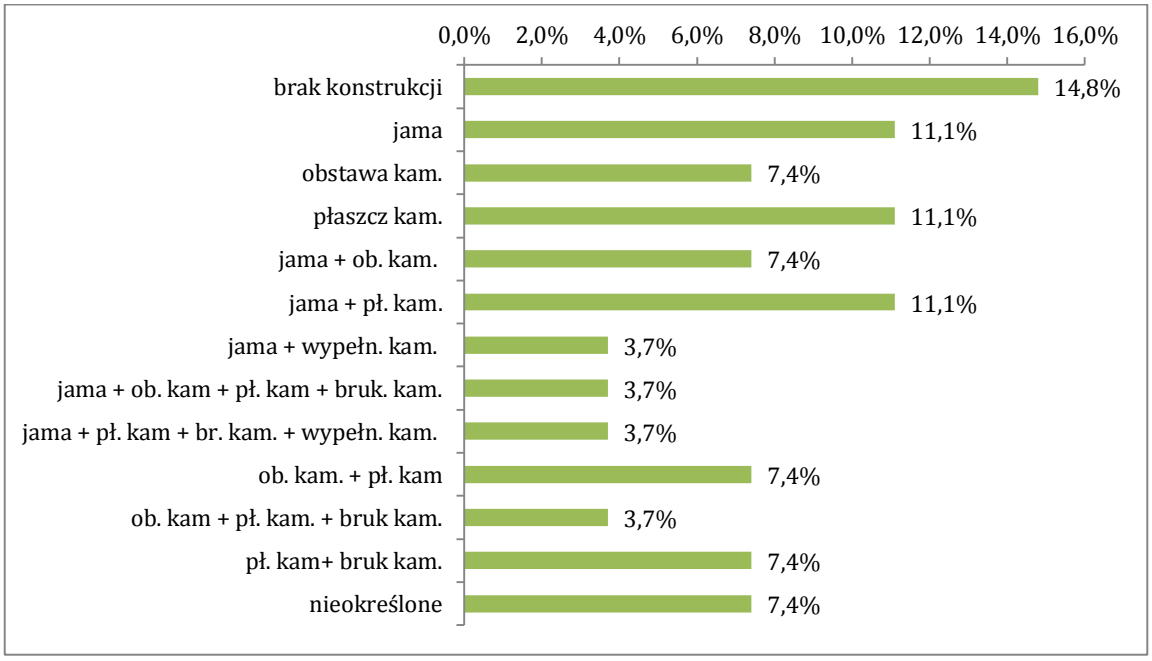

Ryc. 34. Wykres form grobów w bezkomorowych grobowcach podtypu A_1 z terenu Małopolski w południowo-wschodniej KPL.

Analizując uważnie konstrukcje grobowe w grobowcach podtypu A_1 można zauważyć kilka interesujących prawidłowości. Idealnym tego przykładem jest cmentarzysko w Malicach Kościelnych, stan. 1, gdzie konstrukcje grobowe odkryte wewnątrz bezkomorowych mogił zbudowane były z piaskowców, podczas gdy główne obstawy tych mogił z brył wapiennych. Zwrócili na to uwagę B. Bargieł i M. Florek (2006, 366) interpretując tę sytuację na poziomie chronologii lub zjawisk obrzędowo-kultowych. Dodać należy, iż z mogiłami tymi związane były także inne groby, do zbudowania których wykorzystano materiał wapienny (B. Bargieł, M. Florek 2006, 368). Ich pozycja przestrzenna była jednak odmienna od ww. obiektów (więcej w rozdz. III.B.2.2.).

Na koniec warto zwrócić uwagę na inną ważną kwestię. Przeglądając informacje na temat małopolskich mogił podtypu A_1 można natrafić na próby klasyfikowania niektórych grobów jako obiekty w typie skrzynek. W przeciwieństwie od obszarów kujawskich (i pomorskich) kulturowa afiliacja takich „skrzynek" nie jest dyskusyjna. Nie były to bowiem ani groby KAK, ani KP. Problematyczna wydaje się być natomiast kwestia stosowanej nomenklatury. Analizując obiekty małopolskie brak jest dowodów na obecność dużych płaskich płyt wraz z płytą nakrywającą, tzw. *capstone*. Dotyczy to np. grobu 21 z grobowca I w Malicach Kościelnych, stan. 1 (Ryc. 35; B. Bargieł, M. Florek 2006, Ryc. 5). O „klasycznym grobie skrzynkowym" wspomniał również K. Tunia (2006 337) w kontekście grobowca V w Słonowicach, stan. 5. Ze względu na to, iż struktura ta nie została w pełni opublikowana trudno jest sądzić, co tak naprawdę autor ten miał na myśli używając tego terminu.

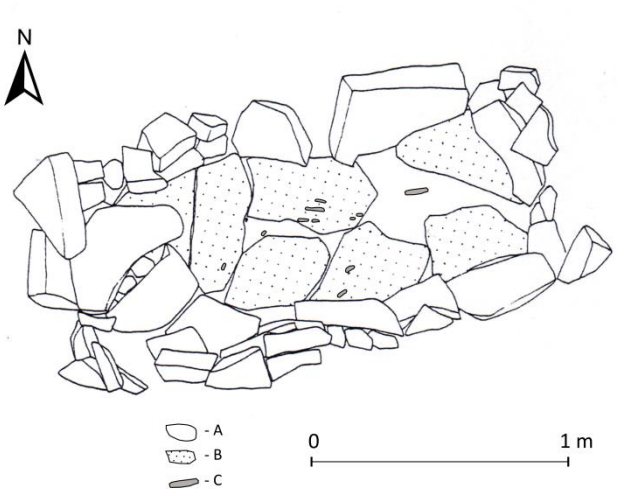

Ryc. 35. Malice Kościelne, stan. 1, pow. Opatów. Grób 21 w bezkomorowym grobowcu podtypu A_1. A – obstawy kamienne, B – bruk, C – kości (wg B. Bargieł, M. Florek 2006; zmienione).

Grobowce typu B

W odróżnieniu od grobowców typu A, czy właściwie podtypu A_1, groby odkryte wewnątrz konstrukcji typu B cechował głównie wziemny charakter. Dotyczy to grobowców podtypu B_1, i dyskusyjnej pod kątem klasyfikacyjnym mogiły III z Pawłowa, stan. 3. Wziemny charakter grobów w mogiłach B_1 najlepiej obrazują obiekty odnotowane w Skołoszowie, stan. 7, a także w Szczytnej, stan. 6 (Ryc. 36; np. D. Król i in. 2014, Ryc. 6, Fot. 2).

Wśród grupy 23 analizowanych grobów (Tabela 2) wyróżniono formy czysto jamowe (Ryc. 37) – 19,4%, a następnie jamowe, w których odkryto relikty różnych konstrukcji drewnianych (np. belek, na których układano zmarłych) – 16,7% (Ryc. 37). Mniej odnotowano grobów jamowych, wewnątrz których rozpoznano pozostałości struktur zbliżonych do trumien – 8,3%. (Ryc. 37). W analizowanym zbiorze danych wyróżniono też obiekty o konstrukcji kamiennej. Miały one niejednorodny charakter. Zidentyfikowano np. groby jamowe wypełnione materiałem kamiennym, w których niekiedy występowały też obstawy i bruki (Ryc. 37) Jamę grobową wypełnioną kamieniami wapiennymi rozpoznano np. w Słonowicach, stan. 5 w grobowcu V, podczas gdy w grobowcu VI natrafiono na podobną strukturę, w skład której wchodził dodatkowo bruk (K. Tunia 2006, 337). Nie jest jednak wykluczone, iż pierwotnie wiele z form kamiennych mogło mieć bardziej zunifikowany charakter, a obecnie wyróżniana różnorodność może być pokłosiem ich dekompletacji.

Ryc. 36. Szczytna, stan. 6, pow. Jarosław. Grób 363 w bezkomorowym grobowcu podtypu B_1 (Fot. M. Hozer).

Wspomniane struktury drewniane (trumny, jak i inne konstrukcje) odkryte w mogiłach podtypu B_1 wydają się być zjawiskiem dość częstym. Relikty trumien zostały odsłonięte np. w Skołoszowie, stan. 7 w obiektach grobowych 1268, 1269 i 1271 (np. D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 18, Tabela 1). Równie ciekawe są też inne konstrukcje drewniane rozpoznane w Słonowicach, stan. 5. Na cmentarzysku tym, np. w spągu jamy grobowej 54/2005 w grobowcu VII, natrafiono na pozostałości drewnianych belek (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 143, Fig. 4). Podobną strukturę odsłonięto też w grobie 135 w grobowcu IX (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 151, Fig. 11). Co ciekawe, surowiec drewniany był zdaniem K. Tuni (2006, 337) wykorzystywany do umacniania ścian niektórych grobów w grobowcach III i IV.

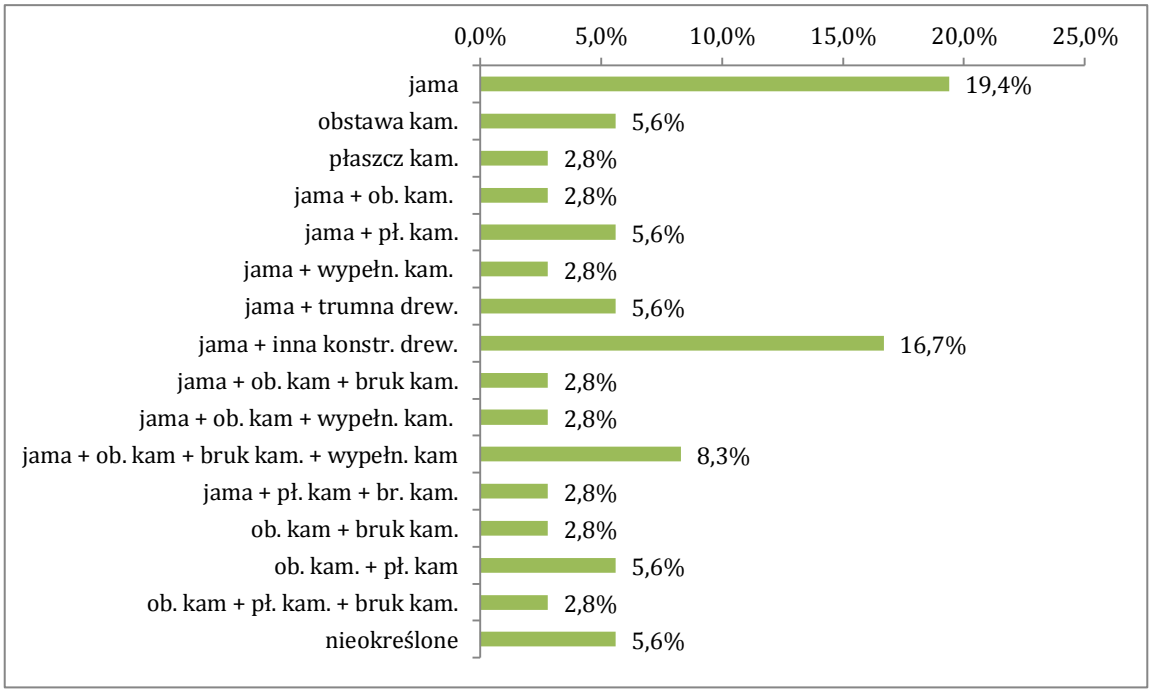

Ryc. 37. Wykres form grobów w bezkomorowych grobowcach podtypu B z terenu Małopolski w południowo-wschodniej KPL.

Z mogiłami typu B można łączyć wiele zróżnicowanych morfologicznie grobów. Jednak, mimo tych różnic zauważalne jest preferowanie podobnych kształtów. Obiekty te miały zwykle formę prostokąta lub też zbliżoną do niego (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a, 366). To samo dotyczy samych jam, choć niektóre z nich miały w charakterystyczny sposób zaokrąglone narożniki. Stwierdzono je m.in. w grobie 104 w grobowcu VII w Słonowicach, stan. 5 (K. Tunia 2013, 146, Fig, 7) i grobie 1271 w grobowcu w Skołoszowie, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2015, 25, Ryc. 14). Wymiary jam grobowych były często zbliżone do podobnych obiektów odkrytych w małopolskich grobowcach podtypu A_1 (por. Ryc. 34).

Grobowce typu C

O ile w przypadku grobowców typu A i B, wiedza na temat charakteru konstrukcji grobowych wydaje się być relatywnie dobra, to znacznie gorzej wygląda to w odniesieniu do założeń typu C. Wynika to z różnej jakość badań wykopaliskowych realizowanych w obrębie rzeczonych mogił (por. H. Wierciński 1905, 81-88). Obiekty te, podobnie jak groby rozlokowane w mogiłach ww. typów, można podzielić na dwie bazowe kategorie: struktury wziemne i naziemne. Ze względu na ograniczoną jakość źródeł trudno jest jednak kategorycznie stwierdzić jaki był stosunek ilościowy pomiędzy nimi.

Relatywnie mało precyzyjnych danych odnosi się do jam grobowych. Można by nawet odnieść wrażenie, iż takie obiekty występowały incydentalnie. Dość lakoniczne informacje na temat jam grobowych dotyczą np. cmentarzyska w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1954, 153). Co więcej, znane są też stanowiska, dla których nie ma nawet szczątkowych doniesień o jamach. Wielokrotnie brak jest jasnej kategoryzacji grobów, tj. czy były to obiekty jamowe czy też nie. Ten problem zauważalny jest m.in. w Antopolu, skąd znane są wzmianki dotyczące tylko konstrukcji kamiennych (H. Wierciński 1905, 83; por. L. Gajewski 1952-1953, 96). Fakt, że nie wspomniano w nich o obiektach jamowych, nie musi być tożsamy z ich pierwotną absencją. Należy mieć na uwadze z jak ograniczoną metodyką badań wiązały się prace na tej nekropoli. W wyniku analizy dostępnego materiału stwierdzono, iż konstrukcje kamienne – głównie w postaci obstaw – były obecne w 94% przypadków. Jedynie dwukrotnie rozpoznano groby, które nie posiadały żadnych elementów kamiennych. Taką okoliczność dostrzeżono w grobie 1 w grobowcu w Klementowicach, stan. 6 (A. Uzarowiczowa 1968, 181) i grobie 11 w mogile w Nałęczowie-Koloni, stan. 1 (Ryc. 38; J. Gurba 1969).

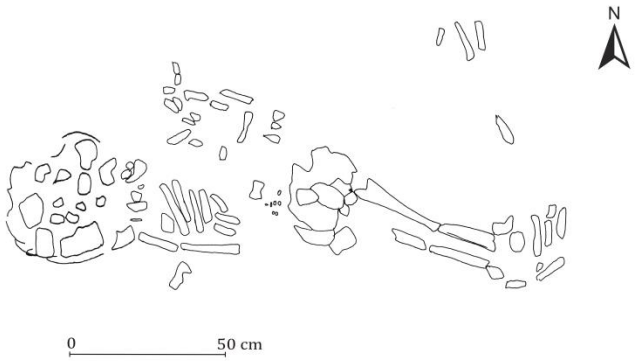

Ryc. 38. Nałęczów-Kolonia, stan. 1, pow. Puławy. Grób 11 w grobowcu typu C
(wg J. Gurba 1969; zmienione).

Biorąc pod uwagę groby posiadające różnego typu konstrukcje, stwierdzono iż obiekty te miały kształty najczęściej zbliżone do prostokąta. Ich wymiary były różne i nie odbiegały one zasadniczo od parametrów charakteryzujących podobne założenia w grobowcach typu A lub B (Tabela 2).

Grobowce D

Do kategorii grobów związanych z mogiłami typu D (podtypu D_1) można włączyć 8 obiektów odsłoniętych w obrębie mogiły I w Pawłowie, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2). Były to generalnie obiekty wziemne (75%), albo z niewielkimi elementami kamiennymi lub bardziej skomplikowane struktury. Do najbardziej rozbudowanych należały obiekty 36a i 36b, posiadające kamienne obstawy, płaszcze i bruki (Ryc. 39; B. Bargieł, M. Florek 2006a, 397, Ryc. 13). Do obiektów jamowych zaopatrzonych w niewielkie płaszcze kamienne zaliczyć można natomiast groby 37, 40 i 41 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 393).

Powyższe konstrukcje, tak kamienne, jak i jamowe miały generalnie kształt zbliżony do prostokąta. Bliższe wymiary samych jam grobowych nie są znane (Tabela 2).

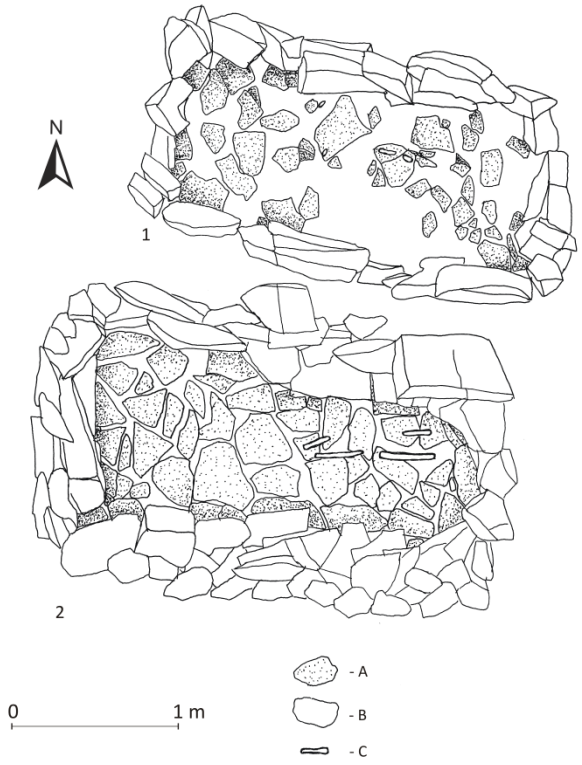

Ryc. 39. Pawłow, stan. 3, pow. Sandomierz. Groby 36a i 36b. A – bruk kamienny; B – obstawy; C – kości ludzkie (wg B. Bargieł, M. Florek 2006; zmienione).

Grobowce typu E

Obiekty grobowe zakwalifikowane do tej kategorii znane są z kilku stanowisk (Tabela 2). W zdecydowanej większości były to struktury wziemne, najczęściej posiadające rozbudowane konstrukcje kamienne Najwięcej rozpoznano grobów jamowych, zaopatrzonych w

elementy kamiennych obstaw, płaszczy, jak i bruki kamienne. Obiekty tego rodzaju odkryto w Kicharach Nowych, stan. 2, np. grób 21 (Ryc. 40; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 345-347). Dość złożoną konstrukcję kamienną miał także grób 3 z mogiły w Kolosach, który w opinii P. Włodarczaka (2008, 157) nawiązywał do obiektu 10 z grobowca I w Malicach Kościelnych. Wśród analizowanych grobów znane są też formy wypełnione materiałem kamiennym. Tego typu konstrukcję odnotowano w niejednoznacznej mogile II w Malżycach, stan. 30 (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 179).

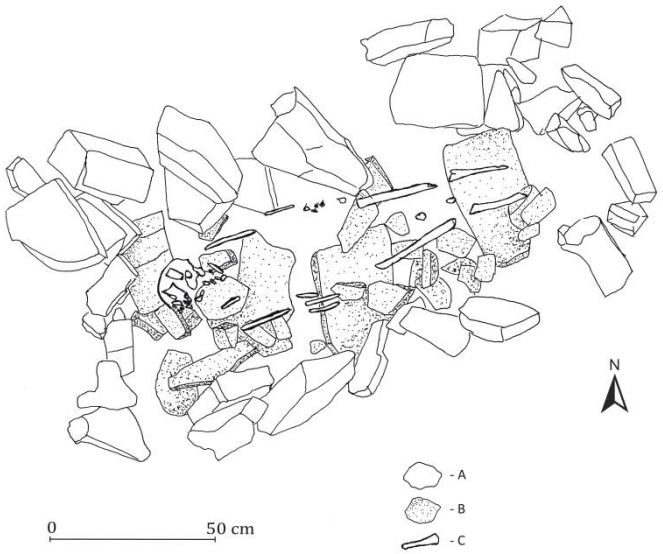

Ryc. 40. Kichary Nowe, stan. 2, pow. Sandomierz. Grób 21. A – obstawy kamienne; B – bruk; C – kości ludzkie (wg H. Kowalewska-Marszałek 2006; zmienione).

Podobnie jak w małopolskich mogiłach typu B (podtypu B_1), także w kontekście mogił typu E natrafiono na ślady mogące świadczyć o obecności drewnianych konstrukcji o cechach trumien. Obiekty takie rozpoznano w Kicharach Nowych, stan. 2 (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżyk 2006, 355) i we wspomnianym już grobie 3 w Kolosach (P. Włodarczak 2008, 157).

Opisywane założenia grobowe były generalnie zbudowane na planie prostokąta lub do niego zbliżonym. Same jamy miały często nieznacznie zaokrąglone narożniki. Formy takie rozpoznano np. Kichar Nowych, stan. 2 (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 346). Większość jam posiada zdefiniowane ramy metryczne (Tabela 2). Co znamienne, formy te były zwykle bardziej rozbudowane aniżeli w bezkomorowych grobowcach typu A i B (Ryc. 41). Ze względu na niewielki zbiór danych trudno jednak doszukiwać się w związku z tym jakichś szczególnych znaczeń.

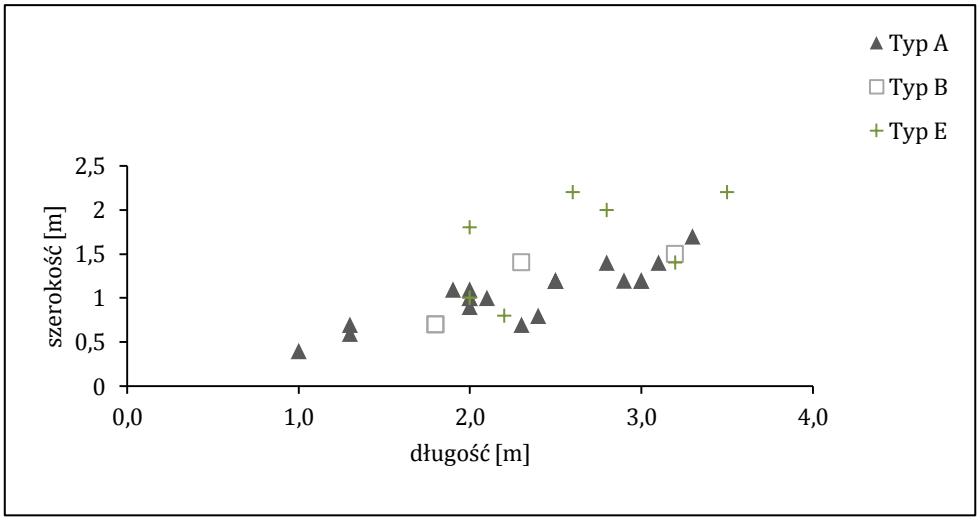

Ryc. 41. Wykres parametrów metrycznych jam grobowych w bezkomorowych grobowcach typu A-B i E na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

II.A.2.3. Formy innych obiektów w grobowcach

Wewnątrz bezkomorowych grobowców w grupie południowo-wschodniej KPL odkryto kilka założeń niegrobowych (Tabela 1). Wystąpiły one w małopolskich grobowcach typu A, B i D. Nie odnotowano ich wewnątrz struktur typu C i E.

II.A.2.3.1. Małopolska

Wewnątrz małopolskich mogił zostały rozpoznane jedynie struktury drewniane (Tabela 1).

Grobowce typu A

Dodatkowe konstrukcje drewniane zidentyfikowano tylko w dwóch mogiłach podtypu A_1 (Tabela 2). Odkryto je w grobowcach w Broniszowicach, stan. 5 (J. T. Bąbel 2006, 273, 277, 280-281, Ryc. 3, 9-11) oraz Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 365, 367, Ryc. 4). Wystąpiły one zatem w nieco ponad 10% grobowców badanych metodą wykopaliskową (Tabela 1). W odróżnieniu od form odnotowanych w grupie wschodniej, opisywane założenia miały charakter wyłącznie słupowy. Układ dołków po słupach sugeruje, iż były to konstrukcje zbudowane na planie prostokąta lub do niego zbliżonym. Najlepiej ilustruje to sytuacja w Broniszowicach, stan. 5 (Ryc. 42; J. T. Bąbel 2006, 277, Ryc. 6). Powierzchnia tych konstrukcji była różna. Konstrukcja z Broniszowic, stan. 5 zamykała przestrzeń ok. 8 m^2 (J. T. Bąbel 2006, 273), natomiast obiekt z grobowca

1 w Malicach Kościelnych, stan. 1, niewiele większą[25] (B. Bargieł, M. Florek 2006, 367, Ryc.4).

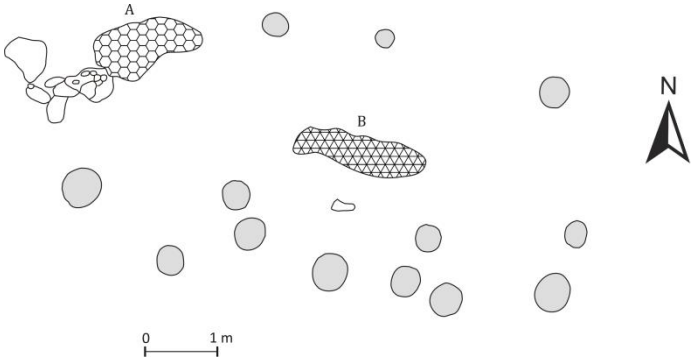

Ryc. 42. Broniszowice, stan. 5, pow. Ostrowiec Świętokrzyski. Schemat konstrukcji drewnianej w bezkomorowym grobowcu podtypu A_1. A – polepa, B – spalenizna (wg. J. T. Bąbel 2006; zmienione).

Grobowce typu B

W odróżnieniu od mogił podtypu A_1, wewnątrz grobowców podtypu B_1 odnotowano dwa rodzaje dodatkowych konstrukcji drewnianych (Tabela 2). Pierwszy z nich reprezentowała budowla słupowa odkryta w mogile III w Pawłowie, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 391), drugi z kolei dwa obiekty rowkowe z cmentarzyska w Słonowicach, stan. 5, rozpoznane w grobowcach V i VIII (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 145, Fig. 5). Założenia te zbudowane były na względnie podobnym planie prostokąta. Inna była natomiast powierzchnia przez nie zajmowana, ok. 17 m^2 w przypadku obiektu z Pawłowa, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 391) i ok. 8,7 m^2 biorąc pod uwagę strukturę rowkową w grobowcu VIII w Słonowicach, stan. 5 (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 144).

Grobowce typu D

Z typem tym związana jest jedna struktura słupowa odkryta w bezkomorowym grobowcu I w Pawłowie, stan. 3 (Tabela 2). Obiekt ten miał kształt prostokątna, zbliżonego dość wyraźnie do kwadratu. Miał on powierzchnię ok. 30 m^2 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2).

[25] Dokładna jej powierzchnia nie jest znana ze względu na zniszczenia spowodowane ingerencją społeczności KCSz (B. Bargieł, M. Florek 2006, 365).

II.A.2.4. Formy grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców

W odróżnieniu od grupy wschodniej KPL, na terytorium „południowo-wschodni" przebadano znacznie więcej cmentarzysk w sposób niemal kompleksowy, rejestrując wiele obiektów już poza strefą samych grobowców (Tabela 1).

II.A.2.4.1. Małopolska

Dotychczas w Małopolsce zidentyfikowano 13 cmentarzysk, w obrębie których obok bezkomorowych mogił funkcjonowały również innego rodzaju obiekty (Tabela 1). Należały do nich głównie groby płaskie (Tabela 4). Zostały one zarejestrowane w różnym stopniu. W przypadku ok. 33,8% grobów nie wiadomo nawet czy były to formy wziemne czy naziemne.

Grobowce typu A-E

Wśród lepiej poznanych obiektów grobowych zauważalna jest supremacja form wziemnych – 91,4%. Niewykluczone, iż wynik ten nie odzwierciedla jednak stanu pierwotnego. Z procedur analitycznych wykluczono bowiem 33,8% obiektów. Dotyczy to głównie grobów, obecnych poza przestrzenią grobowców typu C, czyli konstrukcji, wewnątrz których także odnotowano obiekty o trudnym do ustalenia charakterze. Prawdopodobnie formy wziemne występowały pierwotnie częściej[26].

W analizowanej puli danych, zdecydowanie największą grupę stanowiły groby czysto jamowe – 48% (Ryc. 43). Kolejną stanowiły natomiast obiekty jamowe przykryte kamiennym płaszczem – 19,6%. Tego typu konstrukcję kamienną stwierdzono również

[26] Przesłankę ku temu stanowi przypadek cmentarzyska w Nałęczowie Kolonii, stan. 1, na którym zdaniem autora opracowania jamy stanowiły istotny element wielu grobów (J. Gurba 1969, 75-76, 85, Ryc. 10, 24-26). Jednocześnie znane są przykłady grobów, w kontekście których obiektów takich nie wymieniono, ale też nie ma jasnej informacji na temat ich rzeczywistej absencji (J. Gurba 1969). Jest to istotna uwaga, bowiem podobną sytuację dostrzec można w przypadku nekropoli w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1. W opisie morfologii tamtejszych obiektów grobowych brak jest wzmianek o występowaniu jakichkolwiek jam grobowych (J. Gurba 1954, 136-149). Struktury te nie są też widoczne na dołączonych rycinach (J. Gurba 1954, 137-138, Ryc. 7-9). Tymczasem w podsumowaniu autor zaznacza wyraźnie, iż w obrębie szeregu tych grobów takie obiekty zostały rozpoznane (J. Gurba 1954, 153).

wśród grobów niejamowych – 9,8% (Ryc. 43). Zdecydowanie mniej było form bardziej rozbudowanych, np. konstrukcji złożonych z jam, obstaw, płaszczy i bruków kamiennych, itp. (Ryc. 43). Część grobów odkrytych poza strefą mogił posiadała też elementy drewniane, np. trumny (Ryc. 43). Ponadto w Skołoszowie, stan. 7 odkryto pozostałości innego rodzaju konstrukcji drewnianej – niewielkiej budowli słupowej. Układ bardzo małych dołków posłupowych zaobserwowano wokół jamy grobowej 640 (Ryc. 44; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 208, Fig. 4; 2014, 19, Ryc. 5). Dodatkowo, w dwóch obiektach, tj. 1272 i 1273 stwierdzono obecność ciemnej i smolistej warstwy o cechach gleby bagiennej.

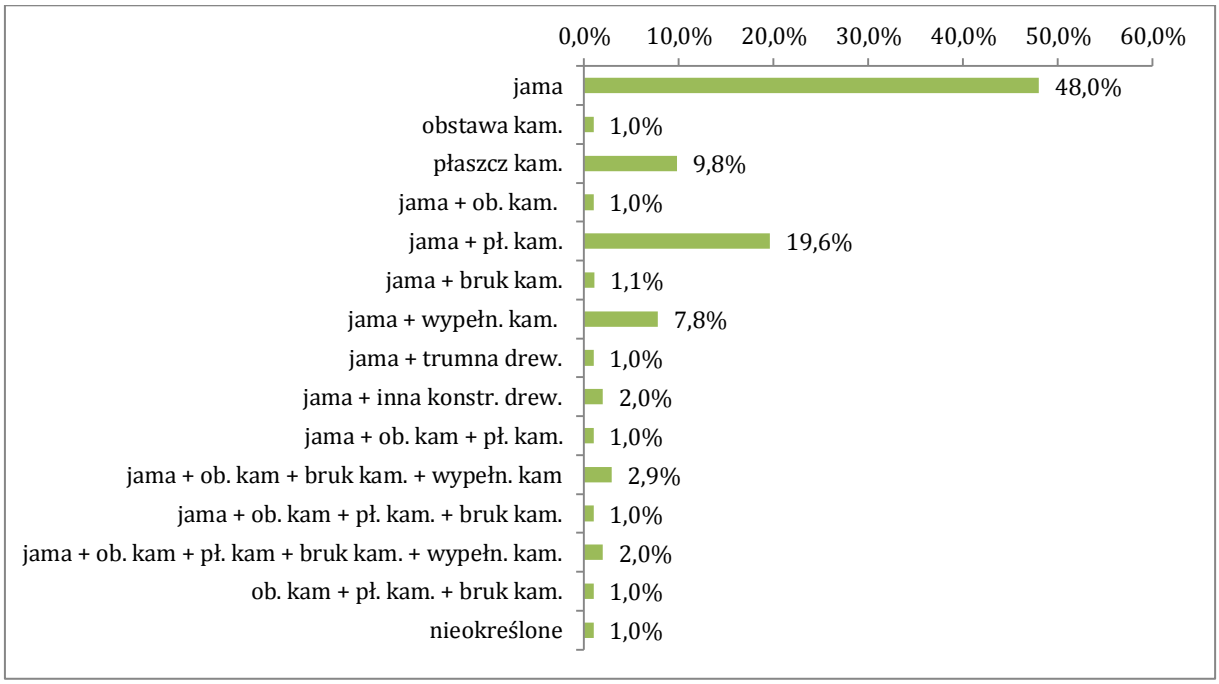

Ryc. 43. Wykres form grobów poza przestrzenią bezkomorowych grobowców typu A-E z terenu Małopolski w południowo-wschodniej KPL.

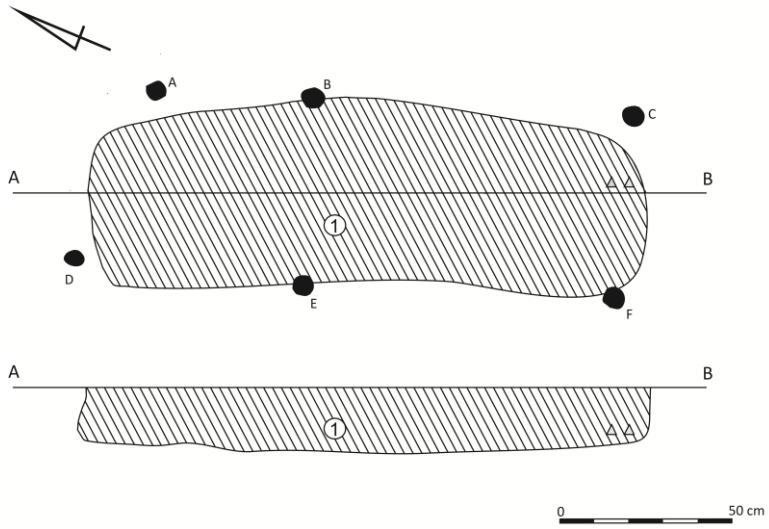

Ryc. 44. Skołoszów, stan. 7. Plan grobu 640.

Analizowane struktury były najczęściej prostokątne. Same jamy także posiadały zwykle formę zbliżoną do prostokąta, jak w przypadku grobu 111/2012 na stan. 5 w Słonowicach (M. Przybył, K. Tunia 2013, 144, Fig. 5). W wielu przypadkach można zaobserwować charakterystyczne zaokrąglenia narożników. Sytuację taką odnotowano zarówno we wspomnianym już grobie 640 w Skołoszowie, stan. 7, jak i wielu innych na tym cmentarzysku np. w obiektach 627, 1223 czy 1233 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 209, Fig. 6; 2014, 23-24, Ryc. 12-13). Rozmiary analizowanych form jamowych były zróżnicowane (Ryc. 24). Na nekropolach w Skołoszowie, stan. 7 i Szczytnej, stan. 6, rozpoznane zostały jamy zarówno bardzo małe (nawet ok. 1 x 0,6 m), jak i dużo większe (ok. 3,1 x 1,9 m), podczas gdy w Pawłowie, stan. 3, jamy niewielkie albo średnie (Ryc. 45). Różnice te są istotne jeśli przyjąć, iż wielkość tych jam determinowały takie czynniki jak: płeć i wiek zmarłych (por. Z. Kapica 1971, 117).

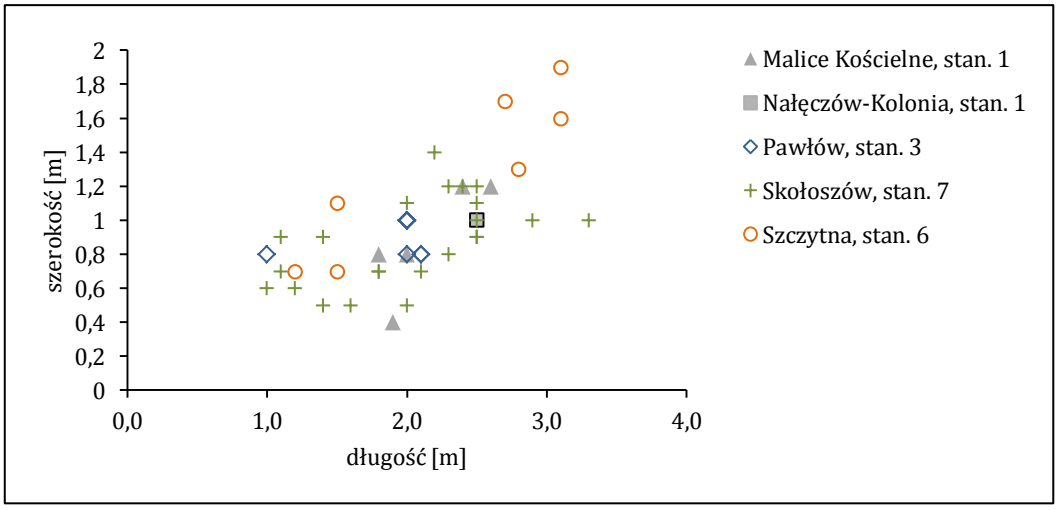

Ryc. 45. Wykres parametrów metrycznych jam grobowych poza przestrzenią bezkomorowych grobowców typu A-D na wybranych stanowiskach z terenu Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Oprócz grobów, przestrzeń cmentarzyska zajmowały także inne struktury – rowy. Dość szczególną kategorią były rowy-wybierzyska. Obiekty te stanowiły pozostałość miejs, z których pozyskiwano ziemię do budowy nasypu bezkomorowych grobowców. Rozpoznano je wyłącznie na cmentarzysku w Słonowicach, stan. 5. Struktury te były tak samo rozległe jak słonowickie grobowce podtypu B_1, mierzyły nawet do ok. 82 m, przy szerokości ok. 12 m. Obok rowów-wybierzysk, na cmentarzyskach z bezkomorowymi grobowcami KPL odkryto też innego typu założenia rowkowe – zapewne pozostałości konstrukcji drewnianych (por. S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 214). Rozpoznano je nie tylko w Słonowicach, stan. 5, gdzie odsłonięto je na łącznej długości niemal 200 m (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2), ale i na stan. 1 w Miłocinie-Kolonii (w kontekście obiektów podtypu A_1), przy czym funkcje tych założeń były zapewne odmienne. Rów zidentyfikowany na drugiej z zaprezentowanych nekropoli był stosunkowo krótki i wąski, tj. ok. 15,5 x 0,5-0,2 m (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 213, Ryc. 15). Podobnych struktur rowkowych nie odsłonięto na innych stanowiskach z bezkomorowymi grobowcami KPL w Małopolsce. Na niektórych z nich natrafiono jednak na enigmatyczne założenia o niejasnej afiliacji kulturowej. Dotyczy to zastanawiających układów dołków posłupowych odkrytych w Skołoszowie, stan. 7 i Szczytnej, stan. 6 w szerokim kontekście tamtejszych struktur B_1 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 16, Ryc. 3). Ich związek z KPL jest jedynie czysto spekulatywny.

II.A.3. Podsumowanie

Powyższe analizy unaoczniają, iż monumentalne formy bezkomorowe KPL charakteryzowały się dużą różnorodnością. Złożoność ta była powodem wyodrębnienia poszczególnych typów i podtypów mogił. Niekiedy jednak, nawet w ramach jednego podtypu, sklasyfikowano grobowce, które różniły się od siebie np. pod względem parametrów metrycznych. Dobrym tego przykładem są założenia podtypu A_1 wyróżnione w grupie wschodniej KPL. Do takiej kategorii przyporządkowano tak samo długie grobowce z Kujaw, Pomorza Zachodniego, jak i ich krótsze odpowiedniki z terenu Pomorza Środkowego i Dolnego Śląska.

Obecność silnie wydłużonych, ponad stumetrowych założeń nie była symptomatyczna wyłącznie dla Kujaw i Pomorza Zachodniego, tak samo jak występowanie form krótkich dla Pomorza Środkowego i Dolnego Śląska. Długie mogiły (łączone z podtypem A_1) odkrywano również w grupie północnej KPL. Na terytorium Meklemburgii w miejscowości Strahlendorf, stan. 1, rozpoznano grobowiec, który mierzył ok. 125 m długości. Obiekt ten miał jeszcze jedną ważną cechę, analogiczną jak zachodniopomorska mogiła z Kurcewa, stan. 1 (G. Dorka 1939, 154). Była to struktura bardzo wąska (E. Schuldt 1966, Abb. 1). Jej czoło miało szerokość jedynie ok. 3,5 m (E. Schuldt 1972, Nr. 694; por. M. S. Midgley 1985, 273; R. Kossian 2004, 261, Nr. 51), czyli wyraźnie mniej niż średnia kujawska i nieco mniej niż średnia zachodniopomorska (Ryc. 20, 46). Dla krótkich mogił podtypu A_1 analogię z grupy północnej mógłby stanowić obiekt z Wollschow, stan. E, Ldkr. Uckermark (E. Kirsch 1994, Abb. 33: 3). Mierzył on ok. 20 m (por. R. Kossian 2004, 244).

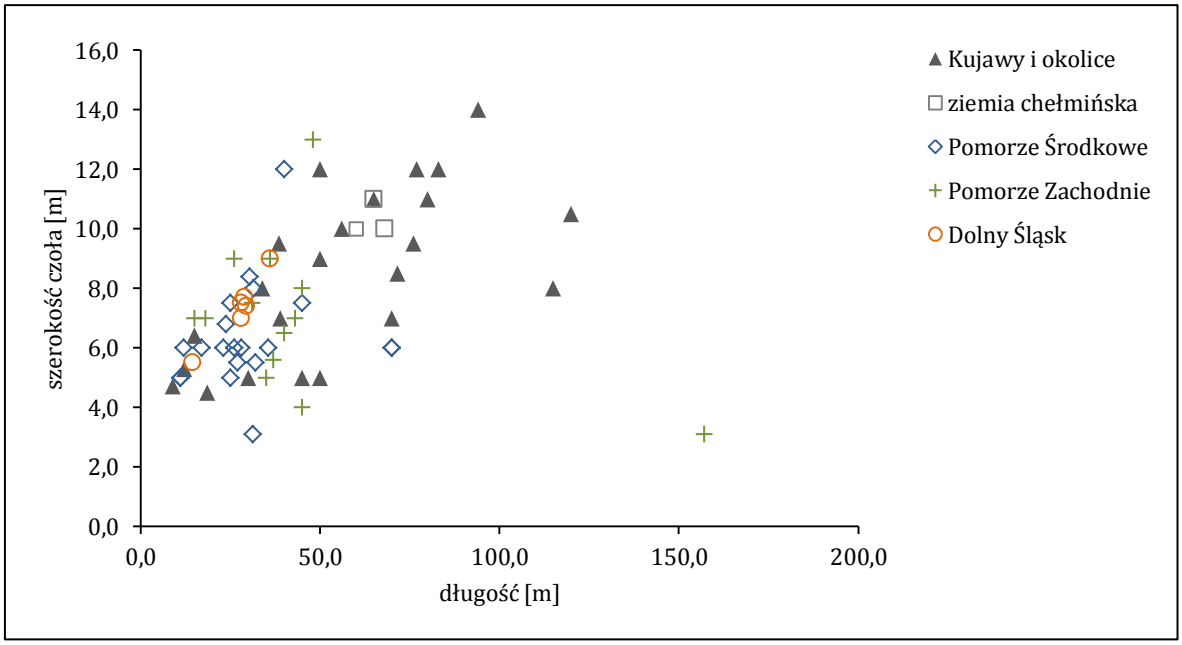

Ryc. 46. Wykres rozrzutu długości i szerokości bezkomorowych grobowców podtypu A_1 w grupie wschodniej KPL.

Istotne zróżnicowanie dotyczyło też bezkomorowych struktur typu B. Z jednej strony, z terenu Kujaw i ich przedpola znana jest np. mogiła z Redecza-Krukowego, stan. 20 o długości ok. 80 m, z drugiej zaś szereg podobnych form zachodniopomorskich, np. z Jastrzębca, stan. 4, mierzących kilka lub kilkanaście m (Tabela 2). Taki dysonans można zauważyć w środowisku grup południowej i północnej KPL. Wymowny jest tu przykład grobowców 62 i 86 z Března, Okr. Louny. Pierwszy z nich mierzył ok 24,3 m długości, podczas gdy drugi co najmniej 143,5 m (I. Pleinerová 1980, 10-13, 22-35). Z grupy północnej znane są założenia jeszcze mniejsze, jak grobowiec z Freinenbessingen, Ldkr. Sonderhausen. Forma ta miała długość zaledwie ok. 8 m (G. Möbes 1983, 53-54). Wszystkie trzy wymienione konstrukcje można byłoby klasyfikować jako obiekty podtypu B_2. Przykładem struktury wzniesionej na planie trapezoidu może być z kolei jutlandzka mogiła z Teglværksgården, Verde amt, mierząca ok. 14 m długości (T. Madsen 1979, 307-308).

O wiele mniej imponujące pod względem rozmiarów były bezkomorowe mogiły typu C. Założenia te nie przekraczały w zasadzie długości 20 m. Również dla nich odnaleźć można analogie. Za przykład posłużyć mógłby np. domniemany grobowiec z Konarzewa, stan. 5, dla którego rozbieżne i nie zawsze właściwe analogie odnalazł na Morawach J. Wierzbicki, który to najpierw (niesłusznie) uznał tę mogiłę za formę nawiązującą do kurhanów z fazy ohrozimskiej (J. Wierzbicki 2008, 46), a w latach późniejszych łączył (słusznie) z konstrukcję noszącą cechy obiektów z przełomu faz baalberskiej i drahanovic-

kiej (J. Wierzbicki 2014, 236). Obiekty z zwartym płaszczem kamiennym odnotowano na Morawach m.in. w Slatinkach, stan. Boři (M. Šmid 2003, 224, Tab. 86). Bardzo podobne – także na poziomie parametrów metrycznych – zwarte płaszcze zarejestrowano ponadto w Dolnej Saksonii, m.in. w Hameln, stan. Wangelister-Feld, Ldkr. Hameln-Pyrmont (E. Cosack 1986, 110-111, Abb. 11-14, Taf. 6-7; por. R. Kossian 2004, 324-325, 627-628, Tafel 81-82).

Interesujące i problematyczne zarazem są formy typu D. Charakterystyczna złożoność architektoniczna tych struktur zachęcać może do formułowania różnych koncepcji, m.in. o ich hipotetycznym dwufazowym charakterze (por. S. Rzepecki 2014). Nie bez znaczenia są doświadczenia z Półwyspu Jutlandzkiego, np. związane z grobowcami ze Storgård, stan. IV i Troelstrup, Viborg amt. Na obu tych stanowiskach stwierdzono występowanie co najmniej dwóch sekwencji czasowych. Rozpoznano tam zarówno systemy rowów fundamentowych, jak i obstaw kamiennych, każde z nich powstałe w innym czasie (T. Madsen 1979, 303; I. Kristiansen 1985, 74, Fig. 2, M. S. Midgley 1985, 301).

Zastanawiających wniosków dostarczyła też analiza grobów wewnątrz wyróżnionych typów mogił. Docelowo analiza taka powinna była zostać zrealizowana na płaszczyźnie konkretnych obszarów koncentracji cmentarzysk KPL. Niestety, ze względu na niejednorodny charakter źródeł ograniczono ją do Kujaw i ich przedpola oraz częściowo Pomorza Środkowego. Mimo to, jej rezultaty obrazują istnienie różnego typu rozwiązań budowlanych stosowanych przez społeczności „pucharowe" tak samo w mogiłach typu A, jak i pozostałych. Poczynione obserwacje pokazują też jak ważną kwestią jest niejednoznaczna homogeniczności niektórych grobów względem mogił. Obecność w nasypach grobowców KPL wtórnych obiektów KAK i późniejszych, np. KP (na terytorium Pomorza), miała charakter permanentny, ale nie zawsze charakter źródeł archeologicznych jest na tyle wartościowy, aby móc jednoznacznie tę kwestię rozstrzygnąć. Nadmienić należy, iż zjawiska „postpucharowej" penetracji grobowców były też zjawiskiem symptomatycznym na obszarach zaodrzańskich. Sytuację taką dostrzeżono np. w Wartinie, stan. 1A3 na Pomorzu Przednim (K. Siuchniński 1969, 200-201, Ryc. 5; por. M. S. Midgley 1985, 264-265; R. Kossian 2004, 240).

Różnie przedstawia się kwestia dodatkowych konstrukcji drewnianych i kamiennych występujących w opisywanych mogiłach grupy wschodniej KPL. Dobrze ilustruje to relacja grobowców podtypu A_1 z terenu Kujaw i ich przedpola do tych z Pomorza Środkowego. Zastanawiać może bowiem fakt braku w obrębie tych drugich struktur drewnianych. Jest to o tyle ciekawe, iż struktury takie występowały nader często w środowisku „północ-

nym", m.in. na Półwyspie Jutlandzkim w miejscowości Bygholm Nørremark, Vejle amt (P. Rønne 1978; 1979; por. T. Madsen 1979, 307, 314, Fig. 5; M. S. Midgley 1985, 152, Fig. 59). Jedna z takich konstrukcji słupowych miała wymiary ok. 8 x 4 m, a zatem pod względem powierzchni była ona zbliżona do opisywanych obiektów z obszaru Kujaw i ich przedpola (Ryc. 26).

Jak wiadomo, cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami to jednak nie tylko same mogiły, ale i obiekty występujące poza ich przestrzenią. W przypadku grupy wschodniej KPL wiedza na ich temat jest jednak mocno zredukowana. Ze względu na nieliczną serię danych i pojawiające się wielokrotnie wątpliwości, co do niektórych domniemanych grobów, trudno jest stwierdzić jaka mogła być skala ich zróżnicowania. Dane z Kujaw oraz okolic wskazują bardziej na ich zunifikowany charakter, zarówno wśród grobów obecnych w towarzystwie struktur podtypu A_1, jak i typów B czy D. Obserwacje takie są interesujące. Implikują one potrzebę stawiania pytań, np. o zależności architektoniczne pomiędzy grobami wewnątrz i na zewnątrz mogił. Ciekawe może być porównanie rezultatów analiz grobów z nekropoli m.in z Sarnowa, stan. 1 i 1A i Nagórkach Grabowskich, stan. 25. Szczególnie ważny wydaje się być przykład sarnowski. Rozpoznane na stan. 1 bezkomorowe grobowce podtypu A_1 mieściły w swych wnętrzach różnorodne obiekty grobowe, najczęściej jamy zaopatrzone w dodatkowe konstrukcje kamienne, rzadziej zaś jamy w wersji *sauté* (por. Ryc. 22). Różnice te są znamienne, ponieważ w położonych obok (stan. 1A) grobach płaskich, nie zarejestrowano elementów kamiennych. Obiekty takie były bardzo zestandaryzowane, wszystkie one miały wyłącznie konstrukcję czysto jamową (H. Wiklak 1983, 167-200; por. M. S. Midgley 1992, 409-410). Warto tu pozwolić sobie na małą dygresję i wspomnieć hipotezę Z. Kapicy (1986, 101) o „sarnowskiej mogile X". Skoro mogiły I-IX z Sarnowa, stan. 1 kryły w swych wnętrzach groby o konstrukcji kamiennej, to z jakiego powodu w hipotetycznej „mogile X" rozlokowano by wyłącznie obiekty czysto jamowe? Zakładając, że w Sarnowie stan. 1 i 1A obecne były zarówno grobowce, a także groby płaskie, widoczne jest silne zróżnicowanie morfologiczne między grobami w grobowcach, a poza nimi. Dla porównania, tak widocznych różnic pomiędzy formą obiektów wewnątrz i na zewnątrz mogiły nie zaobserwowano w Nagórkach Grabowskich, stan. 25, (np. P. Kittel i in. 2012, 30). Oczywiście przy tego typu dociekaniach należy zachować ostrożność, głównie ze względu na małą pulę danych, które stanowią podstawę do porównań. W przypadku Sarnowa, stan. 1 wzięto pod uwagę dziewięć bezkomorowych mogił. Zawężając pole obserwacji tylko do jednej z nich, tj. do mogiły VI, można byłoby postawić znak równości pomiędzy grobami wewnątrz niej i poza nią.

Podobne problemy oraz pytania kumulują się w efekcie analiz nekropoli z bezkomorowymi mogiłami w grupie południowo-wschodniej KPL w Małopolsce. Mogiły tam występujące cechowały podobne komplikacje architektoniczne jak w grupie wschodniej. Poza pewnymi odstępstwami, różnorodność ich jest tożsama z zaobserwowaną na Kujawach czy Pomorzu. Cechą dystynktywną tego obszaru jest jednak wysoki wskaźnik występowania grobowców typu B (Ryc. 30), co jest odmienne w stosunku do sytuacji zaobserwowanej na Kujawach i w okolicach (Ryc. 11). Szczególnie enigmatyczna spośród mogił typu B była struktura posłupowa odkryta w Pawłowie, stan. 3. Jak dotąd nie ma ona analogii w grupach wschodniej i południowo-wschodniej. Podobną do niej konstrukcję zidentyfikowano natomiast w północnych Niemczech, w Borgstedt, stan. LA 22 (F. Hage 2012, 232-233, Abb. 5), przy czym a) mogiła ta zbudowana została na planie prostokąta, b) cechowała się większym zagęszczeniem dołków posłupowych, występujących w dwóch rzędach i c) w późniejszym stadium w jej wnętrze zaaplikowano strukturę megalityczną – *Grossdolmen* (por. J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 176, 178, Fig. 9). Wracając jednak na grunt Małopolski. Mimo względnie częstszego występowania mogił zbudowanych przy zastosowaniu surowca drewnianego, na terenie tym chętnie sięgano również po rozwiązania typowe dla grupy wschodniej KPL. Na uwagę zasługują wspomniane już konstrukcje z Grzybowa, stan. 1, gdzie używano brył piaskowca o średnicy nawet 1 m. Nie można jednak zapomnieć, że obiekt małopolskie podtypu A_1 były mniejsze aniżeli kujawskie. Jest to dość zastanawiający fakt, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę odkrycia w Słonowicach, stan. 5. Rozpoznano tam bowiem szereg pokaźnych struktur podtypu B_1, w tym jedną przekraczająca 100 m długości.

Interesującą grupą obiektów rozpoznanych w Małopolsce były grobowce typu C i E. Te pierwsze były względnie bliskie strukturom odkrytym w grupie wschodnie, np. domniemanej mogile z Konarzewa, stan. 5 o hipotetycznych analogiach morawskich (J. Wierzbicki 2008, 46; 2014, 237). Taki kierunek nie jest też obcy w poszukiwaniu podobieństw dla grobowców z płaszczem kamiennym występujących w grupie południowo-wschodniej (por. D. Król 2011, 72-74, 88, 91-92; 2012, 41-49). Zastanawiający jest przypadek grobowca z Antopola, którego cechy morfologiczne wydają się nawiązywać do kurhanu 1 w Slatinkach, stan. Boři (M. Šmid 2003, 224, Tab. 86; por. D. Król 2011, 73). Na analogie morawskie zwracano równocześnie uwagę w pracach poświęconych grobowcom, które to nie posiadały ani elementów kamiennych, ani drewnianych, np. obiekt z Kolosów (P. Włodarczak 2008, 159), włączony w tej pracy do kategorii obiektów typu E.

Szereg podobieństw do sytuacji w grupie wschodniej KPL odnotować można wśród małopolskich grobów. Efekty procedury analitycznej dają obraz względnej paralelności pomiędzy stanem zróżnicowania konstrukcji kamiennych we wszystkich wyróżnionych typach grobowców w Małopolsce. Tak jak w grobowcach podtypu A_1, tak również w strukturach podtypu B_1 i in. odnotowano założenia grobowe charakteryzujące się dużą solidnością wykonania, jak i mniej skomplikowane jamy. Oprócz tych podobieństw zauważono też pewne różnice. Kontrastując serię danych odnośnie grobów, na pierwszy plan wysuwa się obecność obiektów naziemnych bez konstrukcji kamiennych w mogiłach podtypu A_1 (Ryc. 34) oraz ich brak w założeniach B_2. Co ważne, współgra to z doświadczeniami z grupy wschodniej. Taki przynajmniej obraz wyłania się z analizy grobowców z Kujaw i ich przedpola (Ryc. 22). Można zadać zatem pytanie, czy za tą sytuacją kryje się tylko efekt przypadku i selektywnego zbioru danych, czy może bliżej nieznany intencjonalny czynnik?

Różnice te nie są jedynymi. Wewnątrz grobów małopolskich dość często znajdowano pozostałości trumien i innych struktur drewnianych. Odkryć tych dokonano jednak tylko w mogiłach popdtypu B_1 i typu E. Nie natrafiano na nie natomiast w środowisku form A_1. Okoliczność ta nie musi jednak oznaczać ich pierwotnej absencji wewnątrz takich założeń. Sugestię tę wspierać może m.in. znany przypadek z grobowca IX z nekropolii w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1975, 47, Ryc. 6; por. M. S. Midgley 1985, 182-183). Pozostałości tego typu konstrukcji były również rejestrowane na terenie grupy północnej KPL. Przykładem tego są pozostałości materii organicznej (o wymiarach ok. 1,7 x 0,6 m) odkryte wewnątrz obiektu grobowego w grobowcu z Tinnum, stan. LA37, Ldkr. Nordfriesland na wyspie Sylt (R. Kossian 2004, 421, 706, Tafel 160). Rudyment ten zaobserwowano między kamiennymi obstawami, a więc podobnie, jak to miało miejsce na stan. 2 w Kicharach Nowych i Kolosach (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 355; P. Włodarczak 2008, 157). W kontekście przytaczanych faktów warto zwrócić również uwagę na groby KPL rozpoznane na Półwyspie Jutlandzkim i w środowisku „baalberskim" w Niemczech (por. M Midgley 1992, 409-418). W Danii, poza wyłącznie kamiennymi strukturami typu Skibshøj, pozostałe założenia posiadały wewnętrzne komponenty drewniane. Ilustrują to np. groby typu Troelstrup (T. Madsen 1979, 309-310, Fig. 2). Rozbudowane drewniane moduły znane są również z obszarów Dolnej Saksonii, np. z Granstedt, stan. 31, Ldkr. Rotenburg (Wümme) (W. D. Tempel 1984, 224-228, Abb. 1-2).

Niewątpliwie ciekawych informacji dostarczył także wgląd poza przestrzeń bezkomorowych grobowców. W przypadku samych grobów zwrócono uwagę na dominacją

struktur *stricte* jamowych. Widać to szczególnie na cmentarzyskach w Skołoszowie, stan. 7 i Szczytnej, stan. 6, gdzie niemal każdy z rozpoznanych tam grobów posiadał taką konstrukcję. W przypadku Skołoszowa, stan. 7 jeden obiekt zasługuje na bliższy komentarz. Jest to grób 640, w obrębie którego rozpoznano niewielkie dołki po słupach (Ryc. 44). Jak się wydaje jest to jedyny taki obiekt rozpoznany w grupie południowo-wschodniej KPL. Obiekty takie nie są również znane ze środowiska grupy wschodniej. Wzmiankowany obiekt stanowi najprawdopodobniej przykład grobu jamowego, nad którym istniała bliżej nieznana nadbudowa wsparta na słupach. Jak wspomniano podczas analizy morfologii grobów wewnątrz małopolskich mogił, różnorodne struktury drewniane (w tym nadbudowy) były notowane na zachód od Odry, w środowisku grobów baalberskich, np. z Schalkenburga, gdzie w narożnikach jednej z jam zidentyfikowano dołki posłupowe (M. S. Midgley 1992, 416)

II.B. Zmarli i ich wyposażenie

Analizy monumentalnych grobowców, megalitów i form bezkomorowych nie powinny być prowadzone w oderwaniu od dwóch głównych pytań, tj. kogo i z jakiego powodu składano w obrębie takich struktur? Są to w rzeczywistości pytania o organizację społeczną w KPL, którą to trudno jest postrzegać w sposób koherentny, zwłaszcza wobec jej zróżnicowania terytorialno-chronologicznego. Dlatego też postrzega się ją skrajnie, tj. od reprezentującej model acefaliczny (egalitarny, nierangowany), po bardziej złożony (rangowany), np. z wykształconą formą wodzowską – *chiefdoms* (np. K. Randsborg 1975, 115; H. Behrens, E. Schröter 1980; G. Körner, F. Laux 1980; por. J. Martens 1988, 65; T. Madsen 1990, 36; J. Kruk, S. Milisauskas 1999). Jeśli nawet przyjąć za słuszną koncepcję egalitarnej natury KPL (np. R. Chapman 1981; S. Kadrow 2001, 164-165; K. Wentink 2006, 92) – z pewnym jej „nadszarpnięciem" (T. K. Earle 1997, 23; H. Knutsson, K. Knutsson 2003, 57) – to nie zmienia to faktu, iż istniały jakieś dyrektywy, zgodnie z którymi tylko część ludzi miała uprawnienia do monumentalnego pochówku (M. Midgley 2005, 120; por. S. Rzepecki 2014, 571), zaś pozostali swoje miejsce docelowe znajdowali albo w bezpośrednim sąsiedztwie grobowca/grobowców, albo na zupełnie odizolowanym cmentarzysku płaskim (por. A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1982, 70). Nawet jeśli odrzucona zostanie procesualna wizja obrządku pogrzebowego jako bezpośredniego refleksu układów społecznych (L.

Binford 1971; por. M. Nowak 2009, 451-452), to nie sposób jest zanegować faktu dwubiegunowej „segregacji" zmarłych w obrębie opisywanych cmentarzysk.

Rozdział ten stanowić winien preliminarne rozpoznanie tej dychotomicznej struktury. Prześledzona zostanie zawartość grobów, przede wszystkim pod kątem informacji na temat rysu antropologicznego zmarłych oraz towarzyszących im przedmiotów: typowych darów – a zatem teoretycznej własności zmarłego, będącej też indykatorem statusu społecznego (np. A. Cofta-Broniewska, A. Kośko 1982, 69; J. Skaarup 1991, 73; K por. S. Rzepecki 2014, 569-560), profesji albo oznak siły/władzy (np. Wentink 2006, 101; 2008, 154), wreszcie wskaźników określonego interwału czasu, w ramach którego mogło dojść do pochówku – oraz innych artefaktów, nietraktowane jako wyposażenie *sensu stricto*, ale z jakichś przyczyn występujących w grobach. Te drugie można interpretować jako przedmioty o charakterze rytualnym, spełniające jakąś istotną podczas trwania samej ceremonii pogrzebu (por. M. Parker Pearson 1999, 85) albo – w zależności od zaobserwowanych relacji kontekstualnych – jako „wtręty" podepozycyjne. Niezwykle ważna jest zatem krytyczny przegląd materiałów ruchomych. Przy braku jednoznacznie zdefiniowanych relacji typu grób/zmarły↔zabytek, materiał ruchomy nie może być wykorzystywany w bliższych zestawieniach statystycznych. To samo odnosi się także do szczątków ludzkich. Wobec braku dowodów na ich jednoznaczną obecność *in situ* w ściśle określonych kontekstach architektoniczno-przestrzennych, nie mogą być one użyteczne.

II.B.1. Grupa wschodnia

II.B.1.1. Szczątki ludzkie w grobach wewnątrz grobowców

Całkowita liczba osobników rozpoznanych wewnątrz bezkomorowych grobowców w grupie wschodniej KPL jest trudna do oszacowania, ponieważ nie zawsze możliwe jest jednoznaczne powiązanie odkrytych w ramach mogił szczątków ze społecznościami je wznoszącymi. Prawdopodobnie jednak ilość ta oscylować może w okolicach 100 (Tabela 3). Największą ich liczbę odnosić można do Kujaw i ich przedpola. Wiele tych szczątków zostało opracowanych toteż znane są podstawowe parametry antropologiczne zmarłych, jak ich płeć i wiek czy też inne cechy (np. Z. Kapica 1975, 61, Tabela 3; por. W. Lorkiewicz, J. K. Jakubowski 2009, 75-86).

Z całą pewnością na terenach Niżu preferowano inhumację, gdzie zmarli – bez wyjątku – układani byli w pozycji wyprostowanej na plecach. Występowanie pochówków szkieletowych poświadczać mogą nie tylko odkrycia samych szczątków, ale też pośrednio rozmiary jam grobowych (Ryc. 24; Tabela 2). Parametry tych obiektów wydają się być szczególnie znaczącą wskazówką w chwili gdy zwłoki uległy całkowitemu rozkładowi.

Ważnym zagadnieniem w studiach nad obrządkiem pogrzebowym badanych społeczności jest problem obecności ewentualnego ciałopalenia. Wydaje się, iż aktualnie niemożliwe jest jednoznaczne rozstrzygnięcie czy tego typu praktyki były rzeczywiście stosowane na terenie grupy wschodniej, choć wielu badaczy uważa, iż było to jak najbardziej prawdopodobne. Relikty kremacyjne miały wystąpić np. wewnątrz bezkomorowych mogił na terenie Wielkopolski Środkowej i Pomorza Środkowego, tj. ŁMO KPL (np. D. Jankowska 1980, 102; A. Weber 1983, 61; J. Wierzbicki 1992, 83-87; 2008, 35-38; por. M. O. Baldia, M. T. Boulanger, D. S. Frink 2008, 275; M. Nowak 2009, 456, 467-468), gdzie obrządek taki miał być stosowany razem z inhumacją (np. D. Jankowska 1980, 102; A. Weber 1983, 61). Pomijając wielotorową dyskusję nad genezą zjawiska ciałopalenia w KPL czy też neolicie w ogóle (J. Wierzbicki 1992, 87, A. Kośko 2001, 406-408; por. M. Nowak 2009, 466-467), kwestia łupawska wydaje się być nader skomplikowana, bowiem w wielu przypadkach próby bezpośredniego łączenia rozpoznanego materiału kostnego z ludnością KPL nie są dostatecznie uargumentowane[27]. Zastanawiający jest ponadto fakt tłumaczenia tamtejszego birytualizmu[28]. Ze względu na występujące niejasności pochówki

[27] Kłopotliwa jest wspominana wcześniej identyfikacja obiektów grobowych na stan. 2 w Łupawie. Pomijając już niejednoznaczny kontekst stratygraficzny materiałów kostnych z grobowca I, łączonych przez J. Wierzbickiego (1992, 14) z grobami 1A, 1B i 1C, warto zauważyć, iż wartość ilościowo-jakościowa tych materiałów jest co najmniej wątpliwa (por. J. Piontek 2002, 102). Grób 1A i 1C wyodrębniono na podstawie minimalnej liczby nieokreślonych gatunkowo (!) kości, zaś grób 1B na podstawie dwóch ułamków czaszki dziecka, które wyekstrahowano z puli ok. 60 g kości.

[28] Andrzej Weber (1983, 62) sugerował też np. możliwość występowania łączonego inhumacyjno-kremacyjnego rytuału pogrzebowego (por. np. „pochówki pomostowe"; A. Mierzwiński 2012, 23), przy poddawaniu kremacji niektórych tylko części ciała. Sugestię tę wysunął on zapewne mając na uwadze charakter jamy grobowej z mogiły I na stan. 18 w Łupawie, której rozmiary wydają się być raczej przeznaczone dla osoby niespalonej lub spalonej fragmentarycznie niż w pełni skremowanej. Lecz nawet jeśli przyjąć skrajną możliwość układania spalonych (lub nadpalonych) zwłok w wydłużonej jamie, np. tak by ich układ naśladował ułożenie zwłok inhumowanych (por. A. Mierzwiński 2012, 23), to hipoteza A. Webera jest nadal sporna. Gdyby nawet w jamach takich składano osobników częściowo nadpalonych, to fakt ten nie musiałby być świadectwem jakichkolwiek rytuałów kremacyjnych, a efektem zdarzenia *ante*- i *perimortem*, tj. np.

środkowopomorskie (łupawskie) nie będą dalej poddawane procedurom analitycznym. Omówione zostaną tylko dane odnoszące się do terenów Kujaw i ich przedpola.

II.B.1.1.1. Kujawy i ich przedpole

Na terenie tym niemal wszystkie dane na temat struktury antropologicznej można odnieść do trapezoidalnych mogił podtypu A_1. Wyjątkiem są wzmianki o szczątkach z grobów 3, 6 i 7 ze Sławska Dolnego, stan. 34 (Tabela 3; A. Kośko 2006, 23) i obiektu 482A z Inowrocławia, stan. 95 (Tabela 3; L. Czerniak, A. Kośko 1993). Nie jest to w żadnym razie reprezentatywna liczba, toteż nieuzasadniona byłaby próba statystycznej konfrontacji zróżnicowanych typologicznie form bezkomorowych mogił w oparciu o dane z zakresu antropolo-

efektu pożaru (np. A. Szczepanek 2013a, 104, por. też S. A. Symes i in. 2008, 28). Zwrócić warto także uwagę na to, iż podejście tego badacza cechuje wyraźny aprioryzm, ponieważ w jamie ze wspomnianego grobowca nie znaleziono żadnych przepalonych szczątków. Nie wystąpiły one też w zasadzie w jamach w mogiłach I-III na stan. 15. Wyjątkiem są tylko nieokreślone gatunkowo fragmenty kości z grobu 2 z grobowca III, ale jest to zbiór zupełnie niediagnostyczny (J. Wierzbicki 1994, 14). Być może do grobów tych wcale nie wkładano zwłok poddanych intencjonalnej działalności ognia, a tylko osobników inhumowanych, których szczątki – z uwagi na właściwości biochemiczne gleby – nie przetrwały do czasów współczesnych (por. D. Jankowska 1975, 31). Pamiętać należy jednak, iż nawet w warunkach „agresywnego" gruntu, tj. o odczynie kwaśnym, szczątki poddane obróbce termicznej są mniej podatne na rozpad z uwagi na ich skalcynowanie (np. S. Weiner 2010, 112; H. Williams 2008, 260). Brak istotnych śladów przepalonych kości w tych obiektach jest zastanawiający wobec tezy o specyficznym obrządku stosowanym przez mieszkańców dorzecza środkowej Łupawy, zwłaszcza w konfrontacji z informacjami na temat rzekomych grobów ciałopalnych 1A-1C z cmentarzyska na stan. 2 w Łupawie. Niewykluczone zatem, iż przejawy ciałopalenia tak chętnie identyfikowane w ŁMO KPL (skupiska kości łączone z ww. grobami) nie są wcale tak oczywiste i być może mogą mieć one związek z późniejszymi epizodami kulturowymi. Wydaje się, iż dotychczasowe ustalenia zasługują na drobiazgową re-analizę, tym bardziej, iż na całym szeroko pojętym terytorium „pucharowego" kompleksu, nie licząc południowych (głównie morawskich) rubieży – silnie infiltrowanych przez wpływy naddunajskie („bolerazkie" i klasycznobadeńskie; por. np. A. Kośko, M. Y. Videiko 1995, 250-252) – gdzie faktycznie od fazy drahanovickiej (i dalej przez ohrozimską) można mówić o powszechnym ciałopaleniu (np. M. Šmid 2003), zjawisko kremacji odnotowano incydentalnie (por. M. O. Baldia, M. T. Boulanger, D. S. Frink 2008, 277-283). Co więcej, występowanie spalonych szczątków ludzkich w środowisku KPL bywa niekiedy kwestionowane, nie tylko względu na wspomniany kontrowersyjny ich związek z intencjonalną kremacją, ale nawet z takiego powodu, iż w rzeczywistości mogły być one mylone z przepalonymi krzemieniami (np. M. S. Midgley 2008, 133-134). Problemom łupawskiego ciałopalenia warto byłoby poświęcić w przyszłości odosobnione studia.

gii. Informacje odnosząc się do wspomnianych grobów ze Sławska Dolnego, stan. 34 i Inowrocławia, stan. 95, nie modyfikują istotnie ogólnego obrazu sytuacji zaobserwowanej w środowisku mogił A_1.

Spośród wszystkich antropologicznie diagnostycznych szczątków 81,8% należało do osobników dorosłych, pozostałe zaś do młodocianych i dzieci. Wśród dorosłych dominowali mężczyźni – 76,5% (por. S. Rzepecki 2004, 123). W grupie tej największą liczbę stanowili zmarli w wieku *senilis* (średnio ok. 65 lat) i *maturus*, zwłaszcza w późniejszym jego etapie (średnio ok. 47 lat). Co zastanawiające, w wieku dojrzałym i podeszłym brak jest praktycznie kobiet. Wyjątkowe były pochówki ok. 70 letniej kobiety, związanej z mogiłą IX w Sarnowie, stan. 1 (Tabela 3; np. Z. Kapica 1975, 58) oraz dużo młodszej (aczkolwiek zmarłej także w szeroko pojętym wieku *maturus*), złożonej do grobu 482A w Inowrocławiu, stan. 95 (Tabela 3; L. Czerniak, A. Kośko 1993). Prawdopodobnie obserwacje te nie mają znamion przypadku. Przetestowane zostały one bowiem za pomocą statystyki chi-kwadrat, której wartość wydaje się być stosunkowo duża (chi^2= 36,46; $p < 0,05$). Zależności te ilustruje ponadto wielozmienna analiza korespondencji (Ryc. 47).

Zdecydowaną większość zmarłych pochowano pojedynczo – 74,5%. W pozostałych przypadkach odnotowano pochówki podwójne – 9,8% oraz liczące czterech i pięciu osobników (Tabela 3; por. S. Rzepecki 2004, 123). Biorąc pod uwagę obiekty dwupochówkowe zauważyć można współwystępowanie osobników o odmiennej płci oraz wieku (Tabela 3). Na cmentarzysku w Sarnowie, stan. 1 w grobie 1 w mogile II natrafiono na pochówek „dorosłego" mężczyzny i młodej kobiety w wieku *juvenis* (Z. Kapica 1971a, 118), w Sławsku Dolnym, stan. 34 w grobie 7 na szczątki osobnika w wieku *adultus* oraz dziecka 5-6 letniego (A. Kośko 2006, 23), a w wietrzychowickiej mogile V na kości dwóch mężczyzn w wieku wczesny *maturus* i *maturus* (Z. Kapica 1970a, 148-150).

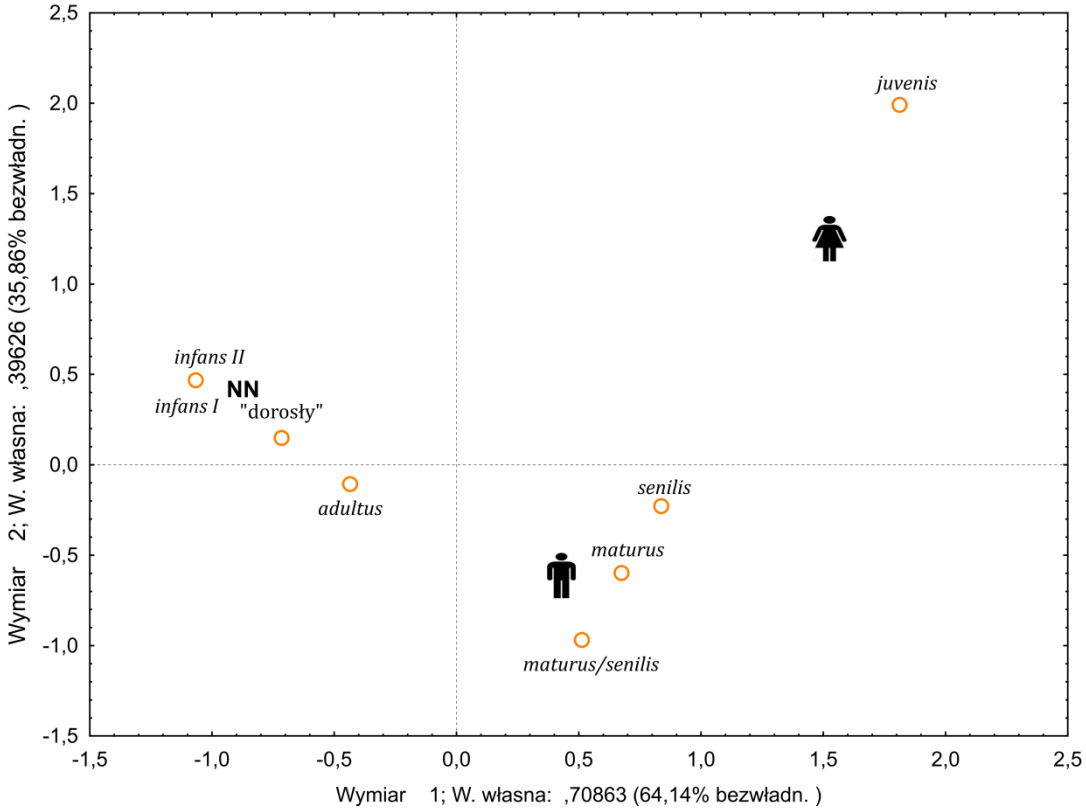

Ryc. 47. Analiza korespondencji płci i wieku zmarłych osobników pochowanych w grobowcach A-D na obszarze Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL. NN – płeć nieokreślona.

II.B.1.1.2. Wielkopolska Środkowa

Jakkolwiek z Wielkopolski Środkowej znana jest tylko jedna nekropola, z którą związane są dane na temat materiału osteologicznego (Tabela 3), to w odniesieniu do wniosków płynących z obserwacji realiów kujawskich, materiał ten jest zastanawiający.

W obrębie przypuszczalnego grobowca typu C z Konarzewa, stan. 5 odkryto znaczną ilość pochówków o niejednoznacznie „pucharowym" charakterze. Były to szczątki osobników pochowanych w różnym wieku, od *infans I* po dużo starszych, tj. *maturus/senilis* (Tabela 3; J. Wierzbicki 2008, 37, Tabela 4). Ze względu na obecność kremacji nie są jasne pełne relacje na linii płeć – wiek zmarłych, aczkolwiek prawdopodobne jest, iż w przypadku osobników dorosłych obecne były tak pochówki męskie, jak i żeńskie (Tabela 3; J. Wierzbicki 2008, 37, Tabela 4). Wydaje się, iż większość spalonych osobników chowana była pojedynczo, niemniej jednak zwraca uwagę tzw. skupisko 1, w ramach którego rozpoznano pozostałości nawet pięciu osobników (Tabela 3). Byli to zarówno dorośli (*adultus* i *maturus/senilis*), jak i dzieci, w tym dwoje w wieku *infans* II i jedno *infans I* (J. Wierzbicki 2008, 37, Tabela 4).

II.B.1.2. Materiał ruchomy w grobach wewnątrz grobowców

Generalnie dla grupy wschodniej KPL zauważalna jest mała frekwencja materiałów zabytkowych, którym można przypisywać rolę intencjonalnych darów grobowych (W. Chmielewski 1952, 26; T. Wiślański 1979, 256; por. A. Gramsch 1995, 82). Prawidłowość tę sygnalizowano od dawna w odniesieniu do struktur wielkokamiennych typu A (podtypu A_1). Jak się okazuje, może ona także dotyczyć struktur B, C i D. Oznaczałoby to zatem, iż „wschodnie" społeczności KPL w równie wstrzemięźliwy sposób aplikowały ceramikę, wyroby krzemienne i inne formy do grobów w różnych typologicznie mogiłach. Trudno jest jednak obecnie ocenić czy prawidłowości takie były analogiczne dla terenów Kujaw i ich przedpola oraz np. stref pomorskich. Co prawda znane są przesłanki, iż na Pomorzu Środkowym (ŁMO KPL) częstość występowania darów grobowych mogła być relatywnie wyższa aniżeli na innych terenach opisywanej grupy (por. J. Wierzbicki 1992, 88-90), ale wydaje się, iż taka ocena może wynikać z często automatycznego przypisywania niektórym materiałom roli intencjonalnego wyposażenia. W wielu przypadkach ich położenie wydaje się być dyskusyjne[29]. Wobec niemożliwości jednoznacznej oceny takich zabytków w analizach uwzględniono wyłącznie zbiór danych z Kujaw i ich przedpola, Mazowsza oraz Dolnego Śląska.

II.B.1.2.1. Kujawy i ich przedpole

Z terenem tym można aktualnie łączyć nieco ponad 20 artefaktów pełniących funkcję darów grobowych. Spośród wszystkich znanych grobów jedynie 26,7% zawierało co najmniej jeden depozyt. W połowie przypadków była to ceramika naczyniowa (Tabela 3; por.

[29] Problematyczne wydają się być zwłaszcza rozdrobnione zabytki rozpoznane w kontekście mogiły w Konarzewie, stan. 5 oraz w obrębie szeregu obiektów na terenie Pomorza Środkowego, a właściwie ŁMO KPL. Traktowanie ich jako elementów intencjonalnego wyposażenia grobów jest ryzykowne. Nie można wykluczyć, iż szereg z tych ułamków w chwili odkrycia zalegało *ex situ* – jako np. efekt procesu bioturbacji (np. J. Wierzbicki 1992, 88). Analogiczne trudności piętrzą się też w przypadku Pomorza Zachodniego. Nie wiadomo np. jaką funkcję należy przypisać fragmentowi amfory z miejscowości Zastań na Wolinie (K. Siuchniński 1969, 259, Tablica XXI), siekierek krzemiennej i kamiennej z Ostromic, stan. 16 (K. Siuchniński 1969, 185) czy np. wyrób kościany z Letnina, stan. 3 (G. Dorka 1939, 156). Ich związki z obiektami grobowymi mają charakter wyłącznie spekulatywny.

S. Rzepecki 2004, 123). Wśród nich odnotowano flasze z kryzą, amfory (Ryc. 48), jeden puchar i innego rodzaju formy (Tabela 3), w tym miniaturową, zidentyfikowaną w grobie 21/2007 w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel i in. 2012, 21). Flasze z kryzą odnotowano w mogiłach I i II w Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 54, 57-59) i przypuszczalnie w mogile II w Słaboszewie (W. Chmielewski 1952, 95). W obu sarnowskich przypadkach zabytki te związane były z pochówkami męskimi, z osobnikami w wieku *senilis* i „dorosłym" (Z. Kapica 1971a, 117-118). Obok tego drugiego zmarłego (grób 1, grobowiec II), natrafiono ponadto na amforę dwuuchą (W. Chmielewski 1952, 20, Ryc. 3). W przypadku pozostałych znanych amfor, nie wiadomo czy złożono je w grobach męskich czy żeńskich (Tabela 3).

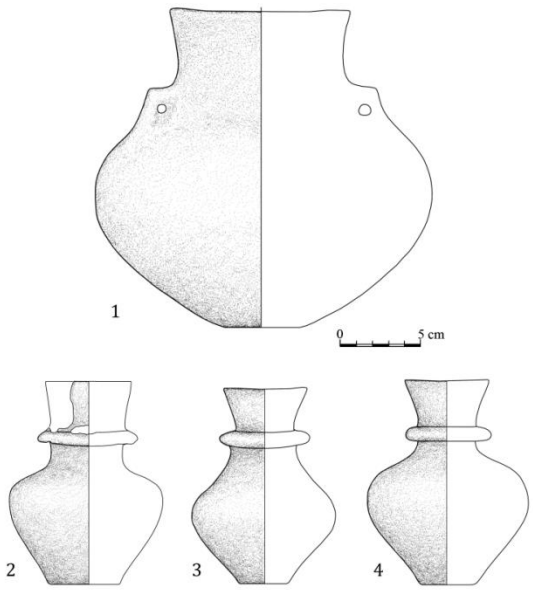

Ryc. 48. Sarnowo, stan. 1. Ceramika z grobów w bezkomorowych grobowcach w grupie wschodniej KPL. 1 – amfora (grobowiec II, grób 1; 2-4 – flasze z kryzą (2 – grobowiec I, grób 1; 3 – grobowiec II, grób 1; 4 – grobowiec II, grób 4) (wg W. Chmielewski 1952; zmienione).

Być może tę skąpą pulę danych można byłoby rozszerzyć o większą ilość naczyń, ale na podstawie dostępnych informacji wydaje się to utrudnione. Trudno jest m.in. rozstrzygnąć czy fragmenty dwóch naczyń odnotowanych w grobie 2 i jednego w grobie 3 w obrębie tzw. przybudówki grobowca VIII w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1980, 43-44) stanowią relikty zniszczonych naczyń pełniących funkcję darów czy raczej były to kawałki, które dostały się do jam grobowych zupełnie przypadkowo. Za element wyposażenia

trudno jest również uznać ułamek ceramiki odnalezionej poniżej szkieletu w grobie 1 wewnątrz grobowca V w Wietrzychowicach, stan. 1 (I. Jadczykowa 1970, 135).

Niewątpliwie funkcję darów grobowych pełniły natomiast niektóre wyroby krzemienne, choć ich ogólna ilość także nie jest imponująca (Ryc. 51; Tabela 3). Zarówno w grobie 1 w grobowcu I w Gaju, stan. 1, jak i w grobie 2 w mogile III w Leśniczówce, stan. 1 odkryto narzędzia wiórowe z importowanego surowca wołyńskiego (W. Chmielewski 1952, 80, 91; por. H. Młynarczyk 1982, 87). W kontraście wskazanych obiektów związanych z wielkokamiennymi strukturami podtypu A_1 w dwóch grobach znajdujących się w mogiłach D_1, w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 oraz Łącku, stan. 6 rozpoznano przedmioty „czekoladowe", tj. kolejno wiórowiec i wiór (P. Kittel 2012 i in. 2012, 16; L. Domańska 2006, 296-297, Ryc. 9).

Problematyczna jest kwestia obecności w grobach przedmiotów bursztynowych. Wątpliwości nie budzi właściwie tylko obecność zdefragmentowanego krążka z dna jamy grobowej z grobowca II w Łącku, stan. 6 (L. Domańska 1995; 2006, 297, Ryc. 10; por. S. Rzepecki 2004, 89, Ryc. 35). Inne odnotowane w obrębie bezkomorowych grobowców zabytki z bursztynu nie wydają się być jednoznacznie powiązane z KPL[30]

Dość zdumiewające jest, iż dotychczas nie przebadano na Kujawach i w okolicach ani jednego grobu związanego z bezkomorowymi grobowcami KPL, w którym znajdowałby się *in situ* toporek kamienny, tak typu X, jak i z guzowatym obuchem (Ryc. 51; Tabela 3; por. S. Rzepecki 2004, 123; Ł. Pospieszny 2010, 144). Daje to szczególnie do myślenia wobec postrzegania takich form jako insygniów przywódczych (A. Cofta-Broniewska, A Kośko 1982, 69). Brak tych przedmiotów można poniekąd tłumaczyć skalą zniszczeń grobów, w tym m.in. w Świerczynku, gdzie podczas dekompletowania obstawy mogiły II odkryto formę z guzowatym obuchem (W. Chmielewski 1952, 48). Należy dodać, iż zabytki te notowano też w nasypach mogił II i III w Wietrzychowicach, stan. 1 (I. Jadczykowa 1970, 134; 1971, 99).

[30] Przykład tego stanowią zminiaturyzowane toporki o podwójnym ostrzu (typ 1CII; R. F. Mazurowski 1983) odnotowane w grobie wewnątrz grobowca 1 w Świerczynku (W. Chmielewski 1952, 48). Zabytki takie znane są tak z zespołów KAK (np. K. Siuchniński 1969, 237), jak i KPL (np. W. Bastian 1961, 17-18; K. Siuchniński 1969, 14; D. Liversage 1980, 133, Fig. 34). W przypadku Świerczynka nie sposób niestety rozstrzygnąć z jaką społecznością powinny być one łączone, co stanowi pokłosie metod eksploracyjnych zastosowanych podczas rozkopywania tej struktury (por. S. Rzepecki 2014a, 14-18).

Do pozostałych elementów „ekwipunku" zmarłych zaliczają się wyroby kościane oraz rogowe (Ryc. 51; Tabela 3). Pierwsze z nich w postaci kłów dzika wystąpiły w grobie 2 w grobowcu III w Leśniczówce (K. Jażdżewski 1936, 301; W. Chmielewski 1950, 80) i w grobie 1 w grobowcu III w Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 62, Ryc. 30). Formy rogowe, tj. dłutka odnotowano w domniemanym grobie w grobowcu I w Słaboszewie (W. Chmielewski 1952, 95) i w grobowcu IX w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1986a, 12), gdzie wystąpić miało ono obok 70 letniej kobiety (Tabela 3; np. Z. Kapica 1975, 58).

Oprócz typowych depozytów grobowych w obrębie niektórych pochówków odkryto inne zastanawiające przejawy rytuału pogrzebowego: białą masę wapienną, tj. reliktu warstwy muszli być może nakrywającej pierwotnie zmarłych (np. M. S. Midgley 2008, 20; por. T. Wiślański 1979, 257) oraz ochrę (Tabela 3). Pozostałości muszli odnotowano m.in. w Gaju, w grobie 1 wewnątrz grobowca I (W. Chmielewski 1952, 91) i w Sarnowie, w grobie 1 w mogile IV (W. Chmielewski 1952, 62) oraz grobach 2 i 3 w kontekście grobowca VIII (H. Wiklak 1980, 41, 44-45). Materiał tego typu wystąpił zatem zarówno w pochówkach męskich, jak i żeńskich, w towarzystwie osobników młodych, jak i sędziwych (Tabela 3). Drugą z podanych substancji, ochrę, odnotowano w Łącku, w obrębie pochówku w grobowcu II (L. Domańska 2006, 297). Natomiast w grobie 21/2007 w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 zaobserwowano obecność intensywnie czarnej próchnicy (P. Kittel i in. 2012, 28).

Jak wynika z powyższych obserwacji, rytuał pogrzebowy ludności KPL, przynajmniej na poziomie przestrzeni wewnątrz mogił, trudno jest określać mianem zestandaryzowanego. Mimo ogólnie niepodważalnych ograniczeń nie sposób nie zauważyć, iż pochówki wewnątrz bezkomorowych struktur cechowała pewna heterogeniczność na poziomie „udostępniania" zmarłym danych przedmiotów. Można się zastanowić czy rodzaj wyposażenia wynikał z płci zmarłych? Próba odpowiedzi na to pytanie jest jednak utrudniona ze względu na wielokrotnie dyskutowany problem ilości (i jakości) danych. Już sama wartość statystyki chi-kwadrat wydaje się być mała, ponieważ liczba „p" jest wyższa od typowego poziomu istotności 0,05. W takim przypadku rezultat analizy korespondencji również nie może być zadowalający, ponieważ obserwowane skupiska mogą być (choć nie muszą) rezultatem przypadku. Problematyczne jest więc ustosunkowanie się do widocznego na wygenerowanym diagramie hipotetycznego związku na linii mężczyźni – flasze z kryzą i niektóre narzędzia krzemienne (Ryc. 49), tym bardziej, iż w pobliżu kategorii osobników płci nieokreślonej również zgrupowana jest pewna ilość materiałów ruchomych, na czele z wiórowcami. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy pod tą kategorią kryją się osobnicy

płci męskiej czy żeńskiej, nawet jeśli pośrednie przesłanki (brak zabytków krzemiennych w grobach kobiet) wskazują, iż mogli to być mężczyźni. Interesujące są też próby powiązania zabytków z danym wiekiem zmarłych, ale i tu napotykane są podobne komplikacje z wartością statystyczną dostępnej puli danych. Trudno np. przesądzać czy istniała bliższa relacja na linii mężczyźni – wiek *maturu*s i *senilis* – flasze z kryzą, ponieważ naczynia takie „przyciągane" są delikatnie przez kategorię „dorosłych". Pod określeniem tym kryć się mogą równie dobrze osobnicy w wieku *senilis*, jak i *adultus* (por. W. Kozak-Zychman 2006, 403). Nie można tego jednak obecnie sprecyzować. Warto jednak wtrącić pewną uwagę, pośrednio istotną dla poruszanej tu kwestii. Otóż na zdefiniowanej jako płaska nekropoli w Czamaninku, stan. 2A (L. Gabałówna 1970, 93-108; S. Rzepecki 2004, 121) także natrafiono na szczątki mężczyzny leżące obok flaszy z kryzą (L. Gabałówna 1970a, 93-94). Jego wiek oceniony został na późny *maturus* (Z. Kapica 1970, 117). Nie bez znaczenia dla prowadzonych obserwacji jest też kolejny z tamtejszych pochówków, tj. mężczyzny zmarłego w wieku *maturus/senilis*, któremu towarzyszył wiórowiec (E. Niesiołowska 1970, 109). Czyżby zatem osobnicy ci byli związani pierwotnie z bezkomorową strukturą podtypu A_1?

Generalnie, mimo wskazania potencjalnych współzależności, wobec braku faktycznie wartościowego zbioru danych empirycznych, hipoteza o związkach pomiędzy płcią zmarłych i wiekiem, a konkretną kategorią darów grobowych w grobach wewnątrz bezkomorowych konstrukcji różnych typów i podtypów na Kujawach i w okolicach, nie może być dziś zweryfikowana *in plus*.

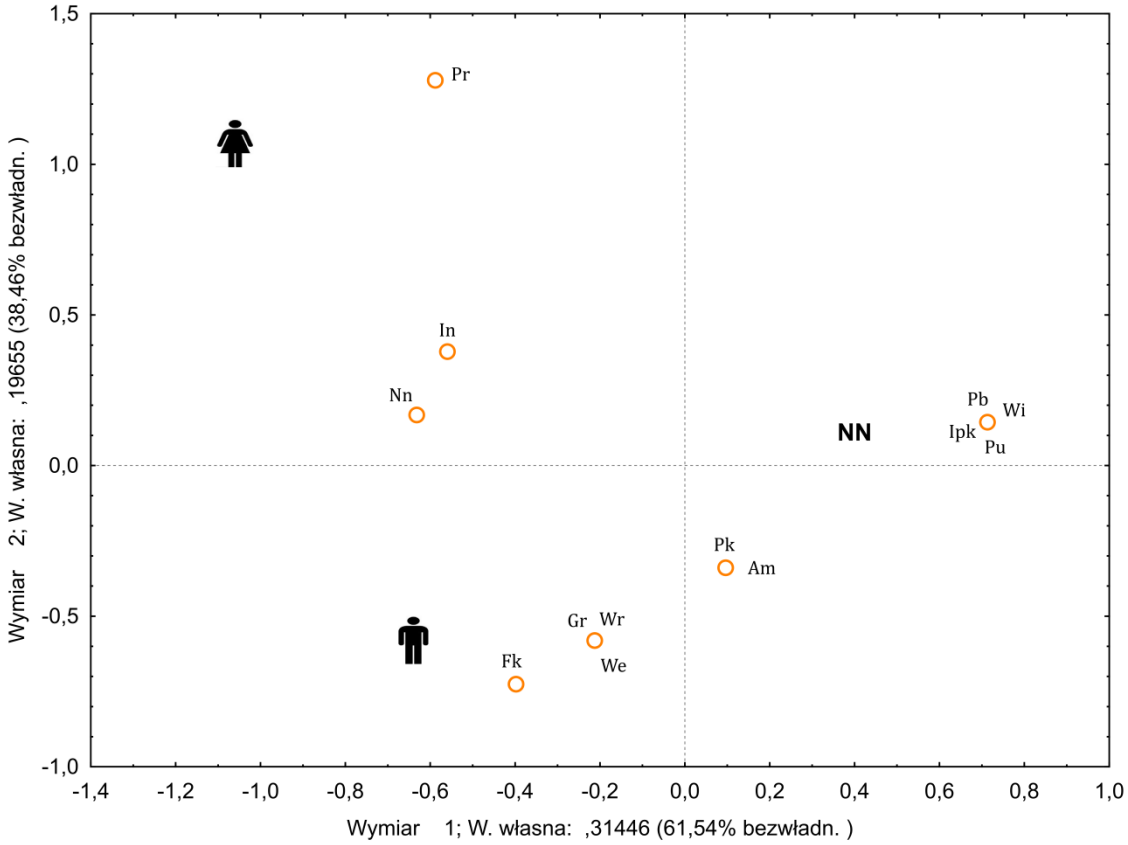

Ryc. 49. Analiza korespondencji darów grobowych na tle płci osobników pochowanych w grobowcach A-D na obszarze Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL. NN – płeć nieokreślona. Am – amfory, Fk – flasze z kryzą, Pu – puchary, Nn – naczynia nieokreślone, Wi – wióry, Wr – wióry retuszowane, We – wiórowce, Gr – grociki, Ipk – inne przedmioty krzemienne, Pk – przedmioty kościane, Pr – przedmioty rogowe, Pb – przedmioty bursztynowe, In – inne.

II.B.1.2.2. Mazowsze

Mimo, iż z Mazowsza znany jest tylko jeden bezkomorowy grobowiec (podtypu A_1), to jest to o tyle istotna struktura, iż w jej wnętrzu rozpoznano bogato wyposażony grób. Odkryto w nim flaszę z kryzą i toporek kamienny z guzowatym obuchem (Ryc. 50; Tabela 3; B. Matraszek 2006, 254, Ryc. 12-13). Ze względu na brak szczątków nie wiadomo jednak jakiej osobie one towarzyszyły (K. Jażdżewski 1936, 191; por. B. Matraszek 2006, 253).

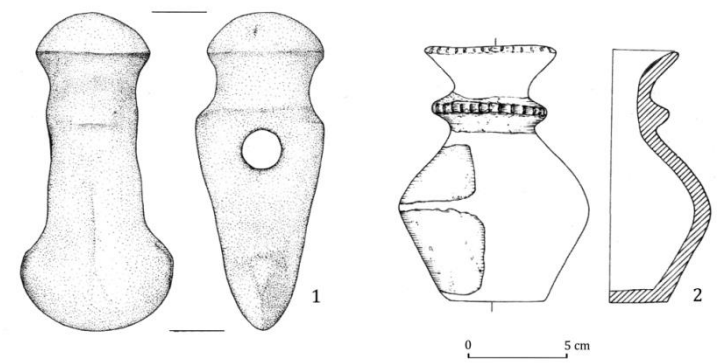

Ryc. 50. Rybno, stan. 1, grobowiec. Wyposażenie grobu 1. 1 – toporek z guzowatym obuchem; 2 – flasza z kryzą (wg B. Matraszek 2006; zmienione).

II.B.1.2.3. Dolny Śląsk

Materiały w typie darów grobowych wystąpiły także w pochówku w grobowcu I na nekropoli w Muszkowicach, stan. 18. Także w nim nie stwierdzono szczątków ludzkich, a zatem nie jest jasne czy zabytki te towarzyszyły pierwotnie osobnikowy płci męskiej czy żeńskiej. Elementami wyposażenia były dwa naczynia, puchar i dzban (Ryc. 51; Tabela 3; W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, Ryc. 8: A-B).

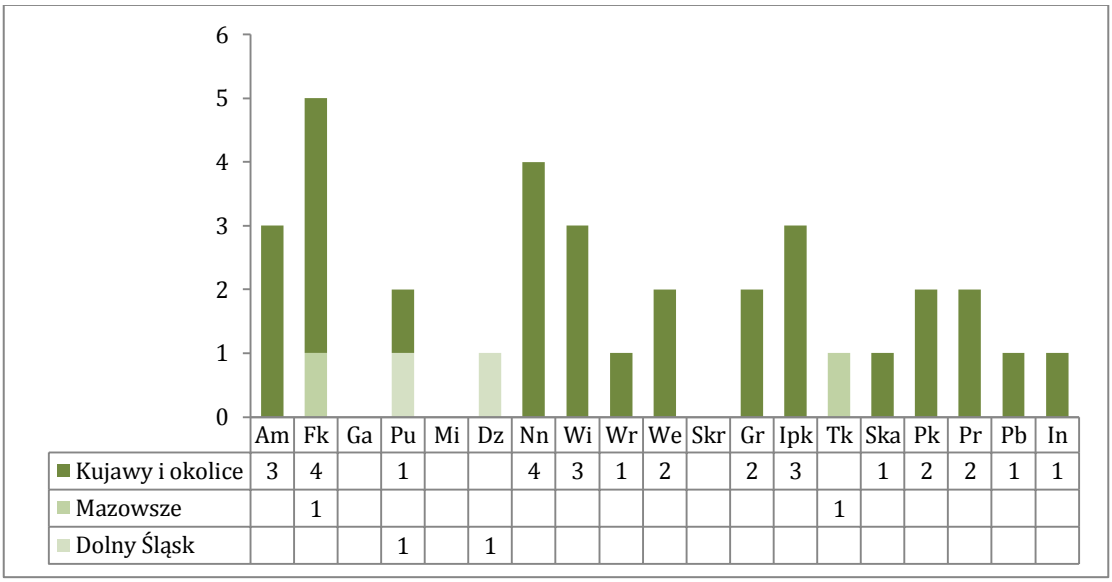

	Am	Fk	Ga	Pu	Mi	Dz	Nn	Wi	Wr	We	Skr	Gr	Ipk	Tk	Ska	Pk	Pr	Pb	In
Kujawy i okolice	3	4		1			4	3	1	2		2	3		1	2	2	1	1
Mazowsze		1												1					
Dolny Śląsk				1		1													

Ryc. 51. Wyposażenie grobów w bezkomorowych grobowcach typu A-D na terenie grupy wschodniej KPL. Am – amfory, Fk – flasze z kryzą, Ga – garnki, Pu – puchary, Mi – misy, Dz – dzbany, Nn – naczynia nieokreślone, Wi – wióry, Wr – wióry retuszowane, We – wiórowce, Skr – siekiery krzemienne, Gr – grociki, Ipk – inne przedmioty krzemienne, Tk – toporki kamienne, Sk – siekiery kamienne, Pk – przedmioty kościane, Pr – przedmioty rogowe, Pb – przedmioty bursztynowe, In – inne zabytki.

II.B.1.3. Szczątki ludzkie w grobach poza przestrzenią grobowców

W porównaniu do wnętrz grobowców przestrzeń poza nimi charakteryzuje niższa frekwencja szczątków ludzkich (Tabela 5), co może być jednak efektem stanu badań. Obecnie wiadomo o pozostałościach co najmniej 25-ciu osobników (Tabela 5). Także w tym przypadku zaznacza się supremacja obrządku szkieletowego, choć Z. Kapica (1986, 99, Tabela 2) zwraca też uwagę na możliwą obecność ciałopalenia[31]. Ponownie wyłania się też problem ŁMO KPL[32]. W przypadku Wielkopolski Środkowej, Pomorza Zachodniego, Mazowsza oraz Dolnego Śląska brak jest jakichkolwiek danych na temat szczątków ludzkich poza strefą mogił (Tabela 5). Ze względu na powyższe analiza ograniczona zostanie tylko do obszaru Kujaw i ich przedpola.

II.B.1.3.1. Kujawy i ich przedpole

Niewielka pula informacji na temat kości ludzkich związana jest tylko z dwoma nekropolami, tj. Inowrocław, stan. 95 i Sarnowo, stan. 1A (Tabela 5). Spośród diagnostycznych szczątków, 81,8% należało do osób dorosłych, reszta do młodocianych oraz dzieci. W grupie dorosłych, najwięcej było osobników w wieku *maturus* (Tabela 5), wśród których rozpoznano zarówno mężczyzn, jak i jedną kobietę w grobie 5 na stan. 1A w Sarnowie (Z. Kapica 1986, 94). Znane są również szczątki dwóch osobników zmarłych w wieku *adultus* (etap późny), i kilka bliżej nieokreślonych (Tabela 5). Te ostatnie związane były przede wszystkim z nekropolą na stan. 95 w Inowrocławiu (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Przypuszczalnie większość grobów kryła pochówki jednej tylko osoby (Tabela 3), jakkolwiek znane są przykłady obecności dwóch, a nawet czterech osobników w ramach jednego obiektu (np. Z. Kapica 1986, 99, Tabela 2).

[31] Chodzi tu jednak nie tyle o kremację dosłowną co o nadpalone szczątki (Z. Kapica 1986, 102). Jak wiadomo, zjawisko takie można jednak interpretować w zróżnicowany sposób (por. A. Szczepanek 2013a, 104).

[32] Analogicznie jak w przypadku domniemanych grobów w obrębie mogiły I na stan. 2 w Łupawie, wątpliwości mogą budzić szczątki poza przestrzenią tej struktury. W ramach tzw. pochówków A i C rozpoznano jedynie po dwa fragmenty ludzkich tkanek spośród odpowiednio 80,2 g i 45,5 g nieokreślonych gatunkowo (zwierzęcych?) kości (J. Wierzbicki 1992, 16).

II.B.1.4. Materiał ruchomy w grobach poza przestrzenią grobowców

Mając na uwadze istotę znaczenia dychotomicznej segregacji zmarłych na pochowanych wewnątrz mogił i na złożonych poza tą strefą należałoby się zastanowić, czy istnieją możliwości wychwytywania różnic między tymi przestrzeniami na poziomie częstości (i jakości) udziału poszczególnych rodzajów darów grobowych? Następnie, jakie były ewentualne różnice pod względem płci i wieku zmarłych? Zadania takie są obecnie niemożliwe do realizacji. Aktualnie trudno jest bowiem wyróżnić ewidentne przykłady intencjonalnych darów grobowych związanego z pochówkami poza przestrzenią grobowców. Najwięcej informacji na temat materiałów ruchomych odnosi się co prawda do obiektów środkowopomorskich (ŁMO KPL), ale ze względu na wysokie prawdopodobieństwo ich obecności *ex situ*, nie mogą być one brane pod uwagę. Nie do końca jasna jest też rola fragmentów flasz z kryzą odnotowanych w grobach na stan. 25 w Nagórkach Grabowskich (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 170-171; P. Kittel i in. 2012, 20-28).

II.B.2. Grupa południowo-wschodnia

II.B.2.1. Szczątki ludzkie w grobach wewnątrz grobowców

Chociaż liczba rozpoznanych grobowców KPL w prowincji południowo-wschodniej jest niższa niż na „wschodzie", to z tego akurat terenu pochodzi większa pula informacji o pochowanych w nich osobnikach (Tabela 1). Niemal każdej badanej wykopaliskowo mogile można przypisać różnej jakości dane temat szczątków ludzkich (Tabela 3), które w zdecydowanej większości były związane z obrządkiem inhumacyjnym[33].

II.B.2.1.1. Małopolska

Różnego rodzaju informacje na temat szczątków kostnych pochodzą zarówno z małopolskich mogił typu A, jak i innych B-E. We wszystkich tych obiektach zarejestrowano szczątki 62,9% osobników dorosłych i 37,1% dzieci. Bardzo interesujące jest, iż wśród

[33] Znane są też informacje o nadpalonych szczątkach (np. J. Nogaj-Chachaj 1989, 21; W. Kozak-Zychman 2007, 49). Fakt ten nie powinien jednak stanowić jednoznacznego dowodu na stosowanie intencjonalnego ciałopalenia (por. A. Szczepanek 2013a, 104).

dorosłych rozpoznano tyle samo kobiet co mężczyzn (Tabela 3; por też W. Kozak-Zychman 2006, 402). Wśród płci żeńskiej największą grupę stanowiły zmarłe w wieku *adultus* – łącznie dziewięć osobników (Tabela 3). W chwili śmierci miały one średnio ok. 25,3 lata. Szczątki tych kobiet odkryto np. w grobie 1 w mogile II w Malżycach, stan. 30 (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 179), w obiekcie 1 w grobowcu I w Stryczowicach, stan. 7 (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 240) i grobie 4 w Święcicy, stan. 1 (W. Kozak-Zychman 2007, 51). O ponad połowę mniejszą grupę stanowiły pochówki żeńskie w wieku *maturus* – średnio ok. 46,6 lat, natomiast incydentalnie wystąpiły szczątki kobiet *maturus/senilis* oraz *senilis* (Tabela 3). Ostatnia z wymienionych w chwili zgonu miała ok. 70-80 lat. Pochowana została w grobie 1 w grobowcu I w Lublinie-Sławinku, stan. 2 (Z. Kapica, W. Kozak-Zychman 1982, 232). Wśród mężczyzn najwięcej rozpoznano szczątków osób w wieku *maturus* – siedmiu osobników, następnie *adultus* i *adultus/maturus* (Tabela 3). Średnia wieku mężczyzn z pierwszej z podanych grup wyniosła ok. 39,8 lat, a z drugiej ok. 24 lat. Na szczątki osobników płci męskiej w wieku *maturus* natrafiono m.in. na stan. 2 w Lublinie-Sławinku, w grobie 2 w grobowcu I (Z. Kapica, W. Kozak-Zychman 1982, 232), obiekcie 10 w grobowcu I w Malicach Kościelnych, stan. 1 (M. Bargieł, M. Florek 2006, 366) i grobie 21 w Kicharach Nowych, stan. 2 (W. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 352). Wydaje się, iż zależności te mogą w jakimś stopniu odzwierciedlać sytuację pierwotną w małopolskie strefie KPL ($chi^2 = 56,68$; $p < 0,05$). Wysoki procent kobiet w wieku *adultus* jest zapewne związany z wymieralnością w okresie okołoporodowym. Mimo to nie można przejść obojętnie obok istotnych mankamentów. Podstawowym jest nieustalona płeć aż 16 osobników „dorosłych" (Tabela 3). Jest to poważna seria informacji, co też ilustruje umiejscowienie tej kategorii niemal na styku osi współrzędnych x i y wykresu analizy korespondencji (Ryc. 52).

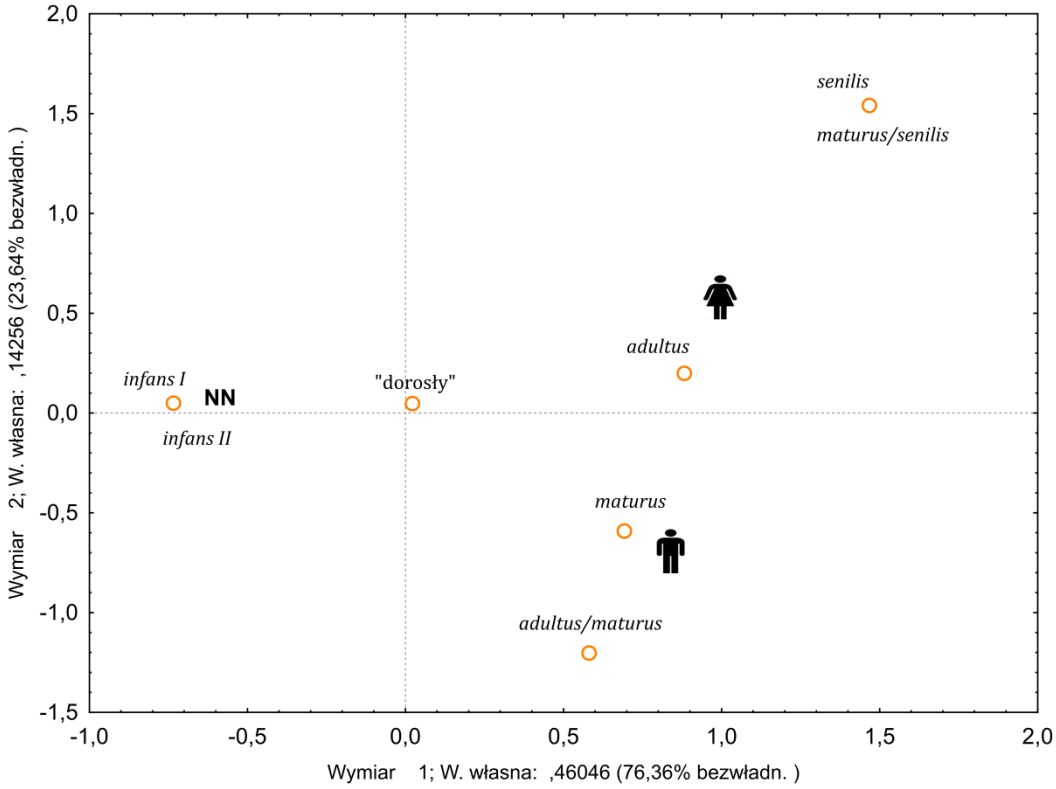

Ryc. 52. Analiza korespondencji płci i wieku zmarłych osobników pochowanych w grobowcach A-E na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL. NN – płeć nieokreślona.

Powyższe spostrzeżenia odnoszą się łącznie do wszystkich bezkomorowych struktur w Małopolsce. Nasuwa się w tym miejscu pytanie, czy możliwa jest identyfikacja różnic pomiędzy konkretnymi typami (podtypami) tych form w oparciu o strukturę płci i wieku pochowanych w nich osób? Kwestię tę podejmowano we wcześniejszych studiach, przy czym nie brano wówczas pod uwagę pochówków wtórnych (D. Król 2011, 77-82). Używając teraz szerszego spektrum danych (Tabela 3) zauważyć można kilka interesujących prawidłowości. W gronie zdefiniowanych antropologicznie szczątków w obrębie form typu A (podtypu A_1) najwięcej rozpoznano pochówków dziecięcych – 55,3%, dalej męskich – 26,3% i żeńskich – 18,4%. Wśród męskich niemal taka sama frekwencja cechowała osobników zmarłych w wieku *senilis* co *adultus*. Odmienne u kobiet, które charakteryzował wiek *adultus*. Wśród mogił popdtypu B_1 rozpoznano 47,4% pochówków żeńskich, 31,6% męskich oraz 21,1% dziecięcych (Ryc. 53). W przeciwieństwie do obiektów A_1 w obrębie struktur B_1 odnotowano kobiety w wieku *senilis* i pojedyncze *maturus/senilis* lub *maturus*, co jest interesujące biorąc pod uwagę, iż mężczyzn w takim wieku praktycznie nie stwierdzono (Ryc. 53). Wyjątkiem był ok. 30-40 letni mężczyzna odkryty w grobie 2 w bezkomorowym grobowcu I na cmentarzysku w Lublinie-Sławinki, stan. 2 (Z. Kapica, W. Ko-

zak-Zychman 1982, 232). Większość osobników płci męskiej złożonych w mogiłach podtypu B_1 była w wieku młodszym, tj. *adultus* i ewentualnie *adultus/maturus* (Ryc. 53). Niestety, dużo skromniejsza pula danych dotyczy szczątków związanych z założeniami typu C (podtypu C_2 i C_3). Na tle form A i B jest ona dużo bardziej ograniczona, dlatego nie zdecydowano się uwzględniać tych danych w analizach porównawczych. Można jedynie wspomnieć, iż w obrębie tych struktur notowano z całą pewnością pochówki męskie, żeńskie i dziecięce (Tabela 3). Z taką samą sytuacją można się liczyć w przypadku mogił D i E (Tabela 3).

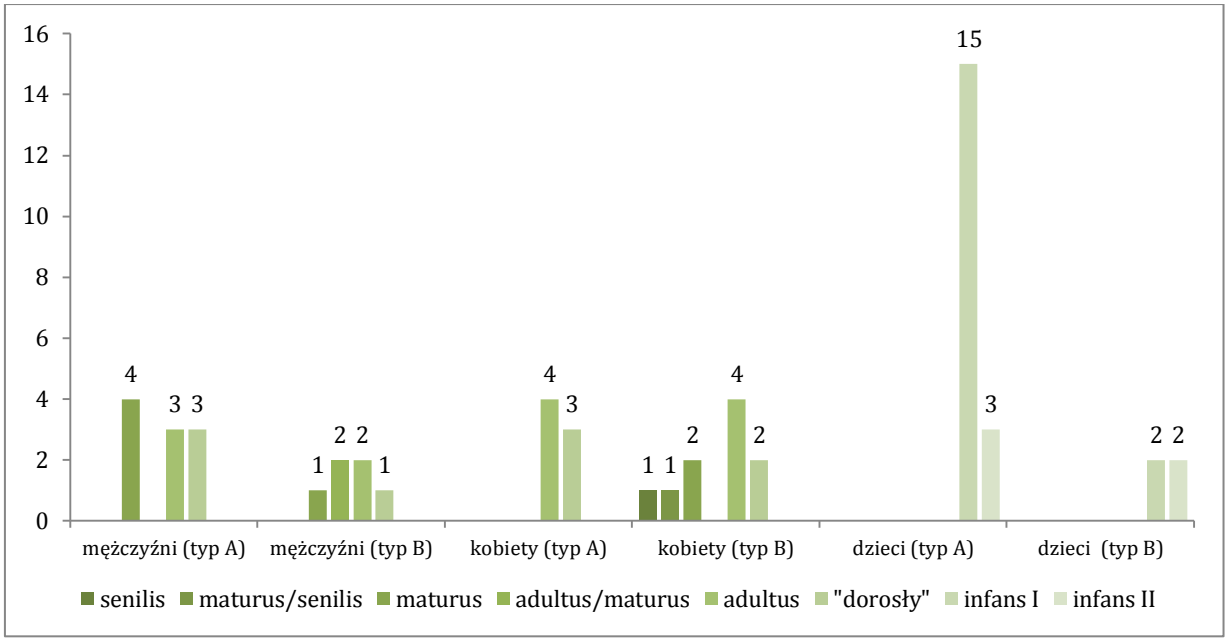

Ryc. 53. Wykres struktury płci i wieku osobników pochowanych w bezkomorowych grobowcach typu A i B na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Biorąc pod uwagę wszystkie odmiany grobowców, najwięcej odkryto pochówków pojedynczych – 84,2%. Rzadziej występowały podwójne – 12,9% i potrójne – 3%. W obrębie obiektów wielopochówkowych obecne były różnorodne kombinacje (por. D. Król 2011, 77-82). Ośmiokrotnie stwierdzono układ osobnik dorosły – dziecko (Tabela 3), pięciokrotnie w środowisku struktur podtypu A_1, dwukrotnie w mogiłach podtypu C_2 i tylko raz w B_1. Ważną obserwacją jest fakt, iż wśród trapezoidalnych mogił z kamienną obstawą odnotowano tylko i wyłącznie kombinacje mężczyzna – dziecko, zarówno na poziomie *maturus – infans I* lub *II*, jak i *adultus – infans I* lub *II* (Tabela 3). Pochówki takie znajdowały się m.in. w grobowcach I i II w Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366, 372). Odwrotna zaś sytuacja spotykana jest w „drewnianych" mogiłach podtypu

B_1, skąd znane są układy kobieta *adultus* – dziecko *infans I* lub *II* oraz dwie kobiety („dorosła" i *adultus*) – dziecko w bliżej nieokreślonym wieku *infans* (Tabela 3). Ostatni z podanych przykładów pochodzi z grobu 17 z grobowca III w Pawłowie, stan. 3 (W. Kozak-Zychman 2001, 20). Inny potrójny pochówek z grobu 16/3 z mogiły II w Malicach Kościelnych, stan. 1 zawierał kości kobiety, dziecka i być może mężczyzny (W. Kozak-Zychman, E. Gauda-Pilarska 1999, 38). Warto też nadmienić o obecności *stricte* dziecięcych obiektów wielopochówkowych. Jeden z nich (potrójny) znajdował się wewnątrz grobowca w Święcicy, stan. 1 (W. Kozak-Zychman 2007, 49-50), kolejne (podwójne) w mogile I w Stryczowicach, stan. 7 (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 240), jak i Nałęczowie-Koloni w grobie 13 (J. Gurba 1969).

II.B.2.2. Materiał ruchomy w grobach wewnątrz grobowców

Frekwencja grobów zawierających wyposażenie była w grupie południowo-wschodniej KPL statystycznie wyższa aniżeli w grupie wschodniej. Analogicznie jak w przypadku Niżu istotne było dokonanie selekcji źródeł. Materiały ruchome o dyskusyjnej relacji w stosunku do struktur grobowych oraz szczątków ludzkich nie są analizowane[34].

II.B.2.2.1. Małopolska

W Małopolsce rozpoznano ponad cztery razy więcej przedmiotów pełniących funkcję darów grobowych aniżeli miało to miejsce w całej grupie wschodniej KPL (Ryc. 54). Ogólnie 31,8% pochówków zawierało co najmniej jeden zabytek ruchomy. Wśród nieco ponad 80-ciu takich przedmiotów, ceramika naczyniowa stanowiła mniej niż połowę (Ryc. 54; Tabela 3). W takiej kategorii materiałów najwięcej odnotowano flasz z kryzą – 13 sztuk, co stanowi 38,2% ogółu, następnie charakterystycznych dla grupy południowo-wschodniej KPL kubków *ansa lunata* – 10 sztuk, tj. 29,4% i amfor – siedem sztuk, tj. 20,6%. Pozostałe formy (puchary i in.) występowały zdecydowanie rzadziej (Ryc. 54; Tabela 3). Najczęściej zmarłych wyposażano tylko w jedno naczynie – 63,6%, następnie dwa – 27,3%. Incydentalnie występowały groby z większą ilością takich zabytków (Tabela 3).

[34] Wątpliwości takie dotyczą głównie rozdrobnionego materiału ceramicznego, jak i odłupkowych materiałów krzemiennych (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 162; B. Bargieł, M. Florek 2006, 396).

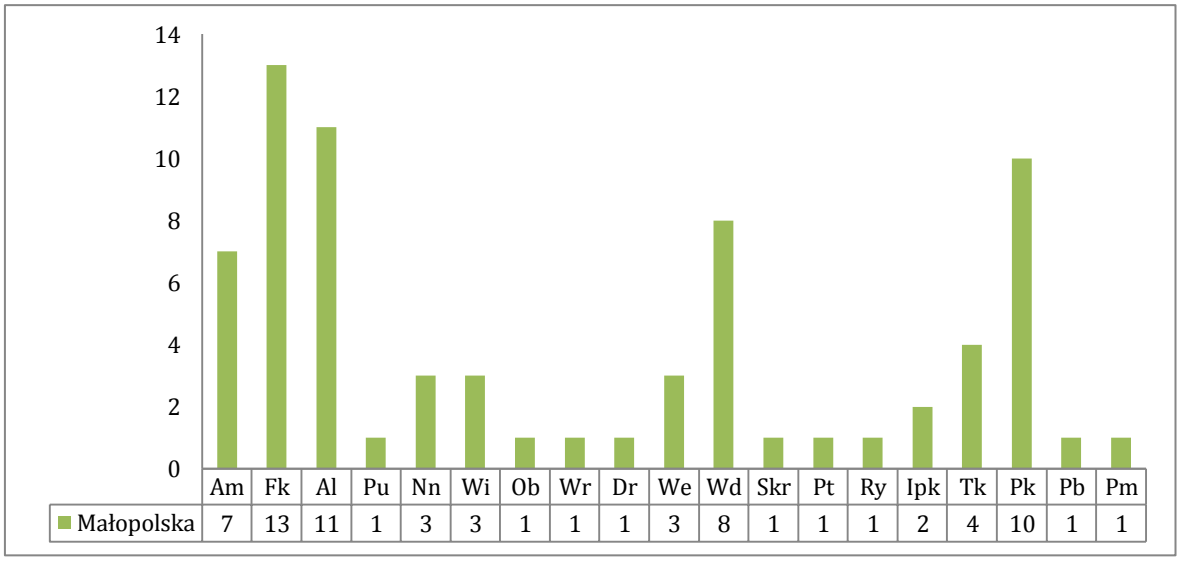

Ryc. 54. Wyposażenie grobów w bezkomorowych grobowcach typu A-E na terenie grupy wschodniej KPL. Am – amfory, Fk – flasze z kryzą, Al – kubki *ansa lunata*, Pu – puchary, Nn – nieokreślone naczynia, Wi – wióry, Ob – obłupnie, Wr – wióry retuszowane, Dr – drapacze, We – wiórowce, Wd – wiórowce drapaczowate, Skr – siekiery krzemienne, Pt - półtylczaki, Ry – rylce, Ipk – inne przedmioty krzemienne, Tk – toporki kamienne, Pk – przedmioty kościane, Pb – przedmioty bursztynowe, Pm – przedmioty miedziane.

Flasze z kryzą znajdowane były w grobach usytuowanych wewnątrz bezkomorowych grobowców typu A-C. Rozpoznano je m.in. w grobie 3 w mogile podtypu A_1 w Broniszowicach, stan. 5 (J. T. Bąbel 2006, 172)[35], w grobie 363 wewnątrz struktury B_1 w Szczytnej, stan. 5 (Ryc.; D. Król i in. 2014, 76, Ryc. 6), jak również w obrębie grobowca podtypu C_2 w grobie 22 na cmentarzysku w Chruszczowie Kolonii, stan. 1 (J Gurba 1954, 146-147, Ryc. 22-23). Naczynia te trudno jest aktualnie przyporządkować do konkretnej płci i/lub wieku zmarłych. Niestety w większości przypadków szczątki obecne obok tych zabytków nie zostały bliżej określone, jednocześnie pod kątem płci i wieku (Tabela 3). Wyjątkowe na tym tle są dane na temat obiektu 2 w mogile podtypu A_1 z Wąwolnicy, stan. 7, gdzie flaszę z kryzą złożono w pobliżu mężczyzny w wieku *maturus* (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 240). Abstrahując od rodzaju płci, wiadomo, że naczynia te deponowano zarówno obok osobników „dorosłych", jak również *infans* (Ryc. 29; Tabela 3). Zauważono to zwłaszcza w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1969, 83-

[35] Co prawda w grobie tym odnaleziono jedynie jeden duży fragment flaszy z kryzą (oraz szereg niecharakterystycznych materiałów ceramicznych), ale kontekst jego zalegania (tj. obok głowy zmarłego) może sugerować na jego intencjonalny charakter. Fakt dekompletacji tego naczynia wynika najprawdopodobniej z generalnie silnego zniszczenia całego kompleksu cmentarnego w Broniszowicach, stan. 5 (por. J. T. Bąbel 2006, 271).

84). Zabytki te występowały w różnych konfiguracjach z inną ceramiką naczyniową (Tabela 3). Niekiedy flasze (zawsze obecne pojedynczo) stanowiły jedyny przedmiot ceramiczny w grobie, innym razem współwystępowały one z inną kategorią form (Tabela 3).

W analizowanych grobach drugą istotną grupę ceramiki naczyniowej stanowiły kubki *ansa lunata* (Ryc. 55; Tabela 3). Formy takie rozpoznano w założeniach typu A-C i w jednym z grobów związanych z typem E. Jednak, o ile flasze z kryzą trudno jest powiązać z jakąkolwiek konkretną kategorią mogił, to w przypadku takich kubków widać zdecydowanie częstsze ich występowanie w obrębie założeń „drewnianych" typu B (podtypu B_1). Aż siedem (spośród 11) tych form zostało stwierdzonych w tego rodzaju obiektach, a ponadto w grobie 54/2005 w mogile VII w Słonowicach, stan. 5 wystąpiły one podwójnie (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 150-151). Obiekt ten był najobficiej wyposażonym w ceramikę wśród wszystkich znanych grobów powiązanych z małopolskimi bezkomorowymi grobowcami KPL (Tabela 3), a przy tym nie zawierał on żadnych szczątków (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 143, Fig. 4).

Te sam problem dostrzegalny jest też w przypadku grobu 1 w grobowcu I w Małżycach, stan. 30, gdzie również odkryto dwa kubki *ansa lunata* (K. Tunia; P. Włodarczak 2011, 209). Nie wiadomo z jaką pierwotnie kategorią płci i wieku można byłoby zestawić te formy. Właściwie nieco więcej informacji dostarcza w tej materii jedynie cmentarzysko w Lublinie-Sławinku, stan. 2. Ceramika typu *ansa lunata* towarzyszyła tam zarówno mężczyźnie w wieku wczesny *maturus*, jak i ponad 70-letniej kobiecie (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 195-196). Obydwa te naczynia miały bogatą stylistykę: „żeńskie" było zdobione grzebykiem dwu- i trójzębnym, natomiast „męskie" pasmami zygzaków wykonanymi techniką stempelkową (Ryc. 55: 4; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 195, Ryc. 6: a, c). Jednym z nielicznych przykładów ceramiki *ansa lunata* odnotowanej wewnątrz konstrukcji podtypu A_1 było naczynie odnalezione wewnątrz grobu 1 w grobowcu II na stan. 1 w Grzybowie, stan. 1. Ze względu na fragmentaryczny stan zachowania szczątków, nie wiadomo czy zdeponowano je obok osobnika płci męskiej czy żeńskiej (K. Garbacz 2006, 314).

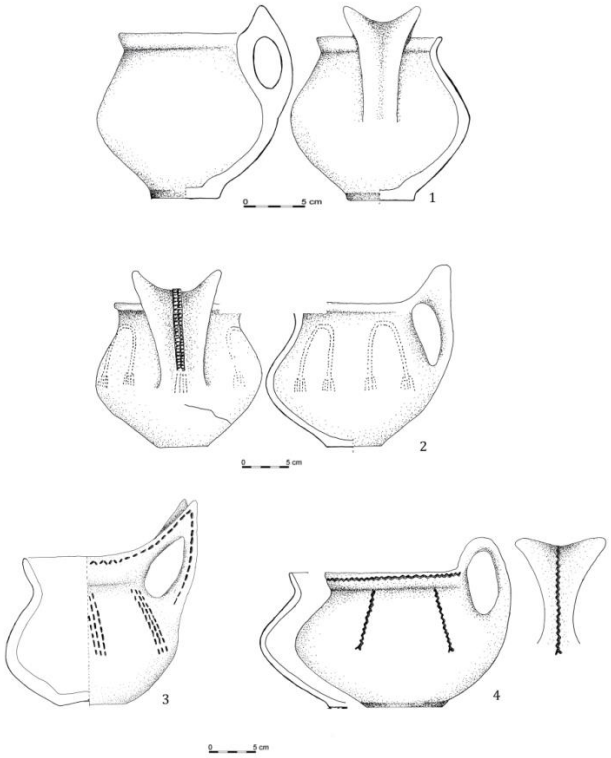

Ryc. 55. Przykłady kubków *ansa lunata* z grobów w bezkomorowych grobowcach w grupie południowowschodniej KPL. 1 – Pawłów, stan. 3, grobowiec II, grób 6; 2 – Zagaje Stradowskie, stan. „Mogiła Stradowska", grobowiec I, grób 1; 3 – Chruszczów-Kolonia, stan. 1, grobowiec, grób. 21; 4 – Lublin-Sławinek, stan. 2, grobowiec I, grób 2 (wg B. Bargieł, M. Florek 2006a /1/; B. Burchard 2006 /2/; J. Gurba 1954 /3/; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982 /4/; zmienione).

Trzecią podstawową kategorię naczyń grobowych stanowiły amfory (m.in. dwuuche z plastycznymi „wąsami"). Nie sposób ich co prawda zaszeregować jednoznacznie do któregokolwiek z typów grobowców, ale za to można zaobserwować interesująca powtarzalność występowania ich w towarzystwie flasz z kryzą (Ryc. 56). Spośród siedmiu znanych tego typu naczyń, aż sześć zidentyfikowano obok nich (Tabela 3). Zabytki te współwystępowały ze sobą albo samodzielnie albo z jeszcze innymi formami, np. obok naczyń *ansa lunata* (Tabela 3). W pierwszym z tych przypadków odnotowano je w grobie 1 w bezkomorowych mogile podtypu A_1 w Wąwolnicy, stan. 7 (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 240-241, Ryc. 4: a-b), i w grobach 20/88 i 29/89 w mogiłach podtypu C_2, na cmentarzysku w Karmanowicach, stan. 35, odpowiednio w grobowcu I i III (np. J. Nogaj-Chachaj 1989, 20-21, Ryc. 3: c-d). W drugim z kolei wystąpiły one wewnątrz konstrukcji typu B (podtypu B_1), tj. w grobach 54/2005 w mogile VII w Słonowicach, stan. 5 – obok wspomnianych już kubków *ansa lunata* (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 143, Fig.

4: 2-5) i grobie 363 w grobowcu w Szczytnej, stan. 6 obok bliżej nieokreślonego typologicznie naczynia (D. Król i in. 2014, 76, Ryc. 6).

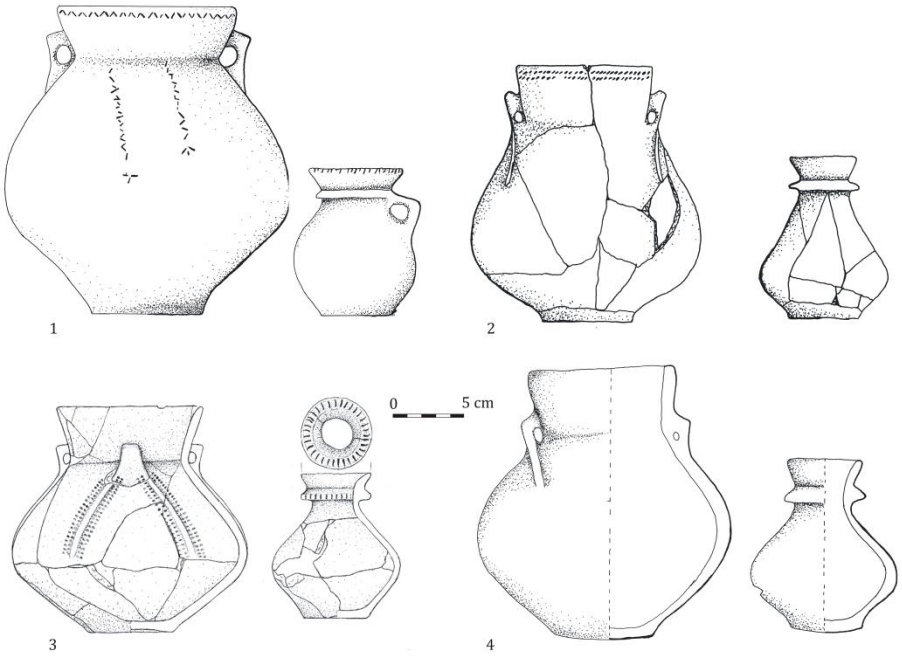

Ryc. 56. Przykłady flasz z kryzą i amfor współwystępujących ze sobą w grobach w bezkomorowych grobowcach w grupie południowo-wschodniej KPL. 1 – Karmanowice, stan. 35, grobowiec I, grób 20/88; 2 - Karmanowice, grobowiec III, grób 29/89; 3 – Szczytna, stan. 6, grobowiec I, grób 363; 4 – Wąwolnica, stan. 7, grobowiec I, grób 1 (wg B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982 /3/; J. Nogaj-Chachaj 1988; 1989 /1/2; D. Król i in. 2014 /2/; zmienione).

Opisywane wyżej grupy naczyń uzupełniają też inne, odnotowane incydentalnie materiały ceramiczne. Zalicza się do nich np. jedyny znany z bezkomorowych konstrukcji puchar lejkowaty (Ryc. 54; Tabela 3). Zidentyfikowany został on w grobie 1 w grobowcu II w Grzybowie, stan. 1 (K. Garbacz 2006, 320, Ryc. 17: 2), gdzie leżał on obok naczynia *ansa lunata*. Puchar ten (typu B wg klasyfikacji A. Kośko 1981, 26) posiadał ornament stempelkowy.

Istotną funkcję darów grobowych pełniły przedmioty krzemienne (Ryc. 54; Tabela 3). Szczególną uwagę należy zwrócić na wysoką frekwencję wiórowców drapaczowatych (Ryc. 54, 57), najczęściej wykonywane z surowca wołyńskiego (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140-141, Tabela 2a). Zarejestrowano je m.in. w grobie 8 w grobowcu podtypu C_3 w Antopolu (H. Wierciński 1905, 86, Fig. 78; L. Gajewski 1952-1953, 94; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 150, Tabela 2a), w obiekcie 29/89 grobowcu III w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1989), grobie 1 wewnątrz mogiły I (podtypu A_1) w

Miłocinie-Koloni, stan. 1 (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 214; por. M. Libera, A. Zakościelna 2006, 141, Tabela 2a), jak i w grobie 3 wewnątrz „drewnianej" struktury I na stan. 3 w Pawłowie (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 390, Ryc. 5: 3). Dokładnie na tym samym cmentarzysku rozpoznano jedyne tego typu narzędzie wykonane z surowca świeciechowskiego, aczkolwiek wystąpiło ono tam wewnątrz mogiły III, w grobie 19 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 391).

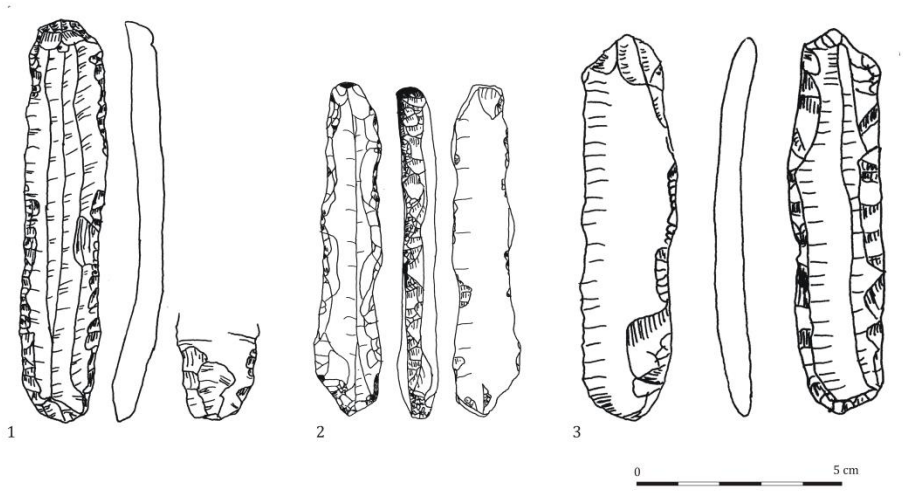

Ryc. 57. Przykłady wiórowców drapaczowanych w grobach w bezkomorowych grobowcach w grupie południowo-wschodniej KPL. 1 – Karmanowice, stan. 35, grobowiec III, grób 29/89; 2 - Miłocin-Kolonia, stan. 1, grobowiec I, grób 1, 3 – Wąwolnica, stan. 7, grobowiec I, grób 1 (wg S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982 /2/; B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982 /3/; J. Nogaj-Chachaj 1989 /1/; zmienione).

Wiórowce drapaczowate zidentyfikowano w Małopolsce wyłącznie obok osobników płci męskiej, jednak ze względu na niepełny zakres danych antropologicznych (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 160), trudno jest stwierdzić czy sytuacja ta znamionuje jakąś faktyczną regułę. We wspomnianym wcześniej pochówku 19 z Pawłowa, stan. 3, narzędzie to znajdowało się tuż obok ok. 20-30 letniego (*adultus*) osobnika męskiego (W. Kozak-Zychman 2003, 21), zaś w grobie 1 z Wąwolnicy, stan. 7 przy ok. 50 letnim mężczyźnie (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 240). Ponadto przedmiot taki wchodził m.in. także w skład bogato wyposażonego (ale pozbawionego szczątków ludzkich) grobu 3 w grobowcu II w Pawłowie, stan. 3 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 388, Ryc. 3).

W pochówkach męskich natrafiono również na inne narzędzia, głównie wióry i wiórowce (Tabela 3). W grupie tych drugich zidentyfikowane zostały narzędzia wykonane

z surowca wołyńskiego i czekoladowego (por. J. Libera, A. Zakościelna 140-141, Tabela 2a). Pierwsze z nich znaleziono w grobie 104/2012 w grobowcu VIII w Słonowicach, stan. 5, gdzie wystąpiło ono obok osobnika w wieku *adultus/maturus* (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 154, drugie zaś w grobie 10 w mogile I w Malicach Kościelnych, stan. 1, w pobliżu zmarłego w wieku *maturus* (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366). Istotnym przedmiotem była ponadto siekierka krzemienna z opisywanego już grobu 3 z Pawłowa, stan. 3. Wykonana została ona z surowca świeciechowskiego (B. Bargieł, M. Florek 2006b, 386, 390).

W odróżnieniu do Kujaw i ich przedpola, w grobach małopolskich odkryto kilka toporków z guzowatym obuchem (Ryc. 54; Tabela 3). Wystąpiły one m.in. w grobie 3 w grobowcu II w Pawłowie, stan. 3 (Ryc. 58; B. Bargieł, M. Florek 2006a, 391, Ryc. 6) i grobie 135/2012 w grobowcu IX na stan. 5 w Słonowicach, gdzie przedmiot ten zidentyfikowano obok osobnika płci męskiej w wieku *adultus/maturus* (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 151, Fig. 11: 2). Niejasny, ze względu na brak oznaczeń antropologicznych, jest natomiast kontekst pozostałych toporków (Ryc. 54; Tabela 3). Nawiązując ponownie do słonowickiej nekropoli z obiektami podtypu B_1 warto zwrócić uwagę na występowanie wśród nich spektakularnych wyrobów miedzianych – sztyletów. Jedną z takich form znaleziono grobie męskim 104/2012 w obrębie grobowca VIII (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 152, Fig. 12: 1-2). „Zestaw" miedzianych artefaktów zawierał ponadto jeden z pochówków obecnych w mogile VI (K. Tunia 2006, 338).

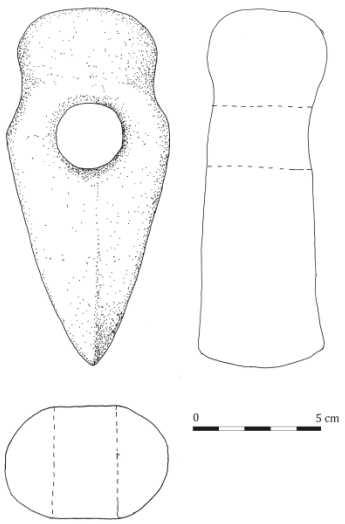

Ryc. 58. Pawłów, stan. 3, pow. Sandomierz, grobowiec II. Wyposażenie grobu 3. Toporek kamienny (wg B. Bargieł, M. Florek 2006a; zmienione).

W badanych obiektach grobowych znajdowano też inne zabytki, np. wyroby kościane i przypuszczalnie bursztynowe (Ryc. 54; Tabela 3). W grobie 10 w mogile I w Malicach Kościelnych, stan. 1 znaleziono np. szlifowany kieł dzika (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366, 375, Ryc. 11: 11), natomiast w grobie 4 znajdującym się wewnątrz bezkomorowej struktury podtypu C_3 w Antopolu, sześć kościanych paciorków (H. Wierciński 1905, 88, Fig. 82). W niektórych grobach obok pozostałości ludzkich odsłonięto także zwierzęce, przeważnie bydła. Znaleziska takie znane są z grobu 3 w mogile II w Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 372) oraz z grobu 23 w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1 (J, Gurba 1954, 147). Prawdopodobny przedmiot bursztynowy został odkryty w obiekcie grobowym 29/89 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1989, 21).

Podobnie jak w grupie wschodniej KPL, głównie na Kujawach i w okolicach, niektóre pochówki w Małopolsce zawierały różnego rodzaju rozdrobniony materiał. Klasycznym tego przykładem jest obiekt 29/39 z Karmanowic, stan. 35, w wypełnisku którego wystąpiły liczne fragmenty rozdrobnionych kości i skorupki ślimaków (J. Nogaj-Chachaj 1989, 21). Liczne muszle, z tym, że małży, wystąpiły także w karmanowickim grobowcu V, ale ze względu na stopień dekompletacji tej struktury nie ma pewności czy miały one związek z konkretnym pochówkiem. Nie można tego jednak wykluczyć (J. Nogaj-Chachaj 1998, 34-38). Interesujący jest kontekst zalegania skorup mięczaków, w obu przypadkach znajdowano je w obrębie szarego lub czarnego wypełniska, niemniej brak jest bliższych informacji na temat jego charakteru. Czy może tu chodzić o warstwy o cechach gleb bagiennych? Obecność takich wypełnisk została potwierdzona na innych cmentarzyskach KPL, aczkolwiek wewnątrz obiektów grobowych związanych z mogiłami podtypu B_1. Rozpoznano je na stan. 7 w Skołoszowie w jamach 627 i 1267 (np. D. Król, M. Rybicka, J. Rogoziński 2014, 26) i w Słonowicach, stan. 5, w obiektach 102/2012, 103/2012 i 104/2012 wewnątrz mogiły VIII (np. M. Przybyła, K. Tunia 2013, 153-154). W przypadku Słonowic, stan. 5, ustalono, iż warstwę tę przyniesiono z terenu poza cmentarzyskiem (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 153). Zapewne z podobną sytuację można się liczyć w przypadku Skołoszowa, stan. 7.

Podobnie jak w grupie wschodniej, również w środowisku małopolskim zauważalne jest zróżnicowane wyposażenie zmarłych, tak w kategoriach ilościowych, jak i jakościowych. Choć sama frekwencja zabytków ruchomych może być w jakimś stopniu statystycznie istotna, to ze względu na brak optymalnych danych na temat podstawowych cech antropologicznych zmarłych trudno jest wykazać głębsze uogólnienia. Analiza korespondencji pokazuje np. silną koncentrację materiałów zabytkowych w obrębie szerokiej kate-

gorii „dorośli" – głównie jeśli chodzi o materiały znane z pojedynczych egzemplarzy, tj. puchar, wiórowiec, drapacz czy siekierkę (Tabela 3). Przedmioty występujące w większych ilościach (np. kubki *ansa lunata* lub też wiórowce drapaczowate) są delikatnie „przyciągane" przez konkretną płeć (Ryc. 59). Zwłaszcza wiórowce drapaczowate, których męska afiliacja wydaje się być bardzo prawdopodobna, podobnie jak toporków kamiennych i form z miedzi – sztyletów (Ryc. 59).

Zaprezentowane informacje zostaną w dalszej części pracy skonfrontowane z danymi odnoszącymi się do przestrzeni poza grobowcami. Choć rzecz jasna w obliczu selektywnego zboru danych antropologicznych trudno będzie o satysfakcjonującą analizę, to wydaje się, iż przynajmniej jeden jej składnik, tj. próba oceny porównawczej „zamożności" pochówków w obydwu badanych przestrzeniach cmentarzysk jest wykonalny. Do konfrontacji tej zostanie użyta metoda punktowa (por. S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1992, 66).

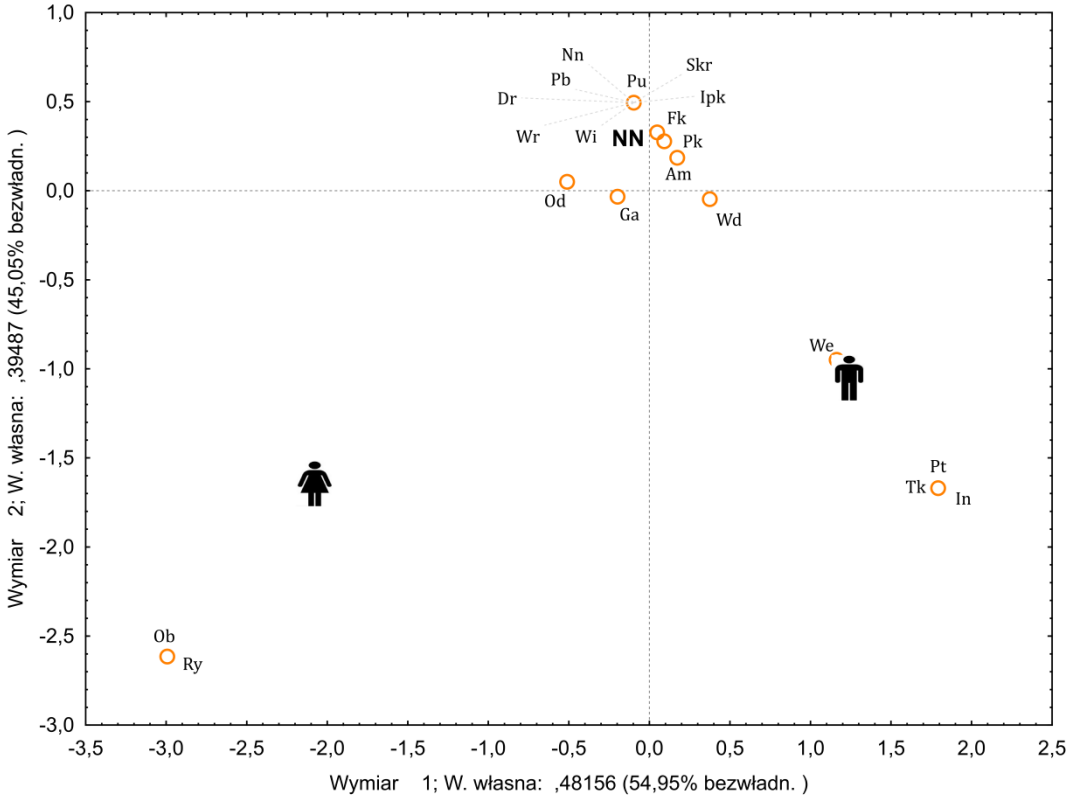

Ryc. 59. Analiza korespondencji kontekstu zabytków ruchomych w grobach w grobowcach A-E na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL. Am – amfory, Fk – flasze z kryzą, Al. – *ansa lunata*, Nn – naczynia nieokreślone, Wi – wióry, Ob – obłupnie, Wr – wióry retuszowane, We – wiórowce, Wd – wiórowce drapaczowate, Pt – półtylczaki, Od – odłupki, Ry – rylce, Tk – toporki kamienne, Pk – przedmioty kościane, Pb – przedmioty bursztynowe, Pm – przedmioty miedziane, In – inne.

II.B.2.3. Szczątki ludzkie w grobach poza przestrzenią grobowców

Wzorem podejścia stosowanego dla grupy wschodniej, następny etap analityczny jest próbą wglądu poza przestrzeń bezkomorowych mogił występujących w ugrupowaniu południowo-wschodnim KPL. W odróżnieniu od partii „wschodnich" teren ten stwarza pod tym względem szersze możliwości. Podobnie jak wewnątrz grobowców dominującym obrządkiem pogrzebowym była inhumacja. Jedyne informacje o przepalonych kościach ludzkich związane są z grobem 50/95 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1996, 17).

II.B.2.3.1. Małopolska

Skalę potencjału „południowo-wschodnich" cmentarzysk ilustruje fakt, iż w obrębie 14 małopolskich nekropoli (Tabela 1) wyróżniono co najmniej 155 osobników umiejscowionych poza strefą bezkomorowych założeń (Tabela 5). Wartość ta zdecydowanie przewyższa liczbę osobników odkrytych wewnątrz tych obiektów (Tabela 3). Niestety, dane ilościowe nie są kompatybilne z jakościowymi. W wielu bowiem sytuacjach brak jest podstawowych informacji antropologicznych lub też prezentowane dane mają charakter uogólniony[36]. Z podanej puli, tylko w nieco ponad 60-ciu przypadków opublikowane zostały informacje na temat charakterystyki biologicznej zmarłych, głównie ograniczające się tylko do stwierdzenia czy dany osobnik był osobą dorosłą czy dzieckiem (Tabela 5). W grupie tej 52,4% szczątków można przyporządkować do osobników dorosłych, 41,3% do dzieci (głównie młodszych) i 6,3% do osób młodocianych[37]. Wśród dorosłych więcej odnotowano mężczyzn, tj. 57,1%, reprezentujących najczęściej wiek *maturus*. Zmarli ci w chwili zgonu mieli średnio ok. 38,5 lat. Rozpoznano też pojedynczych osobników w wieku *senilis*, *adultus*/*maturus*, *adultus* oraz *juvenis*/*adultus* (Tabela 5). Wiek najstarszego z nich oszacowano na ok. 55-60 lat (Tabela 5). Szczątki jego zostały odkryte w grobie 4 na stan. 1 w Miłocinie-Kolonii (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 216, Ryc. 20). Trudno jest ocenić strukturę wymieralności kobiet, szereg bowiem danych jest nieprecyzyjnych i nie wiadomo, jakie były faktyczne proporcje np. pomiędzy wiekiem *adultus* a *adultus*/*maturus* (Tabela 5). Faktem jest natomiast, iż w przeciwieństwie do mężczyzn średnia wieku osobników płci żeńskiej była dużo niższa.

Spośród wszystkich małopolskich grobów rozlokowanych poza przestrzenią bezkomorowych mogił wszystkich typów, zdecydowanie dominowały obiekty jednopochówkowe – 86, 6%. Znacznie mniej rozpoznano grobów dwupochówkowych – 9,4% oraz trójpochówkowych – 3,1%. Znany jest również obiekt, w którym zarejestrowane zostały szczątki czterech osób (Tabela 5). Był to grób 37/90 na cmentarzysku w Karmanowicach,

[36] Klasycznym tego przykładem jest praca W. Kozak-Zychman (2006, 401-406), w której badaczka ta prezentuje ogólne informacje na temat osobników pochowanych m.in. na cmentarzysku w Karmanowicach, stan. 35, np. w zakresie struktury wymieralności. W treści tych studiów brak jest indywidualnej charakterystyki zmarłych.

[37] Obserwacje te są zatem zbieżne z sytuacją zaobserwowaną na jednym z najbardziej rozbudowanych małopolskich cmentarzysk w Karmanowicach, stan. 35, gdzie pochówki dziecięce osiągnęły wartość 39,7% (W. Kozak-Zychman 2006, 402).

stan. 35, charakteryzujący się dwupoziomowym układem. W obu tych horyzontalnych przestrzeniach złożono po dwóch zmarłych (J. Nogaj-Chachaj 1990, 14-15, Ryc. 4), tj. w układzie „dorosły" – dziecko (Tabela 5). Wydaje się, iż podobne kombinacje były też symptomatyczne dla pozostałych wielopochówkowych struktur. Odnotowano np. układy kobieta *maturus* – dziecko *infans I* lub kobieta *maturus* – osobnik *juvenis* płci nieokreślonej (Tabela 5). Ponadto, z grobu 35/90 w Karmanowicach, stan. 35 znany jest np. pochówek mężczyzny w bliżej nieokreślonym „dorosłym" wieku i dwójki dzieci (J. Nogaj-Chachaj 1990, 13), z kolei z obiektu 46 w Pawłowie, stan. 3 pochówek ok. 40-50 letniego mężczyzny, ok. 20-25 letniej kobiety oraz kilkuletniego dziecka (W. Kozak-Zychman, M. Szeliga 2005, 39).

Zaprezentowane zestawienia mają charakter uogólniony i odzwierciedlają one sytuację zaobserwowaną na wszystkich cmentarzyskach z bezkomorowymi mogiłami w Małopolsce. Warto byłoby się zatem zastanowić czy istnieją jakiekolwiek możliwości porównania między sobą poszczególnych nekropoli, zwłaszcza takich, na których zidentyfikowano zróżnicowane typologicznie bezkomorowe struktury. Próbę takiej konfrontacji odnaleźć można w cytowanej już pracy W. Kozak-Zychman (2006, 401-406), w której autorka ta porównuje cmentarzyska w Pawłowie, stan. 3 i Karmanowicach, stan. 35, a zatem nekropole, w obrębie których rozpoznano skrajnie różne modele architektury funeralnej KPL (tj. typy B, C oraz D). Prezentowane tam wnioski oparte są jednak o analizę całościowego materiału, łącznie z wnętrz mogił, jak i z przestrzeni poza nimi, zatem z punktu widzenia tego rozdziału nie są one aż tak użyteczne. Mimo to warto przywołać niektóre ustalenia tej badaczki, zwłaszcza w odniesieniu do nekropoli karmanowickiej, na temat której nie ma zbyt wielu publikowanych informacji. Stwierdza ona m.in., iż na cmentarzysku w Pawłowie, stan. 3 zidentyfikowano o 5% mniej dzieci niż w Karmanowicach, stan. 35, ale już w przypadku dzieci w ściśle określonym wieku *infans I* relacja ta była zgoła odmienna, tj. wielokrotnie więcej tego rodzaju pochówków wystąpiło w Pawłowie, stan. 3 (W. Kozak-Zychman 2006, 402). Interesujące bywają też zestawienia dotyczące proporcji płci oraz średniej wieku. W Karmanowicach, stan. 35 odnotowano nieco więcej mężczyzn, tj. 51,6%, natomiast odmiennie w Pawłowie, stan. 35, gdzie rozpoznano 54,5% pochówków żeńskich (W. Kozak-Zychman 2006, 402). W przypadku średniej wieku, zwracają uwagę wyniki analiz z Karmanowic, stan. 35, które odbiegają od trendu generalnego. Na nekropoli tej przeciętna życia wynosiła dla mężczyzn ok. 48,6 lat, przy jednocześnie nie odbiegającej od normy średniej wśród kobiet, tj. 36,8 lat (W. Kozak-Zychman 2006, 403). W przy-

padku mężczyzn podana wartość znajduje analogię w obrębie grobów wewnątrz bezkomorowych mogił podtypu A_1 na Kujawach.

II.B.2.4. Materiał ruchomy w grobach poza przestrzenią grobowców

Zabytki ruchome poza przestrzenią bezkomorowych mogił w grupie południowowschodniej KPL cechowały się podobną częstotliwością występowania w stosunku do materiałów występujących we wnętrzach mogił. Obrazu tego nie zaburza fakt selekcji zabytków i wykluczenie z procedur analitycznych artefaktów wątpliwego pochodzenia[38]

II.B.2.4.1. Małopolska

Biorąc pod uwagę wszystkie groby, bez ścisłego podziału na występujące w sąsiedztwie określonych typologicznie grobowców (tj. A, B, C, itd.) dane procentowe przedstawiają się następująco. Na terenie Małopolski udział grobów zawierających dary wyniósł 27,4%. Wśród nich obiekty zawierające ceramikę stanowiły 60,9% ogółu. W zbiorze zdecydowanie dominowały flasze z kryzą – 18 sztuk (Ryc. 60), co daje wartość na poziomie 54,8% w ramach całości. Rzadziej rejestrowano amfory – dziewięć sztuk, tj. 25,8%, a sporadycznie formy *ansa lunata* – 9,7% (Ryc. 60). W analizowanych materiałach nie wystąpiły natomiast puchary i misy. Pozostałą rozpoznaną ceramikę można zaś przyporządkować do kategorii zabytków bliżej nieokreślonych typologicznie. Zmarłym zwykle wkładano do grobu tylko jedno naczynie – 65,4%, rzadziej dwa – 26,9% i sporadycznie trzy. Wśród naczyń występujących pojedynczo na pierwszy plan wysuwają się flasze z kryzą, co idealnie obrazuje przykład obiektów skoncentrowanych wokół mogiły podtypu B_1 w Skołoszowie, stan. 7 (Ryc. 61; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 208; 2014, 19-22). Naczynie to wystąpiło też pojedynczo w sąsiedztwie mogił podtypu A_1, tj. w grobie 5 na stan. 7 w Stryczowicach (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 243). Ogólnie spośród 18 tego typu form odnotowanych poza przestrzenią mogił małopolskich aż 13-tu nie towarzyszyło żadne inne typologicznie naczynie. Niestety ze względu na charakter danych antropologicznych trudno o szersze wnioski na temat związków takich naczyń z określoną płcią i wiekiem zmar-

[38] Do takich należy m.in. zbiór materiałów (fragmenty ceramiki i odłupek krzemienny) z grobu 2 w Wąwolnicy, stan. 7 (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982, 240; por. też B. Bargieł, M. Florek 2006, 396).

łych, choć wydaje się, iż występowały zwykle w towarzystwie osobników dorosłych, w tym w wieku *maturus*, np. grób 1233 w Skołoszowie, stan. 7 (A. Szczepanek 2013). Być może towarzyszyły one nie tylko osobnikom płci męskiej, ale i żeńskiej, na co wskazywać mógłby grób 5 znajdujący się w pobliżu mogiły podtypu C_3 w Antopolu.

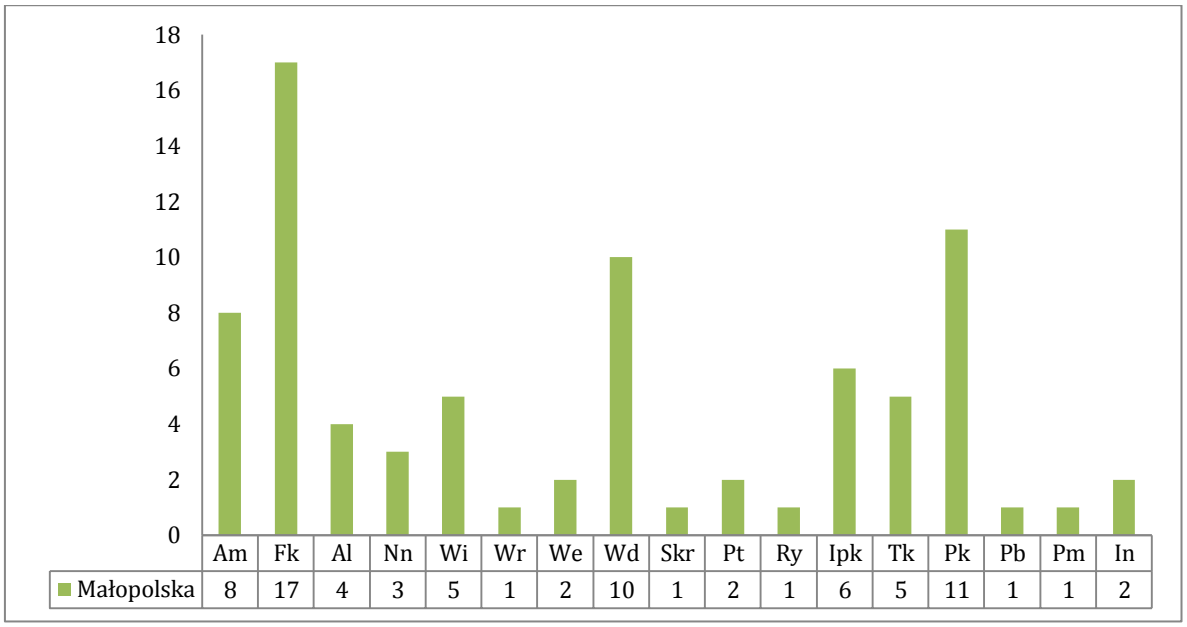

	Am	Fk	Al	Nn	Wi	Wr	We	Wd	Skr	Pt	Ry	Ipk	Tk	Pk	Pb	Pm	In
Małopolska	8	17	4	3	5	1	2	10	1	2	1	6	5	11	1	1	2

Ryc. 60. Wyposażenie grobów poza przestrzenią bezkomorowych grobowców typu A-E na terenie grupy wschodniej KPL. Am – amfory, Fk – flasze z kryzą, Al – kubki *ansa lunata*, Nn – nieokreślone naczynia, Wi – wióry, Wr – wióry retuszowane, We – wiórowce, Wd – wiórowce drapaczowate, Skr – siekiery krzemienne, Pt – półtylczaki, Ry – rylce, Ipk – inne przedmioty krzemienne, Tk – toporki kamienne, Pk – przedmioty kościane, Pb – przedmioty bursztynowe, In – inne zabytki.

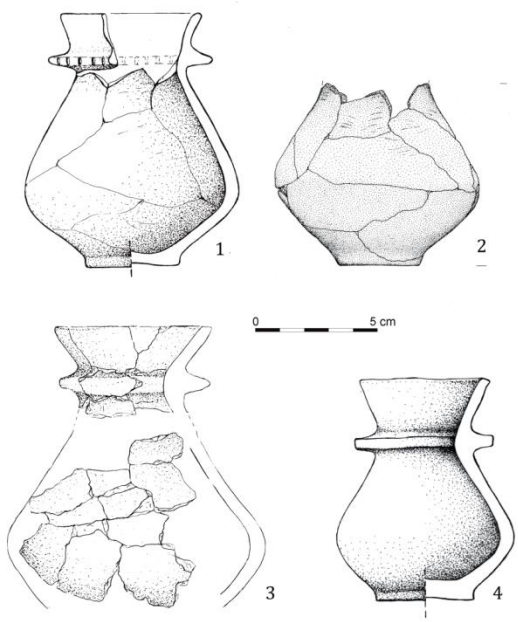

Ryc. 61. Skołoszów, stan. 7, pow. Jarosław. Przykłady flasz z kryzą z grobów poza przestrzenią bezkomorowego grobowca podtypu B_1 w grupie południowo-wschodniej KPL. 1 – grób 1227, grób; 2 – grób 640, 3 – grób 1233, 4 – grób 1273 (wg D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 2014).

W przeciwieństwie do flasz z kryzą nieco inny charakter miały dary grobowe w postaci amfor. Ceramika taka prawie zawsze współwystępowała z innymi formami naczyń (Tabela 5). Jedyny dość jasno potwierdzone odstępstwo od tej reguły stanowi grób 18 zarejestrowany na cmentarzysku w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1, obok mogiły podtypu C_2 (J. Gurba 1969). Co najważniejsze, amforom najczęściej towarzyszyły flasze z kryzą (Ryc. 62), a zatem tak samo jak to miało miejsce w pochówkach we wnętrzu grobowców. Takie układy wystąpiły ośmiokrotnie, tak na cmentarzyskach w obrębie których wystąpiły struktury typu A, jak i C oraz E. Nie są one natomiast znane z nekropoli z formami typu B, np. Skołoszowa, stan. 7 ani Szczytnej, stan. 6 (Tabela 5). Koegzystencję tych naczyń zaobserwowano m.in. w grobach 12/88, 38/90 i 40/90 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1988, 27-31; 1990, 10-13) w sąsiedztwie mogił typu C, jak też w grobie 25 w Kicharach Nowych, stan. 2 (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 347) w towarzystwie mogiły typu E i grobie 7 na stan. 1 w Miłocinie-Kolonii, nieopodal konstrukcji typu A (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 216). Także w odniesieniu do tych układów brak jest w chwili obecnej możliwości skonfrontowania ich z określonymi osobnikami. Tylko w trzech przypadkach można je powiązać z szeroko pojętym wiekiem „dorosłym" (Tabela 5).

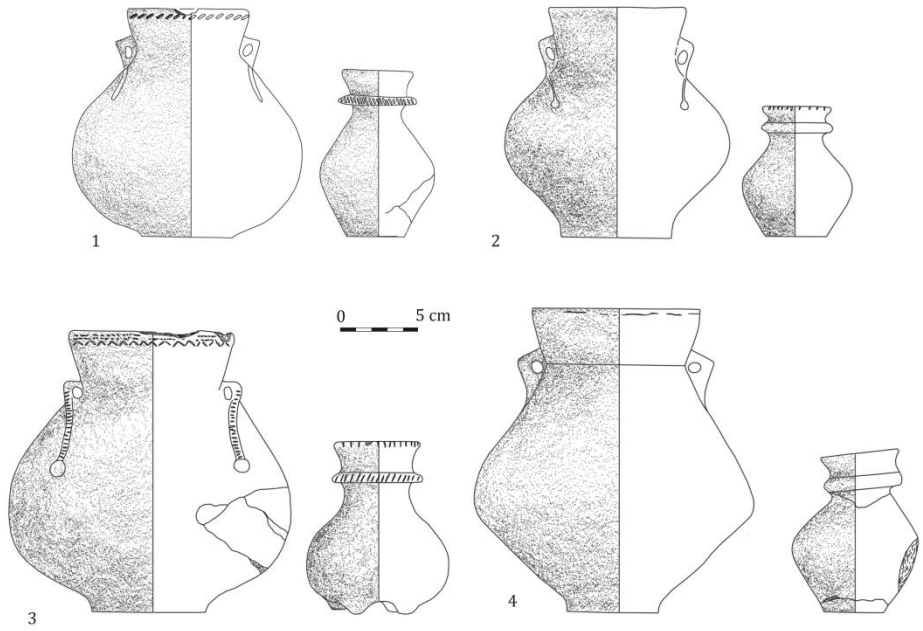

Ryc. 62. Przykłady flasz z kryzą i amfor współwystępujących ze sobą poza przestrzenią bezkomorowych grobowców typu C w grupie południowo-wschodniej KPL. Karmanowice, stan. 35. 1 – grób 12/88; 2 – grób 38/90; 3 – grób 40/90; 4 – grób 50/95 (J. Nogaj-Chachaj 1988; 1990; 1996; zmienione).

O ile frekwencja flasz z kryzą i amfor w grobach poza przestrzenią grobowców wydaje się być relatywnie podobna do sytuacji zauważonej w ich wnętrzach, o tyle inaczej jest wśród kubków *ansa lunata* (Ryc. 60). Formy te znane są jedynie z grobu 638 w Skołoszowie, stan. 7 (Ryc. 63: 1, D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 208; 2014, 17), grobu 378 w Szczytnej, stan. 6 (Ryc. 63: 2; D. Król i in. 2014, 65), grobu 9 z Chruszczowa-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1954, 140) oraz obiektu 10/87 z Karmanowic, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1987, 10). Interesujący jest zwłaszcza pochówek z Chruszczowa-Kolonii, stan. 1, ponieważ wspomniane naczynie wystąpiło w nim w sąsiedztwie zarówno flaszy z kryzą, jak i amfory (J. Gurba 1954, 142-143, Ryc. 14-16).

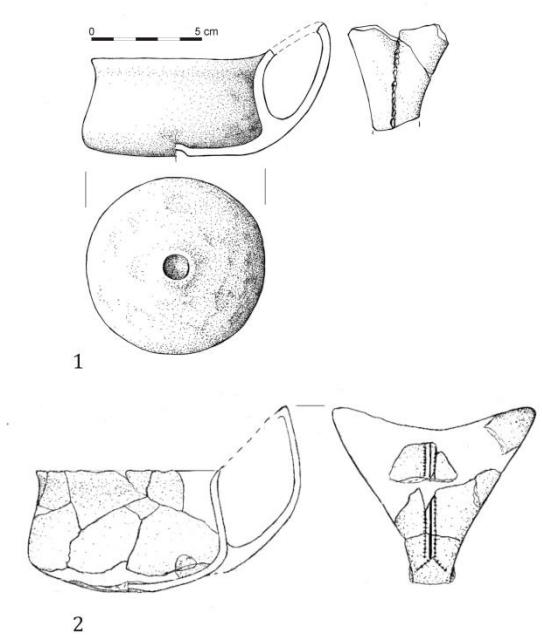

Ryc. 63. Przykłady kubków *ansa lunata* z grobów poza przestrzenią bezkomorowych grobowców podtypu B_1 w grupie południowo-wschodniej KPL. 1 – Skołoszów, stan. 7, grób 638; 2 – Szczytna, stan. 6, grób 378 (wg D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014 /1/, D. Król i in /2/).

Drugą istotną, choć mniej liczną kategorią zabytków występujących w analizowanych obiektach grobowych są przedmioty krzemienne, które w odróżnieniu od ceramiki naczyniowej nie występowały często na cmentarzyskach związanych z mogiłami „drewnianymi" typu B (Tabela 5). Nie są one np. zupełnie znane z żadnego z 24 pochówków występujących poza przestrzenią mogiły podtypu B_1 w Skołoszowie, stan. 7 ani z siedmiu obiektów ze Szczytnej, stan. 6 (Tabela 5). Materiały te powszechnie występowały z kolei w kontekście innych grobowców, głównie w grobach usytuowanych w otoczeniu mogił zaopatrzonych w płaszcz kamienny, tj. struktur typu C. W materiałach tych najczęściej występująca grupą były wiórowce drapaczowate – 10 sztuk (Ryc. 60). Zdecydowanie dominował wśród nich surowiec wołyński (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140-141, Tabela 2a). Narzędzia te znane są m.in. z grobu 42/93 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1993; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140, Tabela 2a), obiektów 4 i 7 z Chruszczowa-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1954, 139; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140, Tabela 2a)[39] i z grobu 2 z cmentarzyska w Strzelcach-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1959, 264). Jedyny wiórowiec drapaczowaty wykonany z innego surowca, tj. świeciechowskie-

[39] W pracy J. Gurby (1954, 139-140) surowiec, z którego wykonano to narzędzie określony został jako bałtycki. Analogicznie autor ten postąpił w przypadku przedmiotu krzemiennego z grobu 7.

go, został odnotowany w grobie 19 na cmentarzysku w Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 376; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 141, Tabela 2a). Niestety, także w przypadku rozpatrywanych narzędzi nie ma możliwości powiązania ich z konkretnymi osobnikami (Tabela 5). Jedynie w przypadku wspomnianego grobu 19 ustalono, iż wyrób ten położony był obok osobnika niespełna dorosłego, w wieku nieco ponad 15 lat płci nieokreślonej (W. Kozak-Zychman, E. Gauda-Pilarska 1999, 38-40). W grobie tym wiórowiec drapaczowaty wystąpił samodzielnie, co nie było zjawiskiem odosobnionym (Tabela 5). Analogiczną sytuację zaobserwowano jeszcze np. w grobach 3 w Antopolu (H. Wierciński 1905, 86, Fig. 77) i 7 w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1954, 140). Co szczególnie ważne narzędzia takie kilkukrotnie odnotowano w pakiecie z amforą oraz flaszą z kryzą (Tabela 5). Do tak bogatych pochówków zaliczyć można wspominany już grób 2 w Strzelcach-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1959, 264).

Drugą istotną grupę przedmiotów krzemiennych stanowiły wióry (Tabela 5). Wyroby te znane są co prawda z przestrzeni poza bezkomorowymi grobowcami jedynie w liczbie pięciu sztuk, ale dwukrotnie wystąpiły one podwójnie, w obu przypadkach na nekropoli karmanowickiej, tj. w grobach 35/90 (obok osobnika „dorosłego" płci męskiej) oraz znanego z obecności wiórowca drapaczowatego grobu 42/93 (J. Nogaj-Chachaj 1990, 13; 1993). Były to formy mikrolityczne wykonane z surowca wołyńskiego (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140, Tabela 2a). Ponadto w analizowanych grobach rozpoznano też dwa wiórowce oraz jeden wiór retuszowany (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140, Tabela 1). Obydwa wiórowce rozpoznano w grobie 46/93 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1993), zaś wiór retuszowany w grobie 5 w Miłocinie-Kolonii, stan. 1 w towarzystwie osobnika „dorosłego" płci męskiej (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 216). Analogicznie jak w przypadku grobów zlokalizowanych wewnątrz grobowców, także poza ich przestrzenią odnotowano jedną siekierkę krzemienną (Ryc. 60). Takie narzędzie wykonane z surowca świeciechowskiego odkryto w grobie 14 w Antopolu (H. Wierciński 1905, 86; L. Gajewski 1952-1953, 96; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 140, Tabela 2a).

Również w obrębie grobów rozlokowanych poza przestrzenią bezkomorowych mogił natrafiono na kilka toporków kamiennych, w tym z guzowatym obuchem, a nawet wyrób miedziany (Tabela 5). Pierwsze z wymienionych znane są z cmentarzysk, na których znajdowały się różnego rodzaju grobowce (np. typu A-C). Jeden z nich znaleziono np. w grobie 1223 w Skołoszowie, stan. 7 (Ryc. 64; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 23, Ryc. 12), inne m.in. w grobie 2 w Antopolu (H. Wiercińskim 1905, 87), w grobie 18 z Nałęczowa-Kolonii, stan. 1, gdzie wystąpił on wraz z amforą (J. Gurba 1969) czy też w

Stryczowicach, stan. 7 w prawdopodobnym męskim grobie 5, w którym zalegał on wraz z flaszą z kryzą i wiórowcem drapaczowatym (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 243). Jedyny zabytek miedziany w postaci sztyletu znany jest z grobu 25 w Kicharach-Nowych, stan. 2, w którym znajdował się on nie tylko obok opisanej wcześniej ceramiki i wiórowca drapaczowatego, ale i wyrobów kościanych (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżyk 2006, 347). Te ostatnie występowały zresztą powszechnie w grobach poza przestrzenią bezkomorowych założeń (Tabela 5). Paciorki kościane rozpoznano np. w grobie 5 w Antopolu (H. Wierciński 1905, 86) i obiekcie 45/93 w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1993). W ostatnim z podanych pochówków odkryto też fragment bursztynowego krążka (J. Nogaj-Chachaj 1993).

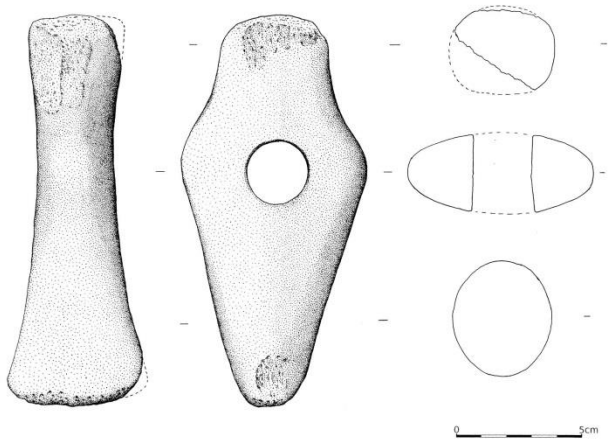

Ryc. 64. Skołoszów, stan. 7. Przestrzeń poza grobowcem podtypu B_1. Wyposażenie grobu 1223. Toporek kamienny (wg D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014).

Oprócz typowych darów grobowych w niektórych jamach poza przestrzenią bezkomorowych mogił odnotowano podobne do „wewnątrzgrobowcowych" przejawy działań rytualnych, tj. nagromadzenie np. muszli małż. Odnotowano je m.in. w grobie 44/93 na stan. 35 w Karmanowicach, gdzie zalegały one w charakterystycznej czarnej warstwie próchnicy (J. Nogaj-Chachaj 1993).

Jak widać zawartość grobów występujących poza przestrzenią bezkomorowych założeń KPL w Małopolsce, nie różniła się zasadniczo od obrazu znanego z interioru. Pochówki te były w podobny sposób wyposażane, zaś jedyna wyraźniejsza dysproporcja polega na odmiennej frekwencji procentowej form *ansa lunata*, choć nie jest to różnica drastycznie istotna.

W przypadku analizowanych powyżej obiektów grobowych, wobec ograniczonych informacji na temat zmarłych trudno jest wyciągać szersze wnioski o ich związkach z określonego rodzaju ekwipunkiem. Co prawda mogą się nasuwać pewne spostrzeżenia, które wydają się też być zasadniczo zbieżne z obserwacjami poczynionymi dla przestrzeni wewnątrz mogił, ale muszą być one traktowane z odpowiednim dystansem.

II.B.3. Podsumowanie

Aspekty związane z wyposażeniem grobów i jego relacją do osobników konkretnej płci i wieku, są na pewno atrakcyjnym elementem archeologii funeralnej. Punktem wyjścia dla prowadzonej narracji był problem dwutorowej selekcji zmarłych, na składanych albo wewnątrz mogił, albo poza ich przestrzenią. Starano się poszukiwać ewentualnych prawidłowości, które to mogły warunkować taki stan rzeczy, głownie na poziomie zróżnicowania pod względem płci i wieku oraz charakteru materiałów ruchomych. Ze względu na poważne ograniczenia, wnioski płynące z powyższych analiz nie mogą być traktowane w sposób literalny. Pomimo istniejących ku temu przesłanek, nie można np. stwierdzić jednoznacznie, iż odnajdywane w obrębie grobów (wewnątrz bezkomorowych konstrukcji, jak i poza nimi) flasze z kryzą, były typowo męskim atrybutem, w dodatku symptomatycznym dla osobników wiekowo zaawansowanych.
Istotnie mogło tak być, niemniej jednak dla potwierdzenia tej teorii kluczowe jest rozszerzenie dotychczasowej bazy źródłowej, zwłaszcza oznaczeń antropologicznych szkieletów.

Z uwagi na wielokrotnie zgłaszany problem braku istotnych badań wokół grobowców w grupie wschodniej KPL, niemożliwe było jakiekolwiek sensowne skonfrontowanie danych z obu stref występowania grobów. Jednak, w rezultacie prowadzonych w ostatnich sezonach prac wykopaliskowych pojawiły się symptomy, pozwalające ostrożnie sądzić, iż także w strefach poza grobowcami można liczyć się z analogicznym wyposażeniem. Pretekstem do tego może być identyfikacja fragmentów flasz z kryzą w grobach na stan. 25 w Nagórkach Grabowskich (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 170-171; P. Kittel i in. 2012, 20-28).

Dużo większe możliwości dla porównań zawartości grobów w obydwu przestrzeniach stwarzają warunki w grupie południowo-wschodniej KPL. W rezultacie zaobserwowano tam zbliżony standard wyposażenia grobów. Aby lepiej go zilustrować można użyć tu wykresu, skonstruowanego w oparciu o metodę punktową – narzędzia zunifikowanej

analizy bogactwa grobów (np. S. Kadrow, A. i J. Machnikowie, 1982, 66). Wykorzystując typowe założenia tej metody przyjęto, że każdemu z zabytków odpowiada określona wartość punktowa. Większości zabytkom (w tym ceramice) przyporządkowano jeden punkt, natomiast dwa zastrzeżono dla przedmiotów uznanych za szczególne (por. rozdz. II.B), tj. wyroby miedziane (sztylety) i toporki z guzowatym obuchem. W przypadku materiałów występujących w postaci rozdrobnionej (np. sześciu paciorków kościanych w grobie 4 w Antopolu) zdecydowano się przyznać jeden punkt całości takiego zespołu. Otrzymany w ten sposób obraz jest z pewnością intrygujący. Po pierwsze komunikuje on, iż za dwubiegunową segregacją zmarłych na osobników złożonych w grobowcach i „innych", nie musiała iść istotna zmienność ilościowo-jakościowa darów grobowych. Po drugie, uwagę zwraca sam trend bogactwa obiektów grobowych (Ryc. 65). W obu badanych przestrzeniach największą grupę stanowiły pochówki relatywnie ubogo wyposażone (1 pkt). Następnie, dostrzec można w miarę uporządkowany trend spadkowy, który polega na tym, iż wraz ze wzrostem bogactwa grobów (2-4 pkt.) maleje ich ilość, po czym ma miejsce niewielka tendencja wzrostowa – która odpowiada grobom najobficiej wyposażonym (Ryc. 65). Do tej właśnie kategorii należą tak charakterystyczne obiekty jak grób 25 w Kicharach Nowych, stan. 2 czy grób 3 z grobowca II w Pawłowie, stan. 3. Wydaje się zatem, iż w przypadku pochówków małopolskich, tak wewnątrz mogił, jak i poza nimi, można wyróżnić grupę obiektów specjalnych. Nie jest wykluczone, że z taką samą prawidłowością należałoby się liczyć w przypadku Niżu, ale do tego wymagany jest zdecydowany przyrost danych empirycznych.

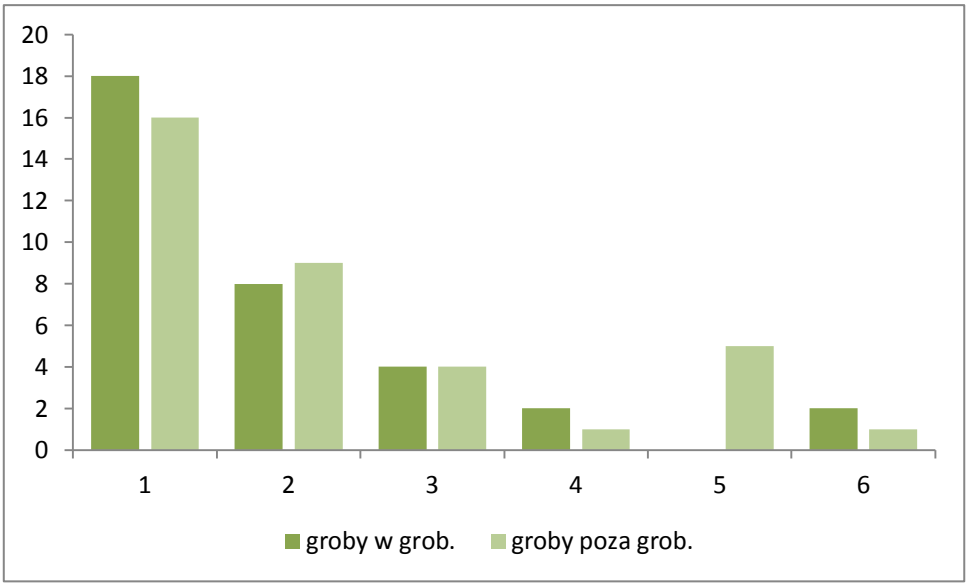

Ryc. 65. Wyposażenie grobów w bezkomorowych grobowcach i poza ich przestrzenią w grupie południowo-wschodniej KPL wyrażone metodą punktową.

Oczywiście nie każde z zaproponowanych spostrzeżeń można uznać za satysfakcjonujące, stąd powinny być one przyjmowane ostrożnie. Niemniej jednak, wydaje się, iż generalny zarys proponowanych wniosków może skłaniać do istotnych przemyśleń nad kwestią zróżnicowania pochówków w KPL. Można w tym momencie wyrazić jedynie żal, iż wobec wielu ciągle niewystarczająco dostępnych danych (np. dotyczących takich nekropoli jak Słonowice, stan. 5 i Karmanowice, stan. 35) proponowane analizy nie mogły być bardziej rozbudowane. Deficyt danych nie pozwolił m.in. na podjęcie prób bilateralnych konfrontacji cmentarzysk ze zróżnicowaną architekturą grobowców, np. porównania nekropoli z mogiłami „drewnianymi" (typu B) względem przestrzeni funeralnych, w których funkcjonowały obiekty typu C.

II.C. Datowanie cmentarzysk

Studia nad chronologią cmentarzysk z bezkomorową architekturą KPL są bez wątpienia kluczowym elementem w próbach identyfikacji ich korzeni. Są one jednocześnie silnie sprzężone z badaniami nad inicjacją, rozwojem i zanikiem całego fenomenu „pucharowego" rozciągniętego od Niderlandów po Ukrainę. Zasadniczy trzon tych dociekań powinien skupiać się wokół oceny najstarszych możliwych wskaźników obecności tego rodzaju nekropoli i ich konfrontacji z najwcześniejszymi reliktami osadnictwa KPL. Czy oba zjawiska były względem siebie synchroniczne czy też zakładanie pierwszych cmentarzysk z

bezkomorowymi mogiłami miało miejsce z pewnym opóźnieniem w stosunku do rozwiniętej w jakimś stopniu sieci osadniczej? Jak relacje te przedstawiały się w grupie wschodniej, a jak w południowo-wschodniej? Inne, niemniej ważne problemy dotyczą ewentualnych zależności czasowych między niejednorodnymi typologicznie formami, np. wielkokamiennymi mogiłami typu A (podtypu A_1), a obiektami „drewnianymi" typu B lub „otoczakowymi" typu C (por. A. Kośko 2006, 24). Wreszcie, uwagi wymaga problem długości ich aktywnego funkcjonowania w terenie – w sensie wypełniania różnorodnych (i niekoniecznie funeralnych) funkcji.

W odniesieniu do terytorium na wschód od Odry, dyskusja o pochodzeniu analizowanych struktur skupiona została wokół różnych, zazwyczaj zgoła odmiennych teorii. Pierwsza z koncepcji zakłada pojawienie się najstarszych mogił (ale niekoniecznie „wielkokamiennych" podtypu A_1; por. A. Kośko 2006, 24; S. Rzepecki 2011a, 169, 2011b, 218) na Kujawach już w stadium inicjalnym fazy sarnowskiej (fazy I wg A. Kośko 1981; por. L. Czerniak, A. Kośko 1993; L. Czerniak 1994, 75), określanym też jako KPL-s1a (S. Rzepecki 2004, 43), już ok. 4400 BC (L. Gabałówna 1970, 103; T. Wiślański 1979, 256; L. Czerniak 1994, 131; R. Grygiel, E. Niesiołowska-Śreniowska 1997, 226; S. Rzepecki 2004, 92-93; 2006, 80, 2011a, 166-167; 2011b, 213-214; por. M. O. Baldia 1995). Zgodnie z drugą opcją obiekty te powinny być łączone z etapami późniejszymi. Zdaniem M. S. Midgley (1992, 52) najstarsze bezkomorowe grobowce pojawiły się w fazie bezpośrednio kontynuującej wczesnopucharowe tradycje stylistyczne, w tzw. fazie wczesnowióreckiej (pikutkowskiej), czyli tej, w której wg L. Gabałówny (1970a, 103; 1971, 251) nastąpiła intensyfikacja ich wznoszenia (por. kulminacja ilościowa w fazach II-IIIA wg L. Czerniaka 1994, 31). Podobnie sądzi M. Rybicka (2006, 70; 2011, 231-237; por. M. Nowak 2009, 488-489), zdaniem której pojawienie się nekropoli z tego rodzaju mogiłami nie mogło mieć miejsca wcześniej niż w etapie wczesnowióreckim. W ujęciu takim zjawisko funkcjonowania analizowanych struktur miałoby być relatywnie krótkotrwałe.

Z zawiłościami chronologicznymi zazębia się problematyka pochodzenia cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL, a zatem czynników sprawczych tego fenomenu. Przyjmuje się np. możliwość lokalnej (kujawskiej) ich genezy (np. A. Kośko 1976, 403-408) lub zwraca się uwagę na istotę bodźców zachodnioeuropejskich (np. K. Jażdżewski 1970, 28-36; S. Rzepecki 2004, 153-170; 2006, 78; 2011a, 165). Rola takich oddziaływań akcentowana jest również w przypadku nekropoli obecnych w dorzeczu Łupawy na terytorium Pomorza Środkowego (J. Wierzbicki 1999, 246; D. Jankowska 2005, 134), z którymi to także związane są pewne zawiłości chronologiczne. Jacek Wierzbicki (1999, 246) sądzi

np., iż niektóre z tamtejszych mogił pojawiły się już ok. 4000-3900 BC, podczas gdy inni badacze sugerują młodsze ich datowanie (D. Jankowska 2005, 138; M. Nowak 2009, 476; por. też M. O. Baldia 1995).

Poprzestając na razie na tak zarysowanym problemie, bez silnego zagłębiania się w tło genetyczne, główny nurt obserwacji skierowany zostanie w kierunku rewizji dostępnych faktorów chronologicznych i ich analizę. Prześledzone zostaną informacje z zakresu chronologii bezwzględnej i relatywnej nekropoli w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL. Pomimo, że pula oznaczeń ^{14}C jest nadal stanowczo za niska w porównaniu do terytoriów na zachód od Odry, północnych Niemiec i Skandynawii (np. M. S. Midgley 1985, 221; H. Lübke, F. Lüth, T. Terberger 2007, 319-321, Tab. 1; B. Schulz Paulsson 2010, 1002-1017; M. Hinz i in. 2012, 1-4; D. Mischka 2014, 136-141; J. Müller, H. Dibern, F. Hage 2014, 181), to nie sposób nie odnotować dużej progresji dostępu do nowszych danych (np. M. Rybicka 2011, 231-237; S. Rzepecki 2011, 24; P. Włodarczak 2013, 374-377).

II.C.1. Grupa wschodnia

II.C.1.1. Wskaźniki chronologii bezwzględnej

Dostępne dane absolutne (Ryc. 66) wciąż niestety nie pozwalają na zbyt daleko idące wypowiadanie się o aspektach chronologicznych nekropoli z bezkomorowymi obiektami położonymi na terytorium grupy wschodniej KPL. Wynika to z ich statusu ilościowo-jakościowego. Znane oznaczenia ^{14}C cechuje bowiem zróżnicowana przydatność. Choć większość z nich otrzymano z materiałów krótkożyciowych (kości), to wiele jest także oznaczeń pochodzących z prób węgli drzewnych, w przypadku których zawsze zachodzi ryzyko efektu starego drewna (*old wood effect*). Istotne są też różnice w odchyleniu standardowym prób, wynikające z zastosowania określonej aparatury laboratoryjnej. Dlatego też najmniej „odchylone" są te daty, które otrzymano z zastosowaniem spektrometru AMS, w odróżnieniu od metody scyntylacyjnej. W przypadku tej drugiej wartości odchylenia standardowego sięgać mogą wartości ±100. Wobec istotnych barier ilościowo-jakościowych, prezentowane wskaźniki chronologii bezwzględnej nie zostaną poddane bardziej szczegółowym symulacjom (por. C. E. Buck i in. 1991, 808-821). Pole obserwacji zostanie zawężone do prezentacji tych wskaźników oraz ich krytycznego komentarza. Z

przyczyn obiektywnych, tj. ilości dostępnych dat, najwięcej miejsca można poświęcić terenowi Kujaw i ich przedpolu, a dalej Pomorzu Zachodniemu i Środkowemu, Wielkopolsce Środkowej i Dolnemu Śląskowi[40]. Informacji o datowaniu bezwzględnym cmentarzysk brak jest dla ziemi chełmińskiej i Mazowsza.

L.p.	Stanowisko	Materiał datowany	Laboratorium	BP	BC 68,2%	BC 95,4%
1	Sarnowo 1	węgiel drzewny	GrN-5035	5570±60	4453-4356	4531-4331
2	Łącko 6A	węgiel drzewny	Gd-6019	5570±110	4541-4328	4702-4173
3	Wietrzychowice 1	węgiel drzewny	Lod-60	5170±185	4231-3788	4436-3542
4	Nagórki Grabowskie 25	wypełnisko	MKL-1115	5100±100	4032-3774	4225-3658
5	Łącko 6A	dziegieć	Gifa-1985	5010±70	3937-3708	3956-3662
6	Renice 6	kości zwierzęce	Poz-31782	4995±35	3889-3710	3941-3666
7	Renice 6	kości zwierzęce	Poz-31781	4990±35	3797-3709	3938-3664
8	Sarnowo 1	nagar	Ki-15743	4970±80	3909-3656	3951-3641
9	Sarnowo 1A	nagar	Ki-15742	4940±90	3906-3641	3957-3533
10	Inowrocław 95	kości ludzkie	Gd-1985	4930±100	3926-3637	3961-3522
11	Jastrzębiec 4	kości zwierzęce	Poz-25823	4840±50	3694-3534	3748-3518
12	Jastrzębiec 4	kości zwierzęce	Poz-25550	4790±40	3640-3527	3653-3384
13	Sławsko Dolne 34	kości ludzkie	Ki-5071	4790±80	3653-3384	3709-3371
14	Zberzyn 3A	węgiel drzewny	Lod-159	4720±110	3635-3374	3711-3106
15	Inowrocław 95	kości ludzkie	GrN-14021	4670±30	3515-3373	3620-3367
16	Zberzyn 3-3A	węgiel drzewny	Poz-19747	4620±40	3498-3356	3520-3138
17	Sławsko Dolne 34	?	?	4620±70	3520-3139	3630-3103
18	Konarzewo 5	węgiel drzewny	Poz-5878	4605±35	3496-3349	3515-3128
19	Konarzewo 5	kości ludzkie	Poz-5874	4560±40	3370-3119	3491-3102
20	Konarzewo 5	kości ludzkie	Poz-5877	4525±40	3353-3114	3363-3097
21	Konarzewo 5	kości ludzkie	Poz-5898	4520±40	3350-3113	3361-3097
22	Jastrzębiec 4	kości zwierzęce	Poz-25822	4345±35	3011-2908	3084-2896

Ryc. 66. Oznaczenia radiowęglowe z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupie wschodniej KPL

II.C.1.1.1. Kujawy i ich przedpole

W debatach nad pojawieniem się najwcześniejszych cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na Kujawach, szczególną karierę zrobiły cztery oznaczenia ^{14}C. W trzech

[40] Daty nieopublikowane (por. M. Nowak 2009, 320).

przypadkach daty te pochodziły z próbek węgla drzewnego, tj. z jamy spod grobowca VIII w Sarnowie, stan. 1 (J. A. Bakker, J. C. Vogel, T. Wiślański 1969, 7-8; L. Gabałówna 1970, 77), z jednego z dołków posłupowych spod grobowca II w Łącku, stan. 6A (L. Domańska 1995, 10) i z poziomu VII (120-140 cm poniżej powierzchni nasypu) grobowca II w Wietrzychowicach, stan. 1 (A. Kanwiszer, P. Trzeciak 1984, 112). Są to kolejno daty: 5570±60 BP (GrN-5035) – 4453-4356 calBC (68,2%) i 4531-4331 calBC (95,4%)[41], 5570±110 BP (Gd-6019) – 4541-4328 calBC (68,2%) i 4702-4173 calBC (95,4%), 5170±185 BP (Lod-60) – 4231-3788 calBC (68,2%) i 4436-3542 calBC (68,2%). Zbiór ten uzupełnia data otrzymana z dziegciu z łyżki z mogiły II w Łącku, stan. 6A (L. Domańska 1995, 10), tj. 5010±70 (Gifa-1985) – 3937-3708 calBC (68,2%) i 3956-3662 calBC (95,4%).

Zaprezentowane oznaczenia mogłyby idealnie wpisywać się w model wczesnej genezy analizowanych struktur. Wydaje się jednak, iż dat tych nie można traktować w sposób literalny. Dwie, najstarsze spośród nich (5570±60 BP i 5570±110 BP) nie tyle nie powinny być bezkrytycznie przyjmowane za indykator czasu wznoszenia (i dalszego użytkowania) samych mogił (np. M. S. Midgley 1985, 221, 1992, 201), co w opinii części badaczy mogą one nawet nie mieć związku z fazą (stylistyką) sarnowską KPL (np. M. Nowak 2009, 263-265; M. Rybicka (2011, 235; por. A. Czekaj-Zastawny, J. Kabaciński, T. Terberger 2013, 206)[42]. Szczególnie ważne są w tym kontekście ostatnio opublikowane dwie daty radiowęglowe z Sarnowa, otrzymane z dołka posłupowego spod grobowca VIII na stan. 1, jak i spągu warstwy kulturowej na stan. 1A (M, Rybicka 2011, 233). Są to kolejno: 4970±80 BP (Ki-15743) – 3660–3380 calBC (68,2%) i 3710-3370 (95,4%) oraz 4940±90 BP (Ki-15742) – 3910-3630 calBC (68,2%) i 3960-3530 calBC (95,4%). Wskaźniki te są zatem zupełnie inne od ww. ekstremalnie wczesnych oznaczeń. Pojawia się za-

[41] Kalibrację wykonano przy użyciu programu OxCal 4.2 (C. Bronk Ramsey, S. Lee 2013) i krzywej kalibracyjnej IntCal 13 (P. J. Reimer i in. 2013).

[42] Wątpliwości odnośnie jakości próbki węgla drzewnego pobranego z jamy spod nasypu grobowca VIII w Sarnowie, stan. 1 były już zgłaszane w chwili publikowania oznaczenia ^{14}C (J. A. Bakker, J. C. Vogel, T. Wiślański 1969, 221): *... some caution is to be recommended because the quality of the charcoal sample was of „quality B" not „A"...* (por. L. Gabałówna 1970, 77, 89). Mimo szeregu niejasności (M. Nowak 2009, 265; por. M. Rybicka 2011, 232), oznaczenie to, wraz z podobną datą z Łącka, stan. 6A – wyselekcjonowaną zresztą spośród szeregu innych, otrzymanych z węgli drzewnych z ościennych dołków posłupowych (7220±100 BP, 6870±110 BP, 5970±120 BP) i uznaną za słuszną wyłącznie z uwagi na podobieństwo do oznaczenia sarnowskiego – zostało zaakceptowane przez poważną grupę badaczy Niżu (L. Czerniak 1980, 1994; L. Czerniak, A. Kośko 1993; A. Kośko 1981; S. Kukawka 1991a; S. Rzepecki 2004, 100).

tem pytanie, czy to właśnie one mogą być odpowiednią podstawą do konstruowania modelu pojawienia się oraz funkcjonowania mogił (w tym konkretnym przypadku mogiły VIII) i ewentualnie pobliskich grobów płaskich, na stan 1A? Małgorzata Rybicka (2011, 235) sądzi, iż nie można wykluczyć, że datowany fragment naczynia z obiektu 14 mógł mieć realny związek z okresem budowy grobowca VIII, choć zakłada ona jednocześnie możliwość łączenia go z etapem funkcjonowania – starszego – osiedla mieszkalnego (por. rozdz. II.C.1.2.).

Kolejne dwa z wymienionych wcześniej oznaczeń (5170±185 BP i 5010±70 BP), także wymagają komentarza. Część badaczy, np. L. Domańska (1995, 10) i S. Rzepecki (2004, 92) aprobuje datę z Łącka, stan. 6A i wiąże ją z etapem powstawania bezkomorowych konstrukcji KPL (por. też M. O. Baldia, M. T. Boulanger, M. Frink 2008, 271), podczas gdy np. M. Rybicka (2006, 68) ma na ten temat odmienną opinię (por. M. Nowak 2009, 475). W odniesieniu do pierwszej z tych dat (tj. wietrzychowickiej), cechującej się zresztą bardzo dużym błędem standardowym, zwróciła ona uwagę na kwestię horyzontalnego kontekstu pobranych do badań laboratoryjnych prób (por. rozdz. II.C.1.2.). Dyskusyjna jest jej zdaniem również data z Łącka, stan. 6A uzyskana z łyżki z dziegciem:

Wspomniana łyżka była odkryta poza jamą grobową i rejonem rejestracji polepy. Tę ostatnią wraz z dołkami posłupowymi interpretowano jako pozostałości obiektu kultowego wzniesionego nad jamą grobową. Podkreślić tutaj trzeba, że opisywaną łyżkę zarejestrowano w rejonie, gdzie w warstwach poniżej poziomu ułożenia kamieni konstrukcyjnych grobowca odkryto liczne wyroby ceramiczne i krzemienne. Stąd też związek jej z grobowcem, a co z tym się wiąże daty ^{14}C nie jest jednoznaczny (M. Rybicka 2006, 69-70).

Pomimo związku tych wskaźników z zasięgiem czasowym KPL na Kujawach i w okolicach[43], wątpliwa wydaje się ich rzeczywista wartość jako realnych datowników cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami – założeń podtypu A_1 w Sarnowie, stan. 1 i form typu D w Łącku, stan. 6A. Tę samą uwagę należy zapewne odnieść do niedawno opublikowanej daty z obiektu grobowego 74/2011, znajdującego się wewnątrz struktury „kamienno-drewnianej" na stan. 25 w Nagórkach Grabowskich (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 176; P. Kittel i in. 2012, 31, Ryc. 10). Oznaczenie to wynosi 5100±100

[43] Z oznaczeniami tymi, a zwłaszcza z mniej „rozchwianą" datą 5010±70 BP korespondują m.in. daty ze stan. 56 w Strzelcach-Krzyżannej (S. Rzepecki 2004, 98, Tabela 18) i stan. 20 w Redeczu Krukowym (P. Papiernik 2012, 216, Tabela 1).

BP (MKL-1115), tj. 4033-3774 calBC (68,2%) i 4225-3835 calBC (95,4%) (Ryc. 67). Abstrahując od dość dużego błędu standardowego tej daty, podkreślić wypada, iż wnioskowanie na jej podstawie na temat czasu uformowania (i funkcjonowania) bezkomorowej mogiły wydaje się być nieuprawomocnione. Wskaźnik ten uzyskano bowiem z rozdrobnionych i prawdopodobnie redeponowanych szczątków organicznych, zalegających w intensywnym czarnym wypełnisku obiektu (A. Sady 2011; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012a, 176; P. Kittel i in. 2012, 31), przypuszczalnie wkopanego w poziom gleby kopalnej (P. Kittel 2012).

Nico młodsze, niemniej jednak dalej relatywnie wczesne wydaje się być oznaczenie 4930±100 BP (Gd-1985) z grobu 1830 ze stan. 95 w Inowrocławiu (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 30). Data ta po kalibracji wynosi 3926-3637 calBC (68,2%) i 3961-3522 calBC (95,4%) (Ryc. 67). W odróżnieniu od poprzednio omówionych oznaczeń ^{14}C odnosi się ona do przestrzeni poza mogiłami, a więc nawet w sytuacji optymalnej (tj. jej jednoznacznej przydatności), nie może ona określać czasu powstania tamtejszych grobowców, a co najwyżej mieć znaczenie dla tego konkretnego obiektu grobowego. Inna sprawa, czy oznaczenie to rzeczywiście można traktować dosłownie? Z cmentarzyska tego znana jest także inna data, uzyskana dla grobu 896A (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 29), leżącego poza przestrzenią mogił, prawie centralnie pomiędzy nimi (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 3). Wskaźnik ten wynosi 4670±30 BP (GrN-14021), co daje następujące przedziały: 3515-3373 calBC (68,2%) i 3620-3367 calBC (95,4%). Bazując na obu oznaczeniach ^{14}C, S. Rzepecki (2011a, 22; 2011b, 23) skłonny jest sądzić, cmentarzysko w Inowrocławiu, stan. 95 miało charakter dwufazowy. Jednak, nawet jeśli koncepcja ta jest słuszna, to trudno jest tą dwuetapowość odnosić do niedatowanych przecież w sposób absolutny bezkomorowych mogił I-IV. Nie można też wykluczyć, iż któraś z tych dat jest błędna i wynikający z nich, ok. 200-300 letni interwał nie oddaje faktycznych etapów rozwoju analizowanej nekropoli.

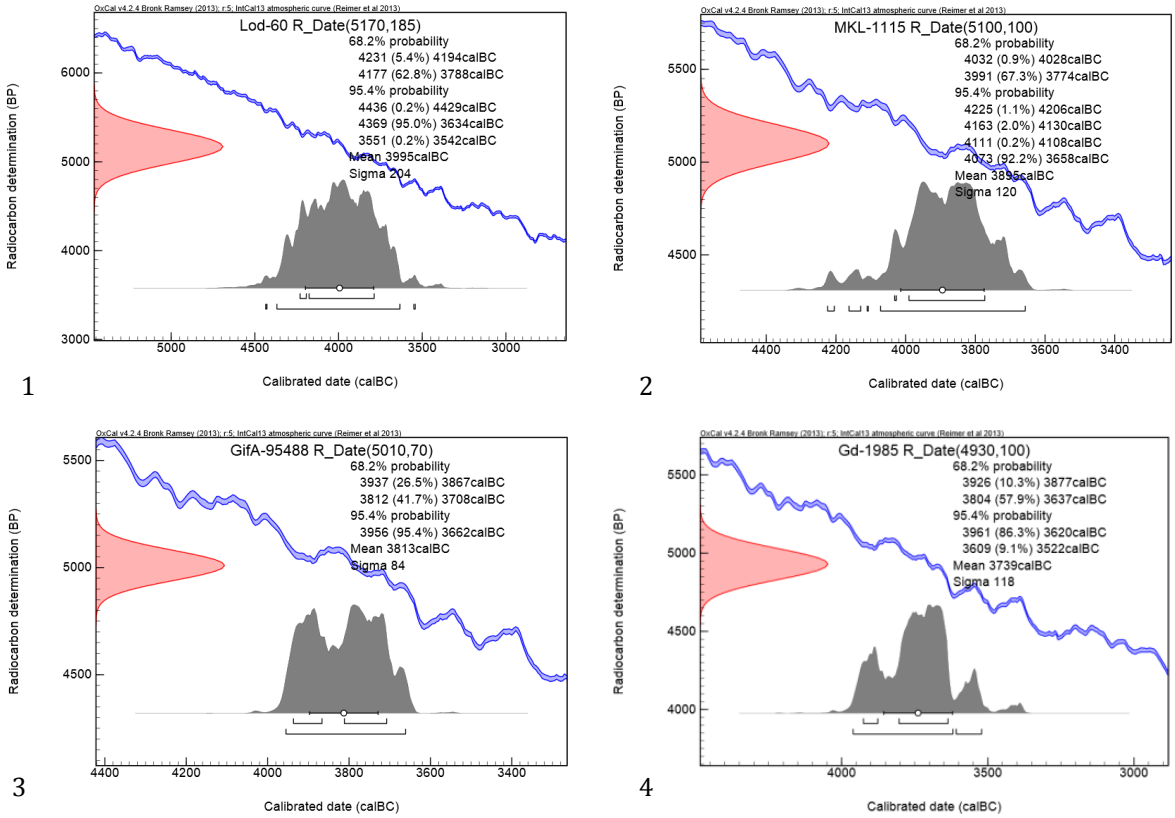

Ryc. 67. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami z terenu Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL. 1 – Wietrzychowice, stan. 1, warstwa VII grobowca II; 2 – Nagórki Grabowskie, stan. 25, grób 74/2011; 3 – Łącko, stan. 6A, pod poziomem nasypu grobowca II; 4 – Inowrocław, stan. 95, grób 1830.

Dla stronników późniejszej chronologii cmentarzysk z bezkomorowymi obiektami KPL na Kujawach i w okolicach, kluczową wartość wydają się mieć oznaczenia radiowęglowe otrzymane z prób pobranych na cmentarzysku w Zberzynie, stan. 3-3A (Ryc. 68), z grobowców typu A (podtypu A_1), oznaczonych jako I i IV (K. Gorczyca 1981, 15; A. Kanwiszer, P. Trzeciak 1986, 1102; J. Wierzbicki 2008a, 41; Ł. Pospieszny 2010, 145, Tab. 1) i z mogiły „otoczakowej" (najpewniej podtypu C_1) ze Sławska Dolnego, stan. 34 (A. Kośko 2006, 23). Najstarszą z nich jest próba związana z ostatnią z podanych konstrukcji, ściślej z grobem 6, wynosząca 4790±80 BP (Ki-5071) – 3653-3384 calBC (62,8%) i 3709-3371 calBC (95,4%). Drugą w kolejności (chronologicznej) jest data uzyskana z węgli drzewnych pochodzących ze spalonej konstrukcji spod nasypu mogiły IV w Zberzynie, stan. 3-3A, wynosząca 4720±110 BP (Lod-159) – 3635-3374 calBC (62,8%) i 3711-3106 calBC (95,4%), ostatnią natomiast data powiązana z grobowcem I, tj. 4620±40 BP (Poz-19747) – 3498-3356 calBC (68,2%) i 3520±3138 calBC (95,4%). W odróżnieniu od szeregu wczesnych oznaczeń radiowęglowych, bezpośredni kontekst tych wskaźników

nie wydaje się być niejednoznaczny (por. M. Rybicka 2006, 70). Jeśli traktować te daty w sposób dosłowny, to powinny one przemawiać za czasową synchronizacją zróżnicowanych pod względem typologicznym grobowców KPL z terenu Kujaw i ich przedpola. Ważną wskazówką potwierdzającą taką możliwość są rezultaty wznowionych w ostatnich latach badań na cmentarzysku w Gaju, stan. 1. W tamtejszej mogile II rozpoznano relikty spalonej konstrukcji słupowej, z których to uzyskano cztery daty ^{14}C. Wskazują one, iż obiekt ten funkcjonował ok. 3500-3200 BC (P. Papiernik, informacja ustna). Być może podobnie można datować mogiłę podtypu B_1 z Redecza Krukowego, stan. 20 P. Papiernik 2012, 214-215)[44].

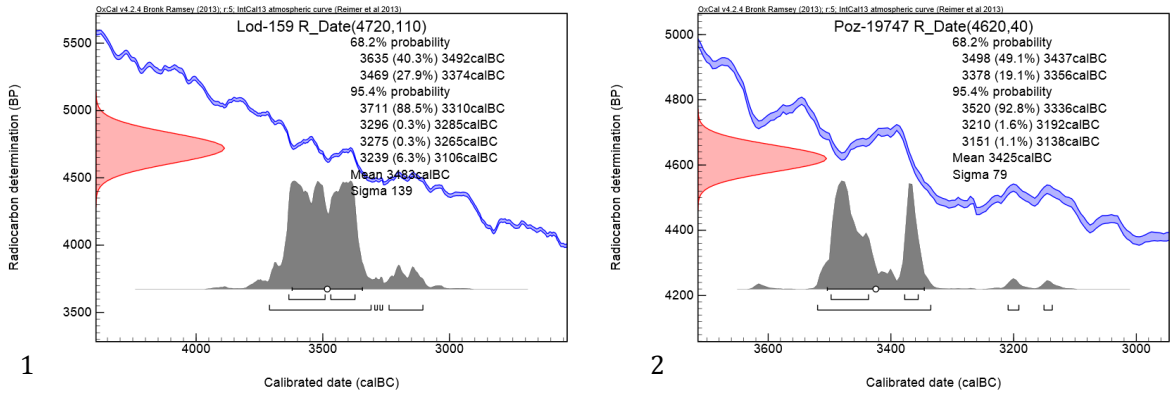

Ryc. 68. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami podtypu A_1 z terenu Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL. 1 – Zberzyn, stan. 3-3A, grobowiec IV, 2 – Zberzyn, stan. 3-3A, grobowiec I.

II.C.1.1.2. Wielkopolska Środkowa

Jedyne wskaźniki chronologii absolutnej dotyczą w przypadku tego obszaru domniemanego założeniem typu C odnotowanego na stan. 5 w Konarzewie (J. Wierzbicki 2008, 39, Tabela 5). Daty te są jedynymi z najmłodszych w grupie wschodniej KPL uzyskanych z prób wiązanych z kontekstem bezkomorowych mogił. Trzy spośród nich pochodziły z ma-

[44] Piotr Papiernik (2012, 215) sugeruje, iż uzyskane dla stanowiska daty radiowęglowe potwierdzają użytkowanie jego obszaru (a zatem dosłownie rzecz ujmując także strefy sepulkralnej) do ok. 3500 BC, choć jednocześnie prezentuje on oznaczenia, które wykraczają poza tę cenzurę kalendarzową (P. Papiernik 2012, 216, Tabela 1), tj. np. 4655±35 BP (Poz-30783) i 4580±60 BP (Lod-1584). Przy prawdopodobieństwie rzędu 95,4% wskazują one kolejno na okres do 3361 calBC i nawet 3097 calBC. Oczywiście wobec braku znajomości kontekstu pobrania prób do analiz laboratoryjnych nie jest jasne w jaki sposób mogą one odnosić się do konstrukcji samej mogiły.

teriałów kostnych, związanych z przypuszczalnymi grobami (skupiska 1-3), czwartą natomiast uzyskano z węgla drzewnego, który wystąpił ponad skupiskami 1, 2 i 4 (J. Wierzbicki 2008, 39-40). Daty te to kolejno: 4520±40 BP (Poz-5898) – 3350-3113 calBC (68,2%) i 3361-3097 calBC (95,4%), 4525±40 BP (Poz-5877) – 3353-3114 calBC (68,2%) i 3363-3097 calBC (95,4%), 4560±40 BP (Poz-5874) – 3370-3119 calBC (68,2%) i 3491-3102 calBC (95,4%), 4605±35 BP (Poz-5878) – 3496-3349 calBC (68,2%) i 3515-3128 calBC (95,4%) (Ryc. 69).

Oznaczenie te są dużo późniejsze od omówionych w rozdz. II.C.1.1.1. Interesująca jest względna spójność dat uzyskanych z kości ludzkich (dla których przedział wspólny, uzyskany poprzez zastosowanie funkcji *R_Combine* wynosi 4535±24 BP; Ryc. 69: 5), przy odbiegającej od nich, starszej dacie otrzymanej z węgli drzewnych. Jacek Wierzbicki (2008, 42) nie podejmuje się prób oceny przyczyn tego stanu rzeczy. Abstrahując od najbardziej oczywistej asocjacji – kwestii kontekstu próbki, warto zwrócić uwagę na inną rzecz. Zakładając *a priori*, iż materiały te były względem siebie współczesne[45], a datowane węgle drzewne byłyby reliktami stosu pogrzebowego, możliwy do rozważenia wydaje się być wspominany wyżej efekt starego drewna. Koncepcja ta ma jednak też słabą stronę. Wskazywać mogą na to wyniki ostatnich badań na temat zniekształcenia dat radiowęglowych uzyskiwanych ze skremowanych materiałów osteologicznych (J. Olsen i in. 2013, 30-34). W takim ujęciu trzy „kościane" daty mogłyby być postarzone o nawet kilkadziesiąt lat[46].

W przypadku Konarzewa, stan. 5 jedna jeszcze kwestia wymaga komentarza. Wracając poniekąd do problemu sygnalizowanego w rozdziale poświęconemu analizie morfologicznej mogił KPL (rozdz. II.A.1.1.), podkreślić należy, iż prezentowane tu daty nie są w

[45] Aprioryzm ten ma w tym miejscu szczególną wymowę. Należy bowiem pamiętać, iż teoretycznie zbieżne daty niekalibrowane (tu: 4520±40, 4525±40 i 4560±40) otrzymują w efekcie kalibracji (w zależności od prawdopodobieństwa) nawet 200-300 letnie ramy chronologiczne. Możliwa jest więc sytuacja, iż te względnie jednoczasowe zespoły nie były sobie bliskie.

[46] Pouczające są wyniki eksperymentów przeprowadzonych przed duńskich badaczy z Centrum Datowania AMS 14C Departamentu Fizyki i Astronomii Uniwersytetu w Aarhus. Porównali oni datę uzyskaną z badań dendrochronologicznych (skonwertowaną do wieku ^{14}C za pomocą krzywej kalibracyjnej IntCal09) pochodzącej z XIV w. BC trumny z oznaczeniami radiowęglowymi otrzymanymi dla zalegających w niej skremowanych szczątków 5-7 letniego dziecka. Mimo, iż był to moduł bezwątpienia homogeniczny, szczątki te cechowało starszeństwo rzędu 73±26 cal. (J. Olsen i in 2013, 33). Otrzymaną rozbieżność tłumaczono właśnie efektem starego drewna, tj. obecnością „starego" materiału palnego w stosie pogrzebowym, który w sposób bezpośredni wpłynął na zaburzenie rzeczywistego wieku badanych kości (J. Olsen i in. 2013, 34).

żadnym wypadku kompatybilne z czasem (ok. 3800/3700-3600/3400 BC) wznoszenia podobnych (tj. zaopatrzonych w zwarty płaszcz kamienny) form na Morawach, tzw. mogił typu I (M. Šmid 2003, 104; 2006, 212; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26, Fig. 2). Daty te są zaś bliższe okresowi (ok. 3600/3400-3300-3200 BC), w którym budowano tam obiekty pozbawione konstrukcji kamiennych lub zniekształcone (M. Šmid 2003, 110; 2006, 216; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26, Fig. 2). Jeśli analizowane daty są wiarygodnym indykatorem chronologii mogiły konarzewskiej, to jej *image* nie koresponduje ze zjawiskiem postępującego w czasie „zubażania" kurhanów morawskich (por. D. Król 2011, 72). O czym może to świadczyć? Wydaje się, iż w skrajnym wypadku można by nawet zadać pytanie, czy ta kamienna konstrukcja, pod którym miałyby się znajdować datowane na II poł. IV tys. BC skupiska kości, ma rzeczywiście „pucharową" afiliację?

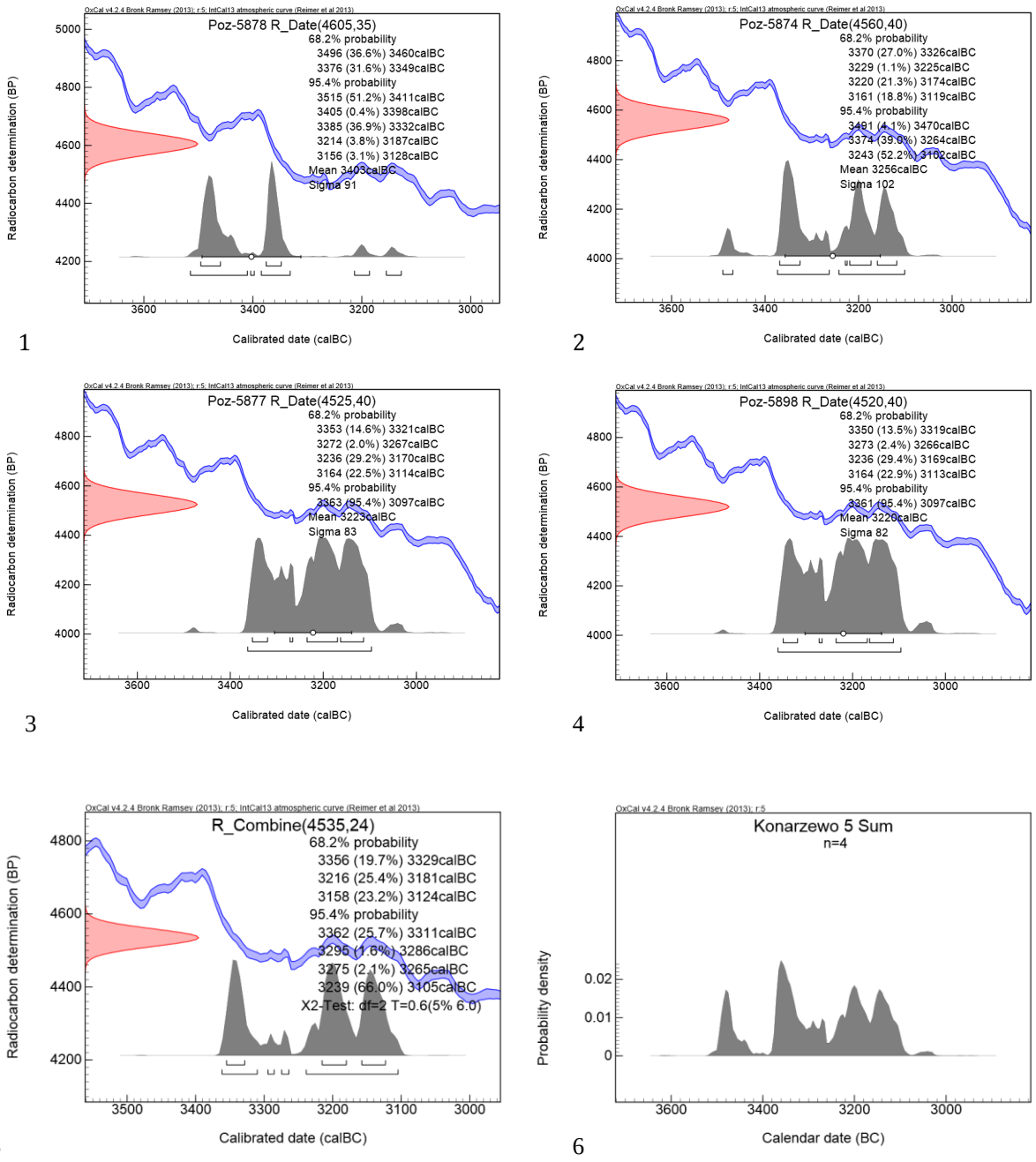

Ryc. 69. Konarzewo, stan. 5. Kalibrowane daty ^{14}C z domniemanego bezkomorowego grobowca typu C. 1 – bruk nad skupiska 1,2 i 4; 2 – grób 3 (skupisko 3); 3 – grób 2 (skupisko 2), 4 – grób 1 (skupisko 1); 5 – wspólna kalibracja dla oznaczeń uzyskanych z kości; 6 – sumacja wszystkich dat.

II.C.1.1.3. Pomorze Środkowe

Obszar Pomorza Środkowego, na czele z ŁMO KPL, jest całkowicie deficytowym pod względem wartościowych oznaczeń radiowęglowych (por. M. O. Baldia 1995). Choć znanych jest pięć dat ^{14}C pochodzących z nekropoli łupawskich, nie mogą być one traktowane

dosłownie. Omówienie ich ma jedynie charakter porządkowo-wyjaśniający. Wszystkie te daty otrzymano z węgli drzewnych, kolejno z pozostałości ogniska w pobliżu mogiły III na stan. 15 w Łupawie, drugą i trzecią z warstwy humusu pierwotnego spod łupawskich grobowców I-II znajdujących się na stan. 15 (A. Weber 1983, 46), czwartą i piątą z analogicznego poziomu glebowego spod grobowca I na stan. 2 (J. Wierzbicki 1992, 66). Oznaczenia te to kolejno: 4025±60 BP (Bln-1313), 5730±45 (Bln-1593), 6060±80 (Bln-1814), 5855±55 (Bln-2188) i 5960±60 (Bln-2316).

Jak widać szereg z podanych wskaźników wyprzedza nawet kontrowersyjną datę spod mogiły VIII w Sarnowie, stan. 1, co w skrajnej interpretacji wskazywałoby na szczególną rolę dorzecza środkowej Łupawy w genezie nekropoli z bezkomorowymi konstrukcjami. Badacze tego rejonu są jednak świadomi mankamentów tych dat. Zarówno A. Weber (1983, 46-47) i J. Wierzbicki (1992, 66) zwracają uwagę na fakt, iż datowane próby węgla, zalegające w warstwie gleby kopalnej były prawdopodobnie pozostałością naturalnego pożaru lasu, znacznie wyprzedzającego etap zakładania na tzw. „surowym korzeniu" cmentarzysk KPL (por. M. O. Baldia, M. T. Boulanger, D. S. Frink 2008, 274).

II.C.1.1.4. Pomorze Zachodnie

Do niedawna z terenu Pomorza Zachodniego nie były znane jakiekolwiek wskaźniki chronologii absolutnej dla nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL. Sytuację tę zmieniły szerokopłaszczyznowe wykopaliska w Jastrzębcu, stan. 4 i Renicach, stan. 6, skąd uzyskano pięć oznaczeń ^{14}C. Wskaźniki te pochodzą z fragmentów kości zwierzęcych, odnotowanych w rowach fundamentowych mogił typu B w Jastrzębcu, stan. 4, tj. obiektów D165, D70 i D60, a także interpretowanych jako „obrzędowe", obiektach A31 i A22 w Renicach, stan. 6, zlokalizowanych nieopodal mogiły oznaczonej jako obiekt A288 (S. Rzepecki 2011, 24, 49, 66-67, 85-86; 2011a, 36, 42, 2011b, 37, 44). Daty z Jastrzębca, stan. 4 to kolejno: 4840±50 BP (Poz-25823) – 3694-3534 calBC (68,2%) i 3748-3518 calBC (95,4%), 4790±40 BP (Poz-25550) – 3640-3527 calBC (68,2%) i 3653-3384 calBC (95,4%), 4345±35 BP (Poz-25822) – 3011-2908 calBC (68,2%) i 3084-2896 calBC (95,4%), zaś z Renic, stan. 6: 4995±35 BP (Poz-31782) – 3889-3710 calBC (68,2%) i 3941-3666 calBC (95,4%), 4990±35 BP (Poz-31781) – 3797-3709 calBC (62,8%) i 3938-3664 calBC (95,4%).

Wskaźniki chronologii bezwzględnej uzyskane dla materiałów osteologicznych wydają się być dość rozbieżne. Daty z Renic, stan. 6 zahaczają zdaniem S. Rzepeckiego

(2011, 49) o wyróżniany przez niego etap KPL-s1b (S. Rzepecki 2004, 49), a właściwie – zgodnie z tymi datami – jego młodszą część. Wskaźniki te nie pochodzą jednak z obecnych na tej nekropoli mogił typu B, a jak wspomniano z obiektów, które łączone są z bliżej nieznaną funkcją „obrzędową" (S. Rzepecki 2011, 28-29, 70, Tabl. 20). Nie mogą one tym samym w sposób jednoznaczny stanowić przesłanki do datowania na ten okres jakiegokolwiek z tych grobowców, choć taka ich pozycja czasowa nie jest nieprawdopodobna.

Jeszcze bardziej intrygujący problem wyłania się z analiz dat ^{14}C z Jastrzębca, stan. 4, ponieważ dostępne wskaźniki wydają się sugerować dwufazowy model tej nekropoli, analogicznie jak na cmentarzysku w Inowrocławiu, stan. 95. Rozdźwięk pomiędzy datami 4840±50 BP i 4790±40 BP (dla których wspólny przedział wynosi 4810±32 BP), a datą 4345±35 BP (Ryc. 70) jest jednak dużo wyraźniejszy niż w przypadku nekropoli inowrocławskiej, gdyż sięgać może on nawet ok. 700 lat. Sytuacja ta wydaje się być bardzo zastanawiająca z trzech powodów. Po pierwsze wspomniane skrajnie późne oznaczenie radiowęglowe jest w istocie najmłodszym ze znanych w skali cmentarzysk w całej grupie wschodniej KPL, po drugie próby tej nie wspierają żadne materiały ceramiczne (por. rozdz. II.C.1.2.). Trzecią – i być może najbardziej istotną – przesłanką, która może podważać wiarygodność tej daty, jako wyznacznika krańcowego horyzontu działalności KPL na tym stanowisku (por. S. Rzepecki 2011, 24), jest relacja przestrzenna (por. rozdz. III.B.1.1.1) tak datowanej konstrukcji D60 do sąsiadującej z nią (i datowanej zgoła odmiennie) struktury D70 (S. Rzepecki 2011, 55, Tabl. 3). Obiekt ten, wraz z podobnie datowaną strukturą D165 tworzyły z wieloma innymi mogiłami (np. D53, D67, D90 i D 151) zwarte i niezaburzone skupisko grobowców o niemal identycznej orientacji. Do zgrupowania tego należał również „późny" grobowiec D70. Jest rzeczą trudno wyobrażalną, by obiekt ten – po upływie kilkuset lat – mógł być „wpisany" z tak chirurgiczną precyzją w tę regularną „zabudowę". Nie sposób bowiem sądzić, by obiekty te po upływie takiego czasu mogły pozostawić po sobie istotne ślady na powierzchni, nie tylko dlatego, że były to konstrukcje „drewniane", ale też z uwagi na to, iż nie posiadały one nadbudowy ziemnej:

Prócz diagnostycznej konstrukcji (rów fundamentowy) cechują się one brakiem poświadczeń występowania nasypów... (S. Rzepecki 2011, 136).

Wydaje się, iż powyższe przesłanki powinny stanowić wystarczający powód do dyskusji nad kwestią długości funkcjonowania nie tylko samej nekropoli w Jastrzębcu, stan. 5, ale również wszystkich nekropoli z bezkomorowymi konstrukcjami w obydwu

analizowanych w tej pracy grupach KPL. Oczywiście w odniesieniu do opisywanego stanowiska, pamiętać wypada, iż do rzetelnej oceny czasu jego trwania konieczna byłaby seria datowań ^{14}C obejmująca wszystkie występujące na niej mogiły. Bez tego daty 4345±35 BP nie można jednoznacznie odrzucić

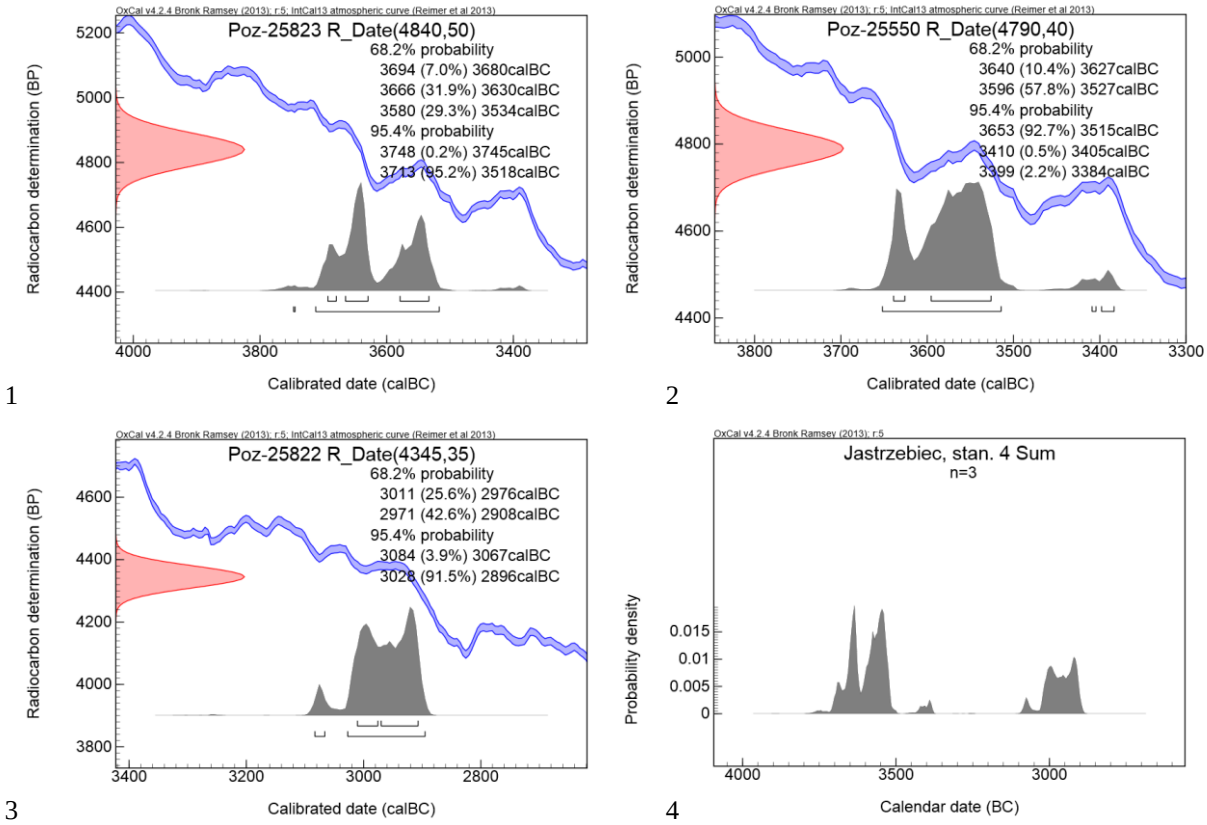

Ryc. 70. Jastrzębiec, stan. 4. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami typu B. 1 – obiekt D165; 2 – obiekt D70, 3 – obiekt D60, 4 - sumacja dat z obiektów D60, D70 i D165.

II.C.1.1.5. Dolny Śląsk

Oznaczenia radiowęglowe w przypadku Dolnego Śląska otrzymano jedynie dla grobowca II w Muszkowicach, stan. 18, a ściślej dla miejsca, w którym znajdowały się szczątki ludzkie. Opublikowano następującą wartości dat: 3530-3360 BC (90,9%), 3520-3400 BC (60,8%), 3510-3410 BC (42,8%) i 3500-3460 (33,7%). Uzyskano też inną, starszą datę z kości bydlęcych, znajdujących się w jamie w pobliżu śladów orki – 3720-3630 BC (90,4%) (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, 103). Na obecnym etapie trudno jednak odnieść się bliżej do ww. rozbieżności.

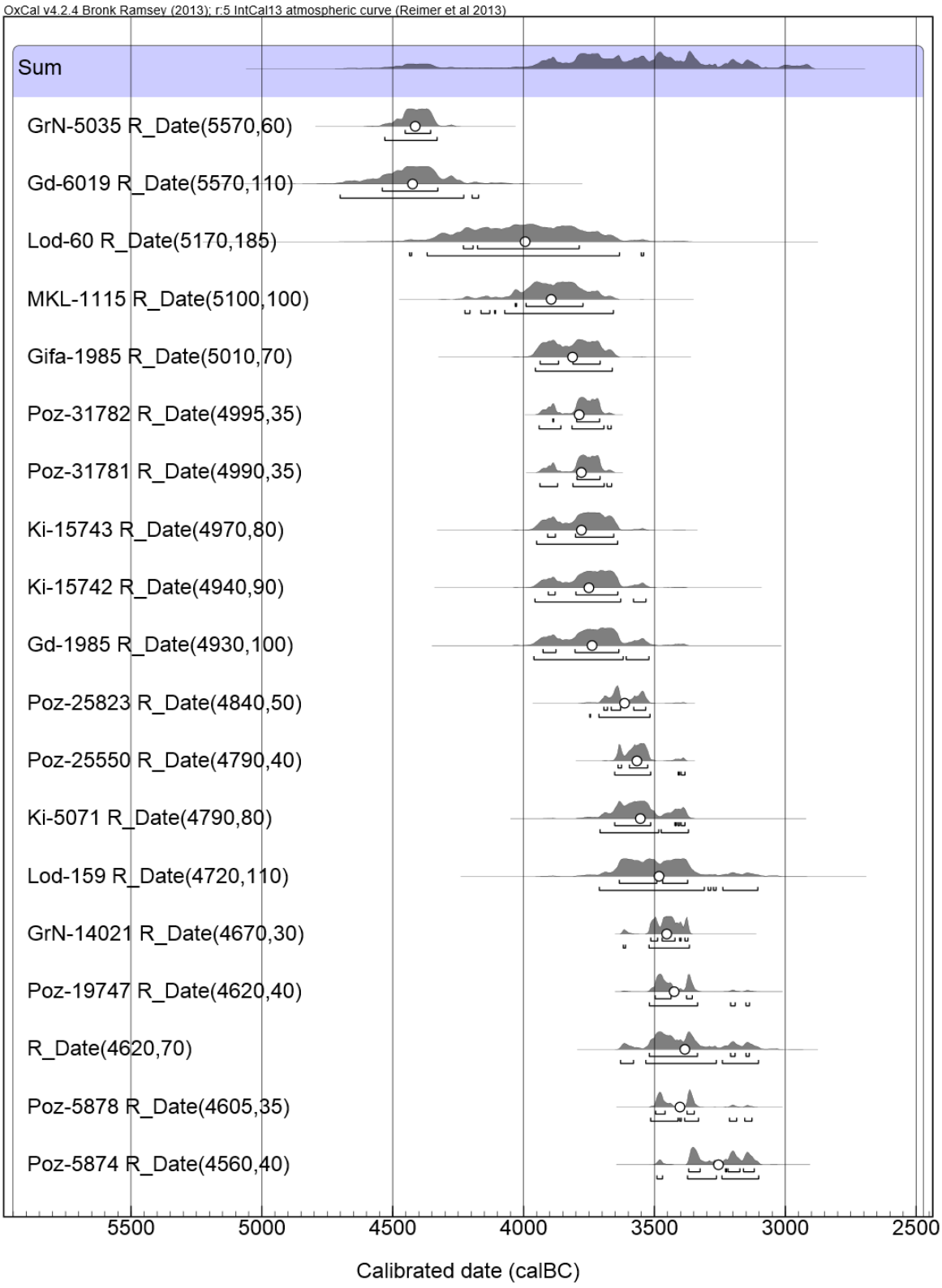

Ryc. 71. Sumacja i spis kalibrowanych dat ^{14}C z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupie wschodniej KPL.

II.C.1.2. Wskaźniki chronologii relatywnej

Elementami w istotny sposób uzupełniającymi, a niekiedy także kompensującymi niedostatki wskaźników radiowęglowych datujących groby i grobowce są informacje z zakresu chronologii relatywnej. Istotą tej chronologii są wyodrębnione przedziały – fazy, które to odpowiadają określonym interwałom czasowym, w ramach których funkcjonowały poszczególne zjawiska kulturowe. Podstawą takiej periodyzacji jest niestałość czasoprzestrzenna źródeł, m.in. zróżnicowana frekwencja konkretnych typów (form przewodnich) naczyń w poszczególnych zespołach i ich zmienność stylistyczna. W hipotetycznej sytuacji idealnej, zmienność form oraz stylu ceramiki może być w sposób linearny „uzależniona" od upływającego czasu, bez względu na to, czy mowa jest o podejściu ewolucyjnym (od form/stylów prostych do rozwiniętych), czy degradacyjnym. Model przeciwny to natomiast polilinearyzm rozwojowy, charakteryzujący się współwystępowaniem w czasie takich cech stylistycznych, które w ujęciu ewolucyjnym powinny się ze sobą wykluczać. Taką wielotorowość zauważyć można we wczesnych etapach KPL na terytorium kujawskim (L. Czerniak 1994, 75; S. Rzepecki 2004, 43-57; M. Nowak 2009, 273; por. uwagi S. Kukawka 2010, 94-99), a jej skomplikowany i dyskusyjny charakter dodatkowo wzbogacają ostatnio pozyskane dane (M. Rybicka 2011, 233, P. Papiernik 2012, 216, Tabela 1).

W prezentowanych studiach nie będzie rzecz jasna podejmowana próba bliższego zagłębiania się w specyfikę skomplikowanej periodyzacji KPL na Kujawach. Istotą tych wywodów jest jedynie zasygnalizowanie istniejącego problemu, tak aby uzmysłowić czytelnikowi niedoskonałość (i umowność) użytkowanych podziałów (por. L. Domańska 2013, 11; S. Rzepecki 2014, 274). Z punktu widzenia tej pracy szczególnie istotne jest natomiast zwrócenie uwagi na nieco szersze tło. Zagłębiając się w problem relatywnego umiejscowienia w czasie cmentarzysk występujących nie tylko w strefie kujawskiej, ale też na całym terenie grupy wschodniej KPL, podkreślić wypada bardzo różną dynamikę rozwoju społeczności okupujących poszczególne partie tej rozległej przestrzeni. Dlatego też obok najbardziej charakterystycznego podziału na fazy, tj. I-V, wyodrębnionych w oparciu o źródła kujawskie (A. Kośko 1981; 1988; D. Prinke 1988; L. Czerniak, A. Kośko 1993, 114; L. Czerniak 1994, 73-84; A. Przybył 2004; por. S. Rzepecki 2004, 93-105), konieczne będą odwołania do innych systemów periodyzacyjnych, m.in. skandynawskiego (K. Ebbesen 1975; P. O. Nielsen 1993; 2004, 20, Table 1) – często używanych w porządkowaniu materiałów pomorskich (np. T. Wiślański 1977, 96) – a także zawężonej lokalnie periodyzacji łupawskiej (J. Wierzbicki 1999, 177, Tabela 15).

II.C.1.2.1. Kujawy i ich przedpole

Spośród wszystkich potencjalnych indykatorów chronologii względnej szczególne znaczenie w umiejscowieniu kujawskich (i okolicznych) nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL powinna mieć ceramika naczyniowa (zwłaszcza jej stylistyka; np. A. Kośko 1981; 2000; A. Kośko, A. Przybył 2004; A. Kośko 2006a, 184-185) i materiały krzemienne. Kluczową rolę należałoby przypisać przede wszystkim darom grobowym (por. rozdz. II.B.), aczkolwiek nie mniejszej uwagi wymagają także zabytki zlokalizowane w odmiennych kontekstach grobowców i cmentarzysk, o ile ich miejsca zalegania *in situ* i/lub *ex situ* są właściwie udokumentowane. W przypadku cmentarzysk z bezkomorową architekturą KPL na Kujawach i w okolicach, zasadniczym problemem jest jak wiadomo skromna pula zabytków pełniących funkcję darów grobowych. Różne są ponadto wartości diagnostyczne materiałów, tak grobowych, jak i występujących w postaci zdefragmentowanej w nasypach (i pod nimi) mogił, dlatego próba konstruowania na ich podstawie jednoznacznej chronologii analizowanych nekropoli jest bardzo utrudniona (por. S. Rzepecki 2004, 92-93; M. Rybicka 2006, 70).

Stosunkowo najtrudniej wypowiadać się o wartości diagnostycznej konkretnych typów makromorfologiczych ceramiki KPL. Realne właściwości fazotwórcze mają jedynie dwa typy naczyń, tj. talerze i flasze z kryzą (D. Jankowska 1980, 48), natomiast pozostałe trudno jest w sposób bezdyskusyjny umiejscawiać w ściśle zawężonych interwałach chronologicznych (por. P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 96-101; S. Rzepecki 2014, 253-260). Pierwsze z nich wydają się być istotnym indykatorem najstarszych faz tej kultury na terytorium Kujaw i ich przedpola (L. Czerniak, A. Kośko 1993; L. Czerniak 1994, 76; S. Rzepecki 2003, 29; 2004, 65). Drugie zaś odpowiadają etapom późniejszym, stanowiąc też realną pomoc w identyfikacji górnej granicy momentu pojawiania się cmentarzysk z bezkomorową architekturą. Flasze te odkryte zostały zarówno w grobach (np. w mogiłach I i II w Sarnowie, stan. 1; por. rozdz. II.B.1.2.1.), jak i warstwach nasypów grobowców (w mogile IV w Obałkach, stan. 1; W. Tetzlaff 1961, 45, Ryc. 8). W świetle aktualnej wiedzy naczyń tych nie można łączyć z kujawską fazą I (np. L. Czerniak, A. Kośko 1994; M. Rybicka 2004). Brak jest ich też w wielu zespołach skorelowanych ze stadium wczesnowióreckim, zwłaszcza z jego starszym etapem IIA. Obecność flasz z kryzą zaobserwowano natomiast w zespołach typu Podgaj, stan. 7A i Przybranówek, stan. 43 (np. L. Czerniak, A. Kośko 1993; ryc. 42: 17; 44: 25, 26; 67: 25, 28), synchronizowanych z etapem IIB. Wystąpiły one także wśród materiałów wczesnowióreckich, w odległym o ok. 80 km Witoldo-

wie, stan. 1 na Pojezierzu Gostynińskim (M. Rybicka 2004). W zespołach związanych z tą fazą frekwencję prezentowanych form można uznać za niską. Sytuacja ta zmieniła się w fazach wióreckiej oraz klasycznowióreckiej, z którymi to związana jest o wiele większa ilość tego rodzaju naczyń (np. P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 96; S. Rzepecki 2004, 65). W późnych i schyłkowych etapach kujawskiej KPL, tj. fazach IV-V, materiałów tych nie rejestrowano (np. D. Jankowska 1980, 48, Tabela 6; M. Rybicka 1995; A. Przybył 2009, 95-96, Tabela II.10).

Flasze z kryzą pełniące funkcję darów grobowych wewnątrz sarnowskich grobowców I i II cechowała zachowawcza ornamentacja (Ryc. 48). Tak banalne pod względem stylistycznym naczynie, a ponadto bardzo bliskie pod względem proporcji flaszy z grobowca I, odnotowane zostało też w grobie 1 w pobliskim Czamaninku, stan. 2A (L. Gabałówna 1970, 96, Ryc. 3). Cechą wspólną tych przedmiotów był brak zdobnictwa krawędzi wylewów, kryz, jak i nieobecność charakterystycznych dla „komponentu południowowschodniego" nóżek (np. J. Gurba 1956, 138, 147, Ryc. 10, 23; 1959, 263, Ryc. 6: a; por. P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 99, 162). Wymienione typy dekoracji nie są zjawiskiem częstym na Kujawach i w okolicach (np. D. Jankowska 1980, 54; por. S. Rzepecki 2014, 260), aczkolwiek odnotowano je w kilku zespołach. Wystąpiły one m.in. w Annopolu, stan. 1 (P. Papiernik, M. Rybicka 2002, Ryc. 19: 2; 33: 3, 9; 36: 2; 42: 6-7, 13; 47: 3), Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel i in. 2012, 20), Wilkostowie, stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014, Tabl. 59: 20; 70: 5; 88: 4; 93: 5; 110: 9; 117: 4-5; 151: 20; 172: 3; 181: 5; 182: 19-22; 183: 14-15; 243: 4; 244: 2; 249: 14; 250: 6-7; 294: 4; 296: 9; 298: 2; 308: 2; 331: 8) i co szczególnie istotne, w Gaju, stan. 1 w warstwie kulturowej poniżej nasypu grobowca I (W. Chmielewski 1952, 88, Ryc. 57: 1). Zdaniem S. Rzepeckiego (2014, 260, 277) na analizowanym terenie tak zdobione flasze z kryzą można łączyć z późniejszym (wióreckim i klasycznowióreckim) stadium KPL. Nie oznacza to jednak, iż nieornamentowane typy tych naczyń powinny być w sposób automatyczny przyporządkowywane (wraz z obiektami, w których leżały one *in situ*) w ramy, których z dolna granica przypadałaby na fazę wczesnowiórecką. Nie są one same w sobie jednoznacznym indykatorem bliższej chronologii grobów funkcjonujących w kontekście bezkomorowych mogił.

Niewielkie możliwości dla klasyfikowania mogił w ramach konkretnych faz stwarzają pozostałe naczynia rejestrowane w grobach wewnątrz mogił KPL. Własności fazotwórczych nie posiadają dwuczłonowa, dwuucha amfora z lejkowatym wylewem, nawiązującej do typu A2 wg klasyfikacji A. Kośko (1981, 27) lub B3 w ujęciu D. Jankowskiej (1980, 52) z grobu 1 z grobowca II w Sarnowie, stan. 1 (Ryc. 48: 1) i podobne naczynie z

grobu 1 z grobowca I w Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 83). Formy takie, w opinii D. Jankowskiej (1980, 52) można umieszczać od fazy wczesnowióreckiej. W kontraście do flasz z kryzą, różne odmiany amfor funkcjonowały też w zespołach późnej KPL (M. Rybicka 1995; A. Kośko 2000; A. Przybył 2009, 95, Tabela II.10; por. S. Rzepecki 2014, 258).

Zróżnicowane właściwości fazotwórcze mają wyroby krzemienne. Nie zawsze należą one do wartościowych wyróżników bliższych stadiów rozwojowych KPL na Kujawach i w okolicach. Nie jest jednak tak, jak zauważa L. Domańska (2013, 12), iż nie można ich obecnie w sposób sensowny klasyfikować w ramach konkretnych etapów (taksonów) „ceramicznych":

W tej sytuacji sensowniejsze wydaje się (nieco upraszczające) wydzielenie dwóch zasadniczych stanów: krzemieniarstwa wczesnowióreckiego i klasycznowióreckiego. W tym drugim z wymienionych stanów krzemieniarstwa najbliższym wśród zastosowanych odniesień ceramicznych pozo staje pojęcie wióreckiego etapu rozwoju, wiązane z fazami IIIA-IIIC (L. Domańska (2013, 12).

W rozpatrywanych grobach odnotowano, jak wiadomo materiały z surowców czekoladowych (grób 1 w mogile II w Łącku, stan. 6A, grób 21/2007 w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 i grób 1 w grobowcu IV w Sarnowie, stan. 1) i wołyńskich (grób 1 w grobowcu I w Gaju stan. 1 i grób 2 w mogile III w Leśniczówce, stan. 1). Obserwacja ta jest już pewnego rodzaju sygnalizatorem, nie tyle jednak dla sytuowania obiektu z Nagórek Grabowskich, stan. 25, co dla czasu powstania mogiły w Gaju, stan. 1, nawet jeśli we wspomnianym grobie nie wyróżniono diagnostycznej ceramiki naczyniowej (Tabela 3). Oczywiste jest jednak, że dla oceny chronologii badanych struktur ważne jest pełne spektrum obserwacji. Należy więc zwrócić uwagę na zabytki z nasypów mogił i istotne zależności stratygraficzne. Tak oto zauważyć można, że obecność „czekoladowego" narzędzia wiórowego z grobu 1 grobowca IV w Sarnowie, stan. 1 koresponduje z występowaniem tego surowca w dużo szerszym zakresie w ramach tej mogiły, jak pobliskich (I, II i VIII), przy jednoczesnej nieobecności krzemieni wołyńskich (E. Niesiołowska-Śreniowska 1980, 98; por. M. Rybicka 2006, 70). Dodać należy, iż grobowce I oraz VIII wzniesiono na wcześniejszym (faza I?) podłożu osadniczym (W. Chmielewski 1952, 63; H. Wiklak 1982, 33-73; por. M. Rybicka 2011, 232-233). Mogiły te musiały być zatem zbudowane później. Podstawowe pytanie brzmi, o ile później?

Przyjmuje się, iż wyższy udział krzemienia czekoladowego od wołyńskiego mógł charakteryzować starsze fazy kujawskiej KPL (np. E. Niesiołowska-Śreniowska 1980; 1893; A. Prinke, R. Rachmajda 1988, 110, Tabela 2; L. Domańska 1995; por. S. Rzepecki 2004, 82; M. Rybicka 2008, 485). Z napływem surowca wołyńskiego należy się natomiast liczyć w stadium wióreckim tej kultury, ok. 3600-3300 BC (L. Domańska 1995; 2013, 99-103; por. R. Grygiel, P. Bogucki 1991, 137-138; P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 134-136), kiedy to intensyfikują się kontakty interkulturowe pomiędzy KPL a społecznościami kultury trypolskiej (np. M. Dobrzyński 2014; M. Rybicka 2015, 167-182). Zależności te nie są jednak tak oczywiste i poza chronologią mogą być one pochodną innych zjawisk (np. S. Rzepecki 2004, 82). O ile w niektórych zespołach łączonych z młodszym etapem fazy II surowiec wołyński ma znamiona incydentu lub nie występuje on w ogóle, np. w Podgaju, stan. 7A (L. Domańska 1993, tabl. 30; 2013, Tabela 4, 7), to inaczej wygląda to w zespołach z Poczałkowa, stan. 38, które to w pewnym sensie nawiązują do późniejszych materiałów z Wilkostowa, stan. 23/24 (L. Domańska 2013, 92, Rycina 71). Cytowana badaczka pisze wprost o zabytkach z Poczałkowa, stan. 38, jako:

antycypacji norm znanych z krzemieniarstwa klasycznowióreckiego, udokumentowanego najpełniej w osadzie w Wilkostowie 23/24 (L. Domańska 2013, 93).

Jak wspomniano, w odróżnieniu od cmentarzyska w Sarnowie, stan. 1, materiały wołyńskie odnotowano w grobach w Gaju, stan. 1 i Leśniczówce, stan. 1. Obydwie te nekropole zbudowano na osadach młodszych od fazy I (por. M. Rybicka 2006, 70). Uwagę zwracać powinna szczególnie struktura surowcowa z warstwy kulturowej w Gaju, stan. 1, gdzie udział krzemienia wołyńskiego wynosił aż 19,1%, przy 27% materiałów czekoladowych oraz 53,9% bałtyckich (por. W. Chmielewski 1952, 92). Frekwencja obydwu tych „obcych" surowców na tle krzemienia bałtyckiego wydaje się być zatem bardzo podobna do tej z Annopola, stan. 1 na Pojezierzu Gostynińskim (P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 103, Ryc. 79) i ok. połowę niższa od zaobserwowanej w Wilkostowie, stan. 23/24 (L. Domańska 2013, 96). Fakty te mogą stanowić podstawę do sytuowania tej nekropoli w czasie późniejszym niż faza wczesnowiórecka. Sugestię tę dodatkowo wspiera analiza morfologii i stylistyki naczyń spod nasypów mogił (por. M. Rybicka 2006, 70).

Materiały ceramiczne zaobserwowane w warstwie kulturowej w Gaju, stan. 1 wydają się być dobrym indykatorem chronologii względnej. Zidentyfikowane pod grobowcami fragmenty ceramiki można w tym kontekście łączyć z fazą wiórecką. Zaliczają się do

nich wspominana wcześniej flasza z karbowaną kryzą, fragmenty ostroprofilowanych naczyń, ceramika o stylistyce baalberskiej (np. listwy plastyczne w kształcie odwróconej litery U) i rozbudowane klasycznowióreckie motywy dekoracyjne – układy drabinek, słupków oraz zygzaków (W. Chmielewski 1952, 26-29, Ryc. 7-9). Odnotowany w Gaju, stan. 1 motyw pionowych słupków podkreślonych odciskanym zygzakiem (W. Chmielewski 1952, Ryc. 55: 9) jest typowy dla szeorokopojętej stylistyki wióreckiej. Znany jest on z kilku zespołów z Kujaw i ich przedpola, m.in. z Nowego Młyna, stan. 6 (R. Grygiel, P. Bogucki 1991, 135, Fig. 2: 1, 4), Annopola, stan. 1 (P. Papiernik, M. Rybicka 2002, Ryc. 30: 2-3, 8; 31: 2, 6; 34: 1, 5; 35: 2, 4; 45: 1-5; 49: 3; 52: 6; 55: 5) i Wilkostowa, stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014, Tabl. 40: 8; 41: 1; 52: 1-3; 63: 1; 69: 3; 79: 10; 83: 14; 89: 6; 100: 4; 122: 7; 131: 3-14; 13; 172 13; 177: 12-13, 18; 182: 1; 186: 1-4; 191: 1; 204: 1; 206: 9-11; 207: 7; 218: 15, 18; 251: 14; 252: 3; 254: 12; 255; 273: 4; 279: 3; 308: 1, 5-7; 356: 1). Dokładnie w ten sposób zdobiony były też puchary nawiązujące do typów B i C wg klasyfikacji A. Kośko (1981, 26), rozpoznane w nasypie mogiły II w Wietrzychowicach, stan. 1 (M. Rybicka 2006, 69, Ryc. 1: 8-9). Do częstych elementów w materiałach wióreckich należy też plastyczne zdobnictwo baalberskie (W. Chmielewski 1952, Ryc. 7: 9-11), które to można już uznać za istotny składnik materiałów łączonych z fazą II (S. Rzepecki 2004, 46-49). Plastyczne listwy U i V kształtne wystąpiły np. w Poczałkowie, stan. 38 (S. Rzepecki 2004, Ryc. 17: 5-8, 10) i Łojewie, stan. 35 (M. Szmyt 1992, Ryc. 9: 5), stanowiskach przyporządkowanych przez S. Rzepeckiego (2004, 47, 172) do etapu KPL-s2b. Zabytki takie zarejestrowano także w późniejszych zespołach, m.in. z Wilkostowa, stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014, Tabl. 38: 12; 49: 1; 66: 3; 70: 17; 90: 3; 124: 2; 149: 9; 163: 27; 185: 3; 200: 17; 220: 2; 243: 8; 257: 1; 293: 3; 361: 8), Opatowic, stan. 1 (A. Kośko, A. Łuksza 2007, Ryc. 7.4: 103) i Annopola, stan. 1 (P. Papiernik, M. Rybicka 2002, Ryc. 78: 1-2). Zdobnictwo to wydaje się zanikać od fazy klasycznowióreckiej (por. S. Rzepecki 2014, 221). Szczególną wartość ma jednak obecność tej ornamentyki w homogenicznej warstwie kulturowej zalegających pod mogiłami w Sarnowie, stan. 1 (M. Rybicka 2011, 234, Ryc. 3). Może ona bowiem – wraz z wskaźnikami chronologii absolutnej (por. rozdz. II.C.1.1.) dawać podstawy do rewizji datowania najstarszej fazy KPL (M. Rybicka 2011, 235; por. M. Nowak 2009, 263-285). Problem ten powinien być jednak rozwijany w oddzielnych studiach.

Górną granica starszego etapu grupy baalberskiej w międzyrzeczu Łaby i Soławy (TRB MES II) jest oceniana na ok. 3800 BC (J. Müller 2001, 122-123; J. Müller i in. 2010, Abb. 1; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 37). Wydaje się, iż ta cenzu-

ra czasowa może mieć znaczenie dla nekropoli podtypu A_1 w Sarnowie, stan. 1, a zapewne też w Wietrzychowicach, stan. 1 i Obałkach, stan. 1. Natomiast uwzględniając obecność surowca wołyńskiego w mogiłach z Gaju, stan. 1 i Leśniczówki, stan. 1, można sądzić, iż zostały one zbudowane później, najdalej w fazie klasycznowióreckiej (por. S. Rzepecki 2004, 93; M. Rybicka 2006, 70). Na taką ewentualność wskazują dalsze obserwacje ceramiki ze stan. 1 w Gaju. Tak oto, do późnych elementów zaliczają się pozostałości ostroprofilowanych form z krótką szyjką, odkryte pod mogiłą I (W. Chmielewski 1952, Ryc. 8-9). Wydają się one nawiązywać do naczyń grupy altmarskiej kultury Tiefstichkeramik (J. Preuss 1980; por. C. Rinne 2012, 386), której wczesny horyzont (Düsedau I-II) datowany jest na ok. 3500-3300 BC, a jego schyłek koresponduje z końcem grupy baalberskiej (TRB MES III) oraz początkiem stadium A grupy Salzmünde (J. Müller 2001, 188, 191; J. Müller i in 2010, Abb. 1). Formy cechujące się podobnym, ostrym załomem w górnej partii brzuśca odnotowano także w środowisku grup północnej i zachodniej KPL. Znane są one z fazy Sarup II, synchronizowanej z duńską fazą MN Ib (N. H. Andersen 1997, 84, Fig. 118), datowaną na ok. 3200-3100 BC (H. N. Andersen 1997, 25, Fig. 15). Na terenie północno-zachodnich Niemiec i Niderlandów wystąpiły one natomiast w fazach Brindley 3-4 (A. L. Brindley 1986, 108; Fig. 1; por. J. A. Bakker 1979) odpowiadającym drugiemu stadium Tiefstichkeramik (Haldensleben I-II) – którego początki przypadają na ok. 3300 BC – i Salzmünde B (J. Müller 2001, 191; J. Müller i in. 2010, Abb. 1),

Te egzogenne elementy w środowisku grupy wschodniej KPL mogą dawać podstawy do sytuowania mogił w Gaju na fazę klasycznowiórecką. Z taką oceną zbieżne są ostatnie wyniki datowań radiowęglowych uzyskanych dla konstrukcji drewnianej z grobowca II, tj. 3500-3200 (por. rozdz. II.C.1.1.). Trudno aktualnie stwierdzić czy ta relatywnie późna chronologia omawianych struktur podtypu A_1 powinna być rozpatrywana w kategoriach wyjątku czy reguły. Jak wspomniano, wiele innych nekropoli z tego typu bezkomorowymi konstrukcjami powinno być łączonych z fazą wiórecką, natomiast za górną granicę ich powstania można ostrożnie przyjąć datę ok. 3800 BC. W sekwencji tej mieszczą się też oznaczenia radiowęglowe ze Zberzyna, stan. 3-3A (por. rozdz. II.C.1.1.), które bardzo dobrze korespondują z ceramiką. Stwierdzono tam m.in. występowanie rozbudowanych wątków wieloelementowych z użyciem motywu drabinki (K. Gorczyca 1981, 11, Ryc. 15: 9). Motywy te znane są z wielu zespołów fazy klasycznowióreckiej, np. z Wilkostowa, stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014, Tabl. 52: 2; 190: 8; 290: 5).

W świetle dotychczasowej wiedzy trudno jest wypowiadać się na temat ewentualnych różnic czasowych pojawienia się nekropoli z mogiłami podtypu A_1, a konstrukcji

„drewnianych" (typu B), „otoczakowych" (typu C) i „mieszanych" (typ D). Za datowany co najmniej na fazę wiórecką uznać można grobowiec II w Łącku, stan. 6A, w nasypie którego zarejestrowano m.in. fragment flaszy z karbowaną kryzą i fragmenty dwuuchej amfory, zdobionej w partii brzuścowej w podobny – „drabinkowy" – sposób do naczynia ze Zberzyna, stan. 3-3A (L. Domańska, A. Kośko 2004, 424, Fig. 5; por. S. Rzepecki 2004, 93). Być może podobnie powinna być także umiejscawiania mogiła z Nagórek Grabowskich, stan. 25, z kontekstu której pochodzą fragmenty flasz z kryzą (P. Kittel i in. 2012, 31). W oparciu o stylistykę materiałów ceramicznych, na fazę klasycznowiórecką, tj. IIIB datuje A. Kośko (2006, 24) mogiłę podtypu C_1 ze Sławska Dolnego, stan. 34, czemu odpowiadają wskaźniki chronometrii radiowęglowej (por. rozdz. II.C.1.1). Zdaniem M. Nowaka (2009, 475-476) jeszcze później mogą być datowane niektóre inne kujawskie założenia „otoczakowe", z Kuczkowa, stan. 1 i Radojewic, stan. 29. Interesująca jest też sytuacja nekropoli w Obałkach, stan. 1, gdzie stwierdzono współwystępowanie obiektów podtypu A_1 z mogiłami kolistymi, spośród których jedną (z uwagi na obecność pod nasypem struktur wielkokamiennych - obstaw), przyporządkowano do podtypu A_3. W nasypie tego obiektu odnotowano typowy dzban baalberski, którego ucho zdobiły trzy pionowe listwy plastyczne (W. Tetzlaff 1961, 61, Ryc. 10; J. Preuss 1966, Tafel 62: 2).

II.C.1.2.2. Wielkopolska Środkowa

Nieliczną, lecz ważną grupę wskaźników chronologii relatywnej tworzą materiały z Konarzewa, stan. 5. Co prawda trudno wśród nich wyróżnić jednoznaczne pozostałości darów grobowych (por. rozdz. II.B.1.2.), niemniej zwraca uwagę fakt intensywnego ich zagęszczenia we wnętrzu obiektów poniżej kamiennego płaszcza (J. Wierzbicki 2008, 30). Zdaniem cytowanego badacza, odkryte tam materiały można łączyć ze stylistyką lubońsko-radziejowską (J. Wierzbicki 2008, 39), z II poł. IV tys. BC (A. Kośko 2000; A. Przybył 2009, 154; por. M. Nowak 2009, 280). Koresponduje to z wskaźnikami chronometrii ^{14}C (rozdz. II.C.1.1.2.).

Prezentowane datowania, wynikające z analiz radiowęglowych i stylistycznych mogą rzeczywiście odpowiadać wiekowi zabytków ruchomych i nieruchomych (obiektów), zalegających pod kamiennym płaszczem. Nawiązując jednak do poprzednio zgłaszanych wątpliwości, wciąż nie sposób odnieść się jednoznacznie do tej kamiennej struktury. Trudno jest bezkrytycznie zaakceptować sugestię J. Wierzbickiego (2014, 237), który uznaje ową konstrukcję wraz z obiektami i materiałami pod nią zalegającymi, za układ w

pełni homogeniczny. Można odnieść wrażenie, iż badacz ten usilnie stara się połączyć ze sobą te elementy:

W świetle chronologii bezwzględnej fazę tę (drahanovicką – dop. DK) można umieścić w przybliżeniu w granicach 3600/3400-3350/3300 BC, co, przy uwzględnieniu potrzeby przyjęcia pewnego opóźnienia w dodarciu tych elementów do Wielkopolski, byłoby zgodne z datami radiowęglowymi otrzymanymi dla cmentarzyska w Konarzewie. Jeśli założyć, że wszystkie cztery daty ^{14}C z grobów z tego stanowiska wiążą się z tym samym wydarzeniem, to ich wspólna kalibracja na poziomie ufności 95,4% dała z prawdopodobieństwem 49,3% wynik 3370-3320 BC (J. Wierzbickiego 2014, 237).

W ujęciu takim, jako składanki retardowane mogą być określane materiały ceramiczne o cechach stylistyki wczesnobadeńskiej (J. Wierzbicki 2008, 42), tj. z horyzontu Boleráz Ia-Ib na terytorium Moraw (np. M. Šmid 2003, 114; M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26). Ceramika „bolerazka" przenikała w środowisko KPL na północ od Karpat oraz Sudetów, ewidentnie po ok. 3500 BC (M. Furholt 2009, 197). Nie wydaje się jednak by był to wystarczający powód do tego aby zakładać podobnie „opóźnioną" transmisją (nowych wzorów funeralnych) w przypadku wizualnie podobnej do mogił baalbersko/drahanovickich struktury kamiennej z Konarzewa, stan. 5. Na terenie Moraw materiały „bolerazkie" z etapów Ia i Ib, synchronizowane z warstwą C2 na stan. „Starý Zámek" w Jevišovicach, nie są znane z kontekstu kurhanów klasyfikowanych w ramach fazy baalberskiej (np. M. Šmid 2003; 2006, 214; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26, Fig. 2). Są one natomiast łączone z fazą drahanovicką (M. Šmid 2003; 2006, 216, 217, Ryc. 9; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26, Fig. 2). Dlaczego zatem w Konarzewie, stan. 5 nie rozpoznano typowej formy drahanovickiej, czyli bez płaszcza a z kamienną ramą (obstawą)? W prezentowanym kontekście założenie kamienne z Konarzewa, stan. 5 jawi się nie tyle jako forma opóźniona, co przeżytkowa. Jeśli jej chronologię wyznaczają ww. wskaźniki radiowęglowe, to czas jej założenia i użytkowania wydaje się być tożsamy z okresem, kiedy na Morawach budowano kompletnie inne, zwykle wolne od jakichkolwiek form kamiennych mogiły ohrozimskie. Odcinek ten na Morawach odpowiada warstwie C1 w Jevišovicach i tzw. zespołami „post-boleraskimi", tj. Ic-IIa (np. M. Furholt 2008, 18). Jeśli dodać do tego realną możliwość „postarzenia" prób kości (por. rozdz. II.C.1.1.2; przyp. 46), to desynchronizacja pomiędzy datowanymi materiałami poniżej płaszcza, a nim samym (jako morfologicznym odpowiedniku kurhanów

obecnych na Morawach już przed 3650 BC) powinien stanowić poważny sygnał do zastanowienia się czym tak naprawdę była ta struktura?

II.C.1.2.3. Pomorze Środkowe

Wobec kompletnego braku wiarygodnych dat radiowęglowych (por. rozdz. II.C.1.1.3), szansę poznania chronologii bezkomorowych grobowców obecnych na terytorium środkowopomorskim upatruje się w analizach makromorfologiczno-stylistycznych ceramiki naczyniowej (por. A. Weber 1983, 48). W efekcie takich badań, przede wszystkim wykonanych dla materiałów z ŁMO KPL, zarysowany został interesujący schemat rozwoju rozpatrywanych struktur, rozpatrywany – podobnie jak w przypadku kujawskim – w sprzężeniu z dyskusją nad samą genezą zjawiska „pucharyzacji" tej strefy (D. Jankowska 1980, 154-162; J. Wierzbicki 1999, 244-247).

W opinii J. Wierzbickiego (1999, 246) najstarsze bezkomorowe grobowce na analizowanym terenie miały pojawić się już w łupawskiej podfazie Ib, właściwie tuż po zainicjowaniu tamtejszego osadnictwa KPL. Początki jego rozwoju badacz ten datuje na okres ok. 4050-4000 BC, a pierwszą z mogił, tj. grobowiec II z Łupawy, stan. 15 umieszcza on w okresie ok. 4000-3900 BC (J. Wierzbicki 1999, 177, Tabela 15; por. D. Jankowska 2005, 138). Jeśli takie datowanie byłoby słuszne, to strukturę tę należałoby synchronizować ze stadium EN Ia (ok. 4000-3800 BC) wg periodyzacji południowoskandynawskiej i północnoniemieckiej (por. J. Müller i in. 2010, Abb. 1). Problem polega jednak na tym, iż tak wcześnie jak wspomniana mogiła II, nie są obecnie datowane ani najstarsze bezkomorowe struktury duńskie ani północnoniemieckie (np. M. Nowak 2009, 476, t.d.l.). Co więcej, w świetle najnowszych dat ^{14}C, uzyskanych metodą AMS, nie tylko samą grupę Volling (teren Jutlandii i częściowo Fionii), ale i związane z nią bezkomorowe konstrukcje należy umieszczać nie wcześniej niż ok. 3800 BC (L. Sørensen 2014, 112; por. J. Müller, 2011, 49; J. Müller i R. Peterson 2015, 575-576, Fig. 30.2). Biorąc pod uwagę to, iż zarówno D. Jankowska (1980, 157-159), jak i J. Wierzbicki (1999, 244), wywodzą fenomen łupawskiej KPL ze środowiska dolnonadłabskiego, sytuowanie grobowca II na sam początek IV tys. jest niemożliwe. Zapewne obiekt ten powinien zostać przesunięty co najmniej do łupawskiej fazy II (por. M. Nowak 2009, 476), synchronizowanej z fazą wiórecką (J. Wierzbicki 1999, 177, Tabela 15).

Pojawienie się nekropoli z bezkomorową architekturą KPL w dorzeczu Łupawy miało zapewne swój początek w czasie, w którym struktury te zaczynały odgrywać bar-

dziej istotną rolę w krajobrazie kujawskim i okolicznym. W fazach II i III, skorelowanych z etapami wióreckim i częściowo klasycznowióreckim miały być zbudowane obiekty I, II i III ze stan. 2 w Łupawie (J. Wierzbicki 1999, 246-247). Szereg analizowanych obiektów pojawiło się też w kolejnym stadium, tj. IVa (J. Wierzbicki 1999, por. D. Jankowska 2005, 136-137), przypadającym na ok. 3550-3450 BC (por. M. Nowak 2009, 376). Był to zatem okres właściwie synchroniczny z klasyczną fazą wiórecką (J. Wierzbicki 1999, 177, Tabela 15), czy duńską Fuchsberg/Virum, datowaną na ok. 3500-3300 BC (np. J. Müller i in. 2010, Abb. 1; por. P. O. Nielsen 2004, 20, Table 1). Na ten okres w opinii J. Wierzbickiego (1999, 247) powinny być datowane mogiły z Łupawy, stan. 18, wyróżniające się na tle innych (łupawskich) parametrami metrycznymi (Tabela 2; por. rozdz. II.A.1.1.4.). Nie można też wykluczyć możliwości ich synchronizacji z etapem, który odpowiada okresowi MN Ia i duńskiemu stylowi Troldebjerg, datowanemu od ok. 3300 BC (np. J. Müller i in. 2010, Abb. 1; J. Müller, R. Peterson 2015, 575; por. P. O. Nielsen 2004, 20, Table 1). W mogile I z tego stanowiska, obok fragmentu „północnego" puchara, dekorowanego w partii brzuścowej wertykalnymi liniami rytymi (A. Weber 1983, Tabl. II: 1), odkryto ułamki dwóch amfor o cechach klasycznowióreckich (A. Weber 1983, Tabl. II: 2-3). W mogile II wystąpiły z kolei ułamki mis, dla których A. Weber (1983, 51) widzi analogie w materiałach stadium MN Ia w grupie północnej KPL.

Podobnie jak niełatwo jest uzyskać jasną odpowiedź na temat górnej granicy pojawienia się nekropoli z bezkomorową architekturą typu A na Pomorzu Środkowy, tak nie sposób jest orzec kiedy zaprzestano ich użytkowania. W środowisku ŁMO KPL za młodszy od ww. uznano m.in. grobowiec V ze stan. 2, przyporządkowując go do stadium IVb (J. Wierzbicki 1992, 69; 1999, 247). Na nekropoli tej występować miały ponadto jeszcze młodsze struktury (np. mogiła VI), których budowę skorelowano z czasem pojawienia się na terenie Kujaw stylistyki lubońskiej (J. Wierzbicki 1992, 71). Przyporządkowanie podanych założeń do tych sekwencji chronologicznych oparto o analizę stylistyki materiałów ceramicznych. Tak oto, w kontekście mogiły V, obok fragmentów naczyń z ornamentyką „północną", natrafiono też na pojedynczą formę puchara szerokootworowego, zdobionego w partii brzuścowej drabinką, układającą się w motyw zygzaka (J. Wierzbicki 1992, Ryc. 16: 1). Ornamentacja taka (lub zbliżona), znana jest z terytorium Kujaw i łączona jest ona z fazą klasycznowiórecką. Praktycznie bliźniacze znalezisko pochodzi z opublikowanych niedawno materiałów z Wilkostowa, stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014, Tab. 289: 1). W przypadku założenia VI elementem diagnostycznym były materiały zdobione ornamentem sznura dwudzielnego (J. Wierzbicki 1992, 71). Elementem wyróżniającym się nie były tam

jednak wzory zbieżne do tych znanych np. z Radziejowa Kujawskiego, stan. 4 (M. Rybicka 1995, Tablica XXXII: 3; LXV: 4-7; LXVII: 5), a pasma odcisków sznura tworząc, układające się od dołu w wiszące trójkąty (J. Wierzbicki 1992, Ryc. 17: 5, 10-11, 13-15, 17). Podobne naczynia znaleziono na pobliskiej osadzie w Poganicach, stan. 4 (J. Wierzbicki 1999, 154, Ryc. 46: 2), przyporządkowując je do miejscowej fazy Vb. Motyw wiszących trójkątów odnotowano też poza dorzeczem Łupawy, w Borkowie, stan. 1 w kontekście kamiennej struktury wewnątrz grobowca II (K. Siuchniński 1969, Tablica II: a), zakwalifikowanego do podtypu A_2. Zdobienie to było jednak bardziej rozbudowane i nawiązywało ono do grup ornamentów typu *Dreiecksornamente* i *Winkelornamente*, rejestrowanych m.in. w międzyrzeczu Łaby i Soławy (J. Müller 2001, 106, Abb. 26). Zdobienie to wydaje się być relatywnie późne, obecne również w tamtejszych zespołach KAK, ale w odróżnieniu od Borkowa, stan. 1, w nieco innej wersji. Zarówno dolne, jak i górne (wiszące) trójkąty były tam szrafowane skośnym sznurem dwudzielnym (J. Müller 2001, 196, Abb. 90; por. J. Wierzbicki 1999, 251). W Borkowie, stan. 1 skośny szrafunek wystąpił tylko w rzędzie dolnych (niewiszących) trójkątów. Jeśli rzeczywiście ceramikę tę interpretować jako element w jakimś stopniu datujący prostokątną mogiłę z Borkowa, stan. 1, to okazałoby się, iż struktury tego rodzaju funkcjonowały jeszcze w okolicach przełomu IV i III tys. BC. Trudno jednak obecnie bliżej ocenić skalę zależności chronologicznej między nekropolami z obiektami podtypu A_1 a A_2 na terenie środkowopomorskim.

II.C.1.2.4. Pomorze Zachodnie

Niełatwo wypowiadać się na temat wskaźników chronologii względnej nekropoli zachodniopomorskich. Po pierwsze nie upoważnia do tego bardzo ograniczony zbiór zabytków ruchomych, wśród których brak jest materiałów pełniących funkcję darów grobowych. Po drugie, stopień rozpoznania samego osadnictwa KPL na tym terytorium (por. M. Nowak 2009, 476-477; S. Rzepecki 2011, 23).

Wydaje się, iż nie można dziś jednoznacznie ocenić w jakim okresie zaczęto na Pomorzu Zachodnim zakładać nekropole z wielkokamiennymi mogiłami typu A, na czele z dominującym tam podtypem A_1. Dotychczasowe dane nie pozwalają jednak sytuować tych struktur w czasie starszym niż ok. 3500 BC, czyli początku fazy EII neolitu duńskiego, związanej z rozwojem stylu Fuschberg/Virum (3500-3300 BC), odpowiadającemu fazie TRB-MES III w międzyrzeczu Łaby i Soławy (np. J. Müller i in. 2010, Abb. 1; J. Müller, R. Peterson 2015). Najwcześniej na etap EII, a zapewne bardziej prawdopodobnie na MN

Ia i nawet MN Ib, datować należy mogiły z Karska, stan. 1 i Krępcewa, stan. 4 (T. Wiślański 1977, 96; D. Jankowska 1997, 113). Prawdopodobnie w podobnym okresie zbudowano również grobowce na cmentarzysku w Dolicach (por. M. Chłodnicki 1997, 215). Przytoczone konstrukcje funkcjonowałyby zatem w tym czasie, co szereg podobnych do nich mogił z fazy wióreckiej czy klasycznowióreckiej z Kujaw i ich przedpola(por. M. Nowak 2009, 477). Taką periodyzację umacnia fakt, iż obok materiałów charakterystycznych dla grupy północnej KPL, w kontekście trapezoidalnej mogiły podtypu A_1 w Krępcewie, stan. 4 odnotowano też typową ceramikę wiórecką (T. Wiślański 1997, 94-95, Ryc. 8).

Na tym tle interesujące jest datowanie nekropoli z mogiłami typu B z Jastrzębca, stan. 4 i Renic, stan. 6, skąd znanych jest kilka oznaczeń ^{14}C (por. rozdz. II.C.1.1.4). W Jastrzębcu, stan. 4 daty radiowęglowe wskazywać miałyby na dwufazowy charakter tej nekropoli, jednak jak zauważono w rozdziale poświęconym wskaźnikom datowań bezwzględnych, istnieć mogą ku temu pewne wątpliwości. Problemów tych nie rozwiązują dane z zakresu chronologii relatywnej (por. uwagi S. Rzepecki 2011, 23). Na podstawie jednego fragmentu pucharu, zdobionego rzędem odcisków palcowych o charakterze arkadowym (S. Rzepecki 2011, 65, Tabl. 13:1), cytowany badacz umiejscawia na okres ok. 3650-3500 BC tamtejsza mogiłę C297 (S. Rzepecki 2011, 25). Struktura ta korespondowałaby tym samym z datowanymi radiowęglowo mogiłami D165 i D70. Jednak i w tym miejscu dostrzec można pewien „konflikt" przestrzenny. Otóż obiekt C297 znajdował się w zgoła odmiennym położeniu niż pozostałe, miał on też odmienną orientację (S. Rzepecki 2011, 55, Tabl. 3). Wreszcie, sam kontekst wspomnianego datownika ceramicznego nie jest jednoznaczny (S. Rzepecki 2011, 23). Abstrahując jednak od tego jak mógł przebiegać rozwój w czasie nekropoli w Jastrzębcu, stan. 4, można zakładać, iż nie założono jej wcześniej niż ok. 3650 BC. Być może nieco wcześniej (ok. 3800 BC) pojawił się natomiast pierwsze struktury mogiłowe w Renicach, stan. 6 (por. S. Rzepecki 2011, 49).

II.C.1.1.5. Mazowsze

Datowanie jedynej znanej z Mazowsza bezkomorowej struktury podtypu A_1 odnotowanej w Rybnie, stan. 1 opiera się wyłącznie o wskaźniki chronologii relatywnej. Jednak w tym przypadku sytuacja jest o tyle dobra, iż za materiały datującymi strukturę można uznać elementy wyposażenia grobu 3, tj. flaszę z karbowaną kryzą i topór z guzowatym obuchem (Ryc., B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 254, Ryc. 13). Na tej podstawie bezkomorową

mogiłę można datować na fazę wiórecką (por. M. Midgley 1992, 286, B. Matraszek 2006, 256).

II.C.1.1.5. Dolny Śląsk

Niewiele jeszcze można powiedzieć o chronologii grobowców z cmentarzysk w Muszkowicach, stan. 18, 25 oraz 48. W rozdziale poświęconym wskaźnikom chronometrii absolutnej wspomniano jedynie o tym, że mogiłę II ze stan. 18 należałoby wiązać z podobnym okresem jak szereg tego typu mogił z innych partii grupy wschodniej KPL, tj. na fazę wiórecką. Z taką oceną korespondują materiały pełniące funkcję darów grobowych, tj. puchar z ornamentem plastycznym i dzban zdobiony rzędami pionowych słupków, a także misa, zalegające w nasypie mogiły (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, Ryc. 8, 11).

II.C.2. Grupa południowo-wschodnia

II.C.2.1. Wskaźniki chronologii absolutnej

Jeszcze do niedawna stan badań nad chronologią absolutną nekropoli z bezkomorowymi grobowcami w grupie południowo-wschodniej KPL mógł być określany jako krytyczny (P. Włodarczak 2006, 27, 28-29, Tabela 1; M. Nowak 2009, 477). Sytuacja ta uległa w ostatnich latach znacznej poprawie (Ryc. 72), choć stale powracającym problemem jest fakt nieopublikowanych, licznych serii datowań ^{14}C, zwłaszcza z najbardziej newralgicznych stanowisk[47].

[47] Problem ten dotyczy m.in. Karmanowic, stan. 35 (por. M. Nowak 2009, 342).

L.p.	Stanowisko	Materiał datowany	Laboratorium	BP	BC 68,2%δ	BC 95,4%
1	Skołoszów 7	wypełnisko	MKL-1213	5440±60	4348-4242	4446-4047
2	Skołoszów 7	wypełnisko	MKL-1209	5190±90	4226-3813	4246-3785
3	Skołoszów 7	węgle drzewne	Poz-45530	4800±35	3641-3532	3651-3521
4	Kolosy	kości ludzkie	Poz-9456	4790±40	3640-3527	3653-3384
5	Skołoszów 7	węgle drzewne	Poz-46077	4775±30	3635-3527	3642-3387
6	Malżyce 31	kości ludzkie	Poz-48428	4765±35	3635-3523	3641-3382
7	Malżyce 30	kości ludzkie	Poz-34682	4750±40	3634-3387	3640-3378
8	Słonowice 5	?	Poz-53331	4705±35	3625-3378	3632-3372
9	Malżyce 30	kości ludzkie	Poz-34736	4700±40	3622-3377	3632-3370
10	Malżyce 30	węgle drzewne	Poz-27989	4700±40	3622-3377	3632-3370
11	Kolosy	kości ludzkie	Poz-9455	4670±35	3516-3372	3622-3366
12	Słonowice 5	?	Poz-53330	4665±35	3514-3371	3621-3364
13	Słonowice 5	?	Poz-53329	4605±35	3496-3349	3515-3128
14	Kichary Nowe 2	kości ludzkie	Ki-6759	4350±50	3019-2907	3262-2886
15	Kichary Nowe 2	kości ludzkie	Ki-6761	4295±50	3010-2879	3086-2711
16	Kichary Nowe 2	kości ludzkie	Ki-6147	4270±50	2999-2763	3023-2681
17	Kichary Nowe 2	kości ludzkie	Ki-6760	4260±80	3011-2696	3091-2620

Ryc. 72. Oznaczenia radiowęglowe z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupie południowo-wschodniej KPL.

II.C.2.1.1. Małopolska

Tak jak w studiach nad niżowymi ugrupowaniami KPL, pytania o genezę małopolskich nekropoli z różnego typu mogiłami, łączą się nierozerwalnie z dyskusją nad chronologią najstarszych faz rozwoju sieci osadniczej tej kultury (np. M. Nowak 2004, 122; 2009, 477; P. Włodarczak 2006, 27-66; S. Kadrow 2009; J. Rogoziński 2014, 50-51). Jak dotąd, w przeciwieństwie do kilku stanowisk osadniczych (np. J. Kruk, S. Milisauskas 1983, 281-282; 1990, 198-199; M. Nowak 2001, 128-129; J. Rogoziński 2014, 41, Tabela 1), brak jest jednoznacznych oznaczeń ^{14}C, pozwalających synchronizowanie analizowanych nekropoli z inicjalnym horyzontem (P. Włodarczak 2006, 31; por. J. Kruk, S. Milisauskas 1983; 1990).

Teoretycznie możliwość taką sugerować mogłyby ostatnio opublikowane daty ze stan. 7 w Skołoszowie (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2015, 27, Tabela 2), ale ich rzeczywista wartość jest daleka od oczekiwanej. Dla cmentarzyska tego uzyskano dwa

skrajnie wczesne oznaczenia: 5440±60 BP (MKL-1213) i 5190±90 (MKL-1209) (Ryc. 73: 2), kolejno z grobów 1227 i 640 odnotowanych poza przestrzenią mogiły podtypu B_1. Jeśliby traktować je w sposób literalny, a zwłaszcza pierwszą z nich, to byłyby one świadectwem ekstremalnie wczesnej obecności na terytorium Małopolski cmentarzysk w pełni uchwytnych w terenie. Model ten wydaje się być jednak mało przekonywujący. Pomijając już fakt, iż daty te i tak nie mogą być same w sobie wskaźnikami momentu wzniesienia monumentalnej konstrukcji, a co najwyżej dwóch grobów płaskich, to ich wiarygodność podważa kilka podstawowych faktów. Przede wszystkim zwraca uwagę rozległa luka czasowa pomiędzy pierwszą z tych dat, a pozostałymi znanymi z Małopolski (P. Włodarczak 2006, 28-29, Tabela 1; por. J. Rogoziński 2014, 41)[48]. Wyprzedza ona także zdecydowanie wiarygodne wskaźniki chronologii bezwzględnej z grupy wschodniej KPL (np. S. Rzepecki 2004, 98-99, Tabela 18; 2014, 316, Tabela 8.1.; S. Kukawka 2010, 76-77, Tabela 1; P. Papiernik 2012, 216, Tabela 1). Dyskusyjne jest również drugie oznaczenie, którego wartość kalibracyjna wynosi 4226-3813 calBC (68,2%) i 4246-3785 calBC (95,4%), choć nie odbiega ono już tak znacznie od innych, najstarszych oznaczeń małopolskich. Główne wątpliwości dotyczą jednak jakości pobranej do datowania próby (uwaga ta odnosi się też do pierwszego oznaczenia), pochodzącej z wypełniska zawierającego silnie zdefragmentowane i nieoznaczalne węgle drzewne (np. D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2015, 29). Kolejną kwestią są natomiast wskaźniki chronologii relatywnej, które przeczą możliwości sytuowania tych obiektów w tak wczesnych etapach (por. rozdz. II.C.2.2.).

Zakładając, iż cmentarzysko w Skołoszowie, stan. 7 nie było nekropolą wielowiekowo wykorzystywaną przez społeczności KPL, pośrednią wskazówką do odrzucenia ww. datowań są następne – skrajnie młodsze, ale zdecydowanie bardziej wiarygodne oznaczenia ^{14}C. Daty te uzyskano już z bezpośredniego kontekstu samej mogiły, tj. zarejestrowanego w jej wnętrzu grobu 626 i dołka posłupowego 644C mieszczącego się w północnym rowie fundamentowym grobowca. W obu tych przypadkach datowano węgle drzewne, a otrzymane daty to: 4800±40 BP (Poz-45530) – 3642-3530 calBC (68,2%) i 3658-3384 calBC (95,4%), 4775±35 BP (Poz-46077) – 3636-3526 calBC (68,2%) i 3644-3384 calBC (95,4%) (Ryc. 73: 2-3). Wartość ich wspólnej kalibracji to 4786±27 BP, czyli 3637-3533 calBC (68,2%) i 3642-3522 calBC (95,4%) (Ryc. 73: 4). Taki odczyt koresponduje z ze starszą fazą etapu klasycznego KPL w Małopolsce (P. Włodarczak 2006, 31).

[48] por też. datowania bezwzględne stan. Grodzisko III w Kotorynach na terenie zachodniej Ukrainy (A. Hawinskyj, W. Pasterkiewicz, M. Rybicka 2013, 268).

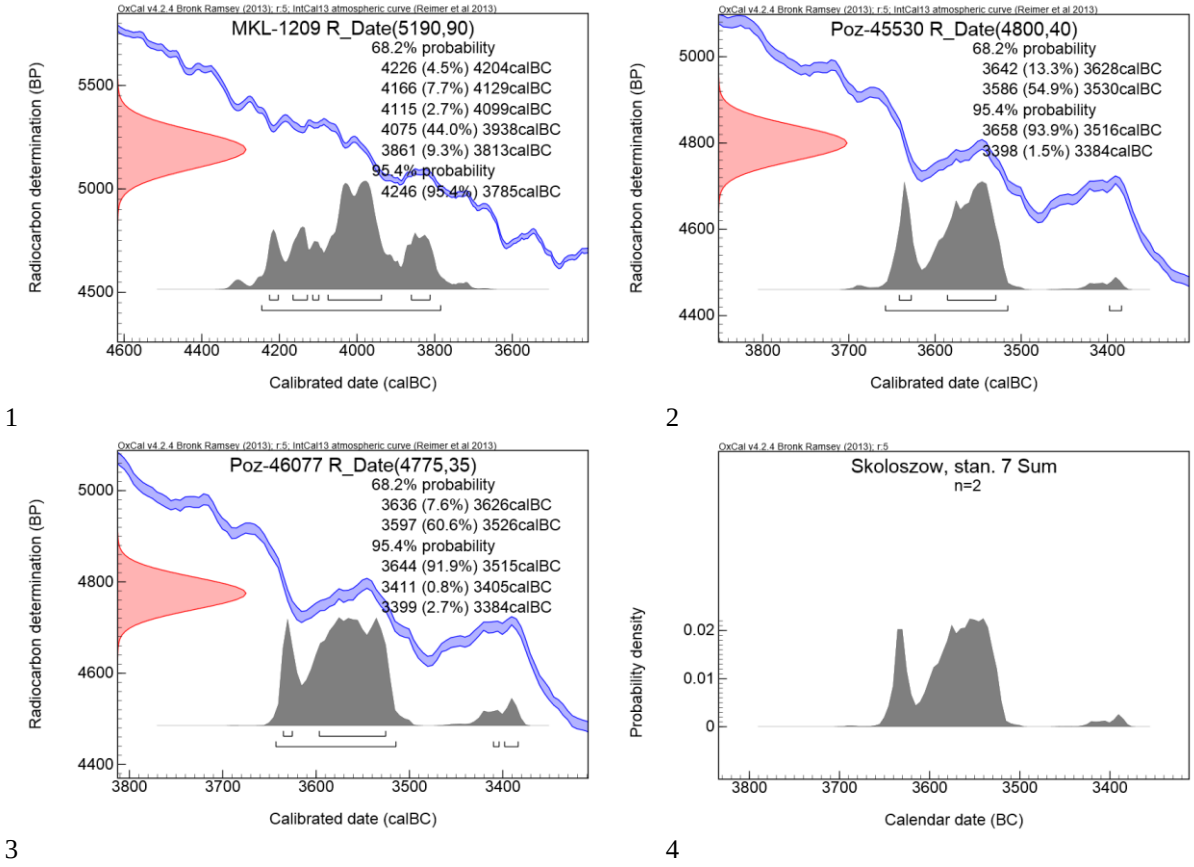

Ryc. 73. Skołoszów, stan. 7. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzyska z bezkomorowym grobowcem podtypu B_1. 1 – grób 640; 2 – grób 626; 3 – obiekt 644C, 4 – suma dat z obiektów 626 i 644C.

Daty radiowęglowe zsynchronizowane z tą i kolejną młodszą fazą (P. Włodarczak 2006, 31) znane są też z innych cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL w Małopolsce. Otrzymano je zarówno dla nekropoli o podobnym charakterze co stan. 7 w Skołoszowie, czyli np. stan. 5 w Słonowicach (np. K. Tunia 2006, 335-340), jak i odmiennych, na których odnotowano obecność konstrukcji o cechach owalnych kurhanów (np. P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 175-231). Najbliższa klasycznym oznaczeniom ze Skołoszowa, stan. 7 jest data uzyskana z kości ludzkich z grobu 3 usytuowanego wewnątrz owalnej mogiły w Kolosach (P. Włodarczak 2008, 154). Jej wartość to 4790±40 BP (Poz-9456), a po kalibracji 3640-3527 calBC (62,8%) i 3653-3384 calBC (95,4%) (Ryc. 74: 1). Z tego samego grobowca (z grobu 2) znana jest też nieco młodsza data, otrzymana z węgli drzewnych (P. Włodarczak 2008, 154). Wynosi ona 4670±35 BP (Poz-9455), czyli 3516-3372 calBC (68,2%) i 3622-3366 calBC (95,4%) (Ryc. 74: 2). Bardziej spójne i mieszczące się między obydwiema datami z Kolosów są oznaczenie ze stan. 30 i 31 w Malżycach. Są to łącznie cztery daty (np. P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 302, Tabela

1), z których najstarsza pochodzi z drugiego z wymienionych stanowisk, z kości ludzkich z grobu 1 (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 300). Inne wskaźniki radiowęglowe związane są już ze stan. 30, gdzie dwa uzyskano z prób węgli drzewnych pobranych z grobu 1 w grobowcu I (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 2010, Table 1), z kolei ostatnią z kości ludzkich z grobu 1 w grobowcu II (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 210, Table 2). Datowania te to odpowiednio: 4765±35 BP (Poz-48428) – 3635-3523 calBC (68,2%) i 3641-3382 calBC (95,4%) (Ryc. 75: 1), 4750±40 BP (Poz-34682) – 3634-3387 calBC (68,2%) i 3640-3378 calBC (95,4%) oraz dwukrotnie 4700±40 BP (Poz-34736 i Poz-27989) – 3622-3377 calBC (68,2%) i 3632-3370 calBC (95,4%) (Ryc. 75: 2). Wiarygodność tego rodzaju oznaczeń nie może budzić wątpliwości. Interesująca jest zwłaszcza czasowa zbieżność dwóch dat otrzymanych z węgli drzewnych z grobu 1 w grobowcu II, których wartość kombinowana wynosi 4725±29 BP – 3628-3382 calBC (68,2%) i 3634-3377 calBC (95,4%) (Ryc. 75: 3).

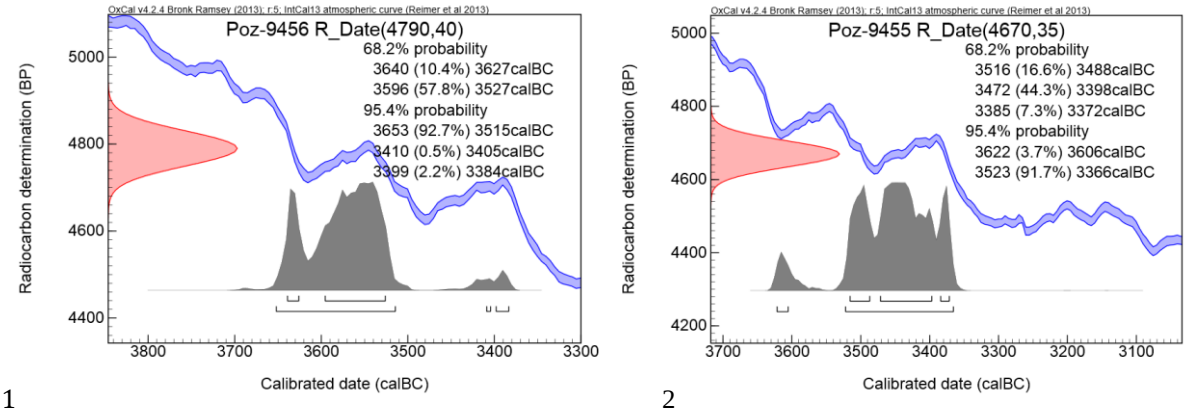

1 2

Ryc. 74. Kolosy. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzyska z bezkomorowym grobowcem typu E. 1 – grób 3; 2 – grób 2.

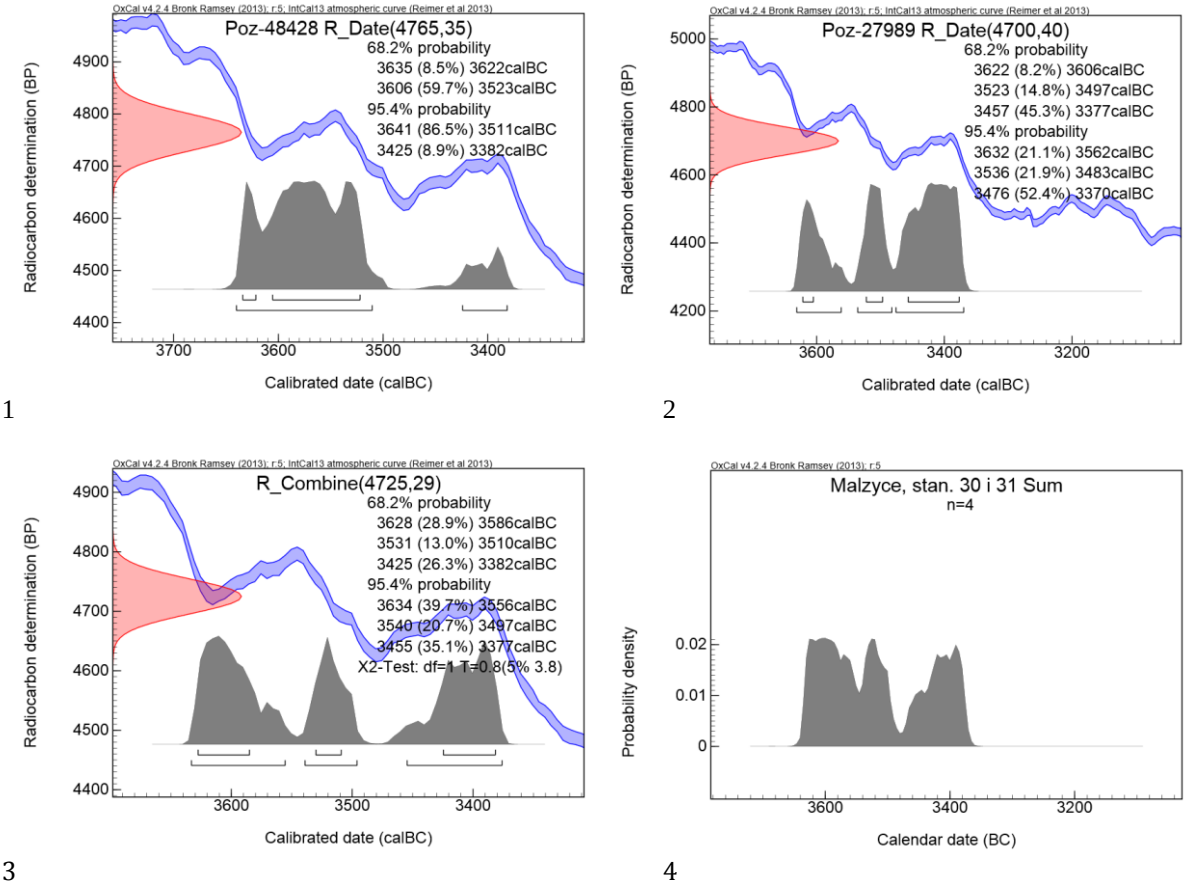

1 2

3 4

Ryc. 75. Malżyce, stan. 30 i 31. Kalibrowane daty ^{14}C z bezkomorowych grobowców typu E. 1 – grób 1, grobowiec I (stan. 31); 2 – grób 1, grobowiec II (stan. 30); 3 – wspólna kalibracja dwóch oznaczeń z grobu 1, grobowiec I (stan. 30); 4 – sumacja wszystkich dat.

Zaprezentowane powyżej indykatory chronologii bezwzględnej otrzymano albo dla pozostałości konstrukcji mogił lub też obiektów grobowych funkcjonujących w ich wnę-

trzach. Nieco inaczej jest natomiast w przypadku trzech znanych datowań ze Słonowic, stan. 5 (M. Przybyła, K. Tunia 2012, 157, Tab. 1), spośród których tylko jedną – i zarazem najmłodszą – otrzymano dla grobu znajdującego się wewnątrz bezkomorowej struktury podtypu B_1. Był to grób 55/2005 znajdujący się w mogile VII. Pozostałe oznaczenia pochodzą z grobów 111/2012 i 131/2012, położonych poza przestrzenią mogił (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 157-158). Daty te to kolejno: 4605±35 BP (Poz-53329) – 3496-3349 calBC (68,2%) i 3515-3128 calBC (95,4%) (Ryc. 76: 3), 4665±35 BP (Poz-53330) – 3514-3371 calBC (68,2%) i 3621-3364 calBC (95,4%) (Ryc. 76: 2), 4705±35 BP (Poz-53331) – 3625-3378 calBC (68,2%) i 3632-3372 calBC (95,4%) (Ryc. 76: 1). Wszystkie te oznaczenia odnoszą się do klasycznego etapu KPL (P. Włodarczak 2006, 31).

Kwestia datowania kompleksu funeralnego w Słonowicach, stan. 5 jest o tyle interesująca, iż zajmujący się nią badacze zakładają, iż kolejne wznoszone na jego terenie grobowce, stawały się z czasem coraz bardziej „zubożale" architektonicznie i lokowane coraz to niżej wg określonego kierunku dna doliny rzeki Małoszówka (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 158-159). Aby w pełni uwiarygodnić tę hipotezę potrzebne są jednak bliższe datowania radiowęglowe. Trzy opublikowane oznaczenia nie mogą jej uwiarygodnić.

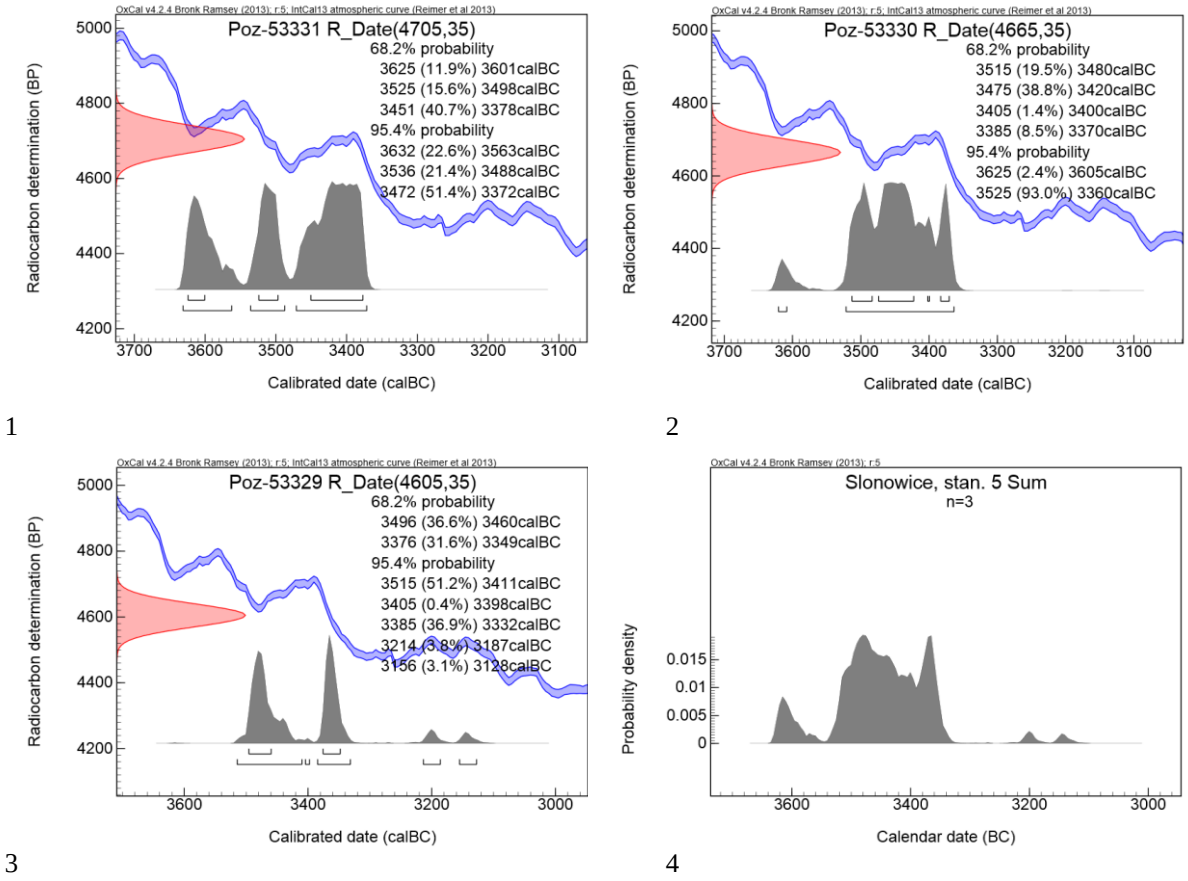

Ryc. 76. Słonowice, stan. 5. Kalibrowane daty ^{14}C z cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami podtypu $B_1$1 – grób 55/2005; 2 – grób 111/2012; 3 – grób 131/2012; 4 - sumacja wszystkich dat.

Serię znanych bliżej oznaczeń absolutnych nekropoli z bezkomorową architekturą KPL (Ryc. 72) zamykają cztery bardzo późne odczyty z Kichar Nowych, stan. 2 (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 350, Ryc. 9). O ile dwa, nadspodziewanie wczesne datowania ze stan. 7 w Skołoszowie można swobodnie poddać krytycznej ocenie, o tyle młodsze od nich o ponad 1000 lat (!) oznaczenia cechują pozornie mniejsze niejasności. Daty te uzyskane zostały z kości ludzkich, odkrytych w grobach usytuowanych wewnątrz domniemanego grobowca typu E (obiekty 1, 5, 14 i 21). Wskaźniki te to odpowiednio: 4350±50 BP (Ki-6759) – 3019-2907 calBC (68,2%) i 3262-2886 calBC (95,4%), 4270±50 BP (Ki-6147) – 2999-2763 calBC (68,2%) i 3023-2681 calBC (95,4%), 4260±BP (Ki-6760) – 3011-2696 calBC (68,2%) i 3091-2620 calBC (95,4%) oraz 4295±50 BP (Ki-6761) – 3010-2879 calBC (68,2%) i 3086-2711 calBC (95,4%).

Podane daty sugerują funkcjonowania w Kicharach Nowych, stan. 2 na przełomie IV i III tys. BC cmentarzyska z oryginalnego typu bezkomorową mogiłą. Tak późna pozycja czasowa tych grobów – odpowiadająca okresowi egzystencji na tym terenie społecz-

ność KAK i klasycznym zespołom pucharowo-badeńskim (np. A. Zastawny 2008, 177-188) – nie jest akceptowana jednoznacznie. Ostatnio krytycznie na ten temat wypowiedział się m.in. P. Włodarczak (2013, 375), sugerując konieczność wykonania nowych oznaczeń ^{14}C. Warto też zauważyć, iż tak późne datowanie tej mogiły stoi nawet w ewidentnej opozycji do dyskusyjnego obiektu z Konarzewa, stan. 5 w Wielkopolsce Środkowej. Jeśli jednak opublikowane oznaczenia są istotnie prawidłowe, to stanowiłby one dobrą podstawę do zwrócenia uwagi na zagadnienie obecności zjawiska „zubażania" monumentalnej architektury KPL w grupie południowo-wschodniej. Model ten rzeczywiście mógłby tłumaczyć nie tylko „ekspansję ku dnu doliny" co raz to bardziej oszczędnych w formie architektonicznie form podtypu B_1 w Słonowicach, stan. 5 (por. M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2), ale i zróżnicowany charakter bezkomorowych założeń w Pawłowie, stan. 3. Koncepcje te jednak w obliczu deficytu serii dat ^{14}C są obecnie nie do zweryfikowania.

Na koniec warto jeszcze wspomnieć o mniej szczegółowych informacjach o chronologii bezwzględnej cmentarzysk z mogiłami podtypu A_1 w Broniszowicach, stan. 5 i Stryczowicach, stan. 7. Trzy nieopublikowane dotąd oznaczenia ^{14}C uzyskane dla grobowca z pierwszego z podanych stanowisk wskazywać mają na okres ok. 3700-3500 BC (M. Nowak 2009, 477), natomiast daty otrzymane dla mogiły I ze Stryczowic, na ok. 3500 BC (B. Matraszek, S. Sałaciński 2003, 27).

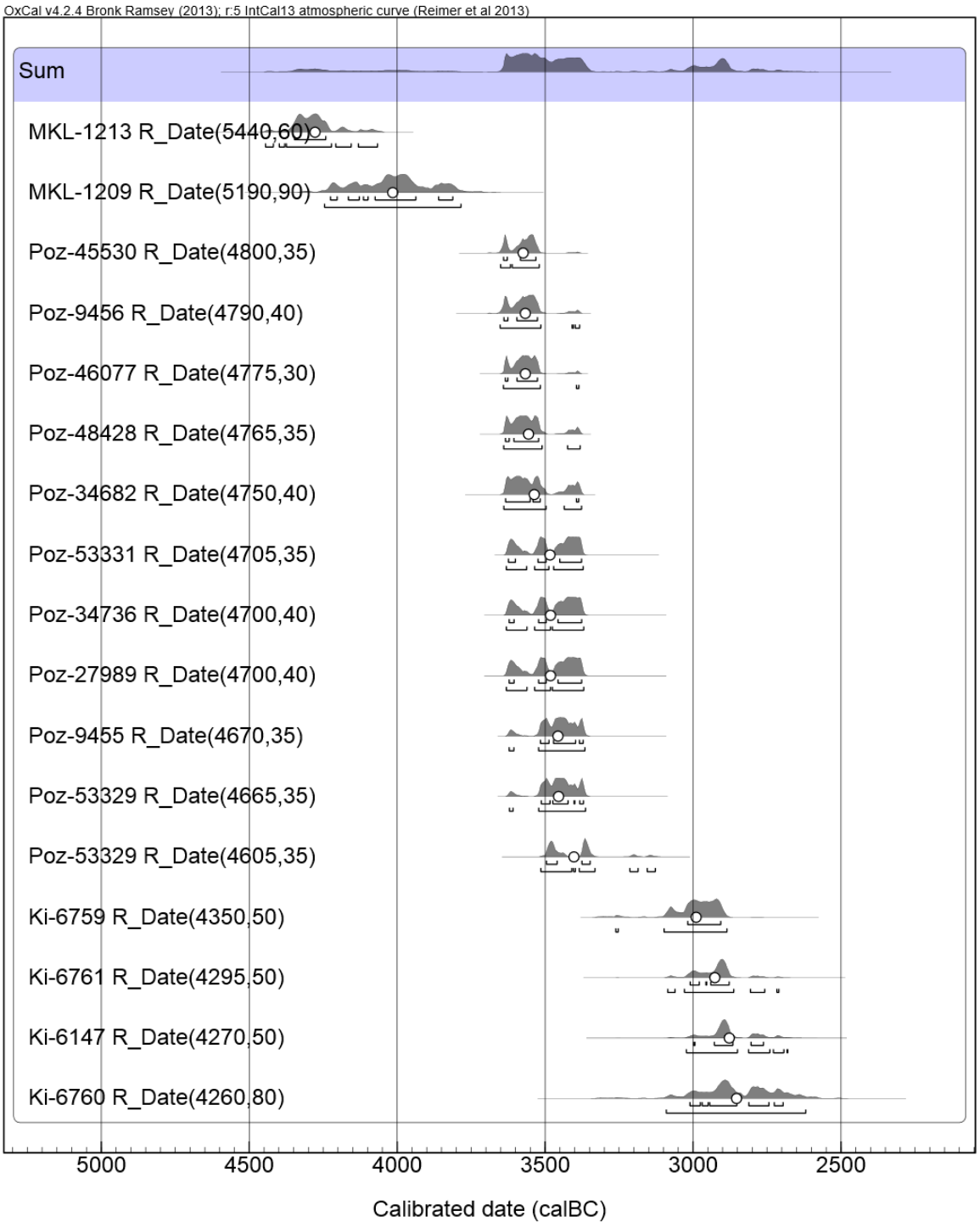

Ryc. 77. Sumacja i spis kalibrowanych dat ^{14}C z cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupie południowo-wschodniej KPL

II.C.2.2. Wskaźniki chronologii relatywnej

Jeszcze do niedawna wskaźniki chronologii względnej były niemal jedyną szansą oceny czasu pojawienia się, rozwoju i zaniku bezkomorowych struktur w grupie południowo-wschodniej KPL. Mimo gwałtownego przyrostu oznaczeń ^{14}C, nadal pełnią one istotną rolę w analizach chronologicznych, stanowiąc nie tylko uzupełnienie chronometrii absolutnej, ale też pełniąc funkcję jej weryfikatorów. Fundamentalne znaczenie ma oczywiście ceramika, jej mikromorfologia i stylistyka, których to zmienność ma wciąż istotne znaczenie w periodyzacji „południowo-wschodniej" KPL. Dla potrzeb prezentowanych studiów konieczne będą zatem odwołania do opracowanego na jej podstawie systemu chronologii osiedla w Bronocicach (J. Kruk, S. Milisauskas 1977; 1983; 1990; por. też P. Włodarczak 2006, 31-32).

II.C.2.2.1 Małopolska

Jak wiadomo z rozdziałów poświęconego analizie materiałów ruchomych (rozdz. II.B.), teren Małopolski może stwarzać nieco większe możliwości poznawcze aniżeli terytoria zawarte w ramach grupy wschodniej KPL. Relatywnie wysoki wskaźnik materiałów pełniących funkcję darów grobowych, zarówno w przypadku obiektów wewnątrz grobowców, jak i grobów (por. rozdz. II.B.2.2. i II.B.2.4.), pozwala na wyciąganie bardziej obiektywnych wniosków na tematy chronologii względnej cmentarzysk z bezkomorową architekturą w Małopolsce. Włączają w to dane z zakresu chronologii absolutnej, wydaje się, iż w przypadku tego terytorium można pomału wskazywać na granicę czasową, po której to nastąpił lawinowy przyrost badanych nekropoli. Oczywiście, do zrozumienia całkowitych sekwencji rozwojowych przestrzeni wewnątrz cmentarzyskowych, zwłaszcza tych najbardziej złożonych, jak np. Karmanowice, stan. 35 i Słonowice, stan. 5, konieczny jest znaczny przyrost informacji, chociaż wiele dotychczasowo opublikowanych danych pozwala już na wstępne uogólnienia.

Istnieje kilka podstawowych pytań w badaniach chronologii rozpatrywanych form, tj. np. kiedy zaczęto zakładać nekropole z bezkomorowymi mogiłami w Małopolsce i czy jest możliwa identyfikacja zależności czasowych pomiędzy funkcjonowaniem nekropoli z obiektami typu A (podtypu A_1), a cmentarzysk z formami odmiennymi? Odpowiedzi na nie dostarczać mogą poniekąd wyniki analiz radiowęglowych (por. np. późną chronologię grobowca z Kichar Nowych, stan. 2), ale i one stwarzają niekiedy nieporozumienia. Trak-

tując je zbyt literalnie może bowiem dochodzić do różnych nadinterpretacji. W rozdz. II.B.2.2. podano przykład grobów 1227 i 640 znajdujących się poza przestrzenią mogiły podtypu B_1 w Skołoszowie, stan. 7. Analizowane wskaźniki ^{14}C (zahaczające o schyłek V tys. BC) nie powinny być jednoznacznie kojarzone z datowaniem grobów i tym bardziej grobowca, z kontekstu którego znane są także zgoła odmienne datowania, tj. 4800±40 BP i 4775±35 BP. W obiektach 1227 i 640, jak również nieodległych 1233 i 1273 rozpoznano *in situ* flasze z kryzą, które to pełniły bezwątpienia funkcje darów grobowych (Ryc.). Wypada dziś oczywiście debatować nad czasem pojawienia się tych naczyń w zespołach małopolskich, nawiązując m.in. do ostatnio opublikowanych rezultatów badań sąsiedniego stan. 31, na którym rozpoznano kilka ich fragmentów (J. Rogoziński 2014, 46, Tablica II: 6-8), ale nie zmieni to raczej faktu, iż należą one do form małodystynktywnych. Obecność ich nie była zapewne ograniczona do wąskiego interwału czasu. Fakt, iż naczynia takie, w tym z karbowaną kryzą, którą to odnotowano w grobie 1277, zarejestrowano też w zespołach łączonych z małopolską fazą I (= stadium Bronocice I), odpowiadającą kujawskiej fazie wióreckiej, np. na stan. 49 („Stacja Zdawcza") w Krakowie-Nowej Hucie (P. Włodarczak 2006, 32, Ryc. 3: 11), nie jest wystarczającą podstawą do akceptowania tak wczesnej pozycji cmentarzyska (lub nawet jego partii) w Skołoszowie, stan. 7. Na taką ocenę nie pozwala też identyfikacja w sąsiadującym z obiektem 640 grobie 638 kubka *ansa lunata* zdobionego wgłębieniem na dnie i ornamentem sznura dwudzielnego na uchu (Ryc.; D. Król, J. Rogoziński,. M. Rybicka 2014, 19, Ryc. 6).

Pojawienie się naczyń *ansa lunata* w grupie południowo-wschodniej zdaniem P. Włodarczaka (2006, 49) miało miejsce po ok. 3650 BC, czyli w fazie II (młodszym odcinku etapu klasycznego; P. Włodarczak 2006, 31). Ceramika ta występowała licznie na osadach w Bronocicach, stan. 1 (J. Kruk, S. Milisauskas 1983, Ryc. 3: 33; 4: 29-30; 5: 27-29; 6: 24-29; 7: 24), Zawarży, stan. 1 (A. Kulczycka-Laciejewiczowa 2002, Ryc. 13: 7-9; 18: 3; 34: 1; 37: 10; 44: 2) i Gródku, stan. 1C (P. Zawiślak 2013, Tablica II: 5; IV: 21; V: 25; X: 1, 29; XVI: 1; XVIII: 3, 5; XXXI: 10; XXXVIII: 26). Na stanowiskach tych nie wyróżniono jednak form z charakterystycznym wgłębieniem na dnie. Dla tego rodzaju odmiany odnotowanej w Skołoszowie, stan. 7, najbliższą terytorialnie (i funkcjonalnie) analogią jest kubek z grobu 1 z mogiły I w Malżycach, stan. 30 (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, Fig. 5). Podobną formę odkryto niedawno na zachodniej Ukrainie w Kotorynach, stan. Grodzisko III (A. Hawinskyi, W. Pasterkiewicz, M. Rybicka 2013, 231, Tablica XXVI: 9). Wystąpiła ona w jamie, datowanej ^{14}C na 4630±90 BP i 4620± BP (A. Hawinskyi, W. Pasterkiewicz, M. Rybicka 2013, 263). Akceptując tym samym, iż kubki *ansa lunata* (lub do nich zbliżo-

ne) stanowiły rzeczywiście zjawisko charakterystyczne dla etapu klasycznego małopolskiej KPL, czyli ok. 3650-3400/3300 BC (P. Włodarczak 2006, 58), a zsynchronizowanego z fazą klasycznowiórecką na Niżu (por. J. Kruk, S. Milisauskas 1983, 267), można przyjąć, iż na taki właśnie okres mógł przypadać rozwój szeregu nekropoli z bezkomorowymi mogiłami, zwłaszcza ze strukturami podtypu B_1. W kontekście tego rodzaju mogił naczyń tych odnotowano najwięcej (por. rozdz. II.B.2.2.1.). Choć w przypadku Skołoszowa, stan. 7 lub drugiej z podkarpackich nekropoli w Szczytnej, stan. 5, formy te nie wystąpiły w grobach wewnątrz grobowców, a w tych przylegających do nich obiektach płaskich, to nie ma istotnych przesłanek materiałowych oraz stratygraficznych wskazujący na szerszą diachronię pomiędzy tymi strefami, zwłaszcza, iż klasyczną chronologię mogiły skołoszowskiej potwierdzają cytowane wcześniej oznaczenia radiowęglowe. Datowanie grobowca ze Szczytnej, stan. 6 na fazę klasyczną sugeruje wyposażenie grobu 363, wśród którego wyróżniono np. bogato zdobioną amforę, z uch której wychodziły diagonalne i asynchroniczne układy wykonane techniką stempelkową (Ryc. 56: 3).

Z etapem klasycznym KPL można prawdopodobnie datować szereg obiektów podtypu B_1 z Lublina-Sławinka, stan. 2, Zagajów Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska" i Słonowic, stan. 5. Jednak, o ile w przypadku dwóch pierwszych nekropoli nie ma raczej przesłanek świadczących o diachronii między mogiłami, to znacznie bardziej złożona jest sytuacja kompleksu funeralnego w Słonowicach, stan. 5. Zdaniem K. Tuni (2006, 338) najstarsze bezkomorowe struktury mogły pojawić się tam już we wczesnym etapie KPL w Małopolsce, tj. ok. 3800 BC (por. M. Nowak 2009, 337, 477). Wskazywać miały na to zależności stratygraficzne, świadczące o młodszej pozycji chronologicznej pochówków płaskich (datowanych metodą ^{14}C na fazę II) względem mogił oraz identyfikacja w części spągowej rowu-wybierzyska przy grobowcu I materiałów nawiązujących do znanych z fazy I w Bronocicach (K. Tunia 2006, 338). Nie mając do dyspozycji pełnych opracowań, trudno jest jednak optymalnie odnieść się do takiej propozycji. Warto jednak zauważyć, iż w sprzeczności z nią wydaje się być identyfikacja kubków *ansa lunata* w niektórych grobach w obrębie mogił. Wystąpiły one wewnątrz mogiły V (K. Tunia 2006, 338) i w grobie 54/2005 w mogile VII, przy czym w drugim przypadku podwójnie (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 143:3, 6). Znajdowały się one tam w towarzystwie flaszy z karbowaną kryzą i uchem oraz amforą, zdobioną podobnie jak amfora z grobu 363 w Szczytnej, stan. 6, z tą jednak różnicą, iż do motywu diagonalnych i asynchronicznych stempelkowych linii wychodzących z uch doszły także motywy w kształcie litery M (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 134: 5). Wreszcie, wczesnej chronologii zaprzeczać może wspominany już wskaźnik chro-

nologii absolutnej, uzyskany z obiektu sąsiedniego, tj. 55/2005 i wynoszący 4605±35 BP (Ryc.). Pomimo, iż umieszczanie nekropoli słonowickiej we wcześniejszych sekwencjach jest dyskusyjne, to nie ulega wątpliwości, iż nie była ona wykorzystywana funeralnie jednofazowo. Zaobserwowano tam bowiem relację polegającą na skonstruowaniu mogiły X w miejscu starszego obiektu V (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig.2). Kwestia ta powróci w rozdziale o relacjach przestrzennym wewnątrz cmentarzysk (rozdz. III.B.2.1.).

Na podstawie znanych informacji z zakresu chronologii absolutnej i względnej trudno jest kategorycznie wypowiadać się na temat czasoprzestrzennych aspektów rozwoju słonowickiego *temeonosu*. Można naturalnie przychylić się do hipotezy procesu zubażania w czasie tamtejszych mogił podtypu B_1 (por. rozdz. II.C.2.1.1.), mającego apogeum w młodszym odcinku fazy klasycznej, ale niekoniecznie z punktem wyjścia w fazie I. Na rozstrzygnięcie tej kwestii należy jednak poczekać do opublikowania kompleksowej monografii tego stanowiska.

Podobny problem związany jest z cmentarzyskami w Pawłowie, stan. 3 i Karmanowicach, stan. 35. Mimo, iż na drugim z tych cmentarzysk zidentyfikowano innego rodzaju mogiły, tj. struktury typu C, to rozbudowany, wielogrobowcowy i wielogrobowy charakter tej nekropoli nasuwać może skojarzenia ze Słonowicami, stan. 5. Niestety, brak jest dla tego miejsca opublikowanych wskaźników ^{14}C (por. M. Nowak 2009, 342). Na podstawie oceny makromorfologii i stylistyki darów grobowych nie można bliżej określić czy rozpatrywany kompleks funeralny skonstruowano w stadium klasycznym KPL, tj. po ok. 3650 BC, czy wcześniej (ok. 3800/3750 BC?; por. M. Nowak 2009, 343). Nie wiadomo również jak długo mógł on funkcjonować. Interesujący jest jednak brak kubków *ansa lunata* w grobach usytuowanych w ramach mogił (Tabela 3), jak i fakt, iż poza nimi odkryto tylko jeden taki egzemplarz, tj. w obiekcie 10/87 (J. Nogaj-Chachaj 1987, 10). Deficytowi tych naczyń w zespołach grobowych trudno jest jednak przypisywać jednoznacznie znaczenie fazotwórcze. W kontekście analizowanych struktur występowały natomiast inne materiały, tożsame z fazą klasyczną. Interesujące są zwłaszcza amfory, zaopatrzone wielokrotnie w plastyczne wąsy poniżej uch (np. J. Nogaj-Chachaj 1989, 20, Ryc. 3: c), w tym nacinane i zakończone guzkami, np. w grobie 40/90 (Ryc. : 3; J. Nogaj-Chachaj 1990, 17, Ryc. 5: d). Podobną, plastyczno-nacinaną ornamentację rozpoznano m.in. w jamie 57 z datowanego na fazę II osiedla w Zawarży (A. Kulczycka-Laciejewiczowa 2002, 53, Ryc. 44: 5), w grobie 7 w Miłocinie-Kolonii, stan. 1 (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 218, Ryc. 23: a) i jamie 101-A1 w Bronocicach, stan. 1 (J. Kruk, S. Milisauskas 1983, 285, Ryc. 11: 11). Dla tego ostatniego obiektu otrzymano oznaczenie radiowęglowe 4800±70 BP (J.

Kruk, S. Milisauskas 1990; por. P. Włodarczak 2006, 28, Tabela 1). Nienacinane wąsy, ale współwystępujące z drabinką i bogato zdobioną szyjką odnotowano z kolei w grobie 2 w Klementowicach, stan. XIV (A. Uzarowiczowa 1972, 282, Ryc. 8: a). W wersji *sauté*, tj. bez dodatkowych ornamentów na naczyniu, nienacinane wąsy odnotowano w Pawłosiowie, stan. 52 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, Tablica LXIX, LXX). O możliwości łączenia tak zdobionych form z klasycznym stadium małopolskiej KPL przemawiać może koegzystencja tak ornamentowanej amfory z kubkiem *ansa lunata* w grobowcu II na stan. 3 w Pawłowie, przy czym amforę odkryto w grobie 3, a kubek w grobie 6 (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 86-387).

Na możliwość starszego, przedklasycznego datowania niektórych małopolskich zespołów grobowych zwracał uwagę M. Nowak (1988, 191-192; por. 2009, 342). Jego zdaniem wczesne (zsynchronizowane z fazą I) cechy posiadała ceramika z grobu 2 usytuowanego poza przestrzenią grobowca w Strzelcach-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1959, 262-263, Ryc. 6: a-b). Wydaje się jednak, iż ani obecna w nim flasza z kryzą ani amfora dwuucha, nie należą do form szczególnie dystynktywnych dla etapu I. Cytowana amfora, charakteryzująca się nisko położoną maksymalną wydętością brzuśca znajduje analogie w zespołach fazy II w Bronocicach, stan. 1 (J. Kruk, S. Milisauskas 1983, 271, Ryc. 4: 10-12). Podobne naczynia, choć nieco mniej wysmukłe odkryto w Gródku, stan. 1C (P. Zawiślak 2013, 183, Tablica XXXIII: 13) i w obiekcie 3834 w Rozborzu, stan. 28 (M. Mazurek, J. Okoński, M. Rybicka 2013, 125, Ryc. 5: 2), z którego to uzyskano dwie daty ^{14}C: 4760±70 BP i 4780±50 BP (M. Mazurek, J. Okoński, M. Rybicka 2013, 126, Tabela 1).

Obecnie nie ma odpowiednich przesłanek aby pojawienie się najstarszych nekropoli z wielkokamiennymi mogiłami podtypu A_1 w Małopolsce umieszczać przed ok. 3650 BC. Nie dają ku temu podstaw materiały z Broniszowic, stan. 5, Stryczowic, stan. 7, Miłocina-Kolonii, stan. 1 i Grzybowa, stan. 1. W grobie 1 z grobowca II w Grzybowie, stan. 1 odkryto fragmenty kubka *ansa lunata* i pucharka z dość złożoną ornamentacją stempelkową w strefie podkrawędnej (K. Garbacz 2006, 320, Ryc. 17: 1-2). Analogiczne zdobnictwo odnotowano w klasycznych zespołach z Zawarży, stan. 1, np. w jamie 76 (A. Kulczycka-Laciejewiczowa 2002, 60, Ryc. 51: 13). W jednym z grobów w grobowcu w Broniszowicach, stan. 5 wyróżniono zaś pozostałości flaszy z kryzą (J. T. Bąbel 2006, 276, Ryc. 5), która w tym wypadku – przy uwzględnieniu danych z zakresu chronologii radiowęglowej – może być przyporządkowana do fazy II (por. M. Nowak 2009, 477). Na podobny okres mogła też przypadać budowa mogił stryczowickich (por. rozdz. II.C.2.1.1.), i być może grobów płaskich funkcjonujących poza ich przestrzenią (por. B. Matraszek, S. Sałaciński

2003, 27). W tych ostatnich wystąpiły dwie flasze z kryzą (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 242-243, Ryc. 12: 5; 13: 1).

Z fazą klasyczną małopolskiej KPL można też łączyć wymienioną wcześniej mogiłę I z Malżyc, stan.30. Jednak zarówno daty radiowęglowe (por. rozdz. II.C.2.1.1.), jak i cechy makro- oraz mikromorfologii i stylistyki naczyń stanowiących element wyposażenia grobu, nie pozwalają w sposób jasny ustalić czy wzniesiono ją miedzy latami ok. 3650-3500 BC czy po poł. IV tys. BC (K Tunia, P. Włodarczak 2011, 210). We wspomnianej jako analogii dla kubka *ansa lunata* ze Skołoszowa, stan. 7, formie z Malżyc, stan. 30, oprócz wgłębienia na dnie wystąpił także „łuczek" plastyczny (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, Fig. 5: 1a), tj. cecha „starsza" (por. P. Włodarczak 2006, 50, Ryc. 15). Zdaniem K. Tuni i P. Włodarczaka (2011, 210 za „młodszą" chronologią przemawiać miałaby stylistyka samych uch, dla których analogiami miałyby być materiały z Hlinska na Morawach (J. Pavelčik 1995, 135, plate 4), skorelowane z fazą drahanovicką (M. Šmíd 2003, 104–107; por. M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger 2008, 26, Fig. 2). Komplikacje te powodują, iż mogiłę I można umieszczać jedynie w ramach ok. 3650-3350 BC (por. K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 210). Zapewne z podobną sekwencją chronologiczną można się też liczyć w przypadku pozostałych założeń w Malżycach, stan. 30, jak i sąsiedniego założenia ze stan. 31. Obiekty te, wzorem dotąd analizowanych struktur typu A, B i C (?), wpisują się zatem w szeroki interwał klasycznej KPL w Małopolsce.

W świetle datowań absolutnych na etap późny (faza IV) przypadać miało skonstruowanie grobowca w Kicharach Nowych, stan. 2 (por. rozdz. II.C.2.1.1.). Nie mogą tego niestety potwierdzić analizy materiałów zabytkowych, ponieważ groby usytuowane w jego wnętrzu były pozbawione wyposażenia. Zawierał je natomiast grób 25, zlokalizowany poza przestrzenią mogiły (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 345, Ryc. 4). W obiekcie tym odnotowano amforę i flaszę z kryzą (Tabela 5). Wobec serii datowań ^{14}C uzyskanych dla obiektów wewnątrz mogiły, obecność flaszy z kryzą w grobie poza jej obszarem jest zastanawiająca. Jak się wydaje frekwencja tych form ulegała z czasem zmniejszeniu, a w materiałach fazy IV na stan. 1 w Bronocicach okazy te nie były już rejestrowane (J. Kruk, S. Milisauskas 1983, 273, Ryc. 5). Jest to sytuacja analogiczna do kujawskiej, gdzie w podobnym horyzoncie czasowym flasze z kryzą nie były już rejestrowane (M. Rybicka 1995; A. Przybył 2009, 95-96, Tabela II.10; por. D. Jankowska 1980, 48, Tabela 6). Jak można tłumaczyć obecność takiego wyposażenia w grobie 25? Obiekt ten w przeciwieństwie do znajdujących się wewnątrz grobowca, nie posiada dat radiowęglowych, czyli w obliczu braku przesłanek stratygraficznych, elementem datującym jest mate-

riał ceramiczny pełniący rolę wyposażenia grobu. H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday i M. Pyżuk (2006, 356) analizując sekwencje chronologiczne nekropoli w Kicharach Nowych, stan. 2 stwierdzili, że:

Rysują się tu trzy możliwości interpretacyjne, zgodnie z którymi grób 25 albo poprzedza powstanie całego założenia, albo jest późniejszy niż pozostałe obiekty, bądź też – że powstanie grobu 25 było równoczesne z którymś z (...) etapów konstrukcji grobowca (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 356).

Biorąc pod uwagę obecność flaszy z kryzą oraz akceptując poprawność oznaczeń ^{14}C uzasadnione wydaje się zanegowanie koncepcji synchronizacji obu tych przestrzeni, a tym bardziej sekwencji, zgodnie z którą obiekt 25 byłyby zjawiskiem najpóźniejszym. Mógł on natomiast powstać najwcześniej, lecz pojawia się tu ważne pytanie, o ile wyprzedzałby on budowę mogiły? Wyposażenie tego grobu, a daty radiowęglowe wydają się być dość rozbieżne, z drugiej strony na rzecz relatywnej korespondencji czasowej grobów mogłyby przemawiać ich podobna orientacja i budowa (por. H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 356). W takiej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera wspomniany wcześniej postulat P. Włodarczaka (2013, 375) o potrzebie ponownego datowania metodą radiowęglową tego zespołu.

II.C.3. Podsumowanie

Powyższe dociekania, choć nie mogą w sposób dobitny wpłynąć na aktualny stan dyskusji na temat czasu pojawienia się, rozwoju i zaniku idei zakładania cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w grupach wschodniej i południowo-wschodniej, w sposób względnie jasny pokazują, że to co jest dziś bardzo prawdopodobne, to brak rzetelnych dowodów na inicjację tej idei już w II poł. V tys. BC. Wątpliwa jakość wskaźników, które miałyby dowodzić możliwości pojawienia się badanych cmentarzysk na długo przed 4000 BC oraz stale rosnąca pula danych uwierzytelniających ich „wióreckość" albo też w ogóle odmładzających fazę sarnowską, powodują że na idę tę niekoniecznie należy spoglądać przez pryzmat szczególnego znaczenia Kujaw. Rzeczywisty interwał pomiędzy pojawieniem się tego rodzaju struktur w rejonie grupy wschodniej, a w Małopolsce, jeśli nawet istniał, nie musiał obejmować kilkunastu pokoleń. Przypadek Małopolski jest też interesujący, ponieważ – wbrew pewnym sugestiom – tamtejszych nekropoli nie powinno się

umiejscawiać począwszy od stadium inicjalnego KPL, przypadającego tam na okres ok. 3900/3800-3650 BC. Jeśli jednak spróbować rozważyć taką ewentualność to pojawienie się analizowanych struktur przypadłoby na schyłek tego okresu, na czas który trudno jest jednoznacznie określać szufladkować w ramy fazy I lub już II. Nie można w sposób kategoryczny wskazać na moment „przejścia" do stadium klasycznego.

Poza kwestią inicjacji zjawiska cmentarzysk z bezkomorową architekturą, na uwagę zasługuje oczywiście pytanie o to, jak długo mógł trwać ten fenomen? Wobec aktualnej wiedzy, na pytanie takie nie da się jasno odpowiedzieć. Istnieją jednak przesłanki, iż nie było to zjawisko długotrwałe, tożsame z wszystkimi cyklami rozwoju i przekształceń KPL. Należy tu jednak zwrócić uwagę na zróżnicowanie nekropoli, a ściślej grobowców. Pomimo pojawiających się niekiedy sugestii, iż założenia „drewniane" lub „kamienno-drewniane" na Kujawach, mogły pojawić się wcześniej (np. przed 4000 BC), to nie ma dowodów na to, że były one niesynchroniczne z obiektami wielkokamiennymi typu A. Takie propozycje mają wyłącznie charakter spekulatywny. Ostatnie wyniki badań grobowców małopolskich pozwalają sądzić, że obiekty typu B i typu A były preferowane przez ludność „pucharową" w zbliżonym okresie, czyli w stadium klasycznym (fazy II-III). Być może występowały pomiędzy nimi nieznane nam dzisiaj relacje, ale nie wydaje się by mogło dochodzić na tym obszarze do procesu zastępowania jednych przez drugie. Pewną odpowiedź na nurtujące kwestie mogłyby dać datowania materiałów z Pawłowa, stan. 3, skąd znane są różne kategorie mogił. Osobną kwestią są natomiast obiekty znane z Kichar Nowych, stan. 2 i Konarzewie, stan. 5. Jeśli rzeczywiście traktować je literalnie to stanowiłyby one przykłady późnych rozwiązań funeralnych, przypadających na koniec IV a nawet pocz. III tys. BC. W przypadku tych struktur nie wszystko jest jednak oczywiste. Nie komentując jednak szeroko wątpliwości, które to zgłaszano już w toku analizy, warto podkreślić, iż okres schyłku IV tys. BC to czas, w którym to nie zakładano już cmentarzysk z mogiłami trapezoidalnymi.

Reasumując, wydaje się, iż aktualnie najbezpieczniej jest sądzić, iż nekropole z architekturą bezkomorową KPL funkcjonowały po prostu w stadiach klasycznych (fazie wióreckiej w grupie wschodniej) oraz fazach II-III w Małopolsce. Czas ich aktywności (funeralnej, jak i ewentualnie alternatywnej) w przestrzeni pozostaje kwestią otwartą do dyskusji. Przyszłe badania, ukierunkowane głównie na chronometrię radiowęglową opartą na analizach AMS, być może umożliwią doprecyzowanie tych kwestii.

Rozdział III

Analizy przestrzenne

III.A. Cmentarzyska w krajobrazie naturalnym i kulturowym

Problematyka zakładania nekropoli z monumentalnymi mogiłami w określonym kontekście przestrzennym jest jedną z najbardziej atrakcyjnych badawczo. Główne jej założenia powinny skłaniać się w kierunku odpowiedzi na pytanie, czy miejsca takie selekcjonowano kierując się ściśle określonymi preferencjami, a jeśli tak, to z jakiego powodu takie, a nie inne preferencje odgrywały rolę nadrzędną względem innych, ignorowanych ewentualności?

Analiza dyspersji sepulkralnych reliktów sieci osadniczej KPL może być wykonywana na dwóch kluczowych (i zarazem zbieżnych względem siebie) płaszczyznach: fizycznej oraz symbolicznej. Pierwszą z nich jest próba identyfikacji wzorów lokowania badanych obiektów w relacji do zróżnicowanych (stałych) elementów krajobrazu naturalnego, czyli w odniesieniu do jego cech topograficznych, hydrologicznych i litologicznych (C. Scarre 2002, 8-10; V. Cummings 2002, 108; D. Field 2006, 107-108; K-G. Sjögren 2011, 125-138; G. Schafferer 2014, 91-100; por. A. Fleming 1999), drugą z kolei ocena ich relacji względem pozostałych struktur formujących sieć osadniczą. Dotyczy to głównie osiedli, zarówno na poziomie wertykalnym, tj. sukcesji typu osada → cmentarzysko (L. Gabałówna 1969, 43; A. Kośko; M. Szmyt 2007, 261; por. M. Rybicka 2006, 67), jak i horyzontalnym, tj. ich koegzystencji przestrzennej (np. J. Wierzbicki 1998, 56; 1999, 199-208; K-G. Sjögren 2011, 134). Aspekty te wspólnie łączą się w sferze zagadnień postrzegania i wartościowania – „mitologizowania" – określonych przestrzeni przez pradziejowe społeczności (np. A. Cofta-Broniewska 1989, 212; M. Szmyt 1996, 106, 123-125; A. Kośko, M. Szmyt 2007, 262-263; por. A. Berggren 2014, 227-233). W tak zwaloryzowanym krajobrazie, przypuszczalnie w wyjątkowy sposób postrzegano obecne w nim obiekty, stanowiące nie tylko punkt „zdeponowania" człowieka, ale prawdopodobnie mające różne znaczenia ponadfuneralne – tak utylitarne, jak i symboliczne. Znamienną rolę mogła odgrywać ich łatwa dostrzegalność w przestrzeni (np. M. Furholt 2010; por. S. Iwaniszewski 2006, 265). Częste identyfikowanie badanych nekropoli w miejscach o szczególnych walo-

rach topograficznych (np. J. Wierzbicki 1992, 73), a także newralgicznych z innych powodów, pociągnęło za sobą pojawienie się bardzo wielu teorii na temat ich alternatywnych ról. Dlatego też struktury monumentalne, tak megality, jak i *earthen long barrows*, postrzegane były jako wyznaczniki terytoriów – ich centrów i granic (C. Renfrew 1973, 544; J. Wierzbicki 1999, 199-208, 2006, 92-93; K. Gorczyca 2005, 119-122; por. też C. Scarre 1999, 132-135; D. Field 2006, 117-123), świadectwa roszczenia prawa do danego terenu wraz z jego rezerwuarami naturalnymi – złożami bursztynu i krzemienia (np. K. Randsborg 1975, 105; R. Chapman 1981; por. A. Gramsch 1995, 73), wieloaspektowej rywalizacji pomiędzy sąsiednimi populacjami (np. A. Gramsch 1995, 86; J. Müller i in. 2013, 52) czy próby konfrontacji ze „światem zbieracko-łowieckim" (np. L. Czerniak 1994, 135; por. J. Wierzbicki 1999, 205). Mogiły interpretowano też jako punkty orientacyjne – trwałe komponenty arterii komunikacyjnych (np. J. Hoika 1986, 188; E. van Ginkel, S.W. Jager, W. van der Sanden, 1999; K. Gorczyca 2005, 122). Na gruncie nieutylitarnym, istotne mogły być z kolei właściwości „integracyjne" i stabilizujące" (por. rozdz. I.B.). Można sądzić, iż w tak „zmonumentalizowanych" miejscach aranżowano zgromadzenia (np. N. H. Andersen 2000, 42; K-G. Sjögren 2003, 311-348; por. A. Schülke 2014, 121), podczas których, począwszy od aktu pogrzebu (por. *rites de passage;* A. van Gennep 1977; E. Leach 1989, 48), mogło dochodzić do skomplikowanych (bilateralnych) interakcji świata żywych ze światem zmarłych (por. A. Mierzwiński 2012, 113-114).

III.A.1. Grupa wschodnia

III.A.1.1. Relacje względem środowiska naturalnego

W prezentowanych poniżej analizach wykorzystano informacje dotyczące nekropoli rozprzestrzenionych na Kujawach i w okolicach oraz Pomorzu Środkowym. Pominięto z kolei mniej reprezentatywne dane z pozostałych rejonów grupy wschodniej KPL.

III.A.1.1.1. Kujawy i ich przedpole

Ze względu na efekt intensywnej nowożytnej antropopresji, obszar ten nie jest najłatwiejszym do rekonstruowania pierwotnych relacji pomiędzy cmentarzyskami a elementami środowiska naturalnego, układami geomorfologicznymi, topograficznymi i szczególnie

hydrologicznymi. Na problem ten natknęła się m.in. M. Szmyt (1996, 89), analizując rozrzut osadnictwa KAK, zwłaszcza na terenie Równiny Inowrocławskiej, gdzie od końca XVIII w. mocno ingerowano w miejscową sieć wodną. Zdaniem tej badaczki rekonstrukcja schematów sieci wodnej sprzed tego okresu jest zazwyczaj niemożliwa i zwykle tylko badania geomorfologiczne dają szansę przybliżyć pierwotne układy mniejszych cieków wodnych (M. Szmyt 1996, 89; por. też M. Rybicka 1995, 22). Mimo, iż problem tego typu dotyczy głównie wspomnianej równiny, a w nieco mniejszym stopniu ościennych pojezierzy, to każde analizy rozprzestrzenienia obiektów funeralnych KPL w relacji do form krajobrazu naturalnego powinny być traktowane z pewną dozą ostrożności[49].

Wspomniana trudność nie przekreśla równolegle możliwości wychwytywania różnego rodzaju trendów w lokowaniu nekropoli. Biorąc pod uwagę systematykę fizjogeograficzną, najwyższą ich koncentrację zarejestrowano na Pojezierzu Kujawskim (64,4%), następnie na Pojezierzu Gnieźnieńskim (20,5%) i Równinie Inowrocławskiej (20,5%). Pozostałe jednostki wchodzące w skład analizowanego obszaru cechują się słabym stopniem identyfikacji takich cmentarzysk. W obrębie wymienionych stref o najwyższym wskaźniku dyspersji pozostałości aktywności funeralnej społeczeństw KPL można wyodrębnić strefy większych i dużo bardziej ograniczonych koncentracji tych stanowisk. Wykorzystując metody estymacji jądrowej (ang. *kernel density estimation*)[50] i poligonów Thiessena (diagramy Voroni) zaobserwowano kilkainteresujących układów przestrzennych (Ryc. 78). Wyraźnym zagęszczeniem cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL cechowała się środkowa części Pojezierza Kujawskiego, terytorium o relatywnie urozmaiconych walorach topograficznych, geomorfologicznych oraz hydrologicznych, którego podstawowym komponentem krajobrazu była falista wysoczyzna morenowa, z przewyższeniami rzędu od 20 do 40 m (A. Dylikowa 1982). Była ona przecięta m.in. przez dolinę rzeki Zgłowiączka (A. Bartczak 2007, 25), mającej na tym odcinku – aż do rynny Jeziora Głuszyńskiego – bieg praktycznie równoleżnikowy. To właśnie na tym terenie zakładano nekropole, na któ-

[49] Interesujący opis skali antropogenicznych przekształceń układów wodnych przedstawił J. Rola (2009, 27), podając następstwa melioracji doliny środkowej Noteci w XIX w. Wskutek tej działalności kompletnej zmianie uległ pierwotny układ stref przyujściowych szeregu mniejszych i większych strumieni.

[50] Analizy takie nie są nowością a archeologii (por. M. J. Baxter, C. C. Beardah, R. V. S. Wright 1997, 347-354). Były one stosowane także przez polskich badaczy (np. A. Kośko, M. Szmyt 2006, 139, przyp. 1; S. Rzepecki 2014, 98). W prezentowanej pracy do analiz danych i ich wizualizacji wykorzystano program typu *Open Source* – Quantum GIS 2.0.1. – Dufour i „wtyczkę" *Heatmap*. Za strefę „oddziaływania" punktów przyjęto promień 5 km.

rych chętnie wznoszono wielkokamienne trapezoidalne założenia podtypu A_1 (por. M. S. Midgley 1985, 34). Najbardziej wymowną tego ilustracją jest cmentarzysko w Sarnowie, stan. 1, zbudowane na wyraźnie górującym względem dna doliny Zgłowiączki wyniesieniu morenowym, z różnicą wysokości ok. 30 m (Ryc. 79). Poza nią, po obu stronach tej rzeki, jak również w bezpośrednim kontekście zasilających ją dopływów[51] znajdowały się następne cmentarzyska (np. Głuszynek, stan. 6 i Janiszewskie Dęby, stan. 2), nie zawsze jednak lokowane tak jak stan. 1 w Sarnowie (por. A. Pelisiak 2014, 157). Dobrym tego przykładem są obiekty z Janiszewskich Dębów rozpoznane zaledwie kilka m powyżej dna doliny, na jej stoku (W. Chmielewski 1952, 53; por. M. S. Midgley 1985, 228).

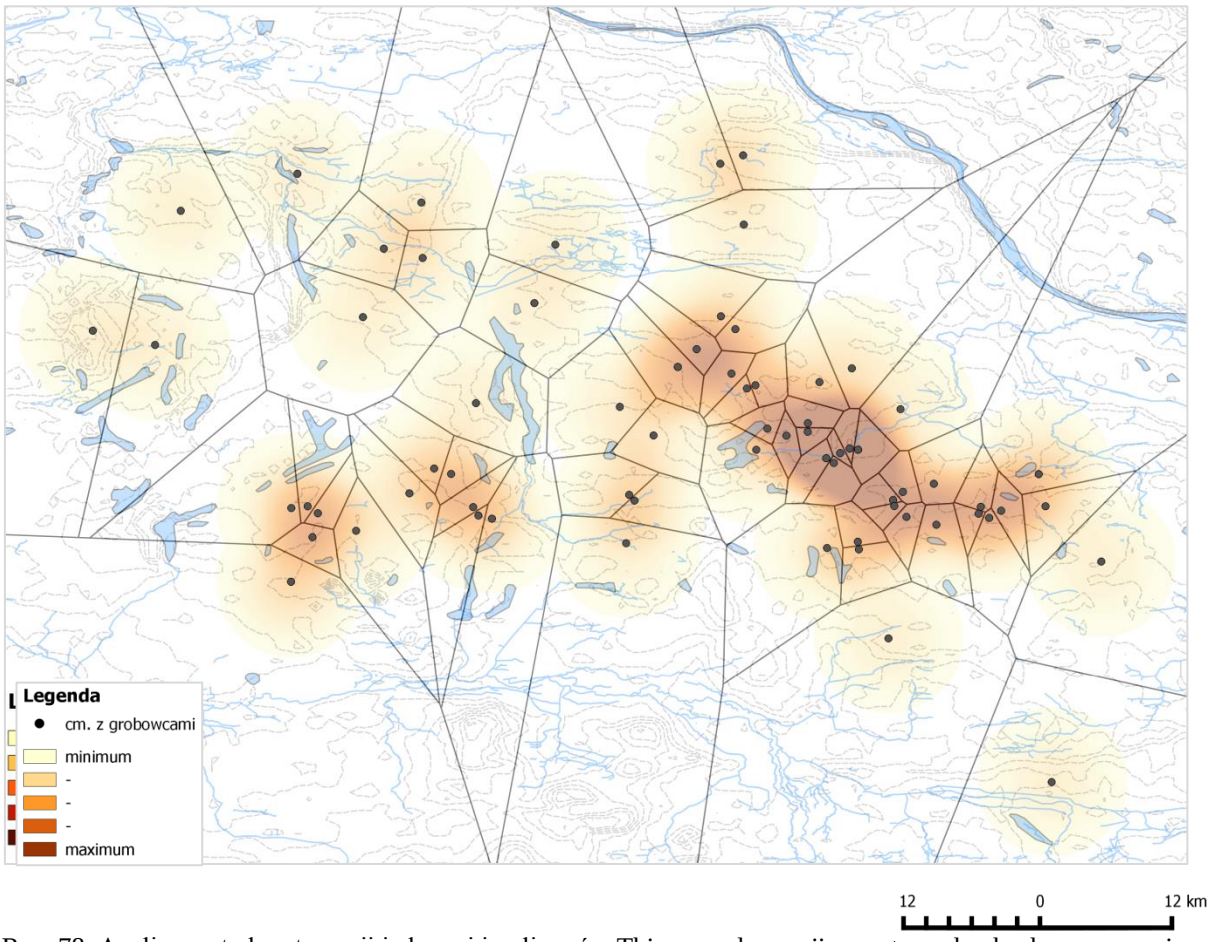

Ryc. 78. Analiza metodą estymacji jądrowej i poligonów Thiessena dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na terenie Kujaw i ich przedpola w grupie wschodniej KPL.

Na północny-wschód i południowy-zachód od opisywanego zagęszczenia cmentarzysk z monumentalną architekturą, znajdowały się kolejne istotne skupiska (Ryc. 78). Szczególnie ważne jest „południowo-wschodnie" nagromadzenie badanych miejsc, na cze-

[51] Np. Dopływ z Łysej Góry i Dopływ ze Znaniewa.

le z nekropolami w Gaju, stan. 1, Leśniczówce, stan. 1 oraz Wietrzychowicach, stan. 1, które odnotowano w międzyrzeczu Strugi i Kocięcy. Również w tej części pojezierzy do lokowania cmentarzysk wykorzystywano wyniesienia morenowe, czego przykładem jest umiejscowienie grobowców wietrzychowickich (I. Jadczykowa 1970, 126), znajdujących się kilkanaście m nad lustrem wody jeziora Karaśnia (Ryc. 79, 80). Jeszcze wybitniejszą lokację miało stan. 1 w Opatowicach (Ryc. 79; M. Rybicka 1995, 41, Ryc. 7), aczkolwiek znajdowało się ono już w nieco innym rejonie, w pasmie Pagórów Radziejowskich, ok. 20 km na północny-zachód od Sarnowa, stan. 1 (A. Kośko, M. Szmyt 2006, 15; 2007, 258, Ryc. 22.1; por. B. Nowaczyk 2006, 78).

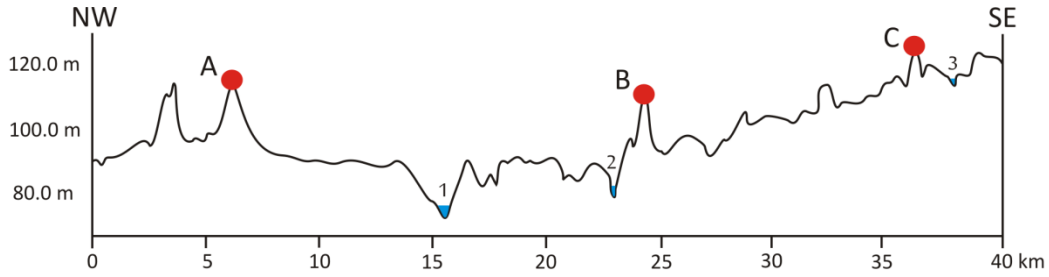

Ryc. 79. Schemat lokalizacji wybranych cmentarzysk na wyniesieniach morenowych Pojezierza Kujawskiego. A – Opatowice, stan. 1, B – Sarnowo, stan. 1, C – Wietrzychowice, stan. 1; 1 – Jezioro Głuszyńskie; 2 – rzeka Zgłowiączka; 3 – Jezioro Karaśnia.

Poza wymienianymi strefami dyspersja nekropoli wydaje się mieć nieco mniej zwarta układy (Ryc. 78), co jednak wcale nie musi stanowić odbicia stanu z okresu IV tys. BC (por. rozdz. I.E.1). Zapewne bardzo silnie nasyconym grobowcami był także obszar na zachód od Pojezierza Kujawskiego, leżący w południowo-wschodniej partii Pojezierza Gnieźnieńskiego, określany w literaturze *kleczewską enklawą grobowców kujawskich* (K. Gorczyca 2005, 117). W innych strefach Kujaw i ich przedpola rozmieszczenie cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL wygląda na mniej skondensowane (Ryc. 78). Jest to np. zauważalne na terenie Równiny Inowrocławskiej oraz północnej części Pojezierza Gnieźnieńskiego. Tereny podanej równiny cechuje zgoła odmienny charakter od biegnącej na południe od niej strefy pojeziernej. Jest to rozległa i dość płaska wysoczyzna morenowa, z szerokimi dolinami, rynnami i zagłębieniami wytopiskowymi (E. Niewiaromski 1983; por. I. Hildebrandt-Radke 2008, 124). Badania na tych terenach dostarczyły jednak więcej informacji o zróżnicowaniu struktur bezkomorowych grobowców KPL. Co prawda, także i w „sektorach wielkokamiennych" rejestrowane były założenia inne niż trapezoidalne formy A_1, np. w Obałkach, stan. 1 (podtyp A_3), albo też na północnej krawędzi Pojezie-

rza Kujawskiego, w Redeczu Krukowym, stan. 20 (być może B_1), ale to właśnie obszar tzw. „czarnych" Kujaw, albo raczej generalnie sektor niepojezierny, w rejonie środkowego biegu rzeki Noteć i jej prawego dopływu (dziś kanału) rzeki Bachorza (por. E. Wiśniewski 1974), wyróżnia wyższy stopień identyfikacji form „małokamiennych" i/lub „drewnianych" (por. rozdz. II.A.1.1.). Jest to zastanawiające i skłania do stawiania pytań o czynniki odpowiedzialne za zróżnicowanie morfologiczne bezkomorowych struktur.

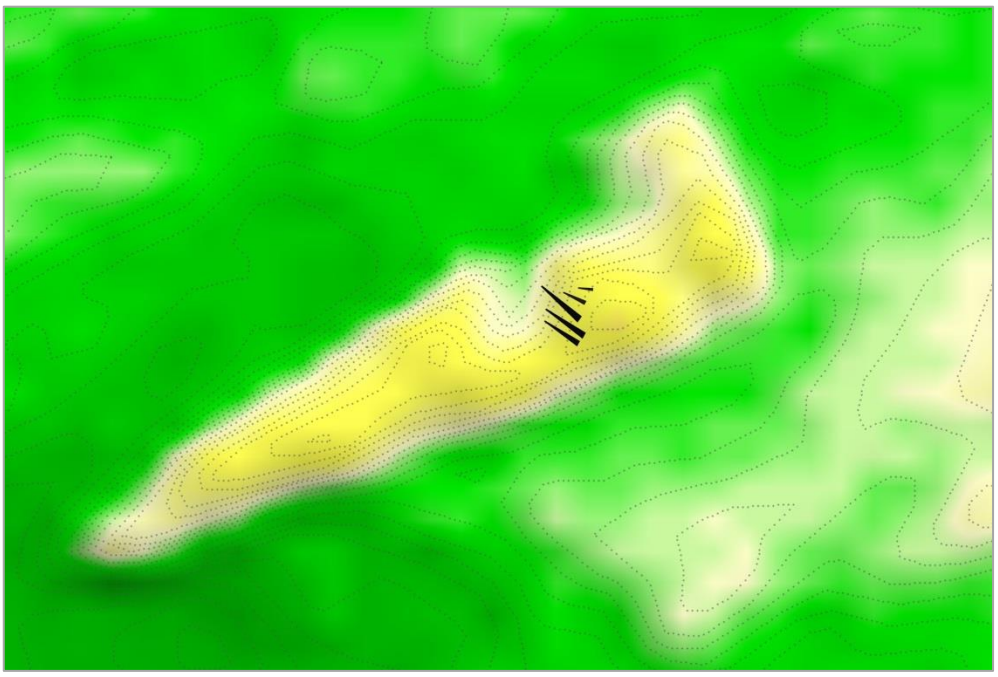

Ryc. 80. Przykład lokalizacji cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami podtypu A_1 na jednym z wyniesień morenowych Pojezierza Kujawskiego. Wietrzychowice, stan. 1

Wypada się np. zastanowić, czy kujawskie obiekty typu A budowano tylko ze względu na łatwy dostęp do surowca (eratyków), czy inne (ideologiczne, chronologiczne?) przyczyny? Wreszcie, odwrotnie, dlaczego zakładano nekropole z mogiłami „drewnianymi"? Posługując się wynikami badań z terenu Meklemburgii i Pomorza Przedniego można by zaryzykować tezę, iż bezpośredni dostęp do brył glacjalnych był czynnikiem ułatwiającym budowę form wielkokamiennych (tam megalitów), ale nie warunkiem *sine qua non* ich lokowania w ściśle określonym miejscu. To miałoby być raczej wypadkową wielu czynników, w tym także bliżej nieznanych norm społeczno-politycznych (K. Rassmann, G. Schafferer 2012, 116-117). Możliwe, iż wnioski takie znalazłyby zastosowanie w realiach kujawskich, gdzie nekropole z mogiłami podtypu A_1, nie „trzymają się" kurczowo tylko i wyłącznie „eratykonośnych" linii moren czołowych. Choć faktem jest, iż w promieniu 5 km od jednej z nich obecne były „wielkokamienne" cmentarzyska w Wietrzychowicach,

stan. 1 i Obałkach, stan. 1, to szereg pozostałych nekropoli znajdowano dużo dalej od takich form. Szczególnie zastanawiająca jest w tym kontekście lokacja cmentarzysk w Sarnowie, stan. 1 i Janiszewskich Dębach, stan. 2 znajdujących się dalej od linii moren czołowych od mogiły typu B w Redeczu Krukowy, stan. 20. Ponadto, relatywnie blisko moren czołowych budowano też „małokamienne" obiekty, jak ten ze Sławska Dolnego, stan. 34. Podane fakty są wystarczającym powodem do dyskusji o ekologicznych aspektach budowy konkretnych wariantów mogił (L. Czerniak 1994; por. S. Rzepecki 2004, 125).

Kontynuując ocenę wzorów sytuowania cmentarzysk, należy zwrócić uwagę na sposób ich dystrybucji w relacji do ściśle określonych elementów topo- i hydrograficznych. Do tego rodzaju analiz uzasadniona była selekcja informacji, dlatego też z całej puli rozpoznanych stanowisk (Tabela 1) wyekstrahowano grupę 39, które posiadają odpowiednio precyzyjne koordynaty geograficzne. 76,3% tych cmentarzysk usytuowano w strefach dolinnych, przy czym aż 71,4% spośród nich znajdowało się w obrębie małych dolin. Drugą grupę w tym zestawieniu stanowią nekropole lokowane w strefie dużych dolin, np. Noteci. Do takich należy stan. 95 w Inowrocławiu (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Najczęściej wybieranymi sektorami w ramach dolin były partie krawędziowe (50%), a następnie stokowe (35%), rzadziej terasy, wyższe oraz nadzalewowe (15%). Poza formami dolinnymi, cmentarzyska lokowano znacznie częściej na obszarach falistych (77,8%) niż równinnych. Stanowiska te cechowała bardzo różna ekspozycja, co jest poniekąd rezultatem występowania ich na obszarach dość niejednakowych pod względem geomorfologicznym. Wyraźniej eksponowane były niektóre nekropole sytuowane w strefie wyniesień morenowych Pojezierza Kujawskiego, odmiennie od struktur w rejonie Kleczewa, co zdaniem K. Gorczycy (2005, 119) można tłumaczyć także na poziomie funkcjonalnym. Biorąc pod uwagę konkretny kierunek ekspozycji, wydaje się, że sam w sobie nie był on najistotniejszym determinantem sytuowania nekropoli. Dostrzegalna jest bowiem dowolność położenia takich stanowisk, tj. w miejscach nachylonych w praktycznie każdą stronę świata. Być może wynikało to z faktu niewybitnej rzeźby powierzchni, zgoła innej aniżeli np. na lessach małopolskich (J. Kruk 1973; por. M. Nowak 2001, 135), gdzie występują ostre różnice między stopniem nachylenia stoków. Mogło być też jednak inaczej, a czynnikiem decydującym o kierunku ekspozycji cmentarzyska była jego widoczność z terenu kolejnej nekropoli.

Do testowania tych współzależności użyto metody *Viewshed*[52]. Rezultatem przyjęcia określonych parametrów (promienia obserwacji na poziomie 5 km oraz wysokości obserwatora 1,6 m[53]) było wyodrębnienie szeregu sektorów, w ramach których zidentyfikowano interesujące relacje pomiędzy szeregiem nekropoli. Niewątpliwie faktem jest, iż wiele z nich zostało usytuowanych w taki sposób, iż pozostawały one względem siebie w zasięgu wzroku. Tego rodzaju sytuację udało się zaobserwować w kilku przypadkach. Co więcej, podjęto także próbę rekonstrukcji teoretycznych linii widzialności „łączących" te cmentarzyska, z nekropolami, które nie posiadają żadnych bliższych koordynatów geograficznych. Bardzo interesujący jest w tym ujęciu model sektora Gaj, stan. 1 – Wietrzychowice, stan. 1 (Ryc. 81). Punktem wyjścia do jego opracowania było zwrócenie uwagi na zastanawiające, północno-wschodnie położenie nekropoli wietrzychowickiej. Lokacja taka stwarzała dobre możliwości obserwacyjne. Zakładając, iż sektor ten uległ w IV tys. BC odpowiedniej deforestacji (por. M. J. Dąbrowski 1971), to z poziomu tego cmentarzyska dostrzegalne byłoby zgrupowanie mogił w Obałkach, stan. 1. Z tamtego natomiast miejsca rozpościerać mógł się widok na obiekty w Skarbanowie, aczkolwiek, w tym konkretnym przypadku możliwość występowania takiej relacji oparta jest jedynie o próby wytypowania prawdopodobnego miejsca położenie tego cmentarzyska. Należy jednak podkreślić, iż do określenia przypuszczalnego usytuowania tej nekropoli posłużono się reperem w postaci stan. 6 w Lubominie, które to np. posiada zweryfikowaną widoczność z cmentarzyskiem w Leśniczówce, stan. 1. Intrygująca wydaje się być ponadto możliwość synchronizacji nekropoli w Obałkach, stan. 1 i Tymieniu, czyli miejsc pośrednich między Gajem, stan. 1 a Wietrzychowicami, stan. 1. Choć faktem jest, iż nekropola w Tymieniu także nie ma jasno określonej lokalizacji, to jednak posiłkując się informacjami W. Chmielewskiego (1952, 93) – *na piaszczystym wzgórzu ok. 4 km na SSE od Izbicy Kujawskiej znajdowało się 5 grobowców kujawskich…*, wytypowane zostało miejsce, z którego mógł się rozpościerać widok zarówno na konstrukcje w Gaju, stan. 1 jak i Obałkach, stan. 1. Dostarcza to więc interesującego obrazu relacji równoleżnikowych., które być może mogłyby zostać rozszerzone o kolejne nekropole, występujące na wschód od Wietrzychowic, stan. 1 (Ryc. 81).

[52] Metoda ta była stosowana w archeologii wielokrotnie, m.in. w analizach neolitycznych monumentów w południowej części hrabstwa Dorset (A. Woodward 2000, 132-135, Fig. 70), zaś szczegółowo omówił ją A. Posluchny (2008, 367-380). W badaniach tych wykorzystano program Quantum GIS 2.0.1. – Dufour, numeryczny model terenu o rozdzielczości 30 m i „wtyczkę" *Viewshed analysis.*

[53] Wartość tę przyjęto w oparciu o przybliżony wzrost ciał ludzkich stwierdzony wśród populacji środkowo-neolitycznych KPL (np. W. Kozak-Zychman 2006, 403-404).

Na korzyść takiej prawidłowości przemawiać mogłyby niedawne wyniki badań P. Papiernika (informacja ustna) w Osieczu Małym, stan. 8A. Tamtejsze cmentarzysko znajdowało się w zasięgu pola obserwacji z Wietrzychowic, stan. 1, a jednocześnie samo położone było w miejscu skąd rozpościerać mógł się widok obejmujący obiekty usytuowane dalej na zachód. Sytuacja zaprezentowana w tej strefie nie jest jedyną tego typu. Podobne możliwości zarysowują się m.in. w sektorach Głuszynek, stan. 6 – Sarnowo, stan. 1 lub Opatowice, stan. 1 – Faliszewo, stan. 1 i zapewne w *kleczewskiej enklawie grobowców kujawskich* (K. Gorczyca 2005, 117). Przypadek Sarnowa, stan. 1 jest szczególnie ważny ponieważ znane są dowody na względnie wysoki wskaźnik deforestacji rejonu tego cmentarzyska – na poziomie przekraczającym 80% (M. J. Dąbrowski 1971; por. J. Kruk 1980, 190). Najprawdopodobniej z istnieniem odlesionej przestrzeni należy się również liczyć w przypadku terytorium wokół Opatowic, stan. 1 (M. Makohonienko i in. 2006, 85).

Przedkładane propozycje są oczywiście obarczone pewnym ryzykiem nadinterpretacji, wynikającym z selektywnego zbioru informacji na temat rzeczywistego natężenia stanowisk o charakterze sepulkralnym. Ich bilateralne relacje przestrzenne mogły być w okresie rozwoju społeczności KPL dużo bardziej skomplikowane, co jest tym bardziej prawdopodobne jeśli weźmie się pod uwagę opinię W. Chmielewskim (1952, 32), iż *na Kujawach leśnych, niemal każda wieś miała swoją żalkę*. Autor ten traktuje np. jako jeden duży kompleks cmentarzyska zgrupowane po obu stronach doliny rzeki Zgłowiączka, tj. wspomniane Sarnowo, stan. 1 oraz Janiszewo, stan. 1, Janiszewek, stan 1 i Janiszewskie Dęby, stan. 2 (W. Chmielewski 1952, 51; por. też. S. Rzepecki 2004, 137). Trzeba również pamiętać, iż fakt deforestacji w rejonie rozpatrywanych nekropoli nie musiał być tożsamy z obecnością tego zjawiska wokół wszystkich cmentarzysk KPL na terenie Kujaw i ich przedpola. Dodatkowo, nawet jeśli nekropole zakładano na terytoriach wcześniej odlesionych, nie oznacza to, iż funkcjonowały one w tak przekształconej przestrzeni przez cały okres egzystencji populacji „pucharowych". Dosadny w tym kontekście jest m.in. przykład jednego z megalitów w Lüdelsen w Altmarku, gdzie nie tylko w jego pobliskim *entourage'u*, ale wręcz bezpośrednio na nim, rozpoznano dwie odmienne fazy pyłkowe. Zaledwie po ok. 250 latach od skonstruowania mogiły, co nastąpiło w krajobrazie odlesionym (ok. 3550 BC), miało miejsce odrodzenie drzewostanu. Zmiana tego rodzaju musiała być sprzężona z zanikiem szeregu funkcji tej struktury, tj. w aspektach terytorialnych i komunikacyjnych (D. Demnick i in. 2008; por. S. Diers i in. 2014, 185-198).

Mimo zarysowanych problemów warto jednak poszukiwać możliwości wychwytywania różnorodnych układów (i niekoniecznie linearnych), świadczących o możliwości

istnienia konkretnych współzależności między nekropolami/grobowcami, jako potencjalnego indykatora relacji zachodzących w populacjach zamieszkujących określone terytorium. Prawdopodobnie ważną rolę w kształtowaniu takich powiązań mogły pełnić zróżnicowane układy hydrologiczne – jako potencjalne repery w procesie zakładania cmentarzysk (Ryc. 81).

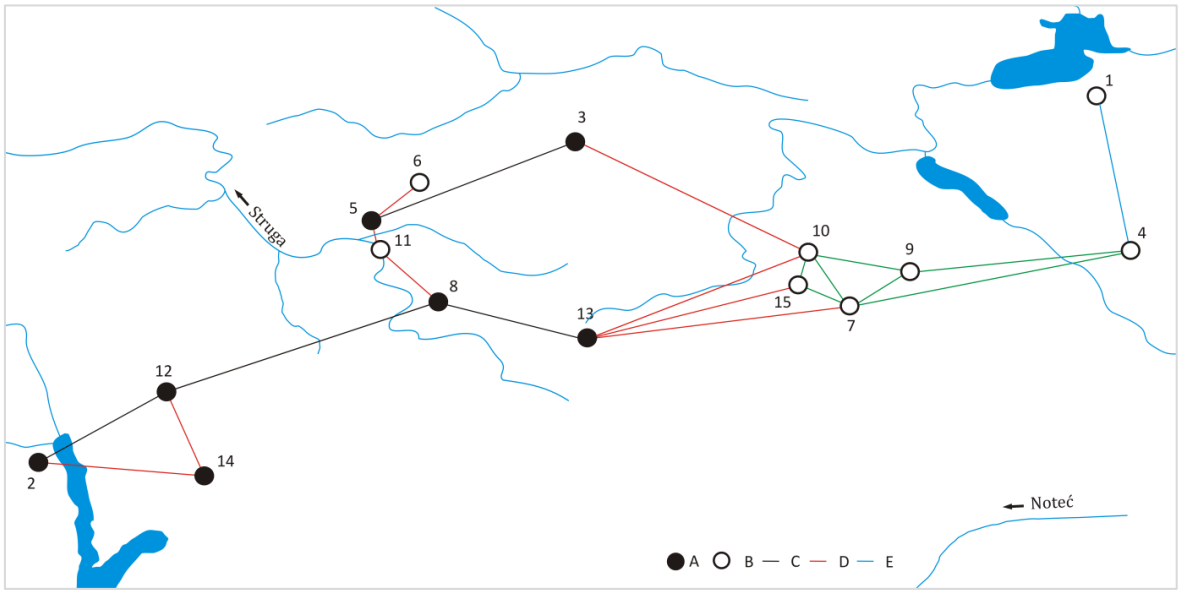

Ryc. 81. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Gaj 1 – Wietrzychowice 1 na Kujawach w grupie wschodniej KPL. A – cmentarzyska o znanej lokalizacji, B – cmentarzyska o nieznanej lokalizacji, C – widoczność potwierdzona, D – widoczność możliwa, E – widoczność wyłącznie hipotetyczna. 1 – Borzymie; 2 – Gaj, stan. 1; 3 - Leśniczówka, stan. 1; 4 – Lubieniec; 5 – Lubomin, stan. 5; 6. Lubomin, stan. 6; 7. Łania; 8 – Obałki, stan. 1; 9. Sadok (Gawin), stan. 1; 10 – Sarnowo; 11 – Skarbanowo; 12 – Tymień; 13 – Wietrzychowice, stan. 1; 14 – Wólka Komorowska; 15 – Żurawice, stan. 1.

Lokowanie cmentarzysk KPL na Kujawach i w okolicach w sąsiedztwie szeroko pojętego środowiska wodnego, tj. układu sieci rzecznych, bagien i wilgotnych łąk wydaje się mieć duże znaczenie (np. W. Chmielewski 1952, 19; M. S. Midgley 1985, 37; 2005, 118; J. Woźny 1996; por. też J. Czebreszuk 2001, 186). Potwierdza to podstawowa analiza dystansu pomiędzy nekropolami a najbliższymi wodami (rzekami, jeziorami i zastoiskami). Do tego rodzaju obserwacji statystycznych wyodrębniono tylko 30 stanowisk (zmiennych). Redukcja taka była konieczna, ze względu na sygnalizowaną już barierę przemodelowanych hydro-układów. Mimo tych problemów wydaje się, iż wyniki analizy mogą odzwierciedlać poniekąd stan wyjściowy. W wyselekcjonowanym zbiorze danych kluczową grupę stanowiły nekropole leżące w odległości do 200 m od wody (ok. 61,3%), przy czym siedem z nich znajdowało się bliżej niż 100 m od niej. Najmniejszy dystans dostrzeżono w

przypadku Faliszewa, stan. 1 (ok. 35 m), Wietrzychowic (ok. 50 m) oraz Sarnowa (ok. 70 m). Rzadziej cmentarzyska zakładano dalej niż 200 m od wody, natomiast nigdy w odległości większej niż 800 m.

Jak się wydaje wykazane relacje są tylko jedną z części składowych całego (i złożonego) systemu lokowania nekropoli. Bardziej miarodajne są obserwacje kompleksowe sąsiedztwa takich miejsc. Od dawna zwracano uwagę na „wyspowy" charakter usytuowania nekropoli w grupie wschodniej KPL, obecnych często w otoczeniu obszarów podmokłych (M. S. Midgley 1985, 34, 37; por. A. Pelisiak 2014, 166). Szczególną rolę mogły pełnić np. strefy źródliskowe. Te można jednak rozumieć dwojako, albo koncentrując się z osobna na każdym źródle strumieni oraz rzek (ewentualnie pierwszym ich odcinku; por. P. Valde-Nowak 2002, 107-108) albo zwracając uwagę na bardziej złożone hydrologicznie obszary, charakteryzujące się silniej rozwiniętym terytorium źródliskowym, z kilkoma „punktami wyjścia" na arbitralnie przyjętym, relatywnie małym obszarze. W analizach tych również zalecany jest odpowiedni dystans, zwłaszcza wobec deficytu odpowiednich informacji geomorfologicznych. Dotyczy to zagadnienia obecności wyschniętych źródeł, jak i miejsc słabszego wypływy wód gruntowych – wysięków (por. U. Rasmussen, H. Skousen 2012, 154, Fig. 11-15).

Do oszacowania związków cmentarzysk KPL z rozwiniętymi strefami źródliskowymi wyselekcjonowano jeszcze mniejszą grupę aniżeli w poprzedniej procedurze analitycznej, tj. 25 stanowisk. Każde z nich oceniono pod kątem dystansu do trzech najbliższych źródeł. Arbitralny punkt odniesienia ustalono na poziomie 500 m (Ryc. 82). Im odległość do źródeł była mniejsza lub równa tej wartości, a różnica dystansu pomiędzy nekropolą a kolejnymi źródłami względnie zbliżona, tym źródliskowy kontekst sytuowania nekropoli można byłoby uznać za całkiem prawdopodobny. Okazuje się jednak, iż tylko w kilku przypadkach udało się zaobserwować prawidłowość, gdzie cmentarzysko funkcjonowało blisko trzech źródeł (Ryc. 82). Tak położone było stan. 1 w Buszkowie (Ryc. 82; por. K. Gorczyca 2005, 124-125). Częściej obserwowano sytuacje, w których jedno lub dwa źródła znajdowały się w relatywnie podobnej (i bliskiej) odległości od nekropoli, natomiast inne wyraźnie dalej. Co znamienne, kilka stanowisk usytuowanych było nawet ponad 1000 m od najbliższego źródła (Ryc. 82). Budowniczych takich cmentarzysk trudno jest raczej posądzać o respektowanie hipotetycznej „reguły strefy źródliskowej". Generalnie, najbliższe źródła znajdowały się średnio 586 m od nekropoli (mediana = 447 m), drugie 845 m (mediana = 730 m), a trzecie 1164,6 m (mediana = 933 m).

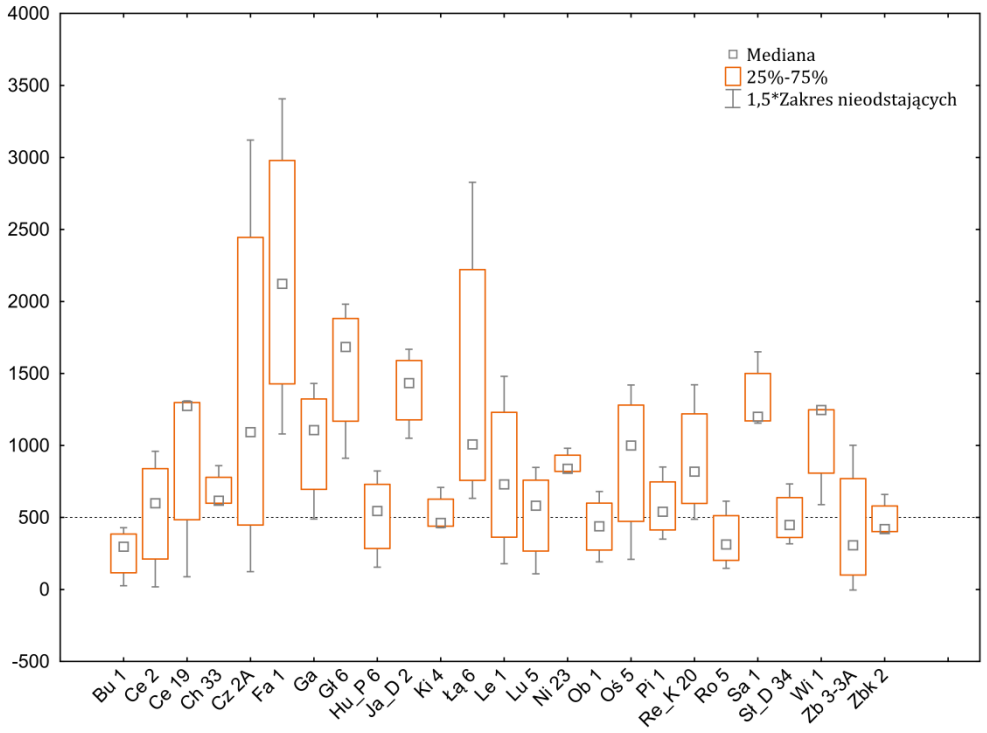

Ryc. 82. Wykres „ramka-wąsy" dystansu [m] cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na obszarze Kujaw i ich przedpola do trzech najbliższych źródeł cieków wodnych. Bu 1 – Buszkowo, stan. 1; Ce 2 – Celinowo, stan. 2; Ce 19 – Celinowo, stan. 19; Ch 33 – Chabsko, stan. 33; Cz 2A – Czamaninek, stan. 2A; Fa 1 – Faliszewo, stan. 1; Ga – Gaj; Gł 6 – Głuszynek, stan. 6; Hu_P 6 – Huta Padniewska, stan. 6; Ja_D 2 – Janiszewskie Dęby, stan. 2; Ki 4 – Kijowice, stan. 4; Łą 6 – Łącko, stan. 6; Le 1 – Leśniczówka, stan. 1; Lu 5 – Lubomin, stan. 5; Ni 23 – Nieborzyn, stan. 23; Ob 1 – Obałki, stan. 1; Oś 5 – Ościsłowo, stan. 5; Pi 1 – Piecki, stan. 1; Re_K 20 – Redecz Krukowy, stan. 20; Ro 5 – Rostoka, stan. 5; Sa 1 – Sarnowo, stan. 1; Sł_D 34 – Sławsko-Dolne, stan. 34; Wi 1 – Wietrzychowice, stan. 1; Zb 3-3A – Zberzynek, stan. 3-3A; Zbk 2 – Zberzynek, stan. 2.

Podane obserwacje nie są równoznaczne z deprecjonowaniem znaczenia źródlisk w lokowaniu cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na tym terytorium. Strefy takie mogły być w jakimś stopniu ważne, niemniej wydaje się, iż nie wyróżniają się one niczym na tle ogólnych (kujawskich) kontekstów wodnych. Mogą natomiast nabierać one nieco kolorytu w następstwie efektów analogicznych analiz wykonanych dla rejonu środkowopomorskiego.

III.A.1.1.2. Pomorze Środkowe

Obszar ten analogicznie jak Kujawy oraz okolice również został nadwyrężony przez czynniki antropopresyjne, co miało zasadniczy wpływ m.in. na aktualne stosunku wodne w

zlewniach wielu rzek pomorskich. Począwszy od XVII w. ingerowano także w układ dorzecza Łupawy, chociaż w większym stopniu prace te były skoncentrowane na jego dolnym odcinku (np. J. Drwal, R. Cieśliński, J. Fac-Beneda 2011, 26), czyli rejonie o prawdopodobnie niewielkiej frekwencji nekropoli KPL (por. J. Wierzbicki 1999, 188, Ryc. 53). Ogólnie jednak, problem przekształcenia układów wodnych, polegający nie tylko na prostowaniu i multiplikowaniu cieków, ale też osuszaniu terenów podmokłych, jest na tyle ważny, iż powinien on być uwzględniany w próbach oceny korespondencji cmentarzysk względem sieci hydrologicznej. Skrajnym dowodem przekształceń struktury wodnej w bezpośredniej okolicy analizowanych cmentarzysk jest zbiornik zaporowy Jezioro Rosnowskie powstały na rzece Radwi, w dolinie której (na jej krawędzi) usytuowane były dwie nekropole z bezkomorowymi mogiłami KPL (J. Ilkiewicz 2001, 147). Uwarunkowania antropogeniczne wpływały także na rzeźbę terenu Pomorza Środkowego, ale nie na tyle by uniemożliwić np. ocenę topograficznego kontekstu badanych stanowisk.

W podstawowym ujęciu fizjogeograficznym analizowane nekropole KPL najliczniej występowały na Wysoczyźnie Polanowskiej (54,3%) i Wysoczyźnie Damnickiej (28,6%). Na innych terenach, tj. Równinie Nowogardzkiej, Pojezierzu Kaszubskim i Równinie Słupskiej miejsca takie rejestrowano rzadziej. Terem głównej koncentracji (rozpoznania) cmentarzysk był rejon ŁMO KPL, zwłaszcza jego centralna strefa, w obrębie której wychwycić można dwa wyraźne zgrupowanie nekropoli o powierzchni ok. 1,5 km^2, otaczane luźniejszą, ale interesująco regularną koncentracją innych miejsc sepulkralnych (Ryc. 83)[54]. Model ten był już tematem istotnych opracowań analitycznych (J. Wierzbicki 1998, 53-68; 1999, 190-191, 197-199, 202-208). Wyniki tych badań sugerują funkcjonowanie w dorzeczu Łupawy (oraz Słupi) oryginalnych schematów (cmentarzysk i pojedynczych mogił jako komponentów wewnętrznych oraz zewnętrznych pasów granicznych), teoretycznie odmiennych od kujawskich. Ich identyfikację zawdzięczać można dobremu stanowi zachowania wielu bezkomorowych form (J. Wierzbicki 1999, 179). Strategiczną komórką tego systemu miało być rozległe i długotrwałe osiedle w Poganicach, stan. 4 (np. J. Wierzbicki 1995a, 53-79; 1999, 202). Relacje tej osady względem nekropoli zostaną przedstawione w rozdziale III.A.1.2.2, po omówieniu środowiskowego kontekstu usytuowania cmentarzysk.

[54] W analizach tych nie brano pod uwagę cmentarzysk hipotetycznych (por. M. Czarnecki 1971, 29, 33-34; J. Wierzbicki 1999, 186).

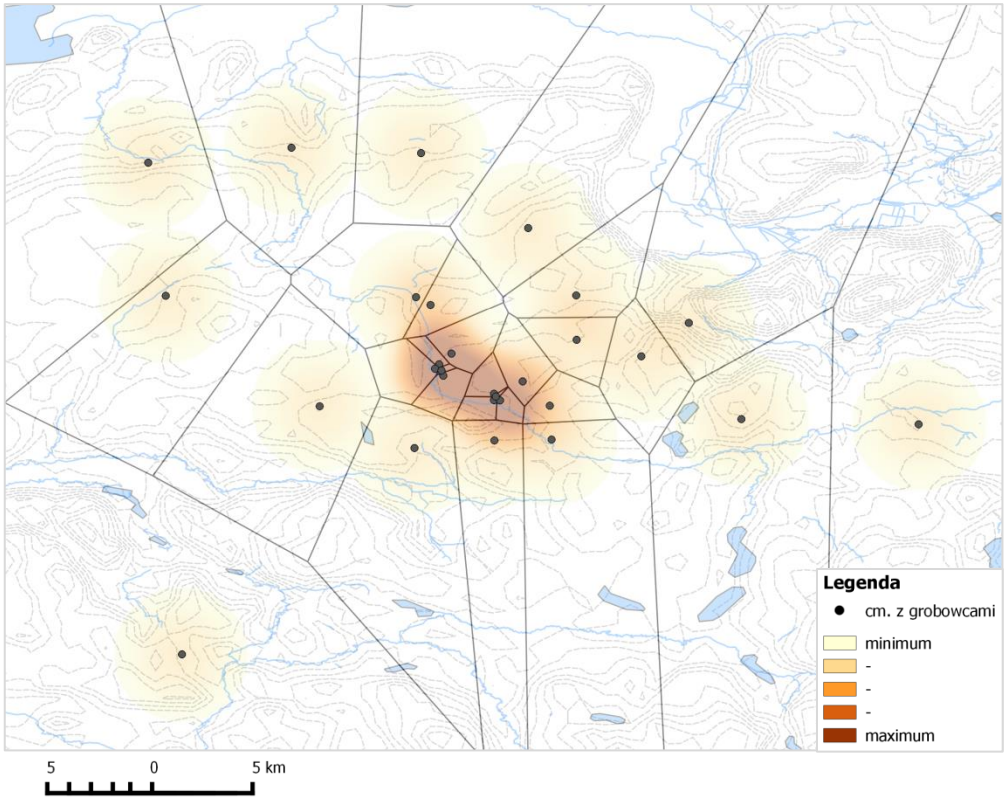

Ryc. 83. Analiza metodą estymacji jądrowej i poligonów Thiessena dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na terenie Pomorza Środkowego (dorzecze Łupawy) w grupie wschodniej KPL.

Na całym terenie środkowopomorskim cmentarzyska KPL były zakładane w różnych miejscach, zwykle jednak (na terytorium ŁMO) wzdłuż podstawowych dolin rzecznych tego regionu, rozcinających szerokie płaty wysoczyzn morenowych. W strefach tych odnotowano 67,7% stanowisk, natomiast pozostałe na obszarach poza nimi (por. J. Wierzbicki 1999, 190). Symptomatyczną cechą lokacji nekropoli było ich dość dowolne położenie względem kierunków świata, choć niewielką przewagą można przypisać układom zachodnim (W, SW i NW) – 62,7% (por. J. Wierzbicki 1999, 190-191, Ryc. 55: B).

Analizując kontekst dolinny, na uwagę zasługuje zwłaszcza struktura łupawska (np. A. Weber 1983, 70), charakteryzująca się dobrze rozwiniętymi poziomami tarasowymi (por. D. Jankowska 1980,75). Modelowym przykładem lokowania mogił w wyraźnym nawiązaniu do tej jednostki geomorfologicznej są wspomniane już dwa skupiska cmentarzysk usytuowane na jej prawym (wybitniej eksponowanym względem lewego) brzegu (D. Jankowska 1980, 76). Większość z tych miejsc znajdowała się na terasie wyższej, a pozostałe na jej krawędzi (np. J. Wierzbicki 1999, 182-183), co nie do końca koresponduje z generalną regułą stwierdzoną dla całego terytorium Pomorza Środkowego, na którym stosunek ten jest nieco korzystniejszy dla segmentów krawędziowych – 58,8%. Do kategorii

cmentarzysk położonych w strefie terasy wyższej można zaliczyć n.in. stan. 2 i 15 (J. Wierzbicki 1992, 6; 1994, 7)[55], usytuowane odpowiednio ok. 10 i 12 m ponad dnem doliny (por. J. Wierzbicki 1999, 206, Ryc. 66: B). Do „krawędziowych" zaś stan.1 i 2A (J. Wierzbicki 1991, 49), które z kolei leżą ok. 15 i 16 m powyżej jej dna (por. J. Wierzbicki 1991, 49). Niespełna 5 km na północ od tych koncentracji znajdowały się kolejne nekropole (Ryc. 84). Także one były poniekąd związane przestrzennie z omawianą rzeką (i jej prawym brzegiem), jakkolwiek jedna z nich, tj. Żochowo, stan. 12, położona była już nieco poza rejonem dolinnym (J. Wierzbicki 1999, 186). Z terasą wyższą doliny Łupawy związana była natomiast nekropola w Mikorowie (leśnictwo), stan. 4 (Ryc. 84; J. Wierzbicki 1999, 183), rozlokowana ok. 4 km na południowy wschód od cmentarzyska Łupawa, stan, 24. Również ona umiejscowiona została na prawym brzegu omawianego cieku. Od tego wzoru lokowania łupawskich cmentarzysk można znaleźć jednak pewne odstępstwa. Przedstawia to lewobrzeżne położenie nekropoli w Zgojewie, stan. 7. W świetle dostępnych danych empirycznych stanowisko to wraz z Mikorowem (leśnictwo), stan. 4 można rozumieć jako dwa skrajne cmentarzyska (północno-zachodnie i południowo-wschodnie) w stosunku do przebiegu doliny rzeki Łupawa. Dystans pomiędzy nimi (zmierzony zgodnie z nieregularnym biegiem rzeki) wynosił ok. 40 km[56]. Na tym odcinku znajdowało się w sumie 12 cmentarzysk związanych ze strefą dolinną rzeki Łupawa (terasami i krawędziami), a dodając do tego sąsiadujące z nią nekropole wartość tą można podnieść do 14 (por. J Wierzbicki 1999, 188, Ryc. 53). Daje to interesujący obraz lokowania nekropoli w relacji do naturalnych elementów środowiska, co jest szczególnie ważne jeśli komponenty taki były uwzględniany w procesie wytyczania szlaków komunikacyjnych (por. K. Wentink 2006, 36; T. Sibma 2013, 26).

[55] We wcześniejszej literaturze stan. 2 przypisywana jest partia krawędziowa (J. Wierzbicki 1991, 49).

[56] Niewykluczone, iż południowo-wschodnią „barierę" stanowiła nekropola w miejscowości Kozy, stan. 32 albo Sierominie nad Jeziorem Jasień, niemniej w pierwszym z tych przypadków brak jest informacji na temat dokładnego położenia tego cmentarzyska, natomiast w drugim świadectwem obecności bezkomorowych struktur (struktury?) są tylko źródła toponomastyczne (J. Wierzbicki 1999, 187, Tabela 16; por. M. Czarnecki 1971, 29).

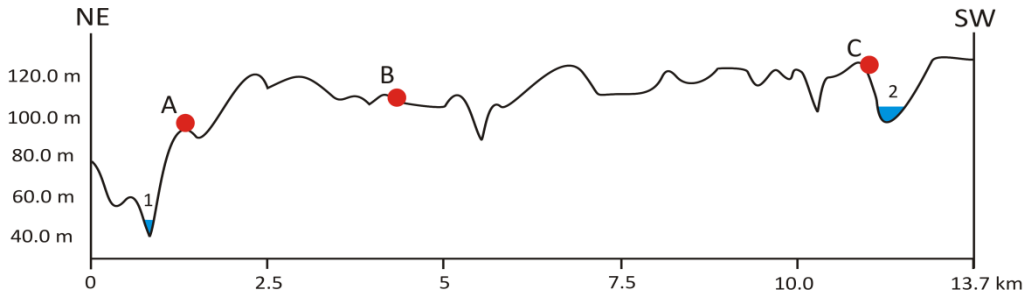

Ryc. 84. Schemat lokalizacji wybranych cmentarzysk na Pomorzu Środkowym (ŁMO KPL). A – Runowo, stan. 7. 1, B –Warcimino, stan. 19, C – Mikorowo (Leśnictwo), stan. 4; 1 – rzeka Unieszynka; 2 – rzeka Łupawa.

Na analizowanym terenie nekropole z mogiłami typu A zakładano także na formacjach stokowych małych dolin, przykładem czego jest stan. 3 w Damnicy, zlokalizowana w dolinie rzeki Chraśnica (por. J. Wierzbicki 1999, 180). Znana jest jednocześnie grupa stanowisk, znajdujących się poza jakimikolwiek dolinami, wśród których blisko 80% usytuowano na terenie falistym – m.in. Warcimino, stan. 19 (Ryc. 84). Niektóre nekropole, funkcjonujące na zewnątrz od łupawskiego centrum, rozmieszczone były daleko od podstawowych arterii wodnych. Jacek Wierzbicki (1999, 181, 184) podaje dystanse rzędu nawet 1750 i 1800 m od wody w przypadku dwóch cmentarzysk, tj. kolejno Siemirowic, stan. 1 i Gogolewka, stan. 1, przy czym to ostatnie nie było położone w strefie falistej, a w pobliżu dna szerokiej doliny sandrowej (J. Wierzbicki 1999, 208). Mimo, iż badacz ten nie precyzuje, jaki to rodzaj wody miał na myśli, można sądzić, iż chodziło mu o odległość do rzek, tak Łupawy w przypadku Gogolewka, stan. 1 (por. A. Weber 1983, 70), jak i jej prawego dopływu rzeki Bukowina, w kontekście Siemirowic, stan. 1. Rzeczywisty dystans do różnego typu obszarów wodonośnych (np. jezior czy licznych w tym rejonie wytopisk) był w przypadku tych nekropoli dużo niższy, choć zdaniem A. Webera (1983, 70) w pobliżu stan. 1 w Gogolewku nie występowały żadne wody powierzchniowe. Opinia taka jest dyskusyjna, co można łatwo dostrzec analizując m.in. przedwojenne mapy WIG, na których ewidentnie widać obecność oczek polodowcowych w miejscach, które powinny być oddalone od podanej nekropoli w odległości mniejszej niż 1000 m. Interesująca jest także lokacja stan. 35 w Maleczkowie, u podnóża morenowego wzgórza, w sąsiedztwie podmokłej równiny zajmującej obszar ponad 10 km^2. Według J. Wierzbickiego (1999, 208) taki rodzaj umiejscowienia można interpretować rolą komunikacyjną; obecna tam mogiła stanowiłaby wskaźnik łatwej technicznie, równoleżnikowej przeprawy.

Analiza zagadnień komunikacyjnych wydaje się być jednak szczególnie interesująca w nawiązaniu do zarysowanej wcześniej specyfiki doliny rzeki Łupawa. Wykorzystując

analogiczną jak na Kujawach metodę *Viewshed*, zaobserwowano interesującą zależność widoczności między cmentarzyskami zgrupowanymi wzdłuż rzeki Łupawa (Ryc. 85). Przyjmując, iż obszar ten został w dobie egzystencji społeczności KPL w znacznej mierze odlesiony, na co wskazuje m.in. niska frekwencja pyłków drzew i krzewów w rejonie stan. 2A (J. Wierzbicki 1999, 229), można przypuszczać, iż z cmentarzyska w Mikorowie (Leśnictwo), stan. 4 dostrzegano przynajmniej niektóre z grobowców, skoncentrowanych w obrębie południowego zgrupowania cmentarzysk łupawskich. Zasięg widzialności obejmował co najmniej stan. 24 w Łupawie. Z sąsiadującej z nią nekropoli Łupawa, stan. 2A rozpościerał się natomiast widok na strefę nekropoli Łupawa, stan. 1, a z sąsiedniego stan. 14 na nekropolę w Żochowie, stan. 10. Podobne relacje, choć zapewne na nieco mniejszą skalę można też zauważyć wśród nekropoli poza strefą dolinną rzeki Łupawa. Znane są jednocześnie przykłady zgoła odmienne, tj. cmentarzysk, z przestrzeni których nie sposób dostrzec jakichkolwiek innych bezkomorowych konstrukcji. Do takich zalicza się m.in. nekropola w Runowie, stan. 7, usytuowana w nieznacznym odosobnieniu względem innych oraz – co zastanawiające – skierowana w stronę wschodnią i północno-wschodnią, w kierunku przeciwnym do obszaru koncentracji bezkomorowych mogił KPL (J. Wierzbicki 1999, 205).

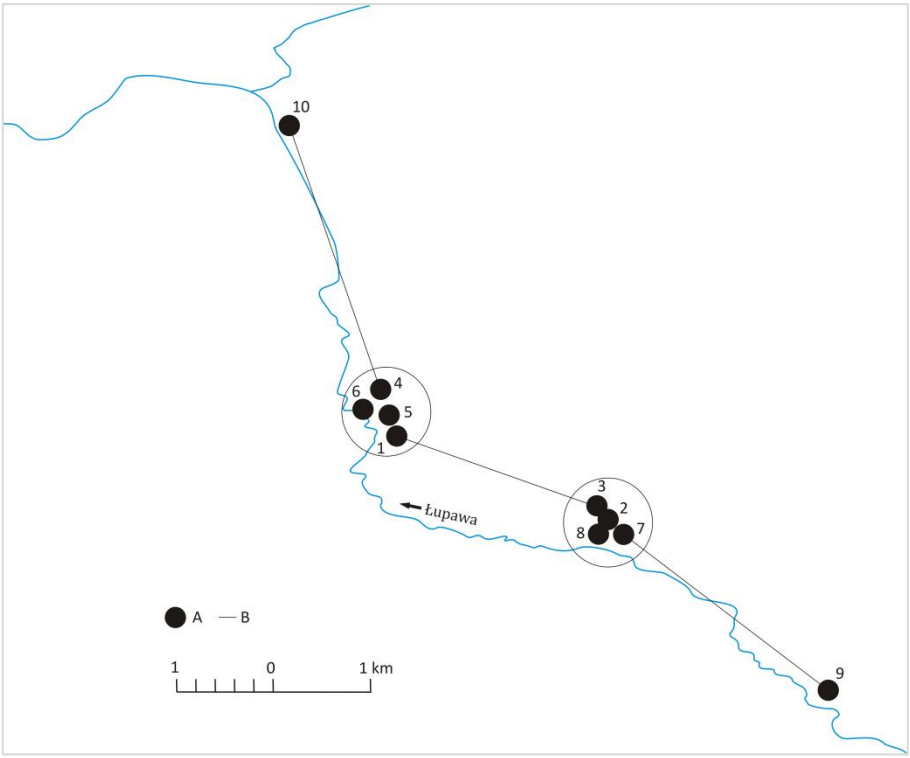

Ryc. 85. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na Pomorzu Środkowym (ŁMO KPL). A – cmentarzyska o znanej lokalizacji; B – widoczność potwierdzona. 1 – Łupawa, stan. 1; 2 – Łupawa, stan. 2; 3 – Łupawa, stan. 2A; 4 – Łupawa, stan. 15; 5 – Łupawa, stan. 17; 6 – Łupawa, stan. 18; 7 – Łupawa, stan. 24; 8 – Łupawa, stan. 27; 9 – Mikorowo (leśnictwo), stan. 4; 10 – Żochowo, stan. 14.

Także w strefie środkowopomorskiej aspekty wodne zasługują na bliższą uwagę. Analizę wzorów lokowania nekropoli w odniesieniu do współczesnych wód (tj. rzek) przeprowadził już wprawdzie J. Wierzbicki (1999, 190), zwracając też uwagę na konteksty źródliskowe, ale nie rozwinął on szerzej tej kwestii, ograniczając się jedynie do wykazania braku różnic w relacjach nekropole – źródła *vs* osady – źródła (J. Wierzbicki 1999, 191, Ryc. 55: F). Wydaje się, iż warto przyjrzeć się bliżej temu zagadnieniu. Do tego celu wykorzystano stosowane uprzednio procedury statystyczne, co ma fundamentalne znaczenie w wyeksponowaniu różnic pomiędzy opisaną już strefą kujawską (i okoliczną) a środkowopomorską. Do oszacowania dystansu cmentarzysk do najbliższej wody (niekoniecznie rzeki) wyselekcjonowano 25 stanowisk, czyli niewiele ponad 75% wszystkich uwzględnionych w katalogu źródeł. Pula taka ma tym samym ewidentnie wyższą wartość statystyczną od analogicznej wykorzystanej dla terenu Kujaw i ich przedpola.

W odróżnieniu od rozpatrywanego wcześniej terenu, stanowiska środkowopomorskie odznaczały się przede wszystkim położeniem w odległości rzędu 201-400 m od najbliższych komponentów systemu wodnego (rzek, jezior, zastoisk, itp.), tj. 42,3%. Wiele z

nich umiejscowiono jednak bliżej niż 200 m – 26,9% (por. J. Wierzbicki 1999, 190). Co ważne, w grupie tej można wyodrębnić cztery cmentarzyska leżące poniżej 100 m od wody, a wśród nich stan. 1 w Szczypkowicach, które znajdowało się tylko 25 m od niej (J. Wierzbicki 1999, 185). Jednocześnie na terenie tym stwierdzono miejsca sepulkralne wyraźnie odizolowane od wód, których nie udało się stwierdzić w strefie kujawskiej. Jak już wyżej zauważono izolacja jednej z tych nekropoli wydaje się być jednak dyskusyjna (por. A. Weber 1983, 70; J. Wierzbicki 1999).

Jeszcze ostrzejsze różnice zaobserwowano w analizie dystansu cmentarzysk w relacji do źródeł (Ryc. 86-87). Brano tu pod uwagę tak samo klasyczne źródła, chaotyczne wysięki, jak i wypływy z oczek polodowcowych. Obraz sytuowania nekropoli środkowopomorskich (z ŁMO KPL) w odniesieniu do takich miejsc wydaje się być kompletnie inny niż na Kujawach (Ryc. 87). Nie tylko nie sposób dopatrzyć się w tym przypadku żadnego związku pomiędzy rozprzestrzeniłem nekropoli a strefami źródliskowymi, ale przede wszystkim zaobserwować można lekceważenie (?) takich terenów. Sporadyczne były przypadki lokowania cmentarzysk w dystansie mniejszym niż 500 m od źródlisk, a już praktycznie zupełnie brak jest miejsc usytuowanych w identycznej odległości w relacji do trzech najbliższych źródeł (Ryc. 86). Absolutnie wyjątkowa wydaje się być pod tym względem nekropola w Rzechcinie, stan. 25, umiejscowiona odpowiednio 280, 440 i 570 m od nich, podczas gdy sporą grupę takich stanowisk zakładano nawet ponad 1000 m od pobliskich „punktów wyjścia" strumieni (Ryc. 86). Średnia odległość do pierwszego punktu źródłowego wynosiła na Pomorzu Środkowym 1077 m (mediana = 860 m), do drugiego 1909,4 m (mediana = 1480 m), zaś ostatniego 2676,7 m (mediana = 2600 m; Ryc. 87).

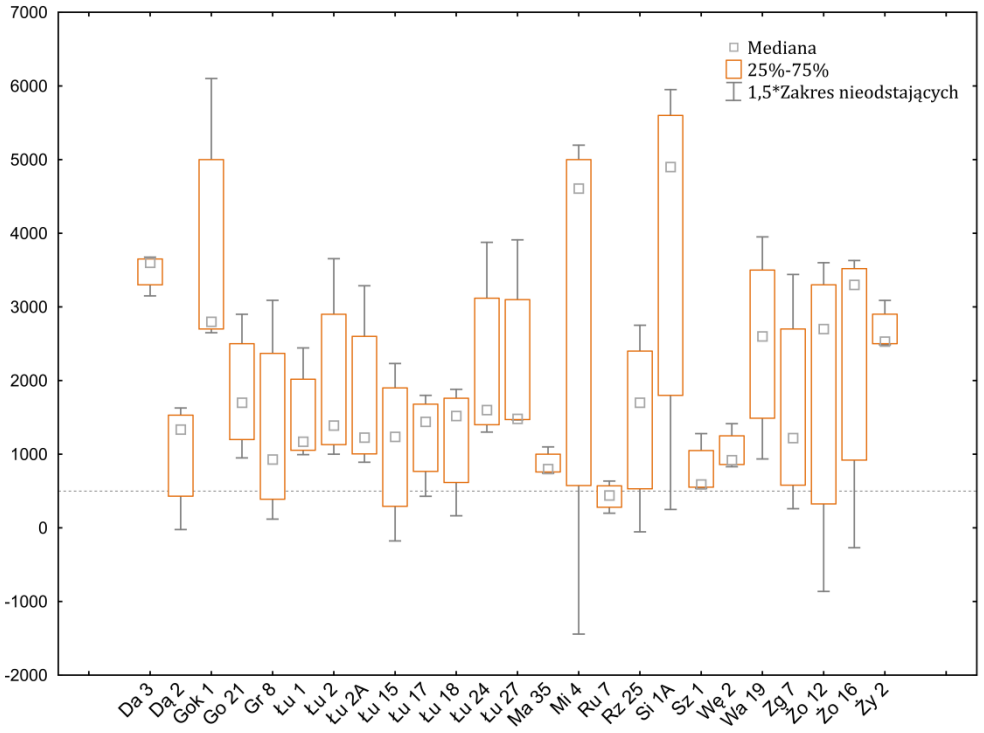

Ryc. 86. Wykres „ramka-wąsy" dystansu [m] cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na obszarze Pomorza Środkowego (ŁMO KLP) do trzech najbliższych źródeł cieków wodnych. Da 3 – Damnica, stan 3; Dą 2 – Dąbrówno, stan. 2; Gok 1 – Gogolewko, stan. 1; Go 21 – Gogolewo, stan. 21; Gr 8 – Grąbkowo, stan. 8; Łu 1 – Łupawa, stan. 1; Łu 2 – Łupawa, stan. 2; Łu 2A – Łupawa, stan. 2A; Łu 15 – Łupawa, stan. 15; Łu 17 – Łupawa, stan. 17; Łu 18 – Łupawa, stan. 18; Łu 24 – Łupawa, stan. 24; Łu 27 – Łupawa, stan. 27; Ma 35 – Malczkowo, stan. 35; Mi 4 – Mikorowo (leśnictwo), stan. 4; Ru 7 – Runowo, stan. 7; Rz 25 – Rzechcino, stan. 25; Si 1A – Siemirowice, stan. 1A; Sz 1 – Szczypkowice, stan. 1; Wę 2 – Węgierskie, stan. 2; Wa – Warcimino, stan. 19; Zg 7 – Zgojewo, stan. 7; Żo 12 – Żochowo, stan. 12; Żo 16 – Żochowo, stan. 16; Ży 2 – Żychlin, stan. 2

Analizując kujawskie (i okoliczne) relacje typu nekropole – źródliska, zwrócono uwagę, iż miejsca wypływów wód nie wydają się być szczególnie symptomatyczne na tle niewątpliwie wodnego kontekstu występowania cmentarzysk z bezkomorowymi strukturami. Jednak obraz środkowopomorski (łupawski) wydaje się być bardziej radykalny. Dysonans między sumarycznym kontekstem wodnym, a źródliskami jest tam wyraźniejszy. Jak można to tłumaczyć? Trudno jest sądzić by wynikało to tylko z samej specyfiki topograficzno-hydrologicznej tego regionu, gdzie nawet obecnie nie brakuje tam obszarów wypływów wód podziemnych, a tym bardziej nie brakowało ich w okresie subborealnym. Omijanie stref źródliskowych, nawet jeśli nieintencjonalne mogło być stymulowane jakimiś racjonalnymi przyczynami, być może biorącymi górę nad walorami symbolicznymi.

Można się zastanowić czy nie mogło mieć to związku z prawdopodobną funkcją komunikacyjną tych nekropoli (monumentów).

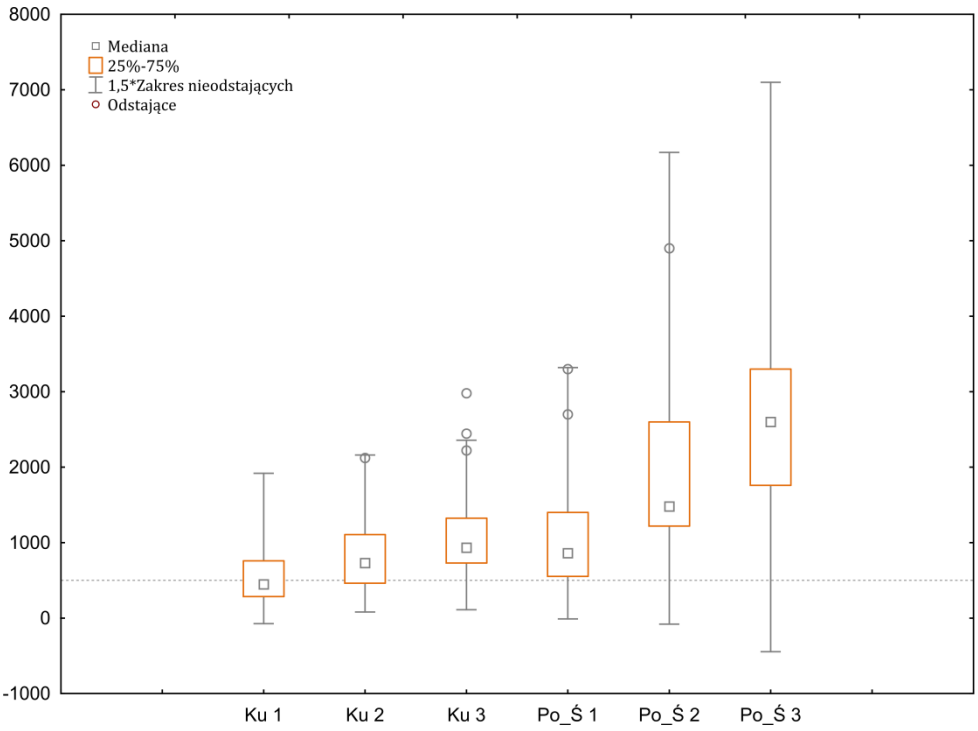

Ryc. 87. Wykres „ramka-wąsy" porównania sumy dystansów [m] cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL na obszarach Kujaw i ich przedpola oraz Pomorza Środkowego (ŁMO KLP) do trzech najbliższych źródeł cieków wodnych. Ku 1 – Kujawy, źródło 1; Ku 2 – Kujawy, źródło 2; Ku 3 – Kujawy, źródło 3; Po_Ś 1 – Pomorze Środkowe, źródło 1; Po_Ś 2 – Pomorze Środkowe, źródło 2; Po_Ś 3 – Pomorze Środkowe, źródło 3.

III.A.1.2. Relacje względem sieci osadniczej

III.A.1.2.1. Kujawy i ich przedpole

Próby odnalezienia wzorów sytuowania nekropoli z bezkomorową architekturą KPL w relacji do dynamicznych układów osadniczych nie są zadaniami łatwymi (por. S. Rzepecki 2004, 135-138). Obszar Kujaw oraz okolic, poprzez generalną gęstość pozostałości osadnictwa KPL (np. J. Czebreszuk, M. Szmyt 1992; L. Czerniak 1994, 95-96; M. Rybicka 1995, 24; K. Gorczyca 2005, 11) jedynie pozornie daje dobre możliwości do oceny tego typu relacji. W praktyce szanse takie są mocno zawężone, co jest rezultatem np. zróżnicowanej jakości danych AZP (por. M. Nowak 2009, 384). Źródła tego rodzaju, nawet na płaszczyźnie elementarnej (tj. zbioru „nierozszczepionych" chronologicznie punktów na mapie), cechuje bardzo częsta niejednoznaczność. Ma to zasadnicze znaczenia dla możli-

wości wyodrębniania choćby statycznych koncentracji stanowisk, jako identyfikatorów terenów o wybitnej aktywności osadniczej na przestrzeni bliżej niesprecyzowanego (ale w ramach KPL) interwału czasu, nie wspominając już o wyróżnieniu układów kompatybilnych w znaczeniu przestrzenno-chronologicznym. Druga z wymienionych możliwości stwarzałaby zapewne szansę synchronizowania cmentarzysk z bezkomorową architekturą z innymi elementami sieci osadniczych istniejących w ramach poszczególnych mikroregionów. To umożliwiłoby być może rozstrzygnąć czy nekropole te funkcjonowały jako centra, wokół których egzystowały zróżnicowane osiedla ludzkie – w sposób ustabilizowany albo labilny, w tym m.in. wg modelu powrotnego lub niepowrotnego – (np. J. Piontek, L. Czerniak 1988; por. S. Rzepecki 2004, 139), czy też stanowiły one kategorię miejsc odizolowanych, tj. na granicy przestrzeni eksploatowanych rolniczo (np. K. Gorzyca 2005, 120; K.-G. Sjögren 2011a, 134)?

Podstawowe płaszczyzny obserwacji powiązań nekropoli do pozostałych elementów sieci osadniczej wydają się być dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, dotyczyć mogą one sytuacji aktywnego wykorzystywania cmentarzysk (ze zwróceniem szczególnej uwagi na kwestię ich usytuowania), nie tylko w teoretycznie podstawowym aspekcie funeralno-rytualnym, ale także w zakresach odmiennych – komunikacyjnych, terytorialnych, stabilizacyjnych, itp. (por. uwagi wstępne, rozdz. I.B.). Należy przy tym bezwzględnie pamiętać, iż konkretne nekropole mogły być ważne dla szeregu następujących po sobie generacji; nawet jeśli zaniechano na ich terenie pochówków albo mitingów, które w jakimś stopniu były stymulowane realną pamięcią o przodkach, która musiała z czasem ulec zatarciu, to struktury te wciąż mogły pełnić podane role alternatywne. Zaniechanie jakichkolwiek funkcji wiąże się natomiast z następną z płaszczyzn obserwacji. Chodzi mianowicie o etap dewaluowania nekropoli jako ważnych elementów sieci osadniczych, czego manifestacją mogłoby być nie tylko zaprzestanie funkcjonowania takich miejsc (we wszystkich, bez wyjątku, aspektach), ich „zarastania", ale wręcz świadomy demontaż bezkomorowych struktur, zainicjonowany jeszcze w okresie egzystencji społeczności posługujących się „stylem pucharowym". Ten ostatni proceder musiałaby być zapewne sprzężony nie tylko ze zmianą relacji gospodarczych, ale też transformacją dotąd obowiązującego światopoglądu religijnego.

Do prób oceny pozycji nekropoli w kujawskim systemie osadniczym, wyodrębniono obszar próbny (fragment Kujaw Środkowych i Wschodnich) o powierzchni ok. 1700 km^2 . W jego skład wchodzą tereny zawarte pomiędzy linią Kanału Bachorze a rzeką Noteć

oraz Jeziorem Gopło a strumieniem Lubieńka[57], a zatem strefy gęstej (głównie na południowy-wschód od Jeziora Głuszyńskiego) koncentracji nekropoli z bezkomorową architekturą KPL (por. ryc. 78). Już nawet pobieżna obserwacja rozprzestrzeniania stanowisk osadowych na tym terenie wskazuje na skomplikowany charakter tych układów względem dyspersji nekropoli (Ryc. 88). Obok wyraźnych zagęszczeń śladów osadnictwa w północno-zachodnim rejonie opisywanego obszaru, pomiędzy południową strefą Jeziora Gopło, rejonem Jeziora Głuszyńskiego i Kanałem Bachorza, ewentualnie rejonu na północny-wschód od Jeziora Modzerowskiego, stwierdzić można szereg przestrzeni minimalnie nasyconych punktami osadniczymi KPL. Nie wiadomo do końca czy pustki te są wynikiem aż tak nikłego rozpoznania, czy niezbyt intensywnej kolonizacji tego rejonu w IV tys. BC (por. M. Rybicka 1995, 20). Problem ten jest ważny, ponieważ miejsca te pokrywają się wielokrotnie z terenami gęstego występowania cmentarzysk, rozpoczynając np. od Obałek, stan. 1, przez Wietrzychowice, stan. 1[58], Leśniczówkę, stan. 1 i dalej na wschód, po nekropole w Borzymiu czy Lubieńcu (por. W. Chmielewski 1952).

[57] Są to (częściowo lub w całości) następujące obszary AZP: 47-41, 47-42, 47-43, 47-44; 48-41, 48-42, 48-43, 48-44, 48-45, 48-46, 48-47; 49-41, 49-42, 49-43, 49-44, 49-45, 49-46, 49-47, 50-41, 50-42, 50-43, 50-44, 50-45, 50-46, 50-47, 51-43, 51-44, 51-45, 51-46, 51-47, 51-48; 52-44, 52-45, 52-46, 52-47, 52-48; 53-45, 53-46, 53-47, 53-48, 54-45, 54-46, 54-47, 54-48.

[58] Prowadzone w ostatnich latach w rejonie Wietrzychowic, stan. 1 badania archeologiczne ujawniły istnienie na tym terenie ponad dziesięciu, dotąd nieznanych stanowisk z materiałem ceramicznym KPL (P. Papiernik, informacja ustna). Koncentrację sześciu stanowisk osadniczych wokół tamtejszej nekropoli opublikował ostatnio A. Pelisiak (2014, 158, Fig. 4). Badacz ten nie podał jednak źródła posiadanych przez niego informacji.

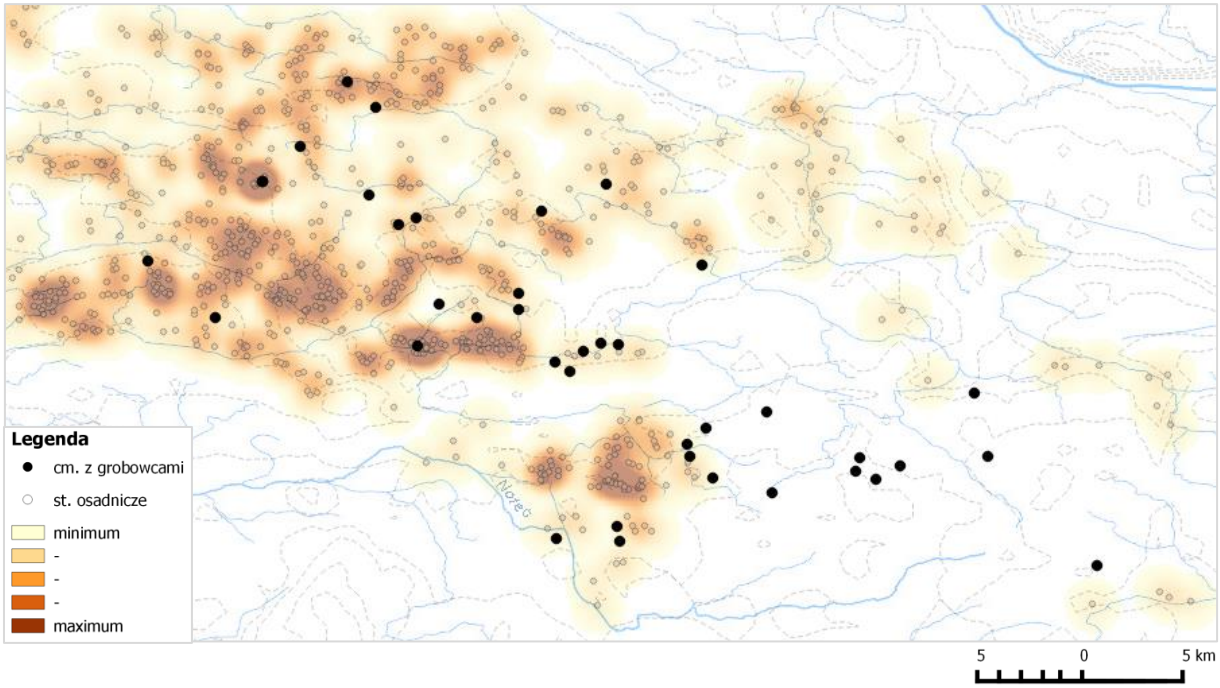

Ryc. 88. Dyspersja cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na tle osadnictwa na Kujawach (część środkowa i wschodnia) w grupie wschodniej KPL.

Jedną z najbardziej znanych i najczęściej dyskutowanych relacji czasoprzestrzennych na Kujawach i w okolicach jest sukcesja typu osada → cmentarzysko (np. M. Midgley 2008, 13; por. S. Rzepecki 2004, 96, Tabela 17). Jest to rodzaj relacji pasywnej, rozbieżnej chronologicznie. W sytuacji tej po zaniechaniu gospodarczego wykorzystywania danego miejsca, tj. osady lub obozowiska, analizowane społeczności zakładały w tym samym punkcie nekropole z bezkomorową architekturą. Głównym celem badawczym, stawianym w próbach zrozumienia tych związków powinna być odpowiedź na pytanie: czy sukcesja tego rodzaju następowała automatycznie (ewentualnie z małym, np. kilkunastoletnim opóźnieniem) po opuszczeniu przestrzeni mieszkalnych, czy też może do aranżacji strefy funeralnej dochodziło po upływie kilkuset lat? W pierwszym ujęciu mógł być to przejaw rzeczywistej (bezpośredniej) łączności pomiędzy obydwiema sferami, gdzie w sytuacji skrajnie idealnej, na nowopowstałej nekropoli byliby składani osobnicy wcześniej zamieszkujący tę przestrzeń, która to z jakichś powodów (ekonomicznych?) przestałaby być w pewnym momencie atrakcyjna siedliskowo. Zgodnie z drugą opcją powstanie nekropoli na dawnym osiedlu nie wynikałoby raczej z jakiejkolwiek pamięci i/lub sentymentu do miejsce wcześniej zajmowanego, a stanowiłoby m.in. efekt określonego stosunku do środowiska naturalnego (por. rozdz. III.A.1.1.1.) lub pozostałych dynamicznych elemen-

tów sieci osadniczych (relacja aktywna). Zorientowanie jej na starszej osadzie nosiłoby w takim rozumieniu znamiona przypadku.

Do prawidłowego rozpoznania takich sekwencji niezbędna jest znaczna ilość informacji z zakresu datowań bezwzględnych i relatywnych, w tym klarownych układów stratygraficznych. Mimo zauważalnych postępów badawczych teren Kujaw i ich przedpola wciąż nie stwarza pod tym względem szerszych możliwości (por. rozdz. II.C.1.1.1 i II.C.1.2.1.), choć kilka faktów rości sobie prawo do szerszego komentarza. Tak więc, na wyodrębnionym, analitycznym wycinku Kujaw i ich przedpola (Ryc. 88), osadniczo-funeralny charakter stanowisk zaobserwowano m.in. w Gaju, stan. 1, Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 63-69, 91-92; por. S. Rzepecki 2004, 96, Tabela 17) i Redeczu Krukowym, stan. 20 (P. Papiernik 2012, 205-216). Szczególnie interesujące są przypadki Sarnowa, stan. 1 i Redecza Krukowego, stan. 20. W zarejestrowanych tam warstwach kulturowych związanych z penetracją osadniczą wystąpiło materiały o cechach fazy sarnowskiej (W. Chmielewski 1952, 63; L. Gabałówna 1971, 248; M. Rybicka 2011, 231-235; P. Papiernik 2012, 205-214), natomiast powstałe na reliktach tej sekwencji stratygraficznej cmentarzyska z bezkomorową architekturą mogą być przyporządkowane do szerzej rozumianej fazy wióreckiej. Daty otrzymane dla stan. 1 i 1A w Sarnowie (M. Rybicka 2011, 233, Ryc. 1; por. rozdz. II.C.1.1.1), które to podważają zasadność umieszczania stadium I w przedziale 4400-4000 BC, nie są co prawda wystarczającym argumentem do precyzyjnego określenia interwału pomiędzy funkcjonowaniem osiedla a aranżacją strefy funeralnej, lecz mimo to mogą być one impulsem do sprowokowania dyskusji na temat relatywnej bliskości między tymi horyzontami. Bliskości rozumianej nie tylko w sensie zazębiania się określonych sekwencji (tu osadniczej i funeralnej), ale jako realnej ciągłości w obrębie jednej grupy społecznej, z rozwojem której sprzężona byłaby identyfikowalna ewolucja materialna (styl sarnowski → styl wiórecki) oraz mentalna (osada → nekropola z bezkomorowymi grobowcami). Teoretyczną możliwość istnienia podobnej sekwencji zdarzeń dają wspomniane rezultaty badań z Redecza Krukowego, stan. 20, choć charakter tamtejszej nekropoli wydaje się być odmienny od tej z Sarnowa, stan. 1. Schematu tego nie wydają się natomiast powielać materiały z Gaju, stan. 1. Datowania radiowęglowe i analiza stylistyczna ceramiki pozwalają sugerować, iż przejście z sekwencji osadniczej do funeralnej nie mogło nastąpić wcześniej niż ok. 3500 BC – przy czym interwał pomiędzy obydwoma etapami ma wciąż charakter spekulatywny. W przeciwieństwie do Sarnowa, stan. 1 i Redecza Krukowego, stan. 20 pod mogiłami w Gaju, stan. 1 nie stwierdzono materiałów

wczesnopucharowych, a więc zmiana funkcji rozpatrywanego miejsca nastąpiła w obrębie zbliżonej lub nawet tej samej tradycji stylistycznej.

Ślady wcześniejszego wykorzystywania przestrzeni nekropoli nie są typowe tylko dla grupy wschodniej KPL. Spotykane są też na wielu innych stanowiskach, np. duńskich w Barkær, Lindebjerg, Mosegården, Konens Høj i Stengade (J. Skaarup 1975; D. Liversage 1981; 1992; T. Madsen, Petersen 1984; por. M. S. Midgley 2008, 14). Oprócz typowo mieszkalnego charakteru takich miejsc, na niektórych stanowiskach zarejestrowano także świadectwa bliższej aktywności rolniczej, przejawiającej się identyfikacją poniżej mogił śladów orki. Na pozostałości działań agrotechnicznych natrafiono w Sarnowie, stan. 1 poniżej nasypu mogiły VIII (L. Gabałówna 1968, 136; H. Wiklak 1980; J. Kruk 1980). Pomimo zgłaszanych wątpliwości na temat tej konkretnej sytuacji (E. Niesiołowska-Śreniowska 1980; 111; por. S. Rzepecki 2004, 132), nie można poddać w wątpliwości faktu, iż relikty analogicznej działalności wielokrotnie spotykano na innych obszarach KPL. Poza samymi przykładami z grup wschodniej i południowo-wschodniej KPL, które to zostaną przybliżone w dalszej części pracy, zjawiska takie odnotowano w środowisku „północnym". Bruzdy takie znaleziono m.in. w Højensvej na Fionii, gdzie ciągnęły się one na przestrzeni 85 m^2 poniżej grobowca VII, głównie w jego partii czołowej i wierzchołkowej (M. R. Beck 2009; 2013, 70, Fig. 16a). Pozostałości orki zostały w części północno-zachodniej mogiły przecięte przez jamę A7250 (M. R. Beck 2013, 45, Fig. 6), z której to otrzymano datę ^{14}C 4900±40 BP (M. R. Beck 2013, 45).

Obecność śladów działań rolniczych poniżej nasypów struktur grobowcowych można interpretować w różny sposób. Dla Petera Rowley-Conwy'ego (1987, 263-266) występowanie tego zjawiska było wyrazem działań rytualnych, podczas gdy K. Kristiansen (1989, 322-327) zwrócił uwagę na zupełnie inną przyczynę rejestracji takich obiektów poniżej nasypów mogił:

Ard ploughing was practised from about 3500 BC in Northern Europe. Given the fact that barrows were erected in open land, rather than in virgin forest, statistical probability indicates the quite a large proportion of the tens of thousands of barrows in Denmark alone (...) would have been erected on previous ploughted fields[59].

[59] W świetle najnowszych badań paleobotanicznych stosowanie na szeroką skalę upraw w południowej Skandynawii można umieszczać w przedziale ok. 3800-3300 BC (L. Sørensen 2014, 78).

Istnieje szereg przesłanek, wskazujących na możliwość sytuowania cmentarzysk z bezkomorową architekturą (i megalitami *sensu stricto*) KPL w krajobrazie intencjonalnie odlesionym (por. rozdz. III.A.1.1.) i najpierw (choć nie zawsze; por. D. Demnick i in. 2008; por. S. Diers i in. 2014, 185-198) wykorzystywanym gospodarczo. W sytuacji takiej wznoszenie rozbudowanych struktur grobowcowych na przestrzeniach uprzednio kultywowanych nosiłoby nie tyle znamiona przypadku (zakładając, iż budowniczy mogił zdawali sobie sprawę z poprzedniego „statusu" tej przestrzeni), co nie byłoby ono poprzedzane orką jako specjalnym (rytualnym?) preludium właściwego etapu budowy (por. J. Kruk 1980, 191). Nie jest argumentem fakt, iż relikty takich działań są słabo znane ze stref poza mogiłami. Można to bowiem łatwo wytłumaczyć permanentną destrukcją takich obiektów w wyniku kolejnych kultywacji terenu (por. L. Sørensen 2014, 63-64). Poniżej nasypów mogił ślady orki ulegały petryfikacji.

Wymienione relacje o charakterze wertykalnym typu osada → cmentarzysko lub przestrzeń wykorzystywana gospodarczo (rolniczo) → cmentarzysko, wyróżnione zostały także w innych rejonach Kujaw i ich przedpola, tj. w Inowrocławiu, stan. 95, Łącku, stan. 6A (L. Domańska 2006), Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel i in. 2012) i Podgaju, stan. 7A (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Wszędzie tam wystąpiła relacja jednokierunkowa, której aktem finalnym było założenie i użytkowanie cmentarzyska. W miejscach tych, po zaniku funkcji funeralnych i innych alternatywnych (por. rozdz. III.A.1.1.1.), nie odnotowano śladów ponownej penetracji osadniczej dokonywanych przez społeczności KPL. Czy jednak takie powroty były zupełnie niemożliwe? Interesujące na tym tle są wyniki badań „Wzgórza Prokopiaka" w Opatowicach, stan. 1. Wyróżniono tam bezkomorową strukturę, której to ramy czasowe określono na ok. 4000-3550 BC oraz sekwencję osadniczą, datowaną od ok. 3550-3500 BC – tzw. osiedle Op1-B (J. Czebreszuk, A. Kośko, M. Szmyt 2007, 301, 306). Co więcej, zaobserwowano, iż opatowicka mogiła uległa intencjonalnemu demontażowi, co nastąpić miało podczas funkcjonowania osadnictwa „późnopucharowego" (osiedle Op1-D2) w III tys. BC (J. Czebreszuk, A. Kośko, M. Szmyt 2007, 306). Relacja takiego typu z całą pewnością ma znamiona oryginalnej i nie znajduje ona właściwie żadnych istotnych analogii. Ze względu na ograniczenia z zakresu datowań bezwzględnych trudno jest obecnie rzetelnie komentować ten przypadek.

Niełatwo jest odtwarzać prawidłowości charakteryzujące drugą z wymienionych relacji – horyzontalną. W opinii S. Rzepeckiego (2004, 138) na Kujawach istotną rolę mógł odgrywać model, zgodnie z którym cmentarzyska z bezkomorową architekturą stanowiły stabilne centra (lecz niekoniecznie jako dosłowny środek!) w nawiązaniu do któ-

rych egzystowały bardziej labilne wspólnoty wioskowe. Jedna nekropola „obsługiwać" mogła nawet kilka takich wspólnot, tworzących razem mikroregion (S. Rzepecki 2004, 139). Choć cytowany autor propozycję tę odniósł do wczesnych sekwencji kujawskiej KPL (w których zresztą obecność bezkomorowych mogił jest niedostatecznie udowodniona; por. rozdz. II.C.1.1.1.), to ostatnio opublikowane wyniki badań stan. 23/24 w Wilkostowie, pokazują, iż wzorzec ten mógł też (lub przede wszystkim) funkcjonować w stadium klasycznowióreckim. Zdaniem tego badacza osiedle to mogło istnieć bardzo krótko, tj. od ok. 3523 do 3350 BC, po czym jego mieszkańcy prawdopodobnie przenieśli się w inne miejsce (S. Rzepecki 2014, 571). Niewykluczone, że podobny charakter mogły mieć też osady w Nowym Młynie, stan. 6 (R. Grygiel, P. Bogucki 1991, 134-137) a nawet w Annopolu, stan. 1 na nieodległym Pojezierzu Gostynińskim (P. Papiernik, M. Rybicka 2002, 100). Mimo, iż na zaproponowanym do bliższych ocen terenie (Ryc. 88) brak równie kompleksowo rozpoznanych osad „jednorazowych" (S. Rzepecki 2014, 533; por. S. Kadrow 1981, 57), to wydaje się, iż ich obecność wokół stabilnych nekropoli nie musiała mieć wyjątkowego charakteru. Jest to szczególna kwestia jeśli weźmie się pod uwagę rzekomy deficyt osad we wschodnim rejonie Kujaw. Ten, jak wynika z przywołanych wcześniej rezultatów badań P. Papiernika (por. przyp. 59) można zapewne tłumaczyć rezultatem niedostatecznej ich identyfikacji podczas realizowania projektu AZP. Jeśli prezentowany wzorzec był rzeczywiście rozpowszechniony na Kujawach, to warto sięgnąć do jego przyczyn.

W literaturze przedmiotu od dawna zwracano uwagę na destrukcyjny charakter środkowoneolitycznej gospodarki (np. J. Kruk, S. Milisauskas, S. W. Alexandrowicz, Z. Śnieszko 1996; J. Kruk, S. Milisauskas 1999; A. Pelisiak, M. Rybicka 2006, A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska-Jasiewiczowa 2006; A. Pelisiak 2003, 186-188; S. Rzepecki 2014, 571), choć jej potencjał bywał też niekiedy umniejszany (np. S. Kukawka 2000, 100). Ekstensywny i opresyjny charakter oddziaływań na środowisko powodować mógł konieczność częstych relokacji osad, przy czym zmiany te odbywały się w określonej łączności z centrum układu – cmentarzyskiem. W sytuacji takiej obserwowane na wyodrębnionym terenie skupiska stanowisk niefuneralnych (Ryc. 88) powinny być interpretowane jako rezultat częstych i krótkotrwałych (kilkudziesięcioletnich?) sekwencji: założenie osady → rozwój → opuszczenie. Cmentarzyska z mogiłami bezkomorowymi, jako centra, byłyby „eksploatowane" w tego typu aktywnym module dłużej (kilkaset lat?). Niestety, nie sposób dziś precyzyjnie ustalić jak długo, jakkolwiek można zaryzykować tezę, iż aktywność takich centrów była zindywidualizowana. Wynikało to zapewne ze zróżnicowania determinantów ekologicznych i społeczno-kulturowych. Innymi słowy, centrum takie by-

wało tak długo czynne, jak długo odpowiednią dynamikę gospodarczą, a więc i demograficzną, utrzymywały „obsługiwane" przez nie grupy ludzkie. Jak wspomniano wcześniej (rozdz. III.A.1.1.), aktywność takich nekropoli zawierała się w czasie między ich założeniem w terenie pozbawionym drzewostanu, a regeneracją zbiorowisk leśnych – zakłócających ewentualną funkcję komunikacyjną (w aspekcie widzialności w terenie).

Czy tak wyglądający wzór relacji cmentarzysk do osad i obozowisk mógł być uniwersalny na całych Kujawach? Wydaje się, że niekoniecznie. Znane są bowiem przykłady stanowisk okupowanych nawet przez kilkaset lat. Sytuację taką zaobserwowano na morenie radziejowsko-opatowickiej (np. M. Rybicka 1995, 127). W samych Opatowicach, stan. 1, opierając się o analizy stylistyczne i radiowęglowe, wyróżnionych zostało kilka faz osadniczych KPL (A. Kośko, M. Szmyt 2007, 295; J. Czebreszuk, A. Kośko, M. Szmyt 2007, 299). Nie wdając się w bliższą polemikę na temat realności tych faz[60] brak jest podstaw do negowania długotrwałego osadnictwa na obszarze „Wzgórza Prokopiaka". Podobnie rzecz się ma w przypadku stan. 4 w Radziejowie Kujawski. Inność tych osiedli w stosunku do wielokrotnie wywoływanego stan. 23/24 w Wilkostowie, nie polegała jednak tylko na czasie ich trwania, ale również na ich wybitnej lokalizacji w terenie (por. M. Rybicka 1995, Ryc. 36-37). Niestety, trudno jest wypowiadać się bliżej na temat związków tych osad z cmentarzyskami z bezkomorową architekturą KPL. Abstrahując enigmatyczną strukturę z Opatowic, stan. 1, w promieniu 5 km od moreny radziejowsko-opatowickiej funkcjonowały zapewne co najmniej dwie inne nekropole, w Pścinku, stan. 1 oraz Radziejowie-Płowcach (M. Chełmiński 1842, 257; W. Chmielewski 1952, 40-50). Czy służyły one w jakikolwiek sposób mieszkańcom tych konkretnych wzgórz morenowych? Co prawda nie jest znana ich precyzyjna lokalizacja, ale prawdopodobnie znajdowały się one na hipotetycznej krawędzi eksploatowanego przez nich terytorium[61]. O czym to może świadczyć?

[60] Powodem dla którego warto zastanawiać się nad zasadnością wydzielenia wielu wąskich interwałów są m.in. wyniki badań z Wilkostowa, stan. 23/24: *wnikliwa analiza ceramiki KPL ujawniła pewien zakres zmienności badanych cech. Potencjalnie pozwala to na wnioskowanie o nieciągłości lub raczej rytmiczności zasiedlenia osady (...), rozpoznana „sekwencja" chronologiczna ma całkowicie fikcyjny charakter. Falsyfikują ją wyniki analiz funkcjonalnych oraz chronologii radiowęglowej* (S. Rzepecki 2014, 544). Badania prowadzone na tej osadzie unaoczniły jak istotną rolę odgrywają bardzo liczne i dokładne oznaczenia ^{14}C (S. Rzepecki 2014, 316, Tabela 8.1.), które mogą w sposób znaczący zmienić sposób postrzegania tzw. „faz stylistycznych".

[61] Przy założeniu, iż obszar podstawowej eksploatacji rolniczej zawierał się w przestrzeni o promieniu 5 km od stałego osiedla, zajmującej ok. 75,5 km^2 (C. Vita-Finzi, S. E. Higgs 1970; por. Z. Kobyliński 1986, 9).

Na wstępie rozdziału III.A. wspomniano o żywo komentowanych w literaturze funkcjach cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami, w tym ich ewentualnej roli w wyznaczaniu granic określonego terenu oraz praw do niego. Czy obecność ww. nekropoli w takim a nie innym stosunku odległościowym od tych prawdopodobnie stabilnych osad morenowych nie jest tego potwierdzeniem? Koncepcji tej nie może wprost falsyfikować identyfikacja mogiły w Opatowicach, stan. 1, która stanowić miała nieszablonowane preludium okupacji „Wzgórza Prokopiaka" przez społeczność KPL. Jednak aby w pełni uwiarygodnić tego rodzaju propozycje muszą być spełnione określone warunki, na czele z rzetelną (tj. czasoprzestrzenną) identyfikacją stanowisk. Dopiero wtedy można byłoby się m.in. zastanowić czy strefy sepulkralne zazębiały się, czy wyraźnie wykluczały z ludzkimi siedliskami. Analizy takie przeprowadzono na terenie Meklemburgi i Pomorza Przedniego. Wynika z nich, iż w niektórych jego partiach istniała tendencja do sytuowania mogił (tam megalitów) na albo w pobliżu granic zasiedlonych przestrzeni (G. Schafferer 2014, 97). Strefy funeralne miały być celowo odseparowywane od mieszkalnych (G. Schafferer 2014, 99). Wzorów takich nie można obecnie transmitować na poziom kujawski, choć powinno się mieć je w przyszłości na uwadze. Teoretycznie do podobnych rozważań mogła by zachęcać aktualna mapa gęstości sieci osadniczej KPL (Ryc. 88), lecz dopóki nie zostaną opublikowane m.in. szczegółowe wyniki badań z rejonu nekropoli w Gaju, stan. 1 i Wietrzychowic, stan. 1, wnioski z jej analiz mogłyby być mylne.

III.A.1.2.2. Pomorze Środkowe

W odróżnieniu od Kujaw, Pomorze Środkowe, a ściślej najlepiej poznany jego fragment, czyli dorzecze Łupawy, cechuje brak potwierdzonych relacji wertykalnych typu osada → nekropola. Wynika to albo z określonego modelu sieci osadniczej na tym terenie, tj. celowego omijaniem wcześniej zamieszkiwanych przestrzeni albo niedostatecznym stanem rozpoznania stanowisk. Zawiłości tej nie sposób jednak dziś rozstrzygnąć. Nie budzi natomiast wątpliwości kwestia lokowania cmentarzysk w przestrzeniach objętych działalnością antropogeniczną, w strefach (lub na ich krawędziach) eksploatowanych gospodarczo. Jak sygnalizowano w rozdz. III.A.1.1.2, znane są dowody na pojawienie się takich stanowisk w krajobrazie uprzednio odlesionym (np. J. Wierzbicki 1999, 229). W przypadku ŁMO KPL to jednak nie kwestia wtórnego wykorzystania krajobrazu jest najbardziej intrygująca, a zaproponowana przez J. Wierzbickiego (1998, 53-67; 1999, 199-208) dynamika rozwoju tamtejszej sieci osadniczej.

Cechą specyficzną struktury KPL w dorzeczu Łupawy, rzucającą się w oczy już podczas preliminarnej oceny rozrzutu odmiennych funkcjonalnie stanowisk, jest fakt innej niż na Kujawach relacji ilościowej pomiędzy cmentarzyskami a osadami i obozowiskami. Jeśli traktować ją dosłownie, a nie jako rezultat wybiórczej identyfikacji stanowisk, to na tym terytorium w IV tys. BC funkcjonowałby układ, charakteryzujący się brakiem stref o wysokim wskaźniku gęstości osad i obozowisk (*vide* rejon Jeziora Gopło i rzeki Zgłowiączka; por. M. Rybicka 1995, 25), tj. miejsc zmultiplikowanych śladów egzystencji tych społeczeństw (teoretycznych *palimpsestów wielu epizodów osadniczych;* M. Nowak 2009, 387). Na opisywanym terenie ŁMO KPL cała struktura osadnicza stanowić miała efekt działalności mieszkańców jednej, długofalowo zamieszkiwanej osady w Poganicach, stan. 4 (J. Wierzbicki 1999, 202). Relacja mieszkańców tego osiedla do stanowisk sepulkralnych miałaby charakter wieloznaczny.

Społeczności poganickiej przypisywane jest w pierwszej kolejności założenie najbliższych odległościowo nekropoli, tj. łupawskich, stan. 15, 17 i 18 (J. Wierzbicki 1999, 202). Ich związek przestrzenny z macierzystym osiedlem wydaje się być interesujący ze względu na fakt, że strefy funeralne zlokalizowane były praktycznie w bezpośrednim zapleczu mieszkalnej enklawy. Dystans pomiędzy cmentarzyskiem na stan. 15, na którym to znajdowała się przypuszczalnie najstarsza na opisywanym obszarze bezkomorowa struktura (grobowiec II; por. rozdz. II.C.1.2.3), a osadą poganicką wynosił mniej niż 300 m. Niewiele ponad tę wartość funkcjonowała nekropola na stan. 18, zaś mogiły rozmieszczone na stan. 17 dzielił od osady dystans nieco ponad 500 m. Stanowiska te nie były zatem położone na granicy teoretycznej strefy eksploatowanej przez osadę. Lokalizacji takiej nie posiadały też inne cmentarzyska łupawskie, tj. stan. 2, 2a 24 i 27, określane przez J. Wierzbickiego (1999, 202), jako tzw. grupa wschodnia, znajdujące się ponad 3 km na południowy-wschód od osady (J. Wierzbicki 1999, 246). Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do nekropoli w Grąbkowie, stan. 8, usytuowanej nieco ponad 1 km na północny-wschód od niej (J. Wierzbicki 1999, 202). Jak wynika z analiz wskaźników chronologii (rozdz. II.C.1.2.3) nekropole te wykorzystywano prawdopodobnie w nieuporządkowany sposób. Zainicjowanie działań funeralnych na stan. 2 nie było tożsame z zaniechaniem wykorzystywania nekropoli na stan. 15, do której to „powracano" przypuszczalnie po upływie dłuższego (kilkaset lat?) odcinka czasu. Przykładem tego byłaby mogiła III (J. Wierzbicki 1999, 247). Powód takich zachowań jest obecnie trudny do wyjaśnienia.

Jak wspomniano, dystans opisywanych nekropoli do osady w Poganicach, stan. 4 może negować możliwość pełnienia przez nie funkcji określonych markerów terytorial-

nych, lecz nie falsyfikuje on jednocześnie dyskutowanych w rozdz. III.A.1.1.2 teoretycznej roli komunikacyjnej. Istotne znaczenie terytorialne miałyby natomiast posiadać zwykle jednomogiłowe cmentarzyska zakwalifikowane do tzw. wewnętrznego pasa granicznego (J. Wierzbicki 1999, 202), do których zaliczane są min. stan. 1 w Gogolewku, stan. 21 w Gogolewie czy stan. 35 w Malczkowie i stan. 14 w Żochowie. Nekropole te znajdowały się ok. 5-6 km od osady Niewiele dalej, tj. ok. 7 km, położone były natomiast nekropole w Głuszynku i Mikorowie (Leśnictwo) stan. 4. Wymienione stanowiska rozmieszczone były wokół osiedla poganickiego (J. Wierzbicki 1999, 203, Ryc. 65), teoretycznie zamykając terytorium przez nie eksploatowane. Na jego granicy rozpoznano ponadto dwa inne, mniejsze osiedla, tj. Głuszyno, stan. 1 i Karwno, stan. 12, które w opinii J. Wierzbickiego (1999, 204) odpowiadały za kontrolę gospodarczą terenów oddalonych kolejne kilka km od osady macierzystej. Wokół tych osad, plus jeszcze jednej, hipotetycznej, oddalonej ponad 5 km na północny-zachód od stan. 1 w Głuszynie, rozpościerać miał się tzw. zewnętrzny pas graniczny – składający się z kilkunastu jednomogiłowych nekropoli (J. Wierzbicki 1999, 202-203, Ryc. 65). O ile jednak tzw. pasowi wewnętrznemu przypisuje się związek z wcześniejszymi etapami formowania się mikroregionu łupawskiego, kiedy to zakładano cmentarzyska na stan. 2 i 15 (por. rozdz. rozdz. II.C.1.2.3), to zewnętrzny kordon miał być już efektem kulminacji demograficzno-terytorialnej tamtejszej społeczności KPL (J. Wierzbicki 1999, 247). Pojawienie się bezkomorowych form na takich stanowiskach jak Damnica, stan. 3, Runowo, stan. 7 czy Siemirowice, stan. 1A byłoby zatem powiązane z podkreślaniem praw do nowych terenów, co nie umniejsza jednocześnie znaczenia ich potencjału komunikacyjnego (por. J. Wierzbicki 1999, 208).

III.A.2. Grupa południowo-wschodnia

III.A.2.1. Relacje względem elementów środowiska naturalnego

Teren grupy południowo-wschodniej KPL wydaje się być pod wieloma względami szczególnie interesujący w poszukiwaniu wzorów lokowania cmentarzysk z bezkomorową architekturą. Ma to niewątpliwie związek z urozmaiconą strukturą krajobrazu Małopolski. W prezentowanych poniżej analizach wzięto pod uwagę praktycznie cały ten teren, aczkolwiek najwięcej miejsca poświęcono najlepiej rozpoznanym jego fragmentom.

III.A.2.1.1. Małopolska

Terytorium Małopolski, a zwłaszcza najbardziej istotnych dla prowadzonych obserwacji, wyżyn lessowych, pokryte glebami brunatnymi i czarnoziemnymi (np. J. Kruk 1980, 21), cechuje zupełnie inna specyfika topograficzna od znanej z obszarów niżowych grupy wschodniej KPL (np. J. Kruk 1973, 128; J. Nogaj-Chachaj 2004, 64-65). Ma to istotne znaczenie w studiach nad dyspersją analizowanych nekropoli, tj. ich położenia względem komponentów środowiska naturalnego.

Uwzględniając regionalizację fizjogeograficzną, największą ilość cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL rozpoznano na Wyżynie Sandomierskiej (52,5%) i na terenie Płaskowyżu Nałęczowskiego (25%). Znacznie mniej zarejestrowano ich na Płaskowyżu Proszowickim (7,5%) oraz Podgórzu Rzeszowskim i Garbie Wodzisławskim – równo po 5%, zaś incydentalnie na obszarze Niecki Połanieckiej i Wyżynie Miechowskiej. W obrębie tych stref, tj. przede wszystkim Wyżyny Sandomierskiej i Płaskowyżu Nałęczowskiego, można wydzielić przestrzenie o nieco większym zagęszczeniu analizowanych struktur. Charakterystyczne jest to zwłaszcza na Sandomierszczyźnie, na której odnotowano dwie nieznacznie izolowane (i skrajne względem generalnej dyspersji takich stanowisk) skupiska cmentarzysk: wschodnie w rejonie dorzecza Czyżowianki, lewego dopływu Wisły i zachodnie, obecne ok. 30 km dalej, w dorzeczu Kamionki na przedpolu Gór Świętokrzyskich – Pasma Jeleniowskiego (Ryc. 89). Oba te skupiska znajdowały się w rejonach o nieco odmiennym charakterze rzeźby terenu. Niektóre nekropole związane z pierwszym z nich, np. w Pawłowie, stan. 3, położone były na falistej wysoczyźnie lessowej (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a, 385). Co ważne, w strefie tej odnotowano zarówno mogiły typu A (podtypu A_1), jak i inne, „drewniane" typu B i „mieszane" typu D, z kolei w drugim z podanych skupisk tylko struktury typu A. Zgrupowanie to dla odmiany znajdowało się na obszarze cechującym się ostrzejszym reliefem powierzchni, silnie pofałdowanej wysoczyźnie lessowej, rozciętej licznymi jarami (J. Kowalski 1997, 16). Tamtejsze nekropole lokowane były w miejscach wyraźnie eksponowanych (np. J. T. Bąbel 1975, 543, 561), przykładem czego są obiekty ze stan. 1A i 7 w Stryczowicach (B. Matraszek 2001, 275, Ryc. 2; B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 235; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Matraszek 2013), obecne między rzekami Kamionką i Garbatką, a także stan. 5 w Broniszowicach (J. T. Bąbel 2006, 271) leżące po przeciwnej stronie Kamionki. Pierwsze z wymienionych nekropoli umiejscowione były ponad 50 m ponad dnem tej doliny (Ryc. 90). Na tym tle

mniej wybitną lokację miało cmentarzysko w Pawłowie, stan. 3 (B. Bargiel, M. Florek 2006a, 386, Ryc. 1).

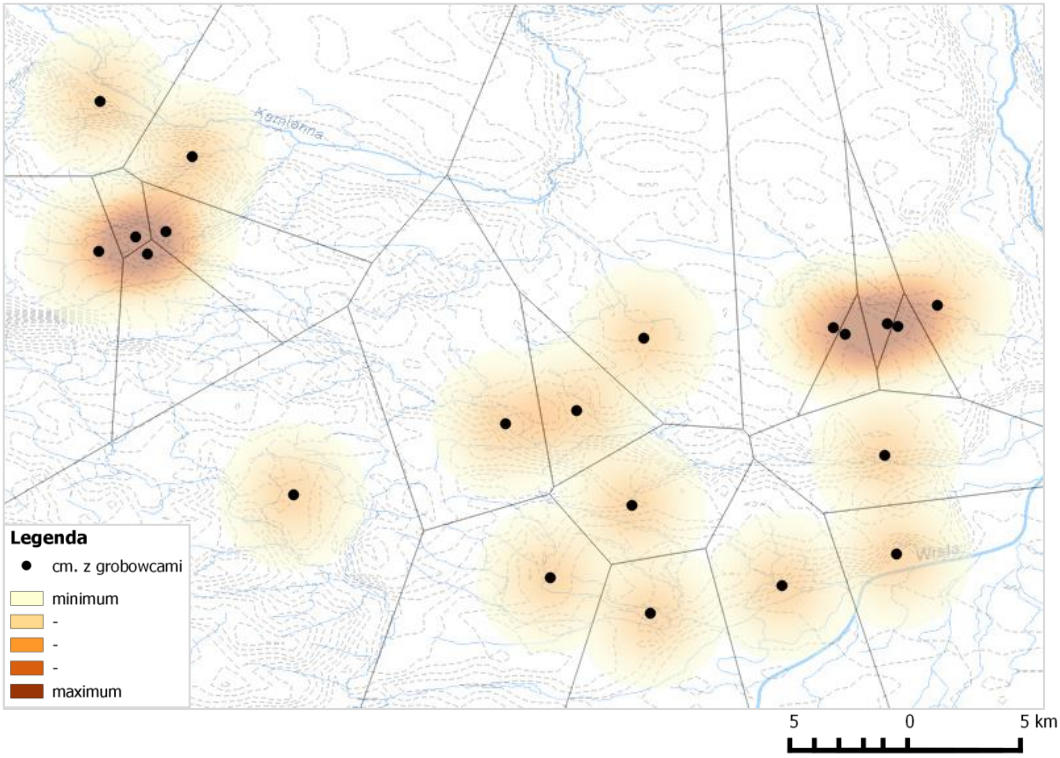

Ryc. 89. Analiza metodą estymacji jądrowej i poligonów Thiessena dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na terenie Małopolski (Wyżyny Sandomierskiej) w grupie południowo-wschodniej KPL.

Pozostałe cmentarzyska usytuowane były względem siebie w nieco większym rozproszeniu i w sposób poniekąd regularny (Ryc. 89). W tym teoretycznie zharmonizowanym modelu można jednak zaobserwować obecność pewnych luk, przede wszystkim między Kicharami Nowymi, stan. 2 a Święcicą, stan. 1, tj. na południowy-wschód od skupiska nekropoli w rejonie dorzecza Czyżowianki (Ryc. 89)[62]. Pamiętać jednak należy, iż na pierwszej z wymienionych nekropoli funkcjonowała konstrukcja zgoła odmienna od trapezoidalnych form A_1. Posiada ona szereg dat radiowęglowych, które sytuują ją na schyłek IV tys. BC, bądź nawet pocz. III tys. BC (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 350, Ryc. 9), a więc prawdopodobnie na okres późniejszy od momentu, w którym kształtowała się podstawowa sieć dyspersji struktur trapezoidalnych na terytorium Wyżyny Sandomierskiej. Jest to ważna uwaga, ponieważ pokazuje ona potrzebę wglądu w opisy-

[62] Ma to być może związek z poważną luką w opracowaniu badań prowadzonych w ramach AZP (arkusz 88-73). Problem ten będzie powracał w dalszej części analiz dyspersji cmentarzysk KPL.

waną dyspersję nie tylko z perspektywy statycznej, ale dynamicznej (por. M. Nowak 2009, 385). Analizując pozycję tego cmentarzyska w generalnym systemie rozrzutu stanowisk z bezkomorową architekturą KPL niezbędne jest sformułowanie pytania, czy jego budowniczy liczyli się w jakimś stopniu ze starszym, być może uporządkowanym układem?

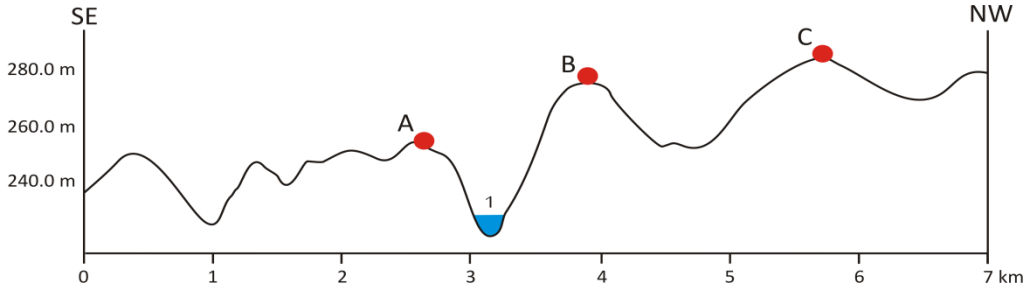

Ryc. 90. Schemat lokalizacji wybranych cmentarzysk w Małopolsce (Wyżyna Sandomierska). A – Broniszowice, stan. 5, B – Stryczowice, stan. 7, C – Garbacz Skała, stan. 1 stan. 1 – rzeka Kamionka.

Wyżynę Sandomierską, w odróżnieniu do terytoriów grupy wschodniej KPL, cechuje nie tylko wysoki wskaźnik identyfikacji cmentarzysk z bezkomorowymi strukturami, którym towarzyszyły groby płaskie, ale również obecność takich nekropoli, które teoretycznie pozbawione były monumentów. Możliwe jest jednak, iż cmentarzysk *stricte* płaskich nie musiało być tak wiele jak wskazują na to dane literaturowe (por. M. Florek 2006, 40-422; 2008, 98-99, t.d.l.). Nie sposób bowiem jednoznacznie sfalsyfikować hipotezy o pierwotnej obecności założeń bezkomorowych, bez wykonania szerokopłaszczyznowych badań w sąsiedztwie koncentracji grobów płaskich. Na terenie Sandomierszczyzny jednym z przykładów takiego miejsca jest chociażby stan. 1 w Wojciechowicach (J. T. Bąbel 2000, 30, 11-36; por. uwagi M. Florek 2006, 410, przyp. 4). Przyjmując zatem *a priori*, iż na szeregu cmentarzyskach, klasyfikowanych oficjalnie jako wyłącznie płaskie istniały także obiekty monumentalne, miejsca te również zdecydowano się włączyć do procedury analitycznej.

Otrzymany model wart jest nieco bliższej uwagi. Dwa opisywane wcześniej skupiska nekropoli z bezkomorową architekturą nie tracą w tym ujęciu na aktualności. Ponadto w rejonie północno-wschodniej kumulacji mogił, w rejonie dorzecza Czyżowianki pojawią się również „nowe" nekropole, które podnoszą współczynnik gęstości stanowisk sepulkralnych w tej strefie (Ryc. 91). Współczynnik ten wzrasta również w innych miejscach, przez co zauważyć można wyodrębnianie się następnych skupisk, np. w rejonie Święcicy, stan. 1. W ramach niego znajdowało się m.in. stan. 1 w Dacharzowie (M. Florek 2006, 40-410). Kolejną koncentracja dostrzegalna jest w okręgu Kichar Nowych, stan. 2, z najbar-

dziej znaną nekropolą w Dwikozach, stan. 3 (E. i S. Tabaczyńscy 1973, 56; por. M. Florek 2006, 410). Jednak nie tylko istnienie szczególnych zgrupowań cmentarzysk zasługuje na prezentację. Nie ulega bowiem radykalnym przekształceniom dostrzeżony wcześniej, relatywnie uporządkowany rozrzut szeregu autonomicznych cmentarzysk (Ryc. 91). Wszystkie te obserwacje potwierdzają analizy bliskości nekropoli wykonane dla 27 zmiennych, zgodnie z którymi 25,9% obserwacji odnosi się do sąsiedztwa od 0 do 1000 m, a dalej 22,2% – od 1001 do 2000 m. Następnie wartości te systematycznie maleją, osiągając 7,4% przy odległościach rzędu 3001-4000 m, po czym następuje kolejne ważne wahnięcie na poziomie 14,8% dla dystansu pomiędzy 5001 a 6000 m. Pierwsze z podanych odczytów odnoszą się rzecz jasna do scharakteryzowanych koncentracji, ostatnie manifestują najprawdopodobniej reguły lokowania cmentarzysk w typie bardziej autonomicznym. Oba te moduły były jednak zapewne ze sobą w jakiś istotny sposób powiązane.

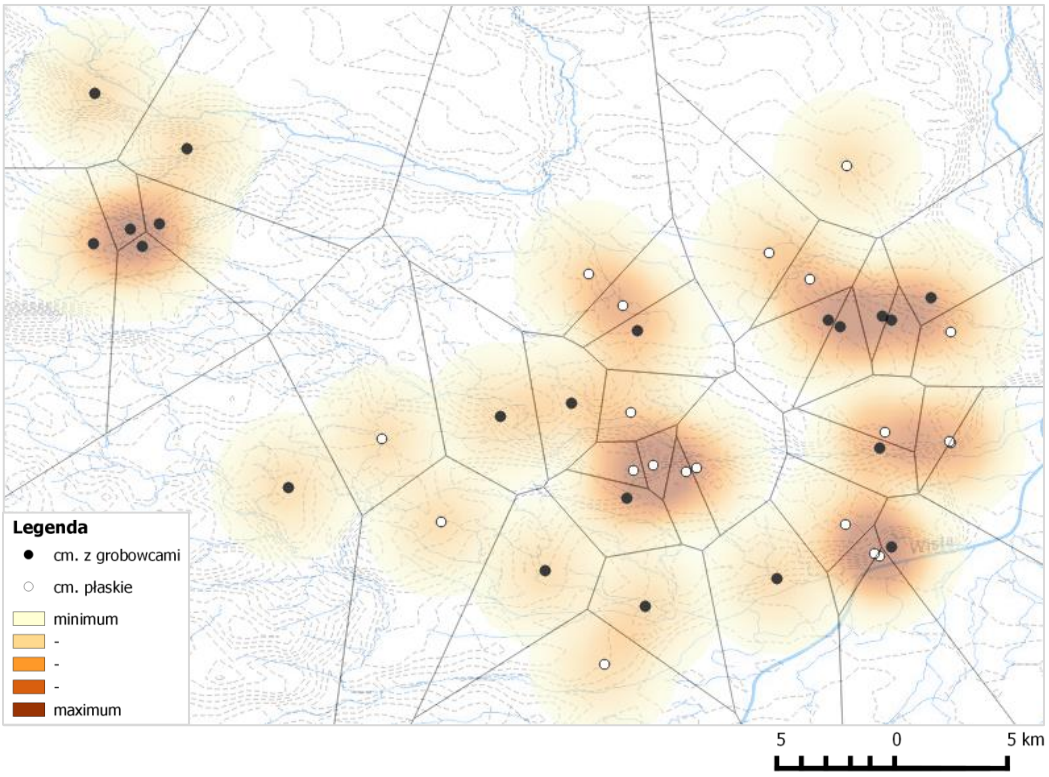

Ryc. 91. Analiza metodą estymacji jądrowej i poligonów Thiessena dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami i cmentarzysk płaskich na terenie Małopolski (Wyżyny Sandomierskiej) w grupie południowo-wschodniej KPL.

Względnie trudniej jest wyodrębnić szczególne obszary koncentracji cmentarzysk na Płaskowyżu Nałęczowskim. Właściwie znane jest tylko jedno takie skupisko, składające się z trzech leżących nieopodal siebie cmentarzysk. Znajdowały się one w okolicach same-

go Nałęczowa, ściślej w kierunku północno-zachodnim od niego (Ryc. 92).. Są to kolejno: stan. 1 w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1 w Nałęczowie-Kolonii oraz stan. 1 w Strzelcach-Kolonii. Rozprzestrzenienie pozostałych nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL sprawia natomiast wrażenie bardziej niezależnego. *Casus* tego terenu jest jednak szczególnie frapujący. Wydaje się, iż nie można odrzucić możliwości, iż na wielu odsłoniętych tam cmentarzyskach – przedstawianych w literaturze jako typowo płaskie (np. L. Gajewski 1952-1953, 75-76) – znajdowały się pierwotnie bezkomorowe mogiły. Mogły to być zwłaszcza konstrukcje typu C, czyli założenia najbardziej dystynktywne dla tej partii Małopolski (D. Król 2011, 71). Być może do tych form zaliczyć można relikty struktury kamiennej odnotowanej w Bochotnicy-Kolonii, stan. 2? Jolanta Nogaj-Chachaj (2004, 66, przyp. 2) wspomina, iż na terenie Płaskowyżu Nałęczowskiego rozpoznano łącznie 35 nekropoli (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 137-138, Tabela 1), czyli teoretyczna ilość cmentarzysk bezmogiłowych byłaby dużo wyższa od tych, na których oficjalnie potwierdzono obecność grobowców (Tabela 1). Proporcje takie wynosić powinny 25:10. Dla porównania, na terenie Sandomierszczyzny stosunek ten, w świetle dotąd obowiązującej wiedzy wydaje się być korzystniejszy dla stanowisk z mogiłami (np. M. Florek 2008, 98-99, Tab. 1). Dlatego też do analiz dyspersji nekropoli nałęczowskich, zdecydowano się włączyć również stanowiska, na których formalnie nie odnotowano grobowców. Przyjęto zatem podejście zbieżne do użytego w analizie nekropoli sandomierskich. Szczególną uwagę poświęcono zachodniej partii tego terenu – „neolitycznej krainie umarłych" (J. Nogaj-Chachaj 2004, 66) – szczególnie gęsto nasyconej cmentarzyskami KPL (por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 160, Ryc. 15). W zasięgu prowadzonych analiz znalazło się także stan. 2 w Lublinie-Sławinku, odseparowane o ponad 15 km na wschód od najbliższej względem niego nekropoli usytuowanej w obrębie peryferii zachodniej (Ryc. 92). Taka izolacja tej nekropoli jest o tyle znamienna, iż na jej terenie wystąpiły wyłącznie struktury podtypu B_1 (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 192-194; M. Polańska 2004, 9-20), nie odnotowane na zachodzie płaskowyżu.

Ogólny schemat dystrybucji wszystkich cmentarzysk sugeruje możliwość występowania rejonów o wyraźnie skondensowanej ich koncentracji, którą to potwierdza analiza metodą estymacji jądrowej, z tradycyjną już wartością bufora na poziomie 5 km. Nasycone mogiłami wydają się być przede wszystkim płaty lessowe w rejonie dolnego odcinka rzeki Bystra, prawego dopływu Wisły. Mimo, iż formalnie znana jest z tamtego rejonu tylko jedna nekropola z reliktami bezkomorowego grobowca, tj. na stan. 71 w Lesie Stockim (J. Nogaj-Chachaj 2000, 41-46), to nie jest wykluczone, iż mogło występować ich tam dużo

więcej. Możliwe, iż struktury takie funkcjonowały w obrębie, którychś z sześciu innych, obecnych w tej miejscowości nekropoli (A-F). Szczególnie interesujące walory wypada przypisać cmentarzysku B, na terenie którego miało znajdować się 30 grobów KPL (L. Gajewski 1952-1953, 130-168; S. Nosek 1957, 228; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 137, Tab. 1). Konstrukcje te były najczęściej zdekompletowane, co naturalnie może rzutować na możliwości ich prawidłowej interpretacji. Problemy takie są typowe dla tej strefy. Odpowiadają za nie liczne czynniki antropopresyjne, generujące szereg procesów glebowych. W przeciwieństwie do wschodnich partii Płaskowyżu Nałęczowskiego, obszar ten znany jest z zaawansowanych zmian erozyjnych i ich najbardziej eksponowanych efektów, tj. dolin erozyjno-denudacyjnych (H. Maruszczak 1972; por. J. Nogaj-Chachaj 2000, 64; G. Janicki i in. 2010, 15). Zjawiska te w sposób wymowny rzutują na stan zachowania pozostałości osadnictwa nie tylko KPL, a pradziejowego w ogóle. Potwierdza to też dekompozycja bezkomorowej struktury ze stan. 71 (J. Nogaj-Chuchaj 2000, 44).

Wymieniona koncentracja miejsc sepulkralnych nie jest jedyną znaną z tej części Małopolski. Niewiele dalej, w kierunku wschodnim, można wychwycić inne zgrupowania, w tym wspomniane już wcześniej skupienie cmentarzysk z grobowcami typu C w rejonie Nałęczowa. Nieopodal tych miejsc znajdowały się też inne, teoretycznie typowe płaskie nekropole tej kultury. Charakterystyczna wydaje się być także koncentracja nekropoli w rejonie Klementowic, skąd znanych jest siedem takich stanowisk (np. A. Uzarowiczowa 1965, 249-250; 1970, 492-593; por. J. Libera, A. Zakościelna 2006, 137, Tabela 1), wśród których dwa były nieco oddalone w stronę północno-wschodnią (Ryc. 92). Bardzo bliskie usytuowanie pozostałych może natomiast wskazywać na to, iż przynajmniej niektóre z nich stanowiły w rzeczywistości jedno cmentarzysko. Nie wszystkie jednak nekropole na Płaskowyżu Nałęczowskim znajdowały się w zgrupowaniach. Zaobserwowano też stanowiska względnie izolowane, wśród których szczególnie jeden układ zasługuje na komentarz. Zastanawiająca jest np. linearna lokalizacja nekropoli w Bronicach, stan. 1 (J. Gurba 1957, 155-157), Gutanowie, stan.1 (L. Gajewski 1952-1953, 102-103) i Ługowie, stan. 1, obecnych w północnej części analizowanego terenu (Ryc. 92). Odległości pomiędzy tymi stanowiskami są niemal identyczne i mieszczą się one w okolicach 3,5 km, z małym odchyleniem rzędu kilkudziesięciu m. Co więcej, poruszając się dalej na północny-zachód (z niewielką dewiacją ku południowi) od nekropoli w Bronicach, stan. 1, odnaleźć następną istotną dla tego schematu nekropolę, tj. Klementowice, stan. 11. Co prawda łączyć należy ją również z wcześniej wymienionym skupiskiem cmentarzysk, ale faktem jest, iż położona była ona względem Bronic, stan. 1 praktycznie w podobnej odległości, która charakte-

ryzowała ww. relacje, tj. 3,6 km. Poza tym, niespełna 3 km dalej na północny-zachód od nekropoli Klementowice, stan. 11 znajduje się stan. 4 (M. Halicki 1970, 303, Ryc. 1), leżące praktycznie idealnie w tej samej osi co Bronice, stan. 1 i Gutanów, stan. 1. Od niego z kolei, nieco ponad 5 km w stronę północno-zachodnią położone jest stan. 3 w Starym Pożogu, w obrębie którego być może także występowały obiekty grobowe. Pięć z tych cmentarzysk, plus szóste hipotetyczne, wydają się tworzyć północną granicę rozprzestrzenienia nekropoli na Płaskowyżu Nałęczowskim, funkcjonujących praktycznie na rubieży tej jednostki fizjogeograficznej. Abstrahując nawet od kwestii, na których z tych cmentarzysk mogły pierwotnie występować bezkomorowe założenia (i niekoniecznie w typie C), regularność ich dyspersji wydaje się wynikać z jakichś reguł. Wzory te ilustrują poligony Thiessena i nie zmienia tego nawet fakt, iż w niektórych rejonach są one „zakłócone" przez strefy silniejszej koncentracji cmentarzysk (Ryc. 92), tj. np. w wielokrotnie przywoływanym rejonie Klementowic. Analogicznie jak na Wyżyny Sandomierskiej podjęto także próbę oceny dystansów pomiędzy najbliżej sąsiadującymi ze sobą nekropolami. Na podstawie 28 zmiennych widać wyraźnie charakter skondensowanej dyspersji nekropoli na badanym obszarze. W przedziale 0-1000 m wskaźnik najbliższego sąsiedztwa wynosi 53,6%. O wiele mniejsza ilość obserwacji odnosi się natomiast do poziomu 1001-2000, tj. 21,4%, po czym – identycznie jak na terytorium Sandomierszczyzny – wartości te ulegają niwelacji (dla dystansu 2001-3000 są one już poniżej 10%) i ponownie wchodzą na wyższy pułap, z tym że już w kategorii 3001-4000 m, osiągając wartość 14,3%. Ta ostatnia ma związek z sygnalizowanym, linearnym układem zaobserwowanym w północnej partii regionu. Rzecz jasna z obserwacji tych nie można wyciągać kategorycznych wniosków. Jest to jedynie model statyczny, którego dynamiki nie sposób wobec deficytu publikowanych dat ^{14}C w pełni prześledzić, a zatem i zrozumieć.

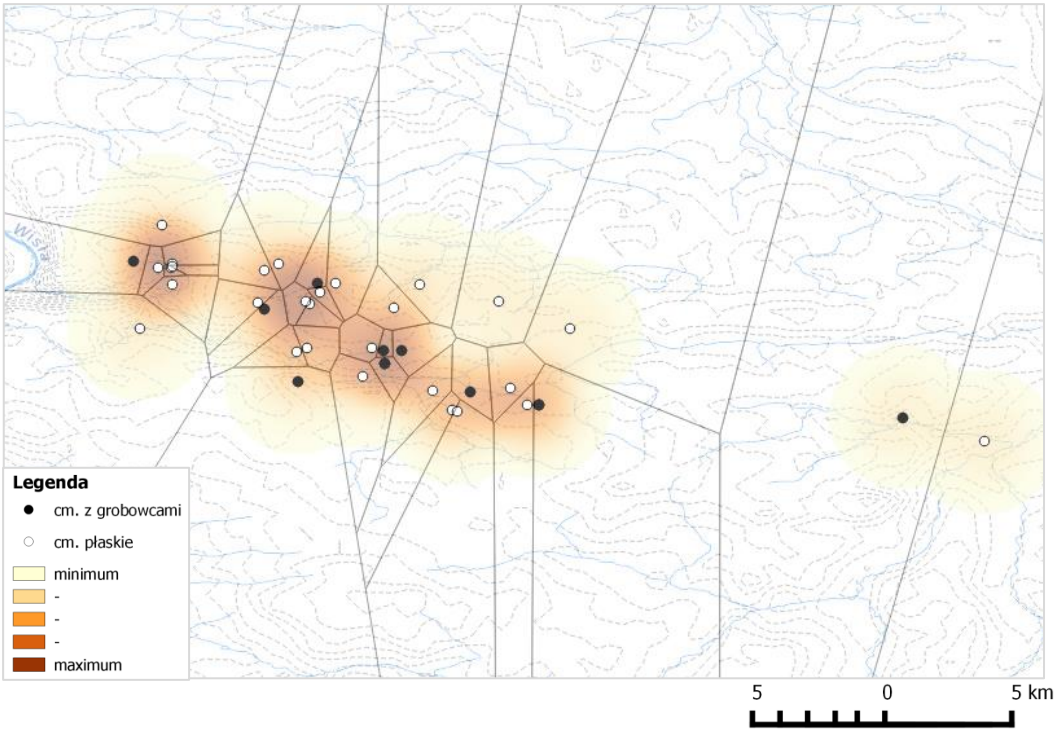

Ryc. 92. Analiza metodą estymacji jądrowej i poligonów Thiessena dyspersji cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami i cmentarzysk płaskich na terenie Małopolski (Płaskowyżu Nałęczowskiego) w grupie południowo-wschodniej KPL.

Oprócz zaprezentowania specyfiki sandomierskiej i nałęczowskiej wypada też zwrócić uwagę na obszary zachodniomałopolskie. W ostatnich latach pojawiło się bowiem wiele bardzo istotnych danych o tamtejszych nekropolach, które wnoszą dużo świeżości do poruszanej tematyki (np. K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 203-219; P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 293-309). Zwraca uwagę nie tylko rozmaitość form grobowców występujących w tej części Małopolski, ale też wzory ich lokacji. Nowe odkrycia w rejonie Garbu Wodzisławskiego, w Malżycach, stan. 30 i 31 stawiają w interesującym świetle model rozprzestrzenienia nekropoli KPL. Wskazują one, iż stanowiska te również na lessach zachodniomałopolskich funkcjonowały w relatywnie zwartych skupiskach – w tym konkretnym przypadku w bliskiej relacji przestrzennej (linearnej) do znanego od dawna stan. „Mogiła Stradowska" (J. Gromnicki 1961, 11), oddalonego ok. 700 m na północny-zachód od grobowca II na cmentarzysku w Malżycach, stan. 30 (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 176, Fig. 1). Kolejną, choć mniejszą koncentrację odnotowano z kolei na terenie Płaskowyżu Proszowickiego, ok. 30 km na południowy-zachód od wcześniej omówionego zgrupowania. W skład tej koncentracji wchodziły nekropole w Karwinie, stan. 43 i Rudnie Górnym, stan. 8 (K. Tunia, P. Włodarczak 2014). Symptomatyczne jest to, iż w obydwu tych skupiskach funkcjonowały cmentarzyska z niejednolitą typologicznie archi-

tekturą. Obok konstrukcji typu B, które jak się wydaje były bardzo charakterystyczne dla zachodniej partii Małopolski, występowały tam mogiły z elementami konstrukcji kamiennych, być może nawiązujące do form typu A (lub C?), a nawet struktury koliste (kurhany), których cechą dystynktywną był nasyp ziemny.

Kolejnym stadium, po prezentacji generalnych schematów rozrzutu cmentarzysk KPL wraz z problemami, jakie wzory te generują, są bliższe analizy wzorów topohydrograficznych i sprzężonych nimi relacji widoczności. W przypadku Małopolski podstawy do formułowania kluczowych wniosków na temat lokacji rozpatrywanych stanowisk są bardzo dobre. Niemal wszystkie znane cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami posiadają odpowiednie koordynaty geograficzne. Zdarzają się też wyjątki, do których należą m.in. nekropole Antopolu, Kolosach czy Kunowie, stan. 1 (por. katalog źródeł), ale nie mają one większego wpływu na efekty prowadzonych analiz. Biorąc pod uwagę cały ten teren prym wiodą cmentarzyska zakładane w strefach dolinnych – 61,5%, najczęściej małych. Poza tymi rejonami, analizowane stanowiska funkcjonowały w strefach poza dolinami (38,5%), gdzie lokowano je przeważnie w krajobrazie pagórkowatym – 75%. Do niezbyt licznych wyjątków wielkodolinnych zaliczyć można cmentarzysko w Złotej, stan. 6, które znajdowało się w rejonie doliny Wisły (M. Florek, A. Zakościelna 2006). Zazwyczaj wybieranym segmentem dolin były ich krawędzie – 70,6%, natomiast pozostałe nekropole okupowały przestrzenie stokowe, tak w partiach wyższych, nierzadko w pobliżu krawędzi, jak i niższych, w tym nawet na styku z dnem. Ostatni z wymienionych modeli idealnie charakteryzuje położenie zachodniomałopolskiej nekropoli w Słonowicach, stan. 7, odkrytej w dolinie rzeki Małoszówka, będącej prawym dopływem Nidzicy. Stanowisko to zajmowało stok tej doliny, przy czym niektóre z funkcjonujących w jego obrębie bezkomorowych mogił podtypu B_1 położone były skrajnie nisko, zupełnie nieadekwatnie do reprezentatywnego dla społeczności „pucharowych" modelu *high and dry* (J. Kruk 1980, 111; por. T. Sibma 2013, 26). Cechą małopolskich cmentarzysk, było lokowanie ich właśnie w obrębie kulminacji wyniesień. Szczególnie dobrze obrazują to wspomniane wcześniej nekropole z zachodniej strefy Wyżyny Sandomierskiej i Garbu Wodzisławskiego (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 294, Fig. 1).

Odmiennie niż na Niżu, prezentują się kwestie związane z orientowaniem cmentarzysk w danym kierunku świata. W całej Małopolsce nekropole z bezkomorową architektura KPL skierowane były najczęściej bezpośrednio w stronę południową – 42,8%. Wyraźnie rzadsze były układy południowo-wschodnie i południowo-zachodnie, odpowiednio 19,5% i 14,2%. Występowały też sytuacje lokowania nekropoli w stronę zachodnią, pół-

nocno-zachodnią, północno-wschodnią i nawet północną, ale nigdy idealnie wschodnią. Przykładem położenia północno-zachodniego są stan. 7 w Skołoszowie na Podgórzu Rzeszowskim (D. Król i in. 2014) i stan. 31 w Malżycach na terenie Garbu Wodzisławskiego (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 295). Prawidłowości te nie ulegają istotnym modyfikacjom przy próbach wglądu z osobna na tereny zachodniej, centralnej i wschodniej Małopolski. Położenia na obszarach krawędziowych były tak samo symptomatyczne dla Płaskowyżu Nałęczowskiego, jak i Wyżyny Sandomierskiej bądź lessów zachodniej Małopolski. W zbliżony sposób rozkładają się proporcje w przypadku partii stokowych, itd. Jedyną różnicę zauważyć można w położeniu względem stron świata. Na Sandomierszczyźnie charakterystyczny był układ typowo południowy, zaś na zachód od Wisły na Płaskowyżu Nałęczowskim południowo-zachodni. Są to jednak detale, które mogą wynikać wyłącznie ze specyfiki lokalnych układów topograficznych. Bardziej istotne jest to, iż w całej Małopolsce w partiach dolinnych mocno odcina się trend ogólnopołudniowy, który nie obowiązywał w grupie wschodniej KPL. Nie wolno jednocześnie pomijać drugiej grupy struktur, usytuowanych w partiach kulminacyjnych rejonów poza dolinami. W tym miejscu pojawia się kolejny już raz pytanie, o sens takiego położenia. Czy możliwa jest identyfikacja linii widzialności pomiędzy określonymi nekropolami?

Podobnie jak w przypadku Kujaw oraz Pomorzu Środkowym, przeprowadzona została analiza *Viewshed*. Badania te miały charakter dwuetapowy. Najpierw skoncentrowano się na cmentarzyska, w obrębie których potwierdzono występowanie różnego typu bezkomorowych grobowców, a następnie wzięto już pod uwagę wszystkie znane nekropole. Jest to zatem kontynuacja prezentowanego już podejścia apriorycznego, które zakłada, iż na wielu (o ile nie na większości?) płaskich nekropolach KPL występowały pierwotnie monumentalne grobowce.

Do testów widzialności wyselekcjonowano trzy obszary, Wyżynę Sandomierska, Płaskowyż Nałęczowski i Garb Wodzisławski. Na pierwszym z nich szczególnie wyróżnia się sektor Broniszowice, stan. 5 – Garbacz-Skała, stan. 1, reprezentujący wspominaną wcześniej koncentrację nekropoli u podnóża Pasma Jeleniowskiego. Co prawda analogiczne obserwacje dla tej strefy przeprowadził już wcześniej S. Iwaniszewski (2006, 260, 264, Ryc. 1), zwracając jednocześnie uwagę na kontekst osadniczy, ale nie mógł on wówczas uwzględnić w swoich dociekaniach nieznanej mu wtedy nekropoli ze stan. 1A w Stryczowicach. Stanowisko to również wpisuje się w dostrzeżone przez tego badacza zależności. Było ono dostrzegalne zarówno ze poziomu stryczowickiej nekropoli na stan. 7, jak i przeciwległego wyniesienia w Broniszowicach, stan. 5 (Ryc. 93). Wszystkie te cmentarzyska

skoncentrowane u zbiegu Garbatki i Kamionki stanowiły interesujący (zamknięty?) moduł. Ich izolację zdaje się potwierdzać fakt, iż nie były one w żaden sposób powiązane widzialnością ze stan. 1 w Świrnej. Pole obserwacji ze strefy nekropoli w Broniszowicach, stan. 5 „urywa" się niespełna 3 km na północ od niego, natomiast stan. 1 w Świrnej położone jest jeszcze 2 km dalej. Rzeczą interesująca w opisywanym układzie jest kontekst licznych na tym terenie cieków wodnych, aczkolwiek ze względu na specyfikę topograficzną, tj. dość istotne deniwelacje względne, cmentarzyska te nie były widoczne z poziomu den dolin rzecznych (por. też. S. Iwaniszewski 2006, 260). Podobne relacje na Sandomierszczyźnie można także zauważyć w sektorze Czyżów Szlachecki, stan. 13 – Pawłów, stan. 3, choć na znacznie mniej istotną skalę. Należy sądzić, iż obydwa te układy mogły mieć swój początek najwcześniej ok. 3650 BC. Nie sposób jednak stwierdzić, czy cmentarzyska te były względem siebie wprostsynchroniczne czasowo, czy też powstawały one w odstępach kilkudziesięciu czy kilkuset lat.

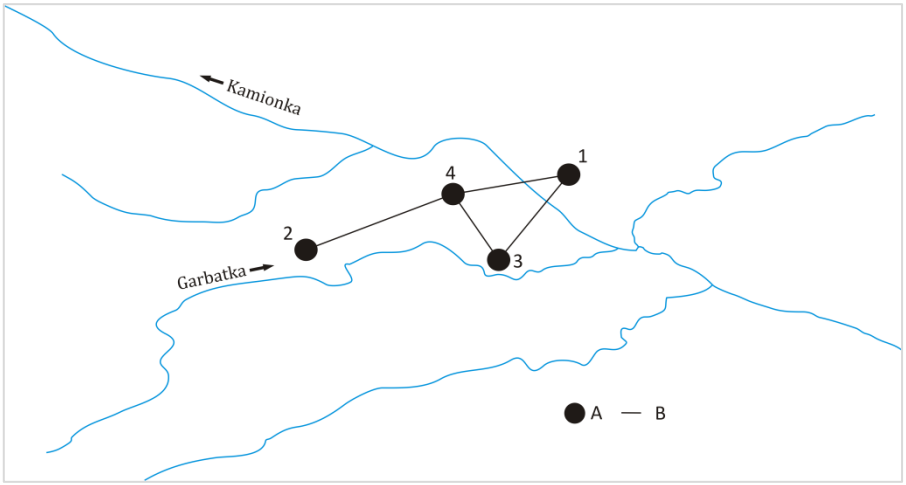

Ryc. 93. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Broniszowice, stan. 5 – Garbacz-Skała, stan. 1 na terenie Małopolski (Wyżynie Sandomierskiej) w grupie południowo-wschodniej KPL. A – cmentarzyska o znanej lokalizacji, B – widoczność potwierdzona. 1 – Broniszowice, stan. 5; 2 – Garbacz-Skała, stan. 1; 3. Stryczowice, stan. 1A; 4. Stryczowice, stan. 7.

Równie atrakcyjny potencjał mają wzorce zaobserwowane na terenie Płaskowyżu Nałęczowskim. Klasycznym tego przykładem są związki przestrzenne występujące w sektorze Wąwolnica, stan. 7 – Miłocin-Kolonia, stan. 1 (Ryc. 94). Sporządzony model opiera się jednak w pewnym stopniu na rekonstrukcji, dlatego też nie należy traktować go jednoznacznie. O ile problemem nie jest zdiagnozowanie typu relacji pomiędzy cmentarzyskiem w Wąwolnicy, stan. 7, a stanowiskami w funkcjonującymi w ramach zgrupowania nałę-

czowskiego, i dalej analogicznych relacji w obrębie samej tej koncentracji, to dyskusyjna jest już kwestia „wschodniej ekspansji" tego układu. Sytuację tę komplikuje brak jednoznacznych danych odnośnie usytuowania obiektów z Antopola. Mimo to, wykorzystując doświadczenia kujawskie, spróbowano wytypować potencjalne miejsce lokacji tej mogiły. Zadanie to zrealizowano korzystając z planu sytuacyjnego autorstwa H. Wiercińskiego (1905, 82, Fig. 69), a następnie selekcjonując hipoteczne miejsca lokacji tego cmentarzyska w oparciu o możliwość ich synchronizacji (pod kątem widoczności) z najbliższymi nekropolami z architekturą bezkomorową (Miłocin-Kolonia, stan 1 i Strzelce-Kolonia, stan. 1). Wygenerowany w ten sposób model ilustruje potencjalną rangę związków równoleżnikowych, w których nie bez znaczenia mógłby być charakter sieci hydrograficznej. Niestety wobec brak szczegółowych wskaźników chronologicznych, obecnie nie ma możliwości rozstrzygnąć na ile nekropole te były względem siebie tożsame czasowo. Możliwości datowania względnego kończą się na wskazaniu szerokiego okresu kształtowania się tego układu, zapoczątkowanego zapewne nie wcześniej niż ok. 3650 BC. Niemniej jednak, nawet jeśli powstawały one w odstępach jednego, dwu czy kilku pokoleń, nie deprecjonuje to możliwości istnienia pomiędzy nimi osi ważnych powiązań funkcjonalnych.

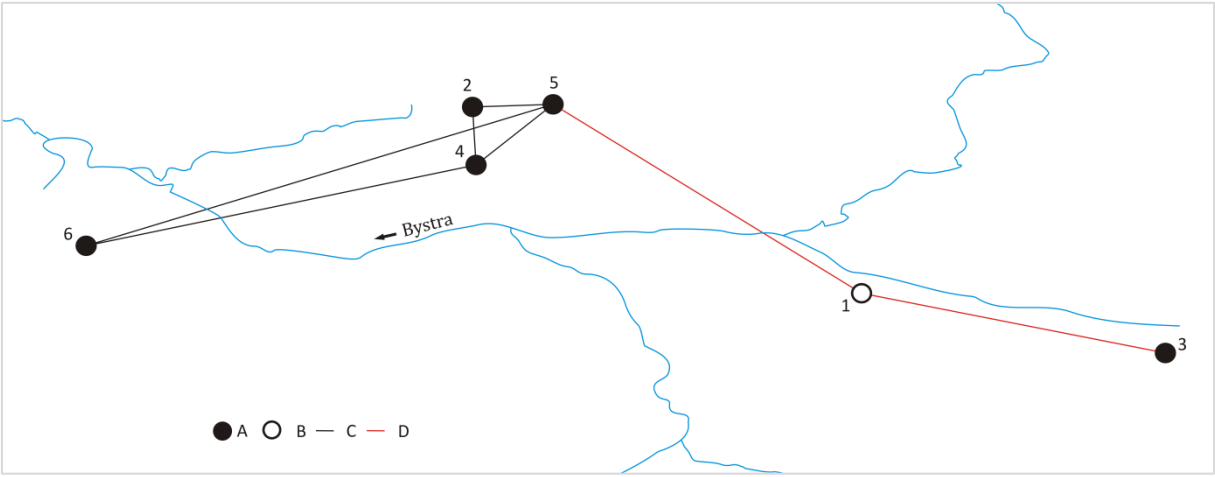

Ryc. 94. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Wąwolnica, stan. 7 – Miłocin-Kolonia, stan. 1 na terenie Małopolski (Płaskowyżu Nałęczowskim) w grupie południowo-wschodniej KPL. A – cmentarzyska o znanej lokalizacji, B – cmentarzyska o nieznanej lokalizacji, C – widoczność potwierdzona, D – widoczność możliwa. 1 – Antopol; 2 – Chruszczów-Kolonia, stan. 1; 3 – Miłocin-Kolonia, stan. 1; 4 – Nałęczów-Kolonia, stan. 1; 5 – Strzelce-Kolonia, stan. 1; 6 – Wąwolnica, stan. 7.

Dla lessów zachodniomałopolskich niewątpliwie sztandarową ilustracją związków widzialności są relacje odnotowane w kompleksie cmentarzysk na obszarze Garbu Wodzisławskim. Nekropole te usytuowane były w ścisłym nawiązaniu do walorów topograficz-

nych tego terenu i co znamienne w odseparowaniu (wzorem Niżu, Wyżyny Sandomierskiej i Płaskowyżu Nałęczowskiego) od jakiejkolwiek sieci wodnej – rzek i strumieni. Przy zmarginalizowanym znaczeniu tego rodzaju kontekstu na uwagę zasługuje natomiast sprzężony ze specyfiką topograficzną walor widzialności. Wspomniano już wcześniej, iż w Małopolsce, bez względu na to czy jest to jej partia wschodnia, środkowa, czy zachodnia, dominowało lokowanie nekropoli w strefach okołopołudniowych różnych formacji terenu. Zdarzały się pod tym względem rzadkie odstępstwa. Do wyjątków takich zalicza się usytuowanie stan. 31 w Malżycach, które to w tym szczególnym aspekcie analizy pola widzialności nabiera szczególnego wymiaru. Dzięki takiemu położeniu, z poziomu tego stanowiska możliwa była obserwacja grobowców zgrupowanych na pobliskich nekropolach: na stan. 30 w Malżycach i stan. „Mogiła Stradowska" (Ryc. 95). Faktu tego trudno jest nie docenić, zwłaszcza w obliczu istniejących markerów chronologicznych, tj. bardzo bliskich sobie dat radiowęglowych uzyskanych z materiałów kostnych (ludzkich) oraz węgli drzewnych z obiektów grobowych na obydwu cmentarzyskach w Malżycach: dwie 4700±40 BP i 4750±40 BP oraz 4765±35 BP (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 302, Table 1; P. Włodarczak 2013, 374-377).

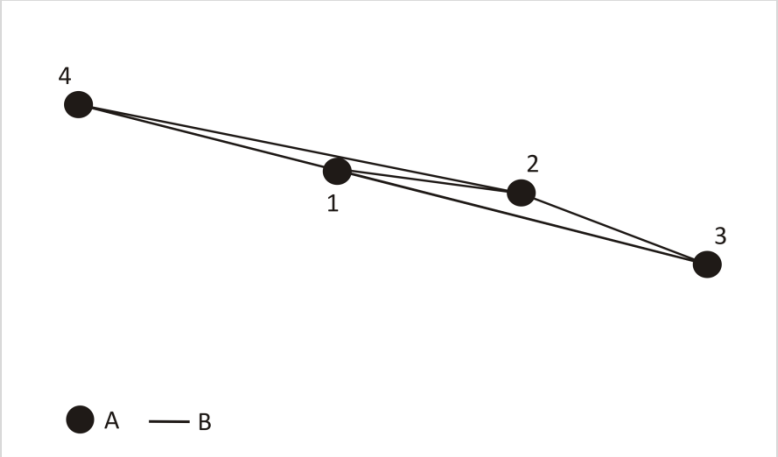

Ryc. 95. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Malżyce, stan. 31 – Zagaje Stradowskie, stan. „Mogiła Stradowska" na terenie Małopolski (Garbu Nałęczowskiego) w grupie południowo-wschodniej KPL. A – cmentarzyska o znanej lokalizacji, B – widoczność potwierdzona. 1 – Malżyce stan. 30 (grobowiec II); 2 – Malżyce, stan. 30 (grobowce I i III); 3 – Malżyce, stan. 31; 4. Zagaje Stradowskie, stan. „Mogiła Stradowska". 1.

Zaprezentowane układy z różnych rejonów Małopolski ulegają pewny przemodelowaniom wraz z zaaplikowaniem w ich struktury nekropoli zdefiniowanych jako typowo płaskie. Niekiedy też nekropole te stają się sensownymi łącznikami pomiędzy miejscami,

w których to potwierdzono występowanie struktur bezkomorowych. Trudno ocenić czy jest to argument mogący przemawiać na rzecz hipotezy o dużo szerszej niż jest to obecnie przyjmowane dyspersji takich mogił, lecz prawdopodobnie stanowi to pewien rodzaj manifestu relacji przestrzennych. Egzemplifikacją tej sytuacji jest sektor Święcica, stan. 1 – Studzianki, stan. 7 na Wyżynie Sandomierskiej. W jego obrębie dostrzeżono liczne i złożone relacje widzialności, które dodatkowo wydają się być w dużej mierze powiązane z układem hydrograficznym dorzecza Opatówki (Ryc. 96).

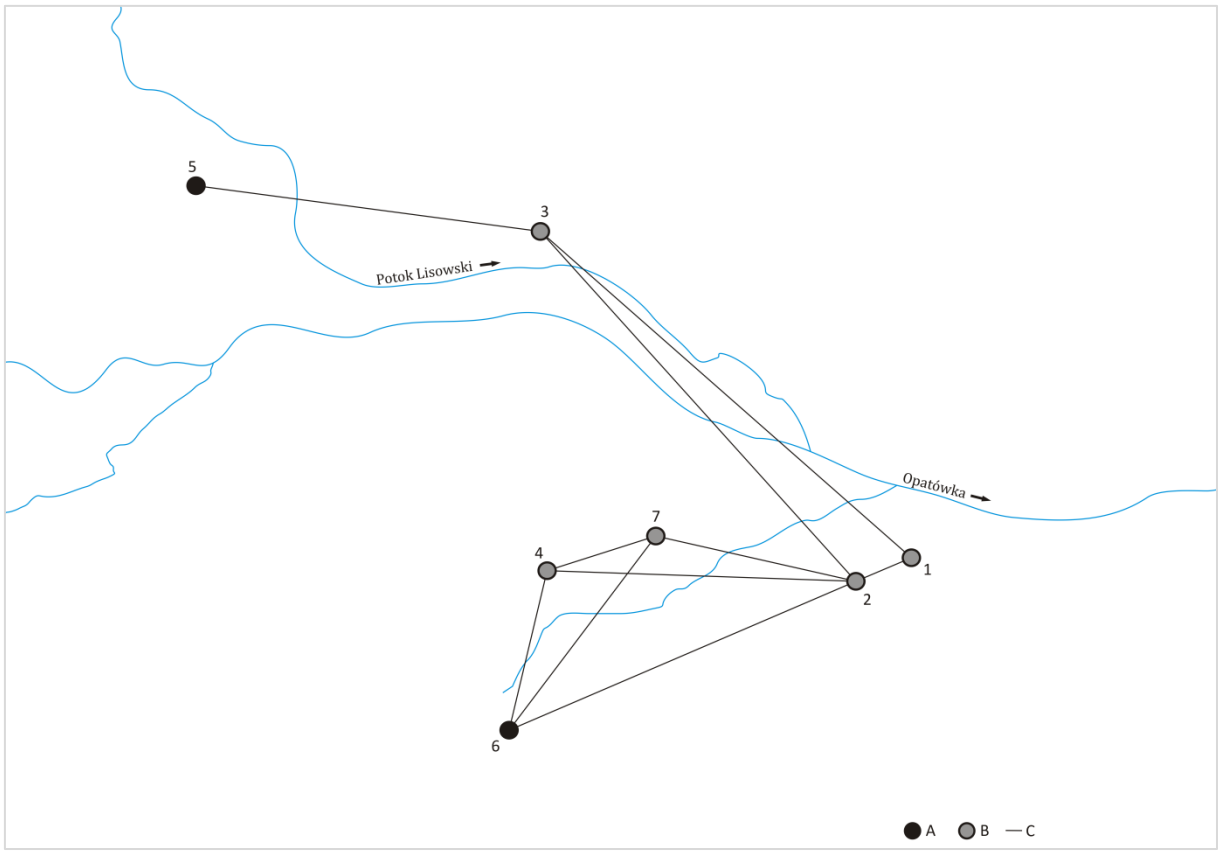

Ryc. 96. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Święcica, stan 1 – Studzianki, stan. 7 na terenie Małopolski (Wyżyny Sandomierskiej) w grupie południowo-wschodniej KPL. A – cmentarzyska z grobowcami o znanej lokalizacji, B – cmentarzyska płaskie o znanej lokalizacji. 1 – Dacharzów, stan. 1; 2 – Dacharzów, stan. 23; 3 – Daromin, stan. 5; 4 – Komorna, stan. 22; 5 – Studzianki, stan. 7; 6 – Święcica, stan. 1; 7 – Zagrody, stan. 13.

Przykładem przekształcenia uprzednio zaprezentowanych układów jest również sektor Wąwolnica, stan. 7 – Miłocin-Kolonia, stan. 1 na Płaskowyżu Nałęczowskim (Ryc. 97). Warto zauważyć, iż w ujęciu tym niezmienna pozostaje hipotetyczna lokacja nekropoli w Antopolu, która może być też synchronizowana z cmentarzyskami w Bochotnicy, stan. 4 oraz Bochotnicy-Kolonii, stan. 1 i stan. 2. W dalszym ciągu osią tego układu wydaje się

być rzeka Bystra wraz z jej dopływami (np. Dopływem z Nałęczowa i Dopływem spod Drzewiec). Niemniej jednak charakter jego wydaje się być mocno zawiły. Zastanawiający jest np. fakt niedostrzegalności z poziomu cmentarzyska w Miłocinie Kolonii nekropoli w Sadurkach, stan. 2 lub braku tego rodzaju relacji między stan. 4 w Bochotnicy i stan. 1 w Bochotnicy-Kolonii, stan. 1. Czy nie mogło być to np. rezultatem asynchronicznych relacji chronologicznych pomiędzy nimi? Pytanie to musi w chwili obecnej pozostać bez jednoznacznej odpowiedzi.

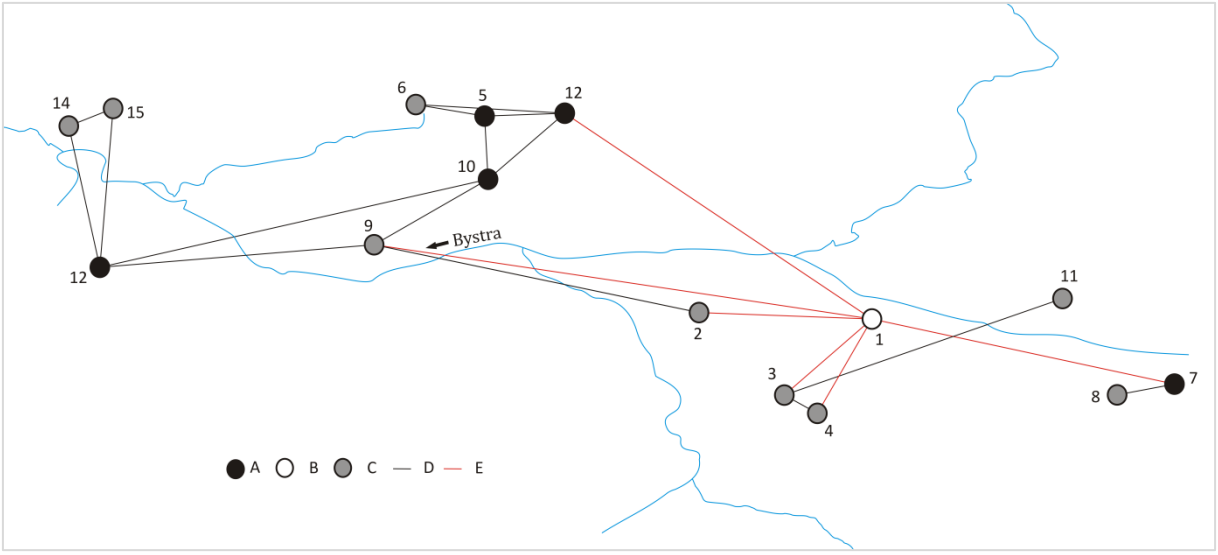

Ryc. 97. Schemat analizy widoczności cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w sektorze Wąwolnica, stan. 1 – Miłocin-Kolonia, stan. 1 na terenie Małopolski (Płaskowyżu Nałęczowskiego) w grupie południowo-wschodniej KPL. A – cmentarzyska z grobowcami o znanej lokalizacji, B – cmentarzyska z grobowcami o nieznanej lokalizacji, C – cmentarzyska płaskie o znanej lokalizacji, D – widoczność potwierdzona, E – widoczność możliwa. 1 – Antopol; 2 – Bochotnica, stan. 4; 3 – Bochotnica-Kolonia, stan. 1; 4 – Bochotnica-Kolonia, stan. 4; 5 – Chruszczów-Kolonia, stan. 1; 6 – Drzewce-Kolonia, stan. 1; 7 – Miłocin-Kolonia, stan. 1; 8 – Miłocin, stan. 11; 9 – Nałęczów, stan. 2; 10 – Nałęczów-Kolonia, stan. 1; 11 – Sandurki, stan. 2; 12 – Strzelce-Kolonia, stan. 1; 13 – Wąwolnica, stan. 7; 14 - Zgórzyńskie, stan. 1; 15 – Zgórzyńskie, stan. 7.

Trudności, pojawiające się w rekonstruowaniu dynamiki zakładania kolejnych cmentarzysk w ewentualnym odniesieniu od arterii wodnych, wynikają rzecz jasna z ogólnie słabych możliwości rozwarstwienia czasowego tego typu stanowisk. Problem ten jest aktualnie bardzo trudny do rozwiązania. Można natomiast kłaść większy nacisk na próby oceny statycznej dyspersji nekropoli z bezkomorową architekturą względem nie tylko arterii wodnych (rzek), ale i ogólnych kontekstów hydrograficznych, podobnie jak miało to miejsce w przypadku grupy wschodniej. Tereny lessów małopolskich, z danych względów geologicznych nie są obfite ani w jeziora ani też w zastoiska, ale pewne elementy środowi-

skowe, jak tereny podmokłe i źródliska stwarzać mogą interesujące perspektywy analityczne.

Biorąc pod uwagę cały obszar płatów lessowych małopolski wyróżniają się dwie tendencje. Zidentyfikowano odpowiednio po 25,8% nekropoli, które leżały w dystansach od 201-400 m i 401-600 m od zbiorników wodnych oraz 19,4% do 200 m od niech. W kontraście do Pomorza Środkowego odnotowane zostało zaledwie jedno stanowisko położone bliżej niż 100 m od wody. Okoliczność tę stwierdzono w Nasławicach, stan. 50. W przeciwieństwie do Kujaw i ich przedpola oraz w zasadzie Pomorza Środkowego, na terytorium Małopolski dużą, bo trzecią grupę – do tego nieznacznie odbiegającą od dwóch czołowych – stanowiły nekropole usytuowane w odległości 1001-1500 m od takich miejsc. Sytuację taką odnotowano w 22,6% przypadków. Szczególnie na tym tle wyróżniało się stan. 44 w Prusach na Sandomierszczyźnie, którego to dystans od cieku wodnego wynosił nieznacznie poniżej 1500 m. Jak nie trudno się domyślić znaczne odległości od wody dzieliły też ościenne w stosunku do tego stanowiska nekropole, na czele z najbardziej spektakularnym na lessach sandomiersko-opatowskich zespołem funeralnym w Pawłowie, stan. 3, usytuowanym ok. 1030 m od wody. Jedyną nekropolę z tego sektora, która wydaje się wyłamywać z takiej tendencji rozpoznano na stan. 13 w Czyżowie Szlacheckim (odległość ok. 150 m). Interesujący jest fakt, iż w całej puli ponad 30 nekropoli, zaledwie dwie położone były w granicach od 601 do 1000 m, co stanowi jedynie 6,4% obserwacji. Widać zatem w pewnym sensie dwutorowy model lokowania cmentarzysk w dość bliskich i jednocześnie odległych dystansach. W drugim z wymienionych przypadków tego rodzaju wynik wygenerowany został głównie przez ww. sektor, z wyłączeniem nekropoli na stan. 13 w Czyżowie-Szlacheckim. Być może w grę może tu wchodzić bliżej nieokreślona specyfika funkcjonalna tej konkretnej przestrzeni w ramach systemu osadnictwa KPL? Kwestia rejonu Pawłowa, stan. 3 powróci jeszcze przy okazji omawiania problemów kształtowania się relacji nekropoli względem osad i obozowisk (rozdz. III.A.2.2.).

Ciekawych spostrzeżeń dostarczają także analizy dyspersji cmentarzysk w nawiązaniu do stref źródliskowych. W przeciwieństwie do Pomorza Środkowego, na terenie którego rzeczywiste związki nekropoli KPL ze strefami źródliskowymi są trudne do wykazania, w Małopolsce relacje te bywają bardziej wyraźne. Dotyczy to jednak tylko pewnej grupy stanowisk. Spośród wszystkich badanych nekropoli, w 11 przypadkach (tj. 35,5%), odległość pierwszego z trzech uwzględnianych w zestawieniach statystycznych źródeł, była mniejsza aniżeli 500 m. Wśród tej grupy na uwagę zasługuje zwłaszcza stan. 6 w Szczytnej, które to wydaje się mieć rzeczywiste związki ze strefami źródliskowymi. Ota-

czały ono cmentarzysko z trzech stron, tj. zachodniej, wschodniej i poniekąd południowo-wschodniej, przy czym w tym ostatnim przypadku źródła cieków wodnych znajdowały się już w nieco większym oddaleniu. Najbliższe dla tej nekropoli źródło położone było 211 m od niej. Oprócz niego, jeszcze co najmniej cztery inne wypływu wody znajdowały się poniżej 1000 m od analizowanego cmentarzyska. Obok tego typu fenomenów lokacyjnych znane są także przykłady nekropoli, których to żadne z najbliższych źródeł nie znajdowało się w odległości bliższej aniżeli 1000 m. Takich stanowisk było co najmniej siedem, w tym np. podany wcześniej Pawłów, stan. 3, który to położony był kolejno ok. 1300, 1900 i nieco ponad 3000 m od trzech najbliższych źródeł. Generalnie średnia odległość małopolskich cmentarzysk od pierwszego punktu źródłowego wynosiła o 772 m (mediana = 669 m), od drugiego 1170 m (mediana = 1073 m) i od trzeciego 1609 m (mediana = 1580). Wartości te sytuują małopolskie nekropole pomiędzy kujawskimi a środkowopomorskimi.

III.A.2.2. Relacje względem sieci osadniczej

Rozprzestrzenienie komponentów osadnictwa badanej kultury na jej południowo-wschodnim terytorium, a zwłaszcza w partiach wyżyn lessowych, należy do kluczowych zagadnień neolitu dyskutowanych w rodzimej literaturze przedmiotu (np. J. Kruk 1973; 1980, 97-103; J. Kruk i in. 1996; J. Kruk, S. Milisauskas 1991, 173-180; 1999; H. Kowalewska-Marszałek 1992; J. Nogaj-Chachaj 1993; 2004, 63-125; A. Kulczycka-Laciejewiczowa 2002, 99-105; M. Nowak 2009, 381-391; M. Rybicka 2014). W odróżnieniu od przedstawionych wyżej teoretycznych modeli rozwoju siedlisk KPL na Kujawach i Pomorzu, małopolskie sieci osadnicze tej kultury charakteryzowała obecność wielkich i stabilnych osad, wokół których funkcjonowała sieć mniejszych osiedli. Układ ten, zdaniem badaczy neolitu wyżyn lessowych, nosił miano hierarchicznego (J. Kruk 1996, 40, J. Kruk, S. Milisauskas 1999, 133). Najlepiej rozpoznanym przykładem tak zorganizowanych struktur przestrzennych jest mikroregion wyodrębniony w promieniu 10 km od rozległej osady centralnej w Bronocicach, stan. 1, która to w szczytowych okresach rozwoju (stadia Bronocice II-III) osiągnęła wielkość ponad 20 ha (J. Kruk i in. 1996, 28, J. Kruk, S. Milisauskas 1999, 135). W obrębie mikroregionu (o pow. ok. 314 km^2), w optimum rozwojowym osady centralnej, funkcjonowało prawdopodobnie wiele mniejszych osiedli i obozowisk, skategoryzowanych w trzech grupach: do 2 ha, 2,1-4,9 h i 5-10 ha (J. Kruk i in. 1996, 28-31; por. J. Kruk 1980, 95). Przyjmując, iż tego typu układ mikroregionalny nie był tylko prostą formą skrywającą *palimpsesty wielu epizodów osadniczych* (M. Nowak 2009, 387),

jego potencjał demograficzny mógł być bardzo znaczący (J. Kruk i in. 1996, 39-40; por. uwagi S. Kukawka 2000, 99-109), odmiennie od wcześniej opisanego ŁMO KPL (J. Wierzbicki 1999, 202).

Jakie więc miejsce i jaką funkcję, w tak zorganizowanej przestrzeni należy przypisać nekropolom z bezkomorowymi grobowcami? Jeśli – abstrahując od teoretycznie niefuneralnych ról mogił – społeczność mikroregionu łupawskiego (przy relatywnie niedużym potencjale demograficznym) były wstanie „zaopatrzyć" ten mikroregion w rozbudowaną sieć cmentarzysk z bezkomorowymi strukturami, to możliwości mieszkańców egzystujących w rejonie bronocickim nie mogły być w tym zakresie mniejsze. Możliwości same w sobie nie materializują jednak idei, więc gdy pojawia się problem z identyfikacją w badanej przestrzeni oczekiwanego tam zjawiska, pojawia się oczywiste pytanie – czy zjawisko takie w ogóle kiedykolwiek wystąpiło, a jeśli tak, to czy aby nie w ograniczonej formie? Problem ten jest właściwy dla lessów zachodniomałopolskich. W kontraście do Poganic, stan. 4 w ŁMO KPL, brak jest informacji o obecności reliktów bezkomorowych grobowców w odległości nie tylko ok. 5 km od osady-centrum w Bronocicach, stan. 1, ale w całym analizowanym mikroregionie. Jak należy to rozumieć? Absencję tę można tłumaczyć dwojako, tj. albo jako rzeczywisty stan rozpoznania zjawiska – co ma szczególne znaczenie w studiach nad podstawową (?) pogrzebową funkcją takich obiektów albo też jako niekoniecznie przypadkowy efekt określonego oddziaływania bronocickiego centrum gospodarczo-politycznego na cały mikroregion (i jego bezpośrednie zaplecze). Wydaje się, iż w przypadku drugiego z tych wariantów można byłoby rozważyć znaczenie roli terytorialnej. Zachęca do tego dyspersja najbliższych znanych nekropoli.

Analizując odległość zachodniomałopolskich mogił w stosunku do osiedla w Bronocicach, stan. 1 zwraca uwagę rozlokowanie najbardziej znanych miejsc sepulkralnych z obiektami podtypu B_1, tj. w Słonowicach, stan. 5 i Zagajach Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska". Obie te nekropole usytuowane były niewiele poza strefą mikroregionu, tj. odpowiednio ok. 12 km (na południowy-wschód) i ok. 10,9 km (na wschód) od Bronocic, stan. 1. W ostatnich latach do tych miejsc dołączyły też stan. 30 i 31 w Malżycach, znajdujące ok. 11,3 km na wschód od osiedla centralnego. Jak wspomniano w rozdz. II.C.2., czas użytkowania wymienionych cmentarzysk – przynajmniej w aspekcie *stricte* funeralnym – przypadł na etap klasyczny małopolskich zespołów KPL, skorelowanych z stadiami Bronocice II-III (por. P. Włodarczak 2006, 34). Przyjmując ciągłość zasiedlenia wspominanej osady, pewne jest, iż cmentarzyska te mogły być dobrze znane jej mieszkańcom i być może przez nich wykorzystywane. Jaki był jednak charakter tego wykorzystania, trudno prze-

sądzać, choć za ich charakterystyczną lokalizacją, niewiele poza krawędzią terytorium bronocickiego, mogła rzeczywiście ukrywać się konkretna funkcja terytorialna. Rzetelność wymaga jednak by zwracać też uwagę na kwestie ambiwalentne, które nie pozwalają na zero-jedynkową kategoryzację określonego fenomenu. Tak oto, np. zasięg i zawartość (kilkanaście mogił i kilkadziesiąt grobów poza ich wnętrzami) nekropoli w Słonowicach, stan. 5, sugeruje silny aspekt funeralno-rytualny, podczas gdy – odwołują się ponownie do doświadczeń łupawskich – nekropole formujące tzw. pierwszy i (zwłaszcza) drugi pas graniczny wokół osady w Poganicach, stan. 4 składały się zwykle z jednej tylko mogiły (por. rozdz. III.A.1.2). Co prawda jedno nie musi zaprzeczać drugiemu, ale przy próbach wnikania w znaczenia funkcjonalne badanych struktur, należy kierować się właściwą ostrożnością. Pomijając kwestię słonowicką wspomnieć należy jeszcze o innych potencjalnych markerach dla strefy wokół osiedla w Bronocicach, stan. 1, tj. nekropoli w Malżycach, stan. 30-31. Niewątpliwie zwraca bowiem uwagę pozycja topograficzna tych stanowisk, usytuowanych na Garbie Wodzisławskim, przez który to praktycznie przebiega północno-wschodnia granica rozpatrywanego mikroregionu. Podana jednostka fizjogeograficzna dalej na wschód wyraźnie kontrastuje z obniżeniem Doliny Nidy (J. Kondracki 1998, 2009). Lokalizacja mogił w takich warunkach przypomina poniekąd sytuację z ŁMO KPL, gdzie niektóre nekropole zakładano na granicach dwóch środowisk (por. rozdz. III.A.1.1).

Jak nie trudno zauważyć, powyższy model akcentuje hipotetyczną relację tylko na linii osada centralna – cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami. Jak z kolei do dyspersji tych nekropoli ma się położenie pozostałych mniejszych osad w mikroregionie bronocickim i poza nim? Warto bowiem zauważyć, iż szereg osiedli o pow. 5-10 h, usytuowanych było niejednokrotnie w połowie dystansu pomiędzy centrum mikroregionu a opisanymi nekropolami (por. J. Kruk i in. 1996, 31, Ryc. 7). W sytuacji takiej postanowiono sięgnąć po możliwości analiz widzialności, zakładając *a priori* hipotetyczną synchronizację rozpatrywanych struktur. O ile bowiem w przypadku Bronocic, stan. 1 analiza taka z uwagi na dystans ponad 10 km pomiędzy nimi była bezcelowa to w przypadku odległości 5 km miała ona większy sens (por. rozdz. III.A.1.1.). Symulacje takie, pomimo dawania dobrych efektów w próbach ocen relacji na linii samych nekropoli (*vide* sektor Malżyce, stan. 31 – Zagaje Stradowskie, „Mogiła Stradowska"; por. rozdz. III.A.2.1), nie dały w zasadzie podobnie istotnych rezultatów przy uwzględnieniu osad. Relatywnie niska, południowa lokacja (czyli wbrew modelowi *high and dry*; por. rodz. III.A.2.1.) cmentarzyska w Słonowicach, stan. 5 skutkowała brakiem kontaktu wzrokowego praktycznie z każdym stanowiskiem w obrębie 314 km^2 wokół Bronocic, stan.1. Nie było to możliwe nawet w

sytuacji maksymalnego odlesienia krajobrazu (J. Kruk i in. 1996, 102, Ryc. 25). Podobnie niewiele można powiedzieć na temat takich związków w odniesieniu do nekropoli położonych na Garbie Wodzisławskim. Z rejonu Malżyc, stan. 30 i 31 czy Zagajów Stradowskich, stan. „Mogiła Stradowska" nie rozpościerał się też widok na osadę w Zawarży. Osiedle to było co prawda mniejsze niż 5 ha i położone już granicą omawianego mikroregionu (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 2002, 99), ale znajdowała się ono bardzo blisko, bo ok. 3 km na północ od podanych nekropoli i z tego powodu mogło być dla nich w jakimś sensie istotne. Obecnie trudno jednak wykazać ich ścisłą synchronizację, głównie ze względu na brak datowanych ^{14}C materiałów z Zawarży. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (2002, 104) zakładała, iż czas jego trwania był krótki (zaledwie ok. 20 letni) i mieścił się on w szerokich ramach ok. 3650-3300 BC. Co prawda P. Włodarczak (2006, 34) skłania się ku temu, iż materiały z tej osady bliższe są typologicznie fazie II aniżeli III, ale nie zmienia to faktu, że nawet taka ocena czasu egzystencji Zawarży nie należy do najbardziej precyzyjnych. Tego samego typu problemy dotyczą też ewentualnych aktywnych związków tych nekropoli z osadą w Mozgawie, usytuowaną ok. 4 km na północ od Zawarży. Stanowisko to znajdowało się na granicy Garbu Wodzisławskiego i Doliny Nidy (M. Florek, T. Wiśniewski 2008, 145).

Lessy zachodniomałopolskie nie są co oczywiste jedyną strefą na terytorium Małopolski, dla której należy poszukiwać relacji czasoprzestrzennych między osiedlami a cmentarzyskami KPL. Szczególnie perspektywiczne mogą być w niedalekiej przyszłości szerokie analizy „pucharowych" sieci osadniczych na lessach sandomiersko-opatowskich. Dla wstępnego zobrazowania przenikania i/lub wykluczania takich przestrzeni wybrano teren między Wisłą a Kamienną[63](Ryc. 98). Tak rozciągnięty obszar można uznać za stosunkowo dobrze przebadany powierzchniowo, aczkolwiek w jego centralnej części odnotować należy jedną poważną lukę, tj. w rejonie Kicharach Nowych, stan. 2. Teren ten nie doczekał się jak dotąd opracowania w ramach AZP, co jest o tyle niekorzystne, iż odnotowane na tym stanowisku obiekty grobowe datowane są bardzo późno, na schyłek IV i początek III tys. BC (por. rozdz. II.C.2.1). Mimo to warto przyjrzeć się nieco bliżej dostępnym układom statycznym. Dla optymalnego zobrazowania siły „oddziaływań" osad i obozowisk zastosowano metodę estymacji jądrowej. Pokazuje ona dobitnie, iż na terenie Sandomierszczyzny osadnictwo KPL miało tendencję do koncentrowania się w ramach sku-

[63] Obszary AZP: 85-72, 85-73, 85-74, 86-72, 86-73, 86-74, 87-71, 87-72, 87-73, 87-74, 88-70, 88-71, 88-72, 88-74, 89-70, 89-71, 89-72, 89-73, 89-74, 90-70, 90-71, 90-72, 90-73.

pisk (mikroegionów?), oddzielonych od siebie przestrzeniami zasiedlonymi mniej intensywnie – głównie w rejonach wododziałów (Ryc. 98). Zastanawiająca jest w tym modelu pozycja cmentarzysk, na których to stwierdzono występowanie bezkomorowej architektury, jak i cmentarzysk płaskich, spośród których część mogła być pierwotnie również zaopatrzona w takie założenia (por. rozdz. III.A.2.1.). Na południu analizowanego obszaru widać np. dwie gęste koncentracje osadnictwa KPL, tj. w rejonie górnej Gorzyczanki, jak i nad Polanówką, dolnego dopływu Koprzywianki. W bliskim kontekście obydwu tych zgrupowań osadnictwa znane są dwie nekropole z bezkomorową architekturą, odpowiednio w Nasławicach, stan. 50 i Złotej, stan. 6. W obydwu przypadkach stanowiska sepulkralne położone były praktycznie na krawędziach koncentracji osadnictwa (Ryc. 98). Sytuacja taka wydaje się powtarzać częściej, chociaż z drugiej strony znany jest rejon Malic Kościelnych, stan. 1 i Studzianek, stan. 7, gdzie nekropole usytuowane były nieco bardziej centralnie w stosunku do pozostałości osad i obozowisk. W tym przypadku można zaobserwować „wtopienie" się ich w lokalną strukturę i obecność (w rozumieniu statycznym) tuż obok odmiennych funkcjonalnie stanowisk. Centralną lokalizację, lecz o zupełnie innym charakterze można by przypisać z kolei nekropoli w Pawłowie, stan. 3. W bliskim jej położeniu (tj. do ok. 1,5 km), brak jest osad i obozowisk KPL, podczas gdy w strefie tej uchwytna jest nekropola na stan. 10. Dla porównania w promieniu 1,5 km od Malic Kościelnych, stan. 1 odnotowano aż siedem stanowisk o charakterze osadniczym i ani jednego cmentarzyska. Idąc dalej, w promieniu 3 km od Pawłowa, stan. 3 zewidencjonowano 17 stanowisk osadniczych i kolejne cztery nekropole, natomiast w takiej samej strefie od Malic Kościelnych, stan. 1 istniało 26 stanowisk osadniczych i nadal ani jednej nekropoli.

Czy przedstawione zależności mogą stanowić świadectwo zróżnicowania funkcjonalnego sandomierskich nekropoli? Odpowiedź na to pytanie wymagać powinna znacznie bardziej pogłębionych studiów osadniczych, zwłaszcza pod kątem chronologii. Być może część z cmentarzysk mogła stanowić centra, obsługujące funeralnie ościenne wspólnoty wioskowe, a inne z kolei były sytuowane na zapleczu przestrzeni wykorzystywanych przez określone, bliższe sobie tożsamościowo (?) grupy. Nekropola w Pawłowie, stan. 3 nosi dość istotne cechy, tj. jak już podkreślano w studiach nad morfologią bezkomorowych założeń, cechuje ją niespójny charakter. Nie dotyczy to tylko zróżnicowania typologicznego samych mogił, ale też grobów, zbudowanych w różny sposób, nawet w ramach jednej mogiły. Nie można zatem wykluczyć, iż to konkretne stanowiska było w jakimś stopniu bardziej istotne społecznie i „organizowało" sieć osadniczą w sposób niekoniecznie powtarzalny w innych rejonach lessów sandomiersko-opatowskich. Pojawia się tu poniekąd aso-

cjacja z teorią S. Rzepeckiego (2004, 138) zaproponowaną dla systemu kujawskiego (por. rozdz. II.A.1.2.). Obecnie trudno jest jednak formułować przypuszczenia czy nekropola z Pawłowa, stan. 3 i ewentualnie ościenna, zdiagnozowana na stan. 10, były rzeczywiście miejscami centralnymi, „obsługującymi" nie tylko jedną, ale i kilka wspólnot woskowych.

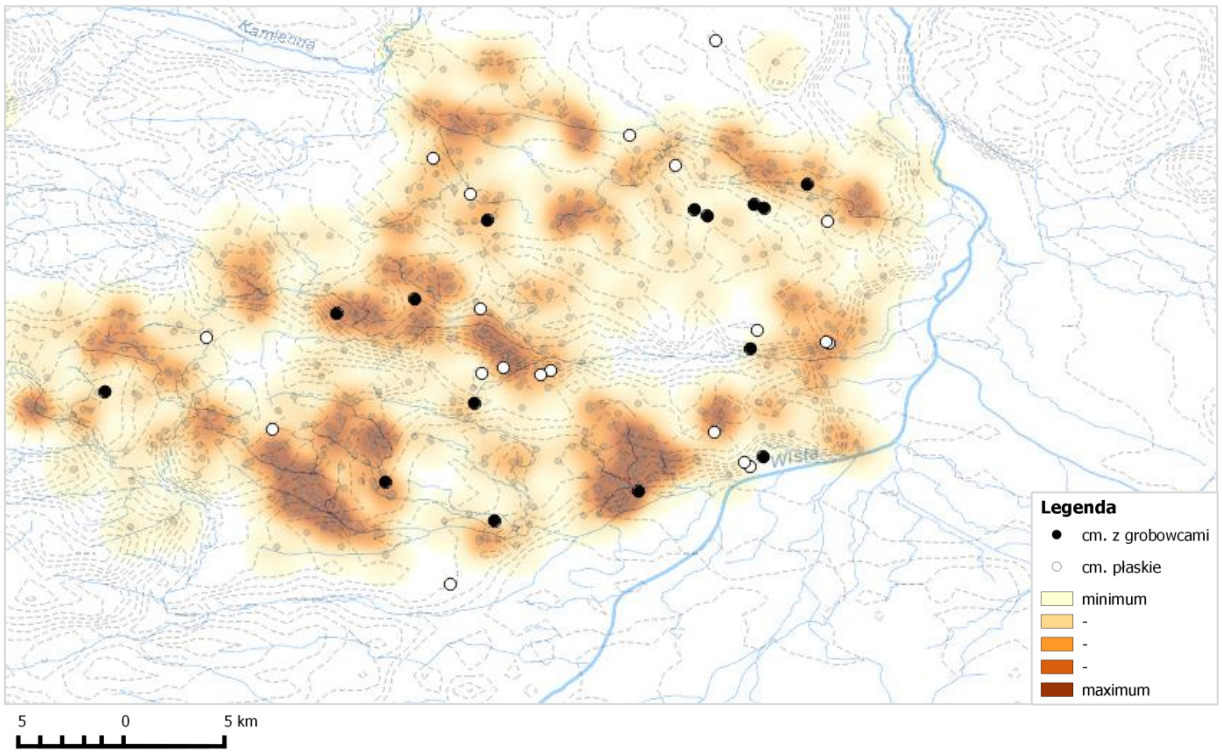

Ryc. 98. Dyspersja cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami na tle osadnictwa w Małopolsce (część Wyżyny Sandomierskiej) w grupie południowo-wschodniej KPL.

Sugerowane możliwości są trudne do zbadania. Pamiętać należy, że wiele stanowisk – figurujących na mapach jako punkty statyczne w konfiguracjach niejednokrotnie zachęcających do odważnych interpretacji – nie musiało być ze sobą spójnych czasowo (por. M. Nowak 2009, 387). Jeśliby nawet zawęzić okres ich egzystencji do ram stadium klasycznego małopolskiej KPL, to i tak będzie to szeroki przedział ok. 3650-3300 BC, w którym to dynamika osadnicza mogła kształtować się w bardzo zróżnicowany sposób, którego aktualnie nie można w sposób zadowalający odtworzyć. Badanie tej dynamiki w przypadku opisywanej strefy jest szczególnie utrudnione, m.in. ze względu na to, iż dla tak istotnej dla prowadzonych rozważań nekropoli w Pawłowie, stan. 3 nie ma żadnych oznaczeń radiowęglowych. Jednak nie wszędzie na ziemi sandomierskiej widoczne są tak poważne niedociągnięcia. Jednym z lepiej rozpoznanych terenów jest rejon dorzecza Kamionki, w którym to obok kilku nekropoli z bezkomorowymi formami, przebadano jedną z

największych na lessach sandomierskich osad wyżynnych – Stryczowice, stan. 1 (A. Uzarowicz-Chmielewska 1985, 29-44; 1989, 227-237; 1991, 155-158; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Matraszek 2013). Osiedle to posiada bardzo wymowne położenie w stosunku do ościennych nekropoli. W promieniu 3 km od niego znajdowały się cztery tego rodzaju miejsca: Stryczowice, stan. 1A, Stryczowice, stan 7, Broniszowice, stan. 5 i Garbacz-Skała, stan. 1. Jak wiadomo, cmentarzyska te usytuowane były w terenie w sposób, który – przy założeniu istnienia odpowiednio odlesionych przestrzeni – umożliwiał kontakt wzrokowy pomiędzy nimi (por. rozdz. III.A.2.1.). Okazuje się, iż w model ten wpisać można też wymienioną osadę wyżynną, aczkolwiek z zastanawiającymi zastrzeżeniami. Znajdujący się na jej terenie obserwator miał możliwość dostrzeżenia mogił w Broniszowicach, stan, 5 i Garbacz-Skale, stan. 1, niemniej już niekoniecznie obiektów z pobliskiego, również stryczowickiego, stan. 7 (por. S. Iwaniszewski 2006, 260-261). To ostatnie z wymienionych cmentarzysk usytuowane było dosłownie na granicy pola obserwacji. Abstrahując (lecz ich nie ignorując) od przypuszczeń S. Iwaniszewskiego (2006, 261), zdaniem którego fosa rozpoznana na osadzie w Stryczowicach, stan. 1 (np. A. Uzarowicz-Chmielewska 1982, 245-266), stanowiła element graniczny „systemu" widzialności i niewidzialności mogił, wiele wskazuje, iż te odrębne funkcjonalnie przestrzenie mogły być ze sobą w jakimś stopniu zbieżne czasowo. Tę zbieżność można zapewne bliżej odnosić do fazy III aniżeli II stadium klasycznego KPL w Małopolsce (np. B. Matraszek, S. Sałaciński 2003, 27; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Matraszek 2013; por. P. Włodarczak 2006, 41-42). Interesująco w tym kontekście wygląda datowanie nekropoli w Broniszowicach, stan. 5, dla której jak już informowano w części poświęconej chronometrii radiowęglowej (rozdz. II.C.2.1.), uzyskano oznaczenia pomiędzy 3700-3500 BC, a zatem bliższe fazie II. O czym to może świadczyć? W obu przypadkach nie jest wykluczony związek pomiędzy osadą a nekropolami, ale mogła być to relacja różnego typu. Traktując literalnie aktualnie dostępne informacje (i ich interpretacje), można by zastanowić się nad tym czy to aby nie nekropola w Broniszowicach, stan. 5 (która to nawiasem mówiąc mogłaby zostać skonstruowana w nawiązaniu do osady na stan. 10 w tej samej miejscowości[64]) stała się punktem odniesienia przy wyborze miejsca pod osadę wyżynną?, albo jednym z dwóch takich reperów (pamiętając o enigmatycznym cmentarzysku w Garbaczu-Skale, stan. 1)? Mogiły

[64] Zgodnie z teorią J. T. Bąbla (2006, 281): *Wejście do grobowca umieszczono w kierunku hipotetycznej drogi biegnącej od osady KPL na stan. X w Broniszowicach (...) W naszej rekonstrukcji przyjmujemy, iż ścieżka taka mogła istnieć również w czasach, kiedy osada KPL na stan. X w Broniszowicach jeszcze lub już nie istniała.*

ze Stryczowic, stan. 7 byłyby w tym układzie efektem działań społeczności, która zamieszkiwała nowopowstałą osadę. Jeśli tak, to czy rzeczywiście słuszna jest teoria S. Iwaniszewskiego na temat nieutylitarnej funkcji obecnego na jej terenie rowu? Na pytanie to nie ma prostej odpowiedzi. Można jednak pozwolić sobie na pewną refleksję. Faktem jest, że urządzenia o podobnej morfologii, tzw. *palisade enclosures*, znane są np. z grupy północnej KPL, z północnych Niemiec i Danii, np. z Esefeld, Ldkr. Steinburg (D. Lornsen 1987, 36), Büdelsdorf, Ldkr. Rendsburg-Eckernförde (H. Hingst 1975, 33, Abb. 1) i Sarup, Odense amt. (N. H. Andersen 1997, 21, Fig. 12). Na szeregu tamtejszych stanowiskach trudno jest odnaleźć układy, które wprost pasowałyby do propozycji tego badacza. W najbliższych małopolskiej fazie III fazach Fuchsberg i Klintbakke osiedla obronnego Sarup trudno doszukiwać się tak samo fascynująco modelu. Oczywiście monumentalne obiekty KPL (tam megality *sensu stricto*) znajdowały się tam blisko (poniżej 0,5 km) osiedla, jednak charakterystyczny był ich związek nie tyle z konstrukcjami defensywnymi (z obu wymienionych faz osadniczych), lecz lokalnym systemem rzecznym (N. H. Andersen 1997, 91, Fig. 121). Powracając jednak do Małopolski, zaproponowany dla rejonu stryczowickiego model może komplikować identyfikacja kolejnej nekropoli, która to znajdowała się praktycznie bezpośrednio na przedpolu osiedla wyżynnego, na tzw. stan. 1A (A. Uzarowicz-Chmielewska 2013, 11, 22-23; 235). Choć trudno powiedzieć coś więcej na jej temat, taka a nie inna pozycja względem osady musi budzić zastanowienie. Aktualnie brak jest bowiem dowodów na chronologiczną koherencję dwóch skrajnych funkcjonalnie struktur KPL, tj. mieszkalnych i funeralnych na tak zawężonej przestrzeni. Z drugiej jednak strony, w tym samym czasie, tj. II poł. IV tys. BC, tego rodzaju fenomeny odnotowano w dorzeczu Łaby i Soławy, tj. w środowisku Salzmünde (TRB MES IV), np. w Doläuer Heide w Saksonii-Anhalcie (H. Behrens 1973, 85-92). Spotykane są one też później (TRB MES V), w kulturze bernburskiej (J. Müller 1990, 279-280). Jest to już jednak czas schyłku IV i pocz. III tys. BC, któremu na Sandomierszczyźnie odpowiadałaby co najwyżej nekropola w Kicharach Nowych, stan. 2, pod warunkiem, że spostrzeżenia P. Włodarczaka (2013, 375) na temat jej dotychczasowego datowania byłyby nieuzasadnione.

Powyższe uwagi nie są typową dygresją. Podobne poniekąd problemy są także zauważalne na lessach przemysko-rzeszowskich, ściślej na Podgórzu Rzeszowskim, na południowo-wschodnim krańcu Małopolski. Teren ten zyskał w ostatnich latach na szczególnym znaczeniu, przede wszystkim dzięki spektakularnym odkryciom podczas tzw. badań autostradowych, które uruchomiły lawinę identyfikacji i weryfikacji stanowisk KPL. Jak wynika z ostatnich badań również tam funkcjonowało stabilne osadnictwo tej kultury, po-

dobnie jak na Sandomierszczyźnie, zachodniej Małopolsce i Płaskowyżu Nałęczowskim (M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014). Są to istotne ustalenia, które zmieniają dotychczasową narrację (np. R. Zych 2008). Co prawda ilość stanowisk z materiałem KPL nie jest na tym terenie wciąż tak imponująca jak na ww. obszarach i nie można jeszcze jasno konkludować na temat formowania się tam bardziej rozbudowanych (zhierarchizowanych) mikroregionów osadniczych, to kilka faktów musi być bliżej omówionych. Z punktu widzenia prowadzonych studiów interesująca jest niewątpliwie możliwości synchronizacji osady wyżynnej z Pawłosiowa, stan. 52 (M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014, 67-255), nie tylko z nekropolą ze Skołoszowa, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 13-37), ale też z podobną, odkrytą w Szczytnej, stan. 6 (D. Król i in. 2014, 62-78). Datowania radiowęglowe i analiza materiałów ceramicznych pozwalają sądzić, iż struktury te funkcjonowały w stadium klasycznym małopolskiej KPL, być może nawet w jej młodszym etapie – fazie III (np. M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014, 245). Na tę chwilę nie sposób jednak powiedzieć czy były one w stosunku do siebie idealnie współczesne, czy też „zazębiały" się one tylko częściowo. Jak już jednak wielokrotnie wspominano na łamach tej pracy (por. rozdz. III.A.), problematyka „żywotności" nekropoli z bezkomorową architekturą, nie powinna być rozpatrywana jedynie pod kątem ich klasycznej funeralnej roli, ponieważ po jej utracie, pełnić mogły one w przestrzeni role alternatywne – w dalszym ciągu ważne dla okupujących lokalne tereny „pucharowe" społeczności.

Badając dyspersję struktur funeralnych oraz mieszkalnych na Podgórzu Rzeszowskim, trzeba sformułować pytanie, która z tych dwóch nekropoli mogła mieć większe znaczenia dla osady w Pawłosiowie, stan. 52? Biorąc pod uwagę kryteria osadnicze, takie jak zdefiniowane i przytaczane już znaczenia przestrzeni w promieniu 5 i/lub 10 km od „centrum", można przyjąć, że dla tego osiedla istotniejsza mogła być nekropola w Szczytnej, stan. 6, położona nieco tylko ponad 4 km na północny-zachód od niego. Dla kontrastu, cmentarzysko skołoszowskie znajdowało się w odległości ok. 14 km tyle, że w przeciwnym, południowo-wschodnim kierunku. Tak bliska odległość pomiędzy stan. 6 w Szczytnej, a stan. 52 w Pawłosiowie spowodowała, że postanowiono wykonać test widzialności, na podobnych zasadach jak we wcześniej prowadzonych analizach. Test ten wypadł negatywnie. Ludność pawłosiowska z całą pewnością nie mogła mieć kontaktu wzrokowego z opisywanym cmentarzyskiem. Nekropola ta była zaś z całą pewnością widoczna – przy założeniu koegzystencji czasowej – z oddalonej o kilkaset m osady KPL na stan. 5 w Szczytnej. Niestety, to konkretne osiedle nie doczekało się jeszcze omówienia na łamach

literatury. Jego chronologiczna korespondencja, nie tylko z tym cmentarzyskiem, ale i osadą w Pawłosiowie, stan. 52 pozostają w sferze spekulacji.

Mniej enigmatyczna wydaje się być synchronizacja czasowa pawłosiowskiego osiedla z nekropolą w Skołoszowie, stan. 7. Jednak nawet przyjmując, że te inne pod kątem funkcjonalnym stanowiska idealnie współgrały ze sobą chronologicznie, to otwartą kwestią pozostaje kwestia rzeczywistego znaczenia nekropoli dla osady. Jak zauważono dystans pomiędzy nimi wynosił ok. 14 km, a zatem był on większy aniżeli w przypadku kompleksu sepulkralnego w Słonowicach, stan. 5 w stosunku do Bronocic, stan. 1. Trudno jest sądzić by nekropola w Skołoszowie, stan. 7 mogła pod względem typowo „funeralnym" obsługiwać osadę w Pawłosiowie, stan. 52[65]. Niewykluczone są natomiast inne znaczenia tej nekropoli, ale do ich określenia wymagane są bardzo dokładne i poszerzone studia. Interesująca perspektywą w takim kontekście była identyfikacja ościennej w stosunku do cmentarzyska osady na stan. 31, która to znajdowała się w niemal identycznej relacji odległościowej do nekropoli jak miało to miejsce w rejonie Szczytnej. Bliższe analizy chronologii ^{14}C i materiałów zabytkowych wydają się jednak przemawiać za tym, iż osiedle to powstało nieco wcześniej od obiektów sepulkralnych (por. rozdz. II.C.2.1**)** i w przeciwieństwie do nich reprezentuje ono wczesny etap tej kultury w Małopolsce, synchronizowany ze fazą I osady w Bronocicach, stan. 1 (J. Rogoziński 2014, 49-50). Pojawienie się tak wczesnych zespołów KPL na tym terenie nie musiało być jednak bez znaczenia dla nekropoli skołoszowskiej. Możliwe, że stanowiło ono rodzaj rekonesansu tutejszej terenów, które to następnie skolonizowały szerzej kolejne pokolenia posługujące się stylem „pucharowym". Tak czy inaczej, aktualnie cmentarzysko to wydaje się być delikatnie odizolowanym w stosunku do wyżynnych i względnie z nim synchronicznych osiedli KPL na Podgórzu Rzeszowskim. Warto zauważyć jego nader specyficzną lokację w aspekcie topograficzny. Położone było ono niemalże na krawędzi lessowej wysoczoczyzny, na przedpolu szerokiej doliny Sanu. Ponownie nasuwa się tutaj kwestia ewentualnego znaczenia terytorialnego, jednak – analogicznie jak w przypadku zachodniomałopolskich Słonowic, stan. 5 – problemem jest klasycznie funeralny potencjał tej nekropoli (31 grobów), który nie

[65] Nie można wykluczyć, iż pomiędzy osadą w Pawłosiowie, stan. 52 a nekropolą w Skołoszowie, stan. 7 mogły istnieć inne duże dosady wyżynne. Jesienią i wiosną 2015 r. badano np. sondażowo stan. 11 w Chłopicach, pow. Jarosław, oddalone od Skołoszowa, stan. 7 o niewiele ponad 10 km. Stwierdzono tam występowanie licznych materiałów KPL w obiektach, świadczących o identyfikacji na lessach przemysko-rzeszowskich następnej stabilnej osady tej kultury. Prace te realizowali kolejno: G. Płoskoń, a następnie D. Król i J. Rogoziński

koresponduje m.in. z realiami łupawskimi, gdzie mogiły graniczne były zwykle jednopochówkowe. Osobną kwestią jest także identyfikacja ok. 4 km dalej na wschód kolejnej nekropoli (płaskiej) i towarzyszącej jej osady na stan. 11 w Świętym. Aktualnie nie ma jednak szczegółowych informacji literaturowych na temat tych struktur. Bliższe informacje na temat ich chronologii pozwoliłyby zapewne w większym stopniu zrozumieć fenomen Skołoszowa, stan. 7.

III.A.3. Podsumowanie

Ogólne konkluzje wynikające z przedstawionych w rozdziale III.A. treści bywają bardzo interesujące. Jak się wydaje, zgodnie z aktualnym stanem identyfikacji, dyspersja badanych form w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL, obok wielu elementów zbieżnych, jest też nacechowana istotnymi zróżnicowaniami. Dotyczy to zarówno aspektów lokacji nekropoli w odniesieniu do środowisk naturalnych (w relacji do określonych formacji topograficzno-hydrograficznych), jak i kulturowych (w nawiązaniu do sieci osadniczych tej kultury, formowanych przez zróżnicowane funkcjonalnie komponenty). Jednym z najważniejszych i wcale nie banalnych wniosków jest fakt, iż linia ewentualnych zróżnicowań we wzorach sytuowania analizowanych struktur nie jest wprost tożsama z klasycznym podziałem na grupę wschodnią i południowo-wschodnią KPL. Miewa ona inny, niekiedy dość labilny charakter.

Biorąc pod uwagę aspekty naturalne (topograficzno-hydrograficzne i miejscami także geomorfologiczne) cechą niewątpliwie wspólną dla większości rozpatrywanych cmentarzysk było lokowanie ich w strefach dolinnych, często w bezpośredniej relacji do systemów rzecznych, którym to zapewne nierzadko można przypisywać walor komunikacyjny. W układach tych obowiązywała zwykle zasada *high and dry*, ale i od niej znane są odstępstwa, tak na Niżu, jak i na lessach małopolskich. Wracając do kwestii wody, konteksty te bywały rozmaite, aczkolwiek jedna prawidłowość wydaje się być stosunkowo uniwersalna – preferowanie lokowania nekropoli w wilgotnym i zabagnionym *entourage'u*. Ta prawidłowość daje się zaobserwować zarówno w grupie wschodniej i południowo-wschodniej KPL, chociaż zdarzają się też pewne zastanawiające odstępstwa, zwłaszcza w strefie łupawskiej, gdzie trudno jest np. o wykazanie związków nekropoli ze strefami źródliskowymi. Kontekstu takiego nie można co prawda przeceniać, bo jak pokazują realia kujawskie i małopolskie, nie wyróżnia się on statystycznie na tle generalnego znaczenia

wody, ale w odniesieniu do dorzecza Łupawy kontekst ten jest dość istotny. Dla Pomorza Środkowego i Kujaw zaobserwowano jednak inne cechy wspólne, tj. urozmaicone ekspozycje nekropoli w stosunku do stron świata. Dla porównania w Małopolsce zdecydowanie preferowano stoki południowe, rzadziej południowo-wschodnie i południowo-zachodnie. Był to jednak zapewne rezultat specyfiki wysoczyzn lessowych.

Ciekawy problem, który również nie mógł umknąć uwagi w powyższych studiach jest potencjalne znaczenie dostępu do wychodni określonego materiału skalnego (bądź ich braku), który to byłyby jednym z ważniejszych determinantów nie tylko lokowania grobowców, ale też ich różnic morfologicznych. Wydaje się, że dostępność surowców glacjalnych miała znaczenie dla budowy bezkomorowych struktur, ale nie była warunkiem koniecznym do ich zaistnienia, o czym informują struktury małokamienne lub drewniane typu B, zidentyfikowane w środowiskach, gdzie dostęp do brył eratycznych nie stanowił szczególnego wyzwania. Jeśli do budowy kamiennych mogił typu A podejmowano się w Małopolsce, to tym bardziej nie było obiektywnych przeciwskazań do podejmowania ich na Kujawach i Pomorzu Zachodnim, a jednak, jak pokazują najnowsze doświadczenia, również tam sięgano po rozwiązania *stricte* drewniane. Zagadnienia relacji na osi lokalny surowiec – morfologia grobowca, powinny być rozpatrywane w toku specjalnych badań (por. K. Rassmann, G. Schafferer 2012, 107-120).

Kluczowe i rysujące poważne perspektywy są badania dyspersji nekropoli KPL w odniesieniu do całych systemów osadniczych tych społeczności. Dotychczasowe doświadczenia pokazują, iż lokacje tych stanowisk w obrębie terenów objętych intensywnym zasiedleniem, nie wydają się mieć charakteru uniwersalnego. Abstrahując od modelu opracowanego dla dorzecza Słupi i Łupawy, który to rzeczywiście w skali ogólnej jest relatywnie logiczny (nawet przy założeniu, iż czas trwania osady-centrum w Poganicach, stan. 4 został przesadnie nadinterpretowany), pozycje cmentarzysk na tle osadnictwa kujawskiego i małopolskiego są trudne do jednoznacznej interpretacji. Uzasadnione wydaje się być postrzeganie ich niekiedy jako centra, zaś innym razem jako markery eksploatowanych gospodarczo przestrzeni. Alternatywy te w teorii mogłyby się sprawdzać zarówno na Kujawach i ich przedpolu, jak i w Małopolsce. Niestety, są dwa poważne mankamenty, z powodu których te atrakcyjne możliwości interpretacyjne, mogą póki co pozostawać tylko w sferze teoretycznej. Mowa tu o stanie rozpoznania stanowisk w sensie liczby statycznych punktów na mapie, a następnie deficycie datowań ^{14}C. Pożądana ilość wskaźników chronometrii absolutnej pozwalałaby dokonać rozwarstwień chronologicznych odpowiedniej

liczby takich punktów. W realiach idealnych mogłoby to skutkować rekonstrukcją dynamicznych układów „pucharowego" osadnictwa.

III.B. Organizacja przestrzenna wnętrz cmentarzysk

Badania przyczyn lokowania nekropoli z bezkomorową architekturą w określonych kontekstach naturalnych oraz kulturowych, nie są oczywiście jedynym celem obserwacji przestrzennych. Posiadając dość sprecyzowany obraz położeń takich stanowisk, kolejnym interesującym zadaniem jest wgląd w ich wewnętrzną strukturę, próbę dostrzeżenia prawideł, albo też ich braku w usytuowaniu konkretnych grobowców, a następnie grobów, tak we wnętrzach mogił, jak i poza nimi. Fundamentalne pytanie, jakie powinno się tu pojawić jest właściwie parafrazą tego, które sformułowano w prologu poprzedniego rozdziału, tj. czy miejsca mogił (grobów) w ramach cmentarzysk wybierano kierując się konkretną ideą, a jeśli tak, to z jakiego powodu, takie a nie inne upodobania odgrywały rolę nadrzędną względem mniej popularnych możliwości? Studia te stają się więc dopełnieniem wcześniejszych analiz źródeł statycznych, czyli dociekań nad morfologią obiektów kreujących przestrzenie cmentarzysk. Mając już wiedzę o ich zróżnicowaniu, a włączając do tego kwestię kontekstu tej niejednorodności, można formułować newralgiczne problemy. W okolicznościach gdy na cmentarzysku X wyróżniono więcej niż jedną tylko bezkomorową mogiłę czy też w obrębie mogiły Y (albo poza jej przestrzenią) rozpoznano więcej niż jeden grób, muszą pojawiać się zapytania o sekwencje rozwojowe tych przestrzeni, a ściślej o tzw. małą chronologię między strukturami ją formującymi.

Punktem wyjścia proponowanych analiz są dane o budowie grobowców (rozdz. II.A.). Podstawowa uwaga skupiona zostanie na ocenę związków przestrzennych pomiędzy konkretnymi (i zróżnicowanymi typologicznie) grobowcami, z uwzględnieniem ich orientacji względem stron świata i pozostałych obiektów występujących na cmentarzyskach (głównie innych grobowców). Następnie ważne będą obserwacje dyspersji samych grobów i ewentualnie innych struktur (dodatkowych konstrukcji drewnianych i kamiennych), tak wewnątrz mogił, jak i poza ich przestrzenią. Niestety, z powodów obiektywnych obserwacje te nie mogą być realizowane na zadowalającą skalę, co ma szczególne znaczenie dla strefy grupy wschodniej KPL. Szablonową tego przyczyną jest niedostatek właściwych planów sytuacyjnych nekropoli (W. Chmielewski 1952, 51-52; por. M. Rybicka 2006, 72). Skutkuje to często niemożnością identyfikowania rzeczywistych granic nekropoli. Kla-

sycznie ilustrują to sytuacje, w których to nie zawsze wiadomo czy dane (przeważnie archiwalne) o obecności bezkomorowych konstrukcji na terytorium określonej miejscowości należy rozumieć jako komunikat o jednym cmentarzysku czy może wielu, funkcjonujących pierwotnie w ramach autonomicznych klasterów?[66]

III.B.1. Grupa wschodnia

III.B.1.1. Rozmieszczenie grobowców

W rozdziale dotyczącym zróżnicowania bezkomorowych grobowców we „wschodniej" strefie KPL, wyróżniono cztery podstawowe typy tych obiektów: A-D (rozdz. II.A.1.). Struktury te omówiono tam w uzasadnionym, typologicznym porządku. W przedkładanej części porządek ten zostanie przekształcony. Prezentowane będą tu kolejno nekropole, w ramach których rozpoznano określone formy grobowców.

III.B.1.1.1. Kujawy i ich przedpole

Na terenie tym występowały cmentarzyska, w obrębie których zakładano mogiły tylko jednego typu i rzadziej takie, na których wznoszono formy dwóch różnych typów. Zdecydowanie najliczniejsze były nekropole, gdzie wystąpiły tylko konstrukcje typu A – 71,2%, a następnie typu C – 13,3%, B – 6,7% i D – 2,2%. Sporadycznie odnotowano sytuacje koegzystencji następujących typów: A i C, B i C oraz C i D (Ryc. 99).

[66] Idealnie ilustruje to przypadek stan. 1 w Starej Dąbrowie, z którym to kojarzone są 22 mogiły (np. W. Chmielewski 1952, 43). Innym, pewniejszym przykładem są bezkomorowe struktury z Janiszewka, stan. 1, które miały funkcjonować w dwóch skupiskach (W. Chmielewski 1952, 52-53). Trudno jest jednak dzisiaj ocenić czy były to dwie oddzielne strefy w ramach jednej nekropoli, czy może niezależne nekropole.

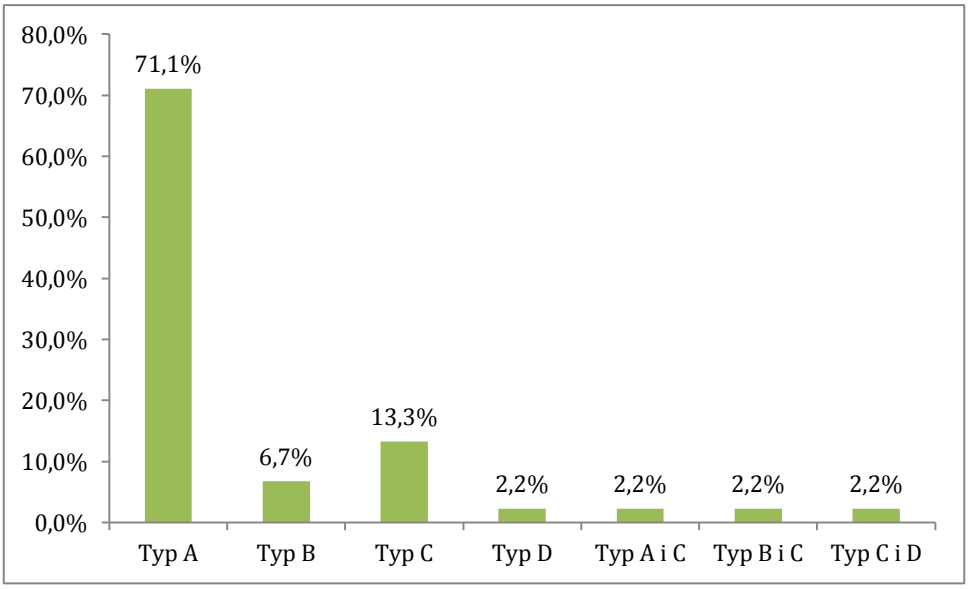

Ryc. 99. Zestawienie % cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami A-D na terenie Kujaw ich przedpolu w grupie wschodniej KPL.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Wydaje się, iż większość takich cmentarzysk składała się tylko z mogił podtypu A_1. Zaledwie w jednym przypadku stwierdzono koegzystencję przestrzenną struktur A_1 i A_3. Większą różnorodność można zaobserwować obserwując liczebność grobowców wewnątrz danych nekropoli (Tabela 1) oraz ich relacje przestrzenne.

Wydaje się, iż analizowane cmentarzyska cechowała zróżnicowana ilość mogił podtypu A_1. Znane są nekropole tylko z jedną taką konstrukcją (np. Faliszewo, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 45), dwoma (np. Gaj, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 86), trzema (np. Janiszewo, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 52), czterema (np. Iłowo, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 46), pięcioma (np. Lubomin, stan. 6 i Wietrzychowice, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 80; I. Jadczykowa 1970, 125-143; 1971, 93-103), siedmioma (np. Leśniczówka, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 74, 80), dziewięcioma (Sarnowo, stan. 1; np. W. Chmielewski 1952, 53-73; L. Gabałówna 1969, 43-45; H. Wiklak 1975, 43-53; 1980, 33-83), a nawet kilkunastoma (np. Janiszewek, stan. 1; W. Chmielewski 1952, 52; por. M. S. Midgley 1985, 227). Cmentarzysko, na którym wystąpiły zarówno obiekty A_1 i A_3, reprezentują natomiast Obałki, stan. 1 (W. Chmielewski, 1952, 83, W. Tetzlaff 1961, 44). W sąsiedztwie czterech form trapezoidalnych rozpoznano tam dwa obiekty o kolistej strukturze.

Mając na uwadze wycinkowy charakter danych empirycznych, nie sposób ustalić jakie nekropole były najbardziej rozpowszechnione. Traktując literalnie zgromadzone da-

ne, można by przypuszczać, że w rozpatrywanym regionie dominowały nekropole jednomogiłowe (ok. 40% przypadków), z kolei następną poważną grupę stanowiłyby cmentarzyska składające się z dwóch takich form – ponad 20%. Miejsca, w których funkcjonowałyby większe ilości założeń podtypu A_1, tj. trzy, cztery, pięć, sześć, itp. miałyby charakter incydentalny. Rzeczywistości mogła być jednak znacznie bardziej złożona. Zauważył to już W. Chmielewski (1952, 51), wskazując na możliwość funkcjonowania bardziej rozbudowanych cmentarzysk (por. M. Rybicka 2006, 72).

Analizując organizację stref wewnątrz cmentarzyskowych wypada zwrócić uwagę na generalną konwencję sytuowania założeń podtypu A_1 względem stron świata. W przeszłości kwestia ich orientacji była wielokrotnie dyskutowana (np. M. S. Midgley 1985, 63-74). Biorąc pod uwagę wszystkie znane mogiły zauważalna jest tendencja do sytuowania ich wzdłuż linii E-W – 63,2%, a następnie NE-SW – 20,6%, SE-NW – 8,8% i N-S – 7,4%. Większość tych struktur posiadała czoła skierowane na E (Tabela 2). W jednym przypadku odkryto grobowiec o ścianie frontowej zwróconej na W (Tabela 2; W. Chmielewski 1952, 50; por. M. S. Midgley 1985, 65, Fig. 17). Wśród mogił zorientowanych wzdłuż osi NE-SW i SE-NW nie natrafiono na czoła skierowane w stronę SW i NW (Tabela 2; por. M. S. Midgley 1985, 65, Fig. 17). Obecność sztywnych prawidłowości dostrzec można także w strukturach zbudowanych w układzie południkowym. Zdecydowanie dominowały tam formy z czołami zwróconymi w stronę S (Tabela 2; por. M. S. Midgley 1985, 65, Fig. 17). Odmienny układ miał grobowiec z Faliszewa, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 46; por. M. S. Midgley 1985, 225).

Ciekawe są wzajemne relacje konstrukcji A_1 w ramach konkretnych cmentarzysk. W odniesieniu do strefy kujawskiej, kwestie relacji pomiędzy trapezoidalnymi mogiłami były już wielokrotnie przedmiotem zainteresowań badawczych. Każdorazowo brano pod uwagę tylko kilka sztandarowych nekropoli KPL (np. M. S. Midgley 1985, 72-74; S. Rzepecki 2004, 129-131; M. Rybicka 2006, 72). Powodem tego stanu rzeczy był deficyt planów sytuacyjnych cmentarzysk z grobowcami A_1 (por. M. Rybicka 2006, 72). Szkice takie sporządzono tylko dla nekropoli w Gaju, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 79, Ryc. 49), Leśniczówce, stan. 1 (K. Jażdżewski 1936, ryc. 974), Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 74, Ryc. 44; W. Tetzlaff 1961, 44, Ryc. 5), Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 45, Ryc. 14; H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 2), Wietrzychowicach, stan. 1 (I. Jadczykowa 1971) i Zberzynie, stan. 3 i 3a (W. Tetzlaff 1961, 40, Ryc. 1).

Analizując rozmieszczenie bezkomorowych konstrukcji typu A w obrębie każdego ze stanowisk, zauważalny jest relatywnie jednomyślny schemat orientacji, jakkolwiek z

różnymi odchyleniami (por. M. S. Midgley 1985, 70, Table 3). Dewiacje te generują niekiedy zastanawiający efekt przestrzenny (Ryc. 100-101). Z tego powodu, wydaje się, iż mogiły te były np. rozmieszczane w tzw. wachlarzowaty sposób (por. M. Rybicka 2006, 70) – z lekko zbiegającymi się partiami wierzchołkowymi lub przeciwnie – czołowymi. Przykłady tych pierwszych ilustrują trzy główne skupienia grobowców, tj. IV-VI w Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 45), 1, 3 i 4 w Leśniczówce (K. Jażdżewski 1936, ryc. 974), a także III-V w Wietrzychowicach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 94, Ryc. 61). Grobowce podtypu A_1, których wierzchołki były względem siebie rozbieżne odkryto natomiast w skupisku mogił I-III w Zberzynie, stan. 3 i 3a (W. Tetzlaff 1961, 40, Ryc. 1). Na opisywanych cmentarzyskach wystąpiły też odmiennie usytuowane struktury – niemal równoległe względem siebie. Do takich zaliczyć można mogiły I i II w Sarnowie, stan. 1 (np. H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 3) i Wietrzychowicach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 94, Ryc. 61) i zapewne obie formy z Gaju, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 79, Ryc. 49).

Na niektórych cmentarzyskach widoczne są strefy koncentracji mogił. W Sarnowie, stan. 1, wyróżniono dwa takie skupiska, którym towarzyszyły cztery, nieco odizolowane założenia, tj. grobowiec III, znajdujący się pomiędzy ewidentnie większymi grobowcami I-II oraz IV-VI, a także obiekty VIII, IX i przede wszystkim VI – usytuowane w innym rzędzie, w dość dużych, co najmniej 50 m odstępach od siebie (H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 2; por. M. Rybicka 2006, 70). Co więcej, obiekt VII miał nieco inną orientację od wszystkich pozostałych, tj. zbliżoną do układu N-S (z odchyleniem NE-SW; Tabela 2; por. M. S. Midgley 1985, 73, Table 3). Z kolei grobowiec VIII znajdował się niemal na przedłużeniu osi obiektów IV i V, z nieco silniejszym odchyleniem wierzchołka na S (por. M. S. Midgley 1985, 70, Table 3). Ważne jest także to, iż usytuowany był on w miejscu przewyższonym o ok. 5 m w stosunku do poziomu położenia mogił I-VI (H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 2). Nieco inny układ (SE-NW, z niedużym odchyleniem)[67] charakteryzował założenia A_1 z Wietrzychowic, stan. 1 (por. R. Grygiel, E. Niesiołowska-Śreniowska 1997, 224). Grobowce te były ponadto bardzo blisko umiejscowione i względnie jednorzędowo, aczkolwiek obiekt III był wysunięty nieco bardziej w kierunku NW (W. Chmielewski 1952, 94, Ryc. 94).

[67] W niektórych pracach podawana jest błędna orientacja, tj. N-S (por. M. Rybicka 2006, 71, Ryc. 2).

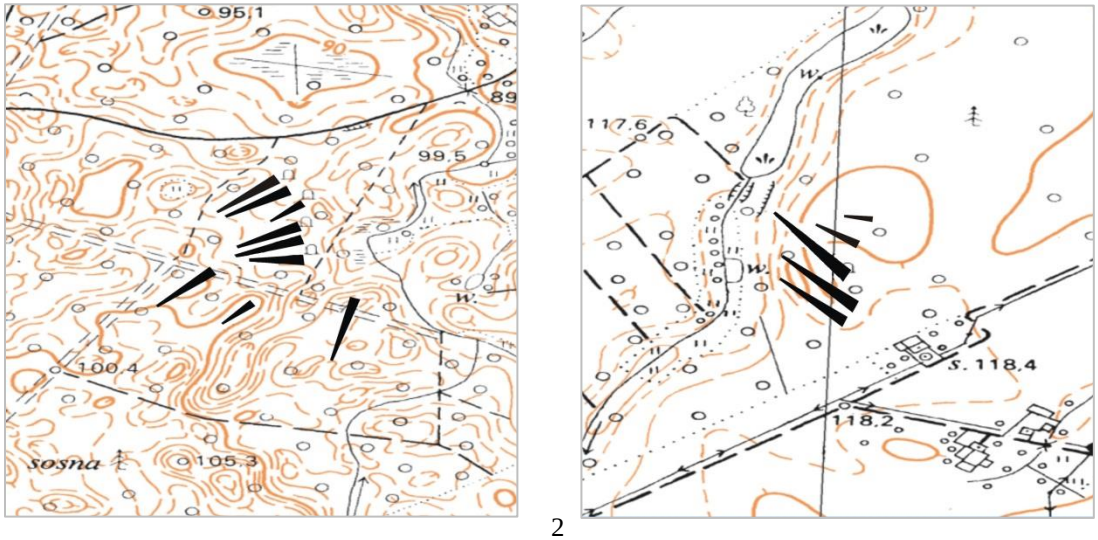

1 2

Ryc. 100. Przykłady topografii przestrzeni cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami podtypu A_1 na terenie Kujaw w grupie wschodniej KPL. 1 – Sarnowo, stan. 1; 2 - Wietrzychowice, stan. 1.

Generalnie, wymienione stanowiska ilustrują dwa zróżnicowane wzory przestrzennego porządku nekropoli z grobowcami podtypu A_1. Przyczyny warunkujące taką rzeczywistość musiały być rozmaite (por. M. S. Midgley 1985, 72), ale z dużą dozą prawdopodobieństwa można zaryzykować opinię, iż na taką ich konfigurację wpłynęły własności terenu w obrębie cmentarzyska. Tłumaczyć może ona niekompatybilną orientację założeń w Sarnowie, stan. 1. Czynnik ten nie musi jednak tłumaczyć problemu wyodrębniania się skupisk mogił, jak i form odseparowanych (*vide* grobowiec VII).

Do grupy cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami typu A oprócz zawierających jedynie trapezoidalne formy, przyporządkować można oryginalną nekropolę, zidentyfikowaną w Obałkach, stan. 1 (W. Chmielewski, 1952, 83, W. Tetzlaff 1961, 44). Na jej terenie, obok klasycznych mogił podtypu A_1, zidentyfikowano struktury A_3. Sposób rozmieszczenia tych pierwszych nie odbiegał od wzorca symptomatycznego dla analizowanych już cmentarzysk (W. Chmielewski 1952, 74, Ryc. 44). Rozplanowanie I-III było z jednej strony bardzo podobne do wachlarzowatego układu mogił IV-VI w Sarnowie, stan. 1, z drugiej – z uwagi na delikatne wysunięcie obiektu I – nasuwa ono bezpośrednie skojarzenie z modelem wietrzychowickim. Na cmentarzysku w Obałkach, stan. 1 na uwagę zasługuje także wyraźna autonomia przestrzenna mogiły IV, usytuowanej ponad 200 m na NE od ww. grobowców (W. Chmielewski 1952, 74, Ryc. 44). Dodatkowo, obiekt ten miał orientację nieco inną w stosunku do pozostałych (Tabela 2). Daje to pewne skojarzenia ze schematem sarnowskim, choć odległości pomiędzy tamtejszymi skupiskiem mogił IV-VI,

a np. założeniami VII i IX były mniejsze. Zasadnicza różnica polega jednak na nieco innej kwestii. W Obałkach, stan. 1 „wolną" strefę wypełniały w pewnym stopniu dwie koliste mogiły podtypu A_3. Jak wynika z niezbyt precyzyjnego planu sytuacyjnego, formy te były usytuowane w linii SE-NW, nieco bliżej form 1 i 2 aniżeli 4 (W. Tetzlaff 1961, 44, Ryc. 5). Przypominając uwagi poczynione we wstępie do tego rozdziału, wypada zadać pytanie, czy wspomniana mogiła IV była tak naprawdę częścią tego właśnie cmentarzyska, czy może już elementem innego?

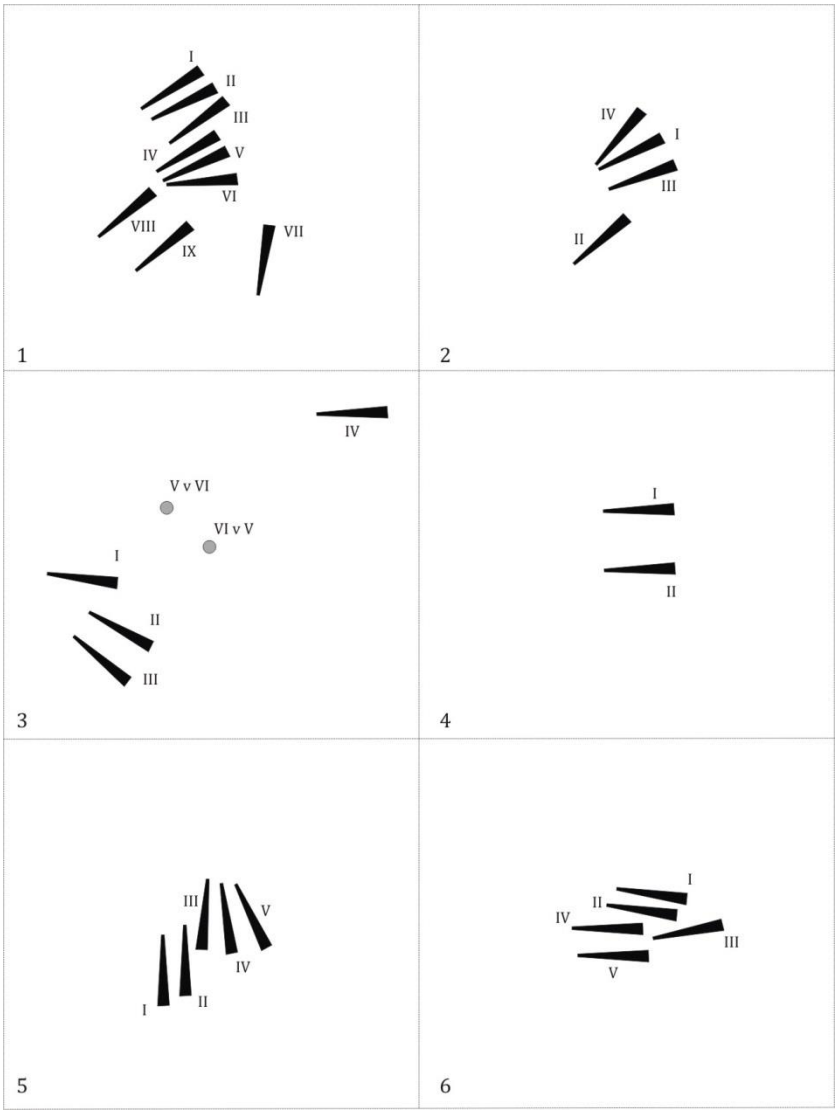

Ryc. 101. Schemat rozmieszczenia bezkomorowych grobowców podtypu A_1 i A_3 na wybranych cmentarzyskach z terenu Kujaw i ich przedpola z grupy wschodniej KPL. 1 – Sarnowo, stan. 1; 2 – Leśniczówka, stan. 1; 3 – Obałki, stan. 1; 4 – Gaj, stan. 1; 5 – Wietrzychowice, stan. 1; 6 – Zberzyn, stan. 3 (wg W. Chmielewski 1952; K. Jażdżewski 1936; W. Tetzlaff 1961).

Cmentarzyska z grobowcami typu B

W porównaniu do cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami typu A, nekropole z formami typu B są dotychczas rozpoznane w ograniczonym zakresie (Ryc. 99). Z terenu Kujaw i ich przedpola znane są trzy tego typu cmentarzyska (Tabela 1). Zidentyfikowano je zarówno w Podgaju, stan. 7A (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 35), Redeczu Krukowym, stan. 20 (P. Papiernik 2012, 214) oraz Smarglinie, stan. 22 (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, 74-75). Na tych nekropolach odkryto jedynie pojedyncze mogiły (Tabela 1). Te, zapewne trapezoidalne formy (B_1) miały układ zbliżony do form podtypu A_1: E-W w Redeczu Krukowym, stan. 20, SE-NW w Smarglinie, stan. 22 i NE-SW w Podgaju, stan. 7A (Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Na terytorium Kujaw i ich przedpola cmentarzyska te stanowią drugą z najliczniej reprezentowanych grup nekropoli (Ryc. 99). Analogicznie jak w przypadku stanowisk z obiektami typu B, brak jest danych o występowaniu w ich obrębie więcej niż jednej mogiły (Tabela 1). Założenia te reprezentowały podtypy C_1 lub C_2, choć zazwyczaj brak jest możliwości rozstrzygnięcia, jaki posiadały one dokładnie kształt (por. rozdz. II.A.1.1.). Pewniejsza jest ich orientacja. Struktury te sytuowano bardzo podobnie jak formy typu A i B, tj. dwukrotnie wzdłuż osi E-W, w Radojewicach, stan. 29 i Sławsku-Dolnym, stan. 35, a także raz w układzie N-S w przypadku mogiły w Pieckach, stan. 1, NE-SW w Hucie Padniewskiej, stan. 6 oraz NE-SW w Chabsku, stan. 33 (Tabela 2). W przypadku Sławska Dolnego, stan. 35 zwraca uwagę oryginalna lokacja hipotetycznego czoła – od strony W (Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu D

Do grupy kujawskich i okolicznych cmentarzysk z mogiłami typu D (lub może bardziej D_1) można zakwalifikować aktualnie tylko jedną nekropolę – w Nagórkach Grabowskich, stan. 25 (P. Kittel i in. 2012, 13-34; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 167-182). Odkryto tam co najmniej jedną mogiłę KPL, zorientowaną odmiennie aniżeli większość struktur A_1, tj. N-S (Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu A i C

Jest to pierwsza – nie licząc współegzystujących w Obałkach, stan. 1 struktur podtypu A_1 i A_3 – grupa cmentarzysk, cechująca się występowaniem odmiennych typologicznie mogił KPL. Wyodrębnienie tej kategorii oparte jest o wyniki badań stan. 2-3 w Tupadłach. *Odnotowano* (tam) *zarówno formy typu kujawskiego, jak i nieznane dotychczas* (A. Kośko 2006, 21). Wg ogólnego planu hipotetyczne formy A_1 współwystępować mogły z obiektami typu C nie tylko na terenie tych dwóch cmentarzysk, ale też na obszarze szerszym, w ramach TMM (A. Kośko 1976, 403, Ryc. 1). W przypadku stan. 2-3 trudno jest ocenić bliższe relacje przestrzenne pomiędzy odnotowanymi tam strukturami. Na podstawie dostępnych danych wydaje się, iż tamtejsze struktury nawiązujące do form podtypu A_1 zorientowane były podobnie jak inne tego rodzaju formy kujawskie, tj. NE-SW i SE-NW (Tabela 2). Usytuowanie pozostałych struktur jest niejasne (A. Kośko 1976, 403, Ryc. 1).

Cmentarzyska z grobowcami typu B i C

Z opisywanego terenu znana jest jedna nekropola, na której wyróżniono trzy obiekty typu B i zapewne jeden typu C. Układ taki odnotowano w Inowrocławiu, stan. 95 (L. Czerniak, A. Kośko 1993, 5-50; por. S. Rzepecki 2004, 124-125; 2011a, 15-22; 2011b, 13-23).

W przeciwieństwie do zaprezentowanych wcześniej cmentarzysk z grobowcami A_1, w Inowrocławiu, stan. 95 dostrzegalne są zgoła inne relacje przestrzenne (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 3). Zastanawiający jest przede wszystkim fakt ich skrajnie różnej orientacji mogił (Tabela 2). Z jednej strony odkryto tam dwa założenia typu B zbudowano wzdłuż linii N-S, z drugiej natomiast podobną strukturę o równoleżnikowym przebiegu, i niedużym odchyleniu SE-NW (Table 2). Tak wyraźne przeciwieństwa nie są znane z żadnego innego cmentarzyska kujawskiego (Tabela 2). Niezbyt jasno na tym tle przedstawia się położenie struktury typu C (oznaczonej jako obiekt 482), której układ interpretowany jest alternatywnie, tj. E-W lub N-S (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Jakkolwiek założenie to nie byłoby zorientowane, to faktem jest, iż wszystkie inowrocławskie grobowce współtworzyły układ, „otaczający" kilkadziesiąt m^2 – wolnej od innych tego typu założeń (?) – czworokątnej przestrzeni (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 3).

Cmentarzyska z grobowcami typu C i D

Ostatni z wyróżnionych wariantów nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL, znany jest – podobnie jak szereg wyżej omówionych – tylko z jednego stanowiska (Ryc. 99). Współ-

obecność form C i D stwierdzono na cmentarzysku w Łącku, stan. 6 (np. L. Domańska 1995; 1995a, 7-14; 2006, 289-299).

Sytuacja przestrzenna na tej nekropoli jest skomplikowana. Odkryto tam dwa, odległe o ponad 50 m, punkty lokowania grobowców. W jednym z tych miejsc, które mieściło się na niewielkiej kulminacji, odkryto tylko jeden grobowiec, określony jako podtyp D_1. W drugim natomiast (położonym niżej) relikty najprawdopodobniej dwóch grobowców, być może odmiennych typologicznie, tj. C_1 i D_1. Charakter relacji przestrzennej pomiędzy nimi był szczególny. Było to związane z nałożeniem się jednej konstrukcji na drugą (L. Domańska 2006, 295), tj. mogiły C_1 na D_1 (por. L. Domańska 2006, 293, Ryc. 4).

Na wskazanym cmentarzysku widoczna jest równoleżnikowa preferencja orientowania mogił, bez względu na to czy były to formy C_1 czy D_1. Faktem jest jednak, iż jedna z mogił o konstrukcji mieszanej (D_1), na bazie której skonstruowano następnie mogiłę C_1, cechowała się odchyleniem NE-SW (Tabela 2). Wszystkie trzy bezkomorowe założenia miały ponadto czoła skierowane od strony E (Tabela 2).

III.B.1.1.2. Ziemia chełmińska

Na tym terenie odkryto wyłącznie cmentarzyska z grobowcami typu A (podtypu A_1). Dane na temat ich stosunków przestrzennych mają charakter minimalny.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Podobnie jak w przypadku nekropoli kujawskich, również na ziemi chełmińskiej odnotowane zostały cmentarzyska z różną ilością zachowanych mogił A_1 (Tabela 1). Wśród nich najwięcej znanych jest stanowisk jednomogiłowych – nieco ponad 60%. Pozostałe składały się z dwóch lub trzech grobowców (Tabela 1). Do tych ostatnich można zaliczyć struktury z Trzebcza i Trzebcza-Nawry (S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 128-130).

Niewiele wiadomo o orientacji mogił na tych cmentarzyskach. Wydaje się, iż układ E-W mógł być tam najbardziej powszechny (Tabela 2). Taką orientacją cechowały się struktury odnotowane w Trzebczu (por. W. Chmielewski 1952, 96). Stanowisko to jest jednak bardzo enigmatyczne. W treści poświęconej analizie morfologicznej mogił A_1 zwrócono uwagę na przypuszczalne dwie mogiły, bardzo blisko siebie usytuowane (por. rozdz. II.A.1.1.) – objaśniane dawniej jako jedna forma skonstruowana na planie czworo-

kątna (np. W. Chmielewski 1952, 96). Wydaje się jednak, że były to dwa autonomiczne obiekty o dość oryginalnym układzie. Założenia te miały przeciwnie skierowane wierzchołki, tj. na E i na W (Tabela 2).

III.B.1.1.3. Wielkopolska Środkowa

Bardzo mało wiadomo też o przestrzennym zagospodarowaniu wielkopolskich cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL (Tabela 2). Cząstkowe informacje odwołują się wyłącznie do jednej, hipotetycznej struktury typu C.

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Do tej grupy zaliczyć można tylko nekropolę z Konarzewa, stan. 5 (J. Wierzbicki 2008, 25-55). Obecny na tym cmentarzysku hipotetyczny grobowiec KPL został prawdopodobnie zbudowany na osi N-S, z nieznacznym odchyleniem SE-NW (Tabela 2).

III.B.1.1.4. Pomorze Środkowe

Obszar środkowopomorski jest obok Kujaw i ich przedpola kolejnym, który dostarcza większej ilości danych o organizacji przestrzennej nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL. Dotyczy to naturalnie rejonu ŁMO KPL. To głównie stamtąd pochodzą informacje na temat nekropoli, które składały się z szeregu bezkomorowych mogił (Tabela 2). Wszystkie one reprezentowały typ A (z podtypami A_1 i A_2).

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Nekropole te były zróżnicowane. Rozpoznano zarówno takie, na których występowały formy wyłącznie A_1, A_2 lub jedne i drugie. Wśród nich można dostrzec analogie do Kujaw i ich przedpola. Wyróżniono bowiem zarówno cmentarzyska z jedną mogiłą (np. Gogolewko, stan. 1; np. D. Jankowska, A. Kośko 1973, 42-43, Ryc. 7; D. Jankowska 1980, 81)[68], trzema (np. Kurozwęcz, stan. 38; J. Ilkiewicz 2006, 105-110), czterema (np. Łupa-

[68] Być może do tej kategorii można tez zakwalifikować także stan. 1 w Łupawie .

wa, stan. 2A i 15; np. J. Wierzbicki 1991, 49-56; 1994, 5-58)[69] i sześcioma (Łupawa, stan. 17 i 18; np. J. Wierzbicki 1999, 182). Znane są też bardziej rozbudowane pod tym względem stanowiska, jak Łupawa, stan. 2, gdzie liczba bezkomorowych grobowców A_1 sięgnęła 11 (J. Wierzbicki 1992). Co więcej, istnieją też doniesienia o imponującej nekropoli z Dąbrówna, stan. 2, w ramach której znajdować się miało ponad 40 mogił (np. K. Siuchniński 1969, 13-14). Nie jest jednak oczywiste czy liczbę tę należy odnosić do jednego cmentarzyska, czy kilku autonomicznych, np. sąsiadujących ze sobą. Oddzielną kwestią jest brak bliższych danych na temat morfologii tych obiektów (np. A. Kośko, D. Jankowska 1973, 43; por. M. S. Midgley 1985, 249).

Podobnie jak w przypadku Kujaw i ich przedpola, także na Pomorzu Środkowym trudno jest o rzetelną ocenę wielkościowej relacji pomiędzy cmentarzyskami. Biorąc pod uwagę aktualny stan rozpoznania takich miejsc (Tabela 1), zauważalna jest nieznaczna przewaga cmentarzysk jednomogiłowych. Najpewniej jednak dane te nie oddają sytuacji pierwotnej. Wystarczy bowiem przyjrzeć się bliżej najlepiej przebadanym cmentarzyskom łupawskim. Wśród wszystkich tamtejszych nekropoli, tylko w jednym przypadku stwierdzono obecność jednej mogiły (Tabela 2; por. J. Wierzbicki 1999, 182). Najczęściej notowano cmentarzyska, na których funkcjonowały co najmniej cztery bezkomorowe formy A_1 (J. Wierzbicki 1999).

Interesująca jest kwestia orientacji środkowopomorskich mogił typu A. Część z nich (tj. skupiona w ramach ŁMO KPL) była już pod tym kątem analizowana (J. Wierzbicki 1992, 76-77, Ryc. 29, Tab. 17). Biorąc pod uwagę aktualne dane dla całego Pomorza Środkowego, wydaje się, iż najliczniejszą grupę stanowiły mogiły zorientowane wzdłuż osi E-W – 37,5%, następnie SE-NW – 28,1%, N-S – 21,9% i NE-SW – 12,5%[70]. Były to zatem formy bardzo zróżnicowane. Brak sztywnych prawideł uzewnętrznia się też w lokowaniu partii czołowych mogił. Zdecydowanie częściej aniżeli na obszarze kujawskim, występowały tam założenia z frontami zwróconymi na W (Tabela 2). Układ taki stwierdzono w pięciu mogiłach A_1, zorientowanych równoleżnikowo, co stanowi 27,8% ogółu. Przykłady tak usytuowanych struktur odnaleźć można m.in. na stan. 38 w Kurozwęczu (J. Ilkiewicz 2006, 106-107). Taką samą „zachodnią" prawidłowość widać także wśród obiek-

[69] Cztery mogiły rozpoznano także na stan. 15 w Łupawie. O ile jednak trzy z nich reprezentowały podtyp A_1, to w przypadku czwartej z nich (oznaczonej jako mogiła VII) nie ma takiej pewności (J. Wierzbicki 1992, 75; 1994, Tabela 1).

[70] Gdyby wziąć pod uwagę hipotetyczny układ N-S kilku mogił ze stan. 17 w Łupawie, zestawienie to mogłoby prezentować się nieco inaczej.

tów zorientowanych wzdłuż osi SE-NW (Tabela 2; por. J. Wierzbicki 1992, 77, Ryc. 29, Tabl. 17). Takie rozwiązania znane są z Łupawy, stan. 2A (J. Wierzbicki 1991, 50, Ryc. I). Wśród grobowców budowanych na osi południkowej, występowały czoła skierowane w stronę N, jak i S (Tabela 2). Do pierwszej z tych grup można zakwalifikować np. obiekt V z Łupawy, stan. 18 (D. Jankowska 1980, 84, Ryc. 3).

Powyższa analiza ma znamiona ogólnej. Ciekawych danych dostarcza bliższa analiza konkretnych cmentarzysk. Eksponuje ona istotne różnice pomiędzy organizacją przestrzenną nekropoli kujawskich a środkowopomorskich (por. D. Jankowska 1980, 97). Na opisywanym obszarze wyróżnić można kilka przyzwoicie rozpoznanych cmentarzysk. Należą do nich nekropole łupawskie, stan. 2, 2A, 15 i 18 (D. Jankowska 1975, 29, Ryc. 2; 1980, 84, Ryc. 3; J. Wierzbicki 1991, 50, Ryc. I; 1992, 8, Ryc. 5; 1994, 8, Ryc. 2). Na stanowiskach tych brak jest tzw. „wachlarzowatych" układów mogił. Spotykana jest natomiast duża dowolność w lokowaniu tych struktur, co jest najbardziej uderzające w przypadku stan. 2 w Łupawie (J. Wierzbicki 1992, 8, Ryc. 5). Widać tam ponadto interesującą sekwencję rozmieszczenia czterech obiektów podtypu A_1. Zbudowane zostały one w dwóch parach, które znajdowały się niemal naprzeciwko siebie, z charakterystycznie zwróconymi ku sobie frontami. Dotyczy to przede wszystkim mogił V i X (Ryc. 102). Co ciekawe, mogiły jednej z par nie przekraczały długości 30 m, podczas gdy w drugiej wynosiły odpowiednio 32 i 35,5 m (Tabela 2). Taką samą sytuację zaobserwowano na łupawskim stan. 18, gdzie tuż obok siebie odkryto formy rozmieszczone antypodalnie (Ryc. 102; A. Weber 1983, Tabl. XIII). Ta nekropola jest o tyle interesująca, iż wystąpiły na niej skrajnie różnej wielkości formy A_1. Największa z nich, mierząca ponad 50 m długości, usytuowana była niejako w otoczeniu mniejszych (obiekty II, IV i V; D. Jankowska 1980, 84, Ryc. 3). Zwraca ponadto uwagę fakt, iż niektóre z mogił (tj. III i IV) znajdowały się na niewielkich przewyższeniach w stosunku do sąsiednich (A. Weber 1983, Tabl. XIII; por. J. Wierzbicki 1992, 76). Sytuacja taka była często spotykana w ŁMO KPL (por. D. Jankowska 1981, 121). Wracając zaś do wspomnianego układu antypodalnego, przypomina on poniekąd lokację enigmatycznych założeń z Trzebcza. Wzorzec taki nie był jednak powielany na wszystkich nekropolach ŁMO KPL. Tuż obok stan. 2, na stan. 2A wyróżniono cztery identycznie zorientowane (z dokładnie tak samo skierowanym czołem) grobowce A_1 (por. J. Wierzbicki 1992, 75). Trzy z nich (I-III) znajdowały się niemal w jednej linii, w rzędowym układzie typu wierzchołek – czoło (Ryc. 102). Wszystkie te struktury były pierwotnie bardzo podobne do siebie pod względem parametrów metrycznych. Mierzyły one ok. 30 m długości (Tabela 2; por. J. Wierzbicki 1991, 51). Była to zatem nekropola z

dużymi (w skali środkowopomorskiej) konstrukcjami mogił (Tabela 2). Nie jest wykluczone, iż podobny (liniowy) charakter miały grobowce na stan. 17 w Łupawie (D. Jankowska 1980, 84, Ryc. 3). Odmienny układ odnotowano z kolei na sąsiednim stan. 15. Wystąpiły tam obiekty relatywnie małe, niejednakowe typologicznie (J. Wierzbicki 1992, 75) i zorientowane zarówno E-W, jak i N-S (Tabela 2). Odległości pomiędzy nimi były nieznaczne, od kilku (pomiędzy obiektami II i III) do kilkunastu m (IV a VII; por. J. Wierzbicki 1992, 76; 1994, 8, Ryc. II). Obok cmentarzysk złożonych wyłącznie z form A_1, jak i ewentualnie A_1 i A_2, znana jest też nekropola składająca się z samych tylko form prostokątnych. Chodzi tu o stan. 1 w Borkowie, gdzie rozpoznano trzy tego podtypu obiekty, usytuowane niemal równoleżnikowo (np. E. Sprockhoff 1969, Taf. 62), z niewielkimi odchyleniami NE-SE (Tabela 2).

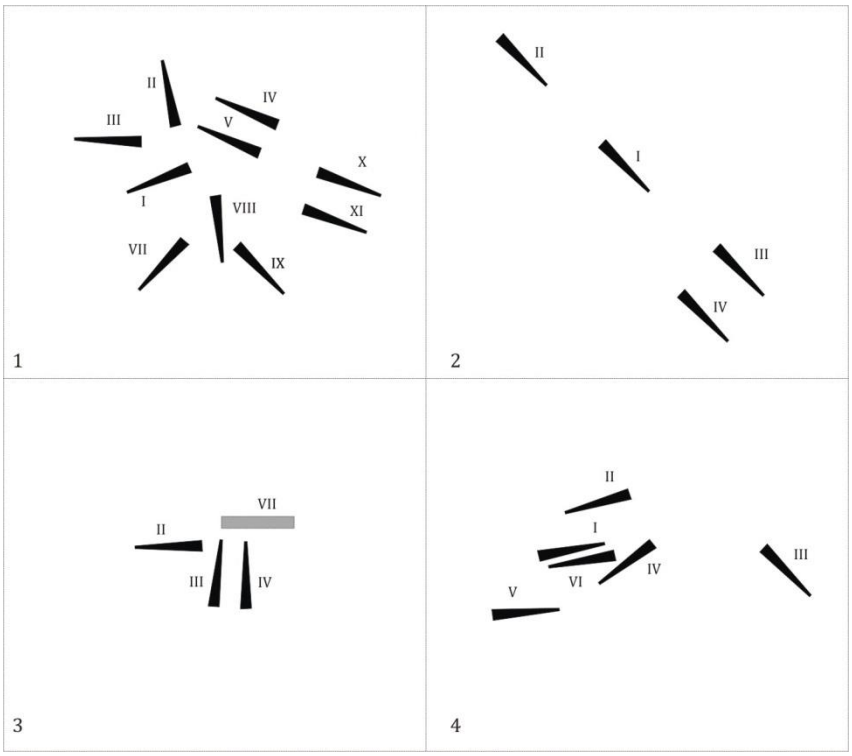

Ryc. 102. Schemat rozmieszczenia bezkomorowych grobowców podtypu A_1 i A_2 na wybranych cmentarzyskach z terenu Pomorza Środkowego z grupy wschodniej KPL. 1 – Łupawa, stan. 2; 2 – Łupawa, stan. 2A; 3 – Łupawa, stan. 15; 4 – Łupawa, stan. 18 (wg D. Jankowska 1980; J. Wierzbicki 1991, 1992, 1994).

III.B.1.1.5. Pomorze Zachodnie

Teren zachodniopomorski należy do stref koncentracji wielu enklaw cmentarzysk z mogiłami KPL (Tabela 1). W ich obrębie notowano głównie cmentarzyska z obiektami typu A.

Znane są też nieliczne stanowiska, wśród których zarejestrowano wyłącznie formy B. Dotychczas nie rozpoznano natomiast ani jednej nekropoli, gdzie wystąpiłaby koegzystencja przestrzenna form A i B.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Najwięcej danych o zachodniopomorskich formach wielkokamiennych pochodzi z przekazów archiwalnych (por. M. S. Midgley 1985, 23-28). Powoduje to dość istotne trudności, na czele z próbą oszacowania wielkości takich miejsc.

Na badanym obszarze cmentarzyska z bezkomorowymi mogiłami typu A były bardzo zróżnicowane. Występowały tam zarówno nekropole składające się tylko z form A_1, A_2, jak i mieszane, gdzie dostrzeżono koegzystencję obydwu tych form. Nieco mniej wiadomo z kolei o sytuacji z obiektami podtypu A_3. Wydaje się, iż brak jest wiarygodnych doniesień na temat autonomicznych skupisk takich konstrukcji. Niejasne są np. informacje o owalnych obiektach z Brzeska, stan. 15, o których wspominano już podczas analizy morfologicznej. Obok konstrukcji brzeskich, problematycznie rysuje się też kwestia grobowca A_3 z Krępcewa, stan. 5. Być może była ona elementem większej nekropoli, w skład której wchodziły też obiekty A_1 z sąsiedniego stan. 4 (T. Wiślański 1977, 100)?

Stanowiska wyłącznie z mogiłami A_1 były różne. Odkryto nekropole jednomogiłowe (np. Sulibórz; np. W. Chmielewski 1952, 43), dwu (np. Karsko, stan. 1; np. W. Chmielewski 1952, 39, 42; por. T. Wiślański 1979, 257), lub też trzy (np. Żalęcino, stan. 1; K. Siuchniński 1969, 130). Spośród nekropoli z formami A_2, znane są takie, w obrębie których odnotowano tylko jedną taką konstrukcję (np. Nieborowo, stan. 30) lub cztery (Brzezina, stan. 3; W. Chmielewski 1952, 42; K. Siuchniński 1969, 110). Szczególnie interesujące są stanowiska, na których funkcjonowały obiekty zarówno trapezoidalne i prostokątne. Zidentyfikowano je w Babinie, stan. 7 i Brzesku, stan. 1 (Tabela 2). Na obydwu tych nekropolach rozpoznano po dwie takie formy (np. Babin, stan 7; np. K. Siuchniński 1969, 107-108). Ponadto, na uwagę zasługują informacje na temat kilkunasto- lub kilkudziesięciomogiłowych stanowisk (Tabela 2), przy czym były to wzmianki, które zwykle nie pozwalają stwierdzić, jakie były proporcje pomiędzy poszczególnymi podtypami mogił. Problem ten mógłby np. dotyczyć cmentarzyska w Starej Dąbrowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 43), o ile mogiły tam odnotowane zostały faktycznie zbudowane przez ludność KPL. Nie do końca wiadomo też, jak rozumieć szereg stanowisk jednomogiłowych wyodrębnionych

na gruntach miejscowości Przelewice (Tabela 1). Kolejne niejasności dotyczą Letnina, stan. 1, 2 i Kosina, stan. 2, które być może stanowiły jedną wspólną nekropolę.

Aż 85,3% zachodniopomorskich mogił podtypu A_1 było zorientowanych wzdłuż linii E-W (niekiedy z różnymi odchyleniami), podczas gdy w układzie N-S znajdowało się tylko 8,8% takich form. Reszta, tj. 5,9% to założenia lokowane wzdłuż magistrali SE-NW (Tabela 2). Czoła mogił lokowanych równoleżnikowo były zwrócone niemal zawsze na E (Tabela 2). Jeden z nielicznych wyjątków stwierdzono np. w Łęczynie, gdzie front grobowca skierowany był na E (W. Chmielewski 1952, 43). Układ E-W był również symptomatyczny dla założeń prostokątnych (Tabela 2). Niemal 90% z nich zbudowano w taki właśnie sposób. Schematy odmienne, np. N-S czy SE-NW, zdarzały się sporadycznie (Tabela 2).

Można się zastanawiać czy podane wartości, tak dla form A_1, jak i A_2 – niewątpliwie antagonistyczne w odniesieniu np. do środkowopomorskich (głównie łupawskich) realiów – świadczą o istnieniu bardzo konserwatywnych reguł lokowania mogił? Analizując archiwalne szkice von Plöna można mieć co do tego umiarkowane wątpliwości (R. Holsten, G. Zahnow 1920; por. G. Dorka 1939, Taf. 14). Szkice te stanowią co prawda tylko wycinek w skali rozległego terenu Pomorza Zachodniego, ale mimo to mogą być one bardzo pouczające – przy zachowaniu dużej ostrożności z uwagi na możliwą nadinterpretację. Klasycznym przykładem tego są doświadczenia związane z grobowcami A_1 z Karska, które wielokrotnie przedstawiano jako dwa obiekty stykające się ze sobą ścianami dłuższymi (np. W. Chmielewski 1952, 39; por. A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011, 79, Ryc. 2). W rzeczywistości nie były one ze sobą styczne, ale znajdowały się w ok. 4 m odstępie (por. M. S. Midgley 1985, 250). Co więcej, były to mogiły, które w przeciwieństwie do omówionych założeń z Trzebcza, nie były względem siebie naprzemienne (Tabela 2). Niemal analogiczna relacja dwóch struktur A_1 wystąpiła zapewne w Krępcewie, stan 4 (T. Wiślański 1979, 86), przy czym ok. 200 m na E od nich skonstruowano założenie podtypu A_3. Fakt ten może rodzić pewną konstatację (*vide* Obałki, stan. 1 na Kujawach). Omówione mogiły A_1 z Karska, stan. 1 oraz Krępcewa, stan. 4 znajdowały się w układzie E-W z czołami zwróconymi na E (Tabela 2). Równoległe, dwójkowe układy bezkomorowych struktur znane są też z innych nekropoli, np. z Kurcewa, stan. 1, choć odległość pomiędzy tamtejszymi formami były dużo większe (W. Chmielewski 1952, 42; por. A. Matuszewska, M. Szydłowski 2011, 80, Ryc. 3).

Wracając do archiwalnych planów von Plöna, warto zauważyć, iż znajdują się na nich ważne markery topograficzne. Obrazują one relatywne przewyższenia miejsc lokacji

jednych obiektów względem pozostałych. Schematy te sporządzono m.in. dla mogił wzniesionych na terenach na SE od Pyrzyc, tj. w rejonie takich miejscowości jak: Brzesko (*Brietzig*), Kosin (*Cossin/Kossin*), Kłodzino (*Kloxin*), Letnin (*Lettin*), czy Płońsko (Plönzig). Interesujące jest zgrupowanie bezkomorowych mogił na dużej nekropoli z Letnina, stan. 1, 2 i Kosina, stan. 2. Na jednym ze szkiców zauważalne jest skupisko kilku mogił (zapewne podtypu A_1?) w układzie E-W (z czołem zwróconym na E). Wszystkie te konstrukcje miały być zbudowane w miejscach przewyższonych w obrębie tzw. Leśnych Gór (*Heidelberge*; Ryc. 103). Na E i NE od nich znajdować się miały następne konstrukcje, które były już jednak zorientowane odmiennie, także N-S. Wśród nich można zauważyć dwie formy rozmieszczone antypodalnie. Te dwa modele lokacji mogił są zastanawiające. Z jednej strony jawny jest szablonowy układ równoleżnikowy, z drugiej zaś schemat na pozór chaotyczny, podobny do znanego z ŁMO KPL. Jak się wydaje, także w tym wypadku decydujące mogły być lokalne własności terenu. Odwzorowanie przewyższeń, ich przebiegu, wykonane przez von Plöna, wydaje się być w miarę zbieżne z faktyczną sytuacją topograficzną (Ryc. 103). Warto jeszcze nadmienić, iż na krawędzi koncentracji tych struktur znajdować się mogło też kilka obiektów usytuowanych nieco niżej (R. Holsten, G. Zahnow 1920, Fol. 9; por. M. S. Midgley 1985, 24, 2005, 102).

Równie interesująco przedstawia się sytuacja mogił w otoczeniu Kosina czy Brzeska. Na gruntach tych miejscowości wydzielono szereg stanowisk, z których część mogło wchodzić w obręb większych przestrzeni cmentarnych. Na terenie samego Brzeska wyodrębniono siedem stanowisk, z którymi łączone są grobowce trapezoidalne, prostokątne i być może koliste (Tabela 2). Przynależność kulturowa tych ostatnich jest jednak dyskusyjna. Ze szkicu sytuacyjnego von Plöna wynika, iż przynamniej jedna z mogił (zapewne A_1) usytuowana na SE od Brzeska, znajdowała się na wyraźnej kulminacji (R. Holsten, G. Zahnow 1920, Fol. 3, 4; por. M. S. Midgley 1985, 24, 2005, 102), nazywanej obecnie Brzeską Górą (dawniej niem. *Wartberge*). Pozostałe brzeskie grobowce znajdować się miały niżej.

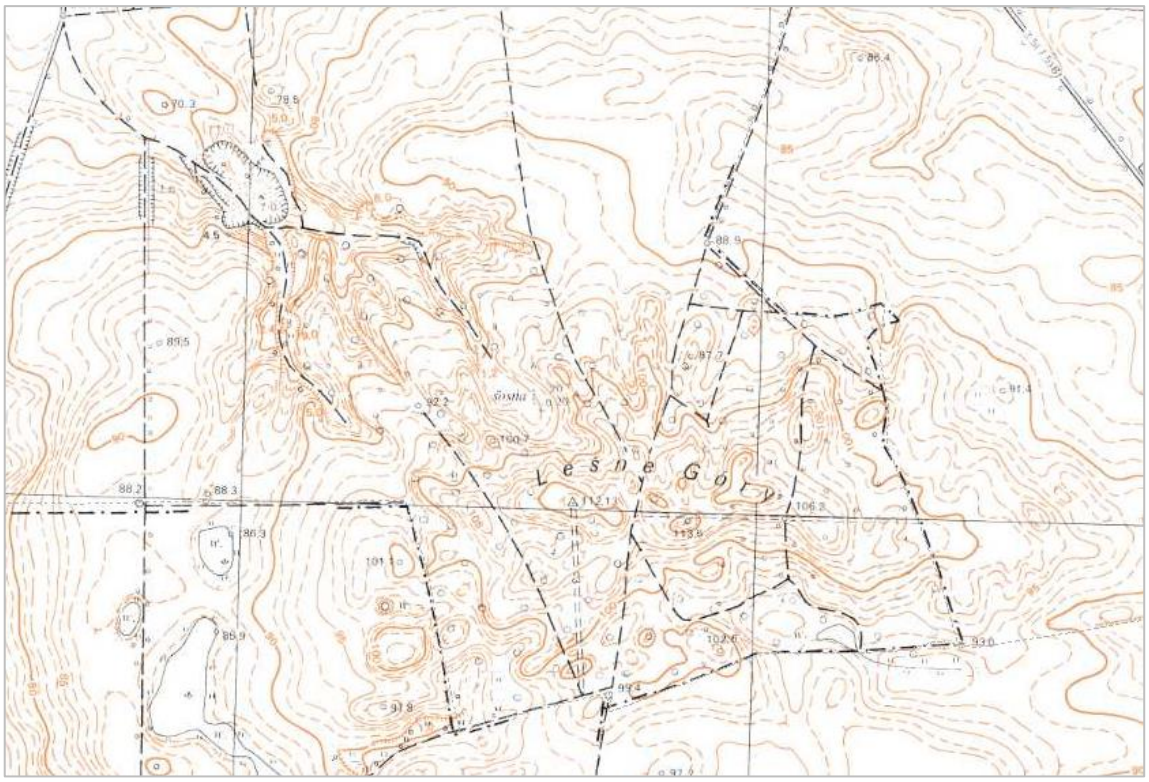

Ryc. 103. Topografia rejonu Leśnych Gór w okolicy Letnina i Kosina.

Cmentarzyska z grobowcami typu B

Na Pomorzu Zachodnim zidentyfikowano również dwie nekropole, na których funkcjonowały wyłącznie bezkomorowe formy typu B. Oba te cmentarzyska były wielomogiłowe (Tabela 1). W Renicach, stan. 6 odkryto trzy grobowce, zaś w Jastrzębcu, stan. 4 o osiem więcej (S. Rzepecki 2011, 20, 27). W analizie morfologii tych konstrukcji wspomniano, iż były one niejednakowe (rozdz. II.A.1.1.). Na nekropolach tych dostrzec można koegzystencję przestrzenną obiektów od zbliżonych do B_1, po nawiązujące do form B_3.

Analizując rozmieszczenie wszystkich mogił zauważalna jest dominacja układów N-S i SE-NW (Tabela 2). Tylko jeden obiekt (C297) wyróżniał się usytuowaniem wzdłuż osi NE-SW (Tabela 2). Strukturę tę odkryto na stan. 4 w Jastrzębcu. Co znamienne, poza inną orientacją charakteryzowała się ona również odmiennym położeniem w stosunku do ewidentnie zwartego skupienia dziesięciu kolejnych mogił – ok. 80-90 m na NW od nich (S. Rzepecki 2011, 55, Tabl. 3). Te z kolei założenia rozmieszczono w dość uporządkowany sposób – w rzędach (por. rozdz. II.C.1.). Jeden z takich rzędów składał się z pięciu mogił, przy czym największa z nich znajdowała się w środku (S. Rzepecki 2011, 55, Tabl. 3). Wśród wszystkich założeń usytuowanych w tym zagęszczeniu, na istotną uwagę zasługuje nawiązujący do podtypu B_1 grobowiec D145 (por. rozdz. II.A.1.1.). Jego hipotetyczne czo-

ło (z charakterystyczną przerwą) zwrócone było na NW (Tabela 2; S. Rzepecki 2011, 61, Tabl. 9). Co znamienne, dwa sąsiednie obiekty (które trudno jest jednak interpretować jako formy B_1), także posiadały przerwy w jednej ze ścian, a właściwie były tych ścian pozbawione. Luki te znajdywały się także od strony NW (S. Rzepecki 2011, 55, Tabl. 3).

Zarówno w przypadku Jastrzębca, stan. 4, jak i Renic, stan. 6 nie dostrzeżono sytuacji, w której któryś z grobowców znajdowałaby się na wyraźniejszym przewyższeniu w stosunku do innych (S. Rzepecki 2011, Tabl. 2, 3, 19, 21).

III.B.1.1.6. Mazowsze

W przypadku tego terenu dane przestrzenne mają charakter cząstkowy (Tabela 1).

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Mogiłę podtypu A_1 z Rybna, stan. 1, skonstruowano wzdłuż osi E-W z czołem zwróconym na E (Tabela 2; B. Matraszek 2006, 250, Ryc. 6).

III.B.1.1.7. Dolny Śląsk

Więcej uwagi można poświęcić rozplanowaniu grobowców dolnośląskich, mimo, iż szersze informacje na temat ich rozlokowania są generalnie zawężone do jednej z muszkowickich nekropoli (Tabela 1).

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Wszystkie odnotowane w Muszkowicach, stan. 18 grobowce podtypu A_1 zorientowane były identycznie, wzdłuż linii E-W, z frontami skierowanymi na E (Tabela 2; W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 227, Ryc. 2). Prawidłowość ta jest bardzo ciekawa, m.in. dlatego, iż brak odchyleń od *stricte* równoleżnikowego wzorca nie był symptomatyczny ani dla Kujaw ani dla Pomorza Zachodniego, a tym bardziej dla Pomorza Środkowego, do którego założenia muszkowickie bywają niekiedy – z uwagi na parametry metryczne – porównywane (np. W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, 104). W Muszkowicach, stan. 18 nie zauważono zatem jakichkolwiek podobieństw do tzw. wachlarzowatych układów. Zaobserwowano natomiast inne ważne nawiązania do Kujaw. Intersująco wygląda np. lokalizacja mogił II i VI. Formy te były w pewnym sensie „oderwane" od rzędowego skupiska

grobowców I, III-V. Dotyczy to zwłaszcza obiektu II (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 227, Ryc. 2). Mało tego, obie te konstrukcje zbudowano w miejscach przewyższonych w stosunku do pozostałych. Fakty te nasuwają wyraźne skojarzenia z nekropolą w Sarnowie, stan. 1, m.in. z pozycją obiektu 8 względem pozostałych założeń A_1. Na tym nie koniec. Podobnie jak w Sarnowie, stan. 1, na rozpatrywanej nekropoli pomiędzy dwoma dużymi mogiłami rozpoznano jedną mniejszą (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 227, Ryc. 2; por. H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 2). Jak jednak wspomniano, formy muszkowickie znajdowały się w bezkompromisowym równoleżnikowym układzie, zgoła odmiennie aniżeli ich sarnowskie odpowiedniki. Wydaje się, iż tego rodzaju relacja przestrzenna była zdeterminowana przez charakter topograficzny strefy cmentarzyska, który był niemal typowym *plateau* (W. Wojciechowski, P. Cholewa 2006, 226, Ryc. 1).

Na tle stan. 18 interesująco przedstawia się również kwestia następnych cmentarzysk rozpoznanych na terenie „Muszkowickiego Lasu Bukowego", tj. np. stan. 25 i 48. Obiekty tam występujące miały posiadać mniej regularny układ względem stron świata, nie tylko E-W, ale też SE-NW (Tabela 2). Niestety aktualnie niewiele można powiedzieć na temat ich bliższych relacji przestrzennych (A. Przybył 2014).

III.B.1.2. Rozmieszczenie grobów w grobowcach

Analizując strukturę morfologiczną grobów w bezkomorowych grobowcach KPL wyróżniono dwie podstawowe ich formy: wziemne (jamy) i naziemne, a następnie szereg wariantów tych obiektów (rozdz. II.A.1.2.). Wśród nich odnotowano założenia pierwotne i wtórne w stosunku do mogił (Tabela 1). Identyfikacja takiego kontekstu była możliwa w 88 przypadkach (Tabela 2).

III.B.1.2.1. Kujawy i ich przedpole

Z tego terenu najwięcej danych o rozmieszczeniu grobów w grobowcach KPL pochodzi z cmentarzysk składających się wyłącznie z założeń typu A, zdecydowanie rzadziej z nekropoli, w skład których wchodziły inne struktury (B, B i C, C i D lub tylko D).

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Na cmentarzyskach wyłącznie ze strukturami typu A (podtypu A_1), wewnątrz mogił notowano zwykle bardzo różną ilość obiektów grobowych. Na podstawie dostępnych danych (Tabela 2), stwierdzić można, iż wyraźnie dominowały takie, w których rozpoznano wyłącznie jeden grób – 65,6%, następnie dwa – 12,5%, pięć – 9,3%, trzy – 6,3%[71]. Incydentalnie zdarzały się natomiast założenia cztero- oraz sześciogrobowe. Dobrą ilustracją tej różnorodności są bezkomorowe struktury odkryte m.in. w Iłowie (np. W. Chmielewski 1952, 46), stan. 1, Obałkach, stan 1 (W. Chmielewski 1952, 83-86, Sarnowie, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 53-73; L. Gabałówna 1968, 135-147; 1969, 43-52; 1969a, 51-55, H. Wiklak 1975, 43-53; 1980, 33-83) i Wietrzychowicach, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 93-95, I. Jadczykowa 1970, 125-143; 1971, 93-103). Na pierwszym z tych cmentarzysk rozpoznano m.in. mogiłę zawierającą sześć grobów o charakterze pierwotnym (Tabela 2; W. Chmielewski 1952, 83). Na rozległej nekropoli sarnowskiej wyróżniono zaś kilka struktur jednogrobowych (mogiły I, III, V, VI i IX?)[72] i takie, wewnątrz których rozpoznano co najmniej trzy tego rodzaju obiekty (Tabela 2; np. W. Chmielewski 1952, 53-67; H. Wiklak 1980, 34, 60-61). W grobowcu IV obok form pierwotnych zidentyfikowano być może również obiekt wtórny – wkopany w istniejący wcześniej nasyp (Tabele 1, 2; W. Chmielewski 1952, 63). Na stan. 1 w Wietrzychowicach odnotowano tylko obiekty pierwotne, które występowały albo pojedynczo (grobowce II, IV i V) albo podwójnie (I i III) (Tabela 2; I. Jadczykowa 1970, 127, 131). Układ trójkowy odnotowano zaś w Iłowie, stan. 1 (Tabela 2; np. W. Chmielewski 1952, 46).

Szczególnie interesujące są zagadnienia związane z wzorcami sytuowania tych form w ramach konkretnych stref grobowców podtypu A_1. Problem ten był w przeszłości kilkukrotnie poruszany (np. W. Chmielewski 1952, 18; M. S. Midgley 1985, 186). Ze studiów tych jasno wynika, iż sposób umiejscawiania grobów wewnątrz grobowców był dobrze przemyślany. W celu zobrazowania określonych trendów zastosowano arbitralnie

[71] Nieco inne dane podaje S. Rzepecki (2004, 123), tj. mogiły z jednym grobem – ok. 58%, dwoma – ok. 21%, trzema – ok. 11%, czterema – ok. 7% i sześcioma – ok. 3%.

[72] Pytajnik postawiony przy mogile IX w Sarnowie, stan. 1 nie jest przypadkowy. Konstrukcja ta zdiagnozowana jest jednomyślnie jako jednogrobowa (np. H. Wiklak 1975, 50; M. S. Midgley 1985, 182-183), ale czy interpretacja ta jest prawidłowa? Wydaje się, iż interesująca do rozpatrzenia jest możliwość alternatywna, tj. (przypadkowe?) lokowanie tej mogiły w miejscu wcześniej istniejącego (autonomicznego) grobu płaskiego. Problem ten będzie wracał w toku dalszych analiz przestrzennych.

trójpodział wnętrz mogił na konkretne sektory, tj. czołowy (domyślnie główny), środkowy i wierzchołkowy (z uwzględnieniem właściwego współczynnika proporcjonalności). Segmenty te przecinałaby oś główna mogiły – zapewne istotny reper podczas lokowania grobów.

W tak rozumianym trójpodziale strefą najczęściej używaną do lokowania grobów było czoło grobowca (por. M. S. Midgley 1985, 186). Incydentalnie groby sytuowano w segmentach środkowych i wierzchołkowych. W pierwszym z nich odnotowano trzy obiekty grobowe, dwa na cmentarzysku w Sarnowie, stan. 1, tj. grób 4 w grobowcu II oraz grób wtórny 5 w mogile IV (W. Chmielewski 1952, 55, 64, Ryc. 22, 33) i jedno w Obałkach, stan. 1 – grób 5 w grobowcu I (W. Chmielewski 1952, 75, Ryc. 45). Z kolei w Gaju, stan. 1, grób 2 w grobowcu I został rozpoznany w partii wierzchołkowej (W. Chmielewski 1952, 81, Ryc. 51). Interesujący był układ analizowanych struktur. Biorąc pod uwagę szereg grobów czołowych (Tabela 2) zwraca uwagę brak dominacji jednego konkretnego rozwiązania. Najwięcej zidentyfikowano struktur, które lokowano na osi SE-NW i NE-SW (w obu przypadkach po 32,5%), a następnie E-W – 20% i N-S – 15%.

Powyższe dane obrazują sytuację ogólną. Bardziej pożądany jest wgląd w przestrzeń konkretnych mogił na analizowanych cmentarzyskach. Wewnątrz co najmniej 16 grobowców A_1, rozpoznano tylko po jednym grobie. Były one nierzadko usytuowane idealnie wzdłuż głównej magistrali, w odległości od 2 do 13 m od ściany frontowej (średnio ok. 7,4 m). Groby te określane były zazwyczaj jako centralne (np. W. Chmielewski 1952, 18), co odzwierciedlać miało ich charakterystyczną lokalizację, tak względem mogiły, jak i pobliskich grobów. Poza nią obiekty te nie wyróżniały się raczej niczym istotnym na tle innych, przede wszystkim w morfologii (por. rozdz. II.A.1.2.). Obok tak charakterystycznie położonych grobów, w rejonie frontów mogił odnotowano również odstępstwa. W dwóch sarnowskich mogiłach rozpoznano obiekty, które mimo typowo centralnej lokalizacji (tj. w odległościach od 3 do 5 m od ściany czoła), zorientowane były poprzecznie w stosunku do ich głównych arterii. Sytuacja taka wystąpiła w przypadku grobu 1 w grobowcu V i grobu 1 w grobowcu IX (np. H. Wiklak 1986, 13, Ryc. 6). Były to też jedyne obiekty o charakterze grobowym rozpoznane w kontekście tych mogił (Tabela 2). Groby o orientacji prostopadłej w stosunku do osi głównej grobowców występowały o wiele częściej, np. w różnych relacjach (też odległościowych) do ww. grobów centralnych. Taki układ znany jest z Sarnowa, stan. 1 z grobowców II i VII (np. W. Chmielewski 1952, 55, Ryc. 22), Wietrzychowic, stan. 1, np. z mogiły II (I. Jadczykowa 1970, 127), czy też grobowca I z Obałek, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 75, Ryc. 45).

Na koniec warto jeszcze zwrócić uwagę na dwa specyficzne pod względem lokowania obiekty grobowe z grobowca VIII w Sarnowie, stan. 1. Umiejscowione były one poza pierwotną przestrzenią mogiły, w tzw. przybudówce dostawionej do jej czoła. Jeden z obecnych w niej grobów zorientowany był analogicznie jak grobowiec (i inny obecny w jego wnętrzu grób), tj. NE-SW, podczas gdy drugi położony był niemal w układzie E-W (H. Wiklak 1980, 44, Ryc. 8). Co bardzo istotne, obie formy obecne w przybudówce miały charakter *stricte* jamowy, zaś obiekt grobowy odkryty w mogile właściwej posiadał rozbudowaną konstrukcję kamienną (por. rozdz. II.A.1.2.; H. Wiklak 1980, 36, Ryc. 6).

Cmentarzyska z grobowcami typu B

Aktualnie niewiele można powiedzieć na temat relacji przestrzennych obiektów grobowych, rozpoznanych wewnątrz opisywanych mogił. Wiadomo jedynie, iż grób odkryty wewnątrz grobowca w Redeczu Krukowym, stan. 20 znajdował się w jego partii czołowej (P. Papiernik 2012, 214).

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Ze znanych tego typu nekropoli, tylko na dwóch rozpoznano mogiły zawierające w swych wnętrzach obiekt grobowe. W jednym przypadku, w Hucie Padniewskiej, stan. 6, natrafiono na jeden grób (?) (A. Kośko, A. Przybył 2004, 236, 271; A. Kośko 2007, 45-55), zaś w drugim, w mogile ze Sławska Dolnego, stan. 35 odkryto pięć takich obiektów (Tabela 2; A. Kośko 2006, 23).

Interesująco był układ przestrzenny grobów w drugiej z wymienionych konstrukcji. Zakładając, iż mogiła ta miała kształt trapezoidalny (C_1), obiekty grobowe koncentrowały się w części zarówno czołowej (grób 3 – centralny?), jak i środkowej (1, 2, 6 i 7), w różnych, kilkumetrowych odstępach od siebie (A. Kośko 2006, 22, Ryc. 3). Wszystkie te formy miały orientację analogiczną do grobowca, tj. E-W (Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu D

Jedynym przykładem może być tu nekropola z Nagórek Grabowskich, stan. 25. Konstrukcja ta mieściła w swym wnętrzu albo jeden grób albo nawet pięć (por. katalog źródeł; P. Kittel i in. 2012, Tablica III). Wszystkie te formy miały z pewnością charakter pierwotny (Tabela 1).

Ze względu na lokalizację najmniej dyskusyjny wydaje być się obiekt 21/2007 (grób centralny?). Był on położony w segmencie czołowym grobowca i zorientowany niemal E-W, a zatem poprzecznie do osi dłuższej mogiły (Tabela 2). Inaczej wygląda natomiast sytuacja z kolejnymi obiektami grobowymi, których jednoznaczne łączenie z wnętrzem mogiły jest dość problematyczne. Gdyby uznać je za elementem wnętrza mogiły, formy te należałoby łączyć z jej W (niebadaną) ścianą, względem której były one usytuowane równolegle (cztery groby), jak i prostopadle (obiekt 82/2011) (P. Kittel i in. 2012, Tablica III). Takie położenie nasuwać może skojarzenia z lokacją niektórych grobów na cmentarzyskach z grobowcami podtypu A_1, np. w grobowcu I z Obałek, stan. 1, gdzie część takich obiektów znajdowało się bliżej ściany dłuższej (tam S), bezkomorowej struktury (por. W. Chmielewski 1952, 75, Ryc. 45).

Cmentarzyska z grobowcami typu B i C

Na reprezentującym ten typ cmentarzysk stan. 95 w Inowrocławiu odkryto cztery groby (L. Czerniak, A. Kośko 1993). Trzy z nich miały związek z enigmatyczną konstrukcją typu C, tj. mogiłą 482, czwarty rozpoznano w grobowcu III (Tabela 2). Obiekty te miały charakter pierwotny (Tabela 1). W dwóch innych założeniach typu B nie rozpoznano ani jednego grobu.

Sygnalizowany często w treści analizy morfologicznej (rozdz. II.A.1.1.) niejasny charakter mogiły 482 (Tabela 2) utrudnia właściwą ocenę relacji przestrzennych pomiędzy tą strukturą a zarejestrowanymi w jej kontekście grobami. Jedyne co jest pewne, to fakt silnego stłoczenia na małej powierzchni tych obiektów i ich niejednakowa orientacja (dwukrotnie E-W i raz N-S) (Tabela 2). Bardziej klarowny był układ w mogile III, gdzie obiekt grobowy usytuowany w partii czołowej w położeniu zbliżonym do orientacji samej mogiły, tj. E-W, aczkolwiek był on ustawiony lekko skośnie w stosunku do jej głównej magistrali (A. Kośko, L. Czerniak 1993, Ryc. 10; Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu C i D

Wśród trzech mogił wyróżnionych na nekropoli w Łącku, stan. 6, w jednej tylko rozpoznano grób (Tabela 2; L. Domańska 2006, 296). Odkryto go w grobowcu typu D.

Obiekt ten znajdował się w czołowej strefie mogiły, kilka m od jej granicy. Nie był on jednak usytuowany klasycznie wzdłuż głównej osi grobowca, a lekko skośnie wzglę-

dem niej (L. Domańska 2006, 294, Ryc. 5), tj. NE-SW wobec układu E-W mogiły (Tabela 2).

III.B.1.2.2. Ziemia chełmińska

W przypadku tego terenu nie ma wiarygodnych informacji, które dotyczyłyby rozmieszczenia grobów wewnątrz bezkomorowych grobowców typu A.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Istnieją jedynie oszczędne w treści wzmianki o obecności jednego lub kilku grobów w ramach niektórych założeń. Mają one niepewny charakter (por. S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska 2006, 130).

III.B.1.2.3. Wielkopolska Środkowa

Teoretycznie więcej można powiedzieć o sytuacji w Wielkopolsce Środkowej, na terenie której odnotowano jeden hipotetyczną mogiłę typu C KPL wraz z hipotecznymi pochówkami.

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Hipotetyczny grobowiec z Konarzewa, stan. 5, mógłby stanowić przykład formy wielogrobowej. Wyróżniono w nim struktury pierwotne i być może wtórne – odkryte w obrębie płaszcza kamiennego (Tabela 1). Niestety, z uwagi na to, że grobowiec ten nie został rozpoznany w całości (por. rozdz. II.A.1.1.) ocena jego relacji przestrzennej względem grobów nie jest łatwa. W przebadanej przestrzeni obiekty te były rozmieszczone w różnych rejonach – w skupiskach lub pojedynczo. Takie zgrupowanie tworzył obiekt 2267 i dwa inne groby (tzw. skupiska 1 i 2). Odseparowany był natomiast groby 2258, 2261 i 2266. Znajdowały się one w podobnych kilku m odległościach, tak względem siebie, jak i ww. skupiska (J. Wierzbicki 2008, 38, Ryc. 9). Struktury te były niewielkie i posiadały praktycznie koliste kształty (por. rozdz. II.A.1.1.). Z tego względu ich orientacja nie jest klarowna, choć jak się wydaje, obiekt 2258 miał układ E-W, z kolei 2267 być może SE-NW (Tabela 2; J. Wierzbicki 2008, 38, Ryc. 9).

III.B.1.2.4. Pomorze Środkowe

Teren ten również nie należy do wybitnie rozpoznanych pod kątem rozplanowania grobów w bezkomorowych mogiłach KPL. Wiedza na ich temat zawężona jest do nielicznych nekropoli, głównie łupawskich, wyłącznie z założeniami typu A.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Wśród rozpatrywanych założeń podtypu A_1, ok. 54,5% można przyporządkować do form jednogrobowych, zaś ok. 36,4% do dwugrobowych. Tylko raz stwierdzono natomiast obecność grobowca z trzema grobami (Tabela 2). Brak jest z kolei informacji o założeniach co najmniej czterogrobowych itd. (Tabela 2).

Do jednogrobowych konstrukcji podtypu A_1 należały: grobowiec II w Łupawie, stan. 15 (J. Wierzbicki 1994, 10) i prawdopodobnie mogiła IV na stan. 2 (J. Wierzbicki 1992, 34). Dwugrobowy był zapewne grobowiec IV na stan. 15 (J. Wierzbicki 1994, 11). Trzy groby rozpoznano z kolei w mogile I na stan. 2 (J. Wierzbicki 1992, 17).

Interesujące jest rozplanowanie grobów w ww. mogiłach. W przeszłości zwrócił na nie uwagę J. Wierzbicki (1992, 80), wyróżniając obiekty lokowane w segmentach czołowych, środkowych i wierzchołkowych. Trójpodział ten jest więc zbieżny z tym, który wykorzystano w analizie rozplanowania grobów w grobowcach kujawskich i okolicznych. Abstrahując od pochówków o charakterze problematycznym i skupiając się wyłącznie na obiektach jamowych z różnego rodzaju konstrukcjami, można stwierdzić przewagę grobów położonych w partii czołowej. Ważnym uzupełnieniem tych wiadomości jest też przegląd orientacji grobów. Wiedza na ten temat jest jednak ograniczona jedynie do kilku przypadków (Tabela 2). Na podstawie dostępnych źródeł można zauważyć, iż układ grobów w stosunku do głównej magistrali grobowców był różny. Odnotowano obiekty zbudowane zgodnie z orientacją mogił oraz takie, które były względem niej przeciwstawne (Tabela 2). Przykładem drugiej z wymienionych sytuacji może być grób odkryty w grobowcu II na stan. 15 w Łupawie. Miał on orientację E-W, podczas gdy mogiłę zbudowano na planie N-S (J. Wierzbicki 1992, 81; 1994, 13, Ryc. IV). Wśród obiektów usytuowanych zgodnie z układem grobowców, zwracają uwagę takie, które skonstruowano praktycznie idealnie na ich głównych magistralach, czyli tak jak umiejscawiano szereg grobów centralnych na Kujawach i ich przedpolu. Taki układ rozpoznano m.in. w grobowcu III na stan. 15 w Łu-

pawie, aczkolwiek obiekt ten nie został zbudowany w segmencie czołowym, a w samym środku bezkomorowej mogiły (J. Wierzbicki 1992, 81; 1994, 15, Ryc. VI).

III.B.1.2.5. Pomorze Zachodnie

Bardzo mało wiadomo o rozplanowaniu grobów w mogiłach zachodniopomorskich. Dotyczy to cmentarzysk z grobowcami typu A i w mniejszym zakresie z konstrukcjami typu B.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Ze względu na skąpą ilość informacji na temat obiektów grobowych (Tabela 2), niemożliwe jest ustalenie, w jakich ilościach występowały one najczęściej, tak w mogiłach podtypu A_1, jak i A_2. Prawdopodobnym świadectwem funkcjonowania mogił jednogrobowych wydaje się być grobowiec I w Karsku, o ile znajdująca się w jej wnętrzu konstrukcja kamienna była w istocie elementem grobu (por. rozdz. II.A.1.2.). O konfiguracjach dwu-, trzy-, czterogrobowych, itd., nie ma w zasadzie żądnych przesłanek, co jest zrozumiałe mając na uwadze brak optymalnych badań wykopaliskowych (Tabela 1). Co intrygujące, tam gdzie taką działalność prowadzono, a ściślej w obrębie grobowca I na stan. 4 w Krępcewie, nie natrafiono na żadne pozostałości grobu. Trudno jednak rozstrzygać czy mogło być to założenie bezgrobowe, czy też wszelkie ślady po pochówkach (w tym szkielety) uległy zniszczeniu (por. T. Wiślański 1977, 99).

Zasygnalizowane problemy rzutują wprost na kwestie dotyczące położenia grobów w przestrzeni zachodniopomorskich mogił typu A. Także tu jedynym punktem odniesienia jest wspomniany wyżej obiekt z Karska, stan. 1, zlokalizowany w partii czołowej grobowca I (K. Siuchniński 1969, 113). Co prawda znane są informacje o innych grobach lokowanych w tych segmentach mogił, ale jak wspomniano na etapie analizy morfologii tych struktur ich kontekst kulturowy jest bardzo niepewny.

Cmentarzyska z grobowcami typu B

Dane na temat zachodniopomorskich grobów w mogiłach typu B, ograniczają się jedynie do trzech przypadków (Tabela 2; por. rozdz. II.A.1.2.). Każdorazowo dotyczą one grobowców, które kryły w swych wnętrza wyłącznie jeden obiekt grobowy (Tabela 2). Co ciekawe, wewnątrz innych 11 mogił nie natrafiono na ani jeden grób, pomimo, że struktury te były w pełni objęte eksploracją wykopaliskową (por. S. Rzepecki 2011, 21)..

Trzy wymienione obiekty usytuowane były w różnych segmentach mogił, za każdym jednak razem zgodnie z ich orientacją. Najlepiej obrazuje to grób C298 w grobowcu C 297 na stan. 4 w Jastrzębcu (S. Rzepecki 2011, 57, Tabl. 5), choć ani ten obiekt ani dwa pozostałe nie były usytuowane idealnie na osi dłuższej grobowców (S. Rzepecki 2011, 60, Tabl. 8).

III.B.1.2.6. Mazowsze

Sytuacja związana z tym terenem jest analogiczna jak w Wielkopolsce Środkowej. Wyłącznie jedno cmentarzysko z jedną mogiłą typu A stwarza jakiekolwiek szansa na wgląd w sposób lokowania grobów.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Wszystkie trzy groby odkryte w mogile A_1 w Rybnie, stan. 1 były zgrupowane w jej czołowej partii. Najbliżej ściany czoła (ok. 4,5 m) znajdował grób 1, zorientowany najpewniej zgodnie z osią mogiły, tj. E-W (Tabela 2). Nie był on jednak usytuowany idealnie na jej podstawowej osi, a nieco bardziej na S od niej (por. B. Matraszek 2006, 250, Ryc. 6). Kolejne dwa obiekty znajdowały się dalej w kierunku W. Co najbardziej istotne, obydwie te struktury miały zgoła odmienny układ, tj. N-S (Tabela 2; B. Matraszek 2006, 253, Ryc. 10).

III.B.1.2.7. Dolny Śląsk

Dane na temat rozmieszczenia obiektów grobowych w dolnośląskich grobowcach są znikome. Dotyczą one tylko jednej nekropoli z mogiłami podtypu A_1.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Jak wiadomo tylko w jednym z muszkowickich grobowców natrafiono na grób (Tabela 2; np. W. Wojciechowski, P. Cholewa 2011, 97). Był on usytuowany typowo, tj. ok. 4,5 m od czoła mogiły, wzdłuż osi E-W, a zatem zbieżnie z jej główną magistralą (Tabela 2).

III.B.1.3. Rozmieszczenie innych obiektów w grobowcach

W przypadku tej kategorii ilość informacji jest niewątpliwie ograniczona. Rzutuje to na możliwości analityczne. Jak wspomniano w rozdz. II.A.1.4. do grupy obiektów innych odnotowanych w mogiłach w grupie wschodniej zaliczają się różne konstrukcje kamienne i drewniane, przy czym tych drugich nie zaobserwowano nigdzie rejonem kujawskim i okolicznym.

III.B.1.3.1. Kujawy i ich przedpole

Informacje na temat rozmieszczenia niegrobowych struktur kamiennych oraz drewnianych w bezkomorowych formach z terenu Kujaw i ich przedpola dotyczą wyłącznie cmentarzysk z mogiłami typu A, C i D oraz D.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Zasadniczym problemem w przypadku rozpatrywanych konstrukcji kamiennych, odkrytych wewnątrz bezkomorowych mogił typu A, jest ich niejasna afiliacja kulturowa (por. rozdz. II.A.1.3.). Te enigmatyczne obiekty zlokalizowane były w segmentach czołowych grobowców. Co interesujące w Świerczynku, stan. 1, tak w grobowcu I, jak i II, konstrukcje te usytuowane były niemal idealnie wzdłuż ich głównych magistrali (W. Chmielewski 1952, 42-43, Ryc. 12-13). Nieco odmienny charakter miała natomiast homogeniczna względem mogiły konstrukcja z Iłowa. Był to rząd kamieni równoległy do czoła grobowca. Konstrukcja ta miała charakter separatora niewielkiej przestrzeni w czole grobowca (W. Chmielewski 1952, 41, Ryc. 11; por. M. S. Midgley 1985, 137). Natrafiono tam na pozostałości spalenizny oraz rozdrobnionych fragmentów ceramiki i kości zwierzęcych (W. Chmielewski 1952, 46; por. K. Socha 2011, 74). Z próbą poprzecznej separacji przestrzeni można się zapewne liczyć w przypadku mogiły III w Leśniczówce, choć miała ona odmienny charakter niż w Iłowie. Wydaje się, iż była to nie tyle aranżacja właściwe przestrzeni mogiły, co efekt jej rozbudowania poza linią czoła (K. Jażdżewski 1936, ryc. 986; por. M Rybicka 2006, 73). Podobna przybudówka wystąpiła w grobowcu VIII w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1980, 41; por. E. Niesiołowska-Śreniowska 1982; M. Rybicka 2006, 73). Inny (nieseparujący) charakter miały kolejne struktury kamienne w mogiłach I i III z

Leśniczówki. Były to bruki zlokalizowane w rejonach czół grobowców (K. Jażdżewski 1936, ryc. 980; W. Chmielewski 1952, 76, 79).

Interesujące jest rozmieszczenie konstrukcji drewnianych (por. M. S. Midgley 1985, 149; M. Rybicka 2006, 73). Na kujawskich cmentarzyskach z mogiłami podtypu A_1 odnotowano kilka takich struktur (Tabela 1). Wszystkie one usytuowane były w segmentach czołowych tych mogił. Część z nich przylegała bezpośrednio do ścian czołowych, grobowców, np. w Gaju, stan. 1 (W. Chmielewski 1952, 81, Ryc. 51) czy Zberzynie, stan. 3 (K. Gorczyca 1981, 4, Ryc. 4), podczas gdy inne znajdowały się nieco dalej. Formą wysuniętą szczególnie daleko od ściany czoła była konstrukcja w grobowcu IX w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1975, Ryc. 3). Odrębność tej struktury manifestowała się także w sposobie jej zorientowania. Zbudowano ją skośnie wobec osi głównej grobowca (H. Wiklak 1976, Ryc. 3), co jest ewenementem w porównaniu do innych tego rodzaju struktur. Kolejną ważną rzeczą jest fakt, iż konstrukcja ta została zbudowana nad obiektem grobowym, jednak w sposób który wyraźnie wskazuje na przypadkowość takiej lokacji. Jama grobowa została bowiem przecięta przez tą konstrukcję (H. Wiklak 1986, 16).

Cmentarzyska z grobowcami typu C i D

Na reprezentującej ten typ cmentarzysk nekropoli w Łącku, stan. 6 zidentyfikowano jedną tylko konstrukcję drewnianą (w grobowcu II – podtypu D_1). Znajdowała się ona w sektorze czołowym mogiły, gdzie otaczała ona grób, przy czym relacja stratygraficzna pomiędzy jamą grobową a opisywaną konstrukcją była zapewne zgoła odmienna aniżeli w ww. przypadku w grobowcu IX z Sarnowa, stan. 1 (L. Domańska 2006, 297).

Cmentarzyska z grobowcami typu D

W przypadku przebadanego grobowca podtypu D_1 z Nagórek Grabowskich, stan. 25 na uwagę zasługują dwie rzeczy. Po pierwsze, chodzi tu o rzędy dołków posłupowych poprzecznych do głównej magistrali grobowca, które formowały jego czołowy segment. Druga ważna struktura to niewielka konstrukcja usytuowana ok. 2,5 m na N od jednego z tych rzędów (P. Kittel i in. 2012, Tablica V; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 175). Obiekt ten usytuowany był zatem dość szczególnie, z dala od ściany czołowej grobowca. Wracając zaś do wspomnianych rzędów dołków po słupach, warto zauważyć, iż stanowiły one świadectwo segmentacji czoła mogiły. Tamtejszy grób centralny znajdował się w specjalnie (?) wyodrębnionym sektorze (P. Kittel i in. 2012, 29).

III.B.1.3.3. Pomorze Środkowe

W analizie morfologicznej mogił środkowopomorskich (rozdz. II.A.1.3.) zwrócono uwagę na fakt, iż wewnątrz tych założeń nie znajdowano obiektów drewnianych, a jedynie kamienne (Tabela 1). Wystąpiły one na cmentarzyskach z grobowcami typu A.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

W tym przypadku na szczególną uwagę zasługują kamienne układy rozpoznane w niektórych mogiłach na stan. 1, 2 lub też 18 w Łupawie (J. Wierzbicki 1992, 12, 35). Miały one dwojaki charakter (por. D. Jankowska 1997, 209; 2005, 136). W grobowcu I na stan. 2 wyróżniono m.in. rzędy kamieni ułożonych prostopadły do jego głównej magistrali. Dzieliły one wnętrze tej mogiły na cztery sektory (J. Wierzbicki 1992, 12). Podział ten nie był jednak ograniczony tylko do czoła grobowca, a dotyczył on całej jego przestrzeni. Z próbą podziału przestrzeni można się też zapewne liczyć w przypadku mogiły II na stan. 18. Odnotowano tam tylko jeden rząd kamieni, który był poprzeczny do osi głównej grobowca. Znajdował się on w segmencie wierzchołkowym (A. Weber 1983, Tabl. XVI). Inny charakter miały natomiast dodatkowe konstrukcje rozpoznane w na tej samej nekropoli, ale w grobowcu V. Wspomniane w analizie morfologicznej (rozdz. II.A.1.3.) formy kamienne w kształcie liter U i O znajdowały się w dwóch odmiennych miejscach. Pierwsza z wymienionych struktur położona była w środkowej partii grobowca, niemal w towarzystwie grobów skrzynkowych, podczas gdy druga znajdowała się w segmencie czołowym grobowca, prawie na jego głównej magistrali (J. Wierzbicki 1992, 35; por. D. Jankowska 1997, 211, Fig. 3).

III.B.1.3.4. Mazowsze

W przypadku Mazowsza trudno jest oczywiście o bliższe analizy przestrzenne. Informacje o lokacji obiektów innych niż grobowe dotyczą jednej nekropoli, na której odkryto grobowiec typu A (por. rozdz. II.A.1.3.).

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Odkryta w Rybnie, stan. 1 konstrukcja kamienna w typie płaszcza znajdowała się na obszarze czoła mogiły. W zasadzie była ona usytuowana zgodnie z osią dłuższą mogiły (E-

W), z nieznacznym tylko przesunięciem w kierunku S (B. Matraszek 2006, 250, Ryc. 6). Bardzo ważne jest położenie tej struktury w odniesieniu do grobów. Obiekty te znajdowały się poniżej opisywanego płaszcza (B. Matraszek 2006, 251).

III.B.1.4. Rozmieszczenie grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców

Analizy obiektów położonych poza przestrzenią bezkomorowych mogił w grupie wschodniej KPL mogą mieć tylko niewielki zakres. Eliminując obiekty o wątpliwym statusie (por. rozdz. II.A.1.4.) pole obserwacji można zawęzić właściwie do Kujaw i ich przedpola, chociaż i w przypadku tego terenu uzasadnione jest dokonanie pewnych redukcji (por. rozdz. II.A.1.4.1.).

III.B.1.4.1. Kujawy i ich przedpole

W odniesieniu do tego terytorium dociekania przestrzenne mogą dotyczyć jedynie trzech stanowisk, tj. Sarnowa, stan. 1A, Inowrocławia, stan. 95 i Nagórek Grabowskich, stan. 25 (Tabela 2). O ile w zakresie morfologii tamtejszych obiektów zauważalne są istotne cechy zbieżne, o tyle w aspektach przestrzennych każdą z tych nekropoli cechuje znaczna indywidualność.

Cmentarzyska z grobowcami typu A-D

Każde z ww. cmentarzysk wydaje się być w jakimś stopniu dyskusyjne. Nekropolę sarnowską np. interpretowano w przeszłości w dość problematyczny sposób, wskazując na możliwość jej synchronizacji z wczesnopucharowym osiedlem i niekoniecznie łącząc je przestrzennie z pobliskimi założeniami podtypu A_1 (H. Wiklak 1986, 82). Wydaje się jednak, że jest to sugestia nie do końca słuszna. Warto przywołać jeszcze raz opinię Z. Kapicy (1986, 101), wg którego groby ze stan. 1A mogły być pierwotnie przykryte nasypem. Jeśli tak, to ich bezpośrednia relacja z osadą byłby tym bardziej irracjonalna. Nie wdając się jednak kolejny raz w dyskusję o datowanie Sarnowa, stan. 1 i 1A (por. rozdz. II.C.1.), warto przyjrzeć się charakterowi grobów płaskich. Obiekty te były rozlokowane w stosunku do siebie rzędowo (H. Wiklak 1986, 80, Ryc. 3) bez wyjątku w układzie NE-SW. Dystanse pomiędzy nimi były niewielkie, tj. kilka m. Taka orientacja jam grobowych korespondo-

wała z układem najbliższych względem nich mogił, tj. grobowców I-II, usytuowanych na północny-zachód od ich wierzchołków.

Mniej enigmatyczny związek ze strukturą bezkomorową posiadały groby na stan. 25 w Nagórkach Grabowskich, jakkolwiek z uwagi na skomplikowany charakter i stan zachowania grobowca, ich szczegółowe relacje względem niego nie są jednoznaczne. Wokół monumentu rozpoznano najpewniej osiem grobów jamowych skoncentrowanych po dwóch stronach założenia (D. Król i in. 2012, Ryc. 3B). Jeśli słuszna jest ich wyjściowa interpretacja, to były one położone tuż przy zachodniej (obiekty 70/2011, 74/2011, 79/2011, 80/2011 i 82/2011) oraz wschodniej (32/2011, 48/2011 i 50/2011) ścianie mogiły. To co jest jednak najbardziej zastanawiające, to orientacja tych struktur względem głównej osi grobowca. Pięć z tych pochówków było w stosunku do niej relatywnie paralelnych (tj. 56/2011, 70/2011, 74/2011, 79/2011 i 80/2011), pozostałe zgoła odmienne, poprzecznie. W całych tych układach zwraca szczególną uwagę zwraca silne skupisko czterech jam (70/2011, 79/2011, 79/2011 i 80/2011), które znajdowały się niekiedy zaledwie ok. 20 cm obok siebie.

Jeszcze inny charakter miała nekropola na stan. 95 w Inowrocławiu. W towarzystwie przypuszczalnych czterech grobowców KPL odnotowano osiem obiektów, z których siedmiu można z większym prawdopodobieństwem przypisać funkcję grobów (por. II.A.1.4.1). Były to kolejno obiekty: 3, 871, 896AB, 1830, 2022 i 2467A i 2467B. Położenie tych obiektów w stosunku do grobowców względnie chaotyczne (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 3). W pobliżu grobowca III odnotowano m.in. dwa groby o analogicznej względem niego orientacji, tj. E-W, podczas gdy usytuowany dosłownie centralnie pomiędzy czterema grobowcami, obiekt 869 leżał na osi N-S. Grób ten usytuowany był w wymienionej wcześniej (rodz. III.B.1.1), niezagospodarowanej strefie o pow. kilkudziesięciu m^2 (L. Czerniak, A. Kośko 1993, ryc. 3).

III.B.2. Grupa południowo-wschodnia

III.B.2.1. Rozmieszczenie grobowców

Podobnie jak w przypadku grupy wschodniej KPL, także w „południowo-wschodniej" strefie zasięgu tej kultury wystąpiły zróżnicowane cmentarzyska, składające się albo z ta-

kich samych form grobowców lub posiadające w swych przestrzeniach struktury bardziej różnorodne (por. rozdz. II.A.2.).

III.B.2.1.1. Małopolska

Ogólnie w Małopolsce odnotowano jak dotąd cmentarzyska, w których w 96,4% przypadków funkcjonowały mogiły jednakowe typologicznie. Największą grupą były nekropole z formami typu A – 48,4%, a następnie z obiektami typu B i C, odpowiednio po 19,4%. Odnotowano też stanowiska wyłącznie ze strukturami odmiany E – 9,7%. Oprócz tych zunifikowanych nekropoli znana jest jedna politypowa, mieszcząca w swych ramach struktury typu B i D (Ryc. 104).

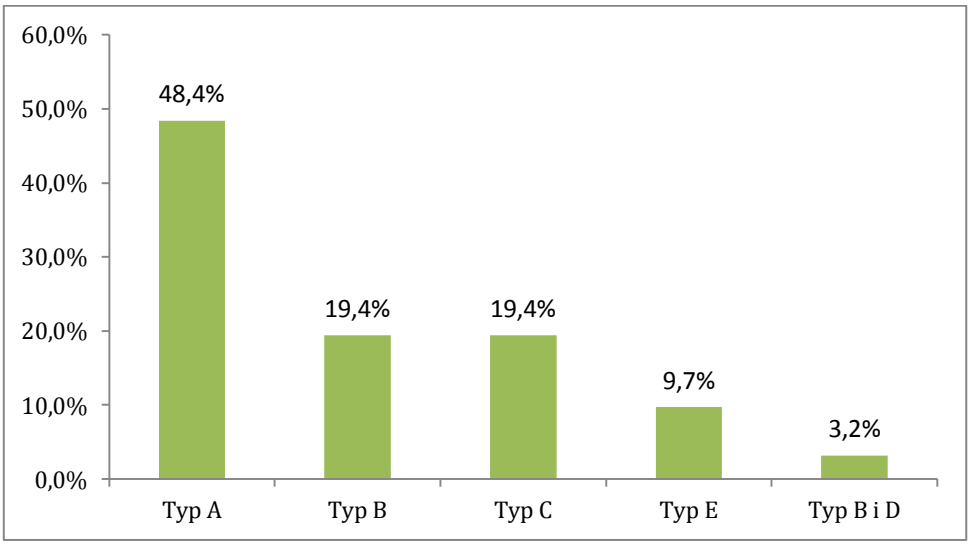

Ryc. 104. Zestawienie % cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami A-D na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Tego rodzaju nekropole mieściły w swych wnętrzach tylko grobowce podtypu A_1. Podobnie jak w grupie wschodniej, na Kujawach czy Pomorzu Środkowym, ilość takich struktur mogła być różna, choć trudno dziś sądzić, iż nekropole małopolskie były aż tak bardzo rozbudowane jak ich odpowiedniki w grupie wschodniej KPL. Aktualnie nie ma podstaw do przypuszczeń, iż na którymkolwiek ze znanych cmentarzysk wystąpiło kilkanaście takich struktur. Równolegle jednak, wśród badanych nekropoli praktycznie nie stwierdza się pojedynczych mogił. Informacje na temat stanowisk jednomogiłowych dotyczą miejsc, na temat których wiadomo tak naprawdę niewiele (np. Czyżów Szlachecki, stan. 13 i Stu-

dzianki, stan. 7; M. Florek 2008, 98-99, Tab. 1). Kilkukrotnie obiekty A_1 wystąpiły parami (np. Broniszowice, stan. 5; Grzybów, stan. 1 oraz Malice Kościelne, stan. 1; J. T. Bąbel 2006, 271; K. Garbacz 2006, 308; B. Bargieł, M. Florek 2006, 363). Trzy bezkomorowe konstrukcje odkryto z kolei na stan. 7 w Stryczowicach (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 235-236). Być może założenia takie występowały jeszcze liczniej, na co mogłyby wskazywać wyniki prospekcji na stan. 1 w Garbaczu-Skale, z którym to łączonych jest pięć monumentów (J. T. Bąbel 1998, 9-30).

Na analizowanych cmentarzyskach panowały podobne zasady w lokowaniu mogił, tj. dominował trend równoleżnikowy. 64,3% mogił było usytuowanych zgodnie z magistralą E-W, dalej wzdłuż osi SE-NW – 21,4% i NE-SW – 14,3%. Inaczej niż na Kujawach, nie stwierdzono jakichkolwiek lokacji wzdłuż linii południkowej. Wśród wszystkich znanych grobowców podtypu A_1, czoła skierowane były w stronę E, SE lub NE (Tabela 2).

Analizując lokację dwóch i więcej mogił na cmentarzyskach, można zauważyć jedną charakterystyczną rzecz. Konstrukcje te zbudowane zostały blisko siebie. W Stryczowicach, stan. 7, odległość pomiędzy mogiłami I i II, wyniosła w okolicach ich partii czołowych jedynie ok. 2 m (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 236, Ryc. 2). Nieco większy dystans dostrzeżono pomiędzy grobowcami w Grzybowie, stan. 1 (K., Garbacz 2006, 310, Ryc. 3) i Malicach Kościelnych, stan. 1 (B. Bargieł, M. Florek 2006, 364, Ryc. 3). W odróżnieniu od występujących niekiedy na Kujawach sytuacji, w których to bezkomorowe obiekty A_1 zbiegały się w kierunku ich partii wierzchołkowych (*vide* Sarnowo, stan. 1, Leśniczówka, stan. 1 i Wietrzychowice stan. 1), założenia z Małopolski były rozbieżne.

Cmentarzyska z grobowcami typu B

Bezapelacyjnie wizytówką małopolskich sieci osadniczych KPL są cmentarzyska, na terenie których występowały założenia typu B, najczęściej podtypu B_1. Struktury te występowały od zachodniej partii tego terytorium, przez Wyżynę Sandomierską, Płaskowyż Nałęczowski, po lessy rzeszowsko-przemyskie. Nekropole te były niekiedy bardzo mocno rozbudowane, czego klasycznym przykładem są Słonowice, stan. 5, gdzie odkryto 10 takich grobowców (K. Tunia 2006, 336-337; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140-158). Pozostałe cmentarzyska były pod tym względem znacznie uboższe. Informacje o trzech mogiłach pochodzą z Lublina-Sławinka, stan. 2 (S. Jastrzębskim, M. Ślusarska 1982, 192; M. Polańska 2004, 9-20) oraz poniekąd z Rudna Górnego, stan. 8, jakkolwiek dane dotyczące drugiego z wymienionych stanowisk są tylko lakoniczne (A. Krzemieńska 2009, 25; K. Tunia,

P. Włodarczak 2011, 208, 216) i nie oddają one zapewne pełni jego specyfiki. Poza układami trójkowymi znane są też cmentarzyska, na których odkryto mogiły funkcjonujące w parach. Do takich należą struktury B_1 z Zagajów Stradowskich, stan. 1 „Mogiła Stradowska" (B. Burchard 1998, 152). Pojedyncze grobowce tego samego podtypu odkryto w Niedźwiedziu, stan. 1 (B. Burchard 1973), Szczytnej, stan. 6 (D. Król i in. 2014, 64) i Skołoszowie, stan. 7 (D. Król, J. Rogozińskim, M. Rybicka 2012, 205; 2014, 13).

Na omawianych cmentarzyskach zawierających wyłącznie struktury podtypu B_1 wyraźnie dominował układ równoleżnikowy E-W – 88,2% nad SE-NW – 11,8%. Analizowane formy nie były jednak położone idealnie wzdłuż takich osi. Spośród tych pierwszych 26,7% miało odchylenie NE-SW (Tabela 2). Do grupy tej można zakwalifikować grobowce III-V ze Słonowic, stan. 5 (K. Tunia 2006, 336-337, Ryc. 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140-141, Ryc. Fig. 2) i mogiłę ze Skołoszowa, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012, 207, Fig. 3; 2014, 15, Ryc. 2). Idealnie równoleżnikową lokację miały natomiast konstrukcje w Lublinie-Sławinku, stan. 2 (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 194, Ryc. 3; M. Polańska 2005, 9-20). Cechą charakterystyczną wszystkich tych założeń jest to, że ich czoła skierowane były jednomyślnie w kierunku E (ewentualnie SE; Tabela 2). Jest to zatem kolejny przykład zunifikowania zasad lokowania mogił na cmentarzyskach „południowo-wschodnich", inaczej niż na Niżu, tj. na Kujawach oraz przede wszystkim na Pomorzu Środkowym, w rejonie dorzecza Łupawy, gdzie panowała charakterystyczna dowolność w orientowaniu mogił (Ryc. 102).

Jakie wyglądały relacje przestrzenne pomiędzy mogiłami podtypu B_1 na konkretnych cmentarzyskach? Szczególnie interesujący jest naturalnie przykład Słonowic, stan. 5. Tamtejsze grobowce usytuowane były w dość regularny sposób (Ryc. 105). Były one względem siebie relatywnie równoległe, tworząc rząd N-S, który to opadał w poprzek stoku ku dolinie rzeki Małoszówka (K. Tunia 2006, 336-337, Ryc. 1, 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140-141, Ryc. Fig. 1, 2). Znamienne jest to, iż o ile większość mogił zbudowano zgodnie z regułą *high and dry*, to ostatnie z rozpoznanych tam struktur położone były w dolnej partii stoku (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140). Jak wspomniano w części poświęconej datowaniu cmentarzysk (rozdz. II.C.2.) badacze tego kompleksu skłaniają się ku wnioskowi, iż tego rodzaju sekwencja miała walor chronologiczny, ponieważ najniżej usytuowane formy mały w stosunku do obiektów „wyższych" bardzo zubożałą postać. Co ciekawe, jednak z takich zubożałych struktur (grobowiec) X położony był jednak atypowo względem tego schematu kształtowania się cmentarzyska. Funkcjonował on między grobowcami IV i VI, praktycznie na mogile V (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 1).

Można zgodzić się z autorami, iż rzeczywiście dla tej struktury zabrakło miejsca na S od mogiły IX, gdzie znajdowało się już podmokła dolina (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 158), ale mimo to intrygujący jest fakt, że strukturę tę wciśnięto między dwie inne, w miejsce starszej (z jakichś powodów szybciej zniszczonej niż sąsiednie), a nie w pobliżu. Dowodzi to poważnego respektowania przez lokalną społeczność KPL określonego układu cmentarzyska. Niewykluczone, że układ ten był z góry przemyślany i przez cały okres jego funkcjonowania trzymano się ściśle planu „rozwoju" nekropoli, nawet wśród kolejnych pokoleń. Założenia te były przecież częścią dużego kompleksu ceremonialnego, z którym to powiązane były też inne urządzenia. Kwestia ich zostanie szerzej skomentowana w następnych rozdziałach.

Przykład cmentarzyska w Słonowicach, stan. 5 jest pouczający, ponieważ ilustruje on potencjał przestrzenny małopolskich nekropoli z założeniami typu B (i nie tylko?). Jeśli tak rozbudowana nekropola (abstrahując nawet od wspomnianych, dodatkowych urządzeń) została rozpoznana w zachodniej partii tego regionu, to nie ma przeciwskazań aby sądzić, iż sytuacja taka nie mogłaby się powtórzyć w innych strefach silniejszych koncentracji KPL. Jeśli tak, to czy generalnej (statycznej) organizacji przestrzennej tych cmentarzysk towarzyszyłaby taka analogiczna sekwencja rozwojowa: góra → dół? Pytanie to może być skierowane nie tylko w stronę stanowisk funeralnych z mogiłami „drewnianymi". Jednakowo trzeba mieć na uwadze specyfikę lokacji mogił słonowickich, równoległych względem siebie i prostopadłych do osi nachylenia stoku. Wiadomo, że takiego wzorzec nie był typowy. Odmiennie położony był np. grobowiec B_1 w Skołoszowie, stan. 7, skośnie wobec stoku skierowanego ku dnu doliny rzeki Rady. Jak się okazuje, poniżej niego, pomimo przebadania powierzchni kilkudziesięciu arów, nie wyróżniono jakichkolwiek struktur nawiązujących do konstrukcji grobowca KPL (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 16, Ryc. 1). Status Skołoszowa, stan. 7 jako nekropoli jednomogiłowej nie jest jednak jednoznaczny ze względu na to, że badania nie objęły obszaru na południe od niej, w stronę lokalnej kulminacji terenu. Taką samą adnotację można odnieś zresztą do innych cmentarzysk, w tym Szczytnej, stan. 6.

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Niekoniecznie mniejszą rangę od nekropoli ze mogiłami podtypu B_1 powinny mieć cmentarzyska, składające się wyłącznie z konstrukcji typu C, z dominującą rolą założeń C_2. Kompleksy te były dystynktywne dla wschodniego obrzeża Małopolski, Płaskowyżu Nałę-

czowskiego i praktycznie nieznane oficjalnie z żadnych innych jej partii. Wyjątkowość tych założeń nie polega jednak tylko na ich teoretycznie zawężonej terytorialnie dyspersji, ale przede wszystkim na komplikacjach ich identyfikacji, tj. trudności w jednoznacznym wyodrębnieniu ich na niektórych cmentarzyskach płaskich (por. rozdz. III.A.2.). Biorąc pod uwagę nekropole pewne, większość składała się tylko z jednej tego typu struktury (np. Antopol, Chruszczów-Kolonia, stan. 1, Klementowice, stan. 6 lub Nałęczów, Kolonia, stan. 1; H. Wierciński 1905, Fig. 70; J. Gurba 1954, 134, Ryc. 6; 1969, Ryc. 9; A. Uzarowiczowa 1968, 179-182). Zupełnym wyjątkiem jest natomiast nekropola z Karmanowic, stan. 35, która to może nawet wywoływać pewnego typu asocjacje z kompleksem słonowickim. Na cmentarzysku tym rozpoznano pięć założeń typu C (J. Nogaj-Chachaj 1990, 12, Ryc. 1; 1998, 31, Ryc. 2, 8), z czego cztery miały klasyczną formę C_2, zaś jedną z nich cechował kształt nawiązujący do trójkąta (por. uwagi w rozdz. II.A.2.1.).

Na badanych cmentarzyskach dominował typowy układ E-W – 87,5% przy 12,5% SE-NW, przy czym czterokrotne wyróżniono odchylenie SE-NW i raz NE-SW (Tabela 2). Układy E-W z odchyleniami SE-NW wyróżniono na stan. 35 w Karmanowicach, przy czym jedna z tamtejszych struktur była położona wprost SE-NW. Z przyczyn obiektywnych (prostokątny kształt), nie można wskazać orientacji czół i wierzchołków małopolskich grobowców C_2. Wyjątkiem jest mogiła IV z Karmanowic, stan. 35, której to czoło skierowane było atypowo w porównaniu do każdego innej bezkomorowej formy w tej strefie KPL, tj. na W (Tabela 2; J. Nogaj-Chachaj 1990, 10-11, Ryc. 1).

Jak łatwo można zauważyć, tylko nekropola karmanowicka stwarza możliwości analiz pod kątem relacji przestrzennych między grobowcami. Stanowisko to może wywoływać poniekąd skojarzenia z nekropolą w Słonowicach, stan. 5. Pomimo ewidentnych różnic morfologicznych pomiędzy strukturami występującymi na obydwu tych cmentarzyskach, widoczne są interesujące paralele. Po pierwsze, stan. 35 w Karmanowicach również cechuje lokacja wzdłuż południowego stoku, wobec którego nachylenia mogiły usytuowane były prostopadle. Po drugie, mogiły te usytuowane były względem siebie równolegle, przy czym nie były one ze sobą idealnie zsynchronizowane, np. grobowiec III wysunięty był nieznacznie na wschód (Ryc. 105; J. Nogaj-Chachaj 1990, 12, Ryc. 1). W porównaniu do nekropoli zachodniomałopolskiej nasuwa się jednak też istotna różnica. Żadna z mogił analizowanego kompleksu nie była rozlokowana w dolnej partii skłonu, w pobliżu dna doliny, a wręcz zupełnie przeciwnie. Jedna z nich, tj. V położona była w jego górnym fragmencie (J. Nogaj-Chachaj 1998, 30, Ryc. 1).

Niestety ze względu na skąpą jakość szczegółowych danych na temat relacji chronologicznych, nie są znane kierunki i etapy rozwoju tego cmentarzyska. Nie wiadomo czy mogło mieć ono podobną linię rozwojową jak nekropola w Słonowicach, stan. 5, tj. góra → dół, czy zgoła inną.

Cmentarzyska z grobowcami typu B i D

Do kategorii tej kwalifikuje się zaledwie jedna nekropola, aczkolwiek należąca do najciekawszych w całej Małopolsce. Mowa tu o stan. 3 w Pawłowie, gdzie wystąpiły trzy bezkomorowe grobowce KPL. Obserwowany jest tu ten sam równoległy układ mogił jak w Karmanowicach, stan. 35 i Słonowicach, stan. 5 (Ryc. 105; B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2). Każdy z grobowców usytuowany był wzdłuż osi E-W, choć dwie struktury „drewniane" miały odchylenie SE-NW (Tabela 2). Cechą wspólną tych konstrukcji (nie licząc „soczewkowatej" mogiły II) była klasyczna lokacja czoła, w stronę E (Tabela 2).

Tak samo jak w odniesieniu do stanowisk sepulkralnych w Karmanowicach, stan. 35 i Słonowicach, stan. 5, należałoby się zastanowić nad cyklem rozwojowym tego cmentarzyska, odpowiedzią na pytanie, którą mogiłę wzniesiono najpierw, a którą jako ostatnią. Topografia analizowanej nekropoli nie skłania co prawda do zbyt dalekich porównań do ww. stanowisk, ale też nie zwalnia od pytań o jego tzw. małą chronologię. Niestety brak wymaganych do tego wskaźników chronologii bezwzględnej zmusza do zaniechania takich rozważań (por. rozdz. III.A.2.2.).

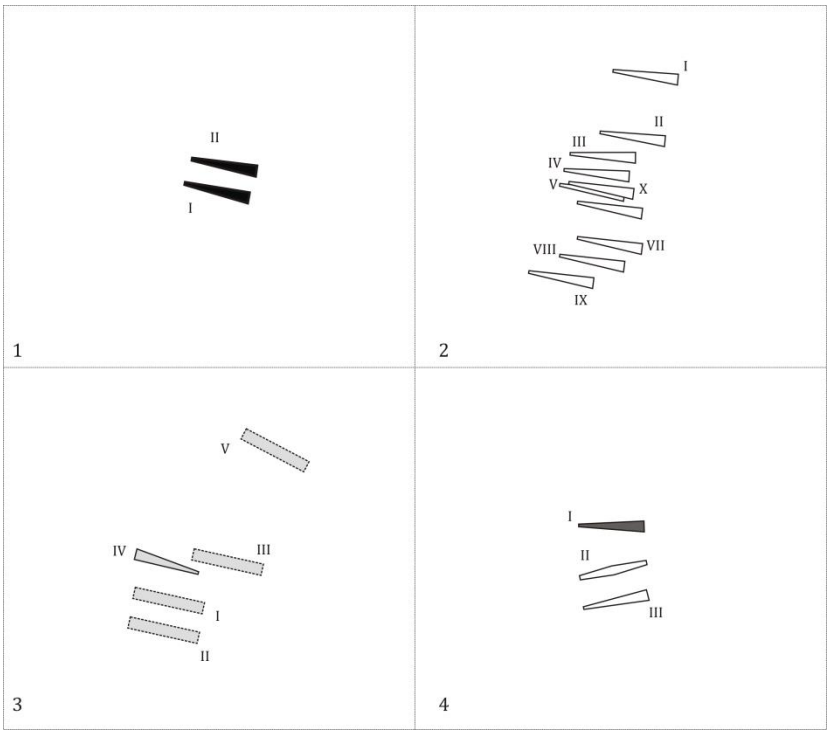

Ryc. 105. Schemat rozmieszczenia bezkomorowych grobowców podtypu A_1, B_1, C_1 i C_2 na wybranych cmentarzyskach z terenu Małopolski z grupy południowo-wschodniej KPL. 1 – Grzybów, stan. 1; 2 – Słonowice, stan. 5; 3 – Karmanowice, stan. 35; 4 – Pawłów, stan. 3 (wg K. Garbacz 2006; K. Tunia 2006; M. Przybyła, K. Tunia 2013; J. Nogaj-Chachaj 1990, 1998; B. Bargieł, M. Florek 2006).

Cmentarzyska z grobowcami typu E

Cmentarzyska, na których występowały wyłącznie konstrukcje typu E nie należą do najlepiej rozpoznanych. Ani w Kolosach ani w Kicharach Nowych, stan. 2 nie wyróżniono więcej aniżeli jednej mogiły (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, D. Cyngot 2006, 341-360; P. Włodarczak 2008, 151-168). Nie do końca jasny jest natomiast charakter nekropoli w Malżycach, stan. 30, gdzie poza jedną rzeczywistą formę typu E, mogły funkcjonować inne struktury. O ile jeszcze w przypadku grobowca II rozważa się taką ewentualność P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 202), to w stosunku do mogiły III jest to mniej prawdopodobne (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 176). Nawiasem mówiąc stan. 30 i tak stwarza pewnego typu problemy interpretacyjne. Trudno np. określić charakter relacji przestrzennych pomiędzy tamtejszymi mogiłami. Problem generuje ich rozrzut ponieważ o ile grobowce I i III położone były blisko siebie, to struktura II znajdowała się o ok. 500 m na W od tego zgrupowania (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 177, Fig. 2). Czy mogła ona zatem tworzyć wspólny model przestrzenny? Na pytanie to nie ma obecnie jasnej odpowiedzi. Fakt jest natomiast taki, iż obiekt II znajdował się w stosunku

do I i III na nieznacznym przewyższeniu (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009, 177, Fig. 2). Jak jednak wspomniano, rozpatrywane struktury trudno jest jednoznacznie podciągnąć (jako całość) pod kategorię obiektów typu E.

III.B.2.2. Rozmieszczenie grobów w grobowcach

Jak wynika ze studiów nad morfologią obiektów grobowych wewnątrz bezkomorowych mogił grupy południowo-wschodniej KPL, obiektów takich zarejestrowano łącznie ok. 140 (por. rozdz. II.A.2.2.). Mimo istnienia niedostatków, liczba ta pozwala na ocenę ich bliższego kontekstu przestrzennego w ramach tych struktur.

III.B.2.2.1. Małopolska

W przeciwieństwie od grupy wschodniej, włącznie z jej najbardziej reprezentatywnym obszarem Kujaw, na opisywanym terenie wiedza na temat grobów wewnątrz bezkomorowych mogił nie jest zawężona tylko do cmentarzysk składających się z założeń typu A (czy właściwie podtypu A_1). Szereg grobów wyróżniono też na nekropolach z mogiłami albo typu B albo C. Znane są one ponadto z nekropoli „mieszanej" z obiektami B i D oraz tymi, gdzie wyróżniono jedynie założenia typu E.

Cmentarzyska z grobowcami typu A

Na cmentarzyskach z obiektami podtypu A_1 zaobserwowano różną konfigurację grobów. Zdecydowanie dominowały nekropole z mogiłami jednogrobowymi – 66,7%, co idealnie koresponduje ze strefą kujawską. Najlepiej stanowiska takie charakteryzuje nekropola w Grzybowie, stan. 1, gdzie obydwie struktury podtypu A_1 kryły w swych wnętrzach tylko po jednym grobie (K. Garbacz 2006, 310, 314). Na tym właściwie jednak kończą się porównania z Kujawami. Na obszarze Małopolski, podobnie jak na Niżu, odkryte zostały co prawda także nekropole, gdzie funkcjonowały mogiły składające się z trzech lub czterech grobów, tj. kolejno Broniszowice, stan. 5 (J. T. Bąbel 2006) i grobowiec I w Stryczowicach, stan. 7 (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006), ale rozpoznano także miejsca, gdzie w kontekście bezkomorowych grobowców zaaranżowano o wiele więcej pochówków (por. D. Król 2011, 107-108, Table 3). Na uwagę zasługują tu obydwie mogiły z cmentarzyska w Malicach Kościelnych, stan. 1, na których to wystąpiło siedem (mogiła I) i 19 (mogiła

II) obiektów grobowych (B. Bargieł, M. Florek 2006, 365-376). Niewielka część tych grobów miała jednak charakter pierwotny (Tabela 2). Jeden tego typu obiekt wystąpił w pierwszej z konstrukcji, zaś cztery w drugiej (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366-376).

W analizach organizacji przestrzennej mogił A_1 ważnym elementem jest kwestia położenia grobów w ich wnętrzach. Do oceny rozmieszczenia tych obiektów posłuży analogiczny model do tego stosowanego w badaniach wzorów kujawskich. Zastosowany zostanie trójpodział wnętrz mogił (sektory: czołowy, środkowy i wierzchołkowy przecięte osią główną).

Fragmentaryczny stan rozpoznania oraz zniszczenia wielu bezkomorowych mogił A_1 nie pozwala jednak na w precyzyjną ocenę lokacji grobów w ramach tych arbitralnych sektorów. Z tej przyczyny postanowiono zrezygnować m.in. z zestawień procentowych. Pomimo to można z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, iż zdecydowaną większość grobów o charakterze pierwotnym rozlokowywano w czołowej partii grobowców A_1 (por. D. Król 2011, 77-78). Preferowanie tej strefy z pewnością nie dotyczyło natomiast form wtórnych. W obrębie flagowych dla takich obserwacji mogił w Malicach Kościelnych, stan. 1 stwierdzono związek tych obiektów nie tyle z którymś z zaproponowanych sektorów, co bardziej z poszczególnymi obstawami grobowców. Kilkanaście pochówków wtórnych wystąpiło wzdłuż S ściany mogiły I (po obu jej stronach) w uporządkowanych układach linearnych (M. Bargieł, M. Florek 2006, 367, Ryc. 4). Posiadały one więc orientację zbieżną z układem całej mogiły, tj. NE-SW. Tego typu sytuacja wystąpiła też na nieco mniejsza skalę w mogile II, w której też jeden z grobów został stwierdzony w ścianie N (B. Bargieł, M. Florek 2006, 371, Ryc. 8). Dla kontrastu założenia zdiagnozowane jako *in situ* nie były lokowane tak jednomyślnie wzdłuż linii mogił. W Malicach Kościelnych, stan. 1 trzy na pięć takich obiektów usytuowano w poprzez tej osi, tj. w układzie N-S w przypadku grobów 14 i 31 w grobowcu I i grobu 3 w mogile II (B. Bargieł, M. Florek 2006, 366, 372).

Generalnie uwzględniając wszystkie groby lokowane w mogiłach podtypu A_1 nie ma jednak powodów, aby doszukiwać się głębszych sprzeczności pomiędzy orientacją konstrukcji bezkomorowych a obiektów grobowych w ich wnętrzach. Ogólnie wzory te bywały w stosunku do siebie tożsame i związane były one z układami E-W, a dalej SE-NW i NE-SW (Tabela 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu B

Również cmentarzyska złożone z samych obiektów B_1 cechuje zróżnicowanie pod kątem ilości grobów wewnątrz mogił. Grupą wyróżniającą się były jednak tradycyjnie założenia, które składały się z jednego pochówku – 58,3%, a następnie mogiły trójgrobowe – 33,3%. Incydentalnie odnotowano inne konfiguracje, po jednej strukturze z dwoma i siedmioma analizowanymi obiektami (Tabela 2; D. Król 2011, 107-108, Table 3). Do najliczniejszej reprezentowanej kategorii można przyporządkować np. grobowiec ze Szczytnej, stan. 6 (D. Król i in. 2014, 65) lub też mogiłę II z Lublina-Sławinka, stan. 2 (M. Polańska 2004, 9-20). Konstrukcje trójpochówkowe wystąpiły np. w Słonowicach, stan. 5, tj. mogiły VII i VIII, przy czym obiekt 55/2005 nie ma jasno określonego kontekstu (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Wybitny charakter na tym tle posiada bezkomorowe założenie ze Skołoszowa, stan. 7, wewnątrz którego wyróżniono siedem grobów (Ryc. 106; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 19).

Podobnie jak w przypadku cmentarzysk z mogiłami A_1 także w analizowanych strukturach B_1 trudno jest o bardziej precyzyjną analizę lokacji grobów. Problem ten widoczny jest zwłaszcza w Słonowicach, stan. 5, w odniesieniu do konstrukcji VII-IX, które ze względu na swój „zubożały" charakter nie zostały w pełni rozpoznane (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 140-142). Na podstawie ogólnych obserwacji wydaje się, iż trend lokowania obiektów grobowych w strefach typowo czołowych, tak dobrze obserwowany w środowisku nekropoli z konstrukcjami A_1, nie był tak do końca oczywisty w grobowcach „drewnianych". Znane są naturalnie sytuacje lokowania grobów w tych sektorach, m.in. obiektów 626, 627, 1269 i 1271 w Skołoszowie, stan. 7 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 15, Ryc. 2) lub pochówku w mogile I w Zagaju Stradowskim, stan. 1, usytuowanym 5 m od jej czoła (B. Burchard 1998, Ryc. 2), ale już w Słonowicach, stan. 5, część grobów wydaje się być powiązania ze strefami centralnymi monumentów, np. obiekt 152 w grobowcu VII, obiekty 102, 103 i 104 w mogile VIII i obiekt 129 w grobowcu IX (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Jak podkreślono sytuacja słonowicka jest jednak niejednoznaczna.

Na cmentarzyskach z rozpatrywanym typem bezkomorowych założeń zaobserwowano podobne zjawisko jak wśród struktur z kamienną obstawą, tj. supremację grobów zorientowanych paralelnie z osią dłuższą mogił, przy jednoczesnej obecności obiektów do niej poprzecznych (Tabela 2; por. D. Król 2011, 80). Wyjątki takie wystąpiły w Lublinie-Sławinku, stan. 1 w przypadku grobu 1 w obrębie mogiły I (S. Jastrzębski, M. Ślusarska

1982, 194, Ryc. 3) i dwukrotnie w Słonowicach, stan. 5 w obrębie konstrukcji VII i VIII (M. Przybyła, K. Tunia 2014, 141, Fig. 2). Nieopodal partii centralnej znajdowały się też niektóre obiekty w grobowcu w Skołoszowie, stan. 7, na czele z jamą 1270 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 15, Ryc. 2).

Cmentarzyska z grobowcami typu C

Zasady lokalizacji grobów respektowane wewnątrz założeń podtypu A_1 i B_1 wydają się mieć ograniczony zasięg w środowisku form podtypu C (por. D. Król 2011, 83, Fig. 66). Nie obowiązywała tu tendencja do lokowania w ramach grobowca jednego tylko grobu. Tego rodzaju sytuacji nie zaobserwowano w żadnej ze znanych konstrukcji podtypu C_2. Wyróżniono z kolei mogiły składające się co najmniej z dwóch i więcej grobów (Tabela 2; D. Król 2011, 107-108, Table 3). Na szczególną uwagę zasługują mogiły z największą liczbą takich obiektów. Cztery takie formy rozpoznano w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1954, 134, Ryc. 6), pięć w Nałęczowie, stan. 1 (J. Gurba 1969, Ryc. 9), sześć w Antopolu (H. Wierciński 1950, 83, Fig. 70), zaś dziewięć w mogile I w Karmanowicach, stan. 35 (J. Nogaj-Chachaj 1988, 28, Ryc. 1). Na tych wszystkich nekropolach zaobserwowano typowe dla całej grupy południowo-wschodniej KPL reguły lokacji obiektów grobowych. Aż 90,3% tych form usytuowano wzdłuż osi E-W, zaś pozostałe N-S (Tabela 2). Naturalnie szereg tych równoleżnikowych struktur posiadało odchylenia, ale były one tożsame z odchyleniem samych mogił (Tabela 2).

Warto omówić wewnętrzną przestrzeń niektórych grobowców. Idealny do takich obserwacji jest karmanowicki grobowiec I. Cztery spośród odnotowanych w nim grobów znajdowało się w niewielkiej separacji, w ramach sektora „wschodniego". Co interesujące, obok trzech obiektów (tj. 11, 13 i 17) zbieżnych z osią główną założenia wyróżnił się tam jeden o układzie poprzecznym w stosunku do niej (obiekt 16). Wewnątrz omawianego grobowca wyróżniono też linearne położenia obiektów grobowych, występujące w układach dwójkowych, tj. groby 14 i 19 oraz 15 i 20 (J. Nogaj-Chachaj 1998, 28, Ryc. 1).

Cmentarzyska z grobowcami typu B i D

Reprezentująca tę kategorię nekropola z Pawłowa, stan. 3 jest szczególnie ciekawa do obserwacji zależności przestrzennych zachodzących pomiędzy obiektami grobowymi w mogiłach. W obrębie największej z tych struktur, konstrukcji D_1 wyróżniono łącznie dziewięć grobów, jakkolwiek zaledwie dwa z nich miały charakter pierwotny (B. Bargieł, M. Florek

2006a, 387). Położenie ich było takie jak większości tego rodzaju form w obrębie mogił zbudowanych na planie trapezu lub trapezoidu, tak struktur A_1, jak i D_1. Znajdowały się one bowiem w partii czołowej, a ponadto w modelowej odległości od jej granicy (5 m). Wzorcowa była też ich orientacja (tożsama z osią dłuższą grobowca, tj. E-W). Oprócz nich w kontekście monumentu odsłonięto jedynie obiekty wtórne. Wszystkie one zlokalizowane były praktycznie na linii N ściany grobowca (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387), nieco inaczej niż w grobowcu I w Malicach Kościelnych, stan. 1(B. Bargieł, M. Florek 2006, 367, Ryc. 4).

Znacznie większy poziom komplikacji wyróżniał mogiłę II. W jej wnętrzu znajdowało się siedem grobów (B. Bargieł, M. Florek 2006b, 386), ale ich rzeczywiste miejsce w ramach tej struktury jest dyskusyjne. Wynika to z powodów, o których informowano już podczas analiz morfologii grobowców (rozdz. II.A.2.1.). Nie wiadomo czy była to jednolita struktura z charakterystycznym poprzecznym podziałem wnętrza, czy może dwie formy trapezoidalne o wspólnej ścianie czoła. Dla tej kwestii niebagatelne znacznie może mieć lokalizacja grobów. Wewnątrz sektora „zachodniego" tej struktury dwa obiekty posiadały układ klasycznie zbieżny z główną linią grobowca, trzeci miał ok. 45º odchylenie względem niej, a czwarty położony był poprzecznie. Tymczasem w sektorze „wschodnim" wszystkie groby były zorientowane N-S (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2; por. też M. Florek 2008, 115). Co to może oznaczać? Ten poprzeczny układ w stosunku do nadrzędnej magistrali monumentu przypomina poniekąd sytuację z mogiły I w Malicach Kościelnych, stan. 1, gdzie odstępstwo od równoleżnikowej prawidłowości także odnotowano w segmencie „wschodnim" grobowca w przestrzeni zdelimitowanej przez układ dołków po słupach. Jednak w tamtym przypadku ewidentne są dowody na funkcjonowanie dodatkowej struktury drewnianej w ramach mogiły podtypu A_1, natomiast w Pawłowie, stan. 3 jest to kwestia bardziej złożona.

Trzecia i ostatnia mogiła z Pawłowa, stan. 3 zakwalifikowana do konstrukcji typu B, także zawierała interesująco położone groby. Na podstawie dostępnych informacji trudno jest np. wyróżnić obiekty mogące pierwotnie funkcjonować w okolicach partii czołowej grobowca. Pomimo, że sektor ten nie został wystarczająco dobrze rozpoznany, można zakładać, iż ani jeden z grobów zidentyfikowanych wewnątrz mogiły nie mógł mieć z nim żadnych związków przestrzennych. Położone były one najpewniej w strefie środkowej bezkomorowej konstrukcji (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2). Podobnie jak w grobowcu II, także te groby nie cechowała jednolita lokacja względem głównej osi. Od

klasycznego układu wyłamał się tam grób 16, usytuowany N-S (por. D. Król 2011, 108, Table 3).

Cmentarzyska z grobowcami typu E

Pomijając Malżyce, stan. 30, tj. nekropolę, którą trudno jest w sposób jasny podciągać pod tę kategorię (por .rozdz. III.B.2.1.) dwie inne nekropole, w Kolosach i Kicharach Nowych, stan. 2, cechowała obecność wyłącznie pojedynczych założeń mogiłowych (P. Włodarczak 2008, 152; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 342).

Choć oczywiście skąpa ilość tych cmentarzysk i obiektów w nich występujących nie upoważnia do głębszych refleksji, warto zauważyć, że ani jednak z tych struktur nie mieściła w swym wnętrzu tylko jednej mogiły (Tabela 2). W Kolosach z całą pewnością funkcjonowały co najmniej 2 groby KPL (P. Włodarczak 2008, 157), z kolei w Kicharach Nowych, stan. 2 pięć (H. Kowalewska-Marszałek 2006,. 344, Ryc. 3). Interesujące są relacje przestrzenne pomiędzy nimi. Choć z obiektywnych powodów nie można ustalić położenia obiektów z Kolosów w relacji do osi grobowca, to faktem jest ich bliskie położenie względem siebie i jednomyślna orientacja NE-SW (P. Włodarczak 2008, 152, Fig. 1). Mniej jednoznaczna jest pozycja trzeciego grobu, hipotetycznie związanego z KPL (P. Włodarczak 2008, 157). Koherentny układ posiadały też obiekty w Kicharach Nowych, stan. 2 położone niemal jednomyślnie NE-SW, zgodnie z osią dłuższa nieckowatego zagłębienia (H. Kowalewska-Marszalek, H. Duday, M. Pyżyk 2006, 345, Ryc. 4). Zauważono tam też istotne relacje stratygraficzne (z którymi to korespondują oznaczenia ^{14}C; por. rozdz. II.C.2.1.), wskazujące na starszeństwo obiektów 1 i 14 względem następnych. Oczywiście po raz kolejny warto przywołać uwagi P. Włodarczaka (2013, 375) na temat prawdziwości oznaczeń absolutnych wykonanych dla materiałów z tych grobów, ale nawet jeśli daty te są rzeczywiście odmłodzone, to w aspekcie tzw. małej chronologii, tj. w sensie relacji czasoprzestrzennych wewnątrz grobowca, nie muszą mieć one tak doniosłego znaczenia.

III.B.2.3. Rozmieszczenie innych obiektów w grobowcach

Zagadnienie rozmieszczenia innych obiektów wewnątrz grobowców jest nader interesujące, nie tylko w sensie ich relacji względem samych mogił, ale też grobów. W kontraście do grupy wschodniej KPL, w Małopolsce wyróżniono jedynie struktury drewniane: struktury

słupowe i rowkowe (rozdz. II.A.2.3.). Miejscami rejestrowano także pozostałości ognisk. Podane obiekty wystąpiły jedynie na nekropolach jednolitych, z mogiłami albo typu A albo B oraz mieszanej, zawierającej założenia B i D. Nie są one znane z cmentarzysk złożonych z form C lub E.

Cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami typu A

W tym wypadku odstawowe znaczenie dla prezentowanych obserwacji mają dwa cmentarzyska, w Broniszowicach, stan. 5 i Malicach Kościelnych, stan. 1. Wyodrębnione tam struktury słupowe każdorazowo usytuowane były w strefach czołowych mogił, właściwie na styku z ich ścianą (J. T. Bąbel 2006, 275, Ryc. 4; B. Bargieł, M. Florek 2006, 367, Ryc. 4). W przypadku Broniszowic, stan. 5 można określić jej orientację, jednakową z osią główną grobowca, tj. E-W, z dewiacją SE-NW (J. T. Bąbel 2006, 277, Ryc. 6). Kwestią szczególnie ważną jest jednak nie tyle ta orientacja co usytuowanie ich w stosunku do grobów. W rozdz. .III.B.2.2 podkreślono specyfikę „południkowej" lokacji pochówków 14 i 31 w grobowcu I w Malicach Kościelnych, stan. 1, sprzeczną z najpowszechniejszym w KPL układem respektującym główną oś założeń bezkomorowych. Obie te struktury położone były idealnie w ramach dodatkowego założenia słupowego (B. Bargieł, M. Florek 2006, 367, Ryc. 4). Fakt ten prowokuje pytanie o funkcje takich konstrukcji w mogiłach i ich relacje chronologiczne względem nich. Barbara Bargieł i Marek Florek (2006, 372) zakładają, iż obiekty 14 i 31 mogły zostać zaaplikowane w późniejszym czasie w przestrzeń mogiły, wewnątrz której funkcjonowały już wtedy obiekty 10 i 21. Jest to rozumowanie logiczne, przy czym nie sposób go udowodnić względu na brak datowań absolutnych. Wszelkie relacje z zakresu tzw. małej chronologii mają więc charakter spekulatywny. Problemu tego nie ma w przypadku grobowca na stan. 5 w Broniszowicach, ze względu na brak w kontekście założenia słupowego obiektów w typie grobów. Jeden z nich wystąpił co prawda w pobliżu jego ściany N, ale pochówek ten nie miał charakteru *in situ* (J. T. Bąbel 2006, 272). W obrębie tej struktury zidentyfikowano natomiast pozostałości paleniska (J. T. Bąbel 2006, 273). Problem jego obecności jest także intrygujący, bo prowokuje ono dyskusję o rytualny charakter dodatkowych założeń drewnianych. Czy ognisko takie palone było w trakcie pogrzebu czy może podczas jakichś mitingów odbywających się na cmentarzysku w kolejnych latach po tym akcie (por. J. T. Bąbel 2006, 284)?

Cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami typu B

W ramach tej kategorii wyróżnić można jedynie nekropolę w Słonowicach, stan. 5. Konstrukcje drewniane wystąpiły tam dwukrotnie, tj. w grobowcach II i VIII, przy czym były to formy rowkowe (por. rozdz. II.A.2.3.). Lokalizacja ich była typowo czołowa, (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 145, Fig. 6), dlatego też wydaje się, że mogły mieć one taką samą funkcję jak założenia słupowe zarejestrowane wewnątrz konstrukcji A_1. Jakkolwiek warto zauważyć, że wewnątrz tej konkretnej konstrukcji nie natrafiono na żadne groby. Takie obiekty znajdowały się ok. 15 od niej, głęboko wewnątrz mogiły (por. rozdz. III.B.2.2.). Inną, wartą zastanowienia kwestią jest to, że struktury te wyróżniono tylko w dwóch słonowickich „megaksylonach" Czy powodem tak selektywnego stanu rzeczy było specjalne znaczenie tych założeń? Niewykluczone, że były one w jakimś stopniu zwaloryzowane. Dowodzić tego może przypadek grobu 104/2012, usytuowanego w mogile VIII i zawierającego miedziany sztylet (por. rozdz. II.B.2.2.).

Cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami typu B i C

Nekropolę na stan. 3 w Pawłowie, zawierającą jedocześnie struktury stricte „drewniane", jak i „kamienno-drewniane" wyróżnia wyższy współczynnik identyfikacji dodatkowych konstrukcji wewnątrz mogił. Obiekty takie wystąpiły z całą pewnością w bezkomorowych założeniach I i III (B. Bargieł, M, Florek 2006a, 388, 391). Dodatkowe konstrukcje słupowe zlokalizowane były w ich partiach czołowych, przy czym w grobowcu I i na styku z frontem (B. Bargieł, M, Florek 2006a, 387, Ryc. 2). W jej wnętrzu – w przeciwieństwie do mogiły I w Malicach Kościelnych, stan. 1 – nie wyróżniono grobów. Była to zatem przestrzeń teoretycznie pusta, ale zapewne istotna z jakichś przyczyn rytualnych, co może ilustrować nagromadzenie zdefragmentowanych zabytków ruchomych (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 389). Podobnie zagospodarowaną przestrzeń wyróżniono w obrębie mogiły III. Istniejący tam obiekt zorientowany był zgodnie z osią dłuższą grobowca (B. Bargieł, M. Florek 2006a, 387, Ryc. 2).

Teoretycznie żadna dodatkowa konstrukcja nie wystąpiła wewnątrz „soczewkowatej" mogiły II. Jej rzeczywisty charakter jest jednak nieprzeciętnie enigmatyczny (por. M. Florek 2008, 115), a czynnikiem dodatkowo komplikującym kwestie interpretacyjne jest jednomyślna i sprzeczna wobec ogólnego trendu orientacja grobów (por. rozdz. III.B.2.2.). Wydaje się, że można zaryzykować jeszcze jedną, trzecią możliwość interpretacyjną tego fenomenu (por. rozdz. II.A.2.1.), tj. uznanie „wschodniego" segmentu grobowca za prze-

strzeń funkcjonalnie odpowiadającą typowym dodatkowymi konstrukcjom (słupowym i rowkowym) rejestrowanym w strefach czołowych bezkomorowych grobowców w Małopolsce. Niestety alternatywa ta nie może być oparta na mocniejszych podstawach. W publikacjach poświęconych tej mogile brak jest m.in. odpowiednich danych na temat dyspersji zdefragmentowanych materiałów ruchomych (np. B. Bargieł, M. Florek 2000, 25-31; 2006a, 385-400), których to ewentualne zagęszczenie w analizowanym sektorze, pozwoliłoby z dużym prawdopodobieństwem uznać go za przestrzeń zintensyfikowania bilateralnych relacji między zmarłymi a żywymi – aranżowania tam zróżnicowanych mitingów o charakterze rytualnym.

III.B.2.4. Rozmieszczenie grobów i innych obiektów poza przestrzenią grobowców

W kontraście do grupy wschodniej, terytorium grupy południowo-wschodniej stwarza nieporównywalnie większe możliwości dla studiów nad organizacją nekropoli KPL.

III.B2.4.1. Małopolska

Znacznie bogatsza w stosunku do Kujaw i Pomorza jest lista małopolskich nekropoli, w obrębie których, poza przestrzenią bezkomorowych grobowców zidentyfikowano groby płaskie i inne, zróżnicowane funkcjonalnie obiekty (por. rozdz. II.A.2.4.). Analizy przestrzenne tych struktur zostaną przeprowadzone łącznie.

Cmentarzyska z grobowcami typu A-E

Analizując literalnie rozrzut grobów płaskich poza przestrzenią bezkomorowych grobowców w Małopolsce, można dojść do wniosku, że miało ono bardzo zróżnicowany charakter. Przede wszystkim rzuca się w oczy ewidentny dysonans pod względem ilości rozpoznanych grobów płaskich na konkretnych nekropolach (Tabela 4). Zróżnicowanie to może, ale nie zawsze musi stanowić odbicie rzeczywistego porządku. Niewiele jest bowiem stanowisk, które rozpoznano na tyle dobrze by móc jednoznacznie delimitować zasięg obecnych tam cmentarzysk, a co jest z tym związane ich realny potencjał dla studiów przestrzennych.

Na podstawie aktualnych danych empirycznych można zauważyć, iż na badanym terenie występowały dwie nekropole złożone z co najmniej 40 takich grobów, tj. Karma-

nowice, stan. 35 (np. J. Nogaj-Chachaj 1987, 10-12; 1989, 17-21; 1990; 10-18; 1996, 17-23; 2001, 22-24) oraz Słonowice, stan. 5 (K. Tunia 2006, 335-340, M. Przybyła, K. Tunia 2013, 139-161). Drugą grupę nekropoli stanowiły te, w obrębie których wystąpiły 24 takie obiekty, czyli Skołoszów, stan. 7 (Ryc. 106; D. Król, M. Rybicka, J. Rogoziński 2014, Ryc. 2, Tabela 1) i Chruszczów-Kolonia, stan. 1 (J. Gurba 1954, 133-155; 1956, 33-42). Trzecią, stanowiska z kilkunastoma grobami, czyli kolejno Pawłów, stan. 3, na którym to odkryto 15 obiektów (B. Bargieł, M. Florek 2006a) i Nałęczów-Kolonia, stan. 1 z 14 grobami (J. Gurba 1969). Czwartą grupę, *de facto* najliczniejszą, reprezentują cmentarzyska z kilkoma założeniami grobowymi (Tabela 4). Osiem wyróżniono w Antopolu (H. Wierciński 1905, 81-88), siedem w Malicach Kościelnych, stan. 1, (B,. Bargieł, M. Florek 2006, 376), Szczytnej, stan. 6 (Ryc. 107; D. Król i in. 2014, 65, Tabela 2) i w Strzelce-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1969, 92, Ryc. 30), siedem lub sześć w Stryczowicach, stan. 7[73] (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 241) i sześć w Miłocin-Kolonii, stan. 1 (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982, 214-216). Jeden grób odkryto poza przestrzenią mogiły w Kicharach Nowych, stan. 2 (H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006, 342).

Jak wynika z powyższego zestawienia, największą ilość grobów poza przestrzenią mogił wyróżniono na nekropolach reprezentowanych przez założenia podtypów B_1 i C_2. Na żadnej z nekropoli składającej się tylko ze struktur podtypu A_1 nie natrafiono na więcej niż siedem grobów płaskich (Tabela 4). Jest to bardzo zastanawiająca obserwacje, która jednak musi być potraktowana z pewną rezerwą, ponieważ nekropole, w obrębie których wyróżniono największą ilość grobów były zwykle badane z największym rozmachem przestrzennym. Uwagę tę szczególnie można odnieść do Skołoszowa, stan. 7, rozpoznanego podczas badań poprzedzających budowę autostrady A4.

[73]Funkcja jednego z obiektów nie jest jednoznaczna (B. Matraszek, S. Sałacińska 2006, 241).

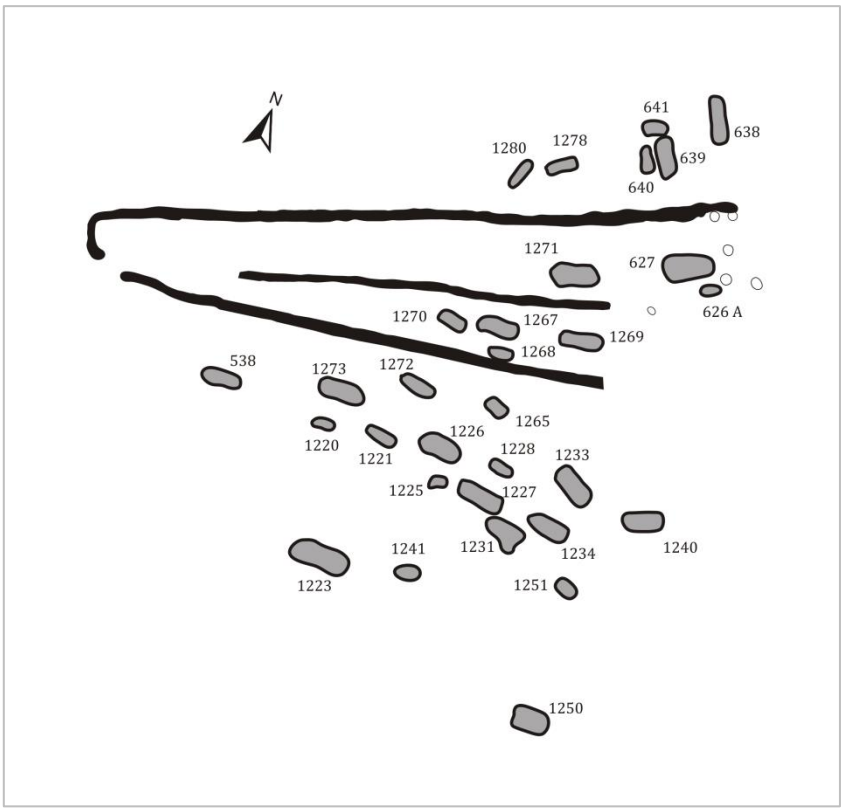

Ryc. 106. Skołoszów, stan. 7. Przykład bezkomorowego grobowca podtypu B_1 wraz z grobami w obrębie i poza jego przestrzenią na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Kolejnym ważnym punktem prowadzonych dociekań jest ocena relacji tych grobów w stosunku do grobowców. Z przyczyn obiektywnych (generalnego deficytu wskaźników chronologii absolutnej i relatywnej) obserwacje takie mogą być prowadzone przede wszystkim na poziomie statycznym. Mimo to wydają się one dostarczać zupełnie przyzwoitych rezultatów. Już na wstępie warto zwrócić uwagę na niejednolity stosunek ilości rozpoznanych grobowców do liczby obecnych poza ich przestrzenią grobów płaskich. Najwyższy wskaźnik tego typu proporcji otrzymano dla cmentarzysk w Kicharach Nowych, stan. 2 i Wąwolnicy, stan. 7 tj. 1:1. Następne w kolejności odczyty to: Stryczowice, stan. 7 – 2:7 (współczynnik = 0,42); Miłocin-Kolonia, stan. 1 – 2:6 (= 0,33); Strzelce-Kolonia, stan. 1 i Malice Kościele, stan. 1 – 2:7 (= 0,28); Pawłow, stan. 3 – 3:15; Szczytna, stan. 6 – 1:7 (= 0,14); Antopol – 1:8 (= 0,12); Karmanowice, stan. 35 – 5:10 (= 0,11); Nałęczów-Kolonia, stan. 1 – 1:14 (0,07). Najniższy wskaźnik charakteryzował cmentarzyska z Chruszczowa-Kolonii, stan. 1 i Skołoszowa, stan. 7, tj. 1:24 (0,04). Ze względu na niedostatek opublikowanych danych nie można precyzyjnie określić tego typu relacji w przypadku Słonowic, stan. 5, chociaż z obserwacji dotąd opublikowanych planów stanowiska (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2) wynika, iż wskaź-

nik taki mógł wynosić co najmniej 10:38 (= 0,26). Tego typu odczyt mieściłby się pomiędzy wartością uzyskaną dla nekropoli w Malicach Kościelnych, stan. 1 a Pawłowa, stan. 3. Mając jednak na uwadze brak podanych do ogólnej wiadomości generalnej liczby grobów płaskich, można sądzić, iż rzeczywisty współczynnik charakteryzujący tę nekropolę powinien być niższy niż od 0,26.

Przedstawiona obserwacja również wydaje się być osobliwa. Pomijając zastanawiającą nekropolę z Kichar Nowych, stan. 2 najwyższe współczynniki w relacji ilościowej pomiędzy mogiłami a grobami płaskimi zanotowano w przypadku cmentarzysk z mogiłami podtypu A_1. Jeśliby wynik ten interpretować bezkrytycznie to można by sądzić, iż cmentarzyska te były rzeczywiście inne względem tych zawierających odmienne typy mogiły. Czy rzeczywiście podane wartości odzwierciedlają jakąś realną różnicę? W skrócie, zaprezentowana tendencja pokazuje, iż nekropole z obiektami A_1 w Małopolsce byłyby mniej rozbudowane od pozostałych. Jeśli tak, to warto byłoby też przyjrzeć się takim cmentarzyskom, gdzie nie stwierdzono obecności grobów płaskich. Zgodnie z otrzymanym modelem, w grupie tej powinno być teoretycznie więcej cmentarzysk z obiektami A_1. Niestety, dotychczasowy stan badań nie pozwala na taką analizę. Pomimo, iż na terytorium Małopolski zidentyfikowano dużą grupę „samotnych" grobowców wielkokamiennych, to ich potencjał analityczny jest słaby, ponieważ były one badane jedynie fragmentarycznie, włączając w to rzecz jasna przestrzeń wokół nich. Nie można więc określać ich jednoznacznie mianem monumentów pozbawionych sąsiedztwa.

Następną płaszczyzną dociekań nad strukturą przestrzenną małopolskich cmentarzysk, jest już bliższy wgląd we wzory lokowania grobów poza przestrzenią mogił. Ogólny porządek orientowania tych obiektów względem stron świata był taki sam jak wewnątrz grobowców, tj. dominowały układy E-W – 70,6%. Zwraca tu jednak uwagę relatywnie wysoki procent grobów, które to usytuowano w układzie południkowym, tj. 19% (aż 29 odczytów), wyższy niż układy SE-NW i NE-SW, jednakowo po 5,2%. Tak jak groby wewnątrz mogił zakładano częstokroć w oparciu o główną magistralę mogił, tak A_1, jak i B_1, tak obiekty, które znajdowały się poza nimi również były zwykle względem nich zorientowane paralelnie. Kwestie te jednak warto omówić bliżej na płaszczyźnie konkretnych cmentarzysk. Idealnymi do tego nekropolami będą naturalnie te najlepiej rozpoznane, składające się z mogił typu A (Malice Kościelne, stan. 1, Stryczowice, stan. 7), typu B (Słonowice, stan. 5, Skołoszów, stan. 7 i Szczytna, stan. 6), typu C (Karmanowice, stan. 35, Nałęczów-Kolonia, stan. 1 i Chruszczów-Kolonia, stan. 1) oraz B i D (Pawłów, stan. 3).

Groby płaskie poza przestrzenią bezkomorowych mogił I-II w Malicach Kościelnych, stan. 1 rozlokowane były w ewidentnie bliskiej relacji przestrzennej względem nich, zwykle tuż ścianami frontowymi mogił (B. Bargieł, M. Florek 2006, 381, Ryc. 16). Były to konstrukcje zorientowane wzdłuż linii N-S (Tabela 4). Jedynie dwa obiekty miały układ analogiczny jak grobowce, tj. NE-SW. Groby te (tj. 8 i 9) zbudowane zostały w pomiędzy S ścianą mogiły I oraz N grobowca II (B. Bargieł, M. Florek 2006, Ryc. 4, 8). Badania w Malicach Kościelnych, stan. 1 nie objęły stref znacznie wykraczających poza najbliższy kontekst samych mogił, zatem trudno jest obecnie powiedzieć czy były to jedyne groby w ich otoczeniu. Jeśli tak, a nie można tego wykluczyć, łączyła je z grobowcami bardzo ścisła relacja przestrzenna. Były one bez wątpienia sytuowane w sposób respektujący ich położenie.

Tak dalekich wniosków nie można formułować w oparciu o lokację grobów na stan. 7 w Stryczowicach, głownie ze względu na to, że przebadano je w niewielkim zakresie. Wydaje się jednak, iż stosunek przylegających do tamtejszych struktur A_1 grobów płaskich mógł być nieco odmienny niż w Malicach Kościelnych, stan. 1. Obiekty grobowe rozpoznane na S od mogiły I wyróżniały się wyraźnie skupionym charakterem i przeciwstawną orientacją (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 236, Ryc. 2. Wystąpiły tam założenia położone klasycznie E-W, jak i N-S (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006, 239, Ryc. 8).

Znamienne są relacje przestrzenne zaobserwowane w Skołoszowie, stan. 7. Na nekropoli tej wyodrębnić można dwie koncentracje grobów poza strefą mogiły podtypu B_1, po obydwu jej dłuższych stronach (Ryc. 106; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 15, Ryc. 2). Skupiska te nie były jednolite. Pierwsze z nich, po „północnej" stronie mogiły zawierało jamy grobowe, które posiadały zróżnicowaną orientację, od dość zbieżnej względem grobowca (m.in. obiekt 641), po przeciwstawne N-S (z odchyleniem SE-NW) w przypadku grobów 638, 639 i 640 (D. Król, M. Rybicka, J. Rogoziński 2014, 18, Tabela 1). Zdecydowana większość grobów była położona na S od mogiły. Tamtejsze obiekty zbudowano z nieco większym poszanowaniem zasad lokacji grobowca. Brak jest wśród nich orientacji skrajnych typu N-S, choć znane są też pewne dewiacje (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014, 15, Ryc. 2). Usytuowanie tych form miało w wielu momentach znamiona porządku linearnego, od grobu 538, obecnego ok. 10 m od wierzchołka mogiły po obiekt 1234, ewentualnie nieco wyłamujący się z tej linii, grobu 1240. Można także zaobserwować tendencję do wyodrębniania się na tej nekropoli rzędów. Generalnie rozprzestrzenienie jam grobowych cechował dość zwarty charakter. Jedynie obiekt 1250 był nieco bardziej odseparowany, ok. 10 m od najbliższej jamy (D. Król, J. Rogoziński, M.

Rybicka 2014, 15, Ryc. 2). Warto tu zauważyć, iż pomimo dużego zagęszczenia grobów, obiekty te w ogóle się nie przecinały. Może to świadczyć o ich relatywnej jednoczasowości. Obserwacja ta jest tym bardzie istotna, że były to konstrukcje jamowe w wersji *sauté* (por. rozdz. II.A.2.2.), więc były one narażone na szybszy zanik z pola widzenia.

Nieco inne relacje zaobserwowano w Szczytnej, stan. 6. Obiekty tam rozpoznane były położone w zupełnie chaotycznym rozproszeniu względem bezkomorowej mogiły (Ryc. 107; D. Król i in. 2014, 75, Ryc. 5). O ile jeszcze jamy 367, 376, 377, 378 (na S od grobowca) i względnie 354 (na N od jego czoła), zdają się wpisywać w konwencję skołoszowską, to pozycja grobów oznaczonych jako 95 i 351 jest zupełnie niejasna. Pierwsza z tych jam położona była ok. 30 m na N od jej czoła (i ok. 20 m w tym samym kierunku od grobu 354), druga w podobnej odległości i kierunku od partii wierzchołkowej. Co to może oznaczać? Warto zauważyć, iż w odróżnieniu od Skołoszowa, stan. 7 analizowana nekropola została przebadana z pewnością niekompletnie. Nie rozpoznano tam kilku, teoretycznie newralgicznych obszarów, które mogły by być dobrym miejsce pod lokację kolejnych grobów (D. Król i in. 2014, 75, Ryc. 5). Wydaje się, iż nie jest nieuprawomocnione pytanie, czy w przypadku Szczytnej, stan. 6 nie można się w rzeczywistości liczyć z bardzo rozległym kompleksem sepulkralnym, który a) w dużej mierze nie został jeszcze rozpoznany, b) uległ on zniszczeniu wskutek późniejszej ingerencji w tę przestrzeń zapoczątkowanej przez społeczności KCSz. Nie jest wykluczone, iż zrozumienie specyfiki Szczytnej, stan. 6 może znajdować się np. w Słonowicach, stan. 5.

Ryc. 107. Szczytna, stan. 6. Przykład bezkomorowego grobowca podtypu B_1 wraz z grobami w obrębie i poza jego przestrzenią na terenie Małopolski w grupie południowo-wschodniej KPL.

Wywołane cmentarzysko w Słonowicach, stan. 5 kwalifikuje się do najlepiej przebadanych nekropoli, choć osiągnięcia tych badań nie zostały dotąd w zadowalający sposób udostępnione. Na podstawie opublikowanych danych można jednak zwrócić uwagę na kilka newralgicznych kwestii. Po pierwsze nie ulega raczej wątpliwości, iż obiekt grobowe poza przestrzenią tamtejszych struktury podtypu B_1 były rozlokowane w zróżnicowany sposób. Część z nich zlokalizowano wzdłuż mogił w porządku linearnym, zgodnie z orientacją grobowców. Najlepiej widać to na przykładzie mogiły VII, gdzie na S od niej wyróżniono siedem takich obiektów (111/2012, 114/2012, 115/2012, 116/2012, 117/2012, 119/2012 i 120/2012 (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Ponadto obiekty grobowe występowały też obok mogił w układach nieco odmiennych (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2). Jednak najbardziej osobliwą kwestią jest fakt, iż na terenie kompleksu słonowickiego rozpoznano także groby, które znajdowały się w znacznym oddaleniu od konstrukcji grobowcowych. Szczególnie odseparowane wydają się być obiekty 142/2012 i 143/2012 (M.

Przybyła, K. Tunia 2013,141, Fig. 2). Wraca tu automatycznie kwestia Szczytnej, stan. 6. Czy taki porządek w lokacji grobów w Słonowicach, stan. 5 nie powinien sprowokować dyskusji wokół tej podkarpackiej nekropoli?

Wśród nekropoli ze strukturami typu C pierwszoplanową rolę przypisać wypada stan. 35 w Karmanowicach. Obecne tam cmentarzysko KPL było zorganizowane interesująco i zarazem niejednoznacznie pod względem przestrzennym. To, co wyróżnia je na tle omówionych wyżej, a zwłaszcza nekropoli z mogiłami podtypu B_1, to fakt, iż na jej terenie nie odnotowano w zasadzie sytuacji, w której to groby byłyby posadowione idealnie wzdłuż którejkolwiek z pięciu tamtejszych mogił. Co najwyżej taką okoliczność można byłoby rozważyć w odniesieniu do grobu 12/88, znajdującego się ok. 4 m na N od mogiły I (J. Nogaj-Chachaj 1998, 28, Ryc. 1). W Karmanowicach, stan. 35 zaobserwowano natomiast charakterystyczne skupiska grobów płaskich. Wyróżniało się tu szczególnie zgrupowanie „południowe", składające się z co najmniej trzech rzędów obiektów grobowych, których łącznie odnotowano 12 (J. Nogaj-Chachaj 1990, 11, Ryc. 1). Założenia te rozlokowane były w minimalnych odstępach, nawet kilkudziesięciocentymetrowych. Inne ewidentne zgrupowanie grobów można zaobserwować na NE od mogiły IV (J. Nogaj-Chachaj 1990, 11, Ryc. 1). Również tam można wyróżnić struktury o charakterze rzędowym, ale już nie tak regularne jak w partii „południowej" nekropoli. Część tamtejszych form posiadało bardziej urozmaiconą orientację, np. grób 37/90, zorientowany skośnie w stosunku do większości konstrukcji w ramach całego kompleksu, tak grobowców wraz z grobami w ich wnętrzach, jak i założeń poza ich przestrzenią (J. Nogaj-Chachaj 1990, 37). Nie był to jedyny odmienne usytuowany obiekt w ramach tej nekropoli. W pobliżu mogił I i III znajdowały się bowiem dwa obiekty położne wzdłuż osi N-S (J. Nogaj-Chachaj 1996, 17).

Niekoniecznie mniej ważną, jakkolwiek zbadaną na znacznie mniejszą skalę była nekropola w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1. Wyróżnić można tam zwłaszcza trzy obiekty usytuowane ok. 2,5 m na E od bezkomorowego grobowca. Każdy z tych równoległych w stosunku do mogiły grobów usytuowany był wzdłuż osi N-S (J. Gurba 1969, 75, Ryc. 8). W porównaniu do Karmanowicach, stan. 35, po obu dłuższych stronach mogiły nałęczowskiej znajdowało się kilka grobów (J. Gurba 1969, 75, Ryc. 8).

Bardziej rozbudowany profil miało następne w tej części Małopolski cmentarzysko w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1, teoretycznie złożone z dwóch segmentów (J. Gurba 1954, 134, Ryc. 6). W jednym z nich, w towarzystwie bezkomorowej mogiły wyróżniono groby wyłącznie o orientacji E-W. Jedyny obiekt w układzie N-S znajdował się w drugim skupisku, oddalonym o ok. 15 m na W od pierwszego (J. Gurba 1954, 134, Ryc. 6).

Na tle opisanych nekropoli, począwszy od tych zawierających założenia podtypu A_1, po składające się tylko z konstrukcji typu C, z całą pewnością wyróżnia się nekropola w Pawłowie, stan. 3. Nie chodzi nawet o kwestię istnienia w ramach jej przestrzeni trzech różnych grobowców, ale o sposób zagospodarowania stref poza nimi. Te były tak samo zróżnicowane jak mogiły. Koniecznie jednak trzeba podkreślić, iż obserwowany tam porządek przestrzenny może mieć w jakimś sensie przypadkowy charakter, z uwagi na selektywną formę badań nekropoli. Dotyczy to najbardziej strefy „południowej" stanowiska. W partii tej wyróżniono 11 obiektów grobowych. Dwa z nich miały charakter delikatnie odseparowany, ale bliższy przestrzennie mogile III, natomiast reszta skoncentrowana była w trzech grupach (B. Bargieł, M. Florek 2006b, 387, Ryc. 2). Ich układy, np. grobów 43-46 mogą kojarzyć się z sytuacją odnotowaną w Stryczowicach, stan. 7, z tym, że obiekty te posiadały odmienną morfologię. Każda z tych form była grobem czysto jamowym. Jamy te niemal stykały się ze sobą, odmiennie niż np. obiekty 9, 11 i 18 funkcjonujące pomiędzy mogiłą D_1 a „soczewkowatą" strukturą. Groby te miały układ względnie równoległy i były one tożsame z orientacją pierwszej z wymienionych mogił, tj. E-W. Obok nich znajdował się jednak obiekt skierowany N-S (B. Bargieł, M. Florek 2006b, 387, Ryc. 2).

Przestrzeń małopolskich cmentarzysk KPL to nie tylko mogiły i groby, ale też innego typu elementy. Na niektórych cmentarzyskach wyodrębniono np. rowy-wybierzyska. Są one dobrze rozpoznane na stan. 5 w Słonowicach, gdzie wystąpiły one w kontekście mogił I-II oraz VI-IX, ściślej wzdłuż tych konstrukcji (K. Tunia 2006, 337, Ryc. 2; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Jednak, o ile rowy-wybierzyska nie są komponentem specjalnie oryginalnym, o czym informuję inne odkrycia, m.in. w Malżycach, stan. 31 (P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013, 296, Fig. 2), to na specjalną uwagę zasługuje bezwzględnie system rowów rozpoznanych w różnych częściach nekropoli (K. Tunia 2006, 336; M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Urządzenia takie nie mają żadnych analogii w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL. Ich obecność na badanym cmentarzysku podkreśla wyjątkowy charakter tego kompleksu. Warto jednak zauważyć jedną rzecz. Badane w ostatnich latach rowy południowy oraz zachodni, nie stanowiły bezwzględnej bariery pomiędzy sferą żywych i umarłych. Co najmniej siedem z wyeksplorowanych obiektów grobowych rozmieszczonych było poza tak zdelimitowanym obszarem (M. Przybyła, K. Tunia 2013, 141, Fig. 2). Nie wiadomo jak można tłumaczyć taką sytuację. Być może na gruncie wieloetapowości tej nekropoli, ale dla takich rozważań wymagane są bardziej szczegółowe dane z zakresu chronologii.

III.B.3. Podsumowanie

W treści rozdziału, skierowanego na analizy przestrzenne obiektów występujących wewnątrz dyskutowanych nekropoli, starano się uzyskać odpowiedź nie tylko na temat trendów, które to doprowadziły do tego, że odkrywane dziś struktury sepulkralne KPL wyglądają tak, a nie inaczej, ale też o ich przyczyny. Oczekiwania te nie do końca zostały spełnione, na co tradycyjnie główny wpływ miał selektywny charakter danych empirycznych. Pomimo tego warto jest przytoczyć najważniejsze wnioski.

Nie ma właściwie wątpliwości, iż przestrzenie cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL były aranżowane w bardzo różny sposób. Kontrasty takie są nie tylko widoczne między większymi obszarami, jak Kujawami czy Pomorzem Środkowym, ale można je dostrzec nawet w ramach zawężonych terytorialnie przestrzeni, np. w ŁMO KPL. Wymowny jest m.in. przykład przylegających do siebie stanowisk 2 i 2A w Łupawie. Mogą być one modelową ilustracją dwóch skrajnie różnych wzorów organizacji przestrzennej cmentarzysk (J. Wierzbicki 1992, 8, Ryc. 5). Podobnie rzecz się ma w przypadku innych blisko siebie usytuowanych nekropoli łupawskich, tj. stan. 17 i 18 (np. D. Jankowska 1980, 84, Ryc. 3), a nawet rejonu Pyrzyc na Pomorzu Zachodnim (R. Holsten, G. Zahnow 1920; por. M. S. Midgley 1985, 24). Prawdopodobnie najbardziej racjonalnym wyjaśnieniem takiego stanu rzeczy jest hipoteza o potrzebie wykorzystania właściwości topograficznych terenu (D. Jankowska 1981, 121). Takie determinanty były też przypuszczalnie powodem różnej lokacji mogił w Sarnowie, stan. 1 (H. Wiklak 1980, 35, Ryc. 2). Jednocześnie wypada jednak zadać fundamentalne pytanie, czy interpretacja ta nie jest zbyt uproszczona? Nie mając na to pytanie jasnej odpowiedzi warto zdawać sobie sprawę z istnienia zgoła odmiennie zagospodarowanych nekropoli. Chodzi tu m.in. o liniowe układy bezkomorowych mogił, znane ze stan. 2 i 17 w Łupawie. Co ciekawe, ani na Kujawach (i w okolicach) ani też na Pomorzu Zachodnim, nie wspominając już nawet o terytorium Małopolski, nie odnotowano przestrzeni zorganizowanych w tak charakterystyczny sposób. Na ostatniej z wymienionych stref prym wiodły relacje równoległe pomiędzy mogiłami (*vide* Karmanowic, stan. 35, Słonowic, stan. 5 i Pawłowa, stan. 3). Dla liniowych układów znanych z dorzecza Łupawy pewne znacznie mogą mieć obserwacje z północnych Niemiec, z mikroregionu Flintbek na Półwyspie Szlezwik-Holsztyn, gdzie również wyróżniono charakterystyczne schematy liniowe, ko-

mentując je jako możliwe świadectwo istnienia tam ważnej arterii komunikacyjnej (D. Mischka 2012, 136-137, Fig. 2).

Interesujące są także obserwacje wnętrz mogił. Nie licząc wyjątkowo charakterystycznych dla Płaskowyżu Nałęczowskiego bezkomorowych struktur typu C, ewidentnie widać, iż przestrzenią preferowaną przez społeczności KPL była strefa czołowa grobowców. Naturalnie zależności takie sygnalizowano już w przeszłości, ale przede wszystkim w kontekście struktur wielkokamiennych (tu A_1) na czele z „grobowcami kujawskimi" (np. K. Jażdżewski 1971, 17; M. S. Midgley 1985, 186; R. Zych 2006, 123). Tendencja taka była jednak typowa także dla konstrukcji typu B i D, bez względu na to w jakich konfiguracjach się oneznajdowały. Występowanie tzw. grobów centralnych było symptomatyczne tak dla struktur podtypu A_1, jak i B_1, czy D_1, zarówno na Niżu (np. Redecz Krukowy, stan. 22; Łącko, stan 6, grobowiec II; Nagórki Grabowskie, stan. 25), jak i lessach Polski południowo-wschodniej (np. Malice Kościelne, stan. 1, grobowiec I; Słonowice, stan, 5, grobowiec V; Szczytna, stan. 6). Faktem jednak jest, iż w grupie wschodniej KPL groby lokowane idealnie wzdłuż głównej osi mogiły wystąpiły tylko w obrębie trapezoidalnych grobowców wielkokamiennych (A_1). Uwagę zwrócić można ponownie na część monumentów słonowickich, gdzie nie zawsze trzymano się kurczowo „zasady czołowej" (np. mogiły VII-IX). Nie zmienia to jednak faktu, że był to trend dominujący.

Częste lokowanie grobów w partiach czołowych grobowców w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL jest jedną z cech dystynktywnych tych założeń. Dobrze widać to na tle podobnych struktur z terenów położnych na zachód od Odry (por. M. S. Midgley 1985, 187). Jest możliwe, iż dyskutowany wzorzec lokowania grobów nie był np. powszechny w środowisku jutlandzkim, choć i stamtąd znane są przykłady „centralnego" lokowania obiektów. Taką sekwencję zaobserwowano np. w grobowcu w Skibshøj, Viborg amt, chociaż znajdujący się w nim grób usytuowany był skośnie w stosunku do głównej osi grobowca (T. Madsen 1979, 313, Fig. 4: d). Na takiej magistrali położone były natomiast obiekty w mogile w Bygholm Nørremark, Vejle amt (P. Rønne 1978; 1979; por. T. Madsen 1979, 307, 314, Fig. 5: b). Odmienny układ miały z kolei obiekty grobowe w grobowcach w Sjørup Plantage, (T. Madsen 1979, 305, 312, Fig. 3: a) i Troelstrup, Viborg amt (P. Kjærum 1977, 20, Fig. 1). W dwóch ostatnich przypadkach zwraca uwagę nie tyle poprzeczny układ grobów w stosunku do osi dłuższych, co rozmieszczenie ich w zupełnie różnych segmentach mogił (por. M. S. Midgley 1985, 187). Inna sprawa, że formy te zbudowane były na planie prostokąta. Ciekawych informacji dostarcza też obserwacja struktur niemieckich, m.in. z terenu Saksonii-Anhaltu. W Queis, Saalkreis Ldkr., odkryto np. bez-

komorową strukturę (o cechach form B_1), tzw. „Großes Trapez Queis", wewnątrz której obiekty grobowe skoncentrowane były tylko w strefie środkowej (E. Mattheußer 2003, 40-42; U. Petzschmann 2006, 151-171).

Cennych wniosków dostarczyły też analizy obiektów funkcjonujących w strefach poza mogiłami, w ich bardzo bliskim albo nieco dalszym kontekście. Obserwacje te mają większy sens w przypadku grupy południowo-wschodniej KPL ze względu na nieporównywalnie lepszą względem terenów Niżu bazę źródłową. O czym informuje dyspersja takich konstrukcji, tj. głównie grobów płaskich? Przede wszystkim widać istnienie dwóch tendencji, koncentrowania się ich w bezpośrednim nawiązaniu do układów bezkomorowych mogił, jak i formowania przez nie niemal autonomicznych (i zwartych) skupisk. Nie można dziś rozstrzygnąć, która z tych tendencji była dominująca. Na niektórych nekropolach, jak w Skołoszowie, stan. 7 widać szczególnie silną relację pomiędzy układem grobów a mogiłą, na innych, np. w Karmanowicach, stan. 35, już w nieco mniejszym stopniu. Zastanowienie budzi ponadto fakt teoretycznie chaotycznego rozlokowania grobów czy istnienia bardzo dużych wolnych przestrzeni pomiędzy nimi. Pewne kwestie można próbować wyjaśniać na poziomie różnic typologicznych, bo mimo wszystko nekropole z bezkomorową architekturą podtypu B_1 zdają się różnic od stanowisk, gdzie występowały wielkokamienne struktury A_1. Wydaje się jednak, iż różnic tych nie można kategorycznie przeceniać.

Rozdział IV

Interpretacje końcowe

IV.A. *New Order?* – Powstanie cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami kultury pucharów lejkowatych

W zaprezentowanej dotąd treści starano się w sposób przejrzysty przedstawić różne aspekty cmentarzysk z bezkomorowymi strukturami funkcjonującymi w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL. Uporządkowano np. dane na temat możliwości ich datowania i interpretacji reguł ich zróżnicowana oraz funkcjonowania w przestrzeni naturalnej i kulturowej. Nie podejmowano natomiast prób odpowiedzi na fundamentalne pytania. Kiedy, gdzie i z jakiego powodu zaczęto w ogóle konstruować tego rodzaju struktury bezkomorowe? Jaki był warunek *sine qua non* zaistnienia ich w przestrzeni i – zakładając transmitowanie idei z jednych ośrodków do następnych – jaki czynnik stabilizował dynamikę funkcjonowania tego zjawiska przez kilkaset lat? Wreszcie, dlaczego na jednych obszarach wystąpił fenomen „aktualizacji" vel. „megalaityzacji" bezkomorowych form, a na innych terytoriach, w tym analizowanych w tej pracy, tego typu zmiana nie była obecna (por. J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 180)?

IV.A.1. Cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami jako zjawisko interregionalne i interkulturowe

IV.A.1.1. Problem oddziaływań „zachodnich"

Bezkomorowe konstrukcje nie były zjawiskiem zarezerwowanym tylko dla „zpucharyzowanych" społeczeństw funkcjonujących pomiędzy Jutlandią a Małopolską. Powszechnie wiadomo, iż występowały one licznie także w innych kontekstach regionalno-kulturowych (i chronologicznych), tj. na terenie Basenu Paryskiego w środowisku kultury Cerny (dalej: KC; P. Duhamel, M. Fonton, H. Carré 1997, 397-448; P. Chambon, A. Thomas 2011), a później, incydentalnie (?), kultury Michelsberg (dalej: KM) (np. P. Chambon, Y. Lanchon 2003, 171) i Wysp Brytyjskich (np. R. Schulting 2000, 25-35; D. Field 2006,

20; A. Whittle 2007, 377-398; A. L. Bayliss, A. Whittle 2007). Fakt ten powoduje, że studia nad procesami pojawienia się najstarszych nekropoli z bezkomorową architekturą w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL, nie mogą być realizowane przy pominięciu szerszego horyzontu obserwacji, w zawężeniu jedynie do stref zajętych przez społeczności z ceramiką „pucharową". Poniższe obserwacje muszą być zatem prowadzone na dwóch płaszczyznach: a) wewnętrznej, której to głównym zadaniem jest określenie miejsca cmentarzysk grupy wschodniej i południowo-wschodniej w całym „świecie" KPL i b) zewnętrznej, gdzie tak zdelimitowany „świat" powinien być skonfrontowany z podanymi terenami Basenu Paryskiego i Wysp Brytyjskich (por. M. S. Midgley 1983, 135-144; 2005, 81-98; C. Rassmann 2011, 167–176; S. Rzepecki 2011a, 123-148; 2011b, 157-189). Punktem wyjścia dla poniżej zgłębianych zagadnień będzie sytuacja kulturowa w dorzeczu górnej (Basen Paryski) i środkowej (Równina Caen) Sekwany.

Funkcjonujące na wymienionych terytoriach ok. 4800-4300 BC społeczności KC były odpowiedzialne za pojawienie się najstarszych w Europie struktur nawiązujących do kategorii bezkomorowych grobowców, określanych tam jako typ Passy (np. P. Duhamel, M. Fonton, H. Carré 1997, 397-448; por. M. S. Midgley 2005, 89; S. Rzepecki 2011a, 124; 2011b, 158). Szczególną cechą tych mogił był fakt, iż podobnie jak w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL funkcjonowały one w zgrupowaniach, tworząc niekiedy bardzo rozbudowane nekropole, m.in. w Passy-sur-Yonne (P. Duhamel, M. Fonton, H. Carré 1997, 400, Fig. 2), Balloy (D. Mordant 1997, 450, Fig. 1) albo Fleury-sur-Orne (J. Desloges 1997, 532, Fig. 15).

Sytuację tę należy rozumieć jako wyjątkową w V tys. BC. Jak nie trudno zauważyć, wspomniane struktury datowane są na okres, w którym to nie funkcjonowały żadne społeczności KPL. Był to natomiast czas obecności na dużych połaciach Europy środkowozachodniej ugrupowań epi-wstęgowych/postlinearnych, w tym kultury Rössen (dalej: KR) (np. J. Lichardus 1976; D. Kaufmann 1976, 93; P. Lönne 2003, 71, 155) i zróżnicowanych jednostek tzw. cyklu lendzielsko-polgarskiego (dalej: CL-P), włącznie ze starszym horyzontem kultury późnej ceramiki wstęgowej (dalej: KPCW) (L. Czerniak 1980; 1994; R. Grygiel 1986; 2008). Społeczności te kontynuowały dotychczasowe wzory osadnicze, nadal preferując gleby o najlepszych właściwościach, tj. lessy oraz czarne ziemie (na Kujawach). Wokół zasiedlonych przez nie stref stale istniały ugrupowania mezolityczne (np. L. Domańska 1991). Ta relatywnie stabilna relacja do środowiska naturalnego kultur postwstęgowych nie była jednak równoznaczna z ich koherencją społeczną. Nowopowstałe jednostki były względem siebie różne, co miało być efektem kryzysu, który to zachwiał

dotąd obowiązującym porządkiem (np. J-P. Farruggia 2002; por. M. S. Midgley 2006). W tym okresie, na styku dwóch różnych stref ekologicznych, dochodziło do nasilania kontaktów pomiędzy ugrupowaniami rolniczymi a zbieracko-łowieckimi. Efektem dezintegracji naddunajskich wzorców i wpływów ze strefy mezolitycznej miało być pojawienie się społeczności KC, implantujących następnie w zajmowane przez nie obszary dotąd nieznane obiekty – nekropole z mogiłami typu Passy (M. S. Midgley 2005; 2006)

Procesy te nie były zsynchronizowane chronologicznie ani też terytorialnie z KPL. Jaki jest zatem rzeczywisty powód proponowanej wypowiedzi? Istnieją ku temu dwie przesłanki, obie odwołujące się do problemu genezy KPL. Po pierwsze pojawienie się tej jednostki jest zasadniczo interpretowane podobnie jak KC, co np. ilustrują przykładu z Niżu Polskiego. Zwraca się uwagę na uwagę na substrat mezolityczny oraz rolę środowiska naddunajskiego, przy czym istnieją dwie różne koncepcje postrzegania tych skrajnych elementów: a) ich koegzystencji, a następnie przyjęcia przez społeczności mezolityczne modeli naddunajskich (np. T. Wiślański 1979, 173) oraz b) powstania wczesnej KPL w silnym uzależnieniu od KPCW (A. Kośko 1981; L. Czerniak, A. Kośko 1993; L. Czerniak 1994; M. S. Midgley 2005, 36). Koncepcja roli KPCW jest rozumiana dwojako. Literalne traktowania daty z Sarnowa, stan. 1 jest w tym ujęciu tożsame z przyjęciem współwystępowania wczesnej KPL z KPCW, zaś jej negacja (i innych wątpliwych wskaźników chronologicznych), sugeruje bardziej, iż początek KPL mógł być zbieżny ze schyłkiem KPCW (por. S. Kukawka 2015, 287). Drugą przyczyną, wymagającą wglądu w kwestię KC i mogił typu Passy jest koncepcją tzw. zachodnioeuropejskiego pakietu kulturowego, pod pojęciem którego należy rozumieć efekt migracji ludności z zachodu na wschód (transmitujących też „bezkomorową" ideologię), skutkującej – po drodze – uformowaniem się na podłożu późnej KR nowego zjawiska, tj. KM, a następnie, w wyniku interakcji z grupą brzesko-kujawską KPCW, „niżowej" KPL (S. Rzepecki 2004, 154-155). Sens takiego modelu jest zbieżny z akceptacją datowania kujawskiej KPL już ok. 4400-4200 BC (por. S. Rzepecki 2011a, 166; 2011b, 213), a najlepiej ok. 4500/4400 BC (np. M. S. Midgley 2005, 36).

Taki model transmisji idei jest trudny do zaakceptowania. Jak wynika z analiz wskaźników datowania cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami w grupie wschodniej KPL (rozdz. II.C.1.1.), nie ma obecnie podstaw aby sądzić, iż formy te mogły pojawić się na Kujawach wcześniej niż ok. 4000 BC (por. M. Nowak 2009, 488-489). Problemowa jest także sama geneza KPL, której to początki na Niżu Polskim nie powinno być sytuowane już od ok. 4400-4200 BC, a raczej, najwcześniej ok. 4100 BC (por. M. Nowak 2009; M.

Rybicka 2011; S. Kukawka 2010, 102; 2015, 293)[74]. Obserwacja ta jest ważna dla kwestii rzeczywistych impulsów „francuskich", ale i w odniesieniu do problematyki koegzystencji KPL i KPCW.

Kontynuując problem tzw. zachodnioeuropejskiego pakietu kulturowego warto jeszcze pochylić się nad innym potencjalnie ważnym ogniwem. Zdając sobie najwyraźniej sprawę, iż opisywana koncepcja związków pomiędzy mogiłami typu Passy a architekturą bezkomorową KPL jest w sposób racjonalny podważana (np. M. Nowak 2009, 488). S. Rzepecki (2011a, 167; 2011b, 215) skierował uwagę na rzadko podnoszone w literaturze przedmiotu zagadnienie bezkomorowych mogił w środowisku KM (tzw. *enclos funéraire du Michelsberg*), szczególnie przyglądając się ich podobieństwu morfologicznemu do grobowców typu B albo wg nomenklatury autora „grobowców typu Niedźwiedź". Takie struktury znane są z Basenu Paryskiego z trzech stanowisk: Beaurieux, Vignely i Saint-du-Sault (P. Chambon, Y. Lanchon 2003; C. Thevenet 2007; C. Colas, M. Baillieu, Y. Naze 2008; por. S. Rzepecki 2011, 135; 2011b; L. Sørensen 2014, 213), jak i jednego stanowiska w obrębie doliny Wetterau w Hesji, tj. Friedberg (S. Schade-Linding 2007; por. S. Rzepecki 2013, 56). Ponadto w jednej z ostatnich swoich publikacji badacz ten, wymienia kilka obiektów, które wg niego mogły mieć związek z mogiłami michelsberskimi. Są to obiekty z Schipluiden w Niederlandach oraz Bochum Hiltrop i Padeborn-Saatental z północno-zachodnich Niemiec (S. Rzepecki 2013, 51-59). Wydaje się jednak, iż nawet pomimo przytaczanego przez tego autora datowania z Padeborn-Saatental, tj. 3920-3700 BC (S. Rzepecki 2013, 53) funkcja dwóch ostatnich struktur jest dyskusyjna. W każdym wypadku, faktem jest, że na tle licznych w KM form typu *causewayed enclosures* (J. Müller 2011, 23), w środowisku tym odnotowano niewiele form bezkomorowych. Dosadne są zresztą następujące opinie:

The „Michelsberg" world that developed causewayed enclosured, but is never or purely[75]*76 represented with non-megalithic barrows* (J. Müller, H. Dibern, F. Hage 2014, 179).

[74] Warto tu wspomnieć ostatnią publikację wyników badań ze stan. 9 w Dąbkach. Na stanowisku tym, w warstwie mezolitycznej odkryto fragmenty typowych „wschodnich" form ceramicznych, uzyskując z jednego z nich oznaczenie 5250±40 BP (A. Czekaj-Zastawny, J. Kabaciński, T. Terberger 2013, 207).

[75] Pisownia oryginalna. Wydaje się, iż zamiast *purely* autorom chodziło o słowo *poorely*. W cytowanej formie zdanie to jest nielogiczne.

oraz:

Nevertheless, the concept of an elongated mound is suitable form many Central European Neolithic societies: except Michelsberg itself. This surprises especially as it is the societies with Michelsberg ceramics that could close the chronological and spatial gap between the French and the northwestern European non-megalithic barrows (J. Müller, H. Dibern, F. Hage 2014, 179).

Cytowani autorzy praktycznie nie biorą pod uwagę obecności takich konstrukcji w KM, a przynajmniej nie na „niemieckim" terytorium tej kultury. Jednak nawet jeśli zaakceptowano by szerszy ich zasięg (uznając za mogiły konstrukcje z Bochum-Hiltrop i Padeborn-Saatental), prawdą jest, że pod względem statycznego zagęszczenia, pomiędzy monumentami KC a KPL rysuje się poważna luka przestrzenna (np. S. Rzepecki 2013, 56, Fig. 3; J. Müller, H. Dibern, F. Hage 2014, 172, Fig. 1). Fakt ten jest sednem rozwijanego problemu.

Na terenie Basenu Paryskiego obecność bezkomorowych form KM została zarejestrowana w strefach zajmowanych wcześniej przez społeczności KC. Idealnym tego przykładem jest nekropola w Beaurieux zbudowana w miejscu starszej osady datowanej na ok. 4800-4400 BC (C. Colas, M. Baillieu, Y. Naze 2008; por. S. Rzepecki 2011a, 136; 2011b, 171). Bliższa jej chronologia nie została określona, przyjęto tylko szerokie ramy, tj. ok. 4300-3500 BC (np. C. Colas, L. Manolakakis, C. Thevenet 2007). Więcej wiadomo natomiast o datowaniu grobowca z Vignely, gdzie z kości zmarłego uzyskano datę radiowęglową mieszczącą się w przedziale ok. 3800-3400 BC (P. Chambon, Y. Lanchon 2003, 171; por. S. Rzepecki 2011a, 136; 2011b, 171). Generalnie, pomimo poważnych ograniczeń w zakresie chronologii tego zjawiska, pewne jest, że *enclos funéraire du Michelsberg* były fenomenem młodszym od mogił typu Passy, a jeśli traktować dosłownie cytowaną datę ^{14}C założenia te w przeciwieństwie do swoich poprzedników były kompatybilne w czasie z bezkomorowymi mogiłami w KPL. O czym to może świadczyć? Jeśli nie KC to właśnie środowisko michelsberskie wyrastałoby w tych okolicznościach na potencjalnego transmitera idei. Interpretacja taka, choć interesująca nie ma jednak wartościowych podstaw empirycznych (por. D. Król 2012, 445). Nie może nią być szeroki wachlarz chronologiczny mogiły z Beaurieux, zaś cytowane oznaczenie ^{14}C dla obiektu z Vignely wyklucza jakąkolwiek ciągłość pomiędzy nią a środowiskiem KC. Jeśli by nawet wziąć pod uwagę hipotetyczną mogiłę z Padeborn-Saatental, to jest ona datowana na pocz. IV tys. BC, co również ją dyskwalifikuje. Propozycja ogólnego datowania bezkomorowych mogił

KM na ok. 4400-3300 BC i uznania ich jako kluczowego pośrednika idei bezkomorowych grobowców (S. Rzepecki 2011a, 159; 2011b, 204-205) nie może być obecnie zaakceptowana. Na ten moment wydaje się, że mogiły KM reprezentować mogły generalnie ten sam horyzont co podobne do nich założenia w KPL. Rozciąganie ich chronologii – i zahaczanie jej o KC – oparte jest na słabych podstawach źródłowych i przypomina ono wydłużenie w głąb V tys. BC etapu kształtowania się zespołów z ceramiką „pucharową". Innymi słowy, nie ma dowodów na to, że niestabilny okres społeczno-polityczny, generujący określone naciski kulturowe na terytorium Basenu Paryskiego dał w istocie rzut migracyjny, którego echo odbiło się na Kujawach, skutkując powstaniem KPL i, zaraz potem, cmentarzysk z bezkomorową architekturą. Dotyczy to zresztą całego *Trichterbecherkomplex* (por. C. Rassmann 2011, 169; J. Müller, H. Dibern, F. Hage 2014, 180).

Gdzie zatem należy szukać genezy bezkomorowych mogił KPL? Czy badany fenomen mógł rzeczywiście zakorzenić się w tym środowisku jako efekt transmisji nowych (zewnętrznych) treści, które to najpierw trafiły na najbardziej podatny infiltracji grunt (gdzieś na terenie Jutlandii, Fionii, Altmarku, Kujaw, Pomorza lub Małopolski), a następnie żyjąc własnym życiem wypełniły szerzej krajobraz KPL? Podobnie jak w przypadku KC i KM, nie wydaje się także uzasadnione wywodzenie „pucharowych" mogił z Wysp Brytyjskich (por. C. Rassmann 2011, 167-176), gdzie struktury te funkcjonowały w okresie ok. 3800-3400 BC (np. D. Field 2007, 20; A. Bayliss A. L., Whittle A. 2007; Whittle, A. L. Bayliss, F. Healy 2008). Włączając tym samym to ustalenie do wcześniejszych wniosków, można zaryzykować pogląd, iż w chwili obecnej brak jest racjonalnych powodów do interpretowania cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL jako struktur powstałych w efekcie impulsów zainicjowanych w „pozapucharowych" ośrodkach zachodniej Europy. Nie jest to jednakowo teza, którą należy rozumieć w sposób zwrotny, tj. zakładającą główną rolę ośrodka/ośrodków „pucharowych" w genezie „zachodnich" bezkomorowych struktur – rzecz jasna wyłączając z takiej konstrukcji myślowej skrajne czasowo obiekty typu Passy. Obecnie nie istnieją bowiem takie instrumenty badawcze, które pozwoliłby jasno określić te relacje. Pomimo to podkreślać należy duży sukces przestrzenny (w wymiarze interegionalno-interkulturowym) idei bezkomorowych grobowców i opinie M. Nowaka (2009, 485-486) oraz L. Czerniaka (1994, 135), zdaniem których nie było to zjawisko konwergentne, przy czym drugi z cytowanych badaczy, jak można się domyślać wypowiedział się w nieco szerszym ujęciu.

IV.A.1.2. Długi dom/osada → bezkomorowy grobowiec/cmentarzysko?

Jeśli idea zakładania cmentarzysk z bezkomorowymi strukturami nie została zaaplikowana w środowisko KPL z zewnątrz, oznacza to oczywiście, że jej źródeł należy szukać znacznie bliżej, wewnątrz tego fenomenu kulturowego. W sytuacji takiej powstaje do rozważenia poważny problem na temat związków chronologicznych zespołów „wczesnopucharowych" z takimi przestrzeniami funeralnymi. Pytanie jest tu następujące – czy społeczności KPL organizowały nekropole już na samym początku kształtowania się ich sieci osadniczych, czy nieco później, gdy proces ten ulegał głębszej stabilizacji? Problem ten jest niezmiernie interesujący, ponieważ w istocie jest on też sprzężony z próbą odpowiedzi na pytania o rzeczywiste pochodzenie samej KPL. Jak można sądzić, ta formacja kulturowa powstała w wyniku interakcji pomiędzy środowiskiem mezolitycznym, a naddunajskim (np. M. S. Midgley 1992, 7). Proces formowania się tej jednostki musiał być więc nader interesujący. W odniesieniu do duńskich partii omawianej kultury istnieje kilka koncepcji przekształceń, zakładających różne tempo (w tym skrajnie wolne i wręcz gwałtowne) konwersji z gospodarki zbieracko-łowieckiej do wytwórczej wraz z istotnymi zmianami społecznymi (L. Sørensen 2014, 24, t.d.l.). Podobne zjawiska miały miejsce także na Kujawach. U schyłku V tys. BC doszło tam do ważnych przekształceń na styku ugrupowań późnomezolitycznych i schyłkowopostlinearnych. Warto zauważyć, że w następstwie zaistnienia zjawiska „pucharyzacji", na terenie tym praktycznie zniknęło osadnictwo mezolityczne (np. M. Nowak 2009, 283; S. Kukawka 2015, 289). Dyskusyjny wydaje się być koniec KPCW. Zdaniem R. Grygiela (1986, 2008) jej kres przypadł na przełom V i IV tys. BC, natomiast L. Czerniak (1994, 69-73) moment ten przesunął na ok. 3650 BC, przy czym nie odrzucił on jednoznacznie możliwości zaniku tej kultury ok. 4000-3900 BC. W istocie jest to zatem kolejna odsłona dyskusyjnego zagadnienia ewentualnej koegzystencji KPL z KPCW, przy czym więcej faktów wydaje się przemawiać za minimalnym ich zazębieniem (np. S. Kukawka 2010, 105; 2015)

Relacje pomiędzy późną KPCW a KPL są ważne dla podejmowanych tu studiów, ponieważ dość powszechnie sądzi się, że wzorem dla trapezoidalnych grobowców na Kujawach miały być długie domostwa społeczności „starorolniczych" (np. T. Wiślański 1979, 258; I. Hodder 1984, 55-57), a dla całych cmentarzysk (np. Sarnowo, stan. 1) ich osiedla (M. S. Midgley 1985, 215; 1992, 481; por. I. Hodder 1990, 150-151). Koncepcja ta nie jest oczywiście zarezerwowana tylko dla środowiska kujawskiego czy grupy wschodniej KPL, ale odwołuje się ona także do pozostałych terenów „pucharowych" oraz wszystkich miejsc,

gdzie w VI i V tys. BC wystąpiły reakcje pomiędzy społecznościami naddunajskimi a mezolitycznymi, skutkujące powstaniem KC i KPL (I. Hodder 1984, 54-60; 1990; A. Sherratt 1990; M. S. Midgley 2005). To właśnie teren Basenu Paryskiego jest zdaniem M. S. Midgley (2005, 127) tym, gdzie należy liczyć się z najstarszym przejawem transformacji: długi dom/osada → bezkomorowy grobowiec/cmentarzysko. Przykładem tego jest wspominana już wcześniej nekropola KC w Balloy, zbudowana niemal idealnie w miejscu starszej osady postwstęgowej grupy Villeneuve-Saint-Germain (D. Mordant 1997, 462, Fig. 7; por. też S. Rzepecki 2011a, 160, 2011b, 203). Tak dosadnych przykładów sukcesji – o ile rzeczywiście była to sukcesja intencjonalna – nie odnotowano na terenie grupy wschodniej KPL. W przypadku tego terenu duże znaczenie dla M. S. Midgley (2005, 126) miało porównanie organizacji przestrzennej osiedla KPCW w Brześciu Kujawskim do nekropoli KPL:

The layout if the trapezoidal houses suggests that contemporary household are represented by groups of three houses (for example cluster B with houses 2, 4 and 6). When we compared this arrangements with that of the cemetery at Sarnowo – and, indeed, other Kujavian cemeteries such as Leśniczówka, Obałki, Wietrzychowice or Zberzyn – the similarity is very striking indeed, and the inescapable conclusion has to be that the Kujavian cemeteries were modelled on the Lengyel settelements (M. S. Midgley 2005, 127).

Chociaż w tym przypadku nie ma mowy o lokacji cmentarzyska bezpośrednio w miejscu osady, to w opinii cytowanej badaczki jest to i tak wystarczający powód do uznania porządku przestrzennego na cmentarzyskach KPL, jako efektu adaptacji normatyw naddunajskich (M. S. Midgley 2005, 130; por. 1985, 215; R. Bradley 1998, 46-48). Bardzo ważna dla niej była też inna obserwacja i zasadniczo zbieżna z omawianym problemem. Chodzi o fakt identyfikacji nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL, w miejscach gdzie wyróżniono też starsze i opuszczone osiedla tej kultury, np. w Sarnowie, stan. 1 (por. rozdz. III.A.1.2.; M. S. Midgley 1985, 49; 2002, 481). Zjawiska takie nie były zresztą rejestrowane tylko w grupie wschodniej, ale i północnej KPL. Klasycznym tego przykładem są obiekty z Barkær w północnej Jutlandii (D. Liversage 1992) i Jättegräven w Skanii (M. Larsson, G. Lemdahl, K. Lidén 2014)

Warto jeszcze podkreślić jeden niuans mogił w teoretycznej relacji do wzorów postlinearnych. Otóż, w kontraście do domostw KPCW, jednym z elementarnych komponentów mogił KPL był nasyp ziemny. Skoro bezkomorowe konstrukcje interpretuje się w spo-

sób literalny jako naśladownictwo obiektów mieszkalnych z naddunajskiego horyzontu kulturowego, to skąd w obrębie ich przestrzeni takie rozwiązanie? Tłumaczyć ma to założenie, zgodnie z którym to nie użytkowane domostwa były pierwowzorem mogił, lecz ich ruiny (Ryc. 108; M. S. Midgley 2005, 130-131, Fig. 38; por. S. Rzepecki 2011a, 160-163; 2011b, 208).

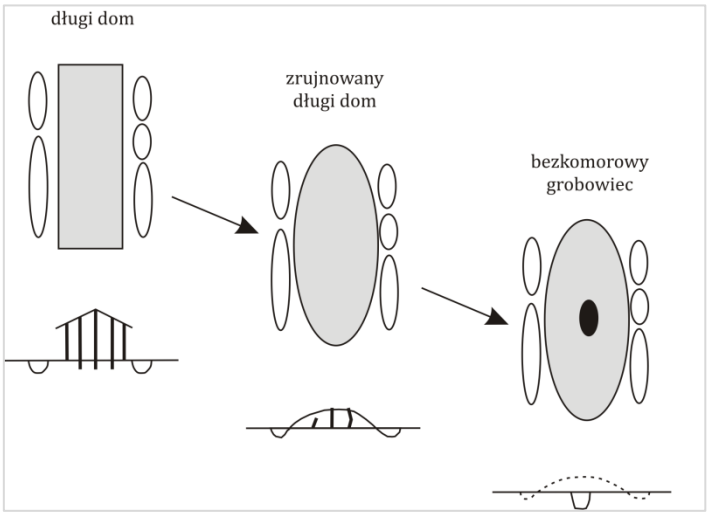

Ryc. 108. Etapy przekształcania długich domów w bezkomorowe grobowce
(wg M. S. Midgley 2005; zmienione)

Wydaje się, że wnioski płynące z pokazywanych problemów, można rozumieć w dość zasadniczy sposób. Obserwacje te mają duże znaczenie dla oceny zjawiska waloryzowania przestrzeni przez ludność KPL, która w nawiązaniu do przedstawionych ujęć, jawi się jako zbiorowość o ściśle zdefiniowanej relacji do naddunajskich korzeni. Model ten jest atrakcyjny, ale tylko wówczas gdy założymy, że obydwie jednostki, KPL i KPCW mogły się ze sobą realnie zazębiać (a najlepiej przez dłuższy czas koegzystować), a pojawienie się najstarszych cmentarzysk z bezkomorową architekturą było współczesne inicjacji osadnictwa „pucharowego". Na taką rekonstrukcję zdarzeń nie pozwalają jednak aktualnie dostępne dane. Co więcej, jeśli nawet zaakceptować taką oto koegzystencjalną rzeczywistość, w której to społeczności KPL przechwytywały wzór domostw naddunajskich i przekształcały go w mogiły, tworząc *ancestral villages*, to jak wytłumaczyć obecność takich form już po zaniku społeczności konstruujących długie domy? Szczególnie trudno wyobrazić sobie ten to w przypadku klasycznowióreckich mogił trapezoidalnych z Gaju, stan. 1 lub też datowanych na poł. IV tys. grobowców na terenach lessowych Małopolski. W ujęciu tym zaskakujący jest fragment cytowanego już zdania M. S. Midgley (2005, 127)

na temat nekropoli w Zberzynie, stan. 3-3a, jako modelowanej na wzór naddunajski, kiedy to obydwie daty radiowęglowe uzyskane dla tego cmentarzyska sytuują go głęboko na fazę klasycznowiórecką (Ryc. 66). Oczywiście zawsze w takiej sytuacji można rozważyć sytuację, iż w pewnym momencie idea ta zaczęła już funkcjonować swoim własnym (niekontrolowanym przez normatywy naddunajskie) „życiem".

Na koniec wspomnieć jeszcze należy, iż koncepcję wywodząca mogiły KPL ze środowiska naddunajskiego zdają się podważać M. Nowak (2009, 488-489) i zwłaszcza D. Jankowska (2005, 139-140). Wymieniona badaczka słusznie zauważa, iż w środowisku KPL nie ma wspólnych z kręgiem naddunajskim, elementów obrządku pogrzebowego, a dodatkowo wyraża ona zdziwienie, że transformacja *house of living into house of the dead,* miała mieć miejsce dopiero po upływie tysiąca lat od pojawienia się długich domów w KCWR. Wątpliwość ta jest rzeczywiście nurtująca, ale z drugiej strony warto też przywołać opinię L. Sørensena (2014, 215), zdaniem którego monumentalne grobowce nie zaistniały w środowisku kultur wstęgowych ze względy na to, iż w ówczesnych warunkach ekologicznych, (tj. nieporównywalnie wyższej lesistości aniżeli w V tys. BC; np. J. Kruk 1980; P. Bogucki 1988; J. Lüning 2000; R. Grygiel 2008), nie mogłyby one pełnić jednej ze swoich podstawowych funkcji pozafuneralnych, czyli terytorialnej (i komunikacyjnej – dop. DK). Jeśli przyjąć, że społeczności KCWR i KPCW eksploatowały wewnątrzleśne „wyspy" (por. J. Beneš 2002, 145; R. Grygiel 2008), to strefy te były ukonstytuowane w sposób naturalny. Ich dodatkowe delimitowanie trudno byłoby uznać za sensowne z perspektywy funkcjonalnej.

IV.A.1.3. Wokół *Trichterbecherkomplex*. Kto był pierwszy?

Powyżej starano się usystematyzować dwie kwestie, tj. problem relacji z zachodnioeuropejską „pozapucharową" strefą kulturową i jej ewentualnego wpływu na powstanie fenomenu cmentarzysk z bezkomorowymi konstrukcjami KPL oraz znaczenie teoretycznego substratu naddunajskiego. Nawiązując do poprzednio zgłoszonych uwag porządkowych, skierować należy się teraz w stronę relacji zachodzącej wewnątrz samej KPL. Najważniejsza jest próba określenia miejsca cmentarzysk grup wschodniej i południowo-wschodniej w odniesieniu do terytoriów „północnych" i „południowych", obejmujących: Skanię, Fionię, Jutlandię, Szlezwik-Holsztyn, Altmark, Niemcy Centralne i Morawy. Jest to bardzo rozległy obszar, na którym to analizowane zjawisko występowało często w złożonych kon-

figuracjach. Czy możliwe jest wskazanie tam terenu macierzystego i rekonstrukcja procesów kształtowania się trendów rozwojowych?

W myśl omówionych wyżej idei impulsów „zachodnich" i adaptacji wzorów KPCW, kolebką bezkomorowej architektury KPL miały być tereny grupy wschodniej, a ściśle Kujawy. Jednak wobec postulowanej potrzeby umieszczania tamtejszych cmentarzysk w okresie nie wcześniejszym niż ok. 4000 BC, należy na ten pogląd spojrzeć krytycznie. Cofnięcie datowania analizowanych form z poziomu ok. 4440-4000 BC do podanego, powoduje istotne konsekwencje pod kątem rozumienia strefy kujawskiej na tle innych terenów. Trzeba ponadto pamiętać, że bariera ok. 4000 BC jest tylko wartością *terminus post quem*. Sugerują to określone wskaźniki chronologiczne (rozdz. II.C.1.), z których to szczególną wagę mają nowe daty radiowęglowe uzyskane dla materiałów z Sarnowa, stan. 1 i 1A. Jedno z tych oznaczeń (Ki-15743 4790±80 BP) pozwala z prawdopodobieństwem 95,4% sytuować mogiłę VIII później niż 3800 BC (M. Rybicka 2011, 234). Nieco wcześniej mogło powstać cmentarzysko Renicach, stan. 6 na Pomorzu Zachodnim (S. Rzepecki 2011, 49; 2011a, 42), a jak wynika z obserwacji pośrednich (rozdz. II.C.1.) podobnie datowane mogą być też najstarsze mogiły w dorzeczu Łupawy. Nie jest wykluczone, iż początek idei zakładania cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami powinien być jeszcze bardziej przesunięty w głąb IV tys. BC – ok. 4000/3900 BC. Jeśli nawet brak jest wystarczająco dużej puli datowań radiowęglowych, które mogą to jasno potwierdzić, to faktem jest, iż nie ma ani jednej daty, która może tę propozycję kwestionować. Warto jeszcze dodać, iż aktualnie nie ma żadnych racjonalnych powodów, aby wyróżnione w tej pracy typy i podtypy mogił mogły być w jakikolwiek sposób rozwarstwione chronologicznie. Starszeństwo któregokolwiek z nich względem pozostałych jest niemożliwe obecnie do weryfikacji.

Co oznacza takie datowanie najstarszych grobowców na Kujawach? Jeżeli uznać je za realne, to kontrast między omawianymi zjawiskami funeralnymi w grupie wschodniej a południowo-wschodniej KPL winien ulec spłaszczeniu. Interwał między nimi nie musiał być tak znaczny jak do niedawna sądzono. Dotychczasowe dane radiometryczne mogą wskazywać, iż stadium inicjalne obiektów małopolskich powinno być umieszczane ok. 3650 BC, ewentualnie ok. 3700 BC (por. rozdz. II.C.2.) – co jest zasadniczo tożsame z zanikiem na tym terenie kultury lubelsko-wołyńskiej (dalej: KL-W; np. S. Kadrow, A. Zakościelna 2000, 245–255; A. Zakościelna 2006, 89, 90). Zgodnie z takim datowaniem można by wykoncypować teoretyczny model: dawca (Kujawy) → biorca (Małopolska). Jakiego rodzaju czynnik mógł wyzwolić tę relację? Nie ulega dziś wątpliwości, że kontak-

ty pomiędzy grupą wschodnią i południowo-wschodnią KPL były nasilone w klasycznych etapach funkcjonowania obydwu „światów" i były cementowane poprzez import krzemienia wołyńskiego, ściślej narzędzi makrolitycznych, trafiających na Niż, być może jako przedmioty prestiżowe (np. J. Budziszewski 2000, 278) z Małopolski, gdzie surowiec ten pojawiał się wskutek relacji ze środowiskiem KT (P. Papiernik, M. Rybicka 2002; M. Rybicka 2004; M. Dobrzyński 2014; P. Zawiślak 2013a) lub też „ukraińską" odmianą KPL (por. M. Rybicka 2015, 179). Owe powiązania interregionalne odbywały się najpewniej w oparciu o naturalne nośniki komunikacyjne oferowane przez doliny rzeczne, zwłaszcza Wisły. Efektem transmisji badanej idei w nawiązaniu do tych arterii mogła być oddalona na wschód od kujawskiej enklawy KPL mogiła w Rybnie, stan. 1 i być może, mniej znana nekropola w Iłży-Chwałowskim Trakcie, stan. 21 (Informator Archeologiczny 1996, 38-39), znajdująca się na przedpolu Wyżyny Sandomierskiej, ok. 30 km na północ od Broniszowic, stan. 5.

W przypadku strefy Małopolski zastanawia jeszcze jeden kierunek kontaktów interregionalanych. W przeszłości zwrócono uwagę na podobieństwa pomiędzy niektórymi typami bezkomorowych grobowców z lessów zachodniomałopolskich i Płaskowyżu Nałęczowskiego, a mogiłami z Moraw (P. Włodarczak 2008, 159-160; D. Król 2011, 91-92). Relacje te są jednak trudne do sprecyzowania, aczkolwiek warto poniżej poruszyć kilka kwestii.

Na terenie Moraw wyróżniano kilka faz rozwojowych miejscowych nekropoli z mogiłami KPL, tj. baalberską, drahanovicką i ohrozimską (M. Šmid 2003, 64-67). Każdą z nich wyróżniała inna morfologia bezkomorowych grobowców. Założenia baalberskie miały zwarty płaszcz kamienny, drahanovickie konstrukcje kamienne przypominające obstawy, natomiast ohrozimskie były właściwie kurhanami w wersji *sauté* (M. Šmid 2003, 104-110). Zdaniem cytowanego badacza można wyróżnić jeszcze fazę przejściową baalbersko-drahanovicką (M. Šmid 2003, 67). Z perspektywy kształtowania się badanej idei, istotne jest datowanie najstarszych z tych form. W przypadku Moraw granica ta nie została w sposób jasny określona. Przyjmuje się, że pojawienie się grupy baalberskiej w międzyrzeczu Łaby i Soławy (TRB MES II) miało miejsce ok. 3800 BC (J. Müller 2001, 122-123; J. Müller i in. 2010, Abb. 1) i prawdopodobnie niewiele później na Morawach (M. O. Baldia, D. S. Frink, M. T. Boulanger, 2008, 26, Fig. 2). Wraz z zaistnieniem stylistyki baalberskiej zapoczątkowano tam najpewniej budowę pierwszych kurhanów, znanych obecnie tylko z miejscowości Slatinky, stan. „Boři" (M. Šmid 2003, 50-53).

Zasadniczo na terenie Małopolski obiekty takie nie mają bezsprzecznych odpowiedników. Jedyną formą posiadającą owalny kształt i kamienny płaszcz mogła być konstrukcja podtypu C_3 z Antopola na Płaskowyżu Nałęczowskim, jednak jej bliższy charakter jest trudny do określenia, z uwagi na to, że eksplorowano i dokumentowano ją w sposób odbiegający od obecnych standardów metodycznych. Jednak w ostatnich latach badano wykopaliskowo lub weryfikowano kilka innych struktur o cechach założeń morawskich. Nie były to jednak formy nawiązujące morfologicznie do mogił ze stan. „Boři", lecz bardziej do form symptomatycznych dla fazy ohrozimskiej, zsynchronizowanej z warstwą C1 w Jevišovicach i zespołami „post-boleraskimi" datowanymi na ok. 3350-3100 BC (M. Furholt 2008, 26). Konstrukcje te, znane z Kolosów i Malżyc, stan. 30, poza analogiami morfologicznymi charakteryzują jednak w tym ujęciu dość problematyczne datowania radiowęglowe – ok. 3650-3350 BC (Ryc. 72). Interesujący jest tu jednak przypadek grobowca II z Malżyc, stan. 31, gdzie w kontekście grobu 1 odnotowano obecność dwóch kubków, które wydają się sugerować możliwość sytuowania tego zespół w pobliżu dolnej granicy zaprezentowanego zakresu (K. Tunia, P. Włodarczak 2011, 210).

Ewentualne impulsy morawskie wymagają na pewno dalszych badań, szczególnie pod kątem chronologii ^{14}C. Warto by przyjrzeć się w tym ujęciu nie tylko strukturom kolistym, ale i pozostałym grobowcom małopolskim. Interesujące jest bowiem późne oznaczenie absolutne uzyskane dla grobu 55/2005 z grobowca VII w Słonowicach, stan. 5, które to przy prawdopodobieństwa rzędu 95,4% wynosi 3515-3128 BC (Ryc. 72), zbliżając się znacznie wyraźniej do horyzontu ohrozimskiego na Morawach niż ww. obiekty koliste. Jeszcze bardziej tym kontekście może zastanawiać pozycja mogiły z Kichar Nowych, stan. 2, której oznaczenia radiowęglowe zdają się sytuować ją na przełom IV i III tys. (por. rozdz. II.C.2.1.). Biorąc pod uwagę strukturę morfologiczną tego założenia i traktując literalnie datowania ^{14}C, można byłoby ją powiązań z horyzontem ohrozimskim. Wydaje się jednak, iż wobec zgłaszanych przez P. Włodarczaka (2013, 375) postulatów, interpretacja ta jest ryzykowna. Jakkolwiek nie rozumieć jednak impulsów morawskich koniecznie wypada mieć na uwadze fakt, iż ewentualnej transmisji architektonicznych rozwiązań ohrozimskich nie towarzyszyła jakakolwiek zmiana w sposobie postępowania ze zmarłymi. Podczas gdy na Morawach od końca fazy baalberskiej do ohrozimskiej występowało ciałopalenie, to w Małopolsce zjawisko to było praktycznie obce.

Jak podkreślono, najwcześniej od ok. 3800 BC można datować zespoły baalberskie na terenie międzyrzecza Łaby i Soławy. Obszar ten należy bez wątpienia do szczególnych biorąc pod uwagę ilość i charakter tamtejszych nekropoli (np. H. J. Beier 1991, Map 10),

które to w ostatnim dwudziestoleciu zostały w dużej mierze rozpoznane dzięki badaniom lotniczym (np. R. Schwarz 2003; por. S. Rzepecki 2011a, 75-77; 2011b, 86-88). Jest to przy tym również terytorium inne niż Kujawy, Małopolska i Morawy, ponieważ obok struktur bezkomorowych wyróżniono tam także założenia typowo megalityczne (H. J. Beier 1991, Map 4). Sytuacja ta powoduje, iż obszar ten jest skomplikowany badawczo, czego dobrym potwierdzeniem powinno być Dölauer-Heide, stanowisko, w obrębie którego odnotowano znaczną ilość struktur związanych zarówno ze starszym i młodszym horyzontem baalberskim, jak i grupą Salzmünde (H. Behrens, E. Schröter 1980; M. S. Midgley 1985, 307-308). Złożony i niejednoznaczny charakter miała zwłaszcza trapezoidalna mogiła VI (H. Behrens, E. Schröter 1980, 70, Fig. 37), z kontekstu której znane są trzy daty ^{14}C dające szeroki zakres ok. 3950-3350 BC (M. S. Midgley 1985, 221; por. S. Rzepecki 2011a, 65; 2011b, 72). Ramy te trudno jest przyjmować dosłownie, gdyż zakres wyraźnie nie koresponduje z datowaniem grupy baalberskiej. Co więcej, każda z tych dat ma znaczne odchylenia standardowe: raz ±90 i dwukrotnie ±100.

Lepiej pod kątem oznaczeń radiometrycznych przedstawia się sytuacja w północnych Niemczech, od Altmarku po Szlezwik-Holsztyn, a zatem na arenie grupy północnej KPL. Na terenach tych rozpoznano łącznie ok. 22 bezkomorowych założeń, niekiedy o bardzo zróżnicowanych formach, od nawiązujących do mogił podtypu A_1 na Kujawach po struktury „drewniane" (np. R. Kossian 2004, 68-72). Dzięki realizowanym tam interdyscyplinarnym programom badawczym uzyskano szczególnie interesujące modele rozwoju kilku mogił, wraz z podkreśleniem sekwencji: forma bezkomorowa → megalit (J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 173-176). Tego rodzaju obserwacje były możliwe w obrębie kilku mogił: Lüdelsen 6 w Altmarku oraz Albersdorf LA 56 i Borgstedt LA 22 na terenie Półwyspu Szlezwik-Holsztyn. Obiekty te w wersji bezkomorowej zostały zbudowane w relatywnie podobnym okresie, każdorazowo w I poł. IV tys. BC. Czas funkcjonowania „fazy bezkomorowej" mogiły Lüdelsen 6 ustalono na okres pomiędzy ok. 3838/3567 a 3629/3502 BC, po czym pojawiła się tam nowa struktura – grobowiec korytarzowy (J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 174). Podobną sekwencję zaobserwowano w Albersdorf LA 56, gdzie mogiłę bezkomorową KPL wzniesiono ok. 3700 BC, natomiast w przypadku Borgstedt LA 22 na podstawie próbek z dołków posłupowych znajdujących się wokół nasypu mogiły, ustalono, że czas jej funkcjonowania mieścił się w ramach ok. 3970-3800 BC, po czym ok. 3700-3650 BC zaaplikowano w jej przestrzeń strukturę dolmenową (J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 176). Najbardziej wymowną ilustracją przejścia ze struktury bezkomorowej w megalit jest jednak z pewnością przykład obiektów z Flintbek

LA 4, LA 167, LA 37, LA 3 i LA 137, przy czym założenia bezkomorowe funkcjonowały tam ok. 3640-3350 BC (B. Zich 1993, 15-31; D. Mischka 2012, 134; 2014, 125-143), czyli współcześnie w stosunku do. wielu podobnie datowanych nekropoli w grupie południowo-wschodniej KPL.

Włączając wymienione najnowsze dane z zakresu badań nad chronologią absolutną północnoniemieckich bezkomorowych mogił KPL do starszych ustaleń, nie ma nadal podstaw aby konstrukcje te sytuować wcześniej niż ok. 4000 BC (np. J. Müller 2011, 46-50), a zatem niewiele później niż samą grupę północną tej kultury (np. J. Müller 2011, 11).

Niemal bliźniaczo podobnie rysuje się sytuacja na terenie Danii i Szwecji. Na żadnych z tamtejszych stanowiskach z bezkomorowymi mogiłami nie zarejestrowano dowodów na ich obecność przed ok. 4000 BC. Dwie najstarsze, zahaczające o schyłek V tys. BC, daty z Barkær: 5270±75 BP i 5100±75 BP, pochodzą spod nasypu mogiły, z warstwy osadniczej, a zatem nie mogą one datować bezpośrednio struktury funeralnej (D. Liversage 1989, 1992, 102). Daty te stanowią *terminus post quem*, podobnie jak młodsze spod nasypów następnych mogił z Højensvej Høj (4900±40 BP), Bjørnsholm (5050±160 BP), Rustrup I (4980±100 BP, 4960±100 BP, 4910±100 BP) i Rustrup II (4920±100 BP) (C. Fischer 1976, 40, 61; M. S. Midgley 1985, 297; J. Müller 1998, 91; M. R. Beck 2013, 45) oraz bezpośrednio związane z bezkomorowymi założeniami: Lindebjerg (5010±100 BP), Mosegården (4890±90 BP) i Storgård, stan. IV (4825±140 BP, 4790±115 BP i 4710±115 BP) (D. Liversage 1980, 97; T. Madsen, J. E. Petersen 1984, 75; M. S. Midgley 1985, 222). Generalnie, pomimo występowania dużych odchyleń standardowych, obiekty te reprezentowały na tym terenie najstarszy etap mogił monumentalnych, datowany nie wcześniej niż ok. 4000/3900 BC, wyprzedzający – tak samo jak w Altmarku i w Szlezwiku-Holsztynie pojawienie się dolmenów i grobów korytarzowych (P. Persson, K-G. Sjögren 1995, 73, Fig. 12).

Stosunkowo niewiele wiadomo było do niedawna o południowoszwedzkich grobowcach KPL. Znane były one jedynie z czterech miejscowości Örnaküllа, Heberg, Jättegräven i Gladsax (M. Strömberg 1971; G. Burenhult 1981; M. Larsson 1992; L. Larsson 2002) i datowane z opóźnieniem w stosunku do północnoniemieckich i duńskich: ok. 3800 BC. W efekcie mogiły ze Skani postrzegane mogły być jako efekt impulsów z obszarów starszych kulturowo. Okazuje się jednak, że ten banalny model transmisji określonej idei z terenów ościennych nie jest tak klarowny. Niedawno na terytorium Skani w Almhov natrafiono bowiem na cztery lub pięć przypuszczalnych bezkomorowych grobowców KPL, dla których uzyskano serię dat ^{14}C sytuujących te struktury na ok. 3970-3700/3500 BC (M.

Larsson, G. Lemdahl, K. Lidén 2014, 56-57; por. S. Hydén 2014, 247-260). Jeśli takie datowanie jest rzeczywiście słuszne to może ono stać się przyczynkiem do bardzo interesujące dyskusji na temat tego zjawiska. Co więcej, jeśli potwierdziłyby się przypuszczenia o czterech lub pięciu bezkomorowych strukturach, to byłby to pierwszy taki przypadek w grupie północnej KPL, skąd dotychczas znano nekropole składające się z jednej lub dwóch mogił (por. M. S. Midgley 2008, 10). Wreszcie, podważyłby on celowość wywodzenie mogił KPL (i ich zgrupowań: *ancestral villages*) ze środowiska naddunajskiego.

Zaprezentowany zbiór informacji na temat inicjacji cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL na terytoriach zewnętrznych w stosunku do grup wschodniej i południowo-wschodniej, wydaje się być niezmiernie interesujący. Wydaje się bowiem, iż w skali całego kompleksu „pucharowego" nie można obecnie wykazać terenu, który mógłby być wyjściowy dla tego zjawiska. W świetle danych z zakresu chronometrii radiowęglowej terytoria Altmarku, Szlezwiku-Holsztynu, Jutlandii, Fionii i – jak się okazuje – także Skanii są względem siebie niezwykle zbliżone. Początek analizowanych struktur powinien być umieszczany tam ok. 4000/3900 BC. Niewykluczone, że podobnie należy datować inicjację analizowanych nekropoli na terenie Kujaw, ale w przeciwieństwie do wymienionych terenów, z obszarem tym nie koresponduje zbyt wiele wartościowych danych archeometrycznych. W porównaniu do tych obszarów Niżu i Skanii, późniejszą chronologię wydają się mieć bezkomorowe mogiły w środowisku południowej (ok. 3800 BC) i południowo-wschodniej grupy KPL (ok. 3700/3650 BC). Oczywiście, mając na uwadze wyniki badań z Almhov, proponowane ramy czasowe nie powinny być traktowane w sposób kategoryczny i ostateczny.

Osobną, ale równie intersującą kwestią jest zagadnienie dalszego funkcjonowania badanych cmentarzysk. Zdecydowanie można mówić o dwóch nurtach kształtowania się rozwoju takich nekropoli: nurcie północno-zachodnim i południowo-wschodnim (por. J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 180). Zgodnie z pierwszym z nich, struktury bezkomorowe były zjawiskiem relatywnie krótkotrwałym (por. B. Schulz Paulsson 2010, 1013) i często już ok. 3650 BC ustępującym miejsca grobowcom *stricte* megalitycznym. Proces ten odbywać się mógł w dwóch wariantach: niezależne powstawanie megalitów albo konstruowanie ich w ramach mogił bezkomorowych (por. J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014, 172). Należy jednak podkreślić, iż nie każda niemegalityczna struktura ulegała „aktualizacji" do megalitu.

Pojawienie się rzeczywistych megalitów, dolmenów oraz grobów korytarzowych było zjawiskiem, które z jakichś powodów nie zaistniało szerzej na wschód od Odry. Zna-

ne są jedynie lakoniczne informacje na temat występowania takich form na Pomorzu Zachodnim i Środkowym (por. rozdz. I.B.). Na terytoriach grupy wschodniej i południowowschodniej KPL dochodziło natomiast do sytuacji długiego funkcjonowania bezkomorowych mogił, co potwierdzają niedawne wyniki badań w Gaju, stan. 1, pozwalające sytuować tę nekropolę nawet w głąb II poł. IV tys. BC (P. Papiernik, informacja ustna). To samo zjawisko obserwowane jest na lessach małopolskich, a świadczą o tym późna data z grobu 55/2005 ze stan. 5 w Słonowicach (Ryc.72, 76: 1). Zupełnie osobliwą kwestią są natomiast informacje o strukturach datowanych na sam schyłek IV i pocz. III tys. BC (Ryc. 66, 72), a zatem na okres szczytowego rozwoju konstrukcji korytarzowych w grupie północnej KPL (P. Persson, K-G. Sjögren 1995, 73, Fig. 12).

IV.A.1.4. Dla kogo cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami?

Analizowane struktury wzbudzają oczywiście duże zainteresowanie ze względu na potencjalnie zakodowaną w ich formie różnorodną treść społeczną (por. rozdz. II.B.) Nie trudno zauważyć, że ludność KPL wprowadziła w IV tys. BC do krajobrazu kulturowego nowe konwencje funeralne, niespotykane dotąd w środowiskach naddunajskim i mezolitycznym, z którymi związana była zapewne jakaś forma modyfikacji aspektów socjalnych. Jednak poza ich zdecydowanie najbardziej wymownym komponentem – zwykle imponującej wielkości mogiłami, istnieją też elementy, które znane są z wcześniejszych tradycji kulturowych, np. mezolityczna inhumacja i układ zwłok na wznak[77]. Sytuacje takie najlepiej znane są z nekropoli: Dragsholm (Ryc. 109; E. Brinch Petersen 1974)[78], Skateholm II (M. Larsson 1989, 214-216), Vedbæk Bøgebakken (E. Albrechtsen, E. Brinch Petersen 1976; por. D. Raemaekers 1999, 184). Być może świadczą one o tym, iż pojawienie się nowego porządku nie musiało oznaczać kompletnego *breaking with the past*.

[77] Układy na wznak znane są także ze „świata" naddunajskiego (np. A. Haüsler 1975; 1994), w tym z KR, przy czym w środowisku tym bardzo częste były też pochówki skurczone (J. Lichardus 1976).

[78] Najnowsze analizy ^{14}C i strontu wykluczyły mezolityczny charakter męskiego pochówku D, datowanego na przełom V i IV tys. BC (T. D. Price i in. 2007, 193-213).

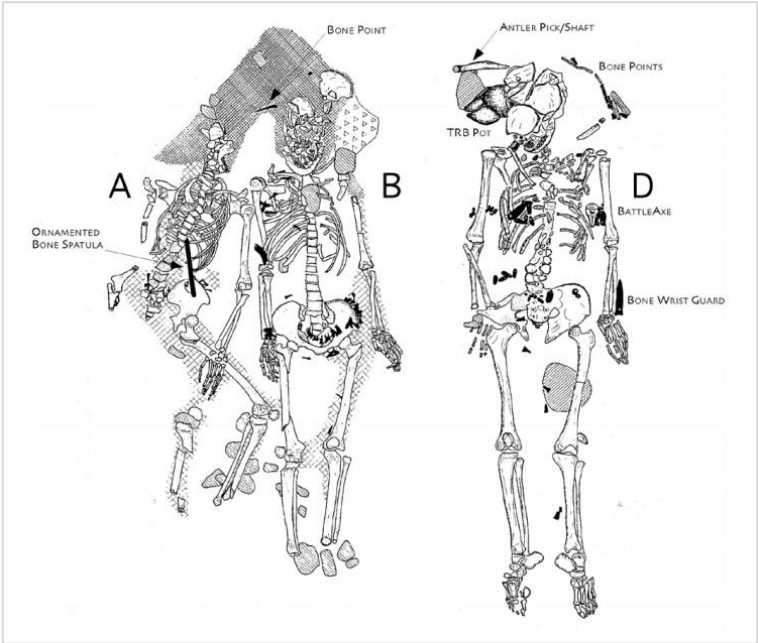

Ryc. 109. Groby I i II w Dragsholm (wg Brinch Petersen 1974; zmienione)

Wymienione mezolityczne nekropole nie znalazły się tu jednak tylko z powodu zjawiska inhumacji i wyprostowanego układu zwłok, ale przede wszystkim z faktu, że były to przestrzenie w interesujący sposób zorganizowane, składające się z kilkudziesięciu, jak i nawet kilkuset pochówków[79] (por. L. Nilsson Strutz, L. Larsson, I, Zagorska 2013, 1016). Uwaga ta dotyczy m.in. stanowiska w Vedbæk Bøgebakken, datowanego na schyłek V tys. BC. Cmentarzysko to znajdujące się na terenie Zelandii i łączone z kulturą Ertebølle (dalej: KE), składało się z 22 pochówków, głównie pojedynczych (E. Albrechtsen, E. Brinch Petersen 1976). Groby te były zróżnicowane pod względem wyposażenia, a głównymi tego determinantami wydają się być płeć i wiek zmarłych[80]. W siedmiu pochówkach męskich rozpoznano głównie narzędzia krzemienne, współwystępujące czasami z ochrą i przedmiotami z rogu i kości. Wśród nich nie było jednak ornamentowanych zębów jeleni szlachetnych, które jak się wydaje był zarezerwowane dla osobników żeńskich (por. L. Janik 2000, 119-120). Wśród żeńskich zaobserwowano też interesującą korelację pomiędzy wiekiem a rodzajem wyposażenia, tj. im młodsza kobieta tym bogatszy grób. Pochówki najstarszych

[79] Szczególnym przypadkiem są cmentarzyska Olenii Ostrov w Karelii i Zvejnieki w północnej Litwie, składające się kolejno z 177 i 330 pochówków (N. Gurina 1956; E. Zagorskis 2004). Ze względu na to, że nekropole te znajdowały się jednak w odseparowaniu od „świata" KPL, nie będą one stanowić bliższego punktu odniesienia.

[80] Jest to niezgodne z twierdzeniem A. Häuslera (2006), zdaniem którego takie zróżnicowania nie miały miejsca w środowisku społeczności mezolitycznych.

kobiet odznaczały się brakiem jakiegokolwiek ekwipunku poza ochrą (podobnie jak dzieci), podczas gdy przy jednej kobiecie dorosłej wystąpiły narzędzia krzemienne i kościane. Najmłodsza z kobiet, w wieku *juvenis*, pochowana została wspólnie z małym dzieckiem na skrzydłach łabędzia (E. Albrechtsen, E. Brinch Petersen 1976, 24; por. też D. Raemaekers 1999, 184).

Próby interpretacji tej nekropoli są różne. Pomimo tego, stale przewijają się w literaturze przedmiotu pytania o możliwość identyfikacji na jej podstawie zróżnicowania lokalnych struktur społecznych (tak w aspekcie horyzontalnym, jak i wertykalnym; por. J. A. Tainter 1977; J. M. O'Shea 1984), tj. udowodnienia: odmiennego podejścia (też w sensie materialnym; por. np. B. Arnold 2002, 239-256) do zmarłych ze względu na wiek i płeć, szczególnego statusu dojrzałych mężczyzn czy też występowania pomiędzy zmarłymi ściśle określonych relacji, np. krewniaczych (np. A. Whittle 1985, 125, Kannegaard Nielsen, Brinch Petersen 1993, 80; D. Raemaekers 1999, 185; por. też L. Nilsson Strutz, L. Larsson, I. Zagorska 2013, 1016-1029). Jakie ma to znaczenie z perspektywy cmentarzysk KPL?

Problem Vedbæk Bøgebakken i innych nekropoli późnomezolitycznych, pokazuje, że w zasadzie jeszcze przed ukształtowaniem się badanego fenomenu z bezkomorową architekturą KPL, pojawiają się nekropole, które dla wielu badaczy stają się podstawą do doszukiwania się dwutypowych dyferencjacji społecznych w grupach przedneolitycznych. W tym przypadku jest to o tyle ważne, że sytuacja ta dotyczy zarówno pod kątem terytorialnym i poniekąd chronologicznym zespołu, który był właściwie „w zasięgu" wczesnej KPL. Wobec zgłaszanych uwag o teoretycznej „mezolityczności" społeczności „wczesnopucharowych", uzasadnione jest kierowanie w ich stronę analogicznie sformułowanych pytań z zakresu horyzontalno-wertykalnych relacji społecznych: problematykę osobników uprzywilejowanych, związków krewniaczych, lineaży czy zróżnicowanych powiązań międzygrupowych opartych o innego typu więzi. Nie są to oczywiście pytania proste, ponieważ jak zauważył D. Raemaekers (1999, 184), nie wiadomo czy cmentarzyska stanowią ilustrację tylko konkretnych segmentów społeczeństwa (np. lineaży i/lub elit), czy może odbijają one całkowity przekrój grup społecznych – nawet jeżeli w sposób selektywny. Uwagi takie można przenosić na grunt cmentarzysk KPL.

W przypadku analizowanych w tej pracy zespołów KPL problem ich rzetelnej interpretacji wydaje się być zwielokrotniony, przede wszystkim dlatego, że w grę wchodzą tu konstrukcje monumentalne, często niejednorodne morfologicznie. W przeciwieństwie do zwykłych nekropoli płaskich, organizacja cmentarzyska z taką architekturą wymagała bardziej zaawansowanej kooperacji międzyludzkiej. Inaczej, obok pytań o to kto i dlacze-

go składany był w obrębie grobowców lub poza nimi, dochodzą inne, kto i dlaczego podejmował się konstruowania tego rodzaju założeń? Abstrahując od ich mało przekonywującego znaczenia jako metafor naddunajskich założeń mieszkalnych (rozdz. IV.A.1.2.), były to niewątpliwie obiekty, które to ze względu na często niebanalne rozmiary w pierwszej kolejności zmuszają do refleksji nad tym, w jaki sposób zorganizowali byli ich konstruktorzy i na ile organizacja ta stanowiła odbicie rzeczywistych układów w całej KPL?

Konstruowanie kilkuset czy nawet kilkudziesięciometrowych mogił zaopatrzonych w głazy polodowcowe albo struktury palisadowe, z całą pewnością nie mogło mieć miejsca w sytuacji, w której to przedsięwzięcie takie nie byłoby planowane i zorganizowane na określonym szczeblu społecznym. Rozumieć przez to należy np. konsolidację grup rodzinnych i podejmowanie działań w ramach grupy lokalnej, spajanej np. poprzez przywiązanie do eksploatowanego przez nią terytorium (por. B. E. Ensor 2013, 144). W ramach tego rodzaju układu funkcjonował najprawdopodobniej podział na określone czynności (specjalizacje?), przypuszczalnie monitorowane przez jednostki najbardziej skuteczne organizacyjnie/decyzyjnie (przywódcze?; por. E. R. Service 1962). Do czynności takich, podczas realizacji aranżacji i rozbudowywania cmentarzyska/grobowca, należały zapewne: zadania architektoniczne, transportowe, budowlano-wykończeniowe i zaopatrzeniowe. Jednak, jeśli nawet przyjąć, iż wspomniane najbardziej sprawne jednostki byłyby świadectwem kształtowania się w KPL wertykalnych układów społecznych, to w przypadku przedstawionych czynności budowlanych relacje pomiędzy ich wykonawcami powinny być rozpatrywane w kategoriach horyzontalnych.

W przypadku badanych społeczności istnienie układów wertykalnych należy raczej postrzegać jako słabo zarysowane. Wydają się mieć one charakter enigmatyczny i w dużej mierze są one niedostatecznie rozpoznane, pozostając w sferach spekulacji. Jest to więc sytuacja odmienna niż we wczesnych stadiach epoki brązu, kiedy to rzeczywiście widać duży zwrot w proporcjach horyzontalno-wertykalnych, ewidentnie na rzecz tych drugich (np. S. J. Shennan 1993). Innymi słowy, cmentarzyska z mogiłami KPL można raczej w sposób bezpieczny odczytywać nie jako manifest siły jednostek, a potwierdzenie potencjału grupy lokalnej, czy też szerzej grup lokalnych. Zakładając, że społeczności „pucharowe" powinny być mimo wszystko definiowane jako egalitarne (por. rozdz. II.B.), to nawet jeżeli realizowane przedsięwzięcia w aspekcie funeralnym zarezerwowane były tylko dla

fragmentu danej grupy lokalnej[81] (np. złączonej więzami krwi; por. też S. Kadrow 2001, 156), to w sensie społecznym musiało ono mieć szersze konsekwencje. Ukończenie takiego obiektu/obiektów mogło także sankcjonować prawo grupy do danego terenu (tj. mikroregionu). Czy takiej właśnie funkcji nie pełniły nekropole usytuowane tuż za 10 km pierścieniem wokół osiedla w Bronocicach, stan. 1, tj. cmentarzyska w Słonowicach, stan. 5, Malżycach, stan. 30 i 31, jak i Zagaju Stradowski, stan. 1 (por. rozdz. III.A.2.2)?

Jednak nawet, jeżeli analizowane nekropole manifestowały siłę określonych grup a nie jednostek, to i tak w sposób naturalny nasuwa się problematyka dychotomizacji takich przestrzeni. Jak można domniemać musiały istnieć jakieś reguły, zgodnie z którymi część osobników dostępowała możliwości pochowania w grobowcu, a inni otrzymywali miejsce poza jego przestrzenią albo tuż obok, albo w oddaleniu, niekiedy znacznym (*vide* Szczytna, stan. 6). Niestety ze względu na to, że opisywane społeczności zachowywały dużą wstrzemięźliwość w wyposażaniu grobów oraz na fakt, iż bardzo wiele znanych szczątków wciąż nie ma odpowiedniej identyfikacji antropologicznej (por. rozdz. II.B.), próby odkodowania jakichkolwiek prawidłowości są skazane na niepowodzenie (por. J. A. Bakker 2011, 261). Pomimo pojawiających się sugestii o możliwych układach rangowanych, nie mogą być one uzasadnione na polu nadań cmentarzysk w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL. Kilka faktów zdaje się im nawet przeczyć. Jeśli ranking taki „konfirmować" miałyby np. prestiżowe toporki kamienne (por. J. Czebreszuk 2001, 185), to dlaczego występowały one incydentalnie obok mężczyzn pochowanych wewnątrz mogił? Ponadto, dlaczego np. w grupie południowo-wschodniej KPL zabytków takich rozpoznano więcej w pochówkach poza przestrzenią samych mogił?

W przypadku analizowanego terenu warto jeszcze wspomnieć o prawidłowościach, które to wydają się dodatkowo komplikować interpretację badanego fenomenu. Wiadomo np., że w obrębie mogił podtypu A_1 w grupie wschodniej KPL, nazywanych „grobowcami kujawskimi" dominowały pochówki męskie, często osobników w zaawansowanym wieku (rozdz. II.B.1). Jak nie trudno się domyślić fakt ten przyczyniał się do określonej ich interpretacji, jako mogił, w których szczególną (uprzywilejowaną) pozycję zajmowali osobnicy męscy o ważnym statusie społecznym (np. W. Chmielewski 1952, 34). Podobnie sytuacja ta prezentuje się w Małopolsce, choć na nieco mniejszą skalę. Także tam w mogiłach podtypu A_1 wystąpili mężczyźni w wieku sędziwym i dojrzałym oraz o wiele młodsze kobiety

[81] Zdaniem J. Wierzbickiego (2003) na 20 tys. osobników zmarłych w mikroregionie poganickim, tylko 135 mogło zostać pochowanych wewnątrz bezkomorowych mogił.

(Ryc. 53). Kompletnie inne układy wyróżniono natomiast w kontekście tamtejszych mogił „drewnianych" – typu B. W obiektach tych odnotowano więcej pochówków żeńskich niż męskich, lecz o ile jeszcze taka sytuacja nie jest szczególnie istotna, to ważne są już proporcje wieku osobników. W grobowcach tych zwraca uwagę obecność szeregu kobiet zaawansowanych wiekowo i relatywnie młodych mężczyzn, z najstarszym w wieku 30-40 lat. Nie odnotowano w nich natomiast osobników tej płci w wieku sędziwym. Obserwacje te wydają się być zastanawiające. Abstrahując już od domniemanej szczególnej roli mężczyzn, począwszy od jej symptomów na nekropolach mezolitycznych, zastanawia fakt, że zawartość tych mogił typu B wydaje się nie ilustrować typowego rozkładu wymieralności, w którym to, pomijając dzieci, dominowałyby młode kobiety. O czym to może świadczyć? Obecnie trudno jest jednoznacznie odnieść się do tych rewelacji, choć możliwe jest, iż taka sytuacja nie wynika tylko z selektywnego zbioru danych. Zbiór ten wydaje się być prawie tak samo ograniczony jak w przypadku założeń podtypu A_1, a jednak są one zupełnie inne. Problem ten powinien być w przyszłości przedmiotem ponownego rozpoznania.

IV.A.2. Podsumowanie

Fenomen cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupach wschodniej oraz południowo-wschodniej KPL był bez wątpienia częścią bardzo rozległego i interkulturowego zjawiska lub raczej zjawisk, odnotowanych od Basenu Paryskiego aż po lessy podkarpacko-przemyskie w dwóch etapach, w II poł. V tys. BC i od początku IV tys. BC. W świetle obecnej wiedzy nie ma podstaw by zjawiska te próbować scalać koncepcją tzw. „zachodnioeuropejskiego pakietu kulturowego". Model ten pomimo, że jest z pewnością atrakcyjny, nie ma odpowiednich podstaw empirycznych. Należy tu podkreślić brak wskaźników chronologicznych pozwalających sytuować pojawienie się KPL na Niżu pomiędzy 4440-4200 BC. Na taką ocenę tego zjawiska nie może być dziś zgody. Jest to też istotne dla postrzegania Kujaw jako „punktu wyjścia" nie tylko samej KPL, ale i nekropoli z bezkomorowymi konstrukcjami. Jeśli wziąć pod uwagę aktualne możliwości datowania tych zjawisk na tym terenie, to zasadne jest stwierdzenie, że nie były one na tym terenie wyjątkiem w skali *Trichterbecherkomplex*. Teren Kujaw czy w ogóle Niżu można obecnie rozumieć jako terytoria charakteryzujące się podobnym cyklem rozwojowym co północne Niemcy, Jutlandia, Fionia, Zelandia i być może nawet Skania. Nie oznacza to, że zjawisko powstania nekropoli z bezkomorowymi grobowcami było konwergentne. W przyszłości dzięki

szerszym badaniom AMS będzie zapewne można rzucić nieco więcej światła na szczegółowe relacje pomiędzy tymi terytoriami.

Jak się wydaje bezkomorowe założenia niekoniecznie powstały jako naśladownictwo form naddunajskich. Koncepcja ta choć interesująca bazuje na prostych skojarzeniach, i nie zawsze oparta jest o odpowiednie przesłanki merytoryczne. Wydaje się, iż duży potencjał w studiach nad genezą analizowanych nekropoli, jak i KPL w ogóle, mają społeczności późnomezolityczne, przy czym pogląd ten nie dewaluuje znaczenia czynników postlinearnych.

W próbach identyfikacji obrazu ewentualnych zróżnicowań społecznych w KPL nie można oczekiwać większych przełomów. Wydaje się jednak, iż nekropole odnotowane na terenach obu „polskich" grup KPL nie dają odpowiednich podstaw to formułowania tezy o nieegalitarnym charakterze analizowanych społeczności oraz wykształcenia w nich takich zjawisk jak *chiefdoms* (por. rozdz. II.B.) czy *big man,* np. w ujęciu M. D. Sahlinsa (1963, 288). Nie oznacza to, że zjawiska takie nie mogły wystąpić, ale to, że nie są one weryfikowalne dostatecznie poprzez badania samych tylko nekropoli (por. S. Rzepecki 2014, 571).

Zakończenie

Celem zaprezentowanej pracy były wielopoziomowe studia nad problematyką cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w grupach wschodniej i południowo-wschodniej KPL, zwłaszcza z naciskiem na kilka kluczowych aspektów ich funkcjonowania: zróżnicowania, chronologii i genezy.

W pierwszej kolejności wykonano analizę morfologii mogił i obiektów z nimi związanych, przede wszystkim grobów, obecnych wewnątrz bezkomorowych założeń (*in situ i ex situ*), jak i poza nimi. Przeprowadzono ją w oparciu o zaproponowany model typologiczny mogił, który oczywiście jak każdy inny taki model jest niedoskonały i miejscami bardzo dyskusyjny, ale spełnił on swoje podstawowe zadanie, czyli uporządkowania zróżnicowanych danych. Jak się wydaje nie ma dziś wątpliwości, iż architektura funeralna społeczeństw KPL była znacznie bardziej złożona i obok form najlepiej z nią kojarzonych (tzw. „grobowców kujawskich"), reprezentowały ją również często obiekty zupełnie inne. Zróżnicowanie to było powodem licznych zapytań pojawiających się w toku prowadzonych dalej studiów.

Ważnym segmentem badań był wgląd w inne szczeble obrządku pogrzebowego, problematykę zmarłych i darów grobowych. Studia takie w przypadku KPL rozprzestrzenionej w dorzeczach Odry i Wisły nie należą do łatwych, ponieważ pochówki tych społeczności cechowała uboga zawartość. Bez względu na to czy były one usytuowane wewnątrz grobowców, czy poza ich przestrzenią zdecydowana większość pozbawiona była jakichkolwiek artefaktów pełniących funkcję darów (rozdz. II.B.). Jest to naturalna bariera dla prób oceny dyferencjacji społecznych (por. rozdz. IV.A.1.4). Pomimo trudności udało się w kilku miejscach zasygnalizować możliwości łączenia niektórych zabytków ruchomych z konkretną płcią zmarłych. Taki związek wydaje się być możliwy w przypadku flasz z kryzą a pochówkami męskimi. Ponadto dostrzeżono, iż w grupie południowo-wschodniej KPL naczynia *ansa lunata* częściej notowano w kontekście mogił typu B niż A, a więc w strukturach o niespotykanie wysokim wskaźniku pochówków żeńskich (rozdz. II. B.; por. komentarz w rozdz. IV.A.1.4.). To czy zależności te można by uznać za realną konwencję w zachowaniach funeralnych badanych społeczności, wymaga jednak dalszych badań i poszerzenia bazy źródłowej. Ma to realnie duże znaczenie w przypadku wymienionej grupy południowo-wschodniej, skąd pochodzi znaczna ilość niepublikowanych sze-

rzej rezultatów badań. Włączenie ich w przyszłości do wyników przedkładanego opracowania może skutkować kolejnymi bardzo ciekawymi wnioskami.

Powyższe analizy źródeł uzupełniono oceną wskaźników chronologii absolutnej i relatywnej. Na ich podstawie sformułowano jeden podstawowy wniosek, a mianowicie, że cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami KPL były najprawdopodobniej zjawiskiem, które zaistniało na terytorium grupy wschodniej nie wcześniej niż ok. 4000/3900 BC, a na południowo-wschodniej ok. 3700/3650 BC (por. też komentarz IV.A.1.3.). Co więcej wydaje się, iż nie ma podstaw, aby doszukiwać się istotnych różnic chronologicznych pomiędzy czasem pojawienia się i funkcjonowania struktur wielkokamiennych typu A oraz drewnianych typu B. Obydwa te typy mogły pojawić się w podobnym okresie i równie podobnie mogło dojść do zaprzestania ich budowy. Należy mieć jednak świadomość, że te propozycje nie stanowią ostatecznego rozwiązania tych problemów, lecz są one rezultatem dotąd oferowanych przez archeologię faktów.

Interesujących wniosków dostarczyły zróżnicowane analizy przestrzenne. Było one ukierunkowane na dwa aspekty. Po pierwsze, na pozycję nekropoli w krajobrazie naturalnym i kulturowym, tj. ich relacji względem sieci topo-hydrograficznych oraz pozostałych form osadnictwa KPL. Drugi z tych aspektów dotyczył obserwacji relacji wewnętrznych, zachodzących pomiędzy poszczególnymi obiektami formującymi przestrzeń nekropoli.

Pierwszego typu obserwacje przestrzenne miały zasadnicze znaczenie w przypadku oceny znaczenia nekropoli z bezkomorowymi strukturami jako obiektów pełniących różne role pozafuneralne, np. komunikacyjne i terytorialne. W analizach rozprzestrzenienia tych form zwrócono uwagę na bardzo interesujący fakt, iż pomiędzy wieloma nekropolami zachodził związek widzialności, niekiedy w nawiązaniu do lokalnych układów hydrograficznymi. Tego typu układy wyodrębniono zarówno w grupie wschodniej, jak i południowo-wschodniej KPL. Na obydwu tych terytoriach dostrzeżono też interesujące relacje pomiędzy cmentarzyskami a różnego rodzaju osadami i punktami osadniczymi. Na podstawie dokonanych obserwacji wydaje się, że niektóre z badanych obiektów mogły pełnić funkcję centrów, a inne funkcjonować na granicy eksploatowanych przez większą osadę przestrzeni. Aby jednak w pełni uwiarygodnić takie tezy należy dysponować dużą pulą informacji z zakresu datowań absolutnych, bez tego każde obserwacje punktów statycznych skazane są na duży margines błędu. Podobny niedostatek datowań ^{14}C jest też sporym utrudnieniem w badaniach dynamiki zmian zachodzących w obrębie poszczególnych nekropoli. Trudno obecnie wskazać, w jaki sposób cmentarzyska takie ewoluowały, zwłaszcza te, na których

stwierdzono występowanie szeregu bezkomorowych mogił i koegzystujących z nimi przestrzennie grobów płaskich.

Niezmiernie ważny w tej pracy był też szeroki kontekst występowania analizowanych struktur i próba odpowiedzi na pytania o ich genezę. Wydaje się, że cmentarzyska te nie mają swoich korzeni w środowisku Basenu Paryskiego. Wątpliwa jest w tym ujęciu także rola ewentualnego transmitera „idei zachodniej", czyli KM. W świetle przedstawionych informacji trudno jest także przyjąć koncepcję, w myśl której to naddunajskie budownictwo stanowiło pierwowzór dla bezkomorowych mogił. Wreszcie, wydaje się, że w przypadku samej KPL korzeni takich rozwiązań funeralnych nie można doszukiwać się wprost na Kujawach. Nie można ich także wywodzić bezpośrednio ze środowisk północnoniemieckich czy duńskich. Ostatnie wyniki badań ze Skani pokazują, że problem pojawienia się badanego fenomenu może być jeszcze bardziej złożony niż dotąd sądzono. Najogólniej, jest prawdopodobne, że jeśli nawet założenia takie pojawiły się w bliżej dziś nieokreślonym miejscu, to musiały one ulec gwałtownemu rozprzestrzenieniu się na pozostałe tereny. Nie jest więc wykluczone, że także w Małopolsce idea taka mogła pojawić się wcześniej niż 3700/3650 BC, co jest tym bardziej możliwe, że na okres wcześniejszy datowane są tam co raz liczniejsze stanowiska tej kultury. Osobną kwestią w badaniach relacji „ogólnopucharowych" jest fakt, że tuż przed poł. IV tys. BC na zachodnich i północnych peryferiach KPL dochodziło do zaniku procesu konstruowania założeń bezkomorowych, podczas gdy na analizowanych w tej pracy obszarach idea ta była rozwijana nadal. Po 3650 BC, a zwłaszcza ok. 3500 BC na terenie grupy wschodniej nastąpił gwałtowny rozwój idei *stricte* megalitycznej. Grobowce tego typu pojawiały się wtedy w olbrzymich ilościach. Nie jest nieuprawomocniona teza, że okres ich najbardziej dynamicznego rozwoju był sprzężony z procesem szczególnego zagęszczenia cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami na wschód od Odry, czego idealnym przykładem mogłyby być często wymieniane w archiwach nekropole złożone z nawet z kilkudziesięciu grobowców. Dlaczego jednak tak powszechne w np. Meklemburgii budownictwo megalityczne nie dotarło szerzej na tereny grupy wschodniej KPL? Pytanie to jest dziś bez odpowiedzi.

Bibliografia

Adamczak K.

2013 Communities of the Funnel Beaker Culture During the Era of Erecting Monumental Tombs in the Territory of Poland: Rituals, Vessels and Social Divisions, [w:] J. A. Bakker, S. B. C. Bloo, M. K. Dütting (red.), From Funeral Monuments to Household Pottery. Current advances in Funnel Beaker Culture (TRB/TBK) research, British Archaeological Reports. International Series 2474, s. 177-193.

Albrechtsen E., Brinch Petersen E.

1976 Excavation of a mesolithic Cemetery at Vedbæk, Denmark, Acta Archaeologica 47, Copenhagen, s. 1-28.

Andersen N. H.

1997 The Sarup Enclosures, The Sarup Enclosures. The Funnel Beaker Culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlements in the area and other European enclosures, Jutland Archaeological Society Publications 33/1 Århus.

2000 Kult og ritualer i den ældre bondestenalder, Kuml 2000, s. 13-48.

Arnold B.

2002 „Sein und Werden". Gender as Process in Mortuary Ritual, [w:] S. M. Nelson and M. Rosen-Ayalon (red.), In Pursuit of Gender, Altamira Press, Walnut Creek, s. 239-256

Bakker J. A.

1979 The TRB West Group. Studies in the Chronology and Geography of the Makers of Hunebeds and Tiefstich Pottery, Amsterdam.

1992 The Dutch Hunebedden, Megalithic Tombs of the Funnel Beaker Culture, International Monographs in Prehistory, Archaeological Series 2, Michigan: Ann Arbor.

2011 Is a social differentiation detectable in the TRB culture? [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und Soziale Differenzierung 1, Bonn 2011, s. 261.

Bakker J. A., Vogel J. C., Wiślański T.

1969 TRB and other C14 dates from Poland (c. 4350-1350 BC and 800-900 AD), Helinium 9, s. 3-27, 209-238.

Balcer B.

1983 Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski, Wrocław.

2012 Budownictwo mieszkalne i gospodarcze w neolicie ziem Polski, Warszawa.

Baldia M. O.

1995 A Spatial Analysis of Megalithic Tombs, Southern Methodist University, Dallas.

Baldia M. O., Frink D. S., Boulanger M. T.

2008 Problems in the Archaeological Legacy: The TRB/Lengyel-Baden Complex, [w:] M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (red.), The Baden Complex and the Outside World, Proccedings of the 12th Annual Meeting of the EEA in Cracow 19-24th September 2006, Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn, s. 25-48.

Baldia M. O., Boulanger M. T., Frink D. S.

2008 The Earthen Long-Barrow of Džbán, Moravia, Czech Republic and its Interpretation, [w:] M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (red.), The Baden Complex and the Outside World, Proccedings of the 12th Annual Meeting of the EEA in Cracow 19-24th September 2006, Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn, s. 263-287.

Bargieł B., Florek M.

2000 Pierwszy sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, woj. świętokrzyskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, s. 25-31.

2003 Drugi sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz, Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, s. 14-19.

2005 Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 2001-2003 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz, Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, s. 20-32.

2006 Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 361-384.

2006a Cmentarzysko w Pawłowie, pow. Sandomierz na tle innych podobnych stanowisk kultury pucharów lejkowatych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 385-401.

Bargieł B., Florek M., Libera J.

1998 Drugi sezon badań cmentarzyska neolitycznego w Malicach Kościelnych, stan. 1, woj. tarnobrzeskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 44-55.

1999 Trzeci sezon badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 4, s. 29-37.

Bargieł B., Kapica Z., Śmieszkiewicz-Skwarska A.

1982 Grobowiec kultury pucharów lejkowatych w Wąwolnicy, woj. lubelskie, Wiadomości Archeologiczne 47/2, s. 239-244.

Bargieł B., Zakościelna A.

2004 Stan badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na wschodnim Mazowszu i Podlasiu, [w:] M. Dulinicz (red.), Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia, Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały 3, Warszawa, s. 37-45.

Bartczak A.

2007 Wieloletnia zmienność odpływu rzecznego z dorzecza Zgłowiączki, Warszawa.

Bartkowski T.

1968 (red.), Podział Polski północno-zachodniej na regiony fizycznogeograficzne, Poznań.

1970 Wielkopolska i środkowe Nadodrze, Warszawa.

Bastian W.

1961 Das jungsteinzeitliche Flachgräberfeld von Ostorf, Kreis Schwerin. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg, s. 7-130

Baxter M. J., Beardah C. C., Wright R. V. S.

1997 Some Archaeological Applications of Kernel Density Estimates, Journal of European Archaeology 24/2, s. 347-354.

Bayliss. A. L., Whittle A.

2007 Histories of the dead: building chronologies for five southern British long barrows, Cambridge Archaeological Journal 17/1.

Bąbel J.

1975 Badania powierzchniowe dorzecza rzeki Kamionki w pow. opatowskim, Wiadomości Archeologiczne 40/4, s. 531-580.

1985 Weryfikacyjne badania powierzchniowe przeprowadzone w rejonie wsi Mierzanowice i Wojciechowice, woj. Tarnobrzeg, Sprawozdania Archeologiczne 37, s. 55-71.

1998 Grobowce megalityczne i kurhany w dorzeczu Kamiennej w województwach kieleckim i tarnobrzeskim – zarys problematyki, Rocznik Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim 1, s. 9-30.

2000 Groby neolityczne ze stanowiska I w Wojciechowicach, woj. świętokrzyskie, Rocznik Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim 3, s. 11-36.

2006 Próba rekonstrukcji grobowca megalitycznego ze stanowiska V w Broniszowicach, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 271-288.

Beck M. R.

2013 Højensvej Høj 7 – en tidligneolitisk langhøj med flere faser. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 2011-12, s. 33-95.

Behrens H.

1973 Die Jungsteinzeit im Mittelelbe-Saale-Gebiet, Veröffentlichungen des Landesmuseum für Vorgeschichte in Halle, Band 27, Berlin.

Behrens H., Schröter E.

1980 Siedlungen und Gräber der Trichterbecher und Schnurkeramik bei Halle (Saale). Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, 34, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

Beier H. J.

1991 Die megalitischen, submegalitischen und pseudomegalitischen Bauten sowie die Menhire zwischen Ostsee und Thüringer Wald, Wilkau-Hesslau.

1995 Die hercynische Megalithik. Gedanken aus mitteldeutscher Sicht, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 77, s. 89–120.

Beneš J.

2002 Palaeoecology of the LBK: The Earliest Agriculturalist and Landscape of Bohemia, BAR International Series 1304, Oxford.

Berggren A.

2014 A sense of place at the fen, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 227-233.

Binford L.

1971 Mortuary practices: their study and their potential, [w:] J. Brown (red.), Approaches to the Social Dimension of Mortuary Practices, Memoir of the Society for American Archaeology 25, s. 6-29.

Bintliff J.

1984 The Neolithic in Europe and social evolution, [w:] J. Bintliff (red.), European Social Evolution. Archaeological Perspectives. Bradford, s. 83–122.

Blanchette R.A.

1995 Biodeterioration of archaeological wood. CAB Biodeterioration Abstracts 9, s. 113-127.

Blanchette R.A., Nilsson T., Daniel G., Abad A.

1990 Biological degradation of wood, [w:] R. M. Rowell, R.J. Barbour (red.), Archaeological Wood: Properties, Chemistry and Preservation, Advances in Chemistry Series 225, American Chemical Society, Washington, DC, s. 141-174.

Bogucki P.

1988 Forest farmers and stockherders: Early agriculture and its consequences in north-central Europe. Cambridge-New York.

Borkowski W., Matraszek B., Sałaciński S.

2006 Mazowsze w epoce kamienia, [w:] Starożytne Mazowsze. Materiały z sesji archeologicznej, która odbyła się dnia 19 października 2006 r. w Pułtusku, Warszawa, s. 13-20.

Bradley R.

1998 The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe, London-New York.

Brinch Petersen E.

1974 Gravene ved Dragsholm. Fra jægere til bønder for 6000 år siden. Nationalmuseets Arbejdsmark, s. 112-120.

Brindley A. L.

1986 The Typochronology of TRB West Group Pottery, Paleohistorica 28, s. 93-132.

Bronk Ramsey C., Lee S.,

2013 Recent and Planned Developments of the Program OxCal, Radiocarbon 55/2-3, s. 720-730.

Buck C. E., Kenworthy J. B., Litton C. D., Smith A. F. M.

1991 Combining archaeological and radiocarbon information: a Bayesian approach to calibration, Antiquity 65/249, s. 808-821.

Budziszewski J.

2000 Flint Working of the South-Eastern Group of the Funnel Beaker Culture: Exemplary Reception of Chacolithic Socio-economic Patterns of the Pontic Zone, [w:]A. Kośko (red.), The Western Border Area of the Tripolye Culture, Baltic-Pontic Studies 9, Poznań, s. 256–281.

2008 Stan badań nad występowaniem i pradziejową eksploatacją krzemieni czekoladowych; [w:] W. Borkowski, J. Libera, B. Sałacińska, S. Sałaciński S. (red.), Krzemień czekoladowy w pradziejach. Materiały z konferencji w Orońsku, 08-10.10.2003, Warszawa-Lublin; Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 7, s. 33-106.

Burchard B.

1968 Sprawozdanie z wstępnych badań archeologicznych osady kultury czasz lejowatych w Niedźwiedziu, pow. Miechów, w 1956 roku, Sprawozdania Archeologiczne 19, s. 37:40.

1969 Neolityczna budowla trapezowata z Niedźwiedzia, pow. Miechów, Sprawozdania z posiedzeń PAN, lipiec-grudzień 1968, s. 423-426.

1973 Z badań neolitycznej budowli trapezowatej w Niedźwiedziu, pow. Miechów (stan. 1), Sprawozdania Archeologiczne 25, s. 39-48.

1998 Badania grobowców typu megalitycznego w Zagaju Stradowskim w południowej Polsce, Sprawozdania Archeologiczne 50, s. 149-156.

2006 Grobowce typu megalitycznego w Zagaju Stradowskim, pow. Kazimierza Wielka, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 301-305.

Burenhult G.

1981 Stenåldersbilder Hällristningar och stenåldersekonomi, Stockholm, Stockholm University

Chambon P., Lanchon Y.

2003 Les structures sépulcrales de la nécropole de Vignely (Sein-et-Marne). Mémoire de la Société préhistorique Françe 33, 159–173.

Chambon P., Thomas A.

2011 The first monumental cemeteries of western Europe: the „Passy type" Necropolis in the Paris Basin around 4500 BC, [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 1, Bonn 2011, s. 249-260.

Chapman R.

1981 The emergence of formal disposal areas and the 'problem' of megalithic tombs in prehistoric Europe, [w:] R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg (red.), The Archaeology of Death, s. 71-81, Cambridge: Cambridge University Press.

Chełmiński M.

1843 Wspomnienia gospodarskie z pięćdziesięciodniowej podróży po kraju tutejszym, odbytej w roku 1842, Warszawa.

Chmielewski W.

1952 Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań, Łódź.

Cholewa P., Wojciechowski W., Limisiewicz A.

2003 Drugi sezon badań wykopaliskowych na megalitycznym cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, stan. 18, pow. Ząbkowice Śląskie, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 45, s. 119-124.

2004 Badania wykopaliskowe na megalitycznym cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach w roku 2003 (pow. Ząbkowice Śląskie), Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 46, s. 43-51.

2008 Wyniki badań megalitycznego grobowca nr 2 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, pow. Ząbkowice Śląskie, w 2004 r., Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 50, s. 95-106.

Churska Z.

1978 Środowisko geograficzne rejonu Inowrocławia, [w:] M. Biskup (red.), Dzieje Inowrocławia 1, Warszawa-Poznań-Toruń, s. 15-55.

Cnotliwy E.

1966 Powiat kamieński w starożytności, Szczecin.

Cofta-Broniewska A.

1989 (red.), Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, Bydgoszcz-Poznań.

Cofta-Broniewska A., Kośko A.

1982 Historia pierwotna społeczeństw Kujaw, Warszawa-Poznań.

Colas C., Manolakakis L., Thevenet C.

2007 Le monument funéraire Michelsberg ancien de Beaurieux „la Plaine" (Aisne). Sociétés néolithiques, des faits archéologiques aux fonctionnements socio-économiques. Actes du colloque interrégional sur le Néolithique, Neuchâtel (Suisse), Cahiers d'Archéologie Romande 108, s. 329-334.

Colas C., Baillieu M., Naze Y.

2008 Un bâtiment monumental Cerny à Beaurieux „la Plaine" (Aisne): presentation prèliminaire. Interneo 7, s. 59–69.

Cummings V.

2002 All cultural things: actual and conceptual monuments in the Neolithic of western Britain, [w:] C. Scaree (red.), Monuments and Landscape in Atlantic Europe. Perception and Society during the Neolithic and Early Bronze Age, London-New York, s. 107-121.

Czarnecki M.

1971 Źródła toponomastyczne do badań nad rozprzestrzenieniem grobów megalitycznych na Pomorzu Zachodnim i Środkowym, Materiały Zachodniopomorskie 15, s. 25-40.

Czebreszuk J., Hildebrandt-Radke, M. Szmyt

1997 Krajobrazotwórcza działalność człowieka w centralnej części Wysoczyzny Kujawskiej w neolicie, Folia Praehistorica Posnaniensia 8, s. 7-31.

Czebreszuk J., Makarowicz P.

1990 Badania osadnictwa kultury amfor kulistych w rejonie zlewni środkowej Bachorzy, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw, Poznań, s. 301-327.

Czebreszuk J., Przybył A.

2002 Osadnictwo społeczności neolitycznych i protobrązowych w Smarglinie, Poznań.

Czebreszuk J., Szmyt M.

1992 Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w Dębach, woj. włocławskie, stanowisko 29, Poznań-Inowrocław.

Czekaj-Zastawny A., Kabaciński J., Terberger T.

2013 Geneza kultury pucharów lejkowatych w kontekście przemian kulturowych w Europie Północnej w V tys. BC, Przegląd Archeologiczny 61, s. 189-213.

Czerniak L.

1980 Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach, Poznań.

1994 Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach 5400-3650 p.n.e., Poznań.

Czerniak L., Kośko A.

1993 Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Poznań.

Czopek S.

2003 Pradzieje Polski południowo-wschodniej, Rzeszów.

Czopek S., Pelisiak A.

2006 Pierwsze szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe na odcinku autostrady A4 w obrębie województwa podkarpackiego, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 25, 259-269.

2011 Archeologia i autostrada. Badania Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego w latach 2005-2011, [w:] S. Czopek (red.), Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy, Rzeszów, s. 5-23.

Dąbrowski M. J.

1971 Analiza pyłkowa warstw kulturowych z Sarnowa, pow. Włocławek, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 18, s 147-164.

Demnick D., Diers S., Bork H.-R., Fritsch B., Müller J., Beyer A., Brozio J.-P., Erkul E., Kroll H., Tafel E.

2008 Der Großdolmen Lüdelsen 3 in der westlichen Altmark (Sachsen-Anhalt) – Baugeschichte, Rituale und Landschaftsrekonstruktion, www.jungsteinsite.de.

Desloges J.

1997 Le premières architecture funèraires de Basse-Normandie, [w] C. Constantin, D. Mordant, D. Simonin (red.), La Culture de Cerny, Nouvelle économie, nouvelle société au Néolithique (Nemours 1997), s. 515-539.

Diers S., Jansen D., Alsleben A., Dörfler W., Müller J., Mischka D.

2014 The Western Altmark versus Flintbek – paleoecological research on two megalithic regions, Journal of Archaeological Science 41, s. 185-198.

Dobrzyński M.

2014 Krzemieniarstwo kultury pucharów lejkowatych w Polsce centralnej, m-pis pracy doktorskiej, Uniwersytet Rzeszowski.

Dobrzyński M., Parczewski M., Piątkowska K., Rybicka M.

2014 Zabytki kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Jasienica Sufczyńska, stan. 5 na Pogórzu Przemyskim, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 35, Rzeszów, s. 249-258.

Domańska L.

1991 Obozowisko kultury janisławickiej w Dębach woj. włocławskie, stanowisko 29, Poznań-Inowrocław.

1995 Geneza krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Łódź.

1995a Nowe dane do problematyki grobowców bezkomorowych w Polsce, Komunikaty Archeologiczne 7, s. 7-14.

2006 Cmentarzysko megalityczne kultury pucharów lejkowatych w Łącku, pow. Inowrocław, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 289-299.

2013 Krzemieniarstwo horyzontu klasycznowióreckiego kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Łódź.

Domańska L., Kośko A.

1977 Przyczynek do studiów nad tanatologią społeczeństw późnoneolitycznych Niżu Polski, Archeologia Baltica 2, s. 45-55.

1983 Łącko, woj. Bydgoszcz, stanowisko 6 – obozowisko z fazy I („AB") kultury pucharów lejkowatych. Z badań nad genezą i systematyką chronologiczną kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica 4, s. 3-49.

Domańska L., Rzepecki S.

2004 Łącko, Site 6, Pakość Commune, Poland: A Settlement and Megalithic Cemetery of the Funnel Beaker Culture, [w:] H. Knutsson (red.), Coast to Coast – Arrival. Results and Reflections, Uppsala, s. 419-433.

Dorka G.

1939 Urgeschichte des Weizacker-Kreises Pyritz, Stettin.

Drwal J., Cieśliński R., Fac-Beneda J.

2011 Geographic record of human impact conformance to different water relationships along a Coastal River (The Łupawa Catchment), Queastiones Geographicae 30/1, s. 19-29.

Duday H., Kowalewska-Marszałek H.

2003 Trumny drewniane w „megalitycznych" komorach grobowych kultury pucharów lejkowatych? Zintegrowane badania antropologiczno-archeologiczne cmentarzyska w Kicharach Nowych (Małopolska), Archeologia Polski 48, s. 77-108.

Duhamel P., Fonton M., Carré H.

1997 La nécropole monumentale de Passy (Yonne): description d'ensemble et problème d'interprétation, [w:] C. Constantin, D. Mordant, D. Simonin (red.), La Culture de Cerny, Nouvelle économie, nouvelle société au Néolithique (Nemours 1997), s. 397–448.

Dylikowa A.

1982 Środowisko geograficzne i przyrodnicze, [w:] Województwo włocławskie – monografia regionalna, Łódzki, Urząd Wojewódzki we Włocławku, Łódź – Włocławek, s. 11-107.

Dzierżanowska A., Król D., Rogoziński J., Rybicka M.

2011 The jug adorned with a ram's head on the handle found in the pit number 109 at the site 52 in Pawłosiów, district Jarosław, Podkarpackie Voivodeship, Sprawozdania Archeologiczne 63, s. 221-240.

Dzierżanowska A., Król D., Rząsa P., Rybicka M.

2009 Kilka uwag na temat wyników badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2009 roku w Białobrzegach, stan. 5, woj. Podkarpackie, Rocznik Przemyski 46/2, s. 31-37.

Earle T.

1997 How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory, Stanford University Press.

Ebbesen K.

1975 Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln, Akademisk Forlag København.

1985 Fortidsminderegistering i Danmark, Copenhagen: Fredningsstyrelsen.

Ensor E. B.

2013 The Archaeology of Kinship. Advancing Interpretation and Contributions Theory, The University Arizona Press.

Farruggia J-P.

2002 Une crise majeure de la civilisation du Néolithique Danubien des années 5100 avant notre ère. Archeologické Rozhledy 54/1, s. 44–98.

Field D.

2006 Earthen Long Barrows. The Earliest Monuments in the British Isles, Tempus.

Fischer C.

1976 Tidlig-neolitiske anlæg ved Rustrup, Kuml, 1975, s. 29-72.

Fleming A.

1999 Phenomenology and the megaliths of Wales: A dreaming too far? Oxford Journal of Archaeology 18, s. 119–25.

Florek M.

1994 Cmentarzyska kurhanowe i kopce na lessach sandomiersko-opatowskich. Stan badań. Charakterystyka. Próba określenia funkcji i chronologii, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1993, s. 251-280.

2006 Cmentarzyska z grobami „niemegalitycznymi" i pochówki w jamach gospodarczych w obrębie osad w grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych (na zachód od Wisły), [w:] J. Libera, K. Tunia (red), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 407-422.

2008 Cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na Wyżynie Sandomierskiej. Historia i stan badań, Wiadomości Archeologiczne 60, s. 97-123.

2011 Kopce i cmentarzyska kurhanowe na Wyżynie Sandomierskiej, [w:] H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczak (red.), Kopce i cmentarzyska kurhanowe na Wyżynie Sandomierskiej, Kraków, s. 235-254.

Florek M., Libera J.

1996 Pierwszy sezon badań na cmentarzysku neolitycznym kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 2, s. 24-30.

1997 Sprawozdanie z pierwszego sezonu badań na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 24-30.

Florek M., Zakościelna A.

2006 Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 6 w Złotej, pow. sandomierski, w latach 2002-2004, Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, s. 41-56.

Fritsch B., J. Müller J.

2002 Monumente der Steinzeit – Die Megalithgräber der Altmark, [w:]: H. Bock (red.), Hünengräber-Siedlungen-Gräberfelder. Archäologie in der Altmark. Band 1: Von der Altsteinzeit bis zum Früh- mittelalter, Oschersleben, s. 63 – 73.

Furholt M.

2008 Culture Histiory Beyond Cultures: The Case of the Baden Complex, [w:] M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (red.), The Baden Complex and the Outside World, Proccedings of the 12th Annual Meeting of the EEA in Cracow 19-24th September 2006, Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn, s. 13-24.

2009 Die nördlichen Badener Keramikstile im Kontext des mitteleuropäischen Spätneolithikums (3650-2900 v. Chr). Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 3, Bonn.

2010 A virtual and a practiced Neolithic? Material culture symbolism, monumentality and identities in the Western Baltic Region, [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller, D. Scarre (red.), Megaliths and identities. Papers delivered at the third European Megalithic Studies Group Meeting 13th-15th of May 2010 Kiel Univ., Germany, www. jungsteinsite.de.

2012 Monuments and Durable Landscapes in the Neolithic of Southern Scandinavia and Northern Central Europe, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 115-132.

2014 What is the Funnel Beaker complex? Persistent troubles with an inconsistent concept, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 17-26.

Furholt M., Hinz M., Mischka D.

2012 "As time goes by?" – Meaning, Memories and Monuments, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 13-20.

Furholt M., Müller J.

2011 The earliest monuments in Europe – architecture and social structures (5000-3000 cal BC), [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 1, Bonn 2011, s. 15–32.

Furmanek M., Przybył A.

2011 Wyniki wstępnej prospekcji geomagnetycznej cmentarzyska megalitycznego kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, woj. dolnośląskie, Środowisko i Kultura 9 – VI Sympozjum SAS, Poznań-Ostrów Lednicki, s. 24-25.

Gabałówna L.

1958 Opatowice, pow. Radziejów Kujawski, Z otchłani wieków 249, s. 199-200.

1959 Szkice kujawskie. Z badań Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Z otchłani wieków 25, s. 325-331.

1960 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w osadach kultury pucharów lejkowatych w Radziejowie Kujawskim i Opatowicach, pow. Radziejów Kujawski, w roku 1958, Sprawozdania Archeologiczne 11, s. 21-35.

1967 Czamaninek, pow. Radziejów Kujawski, stanowisko 2A, Z otchłani wieków 33, z. 2, s. 79-80.

1968 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sarnowie, pow. Włocławek, przeprowadzonych w r. 1967 na stanowiskach 1 i 1A, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 15, s. 135-147.

1969 Badania nad kulturą pucharów lejkowatych w Sarnowie, pow. Włocławek i jego najbliższej okolicy, Sprawozdania Archeologiczne 20, s. 43-53.

1969a Sprawozdanie z badań archeologicznych w Sarnowie, pow. Włocławek, przeprowadzonych w r. 1968 na stanowiskach 1 i 1A, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 16, s. 51-57.

1969b Sarnowo, pow. Włocławek, Informator Archeologiczny. Badania 1968, s. 50-52.

1970 Wyniki analiz C-14 węgli drzewnych z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Sarnowie – z grobowca 8 i niektóre problemy z nimi związane (Informacja wstępna), Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 77-91.

1970a Cmentarzysko płaskie kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 2A w Czamaninku, pow. Radziejów Kujawski, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 93-108

1971 Z nowszej problematyki neolitu kujawskiego, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 18, s. 247-252.

Gaffney C.; Gater J.

2003 Revealing the Buried Past. Geophysics for Archaeologists, Stroud.

Gajewski L.

1952 Kultura czasz lejowatych między Wisłą a Bugiem, Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F4, s. 1-194.

Garbacz K.

1987 Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1, [w:] M. Konopka (red.), Informator Archeologiczny. Badania rok 1986, Warszawa, s. 92-93.

1988 Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1, [w:] M. Konopka (red.), Informator Archeologiczny. Badania rok 1987, Warszawa, s. 117-118

1992 Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1, [w:] M. Konopka (red.), Informator Archeologiczny. Badania rok 1988, Warszawa, s. 11.

1993 Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1, AZP: 92-68/2 [w:] M. Konopka (red.), Informator Archeologiczny. Badania rok 1989, Warszawa, s. 10.

1994 Grzybów, gm. Staszów, woj. tarnobrzeskie, stanowisko 1, AZP: 92-68/2 [w:] M. Konopka (red.), Informator Archeologiczny. Badania rok 1990, Warszawa, s. 14.

2003 Na tropie budowniczych megalitów, Archeologia Żywa 1, s. 11-16.

2006 Dwa grobowce z Grzybowa, pow. Staszów na tle zjawiska rozpowszechnienia się idei megalitycznej w grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 307-333.

Gąssowski J.

1969 Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznej Sandomierszczyzny, Materiały Wczesnośredniowieczne 6, s. 303-473.

Gennep van A.

1977 The Rites of Passage, London.

Ginkel van E., Jager S. W., Sanden van der W.

1999 Hunebedden monumenten van een Steentijdcultuur. Abcoude, Uitgeverij Uniepers.

Gorczyca K.

1981 Grobowiec kujawski w Zberzynie, woj. Konin, Fontes Archaeologici Posnanienses 30, s. 1-20.

1989 Funnel Beaker Culture, Eastern Group, Classical Wiórek (III) Phase. Zberzyn, gm. Kleczew, woj. Konin, Site 3a, Kuyavian Long Barrow IV, Przegląd Archeologiczny 36, s. 245-246.

2005 Kleczewska enklawa grobowców kujawskich. Zarys problemu, Folia Praehistorica Posnaniensia 13/14, s. 117-132.

Gromnicki J.

1961 Grób kultury czasz lejowatych w Stradowie, pow. Kazimierza Wielka, Sprawozdania Archeologiczne 12, s. 11-16.

Grygiel R.

1986 The household cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture in the Polish Lowlands. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna 31, 41-334.

2008 Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek, Tom II, Środkowy neolit grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej, Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego.

Grygiel R., Bogucki P.

1991 A settlement of the Funnel Beaker Culture at Nowy Młyn, site 6 (Kujavia, Poland) – initial results, [w:] Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 2, s. 133-142.

Gurba J.

1954 Materiały do badań nad neolitem Małopolski, Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F 9/3, s. 129-178

1956 Stanowisko kultury czasz lejowatych w miejscowości Chruszczów-Kolona powiat puławski, Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F 11/2, s. 33-42.

1958 Cmentarzysko kultury czasz lejowatych w miejscowości Kolonia-Strzelce, pow. Puławy, Wiadomości Archeologiczne 25/4, s. 386.

1959 Cmentarzysko kultury czasz lejowatych w miejscowości Kolonia-Strzelce, pow. Puławy, Sprawozdania Archeologiczne 5, s. 259-267.

1969 Materiały kultury czasz (pucharów) lejowatych z okolic Nałęczowa w pow. puławskim, Studia i Materiały Lubelskie 4, s. 67-99.

1976 Miłocin-Kolonia, gm. Sandurki, woj. lubelskie, Informator Archeologiczny, badania rok 1975, Warszawa, s. 39.

Gurina N.

1956 Oleneostrovski mogilnik, Materialy i issledovaniya po arheologgi SSSR 47, Moskwa-Leningrad.

Hage F.

2012 Das trichterbecherzeitliche Gräberfeld von Borgstedt, [w:] M. Hinz, J. Müller (red.), Sieldung Grabenwerk Grosssteingrab, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 1, Bonn, s. 227-245.

Halicki M.

1970 Cmentarzyska kultury amfor kulistych i kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy na stanowisku IV, Wiadomości Archeologiczne 35, 303-326.

Hansen S.

1993 Jættestuer i Danmark, Konstruktion og restaurering, Copenhagen: Skov- og Naturstyrelsen.

Hawinskyj A., Pasterkiewicz W., Rybicka M.

2013 Kotoryny, Grodzisko III, Żydacziws'kyj rajon. Osadnictwo z okresu neolitu, [w:] K. Harmata, J. Machnik, M. Rybicka (red.), Natural environment and man on the upper Dnister – Region of the Halyč-Bukačivci Basin – in prehistory and early mediaeval period, Kraków, 169-284.

Häusler A.

2006 Polaritäten, geschlechtsdifferenzierte Bestattungessitten und die Entstehung des g rammatischen Geschlechts in den indogermanischen Sprachen. Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 90, s. 70–149

Hildebrandt-Radke I.

2008 Zróżnicowanie dynamiki przemian geosystemów Kujaw „białych" i „czarnych" w warunkach pradziejowej antropopresji, [w:] J. Bednarczyk, J. Czebreszuk, P. Makarowicz, M. Szmyt (red.), Na pograniczu światów. Studia pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego, s. 123-140, Poznań.

2010 Położenie fizyczno-geograficzne oraz uwarunkowania geomorfologiczne stanowisk archeologicznych Santocko 54, Jastrzębiec 2 i Jastrzębiec 4, [w:] M. Wąs, K. Pyżewicz (red.) Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Starsza i środkowa epoka kamienia, Poznań, s. 11-20.

Hingst H.

1975 Die Sicherung des Geländes der jungsteinzeitliche Siedlung in Büdelsdorf, Kreis Rendsburg – Eckernförde, Ein Betraig sum Denkmalschutzjahr 1975, Hammaburg NF 2, s. 33-36, Hamburg.

Hinz M., Furholt M., Müller J., Raetzel-Fabian D., Rinne C., Sjögren K-G., Wotzka H-P.

2012 RADON – Radiocarbon dates online 2012. Central European database of ^{14}C for the Neolithic and Early Bronze Age, www. jungsteinsite.de.

Hodder I.

1984 Burials, houses, women and men in the European Neolithic, [w:] D. Miller, C. Tilley (red.), Ideology, Power and Prehistory, Cambridge University Press, 51-68.

1990 The Domestication of Europe, Oxford.

Hodder I., Orton C.

1976 Spatial analysis in archaeology, Cambridge University Press.

Hoika J.

1986 Die Bedeutung des Oldenburger Grabens für Besiedlung und Verkehr im Neolithikum, Offa 43, s. 185-208.

1990 Megalithic graves in the Funnel Beaker culture of Schleswig-Holstein, Przegląd Archeologiczny 37, s. 55-119.

Holsten R., Zahnow G.

1920 Die steinzeitlichen Gräber des Kreises Pyritz, Mannus 11/12, s. 104-134.

Hydén S.

2014 Fragments of life and death : the biography of grinding and polishing stones found in long barrows at the Almhov burial site, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D.

Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 247-260.

Ilkiewicz J.

2001 Nieznane groby megalityczne w Dolinie Radwi (Mostowo, gm. Manowo, stanowiska 1 i 2), Koszalińskie Zeszyty Muzealne 23, s. 147-154.

2006 Nowe odkrycia grobów megalitycznych w okolicach Koszalina (Kurozwęcz, stan. 38), [w:] E. Cnotliwy (red.), Nie tylko archeologia. Księga poświęcona pamięci Eugeniusza „Gwidona" Wilgockiego, Szczecin, s. 105-109.

Iwaniszewski S.

2006 Megalityczny obrządek pogrzebowy i neolityczny krajobraz w mikroregionie stryczowickim na Wyżynie Sandomiersko-Opatowskiej, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 259–270.

Jadczykowa I.

1970 Sprawozdanie z badań prowadzonych w latach 1967 i 1968 na stanowisku 1 w Wietrzychowicach, pow. Koło, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 125-143

1971 Sprawozdanie z końcowego etapu prac badawczych na neolitycznym cmentarzysku grobowców kujawskich w Wietrzychowicach, pow. Koło, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 18, s. 93-103.

Janicki G., Kociuba W., Rodzik J., Zgłobicki W.

2010 Ekstremalne procesy geomorfologiczne we wschodniej części Wyżyn Polskich – warunki występowania i oddziaływania na rzeźbę, Prace i Studia Geograficzne 45, s. 11-28.

Janik L.

2000 The constructions of the individual among North European fisher-gatherer-hunters in the Early and Mid-Holocene, [w:] J. Sofaer Derevenski (red.), Children and Material Culture, Londyn-Nowy Jork, s. 117-130.

Jankowska D.

1975 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, pow. Słupsk (stanowisko 15), Sprawozdania Archeologiczne 27, s. 27-42.

1980 Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym. Grupa Łupawska, Poznań.

1981 Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym (grupa łupawska) ze szczególnym uwzględnieniem jej obrządku pogrzebowego, [w:] T. Wiślański (red.), Kultura pucharów lejkowatych w Polsce (studia i materiały), Poznań, s. 119-135.

1990 Społeczności strefy południowo-zachodniobałtyckiej w dobie neolityzacji, Poznań.

1996 Neolit Pomorza Zachodniego – nie rozwiązany problem badawczy, [w:] E. Wilgocki i in. (red.), 50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim, Szczecin, s. 11-26.

2005 O pochodzeniu pomorskich grobowców bezkomorowych kultury pucharów lejkowatych, Folia Praehistorica Posnaniensia 13/14, s. 133-145.

2009 W kwestii obrządku pogrzebowego KPL na ziemiach polskich – stare i nowe problemy, Sborník prací filozofické fakultety brnénské univerzity studia minora facultatis philosophicae universitatis Brunensis 14-15, s. 263-275.

Jankowska D., Kośko A.

1973 Sprawozdanie z badań nad osadnictwem kultury pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym w 1972 r., Koszalińskie Zeszyty Muzealne 3, s. 30-46

Jankowska D., Wiślański T.

1991 Trichterbecherkultur in Polnischen Tiefland – die Wichtigsten Forschungsprobleme, [w:] Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 2, s. 53-65.

Jarosz P., Szczepanek A., Włodarczak P.

2013 Tomb no. 1 at Malżyce, site 31 (distr. Kazimierza Wielka) and the megalithic Funnel Beaker cemeteries in the loess region of western Małopolska / Grobowiec nr 1 na stanowisku 31 w Malżycach, pow. kazimierski i cmentarzyska megalityczne kultury pucharów lejkowatych na obszarach lessowych zachodniej Małopolski, Sprawozdania Archeologiczne 65, s. 293-309.

Jarosz P., Tunia K., Włodarczak P.

2009 Burial mound No. 2 in Malżyce, the district of Kazimierza Wielka, Sprawozdania Archeologiczne 61, s. 175-231.

Jarosz P., Włodarczak P.

2007 Chronologia bezwzględna kultury ceramiki sznurowej w Polsce południowo-wschodniej oraz na Ukrainie, Przegląd Archeologiczny 55, 71–108.

Jastrzębski S., Ślusarska M.

1982 Grobowce kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka i Miłocina-Kolonii, woj. lubelskie, Wiadomości Archeologiczne 47/2, 191-229.

Jażdżewski K.

1936 Kultura pucharów lejkowatych w Polsce środkowej i zachodniej, Poznań.

1936a Groby kujawskie kultury pucharów lejkowatych (faza starsza) w Obałkach, w pow. kolskim, Z Otchłani Wieków XI, 1936, z. 8-9, s. 114.

1970 Związki grobowców kujawskich w Polsce z grobami megalitycznymi w Niemczech północnych, w Danii i w krajach zachodnioeuropejskich, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 15-48.

Jensen J.

2001 Denmarks oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f. Kr, Kopenhagen.

Jóźwiak B.

2003 Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły, Poznań.

Kadrow S.

2009 Uwagi o grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, [w:] H. Taras, A. Zakościelna (red.), Hereditas Praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Joanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi, Lublin, s. 137-144.

2001 U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowe, Kraków.

2010 Antropopresja, neodarwinizm, globalne zmiany klimatyczne i teoria ewolucji społecznej Habermasa, Mente et rutro. Studia archeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimum vitae annum ab amicis, collegis et discipulis oblata. Rzeszów.

2011 Confrontation of social strategies? – Danubian fortified settlements and the Funnel Beaker monuments in SE Poland, [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 1, Bonn, s. 185-

Kadrow S., Zakościelna A.

2000 An Outline of the Evolution of Danubian Cultures in Małopolska and Western Ukraine. W: A. Kośko (red.), The Western Border Area of the Tripolye Culture, Baltic-Pontic Studies 9, Poznań, s. 187–255

Kadrow S., Machnikowie A. i J.

1996 Kultura malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorców kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy, Kraków.

1992 Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu, Kraków.

Kannegaard Nielsen E., Brinch Petersen E.

1993 Burials, people and dogs, [w:] S. Hvass, B. Storgaard (red.), Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark, Åarhus, s. 76-81.

Kanwiszer A., Trzeciak P.

1984 Oznaczenie chronologii bezwzględnej metodą radiowęglową w pracowni Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Prace i Materiały Muzeum Archeologiczne i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska 2, s. 103-119.

1986 Łódź Radiocarbon Dates II, Raciocarbon 28/3, s. 1102-1109.

Kaufman D.

1976 Wirtschaft un Kultur der Stichenbandkeramiker im Saalgebiet, Berlin.

Kapica Z.

1970 Opracowanie antropologiczne neolitycznych szczątków kostnych z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 2A w Czamaninku, pow. Radziejów Kujawski – z grobów 1 i 2, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 117-119.

1970a Pochówki neolityczne z grobowców kujawskich w Wietrzychowicach, pow. Koło, w świetle badań antropologicznych, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 145-155.

1971 Ludzkie szczątki kostne z grobowca kultury pucharów lejkowatych (nr 1) w Gaju, pow. Koło (z badań W. Chmielewskiego w latach 1950-1951), Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 18, s. 113-115.

1971a Ludzkie szczątki kostne z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Sarnowie (z badań W. Chmielewskiego 1951-1952), Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 18, s. 116-120.

1975 Neolityczne szczątki kostne z grobowca kujawskiego nr 9 w Sarnowie, pow. Włocławek, Sprawozdania Archeologiczne 27, s. 55-64.

1986 Analiza antropologiczna materiałów kostnych z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych (KPL) w Sarnowie (stan. 1A), woj. Włocławek, Sprawozdania Archeologiczne 38, s. 91-107.

Kapica Z., Kozak-Zychman W.

1982 Opracowanie antropologiczne szczątków kostnych kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska I i II w Lublinie-Sławinku, Wiadomości Archeologiczne 47/2, s. 231-244.

Kasiński F. W.

1881 Beschreibung der waterländischen Alterthümer im Neustettiner Und Schloschauer Kreise, Danzing.

Kaufmann D.

1976 Wirtschaft un Kultur der Stichenbandkeramiker im Saalgebiet, Berlin.

Kempisty A.

1970 Badania nad starożytnymi kopcami małopolskimi w latach 1963-1968, Sprawozdania Archeologiczne 22, s. 67-90.

1978 Schyłek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami, Warszawa.

Kempisty E.

1975 Przegląd kultur neolitycznych na Mazowszu, [w:] E. Kempisty, S.K. Kozłowski (red.), Badania archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu, Warszawa, s. 41-64.

Kicka N.

1876 Żale Żurawickie, Wiadomości Archeologiczne 3, s. 79-82.

Kinnes I.

1992 Non-Megalithic Long Barrows and Allied Structures in the British Neolithic, British Museum Occasional Paper, s. 52.

Kirsch E.

1994 Beträige zur teren Trichterbecherkultur in Brandenburg, Potsdam.

Kittel P.

2012 Wstępne wyniki analizy profili litologicznych z Nagórek Grabowskich, stanowisko 25, pow. łęczycki, woj. łódzkie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 45, s. 183-194.

Kittel P., Król D., Rogoziński J., Rybicka M.

2012 Kultura pucharów lejkowatych. Nagórki Grabowskie, stan. 25, pow. Łęczyca, [w:] M. Rybicka (red.), Kotlina Kolska w świetle cmentarzysk z neolitu i epoki brązu z Nagórek Grabowskich, Teofilek i Byszewa, Łęczyca, s. 13-34.

Kittel P., Rybicka M.

2012 Stan badań nad osadnictwem neolitu i epoki brązu we wschodniej części Kotliny Kolskiej, [w:] M. Rybicka (red.), Kotlina Kolska w świetle cmentarzysk z neolitu i epoki brązu z Nagórek Grabowskich, Teofilek i Byszewa, Łęczyca, s. 5-11.

Kjærum P.

1977 En langhøjs tilblivelse, Antikvariske Studier 1, s. 19– 26.

Knöll, H.

1983 Die Megalithgräber von Lengerich-Wechte (Kreis Steinfurt), Münster: Aschendorff.

Knutsson H., Knutsson K.

2003 Stone Age Transitions: Neolithzation in central Scandinavia, Documenta Praehistorica 30, s. 49-78.

Kobyliński Z.

1986 Koncepcja "terytorium eksploatowanego przez osadę" w archeologii brytyjskiej i jej implikacje badawcze, Archeologia Polski 31/1, s. 7-30.

Kolberg O.

1867 Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Seria III, Kujawy, cz. 1, Warszawa.

Kondracki J.

1989 Karpaty, Warszawa.

1998 Geografia regionalna Polski, Warszawa.

2009 Geografia regionalna Polski, Warszawa.

Kossian R.

2004 Nichtmegalitische Grabanlagen der Trichterbecherkultur in Deutschland und in den Niederlanden, Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt-Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 58/I, Halle (Salle)

Kossina G.

1910 Der Ursprung der Urfinnen Und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten. 3. Nordindogermanen und Südindogermanen (Fortsetzung), Mannus 2, s. 59-108.

Kostrzewski J.

1922 (rec.), Dr Leon Kozłowski, Recenzja pracy Kozłowskiego, Grobowce megalityczne na wschód od Odry, Kraków 1921, Wiadomości Archeologiczne 7, s. 168-174.

Kośko A.

1972 Badania na cmentarzysku "megalitycznym" w Łupawie (stanowisko 15) w powiecie słupskim, Koszalińskie Zeszyty Muzealne 2, s. 224-228.

1976 Przyczynek do badań nad kujawską enklawą tzw. „grobowców bezkomorowych", Archeologia Polski 21, s. 402-408.

1979 Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu, Poznań.

1981 Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych, Poznań.

1989 Formy eksploatacji terenu stanowiska w epokach neolitu i brązu, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13, Poznań, s. 29-58.

2000 Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych (grupy: wschodnia i radziejowska), [w:] A. Kośko (red.), Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. Tom III. Kujawy. Cz. 4. Osadnictwo kultur późno neolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900-1400/1300 przed Chr., Poznań, s. 19-133.

2001 Z badań nad genezą rytuałów kremacji w bałkańsko-środkowoeuropejskim kręgu kulturowym, [w:] B. Ginter i in (red.), Problemy epoki kamienia na obszarze Starego Świata. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi K. Kozłowskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, s. 405-412.

2006 Grobowce quasimegalityczne w kulturze wczesnoagrarnych społeczności Wysoczyzny Kujawskiej: 4500-2000 przed Chr. Uwagi o aktualnych problemach badawczych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 19-26.

2006a Ceramika kultury pucharów lejkowatych, [w:] A. Kośko, M. Szmyt, Opatowice – Wzgórze Prokopiaka I. Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej, Poznań, s. 139-194.

2007 Grobowce „megalityczne": perspektywa kujawskich doświadczeń metodycznych w zakresie badań terenowych, [w:] L. Bakalarska (red.), Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Warszawa, s. 45-55.

Kośko A., Przybył A.

2004 Kultura pucharów lejkowatych, [w:] J. Bednarczyk, A. Kośko (red.), Od długiego domu najstarszych rolników do dworu staropolskiego, Poznań, s. 235-315.

Kośko A., Szmyt M.

2006 Historia, problematyka i metodyka badań archeologicznych na Wzgórzu Prokopiaka w Opatowicach, [w:] A. Kośko, M. Szmyt, Opatowice – Wzgórze Prokopiaka I. Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej, Poznań, s. 15-26.

2007 Miejsce obrzędowe ludności kultury pucharów lejkowatych, [w:] A. Kośko, M., Szmyt, Opatowice – Wzgórze Prokopiaka II. Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej. Poznań, s. 257-263.

Kowalczyk J.

1970 The Funnel Beaker Culture, [w:] T. Wiślański (red.), The Neolithic Poland, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 144-178.

Kowalewska-Marszałek H., Duday H., Pyżuk M.

2006 „Megalityczne" konstrukcje grobowe w świetle badań archeologicznych i antropologicznych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 341-360.

Kowalski J.

1997 Środowisko geograficzne, [w:] M. Banaszek i in. (red.), Ostrowiec Świętokrzyski. Monografia historyczna miasta, Ostrowiec Świętokrzyski, s.12-23.

Kozak-Zychman W.

2000 Materiał antropologiczny z cmentarzyska ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 3 w Pawłowie, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, s. 33-34.

2001 Materiały kostne z pochówków ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 3 w Pawłowie, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, s. 20-21.

2006 Ludność kultury pucharów lejkowatych pochowana na cmentarzyskach w Karmanowicach, pow. Puławy, stanowisko 35 i w Pawłowie, pow. Sandomierz, stanowisko 3, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 401-406.

2007 Pochówki na cmentarzysku ludności kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Święcica, pow. sandomierski, stan. 1, Archeologia Polski Środkowowschodnie 9, s. 49-52.

Kozak-Zychman W., Gauda E.

1998 Charakterystyka antropologiczna szczątków kostnych z grobów ludności kultury pucharów lejkowatych i ludności kultury ceramiki sznurowej w Malicach Kościelnych (stan. 1), woj. tarnobrzeskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 56-60.

Kozak-Zychman W., Gauda-Pilarska E.

1999 Materiały antropologiczne z grobów ludności kultury pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej i kultury mierzanowickiej w Malicach Kościelnych (stan. 1), woj. świętokrzyskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 4, s. 38-40.

Kozak-Zychman W., Szeliga M.

2005 Pochówki z cmentarzyska ludności kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz (badania 2001-2003), Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, s. 33-41.

Kozłowski L.

1921 Groby megalityczne na wschód od Odry, Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne 2, s. 1-63.

Körner G., Laux F.

1980 Ein Königreich an der Luhe. Lüneburg

Kristensen I. K.

1989 An Early Long Barrow near Fjelsø, North Jutland, Journal of Danisch Archaeology 8, s. 72-87.

Król D.

2011 Chamberless Tombs in Southeastern Group of Funnel Beaker Culture, Collectio Archaeologica Ressoviensis 17, Rzeszów.

2012 Grobowce w kulturze pucharów lejkowatych. Uwagi na temat alternatywnych modeli genetycznych, [w:] S. Czopek (red.), Hic Mortui Vivunt. Z badań nad archeologią funeralną, Rzeszów, s. 41-49.

2012a Seweryn Rzepecki (rec.), U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych, Łódź 2011, ss. 195, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi 45: 2010-2012, s. 437-449.

Król D., Rogoziński J., Rybicka M.

2012 Tomb of the Funnel Beaker Culture on Site 7 in Skołoszów, Radymno Commune, Podkarpackie Voivodship, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 205-214.

2012a Wstępna informacja o wynikach badań przeprowadzonych w Nagórkach Grabowskich, stanowisko 25, pow. łęczycki, woj. łódzkie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i

Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 45: 2010-2012, s. 167-182.

2014 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Skołoszowie, stan. 7, woj. podkarpackie, [w:] M. Rybicka (red.), Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, Collectio Archaeologica Ressoviensis 28, Rzeszów, s. 13-37.s

Król D., Pozikhovskyi O., Rogoziński J., Rybicka M.

2013 Krótka informacja o wynikach badań przeprowadzonych w 2012 roku w Nowomalinie-Podobanka w rejonie Ostroga, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 34, s. 103-118.

Król D., Rogoziński J., Rybicka M., Sznajdrowska A.

2014 Obrządek pogrzebowy kultury pucharów lejkowatych w grupie południowo-wschodniej na przykładzie stanowisk w Skołoszowie 7 i Szczytnej 6, Наукові Студії 7, Історико-краєзиавчий музей м. Винники, s. 62-78.

Kruk J.

1973 Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowym, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

1980 Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V-III tysiącleciu p.n.e., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

1999 Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Kraków.

Krzak Z.

1961 Sprawozdanie z badań powierzchniowych w województwie kieleckim i lubelskim w latach 1954-1959, Sprawozdania Archeologiczne 13, s. 29-44.

Kruk J., Milisauskas S.

1983 Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie. Archeologia Polski 28, s. 257–320.

1990 Radiocarbon dating of neolithic assemblages from Bronocice. Przegląd Archeologiczny 37, s. 195–228.

1999 Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Kraków.

Kruk J., Milisauskas S., Alexandrowicz S. W., Śnieszko Z.

1996 Osadnictwo i zmiany środowiska naturalnego wyżyn lessowych. Studium archeologiczne i paleogeograficzne nad neolitem w dorzeczu Nidzicy, Kraków.

Krzemieńska A.

2009 Uzupełnianie przeszłości. Przełom IV I III tysiąclecia p.n.e. – polska Dolina Królów, Wiedza i życie 6 (2009).

Kukawka S.

1991 The Studies of Chełmno Mesoregion of Settlements of the Funnel Beaker Culture, [w:] D. Jankowska (red.), Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 2, s. 77-85.

1991a Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych, Toruń.

1994 Kultura pucharów lejkowatych na Ziemi Chełmińskiej – geneza i początkowe etapy rozwoju [w:] L. Czerniak (red.), Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej, Grudziądz, s. 161-175.

1997 Na rubieży środkowoeuropejskiego świata rolniczego. Społeczności Ziemi Chełmińskiej w IV tysiącleciu p.n.e., Toruń.

2000 Zaludnienie i zmiany środowiska naturalnego w neolicie wyżyn lessowych (uwagi krytyczne), Archeologia Polski 45, s. 99-109.

2010 Subneolit północno-wschodnioeuropejski na Niżu Polskim, Toruń.

2015 Początki osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na Niżu Polskim, Folia Praehistorica Posnaniensia 20, s. 277-300.

Kukawka S., Małecka-Kukawka J., Wawrzykowska B.

2006 Grobowce kujawskie na Ziemi Chełmińskiej, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 127-134.

Kulczycka-Laciejewiczowa A.

1970 The Linear and Stroked Pottery Cultures, [w:] T. Wiślański (red.), The Neolithic in Poland, Wrocław, s. 14–75.

1993 Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej, Wrocław.

2002 Zawarża. Osiedle neolityczne w południowopolskiej strefie lessowej, Wrocław.

Kurzawa J.

2001 Zagadnienie najwcześniejszych faz kultury ceramiki sznurowej na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej. Problem tła genetycznego społeczności kultury pucharów lejkowatych, Poznań.

Larsson L.

2002 (red.) Monumentala gravformar I det äldste bondesämhället, Lund, Department of Archaeology and Ancient History, Report Series 83.

Larsson M.

1989 'Big Dog and Poor Man. Mortuary practices in mesolithic societies in southern Sweden', [w:] T. B. Larsson, H. Lundmark (red.), Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research, BAR International Series 500, Oxford, s. 211-223.

1992 The early and middle Neolithic Funnel Beaker culture in the Ystad area (southern Scania). Economic and social change 3100 BC and 2300 BC, [w:] L. Larsson L (red.), The Archaeology of the Cultural Landscape, Acta Archaeologica Ludensia Series 40, Stockholm, Almquist and Wiksell, s. 17–90

Larsson M., Lemdahl G., Lidén K.

2014 Paths Towards a New World. Neolithic Sweden, Oxford-Philadelphia.

Leach E.

1989 Kultura i komunikowanie, [w:] E. Leach, A. J. Greimas, Rytuał i narracja, Warszawa, s. 21-98

Libera J., Tunia K. (red.)

2006 Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków.

Libera J., Zakościelna A.

2006 Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 135-169.

Lichardus J.

1976 Rössen-Gatersleben-Baalberge. Saarbrücker Beitr. Altkde 17. Bonn.

1991 Die Kupferzeit als historische Epoche. Versuch einer Deutung, [w:] J. Lichardus (red.), Die Kupferzeit als historische Epoche, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55, s. 763-800.

Lissauer A.

1887 Die prähistorische Denkmäler der Provinz West-preussen und der angrenzenden Gebiete, Liepzig.

Liversage D.

1980 Neolithic Monuments at Lindebjerg, Northwest Zealand, Acta Archaeologica 51, s. 85-152.

1989 Radiometrisk datering og beaker bosættelse i en nordvestjysk biotope, Report Series 36, s. 219-225.

1992 Barkær. Long Barrows and Settlements, Kopenhagen.

Lorkiewicz W., Jakubowski J. K.

2009 Czaszki z grobowca kultury pucharów lejkowatych w Wietrzychowicach: przypadki trepanacji czy uszkodzenia pośmiertne, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 44, s. 75-86.

Lornsen D.

1987 Ein Karolingischer Stützpunkt in Norden, Archäologie in Deutschland 1, s. 36-39, Stuttgart.

Lönne P.

2003 Das Mittelneolithikum im südlichen Niedersachsen. Untersuchungen zur Kulturkomplex Großgartach, Planig-Friedberg, Rössen, Rahden.

Lübke H., Lüth L., Terberger T.

2007 Fishers or farmers? The archaeology of the Ostorf cemetery and related Neolithic finds in the light of new data, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 88, s. 307-338.

Lüning J.

2000 Steinzeitliche Bauern in Deutschland. Die Landwirtschaft im Neolithikum. Bonn.

Łebiński W.

1888 Wykopaliska w Rzeszynku, Zapiski Archeologiczne Poznańskie 3, 33-36.

Machnik J.

1979 Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), Prahistoria ziem polskich 2, Wrocław-Warszawa-Kraków, Gdańsk, s. 337-441.

Madsen T.

1975 Tidlig neolitiske anlæg ved Tolstrup, Kuml 1973/74.

1979 Earthen Long Barrows and Timber Structures: Aspects of the Early Neolithic Mortuary Practice in Denmark, Proceedings of the Prehistoric Society 45, s. 301-320.

1990 Changing patterns of land use in the TRB Culture of South Scandinavia. , [w:] D. Jankowska (red.), Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 1, s. 27-41.

Madsen T., Petersen J. E.

1984 Tidligneolitisge an lag ved Mosegården. Regionale og kronologiske forskelle i tidligneolitikum, Kulm 1982-1983, s. 61-120.

Makohonienko M., Koszałka J., Noryśkiewicz B., Stępnik T., Szmyt M.

2006 Szata roślinna Wzgórza Prokopiaka i jego okolic – możliwości i ograniczenia studium paleobotanicznego, [w:] A. Kośko, M. Szmyt (red.), Opatowice – Wzgórze Prokopiaka I, Poznań, s. 81-86.

Martens J.

1988 The Neolithic Revolution in Soutrhern Scandinavia. An Economic or a Cultural Change?, Kontaktstencil 32, s. 61-69.

Mattheußer E.

2003 Ein Trapez der Baalberger Kultur im Nordwestbereich, Archäologie in Sachsen-Anhalt, Sonderband 1, s.40-42.

Matraszek B.

2001 Sprawozdanie z trzech sezonów badań na wielokulturowym stanowisku w Stryczowicach, gm. Waśniów, woj. świętokrzyskie, Sprawozdania Archeologiczne 53, s. 273-288.

Matraszek B., Sałaciński S.

2006 Grobowce megalityczne w Stryczowicach, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 235-245.

Matuszewska A., Szydłowski M. (red.).

2011 Megality Pomorza Zachodniego. Na tropie budowniczych tajemniczych grobowców z epoki kamienia, Szczecin.

2011a Megalityczny projekt, [w:] A. Matuszewska, M. Szydłowski (red.), Megality Pomorza Zachodniego. Na tropie tajemniczych grobowców z epoki kamienia, Szczecin, s. 15-17.

2011b Poszukiwania terenowe, [w:] A. Matuszewska, M. Szydłowski (red.), Megality Pomorza Zachodniego. Na tropie tajemniczych grobowców z epoki kamienia, 19-21.

Marsz A.

1966 Próba regionalizacji fizyczno-geograficznej Wyspy Wolin, Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią 17/A, s. 58-108.

Maruszczak H.

1972 Wyżyny Lubelsko-Wołyńskie, [w:] M. Klimaszewski (red.), Geografia Polski 1, s. 340-380.

1973 Erozja wąwozowa we wschodniej części pasa wyżyn południowopolskich, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolnych 151, 13-27.

Mazurowski R. F.

1983 Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach polskich, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne 5, s. 7-134.

Midgley M. S.

1983 Some Aspects of Research into the Problem of the Polish and British Earthen Long Barrow, Przegląd Archeologiczny 31, s. 135-144.

1985 The Origin and Function of the Earthen Long Barrows of Northern Europe, BAR International Series 259, Oxford.

1992 TRB Culture. The First Farmers of the North European Plain, Edinburgh University Press.

1997 The Earthen Long Barrow Phenomenon of Northern Europe and its Relation to the Passy-type Monuments of France, in C. Constantin, D. Mordant and D. Simonin (eds), La Culture de Cerny. Nouvelle économie, nouvelle société au Néolithique, Actes du Colloque International de Nemours 1994, Mémoires du Musée de Préhistoire d'Île-de-France no. 6, 679–685.

2000 The earthen long barrow phenomenon in Europe: Creation of monumental cemeteries, in I. Pavlù (red.).

2005 The Monumental Cemeteries of Prehistoric Europe, Tempus.

2006 From Ancestral Village to Monumental Cemetery: The Creation of Monumental Neolithic Cemeteries, www.jungsteinsite.de.

2008 The Megaliths of Northern Europe, London-New York.

Mierzwiński A.

2012 Tajemnice pól popielnicowych, Wrocław.

Milisauskas S., Kruk J.

1984 Settlement organization and the appearance of low level hierarchical societies during the Neolithic in the Bronocice microregion, Southeastern Poland, Germania 62, s. 1-30.

Minta-Tworzowka D.

1994 Klasyfikacja w archeologii jako sposób wyrażania wyników badań, hipotez oraz teorii archeologicznych, Poznań.

Mischka D.

2012 Temporality in the Monumental Landscape of Flintbek, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 133-144.

2014 Flintbek and the absolute chronology of megalithic graves in the Funnel Beaker North Group, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 125-143.

Młynarczyk H.

1982 Materiały krzemienne z grobowców kujawskich w Sarnowie, Gaju, Leśniczówce I Wietrzychowicach, Swiatowit 35, 55-93

Mordant D.

1997 Le complexe des Réaudins à Balloy: enceinte et nécropole monumentale, [w:] C. Constantin, D. Mordant, D. Simonin, (red.), La Culture de Cerny, Nouvelle économie, nouvelle société au Néo- lithique (Nemours 1997), s. 449–479

Müller D. W.

1990 Befestigte Siedlungen der Bernburger Kultur – Typen und Verbreitung, Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte 73, s. 271-286, Berlin.

Müller J.

1998 Zur absolutchronologischen Datierung der europäischen Megalithen, [w:] B. Fritsch (red.), Tradition und Innovation. Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft. Rahden: Festschrift Christian Strahm, s. 63–105.

2001 Soziochronologische Studien zum Jung-und Späneolithikum im Mittelelbe-Saale-Gebiet (4100-2700 v. Chr.), Vorgeschichtliche Forschungen Band 2, Rahden, Leidorf.

2001a Hermeneutics and natural science in prehistoric archaeology, Archaeologia Polona 39, s. 147-152.

2011 Megaliths and Funnel Beakers: Societies in Change 4100-2700 BC, Amsterdam.

2011a Ritual Cooperation and Ritual Collectivity: The social structure of the middle and younger Funnel Beaker North Group (3500 – 2800 BC), [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und Soziale Differenzierung 1, Bonn, s. 273-284.

Müller J. Brozio J. P., Demnick D., Dibbern H., Fritsch B., Furholt M., Hage F., Hinz M., Lorenz L., Mischka D., Rinne C.

2010 Periodisierung der Trichterbecher-Gesellschaften. Ein Arbeitsentwurf, www.jungsteinsite.de.

Müller J., Bork H. R., Brozio J. P., Demnick D., Diers S., Dibbern H., Dörfler W., Feeser I., Fritsch B., Furholt M., Hage F., Hinz M., Kirleis W., Klooß S., Kroll H., Lindemann M., Lorenz L., Mischka D., Rinne C.

2013 Landscapes as Social Space and Ritual Meaning: Some New Results on TRB in Northern Germany, [w:] J. A. Bakker, S. B. C. Bloo, M. K. Dütting (red.), From Funeral Monuments to Household Pottery. Current advances in Funnel Beaker Culture (TRB/TBK) research, British Archaeological Reports. International Series 2474, s. 51-80.

Müller J., Dibbern H., Hage F.

2014 Non-megalithic mounds beneath megaliths: A new perspective on monumentality in North Central Europe, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 171-182.

Müller J., Peterson R.

2015 Ceramics and Society in Northern Europe, [w:] C. Fowler, J. Harding, D. Hofmann (red.), The Oxford Handbook of Neolithic Europe (Oxford), s. 573-608.

Nielsen P. O.

1993 Settlement (Bosættelsen), [w:] Hvas, Storgaard (red.), Digging into the Past (Da klinger i Muld.), s. 92-95, Aarhus.

2004 Causewayed camps, palisade enclosures and central settlements of the Middle Neolithic in Denmark, Journal of Nordic Archaeological Science 14, s. 19–33.

Niesiołowska E.

1970 Wyroby krzemienne z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 2A w Czamaninku, pow. Radziejów Kujawski, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 17, s. 109-110.

1980 Materiały krzemienne z fazy AB KPL z grobowca 8 w Sarnowie, woj. włocławskie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 27, s. 85-155.

1981 Niektóre problemy związane z materiałami krzemiennymi kultury pucharów lejkowatych z fazy AB, pochodzącymi z grobowca 8 w Sarnowie, woj. włocławskie, [w:] T. Wiślański (red.), Kultura pucharów lejkowatych w Polsce (studia i materiały), Poznań, s. 37-57.

1983 Osada z fazy AB kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1A w Sarnowie, województwo włocławskie, w świetle materiałów krzemiennych i niektóre problemy z nią związane,

Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 30, s. 201-248.

1986 Materiały krzemienne z grobowca 9 w Sarnowie, województwo włocławskie, na tle fazy sarnowskiej KPL, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 33, s. 23-48.

1994 Einige Probleme der frühenTrichterbecherkultur in Polen, [w:] J. Hoika, J. Meures-Balke (Hrsg.), Beiträge zur frühneolithischen Trichterbecherkultur im westlichen Ostseegebiet. 1 Internationales Trichterbechersymposium in Schleswig vom 4, Bis 7. März 1985, Neumünster Beiträge zur frühneolithischen Trichterbecherkultur im westlichen Ostseegebiet, s. 325-346.

Niewiarowski W.

1983 Postglacjalne ruchy skorupy ziemskiej na Pojezierzu Kujawskim w świetle badań geomorfologicznych, Przegąd Geologiczny 55/1, s. 13-31.

Nilsson Strutz L., Larsson L., Zagorska I.

2013 The persistent presence of the dead: recent excavations at the hunter-gatherer cemetery at Zvejnieki (Latvia), Antiquity 87, s. 1016-1029.

Nogaj-Chachaj J.

1987 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1987 r., Lublin, s. 10-12.

1988 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1988 r., Lublin, s. 27-31.

1989 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1989 r., Lublin, s. 17-21.

1990 Czwarty sezon badań cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach (stan. 35), gm. Wąwolnica, woj. lubelskiej, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1990 roku, Lublin, s. 10-18.

1991 Piąty sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1990 roku, Lublin, s. 17-21.

1991a The stone-packed graves of the Funnel Beaker culture in Karmanowice, site 35. Antiquity 65, s. 628–639.

1994 Szósty sezon badań cmentarzyska KPL w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1993 roku, Lublin, s. 19-27.

1995 Siódmy sezon badań cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, [w:] J. Gurba (red.), Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Mari Curie-Skłodowskiej w 1994 roku, Lublin, s. 7-10.

1996 Ósmy sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 1, s. 17-23.

1997 Dziewiąty sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, woj. lubelskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 2, s. 16-23.

1998 Dziesiąty sezon badań cmentarzyska i osady KPL na stanowisku 35 w Karmanowicach, woj. lubelskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 30-35.

2000 Nowe stanowisko kultury pucharów lejkowatych w Lesie Stockim, stan. 71, pow. Puławy, Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, s. 42-46.

2001 Trzynasty sezon badań na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, pow. puławski, woj. lubelskie, Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, s. 22-24.

Nosek S.

1947 Materiały neolityczne z Lubelszczyzny, Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F 2, s. 192-214.

1957 Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu, Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, Sectio F 6.

Nowaczyk B.

2006 Eoliczne piaski pokrywowe na Wzgórzu Prokopiaka w Opatowicach koło Radziejowa Kujawskiego, [w:] A. Kośko, M. Szmyt (red.), Opatowice. Wzgórze Prokopiaka 1, Poznań, s. 67-80.

Nowak M.

1993 Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych we wschodniej części Niecki Nidziańskiej, Kraków.

2001 Osadnicze i socjo-polityczne modele południowo-wschodniej grupy kultury pucharów lejkowatych, [w:] E. Neustupný, J. K. Kozłowski (red.). Archeologia przestrzeni, Kraków, s. 127-151.

2004 Udział elementów lendzielsko-polgarskich w formowaniu się kultury pucharów lejkowatych w Małopolsce?, Materiały Archeologiczne Nowej Huty 24, s. 121-138.

2009 Drugi etap neolityzacji ziem polskich, Kraków.

Nowak W. A.

1986 Fizycznogeograficzne regionalizacje Niecki Nidziańskiej, [w:] Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej 14, s. 23-25.

O'Shea J. M.

1984 Mortuary Variability: An Archaeological Investigation. Academic Press, New York.

Olczak J.

1957 Zberzynek, Z Otchłani Wieków 23, z. 4, s. 219-221.

Olsen J., Heinemeier J., Margrethe Hornstrup K., Bennike P., Thrane H.

2013 'Old wood' effect in radiocarbon dating of prehistoric cremated bones?, Journal of Archaeological Science 40, s. 30-34.

Ossowski G.

1878 O pomnikach przedhistorycznych Prus Królewskich, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1, s. 15-146.

1881 Zabytki przedhistoryczne Ziem Polskich. Seryja 1. Prósy Królrewskie 1., Kraków.

1885 Zabytki Przedhistoryczne Ziem Polskich. Seryja 1. Prusy Królewskie 3, Kraków.

1888 Zabytki Przedhistoryczne Ziem Polskich. Seryja 1. Prusy Królewskie 4, Kraków.

Petzschmann U.

2006 Ein Trapezgraben der Baalberger Kultur bei Queis, Ldrk. Saalkreis, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 90, s. 151-171.

Piggott S.

1967 Unchambered Long Barrows in Neolithic Britain, Paleohistoria 12, s. 381-393.

Papiernik P.

2012 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 20 w Redeczu-Krukowym, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 45: 2010-2012, s. 195-238

Papiernik P., Rybicka M.

2002 Annopol. Osada kultury pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim, Łódź.

Parker Pearson M.

1999 The Archaeology of Death and Burial, Texas A&M University Press.

Paulsson Schulz B.

2010 Scandinavian Models: Radiocarbon Dates and the Origin and Spreading of Passage Graves in Sweden and Denmark, Radiocarbon 52/2-3, s. 1002-1017.

Pelisiak A.

1988 Geografia osadnictwa w neolicie i wczesnej epoce brązu w Polsce środkowej, m-pis pracy doktorskiej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

2003 Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niżu Polskim.

2014 The Funnel Beaker culture: Long barrows as the landscape of the dead [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 155-169.

Pelisiak A., Rybicka M.

2005 Badania palinologiczne osadów laminowanych Jeziora Gościąż – inspiracją badań Bad osadnictwem i gospodarką społeczności z okresu neolitu na Pojezierzu Gostynińskim, Prace i Materiały Muzeum w Łęczycy 1, 3-32.

Pelisiak A., Rybicka M., Ralska-Jasiewiczowa M.

2006 From Mesolithic to the Modern Times. Settlement organization and economy recorded in annually laminated sediments of the Lake Gościąż, Rzeszów.

Persson P., Sjögren K-G.

1995 Radiocarbon and the Chronology of Scandinavian megalithic graves, Journal of European Archaeology 3/2, s. 59-88.

Piggott S.

1967 "Unchambered" long barrows in Neofithic Britain. Palaeohistoria 12 (1966), s. 381-393.

Piontek J.

2002 Wpływ procesu kremacji na morfologię kości szkieletu ludzkiego: Wyniki badań eksperytemnalnych, Funeralia Lednickie 4, s. 95-108.

Piontek J., Czerniak L.

1988 Prahistoria a paleodemografia. Próba określenia zadań i możliwości poznawczych prahistorii w badaniach nad paleodemografią społeczeństw pradziejowych, [w:] J. Piontek (red.), Szkice z antropologii ogólnej, Poznań, s. 103-140.

Piontek J., Weber A.

1987 Bezkomorowe grobowce megalityczne na Pomorzu Środkowym. Próba interpretacji, Folia Praehistorica Possnaniensia 2, s. 13-34.

Pleinerová I.

1980 Kultovní obkejty z pozdni doby kamenné v Březně u Loun – Cultic features of the late Neolithic period excavated at Březno, NW Bohemia, Památky archeologické 71, s. 10-56.

Plesová-Stiková E.

1985 Makotřasy: A TRB Site in Bochemia, Praha.

Polańska M.

2004 W kręgu idei megalitycznej, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła, A. Stachyra, B.Gosik-Tytuła (red.), Lublin przez wieki. Szkice z badań archeologicznych, Lublin, s. 9-20.

Polcyn M., Polcyn I., Burchard B.

1999 Zagadnienia funkcji orki neolitycznej na stanowisku Mogiła Stradowska (Zagaje Stradowskie, woj. świętokrzyskie) w świetle analiz fitolitów, Polish Botanical Studies 23, s. 107-113.

Posluschny A.

2008 Sehen und gesehen werden : Sichtbarkeitsanalysen als Werkzeug archäologischer Forschungen, [w:] D. Krausse (red.), Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes. Kolloquium des DFG-Schwerpunktprogramms 1171 in Blaubeuren, 9.-11. Oktober 2006, Stuttgart, s. 367-380.

Pospieszny Ł.

2010 Living with Ancestors: Neolithic Burial Mounds of the Polish Lowlands, [w:] Kiel Graduate School "Human Development in Landscapes" (red.), Landscapes and Human Development: The Contribution of European Archaeology, Bonn, s. 143 – 157.

Preuss J.

1966 Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland. Berlin.

Price D. T., Ambrose S. H., Bennike P., Heinemeier J., Noe-Nygaard N., Vang Petersen P., Richards M. P.

2007 New information of the stone age graves at Dragsholm, Denmark, Acta Archaeologica 78/2, s. 193-212.

Prinke A.

1981 Gospodarka surowcami kamiennymi w kulturze pucharów lejkowatych na ziemiach Polski, [w:] T. Wiślański (red.), Kultura pucharów lejkowatych w Polsce (studia i materiały), Poznań, s. 93-124.

Prinke A., Rachmajda R.

1988 Recepcja surowców małopolsko-wołyńskich w krzemieniarstwie faz I-IIIA kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami, Inowrocław, s. 107-144.

Prinke D.

1988 Środkowoneolityczne zalążki procesów synkretyzacji kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.), Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy, Inowrocław, 93-105.

Prinke D., Przybył A.

2005 Osadnictwo najstarszych mieszkańców powiatu obornickiego: społeczności z epoki kamienia (od ok. 11050-9950 do ok. 2300 przed Chr.), [w:] T. Skorupka (red.), Archeologia powiatu obornickiego. Oborniki – Rogóźno – Ryczywół, Poznań, s. 11-124).

Przybył A.

2009 Społeczności późno neolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach. Problem wpływów z kręgu kultury badeńskiej, Poznań.

2014 Newly recorded Neolithic earthen long barrows in south-western Poland: unexpected discoveries, expanded perspectives, new interprétations, Préhistoires Méditerranéennes [En ligne], Colloque | 2014, mis en ligne le 07 janvier 2015, consulté le 07 janvier 2015, http://pm.revues.org/996.

Przybyła M., Tunia K.

2013 Investigations in 2012 of the southern part of the Funnel Beaker culture temenos at Słonowice near the Małoszówka River. Fourth report, [w:] S. Kadrow, P. Włodarczak (red.), Environment Subsistence – fourty Years after Janusz Kruk's „Settlement studiem", s. 139-161.

Raemaekers D.

1999 The Articulation of a 'New Neolithic', The meaning of the Swifterbant Culture for the process of neolithisation in the western part of the North European Plain (4900-3400 BC), Leiden University.

Randsborg K.

1975 Social Dimensions of Early Neolithic Denmark, Proceedings of the Prehistoric Society 41, s. 105-118.

Rassmann C.

2011 Identities overseas? The long barrows in Denmark and Britain, [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und Soziale Differenzierung 1, Bonn, s. 167–176.

Rassmann K., Schafferer G.

2012 Demography, Social Identities, and the Architecture of Megalithic Graves in the South-Western Baltic Area, [w:] M. Hinz , J. Müller (red.), Siedlung, Grabenwerk, Großsteingrab. Studien zu Gesellschaft, Wirtschaft und Umwelt der Trichterbechergruppen im nördlichen Mitteleuropa. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 2, Bonn, s. 107 – 120.

Rasmussen U., Skousen H.

2012 Rituals at Springs during the Early Neolithic in Scandinavia, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 145-158.

Rączkowski W.

2009 Zobaczyć ukryte. Zdjęcia lotnicze w archeologii, [w:] T. Sawicki (red.), Studia nad dawną Polską 2, Gniezno, s. 133-154.

Reimer P. J., Bard E., Bayliss A., Beck J. W., Blackwell P. G., Bronk Ramsey C., Grootes P. M., Guilderson T. P., Haflidason H., Hajdas I., Hatt C., Heaton T. J., Hoffmann D. L., Hogg A. G., Hughen K. A., Kaiser K. F., Kromer B., Manning S. W., Niu M., Reimer R. W., Richards D. A., Scott E. M., Southon J. R., Staff R. A., Turney C. S. M., Plicht van der J.

2013 IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0-50,000 Years cal BP, Radiocarbon 55/4.

Renfrew C.

1973 Monuments, mobilisation and social organisation in neolithic Wessex, [w:] The Explanation of Culture Change, Models in Prehistory, London, s. 539-558.

1976 Megaliths, Territories and Populations, [w:] S. J. de Leat (red.), Acculturation and Continuity in Atlantic Europe, 198-220.

Richter P. B.

2002 Das neolitische Erdwerk von Walmstorf, Ldkr. Uelzen. Studien zur Besiedlungsgeschichte der Trichterbecherkultur im südlichen Illmenautal. Veröffentlichungen der Urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover 49, Oldenburg.

Rinne C.

2012 Rettungsgrabung in einem Megalithgrab am Rand des Haldensleber Forstes – Alt-Haldensleben Fpl. 34, Landkreis Börde, [w:] M. Hinz, J. Müller (red.), Siedlung, Grabenwerk, Großsteingrab. Studien zu Gesellschaft, Wirtschaft und Umwelt der Trichterbechergruppen im nördlichen Mitteleuropa, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 2, Bonn, s. 383-388.

Rogoziński J.

2009 Geografia osadnictwa kultur neolitycznych w centralnej części Kotliny Sandomierskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Płaskowyżu Kolbuszowskiego, m-pis pracy magisterskiej, Uniwersytet Rzeszowski.

2014 Datowanie bezwzględne osadnictwa neolitycznego na stanowisku 31 w miejscowości Skołoszów, pow. Jarosław, woj. podkarpackie, [w:] M. Rybicka (red.), Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, Rzeszów, s. 39-54.

Rola J.

2009 Późnoneolityczny węzeł komunikacyjny w strefie środkowej Noteci (Żuławka Mała, gmina Wyrzysk), Poznań.

Rønne P.

1979 Høj over høj, Skalk 5, S. 3–8.

Rowley-Conwy P.

1987 The interpretation of ard marks, Antiquity 61, s. 263-266.

Rybicka M.

1985 Osadnictwo neolityczne na Płaskowyżu Nałęczowskim, m-pis pracy magisterskiej, Uniwersytet Łódzki.

1995 Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Chr. Na Kujawach. Kultura pucharów lejkowatych i amfor kulistych na Pagórach Radziejowskich, Łódź.

2004 Kultura pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim. Chronologia, osadnictwo, gospodarka. Łęczyca.

2006 Kilka uwag na temat chronologii i rozmieszczenia grobowców megalitycznych na kujawskich cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 67-76.

2008 Znaczenie południowo-wschodnich kontaktów kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych między Odrą i Wisłą. Zarys problemu, [w:] J. Bednarczyk, J. Czebreszuk, P. Makarowicz, M. Szmyt (red.), Na pograniczu światów. Studia pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego, s. 483-493, Poznań.

2011 Przyczynek do badań nad datowaniem wczesnych faz kultury pucharów lejkowatych na Niżu Polski, (red.) S. Czopek, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 32, Rzeszów, s. 231-237.

2014 (red.), Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, Collectio Archaeologica Ressoviensis, Rzeszów.

2015 Eastern Peripheries of the Funnel Beaker Culture, [w:] A. Diachenko, F. Menotti, S. Ryzhov, K. Bunyatyan, S. Kadrow (red.), Культурний комплекс кукутень-трипіллря та його сусіди. Збірка науковнх праць пам'яаті Володимира Круца, Kijów-Rzeszów, s. 167-182

Rybicka M., Gowin K.

1994 Stefanów, stan. 4, gm. Gostynin, woj. płockie (Z badań nad późną fazą kultury pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim), Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne 1, s. 17-37.

2000 Osada kultury pucharów lejkowatych w Stefanowie, stan. 3, pow. Gostynin, woj. mazowieckie, Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne, 6, s. 5-36.

Rybicka M., Wacnik A.

2012 The Impact of Prehistoric and Medieval Societies on the Natural Environment of the Gostynin Lake District, Central Poland, Rzeszów.

Rydzewski J.

1973 Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dorzeczu Makoszówki, Sprawozdania Archeologiczne 25, s. 243-260.

Rzepecki S.

2003 Środkowoneolityczne znaleziska talerzy z Niżu Polski, Folia Praehistorica Posnaniensia 10/11, s. 21-45.

2004 Społeczności środkowo neolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach.

2011 Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Osady i cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowiskach Jastrzębiec 4 i Renice 5-6, Poznań.

2011a U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych, Łódź.

2011b The Roots of Megalithism in the TRB Culture, Łódź.

2013 "Invisible tombs". From the research on funerary rituals of communities with funnel beakers, Analecta Archaeologica Ressoviensia, 8, s. 49-67.

2014 Wilkostowo 23/24. Neolityczny kompleks osadniczy. Tom I. Tekst, Łódź.

2014a Palimpsest, time perspektivism and megaliths, *Sprawozdania Archeologiczne* 66, s. 9-27.

Sadłowska A.

1971 Sytuacja morfologiczna okolicy cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Sarnowie, powiat Włocławek, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi 18, s. 105-112.

Sady A.

2011 Wyniki analizy archeobotanicznej. Nagórki Grabowskie, pow. Łęczyca, stanowisko 25, mpis w Muzeum w Łęczycy.

Sahlins M. D.

1963 Poor Man, Rich Man, Big-Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia, Comparative Studies in Society and History 5/3, s. 285-303.

Scarre C.

2002 Introduction: situating monuments The dialogue between built form and landform in Atlantic Europe, [w:] C. Scarre (red.), Monuments and Landscape in Atlantic Europe Perception and Society during the Neolithic and Early Bronze Age, London-New York, s. 1-14.

Schade-Linding S.

2007 Ein Grabmonument aus mittelneolithischer Zeit? Hessen Archäologie 2007, s. 31–34.

Schaffer G.

2014 Megaliths and landscapes – Grave architecture as spatial manifestations of tradition and social identities in northern Germany, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 91-100.

Schülke A.

2014 Three concepts of burying the dead, [w:] M. Furholt, M. Hinz, D. Mischka, G. Noble, D. Olausson (red.), Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 113-123.

Schuldt E.

1966 Das kammerlose Hünenbett von Gnewitz, Kreis Rostock, Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg, s. 20-25.

1972 Die mecklenburgischen Megalithgräber. Untersuchungen zu ihrer Architektur und Funktion. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg 6, Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Schulting R.

2000 New AMS dates from the Lambourn Long barrow and the question of the Earliest Neolithic im Southern England: Repacking the Neolithic package?, Oxford Journal Archaeology 19, s. 25-35.

Schwarz R.

2003 Zwölf Jahre Luftbildarchäologie in Sachsen-Anhalt. Pilotstudien, Halle.

Shennan S. J.

1993 Settlement and Social Change in Central Europe, Journal of World Prehistory 7, s. 121-161.

Sibma T.

2013 Beyond boulder clay and cover sand Insights into the possible meaning of inland streams in TRB-Drenthe (c. 3400-2800 cal. BC), [w:] D. C. M. Raemaekers (red.), A kaleidoscope of maritime perspectives. Essay on the archaeology, art history and landscape histiry of the maritime world view, Groningen, s. 25-33.

Sikora M.

1969 Odkrycia. Powiat Słupski, Materiały Zachodniopomorskie 13 (1967), s. 616-640.

Siuchniński K.

1969 Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim. Część I. Katalog źródeł archeologicznych, Szczecin.

1972 Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim. Część II. Analiza źródeł archeologicznych, Szczecin.

Sherratt A.

1990 The genesis of megaliths. Monumentality, ethnicity and social complexity in Neolithic north-west Europe, World Archaeology 22, s. 147-166.

1995 Instruments of conversion: the role of megaliths in the Mesolithic-Neolithic transition in north-west Europe, Oxford Journal of Archaeology 14 (3), s. 245-260.

Sjögren K-G.

2003 Mångfalldige uhrmines grafvar…, Megalitgravar och samhälle i Västsverige. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 27. Coast to Coast-Book 9.

2011 Megaliths, landscapes and identities: the case of Falbygden, Sweden, [w:] M. Furholt, F. Lüth, J. Müller (red.), Megaliths and Identities. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 1, Bonn 2011, s. 155.

2011a Megalithic Landscapes in Sweden, [w:] S. Hansen, J. Müller (red.), Sozialarchäeologische Perspektiven: Gesellschaftlicher Wandel 5000-1500 v. Chr. Zwischen Atlantik und Kaukasus, Archäologie in Euroasien 24, s. 125-138.

Skaarup J.

1975 Stengade : ein langeländischer Wohnplatz mit Hausresten aus der frühneolithischen Zeit. Rudkøbing, Langelands Museum.

1990 Burials, Votive Offerings and Social Structure in Early Neolithic Farmer Society of Denmark [w:] Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 2, s. 73-91.

Socha K.

2011 Znaczenie ognia w megalitycznym obrządku pogrzebowym społeczności kultury pucharów lejkowatych. Próba interpretacji na wybranych przykładach, [w:] A. Jaszewska, A. Michalak (red.), Ogień – żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony. Biblioteka Archeologii Środkowego Nadodrza 4, s. 55-78.

Sørensen L.

2014 From hunter to farmer in Northern Europe. Migration and adaptation during the Neolithic and Bronze Age, Acta Archaeologica LXXXV/1, Oxford.

Sprockhoff E.

1967 Atlas der Megalithgräber Deutschland, Teil 2, Mecklenburg-Brandenburg-Pommern, Bonn.

1969 Über einige in Pommern in den 30er Jahren ausgegrabene Megalith-Gräber, [w:] H. J. Eggers (red.), Pommersche Funde und Ausgrabungen aus de 30er und 40er Jahren. Textband zum 10. Beiheft, Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, s. 75-80.

Strömberg M.

1971 Die Megalithgräber von Hagestad, Lund: CWK Gleerups.

1980 Siedlungssysteme in südschwedischen Megalithgräbergebieten, Fundberichte aus Hessen 19/20, s. 131-144.

Symes S. A., Rainwater S. W., Chapman E. N., Gipson D. R., Piper A. L.

2008 Patterned Thermal Destruction in a Forensic Setting, [w:] C. W. Schmitd, S. A. Symes (red.), The Analysis of Burned Human Remains, Academic Press, s. 18-59.

Szczepanek A.

2013 Analiza antropologiczna szczątków ludzkich ze stanowi- ska 7 w Skołoszowie, gm. Radymno, woj. podkarpackie, [w:] M. Rybicka (red.), Opracowanie ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku Skołoszów 7, Rzeszów, 495–509 (m-pis w IA UR).

2013a Archeotanatologia pochówków zbiorowych w pradziejach po czasy współczesne, Rzeszów.

Szeliga M., Florek M.

2007 Ratownicze badania wykopaliskowe kopca I w Święcicy, pow. sandomierski, w 2005 r., Archeologia Polski Środkowowschodniej 9, s. 37-48.

Szmyt M.

1992 Łojewo, gm. Inowrocław, woj. bydgoskie, stan. 35, osiedle z fazy wczesnowióreckiej kultury pucharów lejkowatych. (Z badań i systematyką kultury pucharów na Kujawach), Sprawozdania Archeologiczne 44, p. 49-98.

1996 Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach, Poznań.

1999 Between West and Est. People of the Globular Amphora Culture in eastern Euope: 2950-2350 bc., Poznań, Baltic-Pontic Studies.

2011 Kurhany w kulturze amfor kulistych. Dwa przykłady z Kujaw, [w:] H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczak (red.), Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV-II tysiącleciu p.n.e., Kraków-Warszawa, s. 109-122.

Szmyt M., Czebreszuk J.

2012 Monumental Funeral Sites: Creation, Long-term Use and Re-use in the Neolithic and the Bronze Age, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 169-194.

Ślusarski Z.

1960 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w 1960 r., Lublin-Sławinek, Sprawozdania Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego 2.

1962 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w 1962 r., Lublin-Sławinek, Sprawozdania Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego 4.

Šmid M.

2001 Der Kulturkomplex Boleráz und sein Einfluß auf die Entwicklung der Trichterbecherkultur in Mähren, [w:] Symposium Cernavodâ III – Boleraz, ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau, [red.] P. Roman, S. Diamandi, Bucureşti: 604-622, Studia Danubiana Series Symposia II.

2003 Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravé, Pravěk, Supplementum 11.

2005 Mohylová pohřebiště KNP na středni Moravě, Archeologické památky středni Moravy, Svazek 7, Olomouc.

Tabaczyńscy E i S.

1973 Cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w rejonie Sandomierza. Odkrycia 1971 roku. Sprawozdania Archeologiczne 25, s. 49-60.

Tainter J. A.

1977 Modeling Change in Prehistoric Social Systems, [w:] L. R. Binford (red.), For Theory Building in Archaeology, Academic Press, New York, s. 327-351.

Tetzlaff W.

1961 Grobowce kultury pucharów lejkowatych ze Zberzynka, pow. Konin i Obałek, pow. Koło, Fontes Archaeologici Posnanienses 12, s. 40-47.

Thevenet C.

2007 De pierre ou de bois: coffre et architecture de la sepulture 10 du monument Michelsberg de Beaurieux (Aisne, France), [w:] P. Moinat, Ph. Chambon (red.), Les cistes de Chamblandes et la place des coffres dans les pratiques funéraires du Néolithique moyen occidental. Lausanne-Paris, s, 143–153.

Thomas J.

1999 Understanding the Neolithic. A revised second edition of Rethinking the Neolithic, London-New York.

Thorpe I. J. N.

2001 Danish causewayed enclosures – temporary monuments?, [w:] T. Darvill, J. Thomas (red.), Neolithic Enclosures in Atlantic Northwest Europe, Neolithic Studies Group Seminar Papers 6, Oxford.

Tunia K.

1985 Aus der Problematik der Fundstelle „G" in Słonowice, Woiw. Kielce. Forschungen 1979-1982. 1. Vorbericht, [w:] M. Gedl (red.), Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa, Archaeologia Interegionalis 6, s. 207-208.

1990 Archäologische Untersuchungen am neolitischen Verteidigungswerk bei Słonowice, Woj. Kielce, in den Jahren 1979-1988. 2 Vorbericht, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, s. 249-518.

1996 Ogólnopolska konferencja Archeologiczna Słonowice '96, Sprawozdania Archeologiczne 48, s. 237-242.

2006 "Temenos" kultury pucharów lejkowatych w Słonowicach, pow. Kazimierza Wielka. Badania 1979-2002. Trzecie sprawozdanie, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 335-340.

2011 Мегалітчні гробниці південно-східної групи культури лійчастого посуду, Наукові Студії 4, s. 3-15.

Tunia K., Krzemieńska A.

2003 Rewelacje polskiego Stonehenge, Świat Nauki 6, s. 54-63.

Tunia K., Włodarczak P.

2011 Tumulus of the Funnel Beaker Culture in Małżyce, Sprawozdania Archeologiczne 63, s. 203-219.

2014 Organisation spatiale des sépultures autour des tombeaux monumentaux du TRB dans le bassin de la haute Vistule (Néolithique récent – âge du Bronze ancien) », Préhistoires Méditerranéennes [En ligne], Colloque | 2014, mis en ligne le 17 décembre 2014, consulté le 22 décembre 2014, http:// pm.revues.org/1095.

Turek J.

2012 The Neolithic Enclosures in Transition. Tradition and Change in the Cosmology of Early Farmers in Central Europe, [w:] A. Gibson (red.), Enclosing the Neolithic. Recent studies in Britain and Europe, BAR International Series 2440, Oxford.

Uzarowiczowa A.

1965 Sprawozdanie z badań stanowisk neolityznych w Klementowicach, pow. Puławy w 1964 r., Wiadomości Archeologiczne 31, s. 248-250.

1968 Nowy typ grobu kultury czasz lejowatych z Klementowic, pow. Puławy, Wiadomości Archeologiczne 33/2, s. 179-188.

1970 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stanowisku XIV w Klementowicach, pow. Puławy, Wiadomości Archeologiczne 37, s. 277-229.

Uzarowicz-Chmielewska A.

1979 Jamy neolitycze, datowane radiowęglem z osady w Stryczowicach, woj. kieleckie, Wiadomości Archeologiczne 44, s. 131-142.

1982 Fosa obronna na osadzie kultury pucharów lejkowatych w Stryczowicach, woj. Kielce, w świetle czteroletnich badań wykopaliskowych, Wiadomości Archeologiczne 47, s. 245-266.

1985 Wyniki badań osady neolitycznej w Stryczowicach, woj. Kielce, Sprawozdania Archeologiczne 37, s. 29-44.

1989 Lengyel and Funnel Beaker Cultures, South Eastern Group. Stryczowice woj. Kielce, Sites 1 and 1B, Settlements, Przegąd Archeologiczny 36, s. 227-237.

1991 Stryczowice, site 1: A Funnel Beaker settlement, [w:] D. Jankowska (red.), Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen, Material des International Symposium 2, s. 155-158.

Uzarowicz-Chmielewska A., Matraszek B.

2013 Osady neolityczne w Stryczowicach, woj. świętokrzyskie, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne 10, Warszawa.

Valde-Nowak P.

2005 Z metodyki badań kurhanów. Doświadczenia z Wyżyny Małopolskiej i Karpat, [w:] L. Bakalarska (red.), Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, Warszawa, s. 92-103.

Vita-Finzi C., Higgs E. S.

1970 Prehistoric Economies in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis, Proccedings of the Prehistory Society 36, s. 1-37.

Voss A.

1877 Die Untersuchung von Hünenbetten bei Klemmen, Kreis Cammin in Hinter-Pommern, Zeitschrift für Ethnologie. Verhandlungen der Berliner Gesellshaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Jg. IX, s. 302-309.

Voss A. J.

1982 A study of western TRB social organization, ROB 32, s. 9-102.

Walter E.

1889 Praehistorische Funde in Pommern zwischen Oder und Rega, Stettin.

Watkins T.

2012 Household, Community and Social Landscape: Maintaining Social Memory in the Early Neolithic of Southwest Asia, [w:] M. Furholt, D. Mischka, M. Hinz (red.), "As time goes by?". Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective, Universitätforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 206, Bonn, s. 23-44.

Wawrzykowska B.

1981 Osada kultury pucharów lejkowatych w Brąchnówku, woj. toruńskie, [w:] Kultura pucharów lejkowatych w Polsce, Poznań, s. 109-116.

2002 Zarys historii muzealnych zbiorów archeologicznych w Toruniu, [w:] B. Wawrzykowska (red.), Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość, Toruń, s. 31-56.

Weber A.

1983 Studia nad obrządkiem pogrzebowym grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych, Poznań.

Weber A., Piontek J.

1985 Social Context of the Unchambered Megalithic Long Barrows in Middle Pomerania, Poland, Journal of Anthropological Archaeology 4, s. 116-132.

Weiner S.

2010 Microarchaeology. Beyond the Visible Archaeological Record, Cambridge University Press.

Wentink K.

2006 Ceci N'est Pas Une Hache: Neolithic Depositions in the Northern Netherlands, Sidestone Press.

2008 Crafting axes, producing meaning. Neolithic axe depositions in the northern Netherlands, Archaeological Dialogues 15/2 151–173.

Whittle A.

1985 Neolithic Europe: A Survey, Cambridge.

2007 The temporality of transformaton: dating the early development of the southern British Neolithic, [w:] A. Whittle, V. Cummings (red.), Going Over. The Mesolithic-Neolithic Transition in North-West Europe, Oxford, s. 377-398.

Whittle A., Bayliss A., Healy F.

2008 The Timing and Tempo of Change: Examples from the Fourth Millennium cal. BC in Southern England, Cambridge Archaeological Journal 18/1, s. 65-70.

Wierciński H.

1905 Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego odkryte pod Nałęczowem w roku 1903, Światowid 6, s. 81-88.

Wierzbicki J.

1991 Cmentarzysko megalityczne ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. Słupsk, stanowisko 2a, Folia Praehistorica Posnaniensia 4, s. 49-56.

1992 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, woj. Słupsk, stanowisko 2. Obrządek pogrzebowy grupy łupawskiej, Poznań.

1994 Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. Słupsk, stanowisko 15, Folia Praehistorica Posnaniensia 6, s. 5-58.

1995 Dzieje i stan badań nad kulturą pucharów lejkowatych w Wielkopolsce, Folia Praehistorica Posnaniensia 7, s. 21-52.

1995a Wstępne wyniki badań wykopaliskowych osiedli kultury pucharów lejkowatych na stanowisku Poganice 4 (strefy 2 i 5), gm. Potęgowo, województwo Słupskie, Folia Praehistorica Posnaniensia 7, s. 53-79.

1996 Neolityczny grobowiec megalityczny z grobem korytarzowym w Łupawie, woj. Słupsk, Materiały Zachodniopomorskie 42, s. 7-29.

1997 Jak nie powinno się wykorzystywać dat radiowęglowych. Uwagi o niefrasobliwości na przykładzie dwóch dat ^{14}C z Łupawy, woj. Słupsk, Folia Praehistorica Posnaniensia 8, s. 193-197.

1998 Dynamiczny model łupawskiego mikroregionu osadniczego (ŁMO) ludności kultury pucharów lejkowatych, Acta Archaeologica Pomoranica 1, s. 53-68.

1999 Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych, Poznań.

2003 Brakujące groby (ze studiów nad społeczeństwem grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych), [w:] M. Fludziński, H. Paner (red.), XIII Sesja Pomorzoznawcza 1, s. 51-61.

2005 Grobowiec megalityczny z Borkowa, stan. 1, gm. Malechowo, woj. zachodniopomorskie. Jedyny grób korytarzowy na ziemiach polskich?, [w:] W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej 4, Gmina Malechowo, Sławno, s. 93-112.

2006 Megality kultury pucharów lejkowatych – czy tylko grobowce?, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 87-101.

2008 Nowy typ cmentarzyska wielkopolskich społeczności kultury pucharów lejkowatych (Konarzewo, gm. Dopiewo, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 5), Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 9, 25-55.

2008a Neolit Wielkopolski w świetle ostatnich badań, [w:] H. Machajewski (red.), Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie, Poznań, s. 31 – 55.

2013 Wielka kolonizacja społeczności kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu środkowej Warty: koniec V-poł. III tys. BC, Poznań.

Wiklak H.

1975 Wyniki badań wykopaliskowych na grobowcu 9 w Sarnowie, pow. Włocławek, Sprawozdania Archeologiczne 27, s. 43-53.

1975a Neolit w Polsce Środkowej, [w:] K. Jażdżewski (red.), Studia nad pradziejami Polski Środkowej, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 22, Łódź, s. 67-98.

1980 Wyniki badań wykopaliskowych w obrębie grobowca 8 w Sarnowie, woj. włocławskie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 27, s. 33-83.

1983 Wyniki badań archeologicznych na osadzie i cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1A w Sarnowie, woj. włocławskie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 30, s. 167-200.

1986 Osada i cmentarzysko fazy sarnowskiej kultury pucharów lejkowatych na stan. 1A w Sarnowie, województwo Włocławek, Sprawozdania Archeologiczne 38, 77-89.

1986a Podsumowanie wyników badań wykopaliskowych w obrębie grobowca 9 w Sarnowie, woj. włocławskie, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 33, s. 5-21.

1990 Z badań nad osadnictwem kultury pucharów lejkowatych w Sarnowie na Kujawach, Sprawozdania Archeologiczne 42, s. 109-127.

Williams H.

2008 Towards an Archeology of Cremation, , [w:] C. W. Schmitd, S. A. Symes (red.), The Analysis of Burned Human Remains, Academic Press, s. 259-287.

Winter L.

1884 Sitzungberichte der Anthropologischen Section der Naturforschenden Gesselschaft, Danzing.

Wiślański T.

1958 Sprawozdanie z prac ratunkowych w Zberzynie, pow. koniński, Przegląd Archeologiczny 10, s. 358.

1966 Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej, Wrocław-Warszawa-Kraków.

1969 Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej, Wrocław-Warszawa-Kraków.

1977 Bezkomorowy grobowiec megalityczny (tzw. kujawski) w Krępcewie nad Iną, stan. 4, gm. Kolin, woj. Szczecin, Sprawozdania Archeologiczne 29, s. 83-100.

1979 Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), Prahistoria Ziem Polskich II: Neolit, s. 165-260, Wrocław.

1984 Bezkomorowe grobowce na Ziemi Pyrzyckiej, [w:] A. Szymańska (red.), IX Sesja Pomorzoznawcza, Gdańsk, 22-23.III.1984 r., Materiały, Gdańsk, s. 20-24.

Wiśniewski E.

1974 Dolina Bachorzy – problem jej genezy i znaczenia w okresie średniowiecznym, Przegląd Geograficzny 66/2, s. 263-282.

Witt W.

1934 Urgeschicht des Stadt- Und Lakdkerises Stolp, Stolp.

1969 Übersicht über die urgeschichtlichen Epochen des Kreises Stolp, [w:] H. J. Eggers (red.), Pommersche Funde und Ausgrabungen aus de 30er und 40er Jahren. Textband zum 10. Beiheft, Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, s. 105-119.

Włodarczak P.

2006 Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 27-66.

2008 Absolute Chronology of the Barrow in Kolosy, Sprawozdania Archeologiczne 60, s. 151-168.

2013 Projekt badań chronologii absolutnej eneolitu i początków epoki brązu w Małopolsce, Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010, Nitra, s. 373 – 387

Woodward A.

2000 British Barrows. A Matter of Life and Death, Tempus.

Wojciechowski W.

1999 Sytuacja kulturowa w dorzeczu górnej Odry w neolicie, [w:] P. Valde-Nowak (red.), Początki osadnictwa w Sudetach, Kraków, s. 75-87.

2005 Grobowce megalityczne na przedpolu Sudetów, Folia Praehistorica Posnaniensia 13/14, s. 161-173.

Wojciechowski W., Cholewa P.

2006 Grobowce kujawskie kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin-Kraków, s. 225-234.

2011 Grobowce megalityczne u podnóża Sudetów, [w:] H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczak (red.), Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV-II tysiącleciu p.n.e., Kraków-Warszawa, s. 91-107.

Wojciechowski W., Cholewa P., Limisiewicz A.

2002 Wyniki rozpoznania terenowego i badań wykopaliskowych megalitycznego grobowca kujawskiego w rejonie Henrykowa, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 44, s. 177-186.

Woźny J.

1996 Symbolika wody w pradziejach Polski. Bydgoszcz.

Zakościelna A.

2006 Kultura lubelsko-wołyńska. Zagadnienia jej genezy, periodyzacji i chronologii, [w:] M. Kaczanowska (red.), Dziedzictwo cywilizacji naddunajskich: Małopolska na przełomie epoki kamienia i miedzi. The Danubian heritage: Lesser Poland at the turn of the Stone and Copper Ages, Kraków, s. 77–94.

Zagorskis E.

2004 Zvejnieki (northern Latvia) Stone Age cemetery, BAR International Series 1292, Oxford.

Zawiślak P.

2013 Obiekty neolityczne ze stanowiska 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (z badań Sławomira Jastrzębskiego w latach 1983-1985), [w:] A. Pozikhovskyi, J. Rogoziński, M. Rybicka (red.), Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej, Collectio Archaeologica Ressoviensis XXVI, Rzeszów, s. 109-214.

2013a Ceramika i krzemienie z osady kultury pucharów lejkowatych z Szumowa, stan. 10, pow. Puławy, [w:] A. Pozikhovskyi, J. Rogoziński, M. Rybicka (red.), Na pograniczu kultury pucharów lejkowatych i kultury trypolskiej, Collectio Archaeologica Ressoviensis XXVI, Rzeszów, s. 227-249.

Zollówna H.

1958 Grupa kopców w Koźmicach Wielkich, pow. Kraków, Acta Archaeologica Carpathica 1/1.

Zich B.

1993 Die Ausgrabungen chronisch gefährdeter Hügelgräber der Stein- und Bronzezeit in Flintbek, Kreis Rendsburg-Eckernförde. Ein Vorbericht', Offa 49/50 (1992/ 93), s. 15–31.

Zych R.

2002 Wielkie domostwa i grobowce typu kujawskiego w kulturze symbolicznej neolitu na ziemiach polskich, Rzeszów.

2004 Stanowisko KPL w Tarnawce 9, gm. Markowa, woj. podkarpackie, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 25, s. 281-302.

2008 Kultura pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej, Rzeszów.

Tabele

Tabela 1. Cmentarzyska – ogólne zestawienie cech przestrzennych

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole													
1	Borucin 2	2?	2?	-	●	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borzymie	1 < n < 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Buszkowo 1	1	1?	I	●?	●?	-	-	-	-	-	-	-
4	Buszkowo (Kolonia) 2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Byczyna	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Celinowo 2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Celinowo 19	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Chabsko 33	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Czarnocice	1 < n < 10	2	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●	-	-	-	-				
10	Czerlin	3?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Dziewierzewo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Faliszewo 1	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Gaj 1	2	2?	I	●	-	-	●	-	-	-	-	-
				II	-	-	-	-	-				
14	Gradowo	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Głuszynek 6	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Huta Padniewska 6	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Iłowo	n ≥ 4	1	I	●	-	●	-	●	-	-	-	-
18	Inowrocław 95	4	4	I(482)	●	-	-	-	-	●	-	-	-
				II	-	-	-	-	-				

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole													
18	Inowrocław 95	4	4	III	●	-	-	-	-				
				IV	-	-	-	-	-				
19	Janiszewek 1	13?	11	I	●	-	●	-	-	-	-	-	-
				II	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				V-XIII	●	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Janiszewo 1	3	-	-	-	-	-			-	-	-	-
21	Janiszewskie Dęby 2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Kijowiec 4	1	-	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Komorowo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Krusza-Zamkowa 13	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Kubłowo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Kuczkowo 1	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Leśniczówka 1	7	4	I	●	-	●	-	●	-	-	-	-
				II	●	●	-	-	●				
				III	●	-	●	-	●				
				IV	●	-	-	-	-				
28	Lubieniec	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Lubomin 5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Lubomin 6	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Lubraniec	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Łania 1?	3	?	?	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Łącko 6, 6A	2 ∨ 3	2 ∨ 3	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●		-	●	-				
				III?	-	-	-	-	-				
34	Nagórki Grabowskie 25	1	1	I	●	-	-	●		●	-	-	-
35	Nieborzyn 23	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Obałki 1	6	5	I	●?	-	-	-	●	-	-	-	-
				II	●	-	-	●	●				

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole													
36	Obałki 1	6	5	III	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				IV	-	-	-	-	-				
				V	-	-	-	-	-				
				VI	-	-	-	-	-				
37	Opatowice 1	1	1	I(31A, 31B)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Ościsłowo 5	3?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Piecki 1	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Piołunowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Piotrków Kujawski	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Podgaj 7A	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Przyborowo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Pścinek 1	n	-	-	●?	●?	-	-	-	-	-	-	-
45	Radojewice 29	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Radziejów-Płowce	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Redecz Krukowy 20	1	1	I	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Rogalki	1	1	I	●	-	-	-	●	-	-	-	-
49	Rostoka 5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Rzeszynek 1	2	2	I(A)	-	-	●	-	●	-	-	-	-
				II(B)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Sadok (Gawin) 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Sarnowo 1, 1A	9	9	I	●	-	-	-	●	●	-	-	-
				II	●	-	-	-	●				
				III	●	-	-	-	-				
				IV	●	●?	-	-	●				
				V	●	-	-	-	-				
				VI	●	-	-	-	-				
				VII	●	-	-	-	-				
				VIII	●	-	-	●	●				

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole													
52	Sarnowo 1, 1A	9	9	IX	●	-	-	●	-	●	-	-	-
53	Sarnowo k. Łani	1 < n < 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Skarbanowo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Słaboszewo	2	2	I	●?	●?	●	-	●	-	-	-	-
				II	●?	●?	●	-	●				
56	Sławsko-Dolne 34	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Słupeczka	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Służewo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Smarglin 22	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Sompolno	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Stróżewo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Świerczyn 21	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Świerczynek	2	2	I	●	-	●	-	●	-	-	-	-
				II	●	●	●	-	●				
64	Tupadły 2-3	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Tymień	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Wierzbinek	n	1	?	●	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Wietrzychowice 1	5	5	I	●	-	-	-	●	-	-	-	-
				II	●	-	-	-	-				
				III	●	-	-	-	-				
				IV	●	-	-	-	-				
				V	●	-	-	●	●				
68	Wólka Komorowska	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Zberzyn 3, 3 a	5	1?	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	-	-	-	-	-				
				III	-	-	-	-	-				
				IV	●	-	-	●	●				
				V	-	-	-	-	-				

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole													
70	Zberzynek 2	1	1	VI	-	-	-	-	●	-	-	-	-
71	Ziemięcin	1	1	-	●	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Złotków	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Żurawice 1	1	1	-	●	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe													
1	Dźwierzno	1 ∨ 2	-	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Grzybno	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Jeleniec	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Lembarg	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Nawra-Plebanka	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Przeczno	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Trzebcz	2 ∨ 3	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Trzebcz-Marynki	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Trzebcz-Nawra	2 ∨ 3	-	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe													
1	Chełmsko 43	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Konarzewo 5	1	1	I(2242)	●	●	-	-	-	-	-	-	-
3	Ocieszyn 18	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe													
1	Barnowo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borkowo 1	3	1?	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-
3	Damnica 3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Dąbrówno 2	43?	1	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Głuszynko	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gogolewko 21	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe													
7	Gogolewo 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Grąbkowo 1	2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwno 6	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kozy 32	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Kurozwęcz 38	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Łupawa 1	1	-	-	-	-	●	-	-	-	-	-	-
13	Łupawa 2	11	6	I	●?	-	●	-	-	●	●	-	●
				II	-	-	-	-	-				
				III	-	-	-	-	●				
				IV	●?	-	-	-	-				
				V	●	-	●	-	-				
				VI	-	-	-	-	-				
14	Łupawa 2A	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Łupawa 15	4	4	II	●	-	-	-	-	●	-	-	?
				III	●?	-	-	-	-				
				IV	●?	-	-	-	-				
				VII	-	-	-	-	-				
16	Łupawa 17	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Łupawa 18	6	3	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●	-	-	-	-				
				III	●	-	-	-	-				
18	Łupawa 24	2	-	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Łupawa 27	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Malczkowo 25	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Mikorowo (Leśnictwo) 4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Mostowo 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Mostowo 2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Runowo 7	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe													
25	Rzechcino 25	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Siemirowice 1A	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Szczypkowice 1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Węgierskie 2	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Warcimino 19	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Zgojewo 12	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Żochowo 12	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Żochowo 14	2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Żychlin 2	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
1	Babin 7	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Biełkowo 34	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	n > 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Brzesko 3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Brzesko 4	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Brzesko 5	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Brzesko 15	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Brzesko 47	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Brzesko 48	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Brzezina 3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Buniewice 1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Chrząszczewo 13	18?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Dąbrowa Nowogardzka	2	-	-	●?	-	●	-	-	-	-	-	-
14	Dębogóra 51	2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Dobropole Pyrzyckie 28	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Dolice 2	n ≥ 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Dolice 3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
18	Dolice 5a	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Dolice 18	1	1	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Dolice 112	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Jagów 1	1	-	-	●?	●?	-	-	-	-	-	-	-
22	Jarchlino	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Jastrzębiec 4	11	11	I(C297)	●	-	-	-	-	●	-	-	-
				II(D40)	-	-	-	-	-				
				III(D53)	-	-	-	-	-				
				IV(D60)	●?	-	-	-	-				
				V(D70)	●?	-	-	-	-				
				VI(D90)	-	-	-	-	-				
				VII(D145)	-	-	-	-	-				
				VIII(D146)	-	-	-	-	-				
				IX(D150)	-	-	-	-	-				
				X(D151)	-	-	-	-	-				
				XI(D165)	-	-	-	-	-				
24	Jesionowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Karnice 3	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Karsko 1	2	2	I	●?								
				II	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Kartlewo 7	1	-	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-
28	Kluczewo	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Kluki	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Kłęby	4	4	I	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
				III	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
				IV	-								
31	Kłodzino 1	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
32	Kołowo 20	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kosin 1	7?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Kosin 2	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Kosin 3	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Kosin 21	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Kosin 22	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Krępcewo 4	2	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Krępcewo 5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Kurcewo 1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Laskowo 1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Letnin 1, 2	10 < n < 20?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Letnin 3	1	1	-	●?	●?	-	-	-	-	-	-	-
44	Łabuń Wielki	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Łęczyna	1	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Małkocin 29	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Maszewo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Morzyca 1	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Nadarzyn	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Nieborowo 1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Nieborowo 30	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Oćwieka 1-4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Ostromice 16	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Parsów 1	1?	-	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Piasecznik 7	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Pomietów 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Przelewice 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Przelewice 17	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
60	Przelewice 18	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Przelewice 19	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Przelewice 20	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Przelewice 21	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Przelewice 22	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Przelewice 23	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Przelewice 24	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Przelewice 25	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Przybiernów	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Przywodzie 1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Radawka 14	1?	-	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Rekowo 9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Renice 6	3	3	I(A38)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				II(A287)	-	-	-	-	-				
				III(A288)	-	-	-	-	-				
73	Rościn 21	11?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Skowyrowice	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
75	Skronie	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76	Skroński Las	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
77	Stara Dąbrowa 1	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
78	Stare Chrapowo 21	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79	Stare Czarnowo	3	3?	-	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
80	Sulibórz	1	?	-	●	-	-	-	-	-	-	-	-
81	Sułkowo 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Swochowo 1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 42	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
85	Świerzno 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
86	Trzebień 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87	Ulikowo 33	2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Ulikowo 34	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
89	Warszyn 1	n ≥ 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90	Warszyn 2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
91	Wrzosowo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92	Zastań	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
93	Żabów 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
94	Żalęcino 1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Mazowsze													
1	Rybno 1	1	1	I	●	-	●	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Dolny Śląsk													
1	Muszkowice 18	6	1	II	●	-	●	-	-	-	-	-	-
2	Muszkowice 25	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Muszkowice 48	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA – Małopolska													
1	Antopol	1	1	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-
2	Broniszowice 5	2	1	I	●	●	-	●	●	-	-	-	-
3	Chruszczów-Kolonia 1	1	1	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-
4	Czyżów-Szlachecki 13	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Garbacz-Skała 1	5?	1?	I?	●?	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gorzyczany 4	1	-	-	●?		-	-	-	-	-	-	-
7	Grzybów 1	1	2	I	●	-	-	-	-	-	●	-	-
				II	●	-	-	-	-				
8	Karmanowice 35	5	5	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie													
				II	●	-	-	-	-				
8	Karmanowice 35	5	5	III	●	-	-	-	-	●	-	-	-
				IV	-	-	-	-	-		-	-	-
				V	●?	-	-	-	-		-	-	-
9	Karwin 43	1?	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kichary Nowe 2	1	1	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-
11	Klementowice 6	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Kolosy	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Kunów 1	2	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Las Stocki 71	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Lublin-Sławinek 2	3	3	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●								
				III	-	-	-	-	-				
16	Malice-Kościelne 1	2	2	I	●	●	-	●	-	●	-	-	-
				II	●	●	-	-	-				
17	Malżyce 30	3?	2?	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	●	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Malżyce 31	1	1	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Miłocin-Kolonia 1	2	2	I	●	-	-	-	-	●	●	●	-
				II	-	-	-	-	-				
20	Mydłów 58	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Nałęczów-Kolonia	1	1	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-
22	Nasławice 50	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Niedźwiedź 1	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Pawłów 3	3	3	I	●	●	-	●	-	●	-	-	-
				II	●								
				III	●	-	-	●	-				
25	Pawłów 10	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska													
26	Prusy 36	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Prusy 44	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Rudno Górne	3	3	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Sandomierz 105	1?	-	-	●	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Skołoszów 7	1	1	I	-	●	-	-	-	●	-	-	-
31	Słonowice 5	7	7	I	●	-	-	-	-	●	-	-	-
				II	●	-	-	-	-				
				III	●	-	-	-	-				
				IV	●	-	-	-	-				
				V	●	-	-	-	-				
				VI	●	-	-	-	-				
				VII	●	-	-	-	-				
				VIII	●	-	-	●	-				
				IX	-	-	-	-	-				
				X	-	-	-	-	-				
32	Stodoły-Kolonia 35	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Stryczowice 1A	1	1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Stryczowice 7	3?	3?	I	●	-	-	-	-	●	●	-	●
				II	-	-	-	-	-				
				III?	-	-	-	-	-				
35	Studzianki 7	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Szczytna 6	1	1	-	●	-	-	-	-	●	-	-	-
37	Strzelce Kolonia	1	1	-	●	-	-	-	-	●	-	-	-
38	Święcica 1	n	n	?	-	-	-	-	-	●	-	-	-
39	Świrna 1	1	1	I	-	-	-	-	-	●	-	-	-
40	Wąwolnica 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Zagaje Stradowskie	2	2	I	●	-	-	-	-	-	-	-	-
				II	-	-	-	-	-				

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń grobowca								Przestrzeń poza grobowcem			
		Liczba znanych grobowców	Grobowce badane	Nr badanego grobowca	Groby pierwotne	Groby wtórne	Inne konstrukcje kamienne	Inne konstrukcje drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.	Groby płaskie	Inne obiekty kamienne	Inne obiekty drewniane	Paleniska, śmietniska, itp.
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska													
42	Złota 6	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 2. Przestrzeń grobowca – architektura grobowców i grobów

Stosowane skróty:

- kształt grobowców: czw – czworokątny; kol – kolisty; kwa – kwadratowy; owa – owalny; pod - podkowiasty; pro – prostokątny; socz – soczewkowaty; tra – trapezoidalny.
- typ grobu: bnp – bezpośrednio na poziomie; bk – bruk kamienny; kd – konstrukcja drewniana; kk – konstrukcja kamienna; j - jama; pk – płaszcz kamienny; ok- obstawa kamienna; sk – skrzynia kamienna; wk – wypełnisko kamienne.
- relacja grobu do grobowca: pie – pierwotny; wtó – wtórny.
- wymiary grobu: dt – drewnianej trumny; j – jamy; jsp – spągu jamy; jst – stropu jamy; ok – obstawy kamiennej; pk- płaszcza kamiennego; sk – skrzyni kamiennej.

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
1	Borucin 2	I-II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borzymie	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Buszkowo 1	I	-	E-W	-	-	-	-	-	1?	-	pie ∨ wtó?	-	-	-	-	-
4	Buszkowo (Kolonia) 2	I-III?	-	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Byczyna	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Celinowo 2	I	tra	E-W	-	E	~ 94	~ 14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Celinowo 19	I	tra ∨ pro	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Chabsko 33	I	tra ∨ pro	SE-NW	-	-	n > 5,2	~ 3,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Czarnocice	I	tra	E-W	-	E	-	-	-	1	-	pie?	-	-	-	-	-
		II	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	pie? ∨ wtó	-	-	-	-	-
10	Czerlin	I-III	tra ∨ pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Dziewierzewo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
12	Faliszewo 1	I	tra	N-S	-	N	n > 25	~ 15	-	-	-	pie? ∨ wtó	-	-	-	-	-
13	Gaj 1	I	tra	E-W	-	E	120	~ 10,5	-	1	bnp	pie	E-W			-	~ 5 x 4,4 x 3
										2	bnp	pie	-				
		II	-	E-W	-	-	-	~ 13	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Gradowo	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Głuszynek 6	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Huta Padniewska 6	I	tra ∨ pro	NE-SW	-	W?	n > 4,4	~ 4	~ 4	1?	j	pie	N-S	SE-NW	~ 2,2 x 1 (j)		
17	Iłowo	I	tra	N-S	-	S	n > 18	~ 8	-	1	bnp	pie	E-W	-	-	-	-
										2	bnp	pie	SE-NW	-	-		
										3	bnp	pie	E-W	-	-		
18	Inowrocław 95	I(482)	pro ∨ ?	E-W ∨ N-S	-	-	~ 4,6	~ 2,6	~ 2,6	482A	oj	pie	N-S	-	~ 2,2 x 1 (j)	-	-
										482B	oj+pk	pie	E-W	SE-NW	~ 2,1 x 1,1 (j)		
18	Inowrocław 95	I(482)	pro ∨ ?	E-W ∨ N-S	-	-	~ 4,6	~ 2,6	~ 2,6	482C	oj	pie	?	-	~ 2,1 x ? (j)		
		III	tra ∨ pro?	E-W	SE-NW	-	n > 8	-	-	2453?	j	pie?	E-W	NE-SW	~ 1,2 x 0,7 (j)	-	-
		IV	owa?	N-S	-	-	n > 4	n > 3	n > 3	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Janiszewek 1	I	tra	E-W	-	E	~ 115	~ 8	-	1?	pk?	pie?	-	-	-	-	-
		II	tra	E-W	-	E	~ 60	-	-	1?	-	pie?	-	-	-	-	-
		III-IV	-	-	-	-	~ 60-100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V -XIII	tra	-	-	-		-	-	n	-	-	-	-	-	-	-
20	Janiszewo 1	I-III	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Janiszewskie Dęby 2	I-III	tra	N-S	-	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Kijowiec 4	I	tra	E-W	-	-	-	-	-	1?	-	pie?	-	-	-	-	-
23	Komorowo	I	tra	-	-	-	~ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
24	Krusza Zamkowa 13	I	tra	E-W	NE-SW	E	n > 13	~ 4	-	1	oj	pie	E-W	NE-SW	~ 1,2 x 0,6 (j)	-	-
25	Kubłowo	I-II	tra	-	-	-	~ 40	n ≤10	-	-		-	-	-	-	-	-
26	Kuczkowo 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
27	Leśniczówka 1	I	tra	NE-SW	-	NE	~ 71,5	~ 8,5	-	1	pj	pie?	NE-SW	-	~ 2,4 x 1,8 (j)	-	-
		II	tra	NE-SW	-	NE	~ 70	~ 10	-	1	pj+pk	pie	NE-SW	-	~ 2,8 x 1,3 (j)	-	-
										2	pj+pk	wtó	-	-	~ 2,7 x 1,7 (j)		
		III	tra	NE-SW	-	NE	~ 70	~ 7	-	1	pj	pie	NE-SW	-	~ 2,8 x 1,5 (j)		
										2	pj+ok	pie	NE-SW	-	~ 2,6 x 1,2 (j)		
										3	-	pie?	NE-SW	-	-		
		IV	tra	NE-SW	-	NE	n > 27,5	~ 8,5	-	1	-	pie	-	-	-	-	-
		V-VII	tra	NE-SW	-	NE?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Lubieniec	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Lubomin 5	I-II	-	E-W	-	-	~ 30	~ 15	~ 15?	-	-		-	-	-	-	-
30	Lubomin 6	I	tra	E-W	-	E	~ 50	~ 12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-V	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
31	Lubraniec	I?	tra?	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
32	Łania 1?	I	tra	E-W	-	-	-	-	-	1?	-	pie? ∨ wtó	-	-	-	-	-
		II-III	tra	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Łącko 6, 6A	I	tra?	E-W	-	E?	n > 9	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra?	E-W	-	E	~ 23,5	~ 9	~ 7	1	pj+bk	pie	NE-SW	-	3,4 x 2,2 (jst) 2,8 x 1,6 (jsp)	-	8 x 6,5
		III?	tra?	E-W	NE-SW	E?	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
34	Nagórki Grabowskie 25	I	-	N-S	-	S	n > 30	~ 18	-	21/ 2007	oj+wczp	pie	E-W	-	~ 2,5 x 1,2 (j)	-	~ 4,5 x 3
35	Nieborzyn 23	I-II	-	E-W	-	-	-	-	-	-			-	-	-	-	-
36	Obałki 1	I	tra?	E-W	SE-NW	E	n > 63	~ 12	-	1	pj+pk	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
										2	j+pk	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
										3	j+pk	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
										4	j+pk	pie	N-S	-	-	-	-
										5	pk?	pie	E-W	-	-	-	-
										6	-	pie	-	-	-	-	-
		II	tra?	SE-NW	-	SE	~ 65	~ 11	-	1	ok	pie	SE-NW	-	~ 3 x 1,4 (ok)	-	~ 4,8 x 4,8
		III	tra?	SE-NW	-	SE	-	-	-	1	pj+pk	pie	SE-NW	-	~ 2 x 0,7 (j)	-	-
		IV	tra	E-W	-	E	-	~ 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	kol?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	kol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Opatowice 1	I	-	E-W	NE-SW	E	n ≤30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Ościsłowo 5	I-III	-	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Piecki 1	I	tra	N-S	SE-NW	S	n > 5,5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Piołunowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Piotrków Kujawski	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Podgaj 7A	I	tra	NE-SW	-	NE	n > 23	~ 11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Przyborowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Pścinek 1	n	-	-	-	-	-	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-
45	Radojewice 29	I	tra ∨ pro	E-W	SE-NW	-	~ 12	~ 3,5	~ 3,5?	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Radziejów-Płowce	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Redecz Krukowy 20	I	tra	E-W	-	-	~ 80	~ 9	-	1	pj+pk?	pie	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
48	Rogalki	I	tra	E-W	-	W	n > 38	~ 14	-	1	ok	pie	N-S	-	~ 5 x 2,5 (ok)	-	-
										2	ok	pie	E-W	-	~ 3 x 1 (ok)		
49	Rostoka 5	I-II	tra ∨ pro	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Rzeszynek 1	I(A)	tra	E-W	SE-NW	E	~ 170	-	-	-		-	-	-	-	-	-
		II(B)	tra	E-W	SE-NW	E	~ 45	-	-	-		-	-	-	-	-	-
51	Sadok (Gawin) 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
52	Sarnowo 1, 1A	I	tra	NE-SW	-	NE	~ 77	~ 12	-	1	j+ok+pk	pie	NE-SW	-	~ 5 x 3,7 (pk) ~ 2 x 0,9 (ok)	-	-
		II	tra	NE-SW	-	NE	~ 83	~ 12	-	1	j+opk	pie	NE-SW	-	~ 4,5 x 3,5 (pk) ~ 3,6 x 2,6 (j)	-	-
										2	pk+ok	pie	NE-SW	-	~ 2,6 x 1,5 (j)		
										3	j+ok	pie	N-S	SE-NW	~ 2 x 1,3		
		II	tra	NE-SW	-	NE	~ 83	~ 12	-	4	j+ok	pie	-	-	-		
		III	tra	NE-SW	-	NE	~ 38,5	~ 9,5	-	1	pj+opk	pie	-	-	~ 2 x 1,1 (jsp)	-	-
		IV	tra	NE-SW	-	NE	~ 80	~ 11	-	1	pj+wk	pie	NE-SW	-	3,5 x 2 (j)	-	-
										2	ok	pie	NE-SW	-	-		
										3	pk	pie	-	-	-		
										4	pk	pie	-	-	-		
										5?	-	wtó	-	-	-		
		V	tra	NE-SW	-	NE	~ 76	~ 9,5	-	1	pk	pie	SE-NW	-	~ 3,5 x 3 (pk)	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
52	Sarnowo 1, 1A	VI	tra	E-W	NE-SW	E	~ 60	~ 11,5	-	1	j	pie	E-W	NE-SW	~ 3 x 1,1 (j)	-	-
		VII	tra	N-S	NE-SW	S	~ 75	~ 10	-	1?	-	pie?	N-S	NE-SW	-	-	-
										2?	pk	pie?	N-S	NE-SW	~ 3,6 x 1,2 (pk)		
										3?	ppk	pie?	N-S	NE-SW	-		
										4-5?	pk	pie?	E-W	SE-NW	-		
		VIII	tra	NE-SW	-	NE	~ 71	~ 12	~ 1	1	j+pk	pie	NE-SW	-	~ 4,8 x 3,2 (pk) 2,4 x 0,9 (j)	-	~ 10 x 6 ~ 12 x 9
										2	pj	pie	NE-SW	-	~ 1,7 x 0,6-0,5 (j)		
										3	pj	pie	E-W	NE-SW	~ 2,1 x 0,6-0,5 (j)		
		IX	tra	NE-SW	-	NE	~ 30	~ 10	~ 3	1	tj	pie	SE-NW	-	~ 2,7 x 1,8-1,5 (j)	-	~ 3 x 2,4
53	Sarnowo k. Łani	n	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
54	Skarbanowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Słaboszewo	I	tra	E-W	-	E	n > 15	-	-	?	-	-	?	-	-	~ 6 x 1	-
		II	tra	E-W	-	E	n > 15	-	-	?	-	-	?	-	-	-	-
56	Sławsko-Dolne 34	I	tra?	E-W	-	W?	~ 17	~ 14	-	1	j+ok	pie	E-W	-	~ 2 x 1,2 (j)	-	-
										2	j+ok	pie	E-W	-	~ 2,4 x 1,2 (j)		
										3	j+ok?	pie	E-W	-	~ 2 x 1,2 (j)		
										6	j+ok	pie	E-W	-	~ 2 x 1,2 (j)		
										7	j+ok?	pie	E-W	-	~ 2,5 x		

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
57	Słupeczka	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Służewo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Smarglin 22	I	tra ∨ pro	SE-NW	-	SE ∨ NW	-	~ 12?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Sompolno	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Strużewo	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Świerczyn 21	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Świerczynek	I	tra	N-S	-	S	n > 17	~ 10	-	1	gk+ok+pk	pie	N-S	-	~ 3 x 2,1	~ 6 x 1,3	
		II	tra	SE-NW	-	SE	n > 27	~ 15	-	1		pie	SE-NW	-	-	~ 9,3 x 1,7 ~ ? x 2	-
										2	ok	pie	SE-NW	-	-		
										3	ok	pie	NE-SW	-	-		
										4	-	pie	SE-NW	-	-		
										5?	-	-	-	-	-		
64	Tupadły 2-3	n	tra	NE-SW	-	W?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Tymień	I-IV	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	tra	E-W	-	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Wierzbinek	n	tra	SE-NW	-	SE	-	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-
67	Wietrzychowice 1	I	tra	SE-NW	-	SE	~ 76	~ 10	-	1	pk	pie	SE-NW	-	-	-	-
										2	pk	pie	E-W	-	-	-	-
		II	tra	SE-NW	-	SE	~ 93	~ 9	-	1	bnp	pie	SE-NW	-	-	-	-
		III	tra	SE-NW	-	SE	~ 115	~ 10	~ 2,5	1	ok+pk	pie	SE-NW	-	~ 3,6 x 2 (pk)	-	-
										2	ok+pk	pie	SE-NW	-	~ 2,5 x 1,8 (pk)	-	-
		IV	tra	SE-NW	-	SE	~ 30	~ 6,5	-	1	j	pie	-	-	~ 2 x ? (j)	-	-
		V	tra	SE-NW		SE	~ 47	~ 7,5	-	1	j	pie	SE-NW	-	~ 3,7 x 3 (j)	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																	
68	Wólka Komorowska	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Zberzyn 3, 3a	I	-	E-W	-	-	n ≥ 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	E-W	-	-	n ≥ 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	E-W	-	-	n ≥ 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	E-W	NE-SW	E	n < 57?	-	-	1	pk	pie	NE-SW	-	~ 2,2 x 1,2 x 0,8 (pk)	-	~ 4,5 x 4
		V	-	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Zberzynek 2	VI	-	E-W	SE-NW	E	~ 70	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Ziemięcin	I	tra?	E-W	-	E	~ 160	-	-	n	kk?	-	-	-	-	-	-
72	Złotków	n	-	-	-	-	-	-	-		-		-	-	-	-	-
73	Żurawice 1	I	-	-	-	-	~ 65	-	-	1	kk?	pie?	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Ziemia chełmińska																	
1	Dźwierzno	I (i II?)	tra	-	-	-	-	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-
2	Grzybno	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Jeleniec	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Lembarg	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Nawra Plebanka	I	tra	E-W	?	-	~ 68	~ 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Przeczno	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Trzebcz	I	tra	E-W	-	E	~ 60	~ 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II (i III?)	pro ∨ tra	E-W	-	E (i W)?	~ 65	~ 10-12	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Trzebcz-Marynki	I-II	tra	E-W	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Trzebcz-Nawra	I	tra	-	-	-	~ 30	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	-	-	-	~ 7-8	-	-	?	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA – ziemia chełmińska																	
9	Trzebcz-Nawra	III?	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA – Wielkopolska Środkowa																	
1	Chełmsko 43	I?	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
2	Konarzewo 5	I (2242)	pro?	N-S?	SE-NW?	-	n > 11	n > 8	n > 8	2242 (SK1)	j?	pie	-	-	-	-	-
										2242 (SK2)	j?	pie	-	-	-		
										2242 (SK3)	j?	pie	-	-	-		
										2242 (SK4)	j?	pie	-	-	-		
										2258	j	pie	E-W	-	~ 1,2 x 0,9 (j)		
										2261	j	pie	-	-	~ 0,5 x 0,4 (j)		
										2266	j	pie	-	-	~ 0,4 x 0,2 (j)		
										2267	j	pie	SE-NW	-	~ 1,1 x 0,9 (j)		
										-	-	wtó	-	-	-		
3	Ocieszyn 18	1?	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	pie? ∨ wtó	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																	
1	Barnowo	I	tra	E-W	-	E?	n > 20?	n > 5?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	czw	-	-	-	~ 4	~ 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borkowo 1	I	pro	E-W	NE-SW	-	~ 31	~ 11	~ 11	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	pro	E-W	-	-	~ 29	~ 9	~ 9	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	pro	E-W	NE-SW	-	~ 20	~ 10	~ 10	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Damnica 3	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																	
4	Dąbrówno 2	I	-	-	-	-	-	-	-	1	sk+bk	-	-	-	-	-	-
										2	sk	-	-	-	-	-	-
		II -XLIII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Głuszynko	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gogolewko 1	I	tra	E-W	-	-	~ 17	~ 6	~ 4	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Gogolewko 21	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Grąbkowo 1	I-II	tra ∨ pro	E-W	-	-	~ 25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwno 6	I-IV	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kozy 32	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Kurozwęcz 38	I	tra	E-W	-	W	n > 10	n > 6-7?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	N-S	-	S	n > 20?	~ 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	tra	E-W	-	W	~ 25	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Łupawa 1	I	tra ∨ pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Łupawa 2	I	tra	E-W	NE-SW	E	~ 30,3	~ 8,4	~ 3,8	1A	-	pie?	-	-	-	-	-
										1B	bnp?	pie?	-	-	-	-	-
										1C	bnp?	pie?	-	-	-	-	-
		II	tra	N-S	SE-NW	S	~ 12	~ 6	~ 3,3	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	E-W	SE-NW	E	~ 11	~ 5	~ 2	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	tra	E-W	SE-NW	E	~ 23,8	~ 6,8	~ 4,7	4A	bnp?	pie?	-	-	-	-	-
		V	tra	E-W	SE-NW	E	~ 26,3	~ 6	~ 3,7	5A	sk	pie	-	-	1,4 x 1,4 x 0,8 (sk)	~ 3,5 x 3,2	-
										5B	sk	pie	-	-	1,1 x 1 x 0,8 (sk)		
		VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VII	tra	NE-SW	-	NE	~ 25	~ 7,5	~ 3	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																	
13	Łupawa 2	VIII	tra	N-S	-	N	~ 27	~ 5,5	~ 4,5	-	-	-	-	-	-	-	-
		IX	tra	SE-NW	-	NW	~ 11	~ 5	~ 2	-	-	-	-	-	-	-	-
		X	tra	E-W	SE-NW	W	~ 32	~ 5,5	~ 4	-	-	-	-	-	-	-	-
		XI	tra	E-W	SE-NW	W	~ 35,5	~ 6	~ 4,5	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Łupawa 2A	I	tra	SE-NW	-	NW	~ 31,5	~ 8	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	SE-NW	-	NW	~ 30	~ 5	~ 2	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	SE-NW	-	NW	~ 28	~ 3?	~ 3?	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	tra	SE-NW	-	NW	~ 17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Łupawa 15	II	tra	N-S	NE-SW	S	~ 15	~ 6	~ 2,5	1	pj+pk	pie	E-W	-	-	-	-
		III	tra	E-W	SE-NW	NW	~ 12,2	~ 5,3	~ 2,5	1?	pj+ppk	pie	E-W	SE-NW	-	-	-
		IV	tra	E-W	-	W	~ 9	~ 4,7	~ 2,6	I	j+ks	pie?	N-S	-	-	-	-
										II	j+pk+ks	pie?	N-S	-	-		
		VII	tra ∨ pro	N-S	-	-	~ 17,5	~ 3?	~ 3?	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Łupawa 17	I-VI	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Łupawa 18	I	tra	SE-NW	-	-	~ 56	~ 10	~ 4,5	1	oj+bk	pie	SE-NW	-	~ 2 x 0,8 (j)	-	-
		II	tra	SE-NW	-	-	~ 39	~ 7	~ 3,5	1	-	pie	-	-	-	-	-
										2	bnp?	pie	-	-	-		
		III	tra	E-W	-	-	~ 34	~ 8	~ 4,5	1	-	pie	-	-	-	-	-
		IV-VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Łupawa 24	I	-	-	-	-	~ 24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	~ 24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Łupawa 27	I															
20	Malczkowo 25	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Mikorowo (Leśnictwo) 4	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Mostowo 1	I	tra	NE-SW	-	NE	~ 50	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Środkowe																	
23	Mostowo 2	I	tra?	NE-SW	-	NE	~ 45	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Runowo 7	I	tra ∨ pro	-	-	-	~ 10	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Rzechcino 25	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Siemirowice 1A	I	tra	-	-	-	~ 18,5	~ 4,5	~ 3	1	sk	pie	-	-	-	-	-
27	Szczypkowice 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Węgierskie 2	I?	tra ∨ tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Warcimino 19	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Zgojewo 12	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Żochowo 12	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Żochowo 14	I-II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Żychlin 2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
1	Babin 7	I-II	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III-IV	pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Biełkowo 34	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	I-II	tra	E-W	?	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	III	pro	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	pro	N-S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Brzesko 3	I	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Brzesko 4	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Brzesko 5	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Brzesko 15	I-II	kol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Brzesko 47	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Brzesko 48	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																	
10	Brzezina 3	I-IV	pro?	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Buniewice 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Chrząszczewo 13	I-XVIII	kol?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Dąbrowa Nowogardzka	I	tra	-	-	-	~ 36	~ 9		1?	sk	pie ∨ wtó	-	-	-	-	-
		II	tra	-	-	-	-	-	-				-	-	-	-	-
14	Dębogóra 51	I-II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Dobropole Pyrzyckie 28	I	czw	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-III	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Dolice 2	I-III	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Dolice 3	I	pro	E-W	-	-	~ 53	~ 7,5	~ 7,5	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Dolice 5a	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Dolice 18	I	tra	-	-	-	~ 45	~ 8	-	1?	sk	pie?	-	-	-	-	-
20	Dolice 112	n	kwa i kol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Jagów 1	I	tra	E-W	-	E	~ 26	~ 9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Jarchlino	I	tra	-	-	-	~ 24	~ 6,5?	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra?	-	-	-	~ 40	~ 6,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Jastrzębiec 4	I (C29)	owa	NE-SW	-	-	9,4	5	-	C298	pj	pie	NE-SW	-	3,2 x 1 (j)	-	-
		I (D40)	2 x owa	N-S	SE-NW	S?	6,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II (D53)	owa	N-S	-	-	12,4	3,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III (D60)	owa	N-S	SE-NW	-	6,1	3,5	-	D55	j	pie?	SE-NW	-	~ 2 x 1 (j)	-	-
		IV (D70)	owa/pro	N-S	SE-NW	-	7,6	3,5	-	D67	oj	-	N-S	SE-NW	~ 1,5 x 0,8 (j)	-	-
		V (D90)	owa	N-S	SE-NW	-	10,2	3,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
23	Jastrzębiec 4	VI (D145)	tra/owa	SE-NW	-	NW	8,6	5	2,5	-	-	-	-	-	-	-	-
		VII (D146)	pro	SE-NW	-	-	12,8	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VIII (D150)	pro	SE-NW	-	-	6,3	5,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IX (D151)	owa/pro	SE-NW	-	-	7,8	3,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		X (D165)	owa/pro	SE-NW	-	-	6,7	3,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Jesionowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Karnice 3	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Karsko 1	I	tra	E-W	-	-	~ 43	~ 7	~ 4	1?	pk	pie?	-	-	~ 3 x 1 (pk)	-	-
		II	tra	E-W	-	-	~ 37	~ 5,6	~ 4	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Kartlewo 7	I	-	-	-	-	-	-	-	?	-	wtó	-	-	-	-	-
28	Kluczewo	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Kluki	I-III	tra	SE-NW	-	SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Kłęby	I	tra	E-W	-	E	~ 15	~ 7	-	1?	sk?	-	-	-	-	-	-
		II	tra	E-W	-	W	~ 45	~ 4	-	1?	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	E-W	-	-	~ 35	~ 5	-	1?	sk	-	-	-	-	-	-
		IV	-	E-W	-	-	~ 18	~ 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Kłodzino 1	I	tra	E-W	-	-	~ 31	~ 7,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Kołowo 20	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kosin 1	I-V	tra	E-W	NE-SW	E	~ 31		-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI-VII	owa?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Kosin 2	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
35	Kosin 3	I-XXI	-	-	-	-	-	–	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Kosin 21	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Kosin 22	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Krępcewo 4	I	tra	E-W	-	E	~ 48	~ 13	~ 5	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra?	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Krępcewo 5	I	kol?	-	-	-	~ 12	~ 10	~ 10?	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Kurcewo 1	I	tra	N-S	SE-NW	S	~ 157	~ 3,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	N-S	SE-NW	S	~ 31,2	~ 3,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Laskowo 1	1	tra	E-W	-	E	~ 23	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Letnin 1, 2	III	pro	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	N-S	-	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III-V	tra	N-S	-	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		n	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Letnin 3	I	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	pie ∨ wtó	-	-	-	-	-
44	Łabuń Wielki	III	tra	E-W	-	E	~ 4-9	~ 2-2,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Łęczyna	I	tra	E-W	-	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Małkocin 29	I?	tra?	-	-	-	~ 30	~ 5-6	~ 5-6?	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Maszewo	n	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Morzyca 1	I?	pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Nadarzyn	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Nieborowo 1	II	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Nieborowo 30	I	pro	SE-NW	-	-	~ 28	~ 6	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Oćwieka 1, 2, 3, 4	I	tra	SE-NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-III	pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
53	Ostromice 16	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Parsów 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	1?	psk?	-	-	-	~ 7,5 x 2,5 x 0,9	-	-
55	Piasecznik 7	I	tra	E-W	-	-	~ 15 (30?)	~ 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	N-S	-	-	~ 8	~ 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	I	tra	E-W	-	E	~ 70	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	II	tra	E-W		E	~ 70	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	E-W	-	E	~ 45	~ 7,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Pomietów 1	n	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Przelewice 1	I	-	-	-	-	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Przelewice 17	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Przelewice 18	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Przelewice 19	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Przelewice 20	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Przelewice 21	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Przelewice 22	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Przelewice 23	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Przelewice 24	I	tra	E-W	-	E?	n ≤ 80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Przelewice 25	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Przybiernów	n	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Przywodzie 1	I-IV	pro ∨ tra	SE-NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Radawka 14	I?	-	-	-	-	-	-	-	1?	kk?	-	-	-	-	-	-
71	Rekowo 9	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Renice 6	I (A38)	owa	N-S	NE-SW	-	14	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II (A287	pro ∨ owa	N-S	NE-SW	-	n ≥ 13	~ 6	~ 6	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
72	Renice 6	III (A288)	2 x owa?	N-S	NE-SW	-	~ 34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Rościn 21	I-XI?	tra ∨ pro	-	-	-	n ≥100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Skowyrowice	n	tra	E-W	-	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
75	Skronie	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76	Skroński Las	I?	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
77	Stara Dąbrowa 1	I -XXII	tra ∧ pro	-	-	-	~ 7-10	~ 3,5-6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
78	Stare Chrapowo 21	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79	Stare Czarnowo	I	-	-	-	-	-	-	-	1?	sk?	-	-	-	-	-	-
										2?	sk?	-	-	-	-		
		II-III	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
80	Sulibórz	I	tra	E-W	-	E	~ 40	~ 12	-	1	sk	-	-	-	-	-	-
81	Sułkowo 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Swochowo 1	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
83	Swochowo 2	I	pro	-	-	-	~ 8	~ 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 42	I	pro	E-W	-	-	~ 15-20	~ 3-3,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
85	Świerzno 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
86	Trzebień 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87	Ulikowo 33	I?	-	E-W	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II?	-	E-W	-	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Ulikowo 34	I	-	NE-SW	-	-	15	3,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	NE-SW	-	-	30	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	NE-SW	-	-	15	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	NE-SW	-	-	40	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
89	Warszyn 1	I-III?	tra ∨ pro	E-W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Zachodnie																	
90	Warszyn 2	I-II	tra ∨ pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
91	Wrzosowo	I	-	N-S	-	-	~ 22	~ 6,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92	Zastań	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
93	Żabów 1	I	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
94	Żalęcino 1	III	tra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Mazowsze																	
1	Rybno 1	I	tra	E-W	-	E	~ 40-50	~ 9	-	1	-	pie	-	-	-	~ 17 x 2,5 x 1,2	-
										3	-	pie	N-S	SE-NW	~ 2 x 0,7-0,3		
										4	pk	pie	N-S	SE-NW	~ 2,4 x 1,1-0,5 (pk)		
GRUPA WSCHODNIA - Dolny Śląsk																	
1	Muszkowice 18	I	tra	E-W	-	E	~ 29	~ 7,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	E-W	-	E	~ 36	~ 9	-	1	bnp	pie	E-W	-	-	-	-
		III	tra	E-W	-	E	~ 14,4	~ 5,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	tra	E-W	-	E	~ 28	~ 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	tra	E-W	-	E	~ 29,5	~ 7,4	-	-		-	-	-	-	-	-
		VI	tra	E-W	-	E	~ 28	~ 7,5	-	-		-	-	-	-	-	-
2	Muszkowice 25	I	tra	EW	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
		IV	tra	E-W ∨ SE-	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA WSCHODNIA – Dolny Śląsk																	
2	Muszkowice 25	V	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
3	Muszkowice 43	I	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
		IV	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	tra	E-W ∨ SE-NW	-	E ∨ SE	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
1	Antopol	I	owa	-	-	-	9	7,1	-	2	ok	pie	E-W	SE-NW	-	-	-
										4	ok	pie	N-S	-	-		
										7	ok	pie	E-W	-	-		
										8	ok	pie	E-W	-	-		
										9	ok	pie	E-W	-	-		
										11	ok	pie	E-W	-	-		
2	Broniszowice 5	I	tra	E-W	SE-NW	E	25-30	10	-	1	bnp	wtó	-	-	-	-	4 x 2
										2	bnp?	pie	-	-	-		
										3	ok	pie	SE-NW	-	~ 1,8 x 0,8		
		II	-	-	-	E?	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
3	Chruszczów-Kolonia 1	I	pro?	E-W	NE-SW	-	S = 25 m2			1	pk	pie	E-W	-	~ 3 x 1,2	-	-
										21	pk	pie	E-W	-	~ 1,6 x 1		
										22	pk	pie	E-W	-	~ 2 x 1,5		
										23	pk	pie	N-S	-	~ 2,2 x 2,2		

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
4	Czyżów-Szlachecki 13	I	-	NE-SW	-	-	-	-	-	1	j+pk	pie?	NE-SW	-	-	-	-
5	Garbacz-Skała 1	I(A)	-	-	-	-	-	-	-	1?	kk?	pie?	-	-	-	-	-
		II (B-E)	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
6	Gorzyczany 4	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
7	Grzybów 1	I	tra	E-W	SE-NW	E	n > 31	7	2	1	tk pk+bk	pie	-	-	~ 5 x 3,5 (pk)	-	-
		II	tra	E-W	SE-NW	E	27	7	4,5	1	tk pk+bk	pie	-	-	~ 4,5 x 3 (pk)	-	-
8	Karmanowice 35	I	pro	E-W	SE-NW	-	15	3	3	11/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 2 x 1	-	-
										13/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 1,8 x 0,8		
										14/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 1,3 x 0,5		
										15/88	ok	pie	E-W	SE-NW	-		
										16/88	ok	pie	N-S	NE-SW	~ 2 x 0,9		
										17/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 2,5 x 1,2		
										18/88	?	pie	E-W	SE-NW	-		
										19/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 1,5 x 0,7		
		I	pro	E-W	SE-NW	-	15	3	3	20/88	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 2,6 x 1,2	-	-
		II	pro	E-W	SE-NW	-	15	2	2	23/89	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 1,9 x 0,8	-	-
										27/89	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 1,7 x 0,8		
										28/89	ok	pie	E-W	SE-NW	~ 2 x 1		
		III	pro	E-W	SE-NW	-	8	2	2	29/89	ok+pk	pie	E-W	SE-NW	~ 2,1 x 0,9	-	-
										30/89	ok+pk	pie	E-W	SE-NW	~ 2, x 1,0		

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
8	Karmanowice 35	IV	tró	E-W	SE-NW	W	8	2	-	-		-	-	-	-	-	-
		V	pro	SE-NW	-	-	11,5	2	2	?		-	-	-	-	-	-
9	Karwin	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
10	Kichary Nowe 2	I	tra ∨ pro	NE-SW	-	-	19	4,5-5	4,5-5	1	j+ok+pk+bk	pie	NE-SW	-	~ 2,2 x 0,8 (j)	-	-
										5	j+ok+bk	pie	NE-SW ∨ SE-NW	-	~ 2,8 x 2 (j)		
										6	j+ok+pk+t	pie	NE-SW	-	~ 2 x 1 (j)		
										14	j+ok+pk+bk	pie	NE-SW	-	~ 2 x 1 (j)		
										21	j+ok+pk+bk	pie	NE-SW	-	~ 2 x 1,8 (j)		
11	Klementowice 6	I	pro	E-W	-	-	19,7	4,2	4,2	1	bnp	pie	-	-	-	-	-
										2	ok	pie	E-W	-	-		
										3	pk	pie	E-W	-	~ 1,6 x 0,7 (pk)		
12	Kolosy	V?	kol?	-	-	-	r = 30			1?	kk?	pie	-	-		-	-
										2	j	pie	NE-SW	-			
										3	j+ok+pk+t?	pie	NE-SW	-	~ 3,5 x 2,2 (j)		
13	Kunów 1	I	tra	E-W	-	-	30	5	-	1	ok+pk	pie?	-	-	-	-	-
14	Las Stocki 71	I	pro	NE-SW	-	-	8,5	1,3-1,5	1,3,-1,5	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Lublin-Sławinek 2	I	tra ∨ tra	E-W	-	E	n > 50	n > 7,8	-	1	j+pk+bk	pie	N-S	-	~ 2,1 x 1,3 (pk)	-	-
										2	j+pk	pie	E-W	-	~ 2,7 x 1,6 (pk)		
										3	j+pk	pie	E-W	SE-NW	~ 2,5 x 1,2 (pk)		
		II	tra	E-W	-	E?	n > 20	8,8	-	1	pk	pie?	E-W	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
15	Lublin-Sławinek	III	tra	E-W	-	E?	n > 14,4	-	-	-		-	-	-	-	-	-
16	Malice-Kościelne 1	I	tra	NE-SW	-	NE	27	4,5-5	2	10	j+pk+bk+wk	pie	NE-SW	-	~ 2,3 x 1,4 (j)	-	?
										14	j+wk	pie	N-S	SE-NW	~ 1,8 x 0,7 (j)		
										21	j+ok	pie	NE-SW	-	~ 2,4 x 1,2 x 0,5 (sk)		
										31	j+pk	pie	N-S	SE-NW	~ 1,8 x 0,7 (j)		
										12/1	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/2	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/3	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/4	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/5	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/6	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/7	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/8	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/9	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/10	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/11	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/12?	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/13	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/14	?	wtó	NE-SW	-	-		
										12/15?	?	wtó	NE-SW	-	-		

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
16	Malice Kościelne 1	II	tra	NE-SW	-	NE	n > 24-25	7,8	1,5	1	j+ok	wtó	NE-SW	-	~1 x 2 (j)	-	-
										2	j	wtó	NE-SW		~1 x 2 (j)		
										3	j	pie	N-S	SE-NW	~ 2,5 x 1,3 (j)		
										15	j	wtó	-	-	-		
										16/1	pk	wtó	NE-SW	-	-		
										16/2	pk?	wtó	NE-SW	-	-		
										16/3	?	wtó	E-wtó	-	-		
17	Malżyce 30	I	kol	-	-	-	r = ∈ (10, 20)			1	j	pie	E-W	-	~ 3,2 x 1,4 (j)	-	-
		II	owa ∨ tra	NE-SW	-	NE?	-	-	-	1	j+ok+wk	pie	E-W	-	~ 2,6 x 2,2 (j)	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
18	Malżyce 31	I	tra?	SE-NW	-	-	-	-	-	1	ok+bk?	pie	SE-NW		3,3 x 1,4 (j)		
19	Miłocin-Kolonia 1	I	tra	E-W	SE-NW	E	n > 28?	6,5	-	1	j+pk	pie	E-W	-	~ 3,2 x 1,5 (j) ~ 4,6 x 2,1 (pk)	-	-
		II	tra?	E-W	SE-NW	E	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
20	Mydłów 58	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
21	Nałęczów-Kolonia	I	pro ∨ tra?	E-W	-	-	15	3,5-5	3,5-5	11	bnp	pie	E-W	-		-	-
										12	ok	pie	E-W	-	~ 2 x 0,7		
										13	pk	pie	E-W	-	-		
										14	pk	pie	E-W	-	-		
										15	j+ok+pk	pie	E-W	-	-		
22	Nasławice 50	V?	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
23	Niedźwiedź 1	I	tra	E-W	-	E	45	10	4,5	-		-	-	-	-	-	-
24	Pawłów 3	I	tra	E-W	-	E	52	8,5	3	32	pk	wtó	E-W	-	-	-	?
										33	pk	wtó	E-W	-	-		
										34	j	wtó	E-W	-	-		
										36a	j+ok+pk+bk	pie	E-W	-	~ 2,5 x 1,4 (ok)		
										36b	j+ok+pk+bk	pie	E-W	-	~ 3,1 x 2,2 (ok)		
										37	j+pk	wtó	E-W	-	-		
										40	j+pk	wtó	E-W	-	-		
										41	j+pk	wtó	E-W	-	-		
		II	socz?	E-W	NE-SW	E	30	5	2,5	1	ok+pk	pie	E-W	NE-SW	~ 2 x 0,5 (sk)	-	-
										2	ok+pk	pie	E-W	SE-NW	~ 1 x 0,4 (sk)		
										3	j+wk	pie	E-W	NE-SW	~ 2,1 x 1 (j)		
										4	ok	pie	N-S	-	~ 1 x 0,3		
										5	j+ok+wk	pie	N-S	-	~ 1,3 x 0,6 (j)		
										6	j+ok	pie	N-S		~ 2 x 1 (j)		
										7	j	pie	N-S	-	~ 1,9 x 1,1 (j)		
		III	tra?	E-W	NE-SW	E	15?	-	-	16	j+ok+bk+wk	pie	N-S	-	~ 2 x 1 (j)		4,5 x 3,8
										17	j+ok+bk+wk	pie	E-W	-	~ 2 x 1,1 (j)		
										19	j+ok+bk+wk	pie	E-W	-	~ 2,4 x 0,8 (j)		
25	Pawłów 10									1	-	pie	E-W	-	-	-	-
26	Prusy 36	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
27	Prusy 44	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Rudno Górne	I-III	tra ∨ pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Sandomierz 105	I	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-	-	-	-
30	Skołoszów 7	I	tra	E-W	NE-SW	E	38	10	2,5	626	j	pie	E-W	NE-SW	~ 1 x 0,4 (j)	-	-
										627	j	pie	E-W	NE-SW	~ 3,1 x 1,4 (j)		
										1267	j	pie	E-W	-	~ 2,5 x 1,2 (j)		
										1268	j+t	pie	E-W	-	~ 1,3 x 0,7 (j)		
										1269	j+t	pie	E-W	-	~ 2,3 x 0,7 (j)		
										1270	j	pie	E-W	-	~ 2 x 0,9 (j)		
										1271	j+t	pie	E-W	NE-SW	~ 2,9 x 1,2 (j)		
31	Słonowice 5	I	tra	E-W	-	E	110-120	10	3	1	kk?	pie	E-W	-	-	-	-
		II	tra	E-W	-	E	n ≥ 60	10	-	1	kk?	pie	E-W	-	-	-	?
		III	tra	E-W	NE-SW	E	n > 30	8	-	1	j+t?	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
		IV	tra	E-W	NE-SW	E	n > 20	5	-	1	j+t?	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
		V	tra	E-W	NE-SW	E	n > 20	8	-	1	j+pk	pie	E-W	NE-SW	-	-	-
		VI	tra	E-W	-	E	n > 20	10	-	1	ok+pk+bk	pie	E-W	-	-	-	-
										2	ok+bk+t?	pie	E-W	-	-		
										3	ok	pie	E-W	-	-		

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
31	Słonowice 5	VII	tra	E-W	-	E	60-70	9	-	54/ 2005	j+kd	pie	N-S	-	~ 3 x 1,2 (j)	-	-
										55/ 2005	j	pie? ∨ wtó	E-W	-	-		
										152/ 2012	ok+bk	pie	E-W	-	-		
		VIII	tra	E-W	-	E	n > 50	9	-	102 /2012	j+kdt? +wgb	pie	N-S	-	~ 2,5 x 1,2 (j)	-	3,5 x 2,5
										103/ 2012	j+kdt? +wgb	pie	E-W	-	~ 2,5 x 1,2 (j)		
										104 /2012	j+kdt? +wgb	pie	E-W	-	~ 3,3 x 1,7 (j)		
		IX	tra	E-W	-	E	~ 30	7	-	129 /2012	j+kd	pie	E-W	-		-	-
										135 /2012	j+kd	pie	E-W	-	~ 3 x 1,2 (j) ~ 2,8 x 1,4 (dt)		
		X	tra	E-W	-	E	n > 20	7	-	-		-	-	-	-	-	-
32	Stodoły-Kolonia 35	1	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
33	Stryczowice 1A	I															
34	Stryczowice 7	I	tra	SE-NW	-	SE	n > 21	n > 5,4	n < 3,4	1	bnp	pie	SE-NW	-	-	-	-
										2	bnp	pie	SE-NW	-	-		
										3	ok	pie	SE-NW	-	-		
										4?	ok+pk?	pie?	-	-	-		
		II	tra	SE-NW	-	SE	n > 14	-	-	-		-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
35	Studzianki 7	I?	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Nr grobowca	Kształt grobowca	Orientacja grobowca	Odchylenie grobowca	Kierunek czoła grobowca	Długość grobowca	Szerokość (czoła) grobowca	Szerokość (wierzch.) grobowca	Nr grobu	Typ grobu	Stosunek grobu do grobowca	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innej konstrukcji kamiennej	Wymiary innej konstrukcji drewnianej
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																	
36	Szczytna 5	I	tra ∨ pro	E-W	-	E	n > 26,3	-	-	363	j	pie	E-W	-	~ 2,8 x 1,4 (j)	-	-
37	Strzelce-Kolonia	I	tra ∨ pro	E-W	SE-NW	E	n > 5	-	-	1	pk	pie	E-W	-	~ 3,8 x 2,5 (pk)	-	-
38	Święcica 1	n	tra ∨ pro	E-W	-	E	-	-	-	1	kk?	pie?	E-W	SE-NW	-	-	-
										2	ok+pk	pie?	E-W	SE-NW	~ 2 x 0,5?		
										3	ok+pk	pie?	E-W	SE-NW	-		
										4	ok+pk+bk	pie?	E-W	SE-NW	~ 2 x 1?		
39	Świrna 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-
40	Wąwolnica 7	I	tra	SE-NW	-	SE	n > 46	10-11	n < 7,5	1	j+ok+pk+bk	pie	SE-NW	-	~ 3,3 x 2,1 (pk)	-	-
41	Zagaje Stradowskie	I	tra	SE-NW	-	SE	20	7	4	1/59	j+ok+bk	pie	SE-NW	-	~ 2,3 x 0,8 (sk)	-	-
		II	tra	SE-NW	-	SE	40	7	4,5	-		-	-	-	-	-	-
42	Złota 6	I	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-

Tabela 3. Przestrzeń grobowca – charakterystyka pochówków i ich wyposażenia

Stosowane skróty:

- rodzaj pochówku: inh – inhumacja; krem – kremacja; inh cz – inhumacja, cząstkowy
- układ zwłok: wyp – wyprostowany; skur - skurczony
- kategoria wieku: inf – *infans*; juv – *juvenis*; adu – *adultus*; mat – *maturus*; sen - *senilis*

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																												
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursz.	Przedmioty miedz.	Inne	
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																						
1	Borucin 2	I-II?	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borzymie	I	1?	1?	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Buszkowo 1	I	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Buszkowo (Kolonia) 2	I-III?	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Byczyna	I	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Celinowo 2	I	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Celinowo 19	I	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Chabsko 33	I	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Czarnocice	I	1	1	inh	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	n	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Czerlin	I-III?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Dziewierzewo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Faliszewo 1	I	-	5	inh	-	W	-	-	*inf I ∨ II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	-	-	-	-	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	-	-	-	-	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																						
12	Faliszewo 1	I	-	5	inh	-	-	-	0-1	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	-	-	-	0-1	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Gaj 1	I	1	1	inh	wyp	W	♂	~ 65	*sen*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
			2	1	inh	wyp	W	♂	~ 35	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Gradowo	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Głuszynko 6	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Huta Padniewska 6	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Iłowo	I	1	1	inh	wyp	W	-	osob dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Inowrocław 95	I (482)	482A	1	inh	-	-	♀	~ 30-35	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			482B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			482C	1?	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	2453?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Janiszewek 1	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V -XIII	n	n	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kość.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																					
20	Janiszewo 1	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Janiszewskie Dęby 2	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Kijowiec 4	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Komorowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Krusza-Zamkowa 13	I	1	1	inh	wyp	SW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
25	Kubłowo	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Kuczkowo 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Leśniczówka 1	I	1	1	inh	wyp	E ∨ NE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	1	1	inh	wyp	SW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	SW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
			3	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	1	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V -VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Lubieniec	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Lubomin 5	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Lubomin 6	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Lubraniec	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Łania 1?	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynowe	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																				
33	Łącko 6, 6A	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	n
		III?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Nagórki Grabowskie 25	1	21/ 2007	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Nieborzyn 23	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Obałki 1	I	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-		1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
		III	1	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Opatowice 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Ościsłowo 5	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Piecki 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Piołunowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Piotrków Kujawski	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Podgaj 7A	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																						
43	Przyborowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Pścinek 1	n	?	?	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Radojewice 29	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Radziejów-Płowce	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Redecz Krukowy 20	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
48	Rogalki	I	1	1	inh	wyp	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Rostoka 5	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Rzeszynek 1	I(A)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II(B)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Sadok (Gawin) 1	I	-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Sarnowo 1, 1A	I	1	1	inh	wyp	NE	♂	~ 65	*sen*	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	2	inh	wyp	W	♂	osob. dor.		1	1		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
					inh	wyp	W	♀	~ 16	*juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1?	inh?	wyp ?	-	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
			3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	1	1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
		IV	1	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	n
			2	1	inh	wyp	-	♂	~ 25	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																												
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																						
52	Sarnowo 1, 1A	IV	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	1	2?	inh?	wyp ?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	1	1	inh	wyp	SW	♂	~ 65	*sen*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VII	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4-5?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VIII	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	SW	♀	~ 18	*juv*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
			3	1	inh	wyp	NW	♂	~ 40-50	*mat*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
		IX	1	1	inh	wyp	NW	♀	~ 70	*sen*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
53	Sarnowo k. Łani	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Skarbanowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Słaboszewo	I	?	?	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
		II	?	4	inh	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	0
56	Sławsko-Dolne 34	I	1	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	1	inh	wyp	-	♂	osob. dor.		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																												
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynowe	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																						
56	Sławsko-Dolne 34	I	6	1	inh	wyp	-	♂	~ 35-45	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			7	2	inh	wyp	-	-	~ 5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	-	-	~ 20-25	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Słupeczka	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Służewo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Smarglin 22	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Sompolno	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Stróżewo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Świerczyn 21	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Świerczynek	I	1	1	inh	wyp	NE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				2	inh	wyp	SW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				3	inh	wyp	SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				4	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	-
		II	1	1	inh	wyp	NW	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	SE	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	1	inh	wyp	SW	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	1	inh	wyp	SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				2	inh	wyp	-	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Tupadły 2-3	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Tymień	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																					
65	Tymień	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Wierzbinek	n	?	4?	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Wietrzychowice 1	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Wietrzychowice 1	II	1	1	inh	wyp	NW	♂	~ 50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	1	1	inh	wyp	NW	-	osob. dor.?		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
				1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	1	1	inh	wyp	-	♂	~ 30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	1	2	inh	wyp	NW	♂	~ 35	*mat*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	-	♂	~ 50	*mat*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Wólka Komorowska	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Zberzyn 3, 3 a	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Zberzynek 2	VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Ziemięcin	I	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Złotków	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Żurawice 1	I	1	1?	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – ziemia chełmińska																																					
1	Dźwierzno	1 (i 2?)	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Grzybno	n	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Jeleniec	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Lembarg	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Nawra-Plebanka	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Przeczno	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Trzebcz	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2 (i 3?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Trzebcz-Marynki	1-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Trzebcz-Nawra	1	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Wielkopolska Środkowa																																					
1	Chełmsko 43	1?	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Konarzewo 5	2242	sk1	5	krem	-	-	-	~20-35	*adu*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					krem	-	-	-	~ 50-60	*mat/sen*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					krem	-	-	-	~ 0-7	*inf I*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					krem	-	-	-	~ 7-14	*inf II*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					krem	-	-	-	~ 7-	*inf II*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Wielkopolska Środkowa																																				
2	Konarzewo 5	I	sk2	1	krem	-	-	♂	~ 35-55	*mat*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					krem	-	-	♀	n > 20	*adu?*	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			sk4	1	krem	-	-	-	n > 20	*adu?*	-	-	-	-	-	-	fr 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2258	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2261	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2266	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr 1	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2267	n	krem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			11	1	krem	-	-	♂	> 20	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12	1	krem	-	-	♀	> 20	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Ocieszyn 18	1?	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Środkowe																																				
1	Barnowo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borkowo 1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Damnica 3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Dąbrówno 2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Środkowe																																					
4	Dąbrówno 2	2-43?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Głuszynko	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gogolewko 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Gogolewo 21	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Grąbkowo 1	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwno 6	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kozy 32	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Kurozwęcz 38	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Łupawa 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Łupawa 2	I	1A	-	krem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr 1	-	fr 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-
			1B	-	krem	-	-	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
			1C	-	krem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	4A	-	krem ?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr 1	fr 1	fr 8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
		V	5A	-	krem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5B	-	krem	-	-	♀+?	~ 40-50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																									
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Środkowe																																				
13	Łupawa 2	VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VIII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IX	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		XI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Łupawa 2A	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Łupawa 15	II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-	-	fr 2
		III	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr 1	-	fr 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-	-	-
			II	-	krem ?	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-	-	-	-
		VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Łupawa 17	I-VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Łupawa 18	I	1	-	krem ?	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
		II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
			2	1	krem	-	-	-	20	*juv/ad*	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	n
		III	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Środkowe																																					
18	Łupawa 24	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Łupawa 27	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Malczkowo 25	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Mikorowo (Leśnictwo) 4	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Mostowo 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Mostowo 2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Runowo 7	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Rzechcino 25	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Siemirowice 1A	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Szczypkowice 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Węgierskie 2	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Warcimino 19	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Zgojewo 12	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Żochowo 12	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Żochowo 14	I-II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Żychlin 2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																					
1	Babin 7	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Biełkowo 34	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Brzesko 3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Brzesko 4	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Brzesko 5	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Brzesko 15	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Brzesko 47	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Brzesko 48	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Brzezina 3	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Buniewice 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Chrząszcze-wo 13	I-XVIII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Dąbrowa Nowogar-dzka	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Dębogóra 51	I-II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Dobropole Pyrzyckie 28	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Dolice 2	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Dolice 3	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Dolice 5a	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																					
19	Dolice 18	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Dolice 112	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Jagów 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Jarchlino	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Jastrzębiec 4	I(C297)	C298	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II(D40)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III(D53)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV(D60)	D55?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V(D70)	D67?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI(D90)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VII(D145)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VIII(D146)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IX(D150)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		X(D151)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		XI(D165)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Jesionowo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Karnice 3	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Karsko 1	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																					
26	Karsko 1	II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Kartlewo 7	I	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Kluczewo	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Kluki	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Kłęby	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-
		II	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Kłodzino 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Kołowo 20	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kosin 1	I-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI-VII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Kosin 2	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Kosin 3	I-XXI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Kosin 21	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Kosin 22	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Krępcewo 4	I	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Krępcewo 5	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Kurcewo 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Laskowo 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																						
42	Letnin 1, 2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Letnin 3	I	1?	-	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	1?	-	-	-	-
44	Łabuń Wielki	III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Łęczyna	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Małkocin 29	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Maszewo	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Morzyca 1	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Nadarzyn	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Nieborowo 1	II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Nieborowo 30	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Oćwieka 1, 2, 3, 4	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Ostromice 16	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Parsów 1	I?	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Piasecznik 7	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																					
56	Płońsko 1,2	III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Pomietów 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Przelewice 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Przelewice 17	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Przelewice 18	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Przelewice 19	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Przelewice 20	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Przelewice 21	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Przelewice 22	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Przelewice 23	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Przelewice 24	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Przelewice 25	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Przybiernów	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Przywodzie 1	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Radawka 14	I?	1?	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Rekowo 9	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Renice 6	I (A38)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II (A287)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																					
73	Rościn 21	I-XI?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Skowyrowi-ce	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
75	Skronie	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76	Skroński Las	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
77	Stara Dą-browa 1	I-XXII	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
78	Stare Chra-powo 21	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79	Stare Czar-nowo	I	1?	-	inh	skur	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2?	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		II-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
80	Sulibórz	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
81	Sułkowo 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Swochowo 1	I-IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
83	Swochowo 2	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 42	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
85	Świerzno 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
86	Trzebień 1	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87	Ulikowo 33	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Ulikowo 34	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																									
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																				
88	Ulikowo	IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
89	Warszyn 1	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90	Warszyn 2	I-II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
91	Wrzosowo	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-
92	Zastań	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
93	Żabów 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
94	Żalęcino 1	III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Mazowsze																																				
1	Rybno 1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1		-	-	-	-	-
			3	-	-	-	S	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
			4	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Dolny Śląsk																																				
1	Muszkowice 18	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	-	inh	wyp	W	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Muszkowice 25	I-VI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Muszkowice 43	I-V	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																					
1	Antopol	1	2	1	inh	-	-	♀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	1	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-
			7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			8	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Broniszowice 5	I	1	1	inh	wyp	W	♂	~ 35-45	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-	-	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	-	-	-	NW	-	-	*adu?*	-	fr	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Chruszczów-Kolonia 1	I	1	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			21	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			22	1	inh	wyp	W	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
			23	1	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
4	Czyżów-Szlachecki 13	I	1	2	inh	wyp	NW	-	osob. dor.		-	-		-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
					inh	wyp	SE	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Garbacz-Skała 1	I(A)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II (B-E)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gorzyczany 4	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Grzybów 1	I	1	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																						
8	Karmanowice 35	I	11/88	2	inh	wyp	E	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			13/88	1	inh	wyp	W		osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			14/88	1	inh	wyp	W	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			15/88	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			16/88	1	inh	wyp	S	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			17/88	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			18/88	1	inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			19/88	1	inh	wyp	W	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			20/88	2	inh	wyp	W		osob. dor.		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	23/89	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
			27/89	1	inh	wyp	W	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			28/89	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	29/89	1	inh	wyp	W	-	osob. dor.		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1?	-	n
			30/89	-	krem ?	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
		IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwin	I		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kichary Nowe 2	I	1	1	inh	wyp	SW	♂	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5	1	inh	wyp	-	-	-	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			6	1	inh	wyp	SW	-	~ 3	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			14	1	inh	wyp	SW	♀	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																						
10	Kichary Nowe 2	I	21	1	inh	wyp	SW	♂	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Klementowi-ce 6	I	1	1	inh, cz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		I	2	1	inh, cz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	1	inh	wyp	SW	-	~ 5-7	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Kolosy	V?	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	SW ?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	2	inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Kunów 1	I	1	2	inh	wyp	-	♂	osob. dor.				-			-											-				-						
					inh	wyp	-	-	-	*inf I ∨ II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Las Stocki 71	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Lublin-Sławinek 2	I	1	1	inh	wyp	SE	♀	~ 70-80	*sen*	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	W	♂	~ 30-40	*mat*	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	2?	inh	wyp	E	♀	~ 25-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	--	-	-	-	-	-	-
					inh	-	E?	-	~ 5-14	*inf I/II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynu	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																						
16	Malice Kościelne 1	I	10	2	inh	wyp	SW	♂	~ 44-55	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
					inh	wyp	SW	-	~ 8-10	*inf II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			14	1	inh	wyp	S	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			21	1	inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			31	1	inh	wyp	S	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/1	1	inh	wyp	SW	♀	~ 20-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/2	1	inh	wyp	SW	-	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/3	1	inh	wyp	SW	-	~ 2-3	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/4	1	inh	wyp	SW	-	~ 2-3	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/5	1	inh	wyp	SW	-	~ 3-4	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/6	1	inh	wyp	SW	-	~ 2-3	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/7	1	inh	wyp	SW	-	~ 2-3	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/8	1	inh	wyp	SW	-	~ 3-5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/9	1	inh	wyp	SW	-	~ 8-10	*inf II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/10	1	inh	wyp	SW	-	~ 4-6	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/11	1	inh	wyp	SW	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/12?	1	inh	wyp	SW	♀	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/13	1	inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																												
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne	
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																							
16	Malice Kościelne 1	I	12/14	1	inh	wyp	SW	♀	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	fr 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12/15?	1	inh	wyp	SW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	1	inh	wyp	W	♂	~ 30-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	2	inh	wyp	S	♂	~ 20-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
					inh	wyp	S	-	~ 4-5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
			15	1	inh	wyp	-	-	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			16/1	1	inh	wyp	W	-	-	*inf II*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			16/2	1	inh	wyp	W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			16/3	3	inh	wyp	W	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W			*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	E	♀	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Malżyce 30	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	2	inh	wyp	W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W	♀	~ 30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Malżyce 31	I	1	1	inh	wyp	W	-	-	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Miłocin-Kolonia 1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Mydłów 58	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																					
21	Nałęczów-Kolonia 1	I	11	1	inh	skur	W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			12	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			13	2	inh	skur	W			*inf*	-	fr 1	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	n
					inh	skur	W	-	-	*inf*	-			-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-		
			15	2	inh	wyp	W		osob. dor.		-	fr 2	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	-	E?	-	-	*inf?*	-			-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Nasławice 50	V?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Niedźwiedź 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Pawłów 3	I	32	1	inh	-	-	-	~ 1-2	*inf I*	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			33	1	inh	-	-	-	~ 1	*inf I*	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			34	1	inh	-	-	♀	~ 40-50	*mat*	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			36A	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			36B	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-		-	-	-	-	1?	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			37	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			40	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			41	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	1	inh	wyp	W	-	~ 10-12	*inf II*	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	-	-	-	-	-		-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	-	-	-	-	-	-	-	1	-		-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome-																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																					
24	Pawłow 3	II	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			5	1	inh	wyp	N	♀	~ 50	*mat*	-	-		-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			6	-	-	-	-	-	-	-	-	-		1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			7	2	inh	wyp	S	♂	~ 20-30	*adu*	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			7	2	inh	wyp	S	♀	~ 20-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	16	1	inh	wyp	N	♀	~30 -40	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			17	3	inh	wyp	W	♀	~ 20-25	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W	♀	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	W		-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			19	1	inh	wyp	W	♂	~ 20-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Pawłów 10	I	1	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Prusy 36	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Prusy 44	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Rudno Górne	I-III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Sandomierz 105	I	n	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Skołoszów 7	I	626	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			627	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			1267	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome-																												
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne	
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																							
30	Skołoszów 7	I	1268	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			1269	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			1270	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			1271	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Słonowice 5	I	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		IV	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		V	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VI	1	1	inh	wyp	W	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n?	-
			2	1	inh	wyp	W	♀	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	1	inh	wyp	W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VII	54/ 2005	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
			55/ 2005	1	inh	wyp	-	♀	-	*mat/sen*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			152/ 2012	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		VIII	102/ 2012	1	-	-	N	-	-	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			103/ 2012	1	-	-	W	-	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			104/ 2012	1	inh	wyp	W	♂ ?	-	*adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
		IX	129/ 2012	1	inh	wyp	E	-	-	*adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome-																										
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																					
31	Słonowice 5	IX	135/ 2012	1	inh	wyp	W	♂	-	*adu/ma*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
		X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Stodoły-Kolonia 35	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Stryczowice 1A	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Stryczowice 7	I	1	1	inh	wyp	SE	♀	~ 20-	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	1	inh	wyp	SE	♂	~ 20	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	2	inh	wyp	SE	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	NW	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		III	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Studzianki 7	I?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Szczytna 5	I	363	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Strzelce Kolonia	I	1	1	inh	wyp	W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Święcica 1	n	1	1	inh	wyp	W	♀	-	*adu?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	3	inh	wyp	W	-	~ 6	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
					krem ? inh?	wyp	W	-	~ 6	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
					inh	wyp	W	-	~ 1	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
			3	1	inh	wyp	W	♂	-	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	1	inh	wyp	W	♀	-	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Pochówek									Zabytki ruchome																											
		Nr grobowca	Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Garnki	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Naczynia nieokreślone	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Siekiery kamienne	Przedmioty kość.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																						
39	Świrna 1	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Wąwolnica 7	I	1	2	inh	wyp	NW	♂	~ 50	*mat*	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
					inh	wyp	NW	-	~ 4	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			33	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
			33A	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			60	1	inh	wyp	W	-	-	*juv/adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Zagaje Stradowskie	I	1/59	1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		II	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Złota 6	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 4. Przestrzeń poza grobowcem – architektura grobowców i grobów

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole							
1	Borucin 2	-	-	-	-	-	-
2	Borzymie	-	-	-	-	-	-
3	Buszkowo 1	-	-	-	-	-	-
4	Buszkowo (Kolonia) 2	-	-	-	-	-	-
5	Byczyna	-	-	-	-	-	-
6	Celinowo 2	-	-	-	-	-	-
7	Celinowo 19	-	-	-	-	-	-
8	Chabsko 33	-	-	-	-	-	-
9	Czarnocice	-	-	-	-	-	-
10	Czerlin	-	-	-	-	-	-
11	Dziewierzewo	-	-	-	-	-	-
12	Faliszewo 1	-	-	-	-	-	-
13	Gaj 1	-	-	-	-	-	-
14	Gradowo						
15	Głuszynek 6						
16	Huta Padniewska 6	-	-	-	-	-	-
17	Iłowo	-	-	-	-	-	-
18	Inowrocław 95	7	3	E-W	-	-	-
			871	NE-SW	-	~ 1,3 x 0,6 (j)	
			896AB	N-S	-	~ 2,6 x 1,8 (j)	
			1830	NE-SW	-	~ 2 x 0,7 (j)	
			2022	E-W	-	~ 2,1 x 1,1 (j)	
			2461?	N-S?	-	-	
			2467B	E-W	SE-NW	~ 1,9 x 0,7 (j)	
19	Janiszewek 1	-		-	-	-	-
20	Janiszewo 1	-	-	-	-	-	-
21	Janiszewskie Dęby 2	-	-	-	-	-	-
22	Kijowiec 4	-	-	-	-	-	-
23	Komorowo	-	-	-	-	-	-
24	Krusza-Zamkowa 13	-	-	-	-	-	-
25	Kubłowo	-	-	-	-	-	-
26	Kuczkowo 1	-	-	-	-	-	-
27	Leśniczówka 1	-	-	-	-	-	-
28	Lubieniec	-	-	-	-	-	-
29	Lubomin 5	-	-	-	-	-	-
30	Lubomin 6	-	-	-	-	-	-
31	Lubraniec	-	-	-	-	-	-
32	Łania 1?	-	-	-	-	-	-
33	Łącko 6, 6A	-	-	-	-	-	-
34	Nagórki Grabowskie 25	8	32/2011	NE-SW	-	~ 1,6 x 0,7 (j)	
			48/2011	E-W	-	~ 1,8 x 0,9 (j)	
			56/2011	N-S	-	~ 1,7 x ? (j)	
			70/2011	N-S	SE-NW	~ 2 x 0,7 (j)	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole							
34	Nagórki Grabowskie 25	8	74/2011	N-S	-	2,2, x 1,2 (j)	
			79/2011	N-S	SE-NW	~ 1,2 x 0,7 (j)	
			80/2011	N-S	SE-NW	~ 2 x 0,9 (j)	
			82/2011	E-W	-	~ 1,7 x 0,8 (j)	
35	Nieborzyn 23	-	-	-	-	-	-
36	Obałki 1	-	-	-	-	-	-
37	Opatowice 1	-	-	-	-	-	-
38	Ościsłowo 5	-	-	-	-	-	-
39	Piecki 1	-	-	-	-	-	-
40	Piołunowo	-	-	-	-	-	-
41	Piotrków Kujawski	-	-	-	-	-	-
42	Podgaj 7A	-	-	-	-	-	-
43	Przyborowo	-	-	-	-	-	-
44	Pścinek 1	-	-	-	-	-	-
45	Radojewice 29	-	-	-	-	-	-
46	Radziejów-Płowce	-	-	-	-	-	-
47	Redecz Krukowy 20	-	-	-	-	-	-
48	Rogalki	-	-	-	-	-	-
49	Rostoka 5	-	-	-	-	-	-
50	Rzeszynek 1	-	-	-	-	-	-
51	Sadok (Gawin) 1	-	-	-	-	-	-
52	Sarnowo 1, 1A	8 ∨ 12	1	NE-SW	-	~ 2,2 x 1,0 (j)	-
			2	NE-SW	-	~ 2,4 x 1 (j)	
			3	NE-SW	-	~ 2,3 x 1 (j)	
			4	NE-SW	-	~ 2,3 x 1 (j)	
			5	NE-SW	-		
			6	NE-SW	-	~ ? x 0,8 (j)	
			7	NE-SW	-	~ 2,2 x 1 (j)	
			8	NE-SW	-	~ 2,4 x 1 (j)	
			9-12?	-	-	-	
53	Sarnowo k. Łani	-	-	-	-	-	-
54	Skarbanowo	-	-	-	-	-	-
55	Słaboszewo	-	-	-	-	-	-
56	Sławsko-Dolne 34	-	-	-	-	-	-
57	Słupeczka	-	-	-	-	-	-
58	Służewo	-	-	-	-	-	-
59	Smarglin 22	-	-	-	-	-	-
60	Sompolno	-	-	-	-	-	-
61	Stróżewo	-	-	-	-	-	-
62	Świerczyn 21	-	-	-	-	-	-
63	Świerczynek	-	-	-	-	-	-
64	Tupadły 2-3	-	-	-	-	-	-
65	Tymień	-	-	-	-	-	-
66	Wierzbinek	-	-	-	-	-	-
67	Wietrzychowice 1	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA - Kujawy i ich przedpole							
68	Wólka Komorowska	-	-	-	-	-	-
69	Zberzyn 3, 3 a	-	-	-	-	-	-
70	Zberzynek 2	-	-	-	-	-	-
71	Ziemięcin	-	-	-	-	-	-
72	Złotków	-	-	-	-	-	-
73	Żurawice 1	-	-	-	-	-	-
1	Dźwierzno	-	-	-	-	-	-
2	Grzybno	-	-	-	-	-	-
3	Jeleniec	-	-	-	-	-	-
4	Lembarg	-	-	-	-	-	-
5	Nawra-Plebanka	-	-	-	-	-	-
6	Przeczno	-	-	-	-	-	-
7	Trzebcz	-	-	-	-	-	-
8	Trzebcz-Marynki	-	-	-	-	-	-
9	Trzebcz-Nawra	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Wielkopolska Środkowa							
1	Chełmsko 43	-	-	-	-	-	-
2	Konarzewo 5	2	2217	-	-	-	-
			2233	-	-	-	-
3	Ocieszyn 18	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe							
1	Barnowo	-	-	-	-	-	-
2	Borkowo 1	-	-	-	-	-	-
3	Damnica 3	-	-	-	-	-	-
4	Dąbrówno 2	-	-	-	-	-	-
5	Głuszynko	-	-	-	-	-	-
6	Gogolewko 1	-	-	-	-	-	-
7	Gogolewo 21	-	-	-	-	-	-
8	Grąbkowo 1	-	-	-	-	-	-
9	Karwno 6	-	-	-	-	-	-
10	Kozy 32	-	-	-	-	-	-
11	Kurozwęcz 38	-	-	-	-	-	-
12	Łupawa 1	-	-	-	-	-	-
13	Łupawa 2	6?	A	-	-	-	7,6 x 1,7 (zz)
			B	-	-	-	
			C	-	-	-	
			D	-	-	-	
			E	-	-	-	
			F?	-	-	-	
14	Łupawa 2A	-	-	-	-	-	-
15	Łupawa 15	6	6	SE-NW	-	~ 1,9 x 0,8	-
			8	N-S	-	~ 2,2 x 1	
			9	SE-NW	-	~ 2,4 x 1,1	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Środkowe							
15	Łupawa 15		10	N-S?	-	~ 0,8 x 0,7	-
			11	-	-	~ 1,5 x 1,3	
			12	-	-	-	
16	Łupawa 17	-	-	-	-	-	-
17	Łupawa 18	-	-	-	-	-	-
18	Łupawa 24	-	-	-	-	-	-
19	Łupawa 27	-	-	-	-	-	-
20	Malczkowo 25	-	-	-	-	-	-
21	Mikorowo (Leśnictwo) 4	-	-	-	-	-	-
22	Mostowo 1	-	-	-	-	-	-
23	Mostowo 2	-	-	-	-	-	-
24	Runowo 7	-	-	-	-	-	-
25	Rzechcino 25	-	-	-	-	-	-
26	Siemirowice 1A	-	-	-	-	-	-
27	Szczypkowice 1	-	-	-	-	-	-
28	Węgierskie 2	-	-	-	-	-	-
29	Warcimino 19	-	-	-	-	-	-
30	Zgojewo 12	-	-	-	-	-	-
31	Żochowo 12	-	-	-	-	-	-
32	Żochowo 14	-	-	-	-	-	-
33	Żychlin 2	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHONIA - Pomorze Zachodnie							
1	Babin 7	-	-	-	-	-	-
2	Biełkowo 34	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	-	-	-	-	-	-
4	Brzesko 3	-	-	-	-	-	-
5	Brzesko 4	-	-	-	-	-	-
6	Brzesko 5	-	-	-	-	-	-
7	Brzesko 15	-	-	-	-	-	-
8	Brzesko 47	-	-	-	-	-	-
9	Brzesko 48	-	-	-	-	-	-
10	Brzezina 3	-	-	-	-	-	-
11	Buniewice 1	-	-	-	-	-	-
12	Chrząszczewo 13	-	-	-	-	-	-
13	Dąbrowa Nowogardzka	-	-	-	-	-	-
14	Dębogóra 51	-	-	-	-	-	-
15	Dobropole Pyrzyckie 28	-	-	-	-	-	-
16	Dolice 2	-	-	-	-	-	-
17	Dolice 3	-	-	-	-	-	-
18	Dolice 5a	-	-	-	-	-	-
19	Dolice 18	-	-	-	-	-	-
20	Dolice 112	-	-	-	-	-	-
21	Jagów 1	-	-	-	-	-	-
22	Jarchlino	-	-	-	-	-	-
23	Jastrzębiec 4	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie							
24	Jesionowo	-	-	-	-	-	-
25	Karnice 3	-	-	-	-	-	-
26	Karsko 1	-	-	-	-	-	-
27	Kartlewo 7	-	-	-	-	-	-
28	Kluczewo	-	-	-	-	-	-
29	Kluki	-	-	-	-	-	-
30	Kłęby	-	-	-	-	-	-
31	Kłodzino 1	-	-	-	-	-	-
32	Kołowo 20	-	-	-	-	-	-
33	Kosin 1	-	-	-	-	-	-
34	Kosin 2	-	-	-	-	-	-
35	Kosin 3	-	-	-	-	-	-
36	Kosin 21	-	-	-	-	-	-
37	Kosin 22	-	-	-	-	-	-
38	Krępcewo 4	-	-	-	-	-	-
39	Krępcewo 5	-	-	-	-	-	-
40	Kurcewo 1	-	-	-	-	-	-
41	Laskowo 1	-	-	-	-	-	-
42	Letnin 1, 2	-	-	-	-	-	-
43	Letnin 3	-	-	-	-	-	-
44	Łabuń Wielki	-	-	-	-	-	-
45	Łęczyna	-	-	-	-	-	-
46	Małkocin 29	-	-	-	-	-	-
47	Maszewo	-	-	-	-	-	-
48	Morzyca 1	-	-	-	-	-	-
49	Nadarzyn	-	-	-	-	-	-
50	Nieborowo 1	-	-	-	-	-	-
51	Nieborowo 30	-	-	-	-	-	-
52	Oćwieka 1, 2, 3, 4	-	-	-	-	-	-
53	Ostromice 16	-	-	-	-	-	-
54	Parsów 1	-	-	-	-	-	-
55	Piasecznik 7	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	-	-	-	-	-	-
57	Pomietów 1	-	-	-	-	-	-
58	Przelewice 1	-	-	-	-	-	-
59	Przelewice 17	-	-	-	-	-	-
60	Przelewice 18	-	-	-	-	-	-
61	Przelewice 19	-	-	-	-	-	-
62	Przelewice 20	-	-	-	-	-	-
63	Przelewice 21	-	-	-	-	-	-
64	Przelewice 22	-	-	-	-	-	-
65	Przelewice 23	-	-	-	-	-	-
66	Przelewice 24	-	-	-	-	-	-
67	Przelewice 25	-	-	-	-	-	-
68	Przybiernów	-	-	-	-	-	-
69	Przywodzie 1	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA WSCHONIA – Pomorze Zachodnie							
70	Radawka 14	-	-	-	-	-	-
71	Rekowo 9	-	-	-	-	-	-
72	Renice 6	-	-	-	-	-	-
73	Rościn 21	-	-	-	-	-	-
74	Skowyrowice	-	-	-	-	-	-
75	Skronie						
76	Skroński Las	-	-	-	-	-	-
77	Stara Dąbrowa 1	-	-	-	-	-	-
78	Stare Chrapowo 21	-	-	-	-	-	-
79	Stare Czarnowo	-	-	-	-	-	-
80	Sulibórz	-	-	-	-	-	-
81	Sułkowo 1	-	-	-	-	-	-
82	Swochowo 1	-	-	-	-	-	-
83	Swochowo 2	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 42	-	-	-	-	-	-
85	Świerzno 1	-	-	-	-	-	-
86	Trzebień 1	-	-	-	-	-	-
87	Ulikowo 33	-	-	-	-	-	-
88	Ulikowo 34	-	-	-	-	-	-
89	Warszyn 1	-	-	-	-	-	-
90	Warszyn 2	-	-	-	-	-	-
91	Wrzosowo	-	-	-	-	-	-
92	Żabów 1	-	-	-	-	-	-
93	Zastań						
94	Żalęcino 1	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Mazowsze							
1	Rybno 1	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Dolny Śląsk							
1	Muszkowice 18	-	-	-	-	-	-
2	Muszkowice 25	-	-	-	-	-	-
3	Muszkowice 43	-	-	-	-	-	-
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
1	Antopol	8	1	E-W	-	-	-
			3	E-W	NE-SW	-	
			5	E-W	-	-	
			6	E-W	-	-	
			10	E-W	-	-	
			12	N-S	-	-	
			13	SE-NW	-	-	
			14	NE-SW	-	-	
2	Broniszowice 5	-	-	-	-	-	-
3	Chruszczów-Kolonia 1	24	2	NE-SW	SW	~ 0,9 x 0,4	-
			3	E-W	-	~ 2 x 1	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
	Chruszczów-Kolonia	24	4	E-W	-	~ 2,6 x 1,1 (pk)	-
			5	E-W	-	~ 2 x 1,1 (pk)	
			6	E-W	-	~ 2 x 2 (pk)	
			7	E-W	-	~ 2,5 x 1 (pk)	
			8	N-S	-	~ 2,4 x 1 (pk)	
			9	E-W	-	~ 2,6 x 1,4 (pk)	
			10	E-W	-	~ 2,4 x 1,2 (pk)	
			11	E-W	NE-SW	~ 2,2 x 0,9 (pk)	
			12	E-W	-	~ 1,1 x ? (pk)	
			13	E-W	-	-	
			14	E-W	-	-	
			15	E-W	-	-	
			16	E-W	-	~ 1,2 x 0,7 (pk)	
			17	E-W	-	~ 2,3 x 1,3 (pk)	
			18	E-W	-	~ 2,4 x 1,2 (pk)	
			19	E-W	-	~ 3 x 1 (pk)	
			20	E-W	-	~ 2,1 x 1 (pk)	
			24	E-W	NE-SW	~ 1,6 x 1,2 (pk)	
			25	E-W	-	~ 2,4 x 1,2 (pk)	
			26	E-W	-	~ 1,4 x 0,5 (pk)	
			27	E-W	-	~ 3,6 x 1,8 (pk)	
			28	E-W	-	-	
4	Czyżów-Szlachecki 13	-	-	-	-	-	-
5	Garbacz-Skała 1	-	-	-	-	-	-
6	Gorzyczany 4	-	-	-	-	-	-
7	Grzybów 1	-	-	-	-	-	-
8	Karmanowice 35	43?	1/87	SE-NW	-	~ 2 x 1?	-
			2/87	SE-NW	-	~ 2 x 1?	
			3/87	SE-NW	-	~ 2,5 x 1	
			4/87	SE-NW	-	~ 2 x 1?	
			5/87	SE-NW	-	~ 2 x 1?	
			6/87	SE-NW	-	~ 1,8 x 0,8	
			7/88?	SE-NW	-		
			8/87	SE-NW	-	~ 2 x 1	
			9/87	SE-NW	-	~ 1,5 x 0,8	
			10/87	SE-NW	-	~ 2 x 1	
			12/88	E-W	SE-NW	~ 2,5 x 1,5	
			21/88	SE-NW	-	-	
			22/88	SE-NW	-	-	
			24/89	E-W	-	-	
			25/89	E-W	-	~ 4,5 x 1,5	
			31/90	SE-NW	-	-	
			32/90	SE-NW	-	-	
			33/90	SE-NW	-	-	
			34/90	SE-NW	-	-	
			35/90	SE-NW	-	~ 2 x 1	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
8	Karmanowice 35	43?	36/90	SE-NW	-	~ 2 x 1	-
			37/90	NE-SW	-	~ 2 x 1	
			38/90	E-W	-	~ 2,5 x 1?	
			39/90	E-W	-	-	
			40/90	SE-NW	-	~ 2 x 1	
			41/91	-	-	-	
			42/93	SE-NW	-	-	
			43/93	SE-NW	-	~ 1,7 x 0,8	
			44/93	SE-NW	-	~ 2,2 x 1,3	
			45/93	NE-SW	-	-	
			46/93	E-W	-	~ 1,8 x 0,8	
			47/94	SE-NW	-	~ 1,9 x 0,8	
			48/94?	N-S	NE-SW	-	
			49/94?	N-S	NE-SW	-	
			50/95	N-S	NE-SW	~ 2,3 x 1,9	
			51/95	N-S	-	-	
			52/2000	NE-SW	-	~ 1 x 0,5	
			53/2000	SE-NW	-	-	
			54/2000	SE-NW	-	~ 2 x 1	
9	Karwin	-	-	-	-	-	-
10	Kichary Nowe 2	1	25	NE-SW	-	~ 2,5 x 1,5	-
11	Klementowice 6	-	-	-	-	-	-
12	Kolosy	-	-	-	-	-	-
13	Kunów 1	-	-	-	-	-	-
14	Las Stocki 71	-	-	-	-	-	-
15	Lublin-Sławinek 2	-	-	-	-	-	-
16	Malice-Kościelne 1	7	4	N-S	SE-NW	~ 2,2 x 1	-
			5	N-S	SE-NW	~ 2 x 1	
			6	SE-NW	-	~ 2,4 x 1,2 (j)	
			7	SE-NW	-	~ 0,9 x 0,5	
			8	NE-SW	-	~ 1,5 x 0,8	
			9	NE-SW	-	-	
			19	N-S	NE-SW	-	
17	Malżyce 30	-	-	-	-	-	-
18	Malżyce 31	-	-	-	-	-	-
19	Miłocin-Kolonia 1	6	2	E-W	-	~ 2 x 0,8 (j)	-
			3	E-W	-	~ 1,8 x 0,8 (j)	
			4	E-W	-	~ 2,2 x 0,6 (pk) ~ 1,9 x 0,4 (j)	
			5	E-W	SE-NW	~ 2,6 x 1,2 (j)	
			6	E-W	-	~ 2,4 x 0,8 (ok)	
			7	E-W?	-	-	
20	Mydłów 58	-	-	-	-	-	-
21	Nałęczów-Kolonia	14	1	E-W	-	~ 2,5 x 1 (j)	-
			2	E-W	SE-NW	~ 1,8 x 0,6 (pk)	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
21	Nałęczów-Kolonia	14	3	-	-	~ 1,2 x 0,5 (ok)	-
			4	E-W	-	~ 1,1 x 0,4 (pk)	
			5	N-S?	-	~ 1,4 x 1,1 (pk)	
			6	-	-	~ 2,4 x 2,2 (pk)	
			7	E-W	-	~ 2 x 0,7 (pk)	
			8	N-S	-	~ 2,4 x 1 (pk)	
			9	N-S	-	~ 2 x 0,9 (pk)	
			10	N-S	-	~ 2,2 x 0,9 (pk)	
			16	E-W	-	~ 1,7 x 0,8 (pk)	
			17	E-W	-	~ 3,2 x 1,4 (pk)	
			18	E-W	-	~ 2,5 x 1,7 (pk)	
			19	E-W	-	~ 3,6 x 2 (pk)	
22	Nasławice 50	-	-	-	-	-	-
23	Niedźwiedź 1	-	-	-	-	-	-
24	Pawłów 3	15	8	N-S	-	~ 1 x 0,8 (j)	-
			9	-	-	~ 2 x 1 (j)	
			11	E-W	-	~ 2 x 1 (j)	
			18	E-W	-	~ 2 x 1 (j)	
			27	E-W	-	~ 2 x 1 (j)	
			28	E-W	-	~ 2 x 0,8 (j)	
			29	E-W	NE-SW	~ 2 x 1 (j)	
			30	E-W	NE-SW	~ 2 x 1 (j)	
			31	E-W	NE-SW	~ 1,2 x 0,8 (ok)	
			39	E-W	-	~ 1 x 0,5	
			42	E-W	-	~ 2,2 x 1,2	
			43	E-W	-	~ 2 x 1	
			44	N-S	-	~ 2 x 0,8	
			45	N-S	-	~ 2,1 x 0,8 (j)	
			46	N-S	-	~ 2,1 x 0,8 (j)	
25	Pawłów 10	-	-	-	-	-	-
26	Prusy 36	-	-	-	-	-	-
27	Prusy 44	-	-	-	-	-	-
28	Rudno Górne	-	-	-	-	-	-
29	Sandomierz 105	-	-	-	-	-	-
30	Skołoszów 7	24	538	E-W	-	~ 2,5 x 0,9 (j)	-
			638	N-S	SE-NW	~ 2,5 x 1 (j)	
			639	N-S	SE-NW	~ 2,3 x 0,8 (j)	
			640	N-S	SE-NW	~ 1,6 x 0,5 (j)	
			641	E-W	NE-SW	~ 1,4 x 0,5 (j)	
			1220	E-W	-	~ 2,5 x 0,9 (j)	
			1221	E-W	-	~ 1,8 x 0,7 (j)	
			1223	E-W	-	~ 3,3 x 1 (j)	
			1225	E-W	-	~ 1,1 x 0,7 (j)	
			1226	E-W	-	~ 2,3 x 1,2 (j)	
			1227	E-W	-	~ 2,9 x 1 (j)	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
30	Skołoszów 7	24	1228	E-W	-	~ 1,2 x 0,6 (j)	-
			1231	E-W	-	~ 2,2 x 1,4 (j)	
			1233	E-W	SE-NW	~ 2,5 x 1,2 (j)	
			1234	E-W	-	~ 2,5 x 1,1 (j)	
			1240	E-W	NE-SW	~ 2 x 1,1 (j)	
			1241	E-W	NE-SW	~ 1,1 x 0,9 (j)	
			1250	E-W	-	~ 2,4 x 1,2 (j)	
			1251	E-W	-	~ 1 x 0,6 (j)	
			1265	E-W	-	~ 1,4 x 0,9 (j)	
			1272	E-W	-	~ 2,1 x 0,7 (j)	
			1273	E-W	-	~ 1,8 x 0,7 (j)	
			1278	E-W	NE-SW	-	
			1280	N-S	-	~ 2 x 0,5 (j)	
31	Słonowice 5	~ 40	-	-	-	-	-
			101/2012	E-W	-	-	
			105/2012	E-W	-	-	
			111/2012	E-W	-	-	
			114/2012	E-W	-	-	
			115/2012	E-W	-	-	
			116/2012	E-W	-	-	
			117/2012	E-W	-	-	
			119/2012	E-W	-	-	
			120/2012	E-W	-	-	
			123/2012	E-W	-	-	
			125/2012	N-S	NE-SW	-	
			126/2012	N-S	NE-SW	-	
			130/2012	E-W	-	-	
			131/2012	E-W	-	-	
			142/2012	N-S	-	-	
			143/2012	E-W	-	-	
			149/2012	N-S	-	-	
32	Stodoły-Kolonia 35	-	-	-	-	-	-
34	Stryczowice 7	7?	5	N-S	-	~ 2 x 0,9 (sk)	-
			6	N-S	-	~ 2 x 0,9 (sk)	
			7A	E-W	-	~ 2 x 0,9	
			7B	E-W	-	~ 2 x 0,9	
			8	E-W		~ 2 x 0,9 (pk)	
			9	E-W	-	~ 2 x 0,9 (sk)	
			21	E-W	-	~ 2 x 0,9	
35	Studzianki 7	-	-	-	-	-	-
36	Szczytna 5	7	95	E-W	-	~ 3,1 x 1,6 (j)	-
			351	E-W	-	~ 3,1 x 1,9 (j)	
			354	E-W	-	~ 2,8 x 1,3 (j)	
			367	-	-	~ 1,2 x 0,7 (j)	
			376	E-W	-	~ 1,5 x 0,7 (j)	

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka grobów					
		Liczba grobów	Nr grobu	Orientacja grobu	Odchylenie grobu	Wymiary grobu	Wymiary innych obiektów
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska							
36	Szczytna 5	7	377	E-W	-	~ 1,5 x 1,1 (j)	
			378	E-W	-	~ 2,7 x 1,7 (j)	
37	Strzelce Kolonia	7	2	E-W	SE-NW	~ 2,8 x 2 (pk)	-
			3	E-W	SE-NW	~ 2 x 2 (pk)	
			4	E-W	-	-	
			5	E-W	SE-NW	~ 2,5 x 0,5 (pk)	
			6	E-W	SE-NW	~ 2 x 0,7 (pk)	
			7	E-W	-	~ 2 x 0,9 (pk)	
			8	E-W	SE-NW	~ 2,4 x 0,8 (pk)	
38	Święcica 1	-	-	-	-	-	-
39	Świrna 1	-	-	-	-	-	-
40	Wąwolnica 7	-	-	-	-	-	-
41	Zagaje Stradowskie	-	-	-	-	-	-
42	Złota 6	-	-	-	-	-	-

Tabela 5. Przestrzeń poza grobowcem – charakterystyka pochówków i ich wyposażenia

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																	
		Pochówki								Zabytki ruchome																											
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynu	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																			
1	Borucin 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borzymie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Buszkowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Buszkowo (Kolonia) 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Byczyna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Celinowo 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Celinowo 19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Chabsko 33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Czarnocice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Czerlin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Dziewierzewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Faliszewo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Gaj 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Gradowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Głuszynek 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Huta Padniewska 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Iłowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Inowrocław 95	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																	
		Pochówki								Zabytki ruchome																											
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																			
18	Inowrocław 95	871	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		896AB	2	inh	wyp	N	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	N	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1830	1	inh	wyp	NE	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2022	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2461?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2467B	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Janiszewek 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Janiszewo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Janiszewskie Dęby 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Kijowiec 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Komorowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Krusza-Zamkowa 13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Kubłowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Kuczkowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Leśniczówka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Lubieniec	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Lubomin 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Lubomin 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Lubraniec	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																		
32	Łania 1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Łącko 6, 6A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Nagórki Grabowskie 25	32/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		48/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		56/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		70/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		74/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		79/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		80/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		82/2011	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Nieborzyn 23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Obałki 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Opatowice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Ościsłowo 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Piecki 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Piołunowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Piotrków Kujawski	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Podgaj 7A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Przyborowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Pścinek 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Radojewice 29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																									
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																		
46	Radziejów-Płowce	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Redecz Krukowy 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Rogalki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Rostoka 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Rzeszynek 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Sadok (Gawin) 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Sarnowo 1, 1A	1	1	inh	wyp	SW	♂	~ 30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2	1	inh	wyp	SW	♂	~ 35	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3	2?	inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				krem?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4	1	krem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			2	inh	wyp	SW	-	~ 5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			3	inh	wyp	NE	-	~ 16-18	*juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
			4	inh	wyp	SW	-	~ 40-45	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	2	inh	wyp	SW	♀	~ 45	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SW	-	~ 30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		6	-	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																		
52	Sarnowo 1, 1A	7	-	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		9-12?	4	krem, cz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Sarnowo k. Łani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Skarbanowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Słaboszewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Sławsko-Dolne 34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Słupeczka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Służewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Smarglin 22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Sompolno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Stróżewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Świerczyn 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Świerczynek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Tupadły 2-3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Tymień	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Wierzbinek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Wilkostowo 22-23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Wietrzychowice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Wólka Komorow.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Kujawy i ich przedpole																																		
70	Zberzyn 3, 3 a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Zberzynek 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Ziemięcin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Złotków	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Żurawice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - ziemia chełmińska																																		
1	Dźwierzno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Grzybno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Jeleniec	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Lembarg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Nawra-Plebanka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Przeczno	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Trzebcz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Trzebcz-Marynki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Trzebcz-Nawra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Wielkopolska Środkowa																																		
1	Chełmsko 43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Konarzewo 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Ocieszyn 18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																	
		Pochówki								Zabytki ruchome																											
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne	
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																																			
1	Barnowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Borkowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Damnica 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Dąbrówno 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Głuszynko	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gogolewko 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Gogolewo 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Grąbkowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwno 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Kozy 32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Kurozwęcz 38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Łupawa 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Łupawa 2	A	1	krem	-	-	-	osob. dor.		-	-	-	fr1	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
		B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr1	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-
		C	1	krem	-	-	-	osob. dor.		fr1	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		D	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr1	-	fr4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr1	fr2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-
		F?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Łupawa 2A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Łupawa 15	6	1	krem	-	-	♀	~ 20	*juv/adu*	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8	n	krem?	-	-	-	-	-	1	-	-	fr2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																																		
15	Łupawa 15	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Łupawa 17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	Łupawa 18	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	8	2	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Łupawa 24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Łupawa 27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Malczkowo 25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Mikorowo (Leśnic-two) 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Mostowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Mostowo 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Runowo 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Rzechcino 25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Siemirowice 1A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Szczypkowice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Węgierskie 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Warcimino 19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Zgojewo 12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Żochowo 12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynowe	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA - Pomorze Środkowe																																		
32	Żochowo 14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Żychlin 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																		
1	Babin 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Biełkowo 34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Brzesko 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Brzesko 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Brzesko 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Brzesko 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Brzesko 15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Brzesko 47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Brzesko 48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Brzezina 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Buniewice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	Chrząszczewo 13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Dąbrowa Nowo-gardzka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Dębogóra 51	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Dobropole Pyrzyc-kie 28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Dolice 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																		
17	Dolice 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	Dolice 5a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Dolice 18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Dolice 112	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Jagów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Jarchlino	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Jastrzębiec 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Jesionowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Karnice 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Karsko 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Kartlewo 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Kluczewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Kluki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30	Kłęby	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Kłodzino 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Kołowo 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Kosin 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Kosin 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Kosin 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Kosin 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Kosin 22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																		
38	Krępcewo 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Krępcewo 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Kurcewo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Laskowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Letnin 1, 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	Letnin 3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Łabuń Wielki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Łęczyna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
46	Małkocin 29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47	Maszewo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Morzyca 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49	Nadarzyn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50	Nieborowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Nieborowo 30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52	Oćwieka 1, 2, 3, 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53	Ostromice 16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Parsów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55	Piasecznik 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
56	Płońsko 1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Pomietów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58	Przelewice 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																		
59	Przelewice 17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60	Przelewice 18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
61	Przelewice 19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
62	Przelewice 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63	Przelewice 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Przelewice 22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Przelewice 23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66	Przelewice 24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
67	Przelewice 25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
68	Przybiernów	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Przywodzie 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Radawka 14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Rekowo 9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Renice 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
73	Rościn 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	Skowyrowice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
75	Skronie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76	Skroński Las	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
77	Stara Dąbrowa 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
78	Stare Chrapowo 21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
79	Stare Czarnowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA WSCHODNIA – Pomorze Zachodnie																																		
80	Sulibórz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
81	Sułkowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Swochowo 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
83	Swochowo 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
84	Swochowo 42	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
85	Świerzno 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
86	Trzebień 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87	Ulikowo 33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Ulikowo 34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
89	Warszyn 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
90	Warszyn 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
91	Wrzosowo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92	Zastań																																	
93	Żabów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
94	Żalęcino 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Mazowsze																																		
49	Rybno 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA WSCHODNIA - Dolny Śląsk																																		
1	Muszkowice 18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA WSCHODNIA – Dolny Śląsk																																				
2	Muszkowice 25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Muszkowice 43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
1	Antopol	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
		3	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	-	inh	wyp	-	♀	osob. dor.		-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-
		6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		13	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		14	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Broniszowice 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Chruszczów-Kolonia 1	2	1	inh	wyp	SW	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		6	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		7	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8	1	inh	wyp	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																	
		Pochówki								Zabytki ruchome																											
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																			
3	Chruszczów-Kolonia 1	9	1	inh	wyp	W	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
		10	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		11	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		12	1	inh	wyp	W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		13	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		14	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		15	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		16	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		17	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		18	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		19	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		20	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		24	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		25	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		26	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		27	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		28	1	inh	wyp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Czyżów-Szlachecki 13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Garbacz-Skała 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Gorzyczany 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
7	Grzybów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Karmanowice 35	1/87	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2/87	2	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3/87	2	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4/87	2	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5/87	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
		6/87	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		7/88?	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8/87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		9/87	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		10/87	2	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SE	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		12/88	1	inh	wyp	N W	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
		21/88	1	inh	wyp	NW	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
8	Karmanowice 35	22/88	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		24/89	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		25/89	1	inh	wyp	N W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		31/90	n	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		32/90	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		33/90	2	inh	wyp	NE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SE?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		34/90	n	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		35/90	3	inh	wyp	N W	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	N W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	N W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		36/90	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		37/90	4	inh	wyp	NE	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	NE	-	-	*inf*	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SW	-	osob. dor.		-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SW	-	-	*inf*	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		38/90	1	inh	wyp	W	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		39/90	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
8	Karmanowice 35	40/90	2	inh	wyp	W	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	W	-	osob. dor.		1	1	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		41/91	n	inh	wyp	W			*inf*																												
		42/93	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		43/93	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		44/93	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	n
		45/93	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	fr1	-	-	-	-
		46/93	1	inh	wyp	W	-	osob. dor.		fr1	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		47/94	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		48/94?	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		49/94?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		50/95	2	inh	wyp	S		osob. dor.		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-
				krem	-	-	-	-	*inf II ∨ juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		51/95	1	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		52/2000	2	inh	wyp	NE	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	SW	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		53/2000	-	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		54/2000	1	inh	wyp	N W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Karwin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
10	Kichary Nowe 2	25	1	inh	wyp	SW	-	osob. dor.		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	-		
11	Klementowice 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
12	Kolosy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
13	Kunów 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
14	Las Stocki 71	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
15	Lublin-Sławinek 2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
16	Malice-Kościelne 1	4	1	inh	wyp	N	♀	~ 20-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		5	2	inh	wyp	S	♀	~ 40-50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
				inh	sku	W	-	~ 3-4	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-		
		6	1	inh	wyp	N W	♂	~ 25-35	*adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		7	1	inh	wyp	SW	-	~ 6-7	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		9	1	inh	wyp	W	-	~ 3-5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
		19	1	inh	wyp	S	-	~ 15	*juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
17	Malżyce 30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
18	Malżyce 31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztyn.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
19	Miłocin-Kolonia 1	2	-	inh	wyp	W	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4	1	inh	wyp	W	♂	~ 55-60	*sen*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	1	inh	wyp	W	♂	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		7	1	inh	wyp	W	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Mydłów 58	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Nałęczów-Kolonia 1	1	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		2	2	inh	wyp	W		osob. dor.?		-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	W	-	osob. dor.?		-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		3	1	inh	-	-	-	-	*inf*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4	1	inh	wyp	W	-	-	*inf?*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	1	inh	wyp	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		6	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr
		7	3	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8	2	inh	wyp	S	-	osob. dor.		-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	S	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																	
		Pochówki								Zabytki ruchome																											
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty bursztynowe	Przedmioty miedz.	Inne	
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																			
21	Nałęczów-Kolonia 1	9	1	inh	wyp	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		10	1	inh	wyp	S	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		16	3	inh	sku	W	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		16	3	inh	sku	W	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		17	1	inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		18	1	inh	wyp	W	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
		19	1	inh	wyp	W	-	-	-	fr1	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
22	Nasławice 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Niedźwiedź 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Pawłów 3	8	1	inh	-	-	-	~ 3-4	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		18	1	inh	wyp	W	♂	~ 30-35	*mat*	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		27	1	inh	-	-	-	-	*juv*?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		28	1	inh	wyp	W	♂	~ 50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		29	1	inh	wyp	W	♂	~ 25-30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		30	1	inh	wyp	W	-	~ 15	*juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne			
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
24	Pawłów 3	31	1	inh	wyp	W	-	~ 3-5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		39	1	inh	-	-	-	~ 3-5	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		42	1	inh	-	-	-	osob. dor.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		43	1	inh	wyp	W	♂	~ 30-35	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		44	1	inh	wyp	N	♀	~ 40-50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	N	-	~ 15	*juv*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		45	1	inh	wyp	N?	♂	~ 20	*juv/adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		46	3	inh	wyp	S?		~ 2-4	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	S?	♀	~ 20-25	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	S?	♂	~ 40-50	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25	Pawłów 10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Prusy 36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Prusy 44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Rudno Górne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29	Sandomierz 105	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																		
30	Skołoszów 7	538	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		638	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		639	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		640	1?	inh	-	-	-	-	-	-	fr1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		641	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1220	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1221	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1223	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
		1225	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1226	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1227	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1228	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1231	1?	inh?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1233	1	inh	wyp	W	-	-	*mat*	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1234	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1240	1	inh	wyp	W	-	-	*adu*	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1241	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1250	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1251	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1265	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1272	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																		
30	Skołoszów 7	1273	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1278	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		1280	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
31	Słonowice 5	101/ 2012	1	inh	wyp	-	♀	-	*adu* ∨ *adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		105/ 2012	1	inh	wyp	-	♀	-	*adu* ∨ *adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		111/ 2012	1	inh	wyp	W	♀	-	*mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		114/ 2012	1	inh	wyp	W	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		115/ 2012	1	inh	-	E	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		116/ 2012	1	inh	-	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		117/ 2012	1	inh	-	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		119/ 2012	1	inh	-	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		120/ 2012	1	inh	-	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		123/ 2012	1	inh	-	-	-	-	*adu* I ∨ *inf II*?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		125/ 2012	1	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	-	-	-	-
		126/ 2012	-	-	-	-	-	-	*inf*?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1?	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
		130	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																		
		Pochówki								Zabytki ruchome																												
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																				
31	Słonowice 5	131/ 2012	1	inh	-	-	♀	-	*adu ∨ adu/mat*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		142 /2012	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		143/ 2012	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		149/ 2012	1	inh	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Stodoły-Kolonia 35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33	Stryczowice 1A	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Stryczowice 7	5	1	inh	wyp	N	♂ ?	-	-	-	1	-	-	-	-	fr	-	-	-	-	1	-	-	-	-	n	-	-	1	-	-	-	-	1
		6	1	inh	wyp	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		7A	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		7B	1	inh	wyp	W	♂	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		9	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		21	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Studzianki 7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Szczytna 5	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		351	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		354	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		367	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		376	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

L.p.	Stanowisko	Przestrzeń poza grobowcem - charakterystyka pochówków i ich wyposażenia																																
		Pochówki								Zabytki ruchome																										
		Nr grobu	Liczba zmarłych	Rodzaj pochówku	Układ zwłok	Układ głowy	Płeć	Wiek	Kat. wieku	Amfory	Flasze z kryzą	Ansa Lunata	Puchary	Misy	Inne naczynia	Wióry	Obłupnie	Wióry retusz.	Drapacze	Wiórowce	Wiórowce drap.	Siekiery krzem.	Grociki	Tylczaki	Półtylczaki	Odłupki	Rylce	Inne przed. krzem.	Toporki kam.	Przedmioty kośc.	Przedmioty rog.	Przedmioty burszt.	Przedmioty miedz.	Inne
GRUPA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA - Małopolska																																		
35	Szczytna 5	377	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Szczytna 6	378	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Strzelce Kolonia	2	1	inh	wyp	E	-	osob. dor.?		1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
		3	-	-	-	-	-	-	-	-	fr?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		4	1	inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		5	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		6	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		7	1	inh	wyp	E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		8	1	inh	wyp	W	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Święcica 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Świrna 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40	Wąwolnica 7	2	3	inh	wyp	-	♀	~ 30	*adu*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
				inh	wyp	-	-	-	*inf I*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	Zagaje Stradowskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	Złota 6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-